

Fakultet ekonomije i turizma
"Dr. Mijo Mirković"

ZNANSTVENI SKUP SUSRETI NA DRAGOM KAMENU 2023.

**Tragom Mije Mirkovića – od uzroka
društveno-ekonomskog zaostajanja do
integracije u suvremeno društvo**

ZBORNIK RADOVA

Pula-Zagreb, 2024.

HRVATSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI

Odsjek za ekonomska istraživanja

Znanstveni skupovi svezak 23

ISSN 2706-3801

Fakultet ekonomije i turizma
"Dr. Mijo Mirković"

ZNANSTVENI SKUP SUSRETI NA DRAGOM KAMENU 2023.

**Tragom Mije Mirkovića – od uzroka
društveno-ekonomskog zaostajanja do
integracije u suvremeno društvo**

ZBORNIK RADOVA

Pula-Zagreb, 2024.

SUSRETI NA DRAGOM KAMENU

Izdavači:

Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti
Trg Nikole Šubića Zrinskog 11, 10000 Zagreb

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Fakultet ekonomije i turizma „Dr. Mijo Mirković“
Preradovićeve 1/1, 52100 Pula

Za izdavača:

Akademik Dario Vretenar, glavni tajnik HAZU

Prof. dr. sc. Marinko Škare, rektor

Urednici:

Akademik Gordan Družić, Odsjek za ekonomska istraživanja, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti
gdruzic@hazu.hr

Red. prof. dr. sc. Kristina Afrić Rakitovac, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
kafric@unipu.hr

Izv. prof. dr. sc. Nataša Urošević, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
natasa.urosevic@unipu.hr

Izv. prof. dr. sc. Martina Basarac Sertić, HAZU
mbasarac@hazu.hr

Lektor:

Matea Glavinić

Priprema za tisak:

Slaven Legović
Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Sveučilišna knjižnica, Ured za izdavaštvo

Tisak:

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Sveučilišna knjižnica, Ured za izdavaštvo

Tiskanje publikacije sufinancirano je sredstvima Istarske županije - Regione Istriana, Upravnog odjela za kulturu - Assessorato alla cultura i Općine Marčana.

Naklada:

90 primjeraka

ISBN: (tisak) 978-953-377-061-1

ISBN: (online) 978-953-377-062-8

CIP dostupan u digitalnom katalogu Sveučilišne knjižnice u Puli pod brojem 160121019

Zbornik radova objavljen je na temelju Odluke Odbora za izdavačku djelatnost Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli, KLASA: 611-04/24-01/28, URBROJ: 143-01-15-24-1 od 20. rujna 2024. godine.

Pula-Zagreb, rujan 2024.

Fakultet ekonomije i turizma
"Dr. Mijo Mirković"

PROGRAMSKI ODBOR:

Prof. dr. sc. Kristina Afrić Rakitovac,

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Fakultet ekonomije i turizma „Dr. Mijo Mirković“,
predsjednica

Prof. dr. sc. Miroslav Bertoša,

prof. emeritus, HAZU, voditelj Zavoda za povijesne i društvene znanosti u Rijeci

Prof. dr. sc. Boris Crnković,

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Ekonomski fakultet

Izv. prof. dr. sc. Ksenija Černe,

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Fakultet ekonomije i turizma „Dr. Mijo Mirković“

Doc. dr. sc. Ana Bobinac,

Sveučilište u Rijeci, Ekonomski fakultet

Akademik Gordan Družić,

Odsjek za ekonomska istraživanja, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti

Dr. sc. Sanja Holjevac, znanstvena suradnica,

HAZU, Zavod za povijesne i društvene znanosti u Rijeci

Prof. emer. Ljubo Jurčić,

Sveučilište u Zagrebu, Ekonomski fakultet

Prof. dr. sc. Aleksandra Krajnović,

Sveučilište u Zadru, Odjel za ekonomiju

Dr. sc. Sanja Maleković,

znanstvena savjetnica u trajnom zvanju, Institut za razvoj i međunarodne odnose,
Zagreb

Izv. prof. dr. sc. Sanja Sever Mališ,

Sveučilište u Zagrebu, Ekonomski fakultet

Prof. dr. sc. Robert Matijašić,

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Filozofski fakultet

Dr. sc. Mladen Mlinarević,

Hrvatsko društvo ekonomista

Izv. prof. dr. sc. Vinko Muštra,

Sveučilište u Splitu, Ekonomski fakultet

Prof. dr. sc. Soumitra Sharma,

professor emeritus, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Fakultet ekonomije i turizma
„Dr. Mijo Mirković“

Izv. prof. dr. sc. Tonči Svilokos,

Sveučilište u Dubrovniku, Odjel za ekonomiju i poslovnu ekonomiju

Prof. dr. sc. Marinko Škare,

Sveučilište Jurja Dobrila u Puli

Dr. sc. Sanja Tišma,

znanstvena savjetnica u trajnom zvanju, Institut za razvoj i međunarodne odnose,
Zagreb

ORGANIZACIJSKI ODBOR:

Izv. prof. dr. sc. Nataša Urošević,

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Fakultet ekonomije i turizma „Dr. Mijo Mirković“,
predsjednica

Prof. dr. sc. Kristina Afrić Rakitovac,

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Fakultet ekonomije i turizma „Dr. Mijo Mirković“

Prof. dr. sc. Lina Pliško,

Filozofski fakultet Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli

Dr. sc. Milan Radošević,

viši znanstveni suradnik; Istarsko povijesno društvo/HAZU, Zavod za povijesne i
društvene znanosti u Rijeci, Područna jedinica u Puli

Prof. dr. sc. Robert Zenzerović,

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Fakultet ekonomije i turizma „Dr. Mijo Mirković“

Predrag Pliško,

načelnik Općine Marčana

Saša Mirković,

predstavnik obitelji Mirković

Sadržaj

PREDGOVOR	1
Soumitra Sharma ZNANSTVENI DOPRINOS PROFESORA MIJE MIRKOVIĆA	7
Sanja Sever Mališ i Zrinka Udiljak Bugarinovski OBILJEŽJA I DJELO MIJE MIRKOVIĆA KAO SVEUČILIŠNOG NASTAVNIKA I ZNANSTVENIKA	13
Nataša Urošević MIJO MIRKOVIĆ – ŽIVOT I DJELO	27
Adrijan Štivić IDEJNA KONVERGENCIJA KOLEKTIVIZMA: MIJO MIRKOVIĆ I FRIEDRICH VON HAYEK O ANTIMODERNIZMU	49
Milan Radošević „MEĐU FAŠISTIMA“: ISTARSKE TEME U PUBLICISTICI MIJE MIRKOVIĆA 1919. – 1922.	67
Sanja Holjevac AKADEMIK MIJO MIRKOVIĆ I ČASOPIS <i>PROBLEMI SJEVERNOG JADRANA</i>	85
Sabina Lacmanović i Sanja Blažević Burić KOMPARACIJA VRIJEDNOSTI U DJELIMA MIJE MIRKOVIĆA I AKTUALNIH VRIJEDNOSTI HRVATSKOG DRUŠTVA 21. STOLJEĆA	97
Ines Kersan-Škabić REPUBLIKA HRVATSKA U MEĐUNARODNOJ EKONOMIJI - U DJELIMA MIJE MIRKOVIĆA VS. U 21. STOLJEĆU	127
Lela Tijanić AKTUALIZIRANJE PROBLEMA REGIONALNOG RAZVOJA TRAGOM MIJE MIRKOVIĆA	149
Kristina Afrić Rakitovac INDUSTRIJSKA POLITIKA U DJELIMA MIJE MIRKOVIĆA I SUVREMENE IMPLIKACIJE	167
Zlata Živaković-Kerže i Marija Benić Penava EKONOMSKA TEORIJA MIJE MIRKOVIĆA UTKANA U PRIVREDNI RAZVOJ SLAVONIJE I BARANJE 60-IH I 70-IH GODINA 20. STOLJEĆA	205

Branko Bogunović UTJECAJ RAZVOJA TURIZMA NA ODRŽIVOST I GOSPODARSKU STRUKTURU ISTARSKE ŽUPANIJE U 21. STOLJEĆU	221
Aljoša Vitasović VALORIZACIJA UVALE BLAZ KAO TURISTIČKE ATRAKCIJE	245
Robert Zenzerović RAČUNOVODSTVO KROZ POVIJEST – OD GLINENIH PLOČA DO UMJETNE INTELIGENCIJE	263
Lina Pliško FRAZEMI SA SOMATSKOM SASTAVNICOM ‘RUKA’ U MJESNOME GOVORU RAKLJA	281
Matteo Legović i Katarina Bratulić TRAGOM MIJE MIRKOVIĆA/MATE BALOTE: MODELI SUVREMENE REVALORIZACIJE STVARALAŠTVA ISTARSKOG AKADEMIKA	297
Anton Percan POVEZANOST SUESKOG KANALA I RAZVOJA RAKLJA	327
Alida Perkov GOSPODARSTVO ISTRE U VIHORU PRVOG SVJETSKOG RATA U DJELIMA MIJE MIRKOVIĆA / MATE BALOTE	339
Romana Percan, Martina Valić i Nataša Teković-Jalšovec PROJEKT ZAVIČAJNE NASTAVE <i>OSLUHNI ZAVIČAJ – ZOVE TE PRAMALIĆE</i>	357
Snježana Pejović Petraček i Luka Tidić SPOMEN-SOBA MIJE MIRKOVIĆA / MATE BALOTE U SVEUČILIŠNOJ KNJIŽNICI SVEUČILIŠTA JURJA DOBRILE U PULI	399
IZLOŽBA U SVEUČILIŠNOJ KNJIŽNICI	415
IN MEMORIAM: PROFESSOR EMERITUS MIROSLAV BERTOŠA	423
O AUTORIMA	427

Recenzijski postupak proveden je sukladno pravilima o dvostrukoj anonimnoj recenziji. Svi su radovi prezentirani na konferenciji na hrvatskom jeziku. Radovi su recenzirani od strane Razreda za društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti.

PREDGOVOR

U povodu 125. obljetnice rođenja akademika Mije Mirkovića, u Puli i Raklju 27. i 28. rujna 2023. održan je Znanstveni skup *Susreti na dragom kamenu* s temom *Tragom Mije Mirkovića: od uzroka društveno-ekonomskog zaostajanja do integracije u suvremeno društvo*. U želji da revalorizira Mirkovićevo djelo u aktualnom globalnom kontekstu, Fakultet ekonomije i turizma „Dr. Mijo Mirković“ s partnerskim institucijama obnovio je *Susrete*, koji su održani pod pokroviteljstvom Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Razreda za društvene znanosti, u suorganizaciji Razreda za društvene znanosti HAZU i Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU u Rijeci s Područnom jedinicom u Puli, Fakulteta ekonomije i turizma „Dr. Mijo Mirković“ i Filozofskoga fakulteta Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli, Ekonomskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Ekonomskoga fakulteta Sveučilišta u Splitu, Ekonomskoga fakulteta Sveučilišta u Rijeci, Ekonomskoga fakulteta Sveučilišta u Osijeku, Odjela za ekonomiju Sveučilišta u Zadru, Odjela za ekonomiju i poslovnu ekonomiju Sveučilišta u Dubrovniku, Fakulteta za menadžment u turizmu i hotelijerstvu Opatija, Instituta za razvoj i međunarodne odnose, Hrvatskoga društva ekonomista, Istarskoga povijesnog društva, Čakavskoga sabora, Istarske županije i Općine Marčana.

Nakon 22 godine stanke nastavljena je tako prethodna tridesetogodišnja tradicija održavanja skupa u čast i spomen akademiku Miji Mirkoviću, koji i danas svjedoči da je ukupno njegovo djelo trajna vrijednost hrvatske znanosti i kulture, uvijek poticajno istraživačima. Veliki Istranin, neraskidivo vezan za svoj istarski, rakljanski *dragi kamen* na kojemu je rođen i gdje počiva, znameniti je hrvatski znanstvenik i književnik te otac moderne hrvatske ekonomske znanosti, koji je velik dio rada ostvario i kao redoviti član Akademije. Akademikom je postao 1947. godine, kao jedan od prvih članova nakon obnove njezina rada nakon Drugoga svjetskog rata. Djelovao je u njezinu Razredu za društvene znanosti, a od 1954. do 1961. bio je i glavnim tajnikom Akademije, što je jedna od najviših funkcija u Akademiji. Kao akademik djelovao je 16 godina, višestruko pridonijevši razvoju i radu Akademije, ponajprije jačanju njezina znanstvenoga rada, osnivanjem i organiziranjem instituta u Zagrebu i izvan Zagreba, u drugim hrvatskim gradovima te intenzivnim širenjem znanstvene i izdavačke djelatnosti Akademije, sa sve zastupljenijim ekonomskim istraživanjima i pokretanjem edicija s tog područja, kao što je primjerice *Građa za gospodarsku povijest Hrvatske*. Čuvajući uspomenu na svojega zaslužnog člana i njegovo djelo, HAZU je sa zadovoljstvom prihvatila da se ovaj skup održava pod pokroviteljstvom njegova Razreda za društvene znanosti, kojega je akademik Mirković bio član

te da uz razred jedan od suorganizatora bude Zavod za povijesne i društvene znanosti u Rijeci s područnom jedinicom u Puli. Naime, upravo je Akademijin Institut u Rijeci jedan od onih u čijemu je razvoju i organizaciji akademik Mirković aktivno sudjelovao i svesrdno ga podupirao, istaknula je predstavница HAZU dr. sc. Sanja Holjevac otvarajući skup.

Mnogostranim Mirkovićevim stvaralaštvom bavio se ponajviše znanstveni skup *Susreti na dragom kamenu*, na kojemu su u trideset godina rada, od 1968. do 2001., kada je tiskan posljednji od 22 sveska zbornika, obrađeni ključni aspekti njegova znanstvenog, publicističkog i književnog djela, ali i problematika razvojnih i integracijskih procesa Istre i šire regije.

Program konferencije tematski je obuhvatio različite aspekte Mirkovićeve znanstvenoga, publicističkoga i književnoga djela te razvojnih procesa Istre i šire regije. Prvi dan skupa, 27. rujna 2023. u Puli, na Fakultetu ekonomije i turizma „Dr. Mijo Mirković“ održan je znanstveni dio skupa s 25 izlaganja: uz tri plenarna izlaganja uglednih stručnjaka predstavljena su i 22 rada znanstvenika i stručnjaka vezana za razne aspekte Mirkovićeve stvaralaštva i aktualne razvojne izazove, tragom Mije Mirkovića. Uz prigodnu izložbu u Sveučilišnoj knjižnici, na konferenciji je predstavljena i rukopisna ostavština Mije Mirkovića iz njegove Spomen-sobe. Sljedećeg dana raspravljalo se o zavičajnim temama i mogućnostima revalorizacije nasljeđa Mije Mirkovića / Mate Balote kroz zavičajnu nastavu i razvoj tematskih ruta, uz prigodan kulturni program u Raklju. Sudionicima skupa domaćini iz OŠ Vladimira Nazora Krnica predstavili su projekt zavičajne nastave *Osluhni zavičaj – zove te pramaliće*, inspiriran životom i djelom Mije Mirkovića, a uz studente pulskog Sveučilišta koji su kreirali kulturnu rutu „Tragom Mije Mirkovića“ pridružili su im se i učenici škola Mate Balota iz Poreča i Buja, Ekonomske škole Pula, OŠ Tone Peruška te KUD Mate Balota Rakalj.

U ovome zborniku objavljena je glavnina radova izloženih na obnovljenom znanstvenom skupu. Svi radovi prošli su dvostruku slijepu recenziju. Zbornik otvaraju plenarno izlaganje prof. emeritusa dr. sc. Soumitre Sharme posvećeno znanstvenom opusu akademika Mije Mirkovića i rad *Obilježja i djelo Mije Mirkovića kao sveučilišnog nastavnika i znanstvenika* dekanice zagrebačkog Ekonomskog fakulteta, prof. dr. sc. Sanje Sever Mališ i voditeljice Knjižnično-dokumentacijskog centra, više knjižničarke Zrinke Udiljak Bugarinovski. Radovi izloženi u prvoj sekciji predstavljaju ključne aspekte života i stvaralaštva Mije Mirkovića: nakon uvodnog pregleda života i rada znamenitoga istarskog akademika izv. prof. dr. sc. Nataše Urošević s pulskoga Fakulteta ekonomije i turizma i rada apsoluta Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu Adrijana Štivića posvećenog stotoj obljetnici Mirkovićeve doktorata, dr. sc. Milan Radošević, viši znanstveni suradnik Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU u Rijeci, Područne jedinice u Puli obradio je istarske teme u publicistici Mije Mirkovića od 1919. do 1922.,

a dr. sc. Sanja Holjevac iz riječkoga Zavoda HAZU obradila je temu *Akademik Mijo Mirković i časopis „Problemi sjevernog Jadrana“* u povodu 60. obljetnice objavljivanja prvoga sveska ove važne publikacije.

Radovi iz druge sekcije obrađuju ključne aspekte Mirkovićevih ekonomskih istraživanja. Istražujući njegovu bogatu znanstvenu ostavštinu, red. prof. dr. sc. Sanja Blažević Burić i izv. prof. dr. sc. Sabina Lacmanović obradile su temu *Komparacija vrijednosti u djelima Mije Mirkovića i aktualnih vrijednosti hrvatskog društva 21. stoljeća*. Redovita profesorica pulskoga FET-a dr. sc. Ines Kersan-Škabić usporedila je položaj *Republike Hrvatske u međunarodnoj ekonomiji – u djelima Mije Mirkovića vs. u 21. stoljeću. Aktualiziranje problema regionalnog razvoja tragom Mije Mirkovića* tema je rada izv. prof. dr. sc. Lele Tijanić, dok je prof. dr. sc. Kristina Afrić Rakitovac elaborirala važnu i aktualnu temu *Industrijska politika u djelima Mije Mirkovića i suvremene implikacije*. Zlata Živaković Kerže, znanstvena savjetnica u miru Hrvatskog instituta za povijest u Zagrebu i izv. prof. dr. sc. Marija Benić Penava s Odjela za ekonomiju i poslovnu ekonomiju Sveučilišta u Dubrovniku predstavile su svoja istraživanja u radu *Ekonomska teorija Mije Mirkovića utkana u privredni razvoj Slavonije i Baranje 60-ih i 70-ih godina 20. stoljeća*.

Tragom Mije Mirkovića, koji je davne 1962. pokrenuo prvi poslijediplomski studije ekonomike turizma u nas, u narednoj sekciji doc. dr. sc. Branko Bogunović s Fakulteta ekonomije i turizma „Dr. Mijo Mirković“ obradio je *Utjecaj razvoja turizma na održivost i gospodarsku strukturu Istarske županije u 21. stoljeću*, a izv. prof. dr. sc. Aljoša Vitasović temu *Valorizacija uvale Blaz kao turističke atrakcije*. „Natrag se ne može, moguć je i prirodan samo put naprijed. To znači put u smjeru ekonomskog razvitka, ulaženje u punu civilizaciju“, ističe u radu *Računovodstvo kroz povijest – od glinenih ploča do umjetne inteligencije* Mirkovićevu poznatu misao redoviti profesor pulskoga FET-a dr. sc. Robert Zenzerović. Prof. dr. sc. Lina Pliško, dekanica Filozofskoga fakulteta Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli predstavila je vrijedna terenska istraživanja u radu *Frazemi sa somatskom sastavnicom ‘ruka’ u mjesnome govoru Raklja*. Alumni FET-a, studenti Interdisciplinarnog studija Kultura i turizam Matteo Legović i Katarina Bratulić u radu *Tragom Mije Mirkovića / Mate Balote: Modeli suvremene revalorizacije stvaralaštva istarskog akademika* predstavili su novu kulturnu rutu koju su kreirali na temelju provedenih istraživanja.

Posljednji dio zbornika obuhvaća stručne radove, koji interdisciplinarno obrađuju Mirkovićev zavičajni opus: Romana Percan, Martina Valić i Nataša Teković-Jalšovec iz OŠ Vladimira Nazora Krnica predstavile su projekt zavičajne nastave *Osluhni zavičaj – zove te pramalice*, a Snježana Pejović Petraček i Luka Tidić iz pulske Sveučilišne knjižnice vrijednu građu koju čuva *Spomen-soba Mije Mirkovića – Mate Balote u Sveučilišnoj knjižnici u*

Puli. Zanimljivim zavičajnim temama bave se i radovi arhitekta Antona Percana *Povezanost Sueskog kanala i razvoja Raklja* i dr. sc. Alide Perkov *Gospodarstvo Istre u vihoru Prvog svjetskog rata u djelima Mije Mirkovića*. Zbornik zaključuje prikaz izložbe koju su knjižničarke Sveučilišne knjižnice Sonja Brhanić i Snježana Pejović Petraček priredile u sklopu znanstvenog skupa, na kojoj je predstavljena rijetka rukopisna građa iz Mirkovićeve ostavštine.

Organizacijski odbor obnovljenoga znanstvenog skupa vjeruje da dvadeset vrijednih priloga objavljenih u ovom zborniku predstavlja kvalitetan sadržaj koji će potaknuti novu generaciju istraživača na istraživanja i obradu važnih tema, tragom akademika Mije Mirkovića. Drago nam je što objavom ovoga zbornika možemo ujedno najaviti i sljedeći znanstveni skup, koji će se održati krajem rujna i početkom listopada 2025. Pozivamo stoga na suradnju i nastavak istraživanja jedinstvene znanstvene ostavštine Mije Mirkovića i Susreta na dragom kamenu. Do skorih susreta!

Za Organizacijski odbor
Nataša Urošević

PLENARNA IZLAGANJA

ZNANSTVENI DOPRINOS PROFESORA MIJE MIRKOVIĆA

Soumitra Sharma

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Fakultet ekonomije i turizma „Dr. Mijo Mirković“
soumitra-kumar.sharma@zg.t-com.hr

Akademik Mijo Mirković (1898. – 1963.), sveučilišni profesor, jedan je od naših najsvestranijih mislilaca u ekonomici ovoga podneblja. Bio je povijesni analitičar, sociolog, književnik i poeta kojega pamte svi njegovi studenti. Mijo Mirković objavio je desetak sveučilišnih udžbenika (*Trgovina i unutrašnja trgovinska politika*, 1931; *Spoljna trgovinska politika*, 1932; *Saobraćajna politika*, 1933; *Zanatska politika*, 1934; *Uvod u ekonomsku politiku*, 1935; *Industrijska politika*, 1936; *Agrarna politika*, 1940; *Ekonomska struktura Jugoslavije 1918. – 1941.*, 1950; *Ekonomika agrara FNRJ*, 1950; *Ekonomska historija Jugoslavije*, 1958; *Uvod u ekonomiku Jugoslavije*, 1959; *Matija Vlačić Ilirik*, 1960) i rasprava iz područja teorije vanjske i unutarnje trgovine, ekonomike agrara, industrijske politike, ekonomske povijesti, ekonomike narodnoga gospodarstva i dr. koje se odnose na bitne probleme narodnoga gospodarstva i glavne gospodarske djelatnosti, rješavanje kojih, zbog neuspješnoga funkcioniranja tržišnoga mehanizma, zahtijeva državnu intervenciju u obliku ekonomske politike. Osnovna nit koja se provlači u Mirkovićevim predratnim djelima o ekonomskoj politici jest da je suštinski uzrok svih teškoća u tadašnjoj jugoslavenskoj privredi njezina zaostalost; to je privreda u kojoj ne postoji industrijalizacija, na koju bi se nadovezala urbanizacija. Mirković je prije gotovo 20 godina anticipirao ono do čega će građanski teoretičari kasnije doći, kada kaže:

„Agrarne zemlje imaju pred sobom najteži problem: staranje za zaposlenje svoga stanovništva i formiranje sopstvenim snagama kapitala potrebnog za industrijalizaciju.”

Mirković je bio i ostao prvi naš ekonomist koji je razradio zaokruženi sustav ekonomske politike kao znanosti i prakse te je postavio glavne sastavnice te politike. Njegovi su radovi i danas aktualni te izazivaju široki znanstveni interes.

U tijeku 35-godišnjeg sveučilišnoga rada glavno je područje Mirkovićeve interesa bila ekonomika Jugoslavije. Golema njegova energija i erudicija na području znanosti, kulture i filozofije bila je od toga doba pretežnim dijelom usmjerena prema toj djelatnosti. Od 1928. do 1941. Mirković objavljuje, uz ostalo, monografije, stotinjak studija i prikaza te desetak sveučilišnih udžbenika.

Njegova djelatnost na području ekonomije nije oslabila ni poslije oslobođenja. U tom je razdoblju izdao 4 nova udžbenika i 6 novih ili obnovljenih knjiga s područja ekonomike, kao i četrdesetak ekonomskih monografija i studija. No, neposredno nakon završetka II. svjetskog rata, njegove se osnovne preporuke trebaju primijeniti u praksi. Prvi petogodišnji plan privrednoga razvoja Jugoslavije bio je plan industrijalizacije, koji je istovremeno ispunjavao navedene Mirkovićeve zahtjeve.

U svom izlaganju o znanstvenom opusu akademika Mije Mirkovića, usredotočio bih se na tek nekoliko njegovih udžbenika, napisanih od 1935. do 1950. godine, te bih prikazao njegov znanstveni doprinos ekonomskoj teoriji i praksi.

1. UVOD U EKONOMSKU POLITIKU (1935.), GECA KON, BEOGRAD

Jedan od najvrjednijih radova u stvaralačkom opusu Mije Mirkovića, koji je nedvojbeno dragocjenost naše ekonomske literature, jest ova njegova knjižica (od svega 68 stranica), pisana s dvojakom namjerom jer ona, kako sam Mirković kaže:

“...predstavlja pokušaj opravdanja ekonomske političke nauke kao zasebnog ogranka u sklopu ekonomskih nauka i istovremeno pokušaj sintetičkog povezivanja rezultata ranijih radova pišćevih iz oblasti ekonomske politike”.

Ustvari, rad ima šire značenje jer, u sklopu konceptualne razrade ekonomske politike kao posebne ekonomske znanstvene discipline, razmatra i probleme uvjetovanosti ekonomske politike te obuhvaća komparativnu analizu ekonomskih sustava u različitim društvenim uređenjima.

Valja istaknuti da se knjiga temelji na spoznajama o uzrocima i posljedicama velike svjetske krize dvadesetih godina, u vrijeme fašizma i u razdoblju kada dolazi do političkoga i ekonomskoga afirmiranja socijalističkoga sustava, ali i do konfrontacije s njim, na osnovi promjena koje se događaju u Sovjetskom Savezu.

Ekonomsku politiku Mirković definira kao „sredstvo u rukama društvene zajednice radi postizanja društvenih ciljeva”. Te ciljeve stvara samo društvo, oni su rezultat „borbe interesa” i „duhovnih orijentacija društva, odnosno pojedinih

njegovih slojeva". Stoga „ciljevi ne moraju biti racionalni i oni se ne mogu naučno postavljati ili opravdati". Međutim, takva ekonomska politika nastaje u okvirima narodne privrede kao cjeline. Da bi narodna privreda mogla postojati, pretpostavka je postojanje određenoga privrednog poretka, tj. ekonomsko-političkoga sustava – a tu je dominantna uloga države. U takvom kontekstu Mirković analizira ekonomsku politiku društva, koju promatra kao povezanost ciljeva, nosilaca ekonomske politike i tehničkih sredstava.

Ciljeve ekonomske politike Mirković izvodi iz razmatranja o povezanosti i uvjetovanosti ekonomske i druge politike, gdje se može raditi o suprotnosti ciljeva, što zahtijeva njihovo usklađivanje i utvrđivanje određenih prioriteta. Prioritetni su ciljevi izvanekonomske. Ekonomske ciljeve Mirković svodi na područje proizvodnje i područje podjele proizvodnih dobara. U vezi s tim ističe ciljeve povećanja produktivnosti zemljišta i ljudskoga rada. On ujedno naglašava i socijalne ciljeve, gdje se ustvari radi o razrješavanju dileme o odnosima u raspodjeli dohotka na akumulaciju i sredstva za potrebe stanovništva.

Mirkovićeva sistematizacija osnovnih komponenti ekonomske politike ima opći karakter, ali je povezana s analizom stanja politike u suvremenim uvjetima, međunarodnim i domaćim, tako da se njezin sadržaj prije svega odnosi na ekonomsku politiku etape razvoja kapitalizma kojoj je on bio svjedokom.

Uspješnost ekonomske politike Mirković promatra kao povezanost ekonomskih odnosa, ekonomskih zakona i ekonomske politike. Logika je njegova izlaganja da teorijske spoznaje o djelovanju zakona po kojima se odvijaju privredni procesi mogu pomoći u ostvarivanju uspješne ekonomske politike.

2. INDUSTRIJSKA POLITIKA (1936.), GECA KON, BEOGRAD

U vrijeme objavljivanja ove knjige, poslije velike krize u agrarnoj, bivšoj Jugoslaviji, industrijalizacija je bila „jedini mogući ekonomski izlaz". To je Mirkovićevo djelo prvo zaokruženo, moderno djelo o industriji i industrijskoj politici u hrvatskoj ekonomskoj literaturi.

Pišući o razvoju industrije između dva rata, Mirković je vrlo precizno i temeljito definirao osnovne pokretačke mehanizme procesa industrijalizacije. Cjelokupnu materiju podijelio je u četiri dijela. U prvom dijelu obrađuje osnove politike industrijalizacije (pojam i razvoj industrije u svijetu, razne stupnjeve industrijalizacije, ekonomske efekte industrijalizacije te oblike i ciljeve industrijske politike). U drugom dijelu posebno opisuje proces koncentracije u industriji. Prema Mirkoviću industrijska je koncentracija uzrokovana tehničkim i ekonomskim razlozima. Tehnički razlozi koncentracije svoje ishodište nalaze u specijalizaciji rada, koja djeluje na povećanu efikasnost proizvodnje poduzeća, a

to se u osnovi može svesti na ekonomske razloge, tj. prelazak ekonomske moći, a naročito financijske, iz nekih malih i mnogobrojnih, u ruke jednoga ili nekoliko većih poduzeća koja snažno djeluju na uvjete na tržištu (tj. cijene i količine), ali i na opću ekonomsku politiku. U trećem dijelu analizira proizvodne faktore u industriji, a četvrti se dio odnosi na industrijsku politiku industrijskih zemalja: SAD-a, Velike Britanije, Francuske, Njemačke i Italije te na industrijsku politiku Jugoslavije.

3. AGRARNA POLITIKA (1940.), GECA KON, BEOGRAD

Nema dvojbe da je najznačajniji dio Mirkovićeva opusa iz područja agrarne ekonomike. Čini se da su emotivni i racionalni faktori podjednako utjecali na tu Mirkovićevu opredijeljenost. Emotivno se Mirković uvijek osjećao pripadnikom sela. On je bio svjestan siromaštva sela i vraćao mu se kao racionalni misionar, nudeći lijek poznatim boljkama.

Najveći broj svojih radova Mirković je posvetio problemima poljoprivrede i poljoprivredne politike, jer je i sam rođen u seoskoj sredini. Proučivši feudalne odnose u prošlosti i prodor kapitalizma u selo tijekom 19. i 20. stoljeća, objavio je brojne monografije i članke o poljoprivredi i poljoprivrednoj politici. Ovo je njegovo sintetičko djelo u kojemu obrađuje značenje poljoprivrede, agrarne odnose, probleme proizvodnje i agrarnu politiku u uvjetima kapitalističkoga tržišta i agrarne zaostalosti Jugoslavije početkom II. svjetskog rata.

Godine 1950. objavljuje drugi udžbenik, *Ekonomika agrara FNRJ*, u kojemu pretežno obrađuje proizvodne odnose, probleme proizvodnje i proizvodnosti u poljoprivredi u početnoj fazi izgradnje socijalizma u drugoj Jugoslaviji.

Mirković je svoje udžbenike bazirao na temeljitom sagledavanju bitnih ekonomskih problema. Mnogi ondje izneseni načelni stavovi ostali su aktualni i u izmijenjenim ekonomskim i društveno-političkim prilikama socijalističke Jugoslavije.

4. IZGRADNJA SOCIJALISTIČKE EKONOMIJE U JUGOSLAVIJI (1950.), IZABRANI EKONOMSKI RADOVI, UR. V. STIPETIĆ, INFORMATOR, ZAGREB, 1979.

Ova monografija predstavlja odabrane radove Mije Mirkovića, prema izboru urednika Vladimira Stipetića: *Rješavanje novčanoga problema; Uvjeti razvitka narodnoga gospodarstva u Istri; Tehnika i ekonomija u izgradnji zemlje; Trst i jugoslavenska privreda; Prijelaz na plansko gospodarstvo; Opća narodno-*

gospodarska funkcija prvoga petogodišnjeg plana; O ekonomskim problemima prvoga petogodišnjeg plana; O nekim pitanjima ekonomske geografije FNRJ; Nova načela ekonomske politike; Uvod u ekonomiku FNRJ; Primjena naučne spoznaje u ekonomskoj politici; Tri etničke linije.

U *Ekonomskoj strukturi Jugoslavije 1918.-1941.* (1950.) Mirković kritički analizira razvoj i strukturu narodnoga gospodarstva bivše Jugoslavije od 1919. do 1941. godine, obrađuje ekonomske probleme i ekonomsku politiku te države. Oštro kritizira njezinu agrarnu, industrijsku, obrtnu i prometnu politiku. Mirković se posebno osvrće na probleme svoje rodne Istre.

Ovaj Mirkovićev rad ima prije svega ekonomsko-historijsko značenje, ali je ujedno i njegov značajan doprinos analizi praktične ekonomske politike jedne zaostale agrarne zemlje kao što je bila Jugoslavija, podređena ekonomskim interesima stranoga kapitala i mlade jugoslavenske buržoazije. Rad je potkrijepljen konkretnim činjenicama i statističkim podacima te ima karakter posebne ekonomsko-političke monografije koja je postala dijelom njegove *Ekonomske historije Jugoslavije*.

5. EKONOMSKA HISTORIJA JUGOSLAVIJE (1958.), PRIREDIO V. STIPETIĆ, ČAKAVSKI SABOR, 1985.

Historijska škola ekonomske misli još je od polovice 19. stoljeća smatrala da je glavno sredstvo znanstvene ekonomike povijesno iskustvo, koje tek treba obraditi, analizirati i tek onda generalizirati. Ekonomist zato mora vladati tehnikom povijesnoga istraživanja, s pomoću koje će u gospodarskoj povijesti, u tom oceanu dotad zanemarenih podataka i činjenica, istraživati pojavu koja ga zanima i tek onda donositi zaključke.

Već je doktorska disertacija Mije Mirkovića, *O glavnom uzroku ograničene djelotvornosti slavenskih naroda* (obranjena u Frankfurtu 1923.), dala naslutiti njegov interes za povijesne znanosti te neskriveno divljenje prema djelu Maxa Webera. Mirković u svojim djelima slijedi Weberov stav kako je prijeko potrebno istražiti „opće kulturno značenje socijalno-ekonomske strukture ljudskog života u zajednici”, čime su se revolucionirali nekadašnji stavovi historijske škole u Njemačkoj.

Taj ekonomsko-povijesni pristup Mirković je ostvario u svim svojim djelima. Još prije Drugog svjetskog rata, u mnogobrojnim svojim studijama i knjigama, prikazuje ekonomske probleme tadašnjice na osnovi povijesnoga razvoja pojedinih kategorija. Problem „održanja seljačkog posjeda”, primjerice, za njega nije pitanje ispravnosti građanske ili marksističke koncepcije, već historijske analize tendencija u posjedovnoj strukturi. Iz temeljite povijesno-komparativne

analize Mirković izvodi dalekosežne zaključke ekonomske politike. Na sličan je način Mirković još prije Drugog svjetskog rata analizirao probleme industrijalizacije, carinske politike i carinskih unija, zaštite okućja, seoskih prodavaonica i mnogih drugih ondašnjih ekonomskih pojava.

Međutim, pravi zaokret u izučavanju ekonomske povijesti Mirković započinje nakon Drugog svjetskog rata. On sam, na temelju arhivskih izvora, proučava široki krug problema, ali još više potiče rad korpusa istraživača na izučavanju gospodarske povijesti, osnivajući edicije, pišući predgovore objavljenim knjigama, dajući okvire za šira istraživanja.

Ta široka aktivnost sintetizirala se konačno u *Ekonomskoj historiji Jugoslavije*. Osnovna je misao toga Mirkovićeva djela da izučavanje ekonomske historije Jugoslavije pokazuje i razotkriva u kojoj je mjeri „postojala u prošlosti istovjetnost interesa života i sudbine jugoslavenskih naroda”. Tu *istovjetnost* narodne povijesti Mirković pokazuje komparativnom analizom činjenica, stanja i kretanja ekonomskih procesa i ekonomskih ustanova u prošlosti.

5.1. Zaključna ocjena Mirkovićeva doprinosa

Pri pokušaju davanja opće ocjene Mirkovićeva doprinosa znanosti i praksi ekonomske politike treba prije svega istaknuti da je on do danas bio i ostao prvi i jedini hrvatski autor koji je izgradio i potpuno zaokružio konzistentan sustav opće i građanske ekonomske politike u bivšoj Jugoslaviji i u svijetu. Taj je sustav obrađen na europskoj razini, primjenom stroge i objektivne metodologije kvantitativne i kvalitativne analize, a odlikuje se dubokim makroekonomskim rezoniranjem i zahvaća sve relativne probleme nacionalnoga gospodarstva i njegovih djelatnosti.

Mirkovićevi radovi izrazito su obojeni političkim, moralno-etičkim, literarnim pa i emocionalnim značajkama njegove osobnosti, što im daje posebnu ekonomsko-znanstvenu dimenziju. Kao veliki istarski rodoljub i čakavski pjesnik, uvijek se zalagao za interese Istre i Hrvatske.

OBILJEŽJA I DJELO MIJE MIRKOVIĆA KAO SVEUČILIŠNOG NASTAVNIKA I ZNANSTVENIKA

Sanja Sever Mališ

Sveučilište u Zagrebu, Ekonomski fakultet
ssever@efzg.hr

Zrinka Udiljak Bugarinovski

Sveučilište u Zagrebu, Ekonomski fakultet
zudiljak@efzg.hr

SAŽETAK

Mijo Mirković nije samo proučavao ekonomiju, on ju je oblikovao i transformirao. Njegov rad i djelo ostavili su snažan utjecaj na ekonomski razvoj Hrvatske i šire, ali i nasljeđe koje će trajati i nadahnuti mnoge buduće generacije ekonomista.

Svrha je ovoga rada istražiti život i djelo Mije Mirkovića s posebnim naglaskom na njegovu karijeru kao sveučilišnoga nastavnika i znanstvenika.

Glavni rezultati ovoga istraživanja naglašavaju Mirkovićevu ulogu u oblikovanju hrvatske ekonomske politike kroz njegova istraživanja, analize i praktične doprinose, kao i znanstveno-nastavni rad u području visokog obrazovanja.

Implikacije su ovoga rada mnogobrojne. Ponajprije, Mirkovićeva istraživanja služe kao inspiracija ekonomistima, potičući ih na dublje razumijevanje i proučavanje ekonomskih problema, a analiza njegove ostavštine pomaže boljem razumijevanju razvoja hrvatske ekonomije i politike tijekom proteklih desetljeća. Isto tako, njegovi doprinosi i danas mogu biti podloga za pružanje smjernica u oblikovanju ekonomskih politika.

U konačnici, Mijo Mirković ostaje izvanredan primjer stručnjaka, znanstvenika i pedagoga koji je svojom strašću, intelektom i posvećenošću obogatio ekonomsku misao i oblikovao pozitivan put za razvoj Hrvatske. Njegovo nasljeđe ostaje kao podsjetnik na moć ideja i sposobnost pojedinca da oblikuje ekonomski svijet.

Ključne riječi: Mijo Mirković, ekonomija, znanost, obrazovanje

1. UVOD

U svijetu ekonomije postoje pojedinci čija je stručnost i predanost znanstvenom radu postala sinonim za izvanredne akademske dosege i doprinos društvu. Istaknuti hrvatski ekonomist Mijo Mirković bio je upravo takav pojedinac. Njegovo ime nije obilježilo samo stručnu zajednicu ekonomista, već je ostavilo i neizbrisiv trag u povijesti hrvatske ekonomije. Mirković nije bio samo ekonomist, bio je i književnik, pedagog, znanstvenik, novinar, povjesničar i sociolog, a ovdje se posebno želi naglasiti njegovo djelo kao sveučilišnoga znanstvenika i nastavnika.

2. OSNOVNE ODREDNICE ŽIVOTA I KARIJERE MIJE MIRKOVIĆA

Akademik i sveučilišni profesor Mijo Mirković, u književnim krugovima poznat kao Mate Balota, rođio se 28. rujna 1898. godine u siromašnoj obitelji u mjestu Rakalj, gdje je 1910. godine završio šest razreda narodne škole Družbe Ćirila i Metoda. Školovanje nastavlja u Carsko-kraljevskoj velikoj državnoj gimnaziji u Pazinu od 1910. do 1914. godine. S obzirom na to da mu je radi revolucionarnih aktivnosti bio onemogućen upis u više razrede gimnazije, školovanje nastavlja u Zábřehu u Čehoslovačkoj. Uslijed ratnih zbivanja Mirkovićeva je obitelj 1915. godine bila evakuirana u selo Moravičani na rijeci Hani u Moravskoj. Mobiliziran je 1916. godine, a već 1917. vraća se u Pulu, potom ponovno odlazi u Zábřeh, gdje je 1918. godine upisao osmi razred klasične gimnazije i 1919. položio veliku maturu, nakon čega upisuje studij filozofije i slavistike na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Nakon kraćeg boravka u Beogradu, 1921. godine upisao je Fakultet za ekonomske i društvene nauke u Frankfurtu n/M, gdje je 1923. položio doktorat s tezom *Vom Hauptgründe der geringen wirtschaftlichen Leistungsfähigkeit der slavischen Völker*. Od 1934. do 1935. godine bavio se agrarnim pitanjima u Italiji, Francuskoj i Velikoj Britaniji, na poljoprivrednim institutima Oxford i Cambridge te na međunarodnom agrarnom institutu u Rimu gdje se specijalizirao u području ekonomike poljoprivrede. Do 1941. godine boravio je na raznim sveučilištima u Njemačkoj, Irskoj, Belgiji, Švicarskoj, Poljskoj, Bugarskoj i SAD-u. Već u to vrijeme Mirković je slovio za jednog od najpoznatijih ekonomskih autora u Jugoslaviji, a profilirao se i kao poznati čakavski pjesnik. Odjek njegova rada prepoznat je i u međunarodnim krugovima pa ga je 1933. godine Univerzita Komenského v Bratislavi odlikovala medaljom, a Slovansky ustav u Pragu izabrao ga je 1937. za svojega člana.

Do prelaska na Ekonomsko-komercijalnu visoku školu u Zagrebu (1945.) radio je kao novinar i urednik „Hrvatskog lista“ u Puli (1917./1918.), suradnik

„Mlade pravde“ u Pragu (1918./1919.), urednik dnevnika „Novosti“ u Zagrebu (1919./1923.), knjigovođa Francusko-srpske banke u Beogradu (1924.), knjigovođa poduzeća „Aleksinački rudnici“ (1924./1925.), suplent Trgovačke akademije u Osijeku (1925./1926.), sekretar Trgovačko-industrijske komore u Novom Sadu (1926./1928.), docent, izvanredni i redoviti profesor Pravnog fakulteta u Subotici (1928./1939.), redoviti profesor Ekonomsko-komercijalne visoke škole u Beogradu (1939./1941.), ribar u poduzeću „Ivan Bogović“ u Omišlju (1942.), honorarni statističar u Hrvatskoj državnoj banci u Zagrebu (1942./1944.), pomoćnik povjerenika za trgovinu i industriju u Beogradu (1944./1945.) i pomoćnik predsjednika Privrednog savjeta u Beogradu (1945.). Godine 1945. sudjelovao je kao delegat FNRJ na konferenciji Vijeća ministara vanjskih poslova u Londonu i 1946. u Parizu. Na Pariškoj mirovnoj konferenciji, kao voditelj naših stručnjaka za etnička, gospodarska i geografska pitanja, izborio se za međunarodno priznanje sjedinjenja Istre s Hrvatskom u sastavu ondašnje Jugoslavije. Bio je delegat i na zasjedanju Ekonomsko-socijalnoga vijeća OUN-a.

Po oslobođenju Zagreba Vlada NR Hrvatske pozvala ga je da preuzme upravu Ekonomsko-komercijalne visoke škole u Zagrebu, gdje je bio rektor od 1945. do 1947. godine. Za redovitog profesora ove škole izabran je 1. kolovoza 1945. godine, a od 1. travnja 1947. i za redovitog profesora Ekonomskoga fakulteta, gdje postaje predstojnik Katedre za ekonomiku FNRJ i predaje više predmeta, a od 1953. godine i Ekonomsku historiju Jugoslavije. U akademskoj godini 1951./1952. bio je dekan Ekonomskoga fakulteta. Za redovitog člana Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti izabran je 1947., a od 1958. godine bio je glavni tajnik Akademije (LEF, 2023).

Pod pseudonimom Mate Balota, Mirković je ušao u povijest naše književnosti prvenstveno kao sjajan čakavski pjesnik. Prvu pjesmu napisao je s devet godina. Balotino književno djelo izraženo jezikom pjesnika, romanopisca i memoarista nastalo je na temelju domoljubnih osjećaja prema životu, radu i sudbini istarskih Hrvata. Značajno mjesto u književnom svijetu zauzeo je zbirkom čakavskih pjesama *Dragi kamen* (1938), ekonomsko-socijalnom studijom istarskog sela *Tijesna zemlja: roman iz istarskog narodnog života* (1946), autobiografskim monografijama *Puna je Pula* (1954) i *Stara pazinska gimnazija* (1950) te drugim proznim tekstovima (Ravlić, 1999).

Mijo Mirković umro je 17. veljače 1963. godine u Zagrebu, a pokopan je u rodnom Raklju, gdje mu na nadgrobnoj ploči piše da ondje počiva: „težak, ribar, mornar, akademik, pjesnik, prvi Rakljan ki je napisal 50 knjig“ (Bastiančić, 2016).

U spomen na Miju Mirkovića (Matu Balotu) u njegovoj rodnoj kući 1968. godine otvorena je Memorijalna zbirka Mije Mirkovića – Mate Balote, a u stalnom postavu od 2005. godine svjedoči o njegovom životu i stvaralaštvu kroz četiri

cjeline: Mijo Mirković i Rakalj, Životni put, Književni motivi i Nasljeđe Mate Balote.

Radi proučavanja književnoga, publicističkoga i gospodarskoga djela Mije Mirkovića / Mate Balote te proučavanja gospodarskih, kulturnih i društvenih problema Istre u širokom kontekstu, Kulturno-prosvjetna zajednica Općine Pula inicirala je 1968. godine kulturno-umjetničku i znanstvenu manifestaciju pod nazivom *Susreti na dragom kamenu*, a ulogu domaćina znanstvenoga skupa preuzela je Viša ekonomska škola „Dr. Mijo Mirković“. Znanstveni skup *Susreti na dragom kamenu* nazvan je po Balotinoj pjesmi *Dragi kamen*. Prvi znanstveni skup održan je u Puli 1968., a organizirali su ga Kulturno-prosvjetna zajednica, Ogranak Matice hrvatske, Viša Ekonomska škola „Dr. Mijo Mirković“, Ekonomski fakultet Rijeka i Fakultet ekonomskih nauka Zagreb. Od 1990. godine uglavnom se održava svake druge godine. Posljednji Znanstveni skup *Susreti na dragom kamenu* održan je 2023. godine u Puli-Raklju, a prije toga 2020. godine u Dugoj uvali.

Najveća sastavnica Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli – Fakultet ekonomije i turizma „Dr. Mijo Mirković“ nosi ime ovoga uglednog znanstvenika još od 1960. godine kada je osnovana preteča ovog Fakulteta – Viša ekonomska škola „Dr. Mijo Mirković“, a bogati opus njegova stvaralaštva knjiga i časopisa iz privatne knjižnice dostupan je u Spomen-sobi Mije Mirkovića u Sveučilišnoj knjižnici Pula, otvorenoj za javnost od 26. svibnja 2009. godine.

Na Ekonomskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu najprestižnija nagrada za znanstveni rad s imenom Mije Mirkovića dodjeljuje se više od 50 godina, dok je Knjižnično-dokumentacijski centar Fakulteta od 2023. godine u posjedu nekoliko primjeraka rukopisne ostavštine ovoga velikog ekonomista.

Osim visokoškolskih institucija, ime Mije Mirkovića ili njegov književni pseudonim Mate Balota nosi niz drugih institucija i društava, kao npr. Ekonomska škola Mije Mirkovića Rijeka, Srednja škola Mate Balote Poreč, Osnovna škola Mate Balote Buje, Klub studenata Istre „Mate Balota“ i Kulturno-umjetničko društvo „Mate Balota“ Rakalj.

3. ANALIZA I OCJENA MIRKOVIĆA KAO SVEUČILIŠNOG NASTAVNIKA I ZNANSTVENIKA

3.1. Analiza i ocjena Mirkovića kao sveučilišnog nastavnika

Mijo Mirković kao nastavnik je proveo polovinu života u radnom odnosu na visokoškolskim ustanovama, počevši kao docent, pa izvanredni i redovni profesor na Pravnom fakultetu u Subotici (1928. – 1939.), tri godine kao redoviti profesor na Visokoj ekonomsko-komercijalnoj školi u Beogradu (1939. – 1941.) i kao redoviti profesor na Ekonomsko-komercijalnoj visokoj školi u Zagrebu (1945.), odnosno kasnije na Ekonomskom fakultetu u Zagrebu, gdje je radio do smrti 1963. godine.

Radi manjkavosti zapisa o Mirkovićevoj nastavnoj djelatnosti detaljnije se može pisati tek od njegova dolaska na EKVŠ 1945. godine (Žuvela, 2000). Za zvanje sveučilišnoga nastavnika Mirković se prvi put opredijelio u ljeto 1928. godine, kada se odlučio prihvatiti docenture na Pravnom fakultetu u Subotici, gdje je 29. studenog održao nastupno predavanje o *Karti rada u Italiji* iznoseći ekonomsku kritiku socijalnoga programa fašizma. Predavao je ekonomsku politiku u okviru područja Nacionalne ekonomije. Pripremajući opsežnu građu za predmet koji je predavao, u ovom razdoblju objavio je osam udžbenika, veći broj monografija, članaka, prikaza, feljtona itd.

Osnivanjem Visoke ekonomsko-komercijalne škole u Beogradu izabran je 1. listopada 1939. godine njezinim redovitim profesorom, a u mandatu od 1940. do 1942. godine bio je i rektor te škole. U to vrijeme objavio je, između ostalog, knjigu *Agrarna politika* (1940) u kojoj se bavi aktualnim agrarnim i ekonomskim problemima.

Nakon oslobođenja Zagreba 1945. godine prelazi raditi na Ekonomsko-komercijalnu visoku školu aktivno sudjelujući u pretvaranju te škole u fakultet. Izabran je za redovnoga profesora novoga Ekonomskog fakulteta i za predstojnika novoosnovane Katedre za gospodarski sistem FNRJ, odnosno kasnije Katedre ekonomike FNRJ. U mandatu od 1949. do 1951. obnašao je funkciju dekana. Do 1950. godine predavao je predmet Privredni sistem FNRJ, a nakon toga Ekonomiku FNRJ i Ekonomiku agrara FNRJ, te od 1953. godine Ekonomiku historije naroda Jugoslavije. Jedan kraći period predavao je predmete Uvod u znanstveni rad i Kapitalističko gospodarstvo.

Kao što navodi Žuvela, Mirkovićeva predavanja bila su vrlo posjećena i studenti su ih vrlo dobro prihvaćali, što je utjecalo na njegove odluke da, iako je isticao prednosti usmenoga ispitivanja, uvede pismeno ispitivanje uz dežuranje asistenata, koji su nakon ispita pregledavali odgovore i predlagali ocjene.

Sredinom pedesetih godina uveo je tzv. komercijalni ispit na kraju II. godine kao skupni ispit iz četiri predmeta s jednom ocjenom. Kroz svoja predavanja predlagao je i podržavao mjere za izgradnju socijalističkoga poretka, o čemu je pisao u svom prvom udžbeniku *Ekonomika agrara FNRJ* objavljenom 1950. godine.

Mirkovićeva zalaganja u nastavnom radu obilježili su i njegovi stavovi da se kroz sveučilišnu nastavu znanstveno obrazuju stručnjaci, što je zahtijevalo kontinuirano praćenje znanstvenih postignuća u zemlji i svijetu, vlastiti istraživački rad nastavnika i redovito objavljivanje rezultata istraživanja.

Po pitanju poslijediplomskih usavršavanja, Mirković se zalagao za selekciju kandidata, odgoj nastavnika i izradu nastavnoga plana na većem broju specifičnih i bitnih znanstveno dubljih tema. Ovaj koncept uspio je primijeniti na poslijediplomskom studiju „Ekonomika turizma“, čije je osnivanje 1962. godine i inicirao. Bio je to, ujedno, prvi poslijediplomski studij turizma u bivšoj državi. Nakon uvođenja zakona o visokoškolskom obrazovanju, Fakultetsko vijeće prihvatilo je Mirkovićev prijedlog da se za stjecanje zvanja docent zahtijeva uz doktorat i habilitacija. Ovaj prijedlog unesen je u fakultetski statut i u statut Sveučilišta u Zagrebu. Uz ove i još mnoge stavove o unaprjeđenju kvalitete nastave mogu se posebno istaknuti njegova zalaganja za međufakultetsku i međusveučilišnu nastavnu suradnju koju je rado prihvaćao i na koju se rado odazivao.

3.2. Analiza i ocjena Mirkovića kao sveučilišnog znanstvenika

Život i djelo Mije Mirkovića kao ekonomista ne bismo mogli potpuno razumjeti bez uvida u njegovu doktorsku disertaciju, koja je dugo bila malo poznata javnosti. Disertacija je obranjena na njemačkom jeziku 1923. godine u Frankfurtu n/M, a na hrvatski jezik prevedena je tek 2008. godine. Kao što navodi A. Runjić, u disertaciji se pretkazuje rad o Vlačiću, ekonomskoj historiji Jugoslavije te problemima ekonomskoga razvoja i strukture koji su odraz budućih Mirkovićevih gledišta. Već tada polazeći od glavnih uzroka gospodarske zaostalosti slavenskih naroda Mirković je cijeli svoj radni vijek posvetio „stvaranju svijesti o putevima bržeg razvitka, dajući uvijek presudnu važnost predanom radu.“ No, važno je istaknuti da je od ovoga prvog znanstvenog djela, kao i u impresivno velikom opusu kasnijih radova, Mirković često pisao o sadašnjosti, a mislio na budućnost tvrdeći: „Natrag se ne može. Moguće je i prirodan je samo put naprijed. To znači put u smjeru ekonomskog razvitka, ulaženje u punu civilizaciju“ (Mirković, 2008).

Plodni znanstveni rad Mije Mirkovića rezultirao je golemim opusom od pedesetak posebno tiskanih izdanja i oko 400 prikaza, napisa, komentara i

članaka, štampanih u brojnim novinama, časopisima i revijama. Od 1928. do 1940. godine objavio je veći broj radova, eseja i knjiga koji su služili prvenstveno studentima kao udžbenici, čak i mnogo godina nakon rata, a od kojih treba istaknuti sljedeće: *Spoljna trgovinska politika* (1932), *Zanatska politika* (1934), *Uvod u ekonomsku politiku* (1935), *Industrijska politika* (1936), *Održanje seljačkog posjeda* (1937), *Razvoj ekonomske misli u XIX veku* (1938), *Flacius* (1938) i *Agrarna politika* (1940). U poratnom razdoblju objavio je četiri nova udžbenika i šest novih ili obnovljenih knjiga s područja ekonomike te oko 40 monografija i studija, a najvažniji su radovi: *Ekonomska struktura Jugoslavije* (1950), *Ekonomika agrara* (1950), *O nekim problemima unapređenja agrarne proizvodnje* (1950), *Seljaci u kapitalizmu* (1952), *Ekonomska historija Jugoslavije* (1958), *Uvod u ekonomiku FNRJ* (1959) i *Matija Vlačić Ilirik* za koji je dobio Nagradu za životno djelo (1960). Vlačić je imao znatan utjecaj na Mirkovićeve poglede na život, povijest i znanstvena istraživanja, a posebno na ekonomsko-geografska istraživanja o čijem značenju Mirković kaže: „Nauka može istražiti sve tipove ljudi, društvene organizacije, vjerovanja i društvene kulture, tek pošto istraži prirodne i ekonomske uvjete života, prirodnu geografiju i ekonomsku geografiju“ (Sirotković, 2001). Dragocjene doprinose ekonomskoj povijesti nalazimo i u predgovorima knjiga *Građa za gospodarsku povijest Hrvatske* koju je izdavala Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti na poticaj Mije Mirkovića (EFZG, 1980).

U oblasti ekonomske politike može se reći da je jedan od najvrjednijih Mirkovićevih radova *Uvod u ekonomsku politiku* (1935). Kao što navodi Sirotković (2001), iako u radu obrađuje stanje teorije i prakse u domaćim i svjetskim relacijama, možemo reći da je ovo bila sinteza rezultata njegovih ranijih radova iz oblasti ekonomske politike i ekonomije Jugoslavije. Ekonomsku politiku definirao je kao „sredstvo u rukama društvene zajednice radi postizanja društvenih ciljeva“, a istovremeno je bio vrlo kritičan prema ekonomskoj političkoj praksi u odnosu na Jugoslaviju i izuzetno oštar u ocjeni ponašanja nosilaca ekonomske politike. Nadalje, Družić (2001) navodi da je „Mirkovićev doprinos ekonomskoj znanosti nezaobilazna osnova u pristupu analizi suvremenih pitanja ekonomske politike, pa tako i fiskalne“. U više radova Mirković je iznosio i svoje stavove o poreznoj politici, koji su aktualni i danas. Tako na primjer, u radu *Skupoća života* (1926) zaključuje da država i njezina privredna politika snose glavnu odgovornost za skupoću u zemlji, s obzirom na to da nije urađeno „ništa stvarno, što bi moglo utjecati na prirodno obaranje cena“.

Budući da je Mirković rođen u seoskoj sredini, ne čudi da je zapravo najveći broj njegovih radova posvećen problemima poljoprivrede i agrarne politike. Aktualnostima njegove agrarne politike bavio se P. Grahovac, koji navodi da su agrarno-ekonomski sadržaji prisutni i u njegovim radovima granske ekonomike,

ekonomsko-povijesnim radovima, pa čak i u literarnim radovima. U svojem vjerojatno kapitalnom djelu *Agrarna politika* iz 1940. godine definira agrarnu politiku kao „u prvome redu politiku proizvodnje, održavanja i unapređivanja produktivnosti poljoprivrednog rada, a u drugom redu politiku socijalnog staranja.“ Rad završava poticajnim mislima da „...drugog izlaza nema. Čuda se u privredi ne događaju i sve što je u privredi stvoreno, urađeno je samo smišljenim i dugotrajnim radom ljudi. Poboljšanje privrednih uvjeta u narodnoj privredi uopće i posebno u poljoprivredi je preduvjet boljeg života i blagostanja ljudi. A bez toga nema napretka ni u kojoj oblasti, nema napretka ni u kulturi, nema ni slobode“ (Grahovac, 2001).

Mirkovićevim opusom i stavovima s regionalnoga aspekta bavio se A. Bogunović (2001) ističući neke probleme suvremene strukture Hrvatske kroz osnovna pitanja koja tretira Mirković, a značajni su i za današnju regionalnu strukturu. Pritom ističe Mirkovićev značajan doprinos kod kreiranja i rasprava oko prvoga petogodišnjeg plana, njegova stajališta i zahtjeve za ravnomjerniji razvitak po pitanju značenja regionalne politike u početnim fazama industrijalizacije te o načinima rješavanja urbanih procesa u odnosu grada i zaleđa, s kojim u vezi piše: „Načelo da zaleđe pripada gradu bilo je feudalno i antidemokratsko. Ono je dolazilo iz vremena kad je samo grad imao oružje i novac, a zaleđe bilo politički i ekonomski porobljeno i bespravno. Demokratsko načelo, načelo većine, vlade naroda i jednakosti jest da grad pripada zaleđu, većini, narodu“.

I. Družić (2001) navodi da je znanstveni doprinos M. Mirkovića nezaobilazan u raspravama o odnosu slobodnoga tržišta i intervencije u spontane gospodarske procese, diktirane interakcijom ponude i potražnje, pritom ističući da njegovo djelo korespondira sa suvremenošću upravo zbog toga što Mirković „nikad nije sebi dopustio da postane rob trenutno moderne ekonomske doktrine“.

U Mirkovićevo doba, tridesetih godina, iznimno su aktualna bila pitanja vanjskotrgovinske politike, što je nastojao objasniti u knjizi *Spoljna trgovinska politika*. Nastojao je dokazati relativnu važnost dviju vanjskotrgovinskih teza: slobode međunarodnog prometa i zaštite te pritom objasniti „zavisnost vanjskotrgovinskih sistema od razvojnog stupnja pojedinih narodnoprivrednih zajednica te ciljeva koje te zajednice žele ostvariti“ (Jovančević, 2001).

Važno mjesto u Mirkovićevom opusu zauzima industrija s politikom industrijalizacije, o čemu je pisao u više djela, a posebno u pionirskom radu *Industrijska politika*. U ovom području bavio se i danas aktualnim pitanjima pojma i postanka industrije, moderne industrije, problema industrijalizacije, industrijske politike itd. (Obadić, 2001).

Vrlo aktualnom temom današnjice koja se odnosi na problem razvoja obrtništva bavio se još 1934. godine i Mijo Mirković u svojem djelu *Zanatska politika*, koje je do danas jedini sveučilišni udžbenik o zanatstvu. U svojem djelu

Mirković piše o problemima definiranja pojma zanat, transformaciji zanata, strukturnim promjenama obrtništva pa sve do uloge obrtništva kao maloga poduzetništva u restrukturiranju i privatizaciji gospodarstva (Tomašević, 2001).

V. Čavrak (2001) kaže da je prvu cjelovitu i sistematsku obradu pitanja i problema prometne politike u Hrvatskoj ostvario upravo Mirković u djelu *Saobraćajna politika* (1933). Navodi i da Mirkovića na ovu problematiku nisu naveli samo pedagoški razlozi, već i potreba za aktualiziranjem politike „saobraćajnih“ problema s obzirom na to da je držao kako uvođenju sveobuhvatne narodno-ekonomske politike mora prethoditi poznavanje njezinih osnovnih problema i načela, navodeći da je cijela saobraćajna politika Jugoslavije dokaz nedovoljne ekonomske orijentacije.

Cjelokupno Mirkovićevo stvaralaštvo prožeto je povijesnim pristupom i ekonomsko-historijskom podlogom. Upravo zato njegovim radovima u kojima se bavi ekonomsko-povijesnim pitanjima pripada posebno mjesto. Bio je izvanredan poznavalac Sombarta, Webera, Marxa, Engelsa, Vlačića i cijele historijske škole. No, u svojim traganjima uvijek je težio vlastitim spoznajama s ciljem pronalaženja puteva koji vode oslobođenju i razvitku vlastitoga naroda (Runjić, 2001).

4. ZAKLJUČAK

U 2023. godini obilježena je 125. obljetnica rođenja Mije Mirkovića, čovjeka o kojemu je napisano više od tisuću radova, akademika i glavnoga tajnika Akademije, profesora, znanstvenika, ekonomista, pedagoga, sociologa, povjesničara, književnika i novinara. Uvažavanje i poštovanje koje Mirković uživa u akademskom i stručnom svijetu su ogromni. Njegova strast prema ekonomiji bila je zarazna, a njegov pristup istraživanju inspiracija za mnoge buduće generacije ekonomista. Ostavio je dubok i trajan utjecaj na hrvatsku ekonomiju, oblikujući ključne aspekte ekonomske politike i potičući razvoj ekonomske misli, od kojih je većina primjenjiva i u današnjoj ekonomiji.

Ovaj rad daje sažeti pregled života i djela velikog ekonomista s posebnim naglaskom na njegovu karijeru kao sveučilišnoga znanstvenika i nastavnika. Na temelju ove analize može se zaključiti kako je Mijo Mirković, osim bogatoga opusa znanstvenih i stručnih radova, u nasljeđe ostavio svoje ideje, inovacije i strast prema ekonomiji. Značenje njegovih djela najbolje je opisao Sirotković rečenicom: „Uvijek učitelj, živ i suvremen!“

LITERATURA

1. Bastiančić, A., 2016. Povijest Raklja: diplomski rad. Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti, Pula, str. 69.
2. Bogunović, A., 2001. Suvremenost i Mirkovićeva regionalna politika. U: Mijo Mirković: Hommage uz 100. obljetnicu rođenja. Ekonomski fakultet, Zagreb, str. 207-221.
3. Čalić, D., 1979. Mijo Mirković alias Mate Balota. U: Zbornik radova posvećen osamdesetoj godišnjici rođenja Mije Mirkovića. JAZU; Informator, Zagreb, str. 5-37.
4. Čavrak, V., 2001. Mijo Mirković i hrvatska prometna politika. U: Mijo Mirković: Hommage uz 100. obljetnicu rođenja. Ekonomski fakultet, Zagreb, str. 318-337.
5. Družić, G., 2001. Porezna politika. U: Mijo Mirković: Hommage uz 100. obljetnicu rođenja. Ekonomski fakultet, Zagreb, str. 338-348.
6. Družić, I., 2001. Makroekonomska regulacija i tržište. U: Mijo Mirković: Hommage uz 100. obljetnicu rođenja. Ekonomski fakultet, Zagreb, str. 222-241.
7. Ekonomski fakultet, 1980. 60 godina Ekonomskog fakulteta u Zagrebu. Ekonomski fakultet, Zagreb, str. 249-251.
8. Ekonomski fakultet – Zagreb, 2023. Leksikon Ekonomskog fakulteta – Zagreb (LEF): Mijo Mirković [online]. Dostupno: [https://sites.google.com/net.efzg.hr/lef/po %C4 %8Detna/abecedarij/m/mijo-mirkovi %C4 %87](https://sites.google.com/net.efzg.hr/lef/po%C4%8Detna/abecedarij/m/mijo-mirkovi%C4%87).
9. Grahovac, P., 2001. Aktualnost Mirkovićeve agrarne politike. U: Mijo Mirković: Hommage uz 100. obljetnicu rođenja. Ekonomski fakultet, Zagreb, str. 178-193.
10. Jovančević, R., 2001. Ekonomika vanjske trgovine i Mirkovićevi pogledi. U: Mijo Mirković: Hommage uz 100. obljetnicu rođenja. Ekonomski fakultet, Zagreb, str. 256-273.
11. Mirković, M., 2008. Glavni uzroci gospodarske zaostalosti slavenskih naroda. Dom i svijet, Zagreb.
12. Obadić, A., 2001. Suvremena hrvatska industrijska politika i djelo Mije Mirkovića. U: Mijo Mirković: Hommage uz 100. obljetnicu rođenja. Ekonomski fakultet, Zagreb, str. 274-288.
13. Petener-Lorenzin, M., 2015. Bibliografija Zbornika radova znanstvenog skupa „Susreti na dragom kamenu“: (1969. – 2021.). *Amfora press; Sveučilište Jurja Dobrile u Puli*, Pula.
14. Ravlić, P., 1999. Domoljubni osjećaji, stajališta i poruke u književnom djelu Mate Balote. U: Zbornik radova o Miji Mirkoviću – Mati Baloti. Matica hrvatska, Kastav, str. 79-91.
15. Runjić, A., 2001. Pogled na ekonomsko-povijesno djelo Mije Mirkovića. U: Mijo Mirković: Hommage uz 100. obljetnicu rođenja. Ekonomski fakultet, Zagreb, str. 194-206.
16. Sirotković, J., 2001. Mirkovićevi doprinosi u ekonomskoj politici i njihovo značenje za suvremenu ekonomsku teoriju i praksu. U: Mijo Mirković: Hommage uz 100. obljetnicu rođenja. Ekonomski fakultet, Zagreb, str. 167-177.

17. Tomašević, B., 2001. Mirkovićeva zanatska politika u suvremenom fokusu. U: Mijo Mirković: Hommage uz 100. obljetnicu rođenja. Ekonomski fakultet, Zagreb, str. 294-305.
18. Žuvela, I., 2001. Mijo Mirković kao sveučilišni nastavnik. U: Zbornik radova dvadeset i drugog znanstvenog skupa Susreti na dragom kamenu 2000: Gospodarstvo Hrvatske i Istre na prijelazu iz XX. u XXI. stoljeće: Razvojne perspektive do 2010. godine. Ekonomski fakultet; Mikrorad, Zagreb, str. 39-51.

CHARACTERISTICS AND WORK OF MIJO MIRKOVIĆ AS A UNIVERSITY TEACHER AND SCIENTIST

SUMMARY

Mijo Mirković didn't just study economics, he shaped and transformed it. His contributions and legacy have deeply influenced the economic landscape of Croatia and beyond, leaving an indelible mark that will continue to inspire countless future generations of economists.

This paper aims to offer a comprehensive overview of his life, career, and enduring impact on the Croatian economy with special emphasis on his career as university teacher and scientist. The primary findings underscore Mirković's pivotal role in shaping Croatian economic policies through his extensive research, insightful analyses, practical innovations, and his significant contributions to higher education.

The implications of this paper are numerous. First and foremost, Mirković's research acts as a wellspring of inspiration for economists, encouraging them to delve deeper into the understanding and study of economic issues. Delving into his legacy aids in a nuanced understanding of Croatia's economic and political evolution over recent decades. Furthermore, his scholarly contributions serve as a robust framework for guiding contemporary economic policies.

Ultimately, Mijo Mirković stands as an exceptional exemplar of an expert, scientist, and educator whose passion, intellect, and dedication have enriched economic discourse and charted a positive trajectory for Croatia's development. His enduring legacy serves as a testament to the potency of ideas and an individual's ability to shape the economic sphere.

Keywords: Mijo Mirković, economics, science, education

ZNANSTVENI RADOVI

MIJO MIRKOVIĆ – ŽIVOT I DJELO

Nataša Urošević

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
FET „Dr. Mijo Mirković“
natasa.urosevic@unipu.hr

SAŽETAK

U radu se daje pregled života i stvaralaštva akademika Mije Mirkovića s ciljem revalorizacije njegove bogate znanstvene ostavštine. Znameniti istarski znanstvenik i polihistor, utemeljitelj moderne ekonomske znanosti i pokretač znanstvenih institucija, sociolog, kulturni i ekonomski povjesničar, svoj bogati znanstveni opus posvetio je problemima gospodarskog razvoja i izazovima optimalnog korištenja razvojnog potencijala regije rješavanjem uzroka razvojnih poteškoća. Pitanje odnosa tradicije i modernosti, kulturnog identiteta i razvoja, uzroka gospodarskog zaostajanja i razvojnih potencijala, koje se nametnulo i kao ključni problem suvremene europske sociološke i ekonomske misli, pratilo ga je kroz bogatu znanstvenu karijeru, od doktorske disertacije obranjene u Frankfurtu 1923. (Glavni uzroci gospodarske zaostalosti slavenskih naroda) do kapitalnih monografija Puna je Pula (1954.), Ekonomska historija Jugoslavije (1958.) i Matija Vlačić Ilirik (1960.). Vrijeme Mirkovićeva intelektualnog sazrijevanja, obilježeno dramatičnim geopolitičkim promjenama, velikom gospodarskom krizom i jačanjem totalitarnih režima nosi snažnu pouku i za turbulentno razdoblje u kojem danas živimo. Provedena istraživanja ukazala su na aktualnost i potrebu revalorizacije znanstvene ostavštine akademika Mije Mirkovića, s naglaskom na dosad zanemarene aspekte njegova stvaralaštva.

Ključne riječi: Mijo Mirković, život, djelo, znanstvena ostavština

1. UVOD

Akademik Mijo Mirković (Rakalj, 28. rujna 1898. – Zagreb, 17. veljače 1963.), znameniti istarski znanstvenik i polihistor, utemeljitelj moderne ekonomske znanosti u Hrvatskoj (i široj regiji) i pokretač glavnine ekonomskih fakulteta i znanstvenih instituta, sociolog, kulturni i ekonomski povjesničar, velik dio svojeg bogatog i raznorodnog znanstvenog opusa posvetio je problemima gospodarskog razvoja i izazovima optimalnog korištenja razvojnog potencijala regije rješavanjem uzroka razvojnih poteškoća. Uz doprinos razvoju sustava ekonomskih politika, posebno agrarne i prometne politike te promišljanju odnosa makroekonomske regulacije i tržišta, kao i ekonomske strukture nacionalne privrede, bitni su prilozi vezani za povijest ekonomske misli i gospodarsku povijest Hrvatske.

Vrijeme Mirkovićeva intelektualnog sazrijevanja, obilježeno dramatičnim geopolitičkim promjenama, velikom gospodarskom krizom i jačanjem totalitarnih režima nosi snažnu pouku i za turbulentno razdoblje u kojem danas živimo. Prije stotinu godina, istarski antifašizam nastao je kao odgovor na agresivni fašizam, koji je istarske intelektualce potjerao u emigraciju. Iz egzilne pozicije angažiranog intelektualca, svestrani je Istranin, u nastojanju da sačuva i afirmira najugroženije elemente kulturnog identiteta svojeg zavičaja, kroz najraznovrsnije književne, publicističke i znanstvene žanrove na jedinstven način artikulirao i „inventarizirao“ autentičan doprinos kulturne tradicije Istre europskoj civilizaciji. Pitanje odnosa tradicije i modernosti, kulturnog identiteta i razvoja, uzroka gospodarskog zaostajanja i razvojnih potencijala, koje se nametnulo i kao ključni problem suvremene europske sociološke i ekonomske misli, pratilo ga je kroz bogatu znanstvenu karijeru, od doktorske disertacije obranjene u Frankfurtu 1923. (*Glavni uzroci gospodarske zaostalosti slavenskih naroda*).

Ključna i pionirska specijalizacija u području ekonomske povijesti i sociologije, bliska znamenitim suvremenicima iz područja strukturalne historiografije francuskih „analista“ (Stipetić, 2005, 2013), usmjerena stvaranju okosnice nove socijalne povijesti, rezultirala je nizom komparativnih agrarno-povijesnih studija i monografijom *Ekonomska historija Jugoslavije* (1958.), u kojoj Mirković postavlja tezu o istovjetnosti ekonomskih i sociokulturnih struktura, odnosno načina privređivanja i društvenog položaja većinskog poljoprivrednog stanovništva, kao podloge za razvoj društvene svijesti i kulturnog identiteta koji se formirao u „stoljetnoj borbi za održanje svoje vlastite samobitnosti“. Okretanje ekonomskoj povijesti bilo je svakako i na tragu istraživačkih tendencija u povijesnoj znanosti u širem europskom kontekstu, već od međuratnog razdoblja. Zanimanje za ekonomsku i socijalnu povijest, političke i društvene strukture, antropogeografiju, historiju pučke kulture i povijest mentaliteta, uz korištenje komparativne kvantitativne metodologije temeljene na arhivskim istraživanjima, ali i područja

interesa koja dijeli s grupom oko *Anala* (Gross, 2001), od agrarne povijesti „seljačkih ekonomija“ do regionalnih modela procesa i struktura dugog trajanja, moguće je pratiti kroz glavninu Mirkovićevih studija, od spomenute disertacije do monografija *Puna je Pula* (1954.), *Matija Vlačić Ilirik* (1960.) i *Ekonomska povijest Jugoslavije* (1958.). Zbog pionirske važnosti njegova znanstveno-istraživačkog rada, kao i zalaganja za razvoj znanstvenih institucija, čime je postavio temelje razvoja ekonomije i srodnih društveno-humanističkih znanosti u široj regiji, stoga vjerojatno i nije pretjerano Mirkovića nazvati „istarskim Braudelom“. Bavljenje materijalnom civilizacijom i ekonomskim životom kroz praćenje gotovo nepokretne povijesti lokalnih ustanova koje su se vrlo polako mijenjale u burnom euro-mediteranskom kontekstu te fokus na malog čovjeka i njegovu svakodnevicu obilježja su ne samo znanstvenih nego i književnih i publicističkih djela Mije Mirkovića. I dok je autorov pjesnički opus (zbirka *Dragi kamen* iz 1938.) prepoznat kao vrhunski domet dijalektalne lirike, znanstvena monografska proza još uvijek nije adekvatno valorizirana.

S druge strane, cjeloživotni interes vezan za strateške odrednice razvoja Istre kao regije na susretištu Mediterana i Srednje Europe, optimalno integrirane u matično nacionalno tkivo kroz održivi razvoj poljoprivrede, pomorstva i brodogradnje te prije svega prometne infrastrukture prirodno se nadovezao na razvojne potencijale turizma: upravo je Mirković zaslužan za pokretanje prvog poslijediplomskog studija Ekonomike turizma 1962. na zagrebačkom Ekonomskom fakultetu.

Mijo Mirković odigrao je važnu ulogu i u hrvatskoj diplomatskoj povijesti, kao stručnjak za ekonomska i etnička pitanja na poslijeratnim međunarodnim mirovnim konferencijama, na kojima se odlučivalo o hrvatskim i jugoslavenskim zapadnim granicama. U rujnu i listopadu 1945. sudjelovao je u delegaciji FNRJ na konferenciji Vijeća ministara vanjskih poslova u Londonu, u travnju i svibnju 1946. u Parizu. U svibnju 1946. delegat je na zasjedanju Ekonomsko-socijalnog vijeća OUN-a u New Yorku. U kolovozu i rujnu 1946. u jugoslavenskoj je delegaciji na Mirovnoj konferenciji u Parizu, koja je pridonijela konačnom sjedinjenju Istre s Hrvatskom. Svoje aktivnosti kao stručnjaka na međunarodnim mirovnim konferencijama opisao je u radu *Tri etničke linije*, koji je objavio u prvom broju *Problema sjevernog Jadrana* iz 1963. Kao stručnjak jugoslavenske delegacije za ekonomska pitanja i etničke odnose na Pariškoj mirovnoj konferenciji u svibnju 1946. priredio je izvještaj o neodrživosti graničnih linija kroz Istru, koje su predlagale zapadne delegacije i svojom argumentacijom o geografskom, gospodarskom i etničkom jedinstvu Istre pridonio je sjedinjenju Istre s Hrvatskom. Ključna Mirkovićeva teza da je razvoj prometne infrastrukture, jadranskih luka i željeznica preduvjet nacionalne i međunarodne integracije izuzetno je aktualna i danas.

2. PUTNIK ZMEŽ GRADA I SVOJEGA SELA

Mijo Mirković živio je i autorski sazrijevao u prijelomno doba moderne istarske povijesti. Rođen je 28. rujna 1898. u Raklju, selu ribara, pomoraca, kamenolomaca i težaka na istočnoj obali Istre, a prva pomorska iskustva koja kasnije poetski dokumentira stekao je kao devetogodišnjak na talijanskom jedrenjaku koji je iz rakljanskih kamenoloma odvezio kamen za Ravennu. Sin seoskog župana, pohađao je tek otvorenu prvu hrvatsku školu Ćirilometodske družbe i Pazinsku gimnaziju, rasadnik prvih generacija hrvatskih intelektualaca. U ranoj mladosti radio je kao kamenolomac i miner na izgradnji tvrđava u glavnoj austrougarskoj ratnoj luci u Puli, a početkom Prvog svjetskog rata uhapšen je i s grupom prijatelja kao šesnaestogodišnjak prvi put zatvoren u pulskom i ljubljanskom zatvoru zbog protuaustrijske sabotaže. U ljubljanskom zatvoru, u okviru dnevničkih zabilješki, napisao je i svoju prvu pjesmu.

Kad su, nakon ulaska Italije u rat protiv Austro-Ugarske, austrijske vojne vlasti zbog opasnosti od velikih ratnih operacija evakuirale civilno stanovništvo cijele južne Istre, sedamnaestogodišnji Mijo s obitelji je dospio u južnu Moravsku (Češka), gdje nastavlja školovanje. U svibnju 1916. s ocem i većinom muškog stanovništva mobiliziran je kao vojnik u Austriji i mornar u Puli, gdje se 1917. počeo baviti novinarstvom, da bi vrlo brzo postao i urednik *Hrvatskog lista*. Vrlo su važne inovacije koje je unio u novinsko izvještavanje:

„Počeo sam u listu pisati dopise u dijalektu tobože iz raznih krajeva Istre pod raznim imenima: kao Brace od kapitanata puljskoga, Zvane iz Takale i Mate Balota u južnoistarskom i zapadnoistarskom narječju, kao Franina z Breg u sjeveroistočnom, kao Zvane Lončarov u pazinskom. Novo u tome pisanju bila je neposrednost i stvaranje sigurne veze s čitačem u Puli i na brodovima, iznošenje njihovih briga, strahovanja, misli i pregnuća, novo je bilo otvoreno poniranje u život mase, seljaka i radnika, obrađivanje motiva njihova svakidašnjeg života i patnje, hrane, bolesti, umiranja, škole, zdravlja, klasnih odnosa na selu, koji su se tada jako zaoštravali i postali vidljivi i jasni...” (Balota, 2005:164).

Nadareni mladi novinar i publicist s pisanjem nastavlja i tijekom studija filozofije i slavistike u Zagrebu i Beogradu te doktorata u Njemačkoj, kao dopisnik niza domaćih i stranih listova. Nakon semestra u Berlinu i studija kod najuglednijih profesora ekonomije, 1923. je doktorirao u Frankfurtu iz društvenih znanosti, obranivši radnju *O glavnim uzrocima gospodarske zaostalosti slavenskih naroda* (*Vom Hauptgrunde der geringen wirtschaftlichen Leistungsfähigkeit der slavischen Völker*). Kod nas donedavno nepoznata

disertacija, zbog svojih ključnih argumenata i danas iznimno aktualna, može se čitati i kao ključ za novu, interdisciplinarnu interpretaciju autorova opusa. U njoj je Mirković proširio poznatu Weberovu tezu o utjecaju protestantske etike na razvoj kapitalizma uvođenjem većeg broja sociokulturnih varijabli i detaljnom analizom sprege prirodnih i društveno-povijesnih faktora s vrijednosnim sustavima koji omogućuju napredak ili ga blokiraju. Sintetizirajući aktualne sociološke teorije i rasprave o odnosu europskog Zapada i slavenskog Istoka predvođenog tek stvorenim Sovjetskim Savezom, pokušao je istražiti na koji se način temeljni elementi tradicionalnog narodnog života i kulturnog identiteta kreativno sukobljavaju sa zahtjevima razvitka i modernizacije koje nameće globalni kontekst. Prvi Mirkovićev znanstveni rad i danas je vrlo aktualan, a njegova teza o kulturološkoj uvjetovanosti gospodarskog napretka jedan je od ključnih argumenata u raspravama najutjecajnijih suvremenih ekonomista i sociologa (Mirković, 2008).

Književne, novinarske i publicističke radove od gimnazijskih dana objavljivao je pod raznim pseudonimima, a kao Mate Balota prvi put potpisao se 5. siječnja 1918. pod člankom na rakljangskoj čakavštini u pulskom *Hrvatskom listu*. Po završetku studija dvadesetpetogodišnji doktor društvenih nauka zapošljava se 1923. u Beogradu, uskoro dobiva profesuru i predaje u Osijeku, Bakru i Subotici, a od početka Drugog svjetskog rata dekan je Ekonomsko-komercijalne škole u Beogradu, s glasom vodećeg agrarnog ekonomista u državi. Hrvatska književna javnost dugo nije znala da se iza imena Mate Balote krije ugledni sveučilišni profesor i znanstvenik. Prva, vrlo jezgrovita, štura i pomalo tajanstvena Balotina biografija objavljena u *Antologiji nove čakavske lirike* iz 1934., izvučena je iz pjesnikova pisma urednicima Ivi Jelenoviću i Hijacintu Petrisu:

„Mate Balota, ribar, mornar i fizički radnik, kao što mu je i otac bio. Drugih biografskih podataka o njemu nema...” (Jelenović, Petris, 1934).

Miroslav Krleža, u čijim je časopisima *Danas* i *Pečat* Mirković redovito surađivao raspravama o aktualnim književnim, društvenim i ekonomskim temama, piše mu iste 1934. godine: „Ako je istina (što sam čuo) da ste Vi Mate Balota, to mi je trostruko drago.“

Tek nedugo nakon objavljivanja pjesničke zbirke *Dragi kamen* i *Flaciusa*, prve monografije o Matiji Vlačiću Iliriku, iste 1938. godine, postalo je definitivno jasno da su znanstvenik Mijo Mirković i pjesnik Balota jedna te ista osoba. Pod tim je pseudonimom objavljivao tridesetih godina književne i publicističke radove, kao i prve čakavske pjesme u tjedniku istarskih emigranata *Istra* u Zagrebu, koje su sakupljene u zbirci *Dragi kamen* 1938. Sve znanstvene i stručne radove potpisivao je pravim imenom, dok seriju feljtona *Istra se mijenja* iz 1937. i 1938. godine potpisuje pseudonimom Miho Krvavac. Tako je indirektno odredio

razdjelnicu između svog bogatog književnog i publicističkog stvaralaštva s jedne i znanstveno-stručnog s druge strane.

Nakon što je nekoliko godina kao agrarno-ekonomski stručnjak proveo u najpoznatijim znanstvenim institutima u Rimu, Oxfordu, Cambridgeu i na studijskim putovanjima u Europi i SAD, krajem 1941., ne želeći potpisati lojalnost srbijanskom kvislinškom režimu koji je podržavao njemačku okupacijsku vlast, napušta mjesto dekana u Beogradu i sklanja se na Krk, gdje je do 1942. živio od ribolova. Do odlaska u partizane u rujnu 1944. nije objavio niti retka, a *Tijesnu zemlju*, koju je napisao uoči rata u Beogradu, od 6. prosinca 1940. do 9. siječnja 1941., objavio je tek po oslobođenju, u jesen 1946. u Rijeci. Uz znanstvene recenzije, književne i kazališne kritike, kao poliglot koji je govorio deset jezika ogledao se i kao prevoditelj, posebno s latinskog i talijanskog jezika. Zalažući se za zbližavanje i suradnju hrvatskog (i slovenskog) i talijanskog istarskog kulturnog kruga, 1962. je prvi preveo na hrvatski jezik pjesme Giuseppine Martinuzzi, talijanske pjesnikinje i socijalistkinje iz Labina u Istri (*Ingiustizia*, Trst 1907).

Zbog svojih naprednih ideja i političkog angažmana zatvaran je u više navrata, u Premanturi, Puli, Ljubljani, Krku, Kraljevici, Karlovcu, Rijeci, Trstu i Zemunu. Nakon oslobođenja kao vrhunski intelektualac i stručnjak obavlja visoke dužnosti u Vladi FNRJ i sudjeluje na nizu međunarodnih i mirovnih konferencija u Londonu, New Yorku i Parizu. Osnivač je i od 1945. do smrti profesor na Ekonomskom fakultetu u Zagrebu. Od 1947. član je, a od 1958. i glavni tajnik Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Umro je u Zagrebu 17. veljače 1963. godine (Balota, 2005: 383-389).

Za života je Mijo Mirković objavio cijelu biblioteku, čak 51 knjigu. Najznačajnija su njegova književna i znanstvena djela: zbirka pjesama *Dragi kamen* (1938.) s osam izdanja, monografija *Flacius* (1938.), roman iz istarskog narodnog života *Tijesna zemlja* (1946.) koji je doživio još tri izdanja i uvrštenje u školsku lektiru, monografije *Stara pazinska gimnazija* (1950.) i *Puna je Pula* (1954.) te *Matija Vlačić* (1957.) i *Matija Vlačić Ilirik* (1960), za koju je dobio državnu nagradu, konkurirajući sam sebi još jednim kapitalnim djelom: *Ekonomska povijest Jugoslavije* (1958.). Iz rukopisne ostavštine posmrtno je tiskana drama *Smrtni grijeh* (1964.).

3. ZNANSTVENA OSTAVŠTINA AKADEMIKA MIJE MIRKOVIĆA

Formiranje Mirkovića kao znanstvenika možemo najbolje pratiti kroz analizu njegove znanstvene bibliografije. Nakon prve cjelovite bibliografije (i autorizirane biografije) u *Prozi i poeziji* iz 1959., s predgovorom Tone Peruška, koji i danas predstavlja najbolji ključ za razumijevanje Mirkovićeve stvaralaštva

(Peruško, u: Balota, 1959), najpotpuniju bibliografiju objavio je Tone Mirković u posljednjem zborniku HAZU posvećenom Miji Mirkoviću iz 2010. Kako je vidljivo iz bibliografije koju je sastavio akademik Vladimir Stipetić pripremajući za objavu izabrane ekonomske radove Mije Mirkovića (1979), bogata ostavština iz područja društvenih znanosti, prije svega ekonomije, obuhvaća prve udžbenike ekonomskih politika, sinteze gospodarske povijesti, priloge ekonomskoj i društvenoj teoriji razvitka gospodarski slabije razvijenih naroda, komparativne studije agrarne povijesti i sociologije te vrlo informativne i pionirske preglede povijesti ekonomske misli (Stipetić, 2010; Benić, u: Rudež, 2001).

Temeljni Mirkovićevi znanstveni, kulturni i književni interesi determinirani su širim kulturnim, društvenim i povijesno-političkim kontekstom u kojem je živio i radio, uvjetima života, kulturnom sredinom u kojoj odrasta i intelektualno sazrijeva, a posebno znanstvenim i književnim poticajima s kojima se susreće u mladosti, tijekom školovanja. Kako ukazuje akademik Vladimir Stipetić, Mirkovićev se znanstveni profil formirao pod utjecajem triju misaonih pokreta, kojima se napajao u svojoj mladosti: to je prije svega „*uvjerenje omladine njegova doba – one iz Pazinske gimnazije, koju je pohađao, da Istra mora izaći iz Austro-Ugarske i ostvariti južnoslavensko jedinstvo. Drugi su mu poticaj dale prilike u Češkoj, u kojoj je bio interniran sa svojom obitelji tijekom I. svjetskog rata (1916. – 1919.), a treći poticaj dolazi od tadašnjih njemačkih vrhunskih ekonomista i sociologa, kod kojih je studirao (1920. – 1923.)*“ (Stipetić, 2010: 14). Mirković je, dakle, bio specifičan predstavnik generacije koja je uoči Prvog svjetskog rata smatrala da će u zajedničkoj državi južnih Slavena i Istrani napokon ostvariti ideale nacionalne emancipacije, gospodarskog napretka i kulturnog razvoja. Nakon što je položio maturu u gimnaziji koju je pohađao tijekom zbjeza u Moravskoj tražio je uzroke veće ekonomske razvijenosti Čehoslovačke i korijene im pronašao u kulturnom preporodu koji se dogodio pod utjecajem T. G. Masaryka, koji je često isticao potrebu da se mali narod afirmira marljivošću, natprosječnim radom i poslovnošću. Potaknut spoznajama stečenim u Češkoj, Mirković svoje stavove dalje razvija tijekom studija u Njemačkoj, pod utjecajem liberalno i socijalistički orijentiranih njemačkih profesora ekonomije i sociologije: „*U Frankfurtu na Majni bio sam se upisao da slušam Oppenheimera, u Berlinu sam želio slušati Sombarta. To su bili jedini profesori ekonomskih nauka u Njemačkoj, koji su bili prošli kroz marksističku školu i koji su u svojim djelima razrađivali neke elemente marksističke ekonomije. Oppenheimer zemljišnu rentu, zemljišni monopol, teoriju države i tržište. Sombart faze kapitalističkog razvitka, usvajajući i od onog što je bitno u marksističkoj metodi*“, piše u *Susretima s Vladimirom Franom Mažuranićem* (Balota, 1959: 533-548). U Berlinu se susreo i s vodećim socijaldemokratskim misliocima, Karlom Kautskim i Eduardom Bernsteinom, s kojima je vodio diskusije o aktualnim temama (Čalić, 1979: 64).

U trenutku kada se Mirković počinje baviti znanstvenim i književnim radom, Hrvatska je po svim pokazateljima bila gospodarski i kulturno nerazvijena zemlja: tri četvrtine stanovništva bilo je zaposleno u poljoprivredi, prometna mreža nije omogućavala jedinstveno tržište, a četvrtina odraslih bila je nepismena još 1931. godine; industrijska i bankarska aktivnost bile su dobrim dijelom u rukama stranog kapitala: „Nije bio ni lak, a ni zahvalan Mirkovićev pokušaj da unese racionalne ekonomske spoznaje u sredinu zaokupljenu nacionalnim razmiricama, Vidovdanskim hramom, narcisoidnim kompleksom samohvale inteligenciji dinaraca (koje bjehu rasne u svojoj biti) i općom učmalošću“, ističe Vladimir Stipetić. Polovina je odraslog stanovništva bila nepismena (godine 1921.), a preostala polovina, koja se pri popisu deklarirala kako „čita i piše“ mnogo je češće to iznosila kao mogućnost nego realnost. Čitalo se malo, a naklade su knjiga (onih znanstvenih i stručnih) bile toliko niske da se rijetko i izdavala znanstvena literatura, ukazuje akademik Stipetić (2010: 20). U takvom sumornom intelektualnom okruženju, Mirković započinje razvijati sustav ekonomskih znanosti u nas, takoreći bez prethodnika, a nedostatak tradicije još se više osjećao uslijed opće gospodarske nerazvijenosti.

Kao sveučilišni profesor u Subotici i Beogradu, od 1928. do 1941. objavio je čak osam sveučilišnih udžbenika iz područja ekonomskih politika i razvoja ekonomske misli, tri istraživačke knjige te stotinjak studija, monografija i ekonomsko-historijskih prikaza pojedinih ekonomskih problema. U nastojanju da otkrije uzroke gospodarskog i kulturnog zaostajanja i ponudi rješenja za održivo korištenje razvojnih potencijala dugotrajno stagnantne strukture ekonomski nerazvijene zemlje, Mirković je kao ključan izazov svih agrarnih zemalja isticao razvoj infrastrukture, rast zaposlenosti i stvaranje vlastitim snagama kapitala potrebnog za industrijalizaciju, urbanizaciju i modernizaciju, preporučujući kao rješenje za aktualnu krizu, ali i za dugoročne strukturne probleme državnu intervenciju i strateško promišljanje gospodarskog razvoja, na tragu svog suvremenika, J. M. Keynesa. Uz doprinos razvoju sustava ekonomskih politika, posebno agrarne i prometne politike te promišljanju odnosa makroekonomske regulacije i tržišta, kao i ekonomske strukture nacionalne privrede, bitni su prilozi vezani za povijest ekonomske misli i gospodarsku povijest Hrvatske. Kao učenik i pripadnik historijske škole, u analizama iz područja povijesti ekonomske misli kombinirao je deduktivnu metodu svojstvenu klasičnoj liberalnoj školi, historijsku metodu i principe historijskog materijalizma (Rudež, 2001).

Pri razvoju ekonomskih politika i nalaženju konkretnih rješenja pojedinih gospodarskih problema Mirković se koristio prvenstveno komparativnom ekonomsko-historijskom analizom, na temelju iscrpnog arhivskog istraživanja dokumenata, kvantitativne metodologije i pregleda statistike. U brojnim je studijama pokazao da je stanje ekonomske strukture ondašnje Jugoslavije

rezultat dotadašnjeg ekonomsko-povijesnog razvoja te da je dugotrajna politička podređenost stranim politikama ostavila u nasljeđe velike razlike u stupnju ekonomske razvijenosti (Mirković, 1950, 1958). Veliko zaostajanje koje je zemlja pokazivala u privrednom pogledu za najrazvijenijim zemljama Europe i svijeta zadržavalo je Mirkovićevu pažnju u onim povijesnim segmentima u kojima se to zaostajanje generiralo (Runjić, u: Rudež, 2001). Kako ukazuje Ivo Družić, Mirković u dugu povijesnu perspektivu smješta gotovo endemsku hrvatsku ekonomsku nerazvijenost, radi čega je pitanje intenziviranja rasta presudno za opstanak: „Stacionarna hrvatska ekonomija trajno ju je činila najzaostalijom zemljom Austro-Ugarske. Zaostalost je ogledala u dominantno agrarnoj strukturi...” (Družić, u: Rudež, 2001: 224), pri čemu je dominacija agrarnog sektora bila isprepletena s izrazitom zaostalošću poljoprivrede, tako da Mirković zagovara makroekonomsku regulaciju u funkciji promjena gospodarske strukture, industrijalizacije i rasta produktivnosti te intenziviranja tržišne aktivnosti, uz ulaganje u prometnu, društvenu i obrazovnu infrastrukturu kao preduvjet pokretanja razvoja. Pritom Mirković za dvadesetak godina anticipira suvremene teoretičare gospodarskog rasta ističući da *„agrarne zemlje imaju pred sobom najteži problem: staranje za zaposlenje svoga stanovništva i formiranje sopstvenim snagama kapitala potrebnog za industrijalizaciju... Uspjeh njihovih napora zavisi od toga da li će biti sposobne da prevaspitaju mlade generacije i učine ih sposobnim za stvaralački privredni i socijalni rad, za gledanje u budućnost, za svjesno formiranje te budućnosti“* (Mirković, 1936: 315). Sintezu znanstvenog interesa za probleme ruralnog razvoja formulirao je u studiji *Održanje seljačkog posjeda* iz 1937. u kojoj ističe da izlazak seljačkog posjeda iz naturalne u kapitalističku privredu dovodi do rastakanja i raspadanja seoskog kolektiva u novčanoj privredi (Mirković, 1937). Komparativna istraživanja ekonomske povijesti i strukture agrarnih gospodarstava u funkciji su ekonomske analize i razvoja sustava ekonomskih politika kao sredstva pokretanja razvoja.

Mirkovića središnjom figurom ekonomsko-povijesnih istraživanja (ne samo u Hrvatskoj) čine ekonomsko-historijski radovi, ali i inicijative i poticaji, što ih je na Sveučilištu i u Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti, kao i u najširoj znanstvenoj javnosti, pokretao u težnji promicanja ekonomsko-povijesne znanosti. Njegov poslijeratni opus (osim unapređenja znanstveno-istraživačkog rada na sveučilištu, gdje pokreće nove znanstvene discipline i predmete, poput Ekonomske historije Jugoslavije na Ekonomskom fakultetu u Zagrebu) vezan je uglavnom uz rad u Akademiji, gdje se posvetio jačanju znanstvenog rada i otvaranju novih instituta (pomaže osnivanje Akademijinih instituta u Dubrovniku, Splitu, Zadru i Rijeci; Jadranskog instituta i Historijskog instituta, a sudjeluje i u osnivanju Ekonomskog instituta JAZU (Stipetić, 2010).

Kao urednik, znatno je pridonio razvoju izdavačke djelatnosti Akademije kroz cijeli niz novih edicija, među kojima treba istaknuti *Građu za gospodarsku povijest Hrvatske*. Pozivajući sve zainteresirane na suradnju, poticao je i usmjeravao nova istraživanja, čije je rezultate redovno recenzirao. Mirkovićevi predgovori svakoj obrađenoj studiji, u kojima sažima glavne nalaze i stavlja ih u kontekst ekonomske povijesti Hrvatske, čine srž njegova shvaćanje povijesti, koje će kasnije nastojati sintetizirati u *Ekonomskoj historiji naroda Jugoslavije* (1958): „*Za njega su istraživanja u arhivima trebala otkriti materijalnu stranu života naroda u cjelini i pojedinih krajeva u raznim vremenskim razdobljima, učiniti život, napore i proturječnosti starog društva i davnih prethodnika bližim, razumljivijim i prihvatljivijim suvremenim naraštajima, njihovim borbama i naporima kako bi se 'povezalo staro i novo u životu naroda više neposredno i organski, nego što to može učiniti sama politička historija'*“ (Stipetić, 2010). Zato je krajnji cilj njegova zanimanja ekonomskom poviješću trebalo biti novo shvaćanje povijesti, tj. stvaranje okosnice nove socijalne povijesti, ukazuje akademik Stipetić. Posebno treba naglasiti njegov urednički i autorski doprinos u pokretanju časopisa *Problemi sjevernog Jadrana*, u čijem je prvom svesku predstavio i svojevrсни program rada Akademijina Sjevernojadranskog instituta u Rijeci (Mirković, 1963).

Iako se ekonomska znanost u Hrvatskoj razvijala na tradiciji njemačke historijske škole ekonomije, među malobrojnim autorima koji su se do pedesetih godina 20. stoljeća bavili ekonomsko-povijesnim istraživanjima mogu se spomenuti Vladimir Mažuranić (1845. – 1928.) i Josip Horvat (1896. – 1968.). Tek nakon 1945., kad interpretacija tekućih ili recentnih činjenica, kako navodi Stipetić, postaje često osjetljivo političko pitanje, ekonomska povijest postaje pribježište istraživača koji su se našli na udaru novog političkog sustava, poput povjesničara Mihe Barade i ekonomista Rudolfa Bićanića:

„*Nakon napada na Mirkovića, zbog njegove kritičke ocjene 'nove ekonomske politike' iz 1956. godine, i on se posve okreće ekonomskoj povijesti, objavljujući 1958. Ekonomsku povijest naroda Jugoslavije, za što se i pripremao potičući povijesno-ekonomska istraživanja kod mladih kolega i objavljujući ih u Građi za gospodarsku povijest Hrvatske JAZU koju je uređivao*“ (Stipetić, 2013: 479; 549-572).

Slika 1. Mirkovićeve *Nova načela ekonomske politike* u *Vjesniku u srijedu*, br. 194/1956.

Bavljenje ekonomskom poviješću bilo je svakako i na tragu istraživačkih tendencija u povijesnoj znanosti u širem europskom kontekstu, već od međuratnog razdoblja. Još od izlaska prvog broja *Annales d'histoire économique et sociale* u siječnju 1929., urednici časopisa Febvre i Bloch, u suprotnosti s tadašnjom uskom političkom historijom, žele, naime, sasvim zapostavljenoj ekonomskoj historiji osigurati središnje mjesto u historijskom istraživanju, što je bilo važno i u svjetlu onodobne svjetske ekonomske krize. *Anali* promoviraju ekonomsku i socijalnu historiju, nastojeći nadići specijalističku uskoću i pridobiti

za suradnju ekonomiste, sociologe i geografe (Gross, 2001). Na sličan način, i Mirković je, kao urednik *Građe za gospodarsku povijest Hrvatske*, poticao dotad zanemarena ekonomsko-povijesna istraživanja.

Srodnost Mirkovićevih i znanstvenih interesa francuske škole *Anala* moguće je iščitati već u *Flaciusu* iz 1938. godine, gdje u uvodnom poglavlju (*Vlačić na prelomu vjekova*) kulturno-povijesni pregled nadopunjuje ekonomsko-povijesnom analizom: Vlačićev život (1520. – 1575.) kontekstualizira „u ono burno vrijeme kad je zapadna Evropa krenula da osvoji i podijeli zemaljsku kuglu, a istočna je u najvećoj mjeri u strahu i nesigurnosti, ugrožena napadima Turaka i sva još u svakodnevnoj odbrani od njih...To je bilo vrijeme velikog procvata zapadno evropskih gradova, naročito u Španjolskoj, na francuskoj obali oceana, u Holandiji i Engleskoj. U to vrijeme je osnovan Le Havre i procvao Bordeaux, Antwerpen je dobio burzu (1531.) i prvu veliku lutriju, a samo pet godina poslije Vlačićeve smrti engleski gusar Drake donio je na četiri male lađe od ukupno 375 tona jedan milijun i po funti sterlinga plijena u Englesku. Drakov plijen uložen kasnije u trgovačke poslove sa inozemstvom, njegova glavnica i kamata na kamate od njega, predstavljaju točno, po računu Keynesa (!), onoliko, koliko iznosi vrijednost investicija Velike Britanije u inozemstvu, danas.“ (Mirković, 1938: 25-27).

Naglasak na ekonomskoj i socijalnoj povijesti, historiji pučke kulture i povijesti mentaliteta, analizi političkih, gospodarskih i društvenih struktura, uz korištenje komparativne kvantitativne metodologije temeljene na arhivskim istraživanjima, ali i područja interesa koja dijeli s grupom oko *Anala*, od agrarne povijesti „seljačkih ekonomija“ do regionalnih modela procesa i struktura dugog trajanja moguće je pratiti kroz glavninu Mirkovićevih djela. I bogatstvo izvora i literature kojom se služi u komparativnim prikazima strukture europskih agrarnih gospodarstava, odnosno razvoja ekonomske misli (Mirković, 1938), kao i uporan rad na razvoju znanstvenih institucija, ukazuje na srodnost s ključnim intelektualnim figurama vremena u kojem je živio i radio (Braudel, 1992). Bavljenje materijalnom civilizacijom i ekonomskim životom kroz praćenje gotovo nepokretne povijesti lokalnih ustanova koje su se vrlo polako mijenjale u burnom euro-mediteranskom kontekstu te fokus na malog čovjeka i njegovu svakodnevicu obilježja su znanstvenih, književnih i publicističkih djela Mije Mirkovića.

Kroz Mirkovićevo stvaralaštvo možemo pratiti ključan period tranzicije predindustrijske, usmene, apolitične, ruralne, pučke, popularne tradicijske kulture u nesiguran modernitet, koji je u Istru provalio na najsuroviji način, kroz imperijalna presezanja i kolonizacijske prakse, te neobičan spoj ideologije masovne potrošačke kulture i agresivne intervencije totalitarnih ideologija u najintimnije i najdragocjenije elemente kulturnog identiteta. Nakon dugih stoljeća nepromjenjivih struktura dugog trajanja, razdoblje najdinamičnijih kulturnih

transformacija započelo je sredinom 19. stoljeća, a kulturno-civilizacijski sukob posebno se zaoštrio nakon Prvog svjetskog rata, s talijanskom okupacijom i posebno dolaskom fašista na vlast. Tijekom fašističkog „ventennia“ dogodio se totalitarni zahvat u tradicijsku kulturu i identitet lokalnog življa, koji Mirković, pod novim pseudonimom Miho Crkvenac dokumentira u seriji feljtona *Istra se mijenja*, koji su objavljivani u emigrantskom časopisu *Istra* u Zagrebu tijekom 1937. i 1938. (Urošević, 2012, 2021).

Popularna kultura osnovno je područje na kojem se odvijaju transformacije kapitalizma, najintenzivnije u razdoblju između 1880. i 1920. godine. U tom periodu iz grada na selo intenzivno prodiru popularne urbane prakse moderne kulture i dotad nepoznati potrošački rituali. Za razliku od dotad dominirajuće pučke kulture, koja kreće odozdo kao izraz naroda, nadolazeća masovna kultura je isključivo tržišno orijentirana i namijenjena masovnoj potrošnji, sila koja homogenizira anonimnu, pasivnu masu konzumenata. Kritičari Frankfurtske škole (Max Horkheimer i Theodor Adorno) ukazali su na međutjecaj masovne kulture i tzv. kulturnih industrija u razvoju potrošačkog društva, ali i totalitarnih ideologija, povezujući u analizi političko-ekonomske odnose, politike masovnog društva i suvremene kulturne prakse. Kritika nove masovne kulture kulminira u razdoblju između dva svjetska rata, kada velika ekonomska kriza potiče razvoj patoloških oblika nacionalizma i fašizma te stvaranje sovjetske komunističke imperije, a nagli razvoj novih tehnologija, industrijalizacija i dotad nepoznate potroške prakse u kombinaciji s totalitarnim ideologijama razaraju tradicionalne pučke kulture. Kulturne transformacije modernog doba Adorno i Horkheimer su analizirali zamjenjujući temeljno marksističko polazište o primarnoj ulozi ekonomije tezom o primarnoj ulozi kulture, kao središnjeg mehanizma manipulacije masom: ideološki aparati uz pomoć kulturnih industrija i masovnih medija kontroliraju i manipuliraju masama, homogeniziraju ih i uniformiraju, negirajući individualnost i stvarajući pasivne, nezainteresirane potrošače koji se predaju konformizmu i mire s nametnutom ideologijom, umrtvljeni i zabavljeni novim potrošačkim praksama masovne kulture. Iako se njegova analiza sociokulturnih promjena u Istri pod utjecajem fašizma, uvelike poklapa s teorijskom kritikom Frankfurtske škole, Mirković ipak, na tragu klasične marksističke kritike, prvenstvo daje ekonomskim razlozima, naglašavajući razorno djelovanje novca, koji ugrožava tradicionalne običaje i stvara nove potrebe (Urošević, 2012, 2021). Buduća istraživanja trebala bi svakako uključiti komparativni prikaz rada Frankfurtske škole koja je utemeljena 1923., u godini kad je Mirković doktorirao u Frankfurtu i Mirkovićeve kulturne kritike fašizma.

Posebno su zanimljive Mirkovićeve monografije: *Pula je Pula* (1954.) i *Flacius (Matija Vlačić Ilirik)* (1938.; 1960.), s tim da za razliku od nagrađene monografije o razvoju Pule kao glavne ratne luke, koju potpisuje književnim pseudonimom,

historiografsku prozu o životu i djelu Matije Vlačića Ilirika, u kojoj prevladavaju znanstveni elementi, autor potpisuje kao Mijo Mirković. Znanstvena monografija posvećena Matiji Vlačiću Iliriku Mirkovićeva je životno djelo u području kulturne povijesti Europe i Mediterana (Urošević, 2022). S druge strane, bogatu znanstvenu ostavštinu iz područja društvenih znanosti i posebno ekonomije potrebno je revalorizirati.

Potrebno je ukazati i na mogućnost alternativnog čitanja *Tijesne zemlje, romana iz istarskog narodnog života* (Balota, 1946) kao etnografske monografije, odnosno „karike koja nedostaje“, donekle slične, posebno funkcijom, onima nastalima na temelju Radićeve *Osnove u Zborniku za narodni život i običaje južnih Slavena*, fundamentalnoj etnografskoj periodici koju je Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu pokrenula 1896., što je dalo je prvi i glavni poticaj za programatsku etnografiju narodne (pučke, tradicijske, uglavnom seljačke) kulture u Hrvatskoj. Zbornik je funkcionirao kao glavni publikacijski kanal programa u okviru kojega su pismeni pučani/seljaci kao amaterski etnografi opisivali svakodnevni život i običaje u svom rodnom selu i kraju, i to na temelju standardiziranog naputka Antuna Radića (1897). U narednih nekoliko desetljeća ovaj se oblik etnografske prakse razvio zahvaljujući mnogobrojnim odzivima na Radićev upitnik iz raznih ruralnih/perifernih krajeva zemlje. Stvaranje sustavne produkcije tekstova radi dokumentiranja i spašavanja 'autentične, tradicijske narodne/pučke kulture' možemo promatrati u širem kontekstu nacionalno-integracijskih procesa. Mnoge su od tih monografija pisane, prema Radićevom naputku, na lokalnom dijalektu, većinu odlikuje kritički realizam i prosvjetiteljska tendencija u praćenju procesa raspadanja zadruga, odnosno feudalizma. Sve su to karakteristike i *Tijesne zemlje*, koja ima sve elemente etnografske monografije o istarskom selu, pa je bitno ukazati i na ovaj ključni i zanemareni aspekt Mirkovićeva/Balotina stvaralaštva (Urošević, 2021).

Po oslobođenju Istre, Mirković svoju misiju nastavlja kao znanstvenik i pregovarač na mirovnim konferencijama, na kojima se odlučuje sudbina Istre. Potaknut izbijanjem tršćanske krize 1952., koja je kulminirala u listopadu 1953. prihvatio se opsežnog monografskog pothvata literaliziranja povijesti Pule. Povod je bila „tridesetpeti godišnjica 1918“, a središnja tema su šest prevratnih dana narodne vlasti u Puli (od 31. listopada do 5. studenog 1918.), nakon čega je talijanska vojska preuzela vlast. Mirkovića je, kao svjedoka i sudionika tih zbivanja, cijelog života duboko zaokupljalo pitanje neuspjeha prvog pokušaja uspostavljanja narodne vlasti u Istri. Znanstveniku i pregovaraču na mirovnim konferencijama, satisfakcija je bila objavljivanje *Pune Pule* 1954. godine, u doba Londonskog memoranduma i konačne realizacije revidiranih odluka Pariške mirovne konferencije.

Daljnja njegova kulturno-povijesna istraživanja, koja su kulminirala objavom monografije *Matija Vlačić Ilirik* 1960. definirala su ga kao „posljednjeg

istarskog polihistora u 20. stoljeću“, kako ukazuje Petar Strčić: „prekrasan je to primjer čovjeka prepunoga interdisciplinarnoga i enciklopedijskoga interesa i znanja“ (Strčić, u: Stipetić, 2010). Ujedinjujući u sebi najsuvremenije znanstvene pristupe i metode (a neke od njih i anticipirajući), Mirković je postavio temelje za suvremena teorijska promišljanja međudnosa tradicije, kulturnog identiteta i procesa modernizacije u ruralnim, predindustrijskim, odnosno seljačkim i tranzicijskim društvima.

Razumijevajući važnost obrazovanja i znanstvenog istraživanja u kulturnom i gospodarskom razvoju regije (u kojoj je, duhovno opustjeloj nakon fašističkog „ventennia“ i poslijeratnog egzodusa, paralelno s obnovom, trebalo obrazovati prve generacije intelektualaca koji će promišljati razvoj), cijeloga života zalagao se i aktivno sudjelovao u razvoju prosvjetnih i znanstvenih institucija (poznato je da je pokretač većine ekonomskih fakulteta i znanstvenih instituta na našim prostorima), pa se tako, kao sveučilišni profesor i akademik, pedesetih i šezdesetih godina, imajući u vidu specifičnosti istarskog položaja u međunarodnim okvirima, založio za osnivanje visokoškolskih institucija u Puli, „pa i malog sveučilišta“. Predlagao je, navodi Tone Peruško, *„da to bude ekonomski fakultet, zatim da mu se priključi filozofski, u prvom redu romanistika, te da tako Pula postane ne samo naučno, kulturno i prosvjetno jak atraktivni centar za cijelu Istru – kada je već i ekonomski – već da taj najzapadniji jugoslavenski univerzitet vrši i određenu ulogu prema romanskom svijetu na Zapadu“* (Peruško, u: Balota, 1959: 23-24). Iako Mirkovićeva vizionarska zamisao nije odmah zaživjela, i to zbog financijskih problema, upravo je ovaj kreativni dvojac postavio temelje za razvoj visokog školstva u Istri: zahvaljujući Mirkovićevu zalaganju 1960./1961. otvoren je prvi dvogodišnji visokoškolski studij ekonomije (Viša ekonomska škola razvila se u Fakultet ekonomije i turizma „Dr. Mijo Mirković“), dok je Tone Peruško zaslužan za pokretanje Pedagoške akademije 1961./1962., koja je prerasla u Filozofski fakultet i Visoku učiteljsku školu (današnji Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti). Mirković je predlagao i osnivanje Jadranskoga sveučilišta sa sjedištima pojedinih fakulteta u većim gradovima na obali, s ciljem jačanja lokalnih znanstveno-istraživačkih kapaciteta kroz umrežavanje i valorizaciju zajedničke jadranske maritimne baštine.

4. ZAKLJUČAK

Turbulentni globalni trendovi, koje možemo promatrati i kao rezultat krize neodrživog modela neoliberalne globalizacije, ukazuju na problematičnost sustava koji proizvodi ekonomsku nestabilnost, cikličke krize, ekološku neravnotežu, socijalnu depresiju i masovnu nezaposlenost. Rješenje je svakako

moгуće tražiti u kompromisu i povezivanju civilizacijskih tekovina liberalizma, poput slobode i individualizma, poduzetništva i tržišta, s društvenim institucijama i kolektivnim solidarnim djelovanjem, a sve u cilju postizanja društvene ravnoteže i napretka i općeg blagostanja. U Hrvatskoj, koja je, poput ostalih tranzicijskih zemalja, nakon neuspjelog marksističkog eksperimenta prigrlila neoliberalni model samoregulirajućeg slobodnog tržišta s liberalizacijom, privatizacijom i konkurencijom kao najvećim vrijednostima, uskoro su se osjetile nuspojave neadekvatno primijenjenog neoklasičnog modela, zasnovanog na potrošnji i nekontroliranom zaduživanju u inozemstvu, što je rezultiralo netransparentnom i nemoralnom privatizacijom, velikom nezaposlenošću, drastičnim suženjem socijalnih prava najširih slojeva društva te gubitkom supstance nacionalnog bogatstva. Globalna kriza samo je dodatno produbila strukturnu krizu hrvatskog društva i dovela u pitanje neoliberalni model (Radošević, 2010; Urošević, 2021; Jurčić, 2021).

U tom kontekstu važno je podsjetiti na znanstvenu i intelektualnu ostavštinu utemeljitelja moderne hrvatske ekonomske znanosti, Mije Mirkovića i na neke manje poznate aspekte njegova djela, koji su anticipirali neke od danas najaktualnijih teorija i modela ekonomskog i društvenog razvoja. Suvremenost i aktualnost originalnog znanstvenog opusa potencira činjenica da je, nakon znanstvenih početaka u etabliranoj neoklasičnoj paradigmi, intelektualno sazrijevaio u dramatičnim prilikama međuratne Europe, u razdoblju Velike krize (1929. – 1932.), kada se makroekonomska regulacija počinje afirmirati kao standardni obrazac vladavanja cikličkih oscilacija kapitalizma, zalažući se za državni intervencionizam, poput svog velikog suvremenika J. M. Keynesa (*Uvod u ekonomsku politiku* objavljuje 1935., godinu dana prije Keynesove *Opće teorije zaposlenosti, kamata i novca*), no uvijek primarno zainteresiran za tržišne funkcije i disfunkcije (Družić I., u: Rudež, 2001). Uz pionirski rad na gospodarskoj i kulturnoj povijesti Hrvatske i sociologiji agrarnih društava, posebno treba istaknuti njegov doprinos ekonomskoj i društvenoj teoriji razvitka gospodarski slabije razvijenih naroda.

Temeljna zaokupljenost uzrocima kulturne i gospodarske zaostalosti usmjerila je i pravce znanstvenog i istraživačkog djelovanja, od doktorske disertacije do rada u Akademiji. Glavni razlog velikog zaostajanja naših krajeva u modernoj povijesti i nemogućnosti sudjelovanja u gospodarskom i kulturnom stvaranju europskog Zapada svakako je bilo dinamično i nestabilno geopolitičko okruženje, odnosno kontinuitet presezanja stranih vlasti, imperijalističkih politika i ratnih sukoba. Kako ukazuje Gordan Družić, *„Hrvatska je u razdoblju 1500. – 2000. godine imala samo dva kraća razdoblja u kojima je ‘hvatala priključak’ s razvijenim zemljama: to su razdoblja od 1870. do 1913, kada je BDP po stanovniku povećan za 2,3 puta i 1950. – 1980., kada je povećan četiri*

puta. To je činjenica o kojoj bi trebalo dobro razmisliti, preispitati se i izvući pouke“ (Družić, 2009: 33). Ključni faktor koji je doveo do ubrzanog razdoblja, uz povoljne okolnosti u kontekstu (duže razdoblje mira, industrijska i znanstveno-tehnološka revolucija) bila je opredijeljenost političke elite za razvoj: „U tim dvama razdobljima politička je elita očito znala što hoće, znala je definirati gospodarske interese Hrvatske i imala je snage provesti ih“.

Analizom znanstvene ostavštine Mije Mirkovića iz područja gospodarske povijesti Hrvatske aktualizirana je ključna teza o važnosti ulaganja u prometnu infrastrukturu u regionalnom razvoju te nacionalnoj i međunarodnoj integraciji. Mirkovićevi stavovi o važnosti ulaganja u koordiniranu mrežu željezničkih i pomorskih puteva, koji će povezati jadransku obalu i unutrašnjost međusobno i sa širim euro-mediteranskim kontekstom aktualne su i danas, kad, iako gospodarski ovisna o turizmu i razmjeni sa susjedima, Hrvatska minimalno koristi prednosti svog položaja u srcu Europe (Urošević, 2019). Ne samo Mirkovićevo djelo, već i konkretne razvojne potrebe trebale bi biti poticaj da se stari infrastrukturni problemi napokon riješe. Tako, ostvarujući Mirkovićev program *mostova preko Kvarnera* (Balota, 1959) i *jadranskih željeznica* (Jelinović, u: Rudež, 2001) Istra i Hrvatska mogle bi optimalno valorizirati svoj položaj na raskršću europskih prometnih pravaca i realizirati potencijal Jadranskog mora kao ključnog razvojnog resursa, poticanjem tradicionalnih gospodarskih djelatnosti: brodogradnje, pomorske plovidbe, ribarstva i održivog turizma.

Globalna polikriza i (dez)integracijski procesi potaknuli su promišljanja o perspektivama hrvatskog gospodarstva, društva i kulture u aktualnom europskom kontekstu. Rasprave o kulturnom identitetu tradicionalnih zajednica, modernizaciji i razvoju industrijskog društva, odnosno o kulturnim utjecajima i razlikama u vrijednosnim sustavima koji potiču razvitak ili ga blokiraju obilježile su i početke razvoja moderne europske sociologije (Nisbet, 2007). Iako kompletno Mirkovićevo stvaralaštvo korespondira s ključnim pravcima razvoja moderne sociološke i ekonomske misli, do danas je uglavnom bio zanemaren i neistražen njegov doprinos razvoju hrvatske sociološke misli. Osim sporadičnih studija koje su ukazale na Mirkovićevu temeljnu sociološku vokaciju, poput rada *Mijo Mirković – sociolog i historičar* Olega Mandića (1969) i pored očitog znanstvenog interesa za ruralnu i urbanu sociologiju i sociološku istraživačku metodologiju, pregledi povijesti sociološke misli u Hrvatskoj (Batina, u: Krbec, 2008) zanemarili su Mirkovićev rad, djelomično vjerojatno i zato što se znanstvenim radom do oslobođenja bavio pretežno na sveučilištima u inozemstvu. U tom smislu, osim kasnijih značajnijih priloga sociologiji sela i urbanoj sociologiji, važno je ukazati na temeljnu sociološku orijentaciju u Mirkovićevoj doktorskoj disertaciji *O glavnim uzrocima gospodarske zaostalosti slavenskih naroda (Vom Hauptgrunde der geringen wirtschaftlichen Leistungsfähigkeit der slavischen Völker)*, koju je

obranio 1923. na Fakultetu za ekonomske i društvene znanosti u Frankfurtu, u kojoj je pokušao istražiti na koji se način temeljni oblici tradicionalnog narodnog života kreativno sukobljavaju sa zahtjevima razvitka i modernizacije koje nameće globalni kontekst.

Provedena istraživanja ukazala su na aktualnost i potrebu revalorizacije znanstvene ostavštine akademika Mije Mirkovića. U potrazi za rješenjem problema ekonomskog i kulturnog razvoja, istarski ekonomist, sociolog i polihistor, originalnim interdisciplinarnim i multidisciplinarnim pristupom, analizirao je moduse na koje pojedina nacionalna gospodarstva i kulture pomiruju potrebe modernizacije i očuvanja kulturnog identiteta. Aktualne rasprave o globalizaciji opisuju svijet koji postaje sve više međusobno povezan i ujedinjen i istovremeno podvrgnut procesu kulturalne unifikacije i ekonomske eksploatacije. Istovremeno, odnos lokalnog i globalnog postaje sve važniji: i procese revitalizacije kulturnog identiteta možemo „čitati“ kao lokalni odgovor na globalizaciju kulturnih i gospodarskih trendova.

Ili, riječima samog Mirkovića:

"Da li ćemo nekad svi, tj. svi naši krajevi i sva naša sela živjeti u nekoj jedinstvenoj civilizaciji, koja će nam putem škola, novca, novina i radija izjednačiti jezik, kao što izjednačuje nošnju, je pitanje vrlo daleke budućnosti. Ne vjerujem da će ni onda mati u seljačkim kućama naših rasutih sela i zaselaka misliti da je ljepše da tepa djetetu „lijepa moja ptica“ umjesto „lîpi tîč mîj“ i seljak javljati ženi da „kiša lijeva“ umjesto „dâž ronî“... (Balota, 1938).

LITERATURA

1. Balota, M., 1938. *Lijepi mrtvac*, „Istra“, br. 50-52/1938., Zagreb.
2. Balota, M., 1959. *Proza i poezija*, Pododbor Matice hrvatske, Rijeka.
3. Balota, M., 2005. *Puna je Pula*, AmforaPress, Pula.
4. Batina, G., 2008. *Hrvatska sociološka tradicija prije 2. svjetskog rata – Ružno pače poslijeratne hrvatske sociologije*, u: Krbec, D. (ur.) 2008, *Hrvatska sociologija, Razvoj i perspektive*, Zbornik radova, Zagreb.
5. Braudel, F. 1992. *Materijalna civilizacija, ekonomija i kapitalizam od XV do XVIII stoljeća: 1. dio - Strukture svakidašnjice 2. dio - Igra razmjene 3. dio - Vrijeme svijeta*. August Cesarec, Zagreb.
6. Čalić, D., 1979. *Društvene prilike u kojima se formirala ekonomska misao Mije Mirkovića*, u: *Zbornik radova posvećen osamdesetoj godišnjici rođenja Mije Mirkovića*, Zagreb.
7. Družić, G., 2009. *Croatian Economic Development and the EU. Potential and perspectives*, Školska knjiga, Zagreb.
8. Gross, M., 2001. *Suvremena historiografija. Korijeni, postignuća, trajanja*. Novi liber, Zagreb.
9. Jelenović, I. i Petris, H. (ur.), 1934. *Antologija nove čakavske lirike*, Zag. privredna štamparija, Zagreb.
10. Jurčić, Lj., 2021. *Izazovi svjetskoga gospodarstva*, u: *Ekonomika politika u 2021. godini. Hrvatska poslije pandemije*, vol. 28, Hrvatsko društvo ekonomista, Zagreb.
11. Mandić, O., 1969. *Mijo Mirković - historiograf i sociolog (Pokušaj na području sociologije spoznaje)*. Zbornik Susreti na dragom kamenu, Znanstveni skup o Miji Mirkoviću, Rijeka.
12. Mirković, M., 1935. *Uvod u ekonomsku politiku*. Geca Kon, Beograd.
13. Mirković, M., 1936. *Industrijska politika*. Geca Kon, Beograd.
14. Mirković, M., 1937. *Održanje seljačkog posjeda*, Hrvatska naklada, Zagreb.
15. Mirković, M., 1938a. *Razvoj ekonomske misli u XIX veku*, Geca Kon, Beograd, 1938.
16. Mirković, M., 1938b. *Flacius*, Hrvatska naklada, Zagreb, 1938.
17. Mirković, M., 1950. *Ekonomika struktura Jugoslavije 1918-1914*. Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb.
18. Mirković, M., 1956. *Nova načela ekonomske politike*, Vjesnik u srijedu, Zagreb, br. 194.
19. Mirković, M., 1958. *Ekonomika historija Jugoslavije*, Ekonomski pregled, Zagreb.
20. Mirković, M., 1963. *Tri etničke linije*, u: *Zbornik Sjevernojadranskog instituta*. Svezak 1. Sjevernojadranski institut Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti – Rijeka, Rijeka.
21. Mirković, M., 2008. *Glavni uzroci gospodarske zaostalosti slavenskih naroda*, Dom i svijet, Zagreb.

22. Mirković, A., 2010. *Bibliografija Mije Mirkovića-Mate Balote i bibliografija radova o njemu*, u: Stipetić V., *Mijo Mirković 1898.-1963.*, zbornik radova, HAZU, Zagreb, 2010.
23. Nisbet, R.A., 2007. *Sociološka tradicija*. Golden marketing, Zagreb.
24. Radošević, D. (ur.), 2010. *Kriza i ekonomska politika, Politika i ekonomija razvoja Hrvatske*, Jesenski i Turk, Zagreb.
25. Rudež, B. (ur.), 2001. *Mijo Mirković. Homagge uz 100. obljetnicu rođenja*. Prometej, Zagreb.
26. Stiglitz, J.E., 2004. *Globalizacija i dvojbe koje izaziva*, Algoritam, Zagreb, 2004.
27. Stipetić, V., 1979. *Popis radova Mije Mirkovića s područja društvenih znanosti*, u: *Ekonomsko djelo Mije Mirkovića*, Informator, Zagreb.
28. Stipetić, V., 2005. *Predgovor: Agrarno-ekonomski radovi Mije Mirkovića*, u: Mirković, M. 2005. *Održanje seljačkog posjeda i druge agrarno-ekonomske studije*, Dom i svijet, Zagreb.
29. Stipetić, V., 2010. *Ekonomsko djelo akademika Mije Mirkovića*, u: *Mijo Mirković 1898.-1963.*, zbornik radova, HAZU, Zagreb.
30. Stipetić V., 2010. *Ekonomsko djelo akademika Mije Mirkovića*, u: *Mijo Mirković 1898.-1963.*, zbornik radova, HAZU, Zagreb, 2010.
31. Stipetić, V., 2012. *Dva stoljeća razvoja hrvatskoga gospodarstva (1820.-2005.)*, HAZU, Zagreb, 2012.
32. Stipetić, V., 2013. *Povijest hrvatske ekonomske misli (1848.-1968.)*, knjiga druga. Golden marketing – Tehnička knjiga. Zagreb.
33. Urošević, N., 2012. *Feljtonistički i putopisni diskurs u publicistici Mije Mirkovića/Mate Balote*. FLUMINENSIA, god. 24 (2012), br. 2, str. 21-31.
34. Urošević, N., 2019. *Mijo Mirković i gospodarska povijest Hrvatske - o važnosti prometne infrastrukture u regionalnom razvoju*, u: Zbornik radova 2. međunarodnog znanstvenog skupa "Istarsko gospodarstvo jučer i sutra" / Povol, C.; Križman Pavlović, D.; Novak, M. (ur.). Pazin: Državni arhiv u Pazinu, 2019.
35. Urošević, N., 2021. *Artikulacija kulturnog identiteta Istre u stvaralaštvu Mije Mirkovića/ Mate Balote*. Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Pula.
36. Urošević, N., 2022. *Mijo Mirković o Vlačičevu pojmu domovine kao multikulturnog zavičaja i ulozi reformacije u kulturnom i društvenom razvoju Istre*, u: Urošević, N.; Ćutić Gorup, M., Schumann, M. (ur.). Međunarodni znanstveno-stručni skup 500 GODINA FLACIUSA, Zbornik radova. Sveučilište Jurja Dobrile u Puli.

MIJO MIRKOVIĆ – LIFE AND WORK

SUMMARY

The paper provides an overview of the life and work of academician Mijo Mirković with the aim of revaluation of his rich scientific legacy. The famous Istrian scientist and polyhistorian, founder of modern economic science and initiator of scientific institutions, sociologist, cultural and economic historian, devoted his rich scientific work to the problems of economic development and the challenges of optimal use of the development potential of the region by solving the causes of development difficulties. The question of the relationship between tradition and modernity, cultural identity and development, the causes of economic backwardness and development potential, which emerged as a key problem of contemporary European sociological and economic thought, followed him throughout his rich scientific career, starting with his doctoral dissertation defended in Frankfurt in 1923 (Main causes of the economic backwardness of the Slavic peoples) to the capital monographs Puna je Pula (1954), Economic History of Yugoslavia (1958) and Mathias Flacius Illyricus (1960). The time of Mirković's intellectual maturation, marked by dramatic geopolitical changes, a major economic crisis and the strengthening of totalitarian regimes, carries a powerful lesson for the turbulent period in which we live today. The conducted research indicated the relevance and need to revalue academician Mijo Mirković's scientific legacy, with an emphasis on hitherto neglected aspects of his creativity.

Keywords: Mijo Mirković, life, work, scientific legacy

IDEJNA KONVERGENCIJA KOLEKTIVIZMA: MIJO MIRKOVIĆ I FRIEDRICH VON HAYEK O ANTIMODERNIZMU

Adrijan Štivić

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
adrijan.stivic@gmail.com

SAŽETAK

U radu se uspoređuju teorijski uvidi i teze Mije Mirkovića i Friedricha von Hayeka vezane za antimodernizam, odnosno kritiku zapadnoga liberalizma i kapitalističke ekonomije. Dok Mirković u „Glavnim uzrocima gospodarske zaostalosti slavenskih naroda“ takve tendencije pronalazi primarno u Rusiji, Hayek u „Putu u ropstvo“ fokus svojega istraživanja stavlja na Njemačku. Svrha je istraživanja pronaći poveznicu između njihovih pristupa bez obzira na to što pišu o situacijama u dvije države. Polazeći od ishodišne paradigme velike divergencije, odnosno svekolikoga prosperiteta kojega zapadna Europa doživljava u razdoblju ranoga novog vijeka, metodologijom intelektualne historije i evolucije ideja, prema kojoj se tekstovi prihvaćaju i interpretiraju ovisno o psihološkoj prihvatljivosti u nekom društvu, glavni je rezultat rada da oba autora razrađuju teoriju o ideološkoj konvergenciji reakcionarnih i revolucionarnih pokreta. Drugim riječima, oni uviđaju da bez obzira na brutalne međusobne sukobe, postoje mnoge teorijske sličnosti između prusko-njemačkoga agresivnog aristokratskog nacionalizma i ruskoga državno-religijskog koncepta političke duhovnosti s jedne strane, te širokoga spektra narodnih i revolucionarnih kolektivističkih pokreta otjelovljenih u marksizmu i ostalim socijalističkim podvrstama. Ključni argument za njihov ujedinjen nastup protiv građanskoga individualizma Mirković i Hayek nalaze u recepciji i pluralističkim interpretacijama Hegelove filozofije te teleološkom poimanju povijesti kakvog je definirao Hayekov suradnik Karl Popper.

Ključne riječi: Mijo Mirković, Friedrich von Hayek, velika divergencija, evolucija ideja, antimodernizam

1. UVOD

U godini kada se obilježava stota obljetnica doktorata Mije Mirkovića, u svijetu se obilježavaju mnoge obljetnice povezane s teorijom i poviješću liberalizma. Riječ je o 300 godina od rođenja Adama Smitha (1723.), 150 godina od smrti Johna Stuarta Milla (1873.), 50 godina od smrti Ludwiga von Misesa (1973.), ali i doktorata Friedricha von Hayeka, kojega je obranio iste godine kao i Mirković. Stoga, potaknuto tim dvjema istovremenim obljetnicama, tema ovoga rada usporedba je teorijskih uvida Mije Mirkovića i Friedricha von Hayeka po pitanju tzv. velike divergencije, odnosno svekolikoga uspona zemalja zapadne Europe nasuprot svojim istočnim susjedima započetoga u razdoblju od ranoga novog vijeka do kraja 19. stoljeća. Oba su se autora bavila tom problematikom, ali su se fokusirali na različite teme. Tako Mijo Mirković u svojem doktoratu naslovljenom *Glavni uzroci gospodarske zaostalosti slavenskih naroda* iz 1923. godine analizira antikapitalističke tendencije kod slavenskih naroda s fokusom na Rusiju, dok Friedrich von Hayek antiliberalne tendencije pronalazi u njemačkoj carskoj i weimarskoj politici te filozofiji, o čemu najviše piše u *Putu u ropstvo* iz 1944. godine.

Pri ovoj usporedbi treba naglasiti da je Mirkovićev doktorat u kontekstu njegova cjelokupnog opusa vrlo marginalan, s obzirom na to da je taj tekst napisao vrlo mlad, u dvadeset i petoj godini života. U slučaju Hayeka, on piše *Put u ropstvo* kao već izgrađeni intelektualac te mu to djelo predstavlja svojevrsnu sintezu dotadašnjega intelektualnog rada. Ta knjiga, kod nas premalo poznata, vrlo brzo doživjela je značajnu recepciju, no istovremeno je postala vrlo kontroverzna. Stilski je u njoj Hayek vrlo beskompromisan i direktan, što je nagnalo brojne intelektualce da ga svrstaju u tabor desničarskih mislilaca, a što se potvrdilo kada je Margaret Thatcher preuzela njegove ideje. Ipak, u posljednjih nekoliko godina objavljena je značajna literatura koja kontekstualizira Friedricha von Hayeka i odmiče ga s desnice, stoga je vrijedi ukratko spomenuti kao svojevrsno pomagalo u mogućem samostalnom pristupu Hayeku i *Putu u ropstvo*. Objavom transkripata društva *Mont Pelerin*, Hayek je oko sebe okupljao istomišljenike te se zalagao za borbu protiv siromaštva i zagovarao politički pluralizam, uviđajući da je liberalna paradigma 19. stoljeća patila od socijalnih napetosti i nejednakosti (Caldwell, 2022). Također, novi suvremeniji i inkluzivniji pristup *Putu u ropstvo* donosi se iz očista Hayeka kao izvora za borbu liberalnih demokracija protiv novih autoritarnih režima političkoga kapitalizma (Yadav, 2023).

Iako oba ekonomista dolaze iz iste države, Austro-Ugarske Monarhije, njihova intelektualna tradicija poprilično se razlikuje. Mirković u svojem doktoratu citira gotovo isključivo njemačku literaturu i Masaryka, a Hayek baštini tradiciju zapadnog anglosaksonskog liberalizma 19. stoljeća, iako se u njegovom

djelu vidi opsežno poznavanje njemačke i francuske filozofije. Ono što ujedinjuje promišljanja Mirkovića i Hayeka svakako je tema antimodernizma, odnosno tendencije kritike moderne, liberalne i racionalističke civilizacije Zapada.

Vrlo brzo, doduše, pokazat će se da će se putevi ovih dvaju intelektualaca uvelike razići. Dok će Hayek, potaknut užasima Drugoga svjetskog rata, osnovati 1947. godine društvo *Mont Pelerin* u kojem će okupljati eminentne liberalne intelektualce da rade na protržišnim javnim politikama u hladnoratovskom obliku, Mirković djeluje u sustavu novostvorene komunističke Jugoslavije i 50-ih godina objavljuje kapitalna djela iz strukture i povijesti jugoslavenske ekonomije. Dok će Hayek zadržavati podjednak otklon i davati kritiku prema desnim i lijevim totalitarizmima, Mirković zadržava specifičan odnos prema marksizmu i socijaldemokraciji. Tako je usporedna analiza prikazana u ovom radu tek jedna epizoda u složenim biografijama ovih dvaju intelektualaca.

Nakon izlaganja kriterija velike divergencije te konstitucije metode recepcije ideja kako bi se bolje razumio transepohalni pristup u intelektualnoj historiji, u ovome radu uspoređuju se teze Mije Mirkovića o disponirajućim i determinirajućim uvjetima gospodarske produktivnosti slavenskih naroda, primarno Rusije, s filozofsko-sociološkim uvidima Friedricha von Hayeka koji doduše ne piše o Slavenima, ali u mnogomu se bavi istim tematskim jedinicama u analizi njemačkoga društva. Konkretno, u radu dominira tema Mirkovićeve ideološke konvergenije ruskoga konzervativizma s revolucionarnim pokretom u Rusiji, nasuprot Hayekovom konceptu aristokratsko-socijalističkog saveza u Njemačkoj 19. stoljeća. Istraživačko pitanje stoga ide u smjeru potrage za svekolikim (ali i kontraintuitivnim) sličnostima između desne reakcionarne ideologije i fluidnog spektra socijalističkih pokreta, od kojih je marksizam samo jedan izdanak. Koliko su konvergenijske teorije antimodernizma kod Mirkovića i Hayeka međusobno usporedive?

Također, za razumijevanje okvira u koji ih postavlja, Mirkovićeve teze uspoređuju se i sa suvremenim teorijama širokoga interdisciplinarnog spektra autora koji su naklonjeni ideji slobodnog tržišta. Povezivanjem i kontekstualiziranjem Mirkovića s primarno stranom literaturom, ovaj rad pokušava osuvremeniti istarskog intelektualca te ga izdići iz nacionalnih okvira. Uz to, interpretacija Mirkovićeva djela ovdje je ponešto drukčija. Naime, ciljano se odmiče od fokusiranja na intelektualce poput Maxa Webera i Wernera Sombarta (koji su nedvojbeno jako utjecali na Mirkovića) te se Mirkovića približava teoriji antimodernizma, koja je u hrvatskoj znanosti poznata putem poprilično usamljenog rada Zorana Kravara te dolazi iz područja filologije. Stoga, uklapanje Mirkovića unutar izvorno filološke koncepcije pokazuje sposobnost sagledavanja antimodernizma kao društveno-ekonomske teorije čime se proučavanju Mirkovićeva djela otvara nova perspektiva.

Ipak, u radu se neće detaljno tematizirati uloga religije u ekonomskoj razvijenosti osim koliko je potrebno za shvaćanje paradigme racionalizma i njegove reakcije. Naime, problematiziranje religije zahtijevalo bi razradu povijesti kršćanstva u predmodernoj fazi, što nije u skladu s konceptom antimodernizma kao pokreta koji se jasno artikulira tek po uspostavi moderne europske civilizacije 19. stoljeća.

2. KONCEPT VELIKE DIVERGENCIJE I EVOLUCIJA IDEJA

Prije dubinske analize Mirkovićevih ideja potrebno je izložiti koncept velike divergencije te ponuditi model evolucije ideja, važnog koncepta u shvaćanju transfera ideje o (ne)popularnosti slobodnoga tržišta.

Pojam velike divergencije u historiografiju uvodi i popularizira povjesničar Kenneth Pomeranz u knjizi *The Great Divergence: China, Europe, and The Making of the Modern World Economy* (2000) koji uzroke nagloga zapadnoeuropskog razvoja vidi u nalazištima ugljena te pomorskoj povezanosti s novim svijetom, dok su kriteriji kao tržišna ekonomija i privatno vlasništvo dakako pripomogli, no nisu bili krucijalni, s obzirom na to da su oni postojali i u istočnoj Aziji (Pomeranz, 2021).

S druge strane, o velikoj divergenciji pisao je i desetak godina kasnije povjesničar Niall Ferguson u knjizi *Civilization: The West and the Rest* koji analizira šest tzv. ubojitih aplikacija (engl. *killer apps*) koje su omogućile veliku divergenciju u Europi. To su: 1) konkurencija, 2) znanost, 3) vlasnička prava, 4) medicina, 5) potrošačko društvo i 6) radna etika (Ferguson 2012: 41). Vidljivo je da Ferguson stavlja naglasak na misaonu problematiku, a prirodne uvjete ne smatra presudnima. To će biti pogotovo važna tema kod Mirkovića.

U kontekstu problematike ideja, treba također napomenuti i koncept evolucije idejnih jedinica, kao i njezinih promjena ovisno o vremenskom i prostornom kontekstu. Teoretičari različitih tradicija bavili su se tzv. poviješću recepcije, odnosno kako se određene ideje putem tekstova primaju ovisno o protoku vremena i apliciranju na određeni prostor. Tako kontinentalni filozof postmodernizma Jacques Derrida uvodi pojam iterabilnosti kao fenomen ponovljivosti pisma u kontekstima kada su pošiljatelj i primatelj odsutni u komunikacijskom procesu. Uvođenjem i pojma diseminacije, Derrida tvrdi da tekstovi, u svojoj iterabilnosti, proizvode nova značenja kada su otrgnuta od inicijalnoga konteksta (Derrida, 1984). Tekstni lingvisti strukturalističkoga i pragmalingvističkoga usmjerenja Robert-Alain de Beaugrande i Wolfgang Ulrich Dressler navode da svaki tekst, da bi bio komunikacijski događaj, mora zadovoljiti 7 kriterija tekstualnosti, od kojih su za ovu temu važna dva: prihvatljivost i situativnost. Kada se govori da je neki

tekst prihvatljiv, to znači da čitatelj očekuje tekst koji pripada određenoj tekstnoj vrsti i kulturnom kontekstu, dok je situativan onaj tekst za kojega čitatelj shvaća u paradigmi konteksta iz kojeg dolazi (Beaugrande, Dressler, 2010). Drugim riječima, ključno je obilježje filozofskih tekstova da proizvode nova značenja i interpretacije ovisno o novim čitanjima i novim kulturnim kontekstima.

Dok se ovi teoretičari bave konstatacijom pluralističke idejne recepcije iz tekstova, biolog i filozof znanosti Richard Dawkins pokušao je u *Sebičnom genu* odgovoriti na pitanje zašto se baš neke određene ideje primaju u određenoj populaciji, dok druge ne „preživljavaju“. Zato analogno s pojmom gena, Dawkins uvodi pojam „mema“, izvedenoga iz grčkog koncepta mimeze ili riječi „memorija“. Osim biološke evolucije vođene genima, Dawkins tvrdi da postoji i kulturna evolucija, odnosno transmisija memova koji „mutiraju“ u populaciji. Razlog zašto se neki memi prenose, a neki zamiru jest u tome što su uspješni memi „psihološki privlačni“, odnosno pružaju „prividno uvjerljiv odgovor na duboka i uznemiravajuća pitanja o životu“ (Dawkins, 2007: 221).

Dakle, velika je divergencija nošena idejama znanstvenoga racionalizma, tržišne ekonomije te individualizma koji su nagnali zapadnoeuropska društva da od 16. do početka 19. stoljeća uvelike ekonomski napreduju. Upravo zbog toga, ta su društva nastavljala dominantno prihvaćati, u Dawkinsovom smislu, liberalne memove, dok se na istoku one nisu prihvatile u zadovoljavajućoj mjeri. Štoviše, recepcija liberalnih ideja u Njemačkoj i Rusiji shvatila se kao prijetnja tradicionalnom načinu života, što je dovelo do nastanka labave, ali vrlo konkretne i teorijski razrađene tradicije koja će biti protivna liberalnom kapitalizmu zapadne Europe. Ta će se tendencija, u svojoj svekolikoj heterogenosti, nazvati antimodernizam (Kravar, 2004).

Kravarova monografija jedna je od uistinu rijetkih tekstova vezanih za povijest i teoriju antimodernističke tradicije u hrvatskoj znanosti. Stoga, čitatelj će uvidjeti njegovu tvrdnju da „za pokušaje da se moderno društvo pregradi u skladu s lijevim ideologijama i njihovim programima, antimodernizam se zanimao malo i nesistematično, a desne totalitarizme, kojima je bio bliži, smatrao je alternativama moderni, osobito ako je pristajao na suradnju s njima“ (Kravar, 2004: 11). Ipak, treba istaknuti da Kravarovo gledanje, koliko god metodološki vrlo korisno, nije nipošto jedina perspektiva, već ona ovisi o odabranim izvorima. Naime, pitanje heterogenosti i fluidnosti antimodernističkih ideja onkraj strogoće ljevice i desnice ostaje kontroverzno pitanje u historiografiji. Da nije riječ o jednostavnoj nivelaciji dvaju političkih ekstrema, već da ih je u ovom kontekstu uputnije gledati kao heterogen skup ideja (s fokusom na antikapitalizam), za suprotan pogled potrebno je ukazati na monografiju Richarda Wolina *The Seduction of Unreason: The Intellectual Romance with Fascism from Nietzsche to Postmodernism* s

posebnim naglaskom na poglavlje o Georgesu Batailleu koje se poziva na opasku Jürgena Habermasa (Wolin, 2019).

2.1. Prirodni temelji ekonomskog razvoja

Jedno od temeljnih pitanja u proučavanju velike divergencije jest kolika je važnost prirodnih bogatstava u gospodarskom razvoju nekog društva. Mijo Mirković piše:

Geografski položaj i svojstva tla u zemljama nastanjenima Slavenima mnogo su nepovoljniji za razvoj nacionalne ekonomije od onih u kojima žive zapadnoeuropski i sjevernoamerički narodi, ali oni su mnogo povoljniji nego što bi se moglo misliti na osnovi rezultata slavenskih nacionalnih ekonomija. Tu razliku morat ćemo tražiti ne u prirodi zemlje, nego u sposobnosti ljudi (Mirković, 2008: 46).

Mirković piše o poljoprivredi, iskorištavanju crnice, valovima gladi te plovnim rijekama, no ipak tome ne pridaje većinu pozornosti u svojem doktoratu i fokusira se na dominantne ideje u slavenskim društvima.

Sličnu problematiku odnosa ideje nasuprot prirodnim datostima u ekonomiji, razmatrali su Daron Acemoglu i James A. Robinson u ekonometrijskoj studiji *Why Nations Fail*. Bazirajući se na *case study* metodologiji, oni su se bavili graničnim gradovima SAD-a i Meksika, dvjema Korejama te podijeljenom Njemačkom hladnoga rata, te tako dokazali kako geografska posebnost nema gotovo nikakvu ulogu u determiniranju gospodarskoga razvoja neke države. Tvrdi da su za ekonomski prosperitet najvažnije inkluzivne institucije koje su usvojile gotovo sve zapadne zemlje Europe još ranije, ukinuvši plemstvo i uspostavivši neku vrstu savjetodavnoga tijela uz postojeću instituciju monarha, kao što je primjerice parlament u Britaniji. Nasuprot inkluzivnim institucijama nalaze se tzv. ekstraktivne elite, odnosno kočničari društvenoga napretka, neovisno bili oni komunisti ili predmoderni konzervativci:

Istočna Europa bila je druga stvar. Poljsko-Litavskom Unijom, na primjer, vladala je elitna klasa zvana šljahta, koja je bila toliko moćna da je čak uvela izbore za kraljeve. To nije bila apsolutna vladavina kao u Francuskoj za vrijeme Luja XIV., Kralja Sunca, nego apsolutizam elite, svejedno ekstraktivnih političkih institucija. Šljahta je vladala većinom ruralnim društvom kojim su dominirali kmetovi, koji nisu imali slobodu kretanja niti ekonomske mogućnosti. Dalje na istoku, ruski car Petar Veliki također je konsolidirao apsolutizam daleko intenzivniji i ekstraktivniji nego što je čak i Luj XIV. (Acemoglu, Robinson, 2012: 122 – prev. AŠ).

U tom smislu, Mirković ispravno uočava da odgovor na ekonomsku nerazvijenost treba tražiti u ideološkim temeljima određenoga društva, u ovom slučaju slavenskoga, a ne u prirodnim bogatstvima i geografskom položaju određenoga teritorija.

3. IZVORIŠTA PANSLAVIZMA I RUSKE VARIJANTE MARKSIZMA

Mirković prvo piše kratko poglavlje o „prirodnim osobinama“ Slavena te zaključuje da se oni ne razlikuju od ostalih Europljana po „prirodnim svojstvima“, već po mentalitetu (Mirković, 2008: 54). Otvaranje ove teme nipošto ne čudi, s obzirom na to da je biologizam, a u svojoj ekstremnoj iteraciji rasizam, bio vrlo prisutan pristup u zapadnoj znanosti do 1945. godine, iako treba naglasiti da su ga neki prihvaćali, a neki, poput Mirkovića, odbacivali.

Zatim, piše Mirković da „Rusi nisu tako radi[š]ni, marljivi i štedljivi kao Nijemci. Oni su lijeni i žive u svojim selima. Čak imaju i ‘filozofiju’ da bi opravdali svoju lijenost. [...] Vrlo malo znaju o građanskim vrlinama, jer općenito nikad nisu bili građani, nikada nisu posjedovali građanska prava i obveze“ (Mirković, 2008: 55-56). Time se određuje temeljni okvir unutar kojega će Mirković analizirati Slavena. On postavlja opreku između Europe, nošene racionalizmom i liberalizmom te ruskom reakcijom na europske ideje.

3.1. Iracionalizam i Hegel

Imajući na umu Dawkinsov koncept mema i psihološku primamljivost kao kriterij za modifikaciju i primanje određene ideje u populaciji, važno je istaknuti kako Mirković definira prethodno ustanovljenu opreku. On piše o uzrocima slavenske borbe protiv racionalizma:

Zapadnoeuropski racionalizam, kojega u Europi afirmira prosvjetiteljstvo, Voltaire ga iznosi u svojim djelima, a ostvaruje se u »joezefinizmu« u Austriji te u reformama Petra Velikog u Rusiji, u Rusiji i u ostalim slavenskim zemljama isprva nailazi na odbijanje koje se kasnije pretvara u mržnju. Rusi su odbacili taj racionalizam jer im se činio tuđ i jer je uveden pod prisilom (Mirković 2008: 57-58).

Nadalje, Mirković navodi kako se slavenski iracionalni antimodernizam razvio iz sinteze „Hegelove teorije povijesti s preporodnim idejama slavenskih naroda“ (Mirković, 2008: 58). Iako treba napomenuti da u svojem doktoratu Mirković spominje Hegela tek usputno na ovome mjestu te da ne razrađuje

njegovu teleološku filozofiju povijesti, sama činjenica da je kao njemački student bio upoznat s njegovim filozofskim sustavom govori o tome da ga je jako dobro morao poznavati. Naime, recepcija Hegelove filozofije u njemačkom obrazovnom sustavu bila je vrlo velika, jer riječ je o klasiku njemačke misli i kanonskom autoru u filozofiji kontinentalne Europe.

Tema filozofije Georga Wilhelma Friedricha Hegela i koncept iracionalizma dominirat će u radovima Fridericha von Hayeka, no za razliku od Mirkovića, on će ih primijeniti na analizu njemačkoga društva. Naime, Hayek tvrdi da početkom 70-ih godina 19. stoljeća, kada se konstituira Njemačko Carstvo, dolazi do promjene intelektualnoga trenda gdje njemačka intelektualna tradicija potiskuje britansku te afirmira svoje vrijednosti. Jedno od ključnih filozofskih sustava bio je hegelijanizam, odnosno u širem smislu, ideja kolektivnog planiranja:

Neovisno o tomu je li riječ o Hegelu ili Marxu, Listu ili Schmolleru, Sombartu ili Mannheimu, o socijalizmu u njegovu radikalnijem obliku ili naprosto o nekoj manje radikalnoj „organiziranosti“ ili „planiranju“, njemačke ideje posvuda su se spremno prihvaćale, a njemačke institucije posvuda su se spremno oponašale. Premda većina tih novih ideja, posebice socijalizam, nisu nastale u Njemačkoj, one su u Njemačkoj usavršavane, te su se u posljednjoj četvrtini devetnaestog i prvoj četvrtini dvadesetog stoljeća u njoj najpotpunije razvile (Hayek, 2001: 57-58).

Hayek navodi da je razlog tome bio veliki materijalni napredak Njemačke koja je bila spremna predvoditi europski kontinent. Ipak, njemačke su intelektualne tendencije djelomično prikriveno počele kritizirati zapadnjački liberalizam, predstavničku demokraciju, slobodno tržište i europski mir. To je dovelo i do toga da se u liberalnoj Britaniji nađu pristaše ovih novih, iz Njemačke pogonjenih ideja (Hayek, 2001: 58).

Pišući o iracionalizmu, Hayek odbacuje poistovjećivati njemačku antiliberalnu tradiciju s iracionalizmom, već navodi kako je riječ o vrlo konkretnoj i razrađenoj misli koja je zapravo prisutna u cijeloj Europi. Da to potkrijepi, on navodi intelektualce kao što su Thomas Carlyle, Houston Stewart Chamberlain, Auguste Comte i Georges Sorel (Hayek, 2001: 175).

Iz navedenoga, vidljive su sličnosti i razlike u Mirkovićevom i Hayekovom pristupu. Mirković suprotstavlja ruski (pa i šire slavenski) antimodernizam zapadnjačkom liberalizmu kojega vidi primarno u Njemačkoj na opreci organizacija-tradicija, a Hayek tvrdi da je upravo Njemačka najsnažnije ishodište protuzapadnih tendencija. Ono u čemu se obojica slažu jest da recepcija Hegelove filozofije povijesti dovodi do antimodernih teorija, bilo u Njemačkoj ili među Slavenima.

3.2. Kirejevski i Dostojevski

Nakon skiciranja izvorišta ruskog antimodernizma u vrijeme prosvijećenoga apsolutizma i ranog 19. stoljeća, Mirković pronalazi dvojicu središnjih figura toga pokreta: Ivana V. Kirejevskog i Fjodora M. Dostojevskog. Kirejevski je primarno filozof koji je, nakon misaonoga lutanja u mladosti, usustavio ideju slavenofilstva. On je, naime, žestoko kritizirao europske temelje te je tvrdio da je Rusija organska zajednica, nasuprot nasilnim državnim osvajanjima koja se odvijaju po Europi. Također, kritizirao je rimsku Crkvu i rimsko pravo te tvrdio da se ono temelji isključivo oko ideala privatnog vlasništva, dok je u Rusiji sve „vlasništvo zajedničko“ te se obitelj temelji na tradicionalnim vrijednostima. Europskom intelektu suprotstavio je rusku duhovnost (Mirković, 2008: 60, 61-63).

Za Dostojevskog tvrdi Mirković da je na književnom planu reprezentirao većinu Kirejevskijevih ideja. Pogotovo se to vidi u njegovim romanima te u karakterizaciji likova koji su ciljano portretirani kao nositelji etičkog dobra. Problematika Dostojevskog vrlo je složena, no na jednom jednostavnom primjeru može se potvrditi Mirkovićev navod. Naime, poznato je da britanska liberalna ekonomija počiva, između ostalog, i na utilitarizmu. Riječ je o smjeru u sekularnoj etici koji cilja na ostvarenje što većeg dobra za što veći broj ljudi. Utilitarizam, interpretiran u anglosaksonskom ključu, favorizira *laissez-faire* liberalizam zato što je on uvelike podigao životni standard najvećem broju građana u odnosu na predmoderna feudalna društva. S druge strane, imajući to na umu, valja pogledati koju interpretaciju utilitarizma nude likovi iz *Zločina i kazne* F. Dostojevskog, odnosno kako se utilitaristički „mem“ prenio u rusku kulturu. Riječ je o razgovoru studenta i časnika:

[...] s jedne strane glupa, besmislena, ništavna, pakosna, bolesna starica, koja nije nikome potrebna, nego naprotiv svima škodljiva, koja i sama ne zna, zašto živi, a sutra će i onako umrijeti. [...] S druge strane mlade, svježije sile, koje propadaju uludo bez pomoći, i to u tisućama, i to svuda! [...] Za jedan život – tisuća života, spasenih od gnjileža i raspada. Jedna smrt i sto života u zamjenu, – ta to je aritmetika! (Dostojevski 2022: 65)

Ovako negativnu interpretaciju utilitarizma može se gledati kao sukob slavenskog duhovnog konzervativizma s pokretom mladih intelektualca koji nose pogubne ideje sa Zapada. To bi pak podrazumijevalo da se ruski reakcionarni antimodernizam uvelike razlikuje od spektra revolucionarnih ideologija koje će pojaviti kao nihilizam, anarhizam i boljševički marksizam. Ipak, ni Mirković ni Hayek nisu ih skloni dijametralno opozicionirati, već nude interpretacije koje ih konvergiraju.

3.3. Ideološka konvergencija

Mirković nudi još književnih primjera gdje se nalazi nesklonost prema materijalnom bogatstvu te tvrdi kako se ideal genija-pisca te protest protiv „samovolje cara i teokracije“ s vremenom transformirao u ideju uništenja postojećeg. Prema Mirkoviću, to nije bila klasna socijalistička revolucija ni anarhizam, već nihilizam. Mladi su, kao i u ulomku Dostojevskog, htjeli postati prosvjetitelji i revolucionarni vođe. U vrijeme Bakunjina taj se pokret radikalizirao te postao nit vodilja Oktobarske revolucije (Mirković, 2008, str. 68, 69). Nažalost, Mirković vrlo sažeto, i posljedično neargumentirano, uspostavlja poveznicu između romantičarskoga konzervativizma i revolucionarnoga nihilizma, tim više što je riječ o vrlo važnom ideološkom odnosu.

Podrobniju analizu desnoga reakcionarstva i lijevoga revolucionarnog pokreta, opet primarno na njemačkom primjeru, pruža filozof znanosti Karl Popper, Hayekov prijatelj i kolega koji je također za vrijeme Drugoga svjetskog rata pisao o korijenima totalitarizma. Slično Hayekovoj definiciji društvenog planiranja i organiziranosti, u *Otvorenom društvu i njegovim neprijateljima* (1945) Popper tvrdi kako svi totalitarizmi posjeduju ključnu ideju historicizma, odnosno uvjerenja da se povijest kreće teleološki te da upravlja čovjekovom sudbinom. Popper nalazi korijene historicizma u tribalističkim društvima koja žive u uvjerenju da su oni odabrani narod od Boga te u kojemu je sadržana srž sudbine svjetske povijesti. Historicizam je uvijek kolektivistički i suprotan je individualnom odlučivanju o vlastitim preferencijama i izborima. Popper nalazi historicizam kod Heraklita, Platona i Aristotela, kao i kod Hegela u modernoj iteraciji, da bi se onda njegova misao granala na desnu (religijsku) interpretaciju, u smjeru reakcionarnoga konzervativizma i nacifašizma, te lijevu (sekularnu) interpretaciju, u smjeru pokreta širokih narodnih masa najpoznatije konkretiziranih u Oktobarskoj revoluciji (Popper, 2013).

Potvrdu za Hayekove i Popperove tvrdnje donosi i činjenica da su se Marx i Engels ugledali na predmoderne oblike društva, zajednice primitivnog komunizma u staroj Grčkoj i ruske „općine“ te tvrdili kako su ta društva prefigurirala određene oblike koje će baštiniti komunizam. Karl Mannheim tvrdio je 1927. godine da postoji afinitet između romantičarske kritike kapitalizma te marksizma. Također, romantički antimodernizam vidljiv je i u književnim djelima europskoga realizma, kojemu Dostojevski svakako pripada (Löwy, 1987). Naime, i reakcionarni romantičari i marksisti na specifičan su se način ugledali na predmodernu prošlost. U ovom kontekstu tako treba upozoriti i ukazati na složenost koju takvo ugledanje ima u klasičnom marksizmu. Marx se naime referirao na rodovske forme, odnosno primitivne zajednice u kojima nisu postojali tragovi kapitalističkoga i patrijarhalnoga ustroja. Takve forme bile su

mu svojevrsan uzor na temelju kojega bi, po logici dijalektike, nastupio mnogo superiorniji komunistički sustav. Konceptije o tim zajednicama u kojima vlada sustav primitivnoga komunizma Marx je crpio iz radova američkoga antropologa L. H. Morgana (Jones, 2007; Marx, 1972).

Upravo na temelju teorijskoga konvergenzijskog potencijala, Hayek tvrdi da su reacionari i socijalisti u Njemačkoj vrlo dobro surađivali kada se doticalo teme kritike slobodnog tržišta, a sukobe nacifašističkih stranaka s komunistima tumači kao borbu za isto biračko tijelo, odnosno da su jedni na druge gledali kao na krivovjerce, heretike u svojoj antiliberalnoj vjeri (Hayek, 2001: 63). Naime, Popper je tvrdio da je historicizam isključiva ideologija te da se svako neslaganje među planerima rješavalo nasiljem (Popper, 2013: 151).

Ideju konvergenције priznaje i Mirković koji navodi, u mnogo užem smislu od Poppera, da se Kirejevskijev i Bakunjinov filozofski sustav, koji se ipak može smatrati dio istoga ideološkog spektra neovisno o sukobu s Marxom, ipak mogu slagati:

Ideje Kirejevskog i Bakunjina, teokracije i permanentne revolucije susreću se u jednoj točki: u preziru prema industrijalizmu i u mističnom vjerovanju u apstraktnog ruskog čovjeka koji će pomladiti svijet. Kirejevskom i slavofilima taj je čovjek jednostavni, religiozni ruski seljak, koji je u poslušnosti i pokornosti, [...] za Bakunjina je to lumpenproletariat, koji nema što izgubiti i zbog toga svoje snage može potpuno posvetiti idealu uništenja (Mirković, 2008: 70).

Mirković dalje navodi argumente, tvrdeći da je sinteza ideologija Kirejevskog i Bakunjina u „slavensko-nacionalnu, protuzapadnjačku, proturacionalističku i protukapitalističku revolucionarnost“ (Mirković, 2008: 71). Kao dokaz tome, u fusnoti navodi primjer Gavrila Principa kojega slave jednako i nacionalisti i socijalisti, odnosno portretira ga se i kao nacionalista i kao anarhista-nihilista. Naime, Princip je samo jedan primjer velikoga vala anarho-nihilističkih terorističkih napada u *fin-de-siècle* Europi (Graham, 2015). Što se tiče ruskih institucija, Mirković u Rusiji uočava pojavu kućnoga komunizma koja ostaje postojana i nakon revolucije. Ona je uvelike različita od zapadnog oblika kućanstva i naziva se „mir“. O „miru“ će Mirković citirati i Masaryka koji je, pozivajući se na Rousseaua, o ideološkoj konvergenciji došao do istoga zaključka, odnosno napisao kako je „čak i Marx“ priznao da „Rusi u ‘miru’ već imaju gotov temelj za tu nužnu socijalnu reformu“ (Mirković, 2008: 84). Naime, poznato je kako je Marx tijekom 70-ih godina 19. stoljeća problematizirao Rusiju kao moguće mjesto za ostvarenje komunističkih ideja. Najkonkretniji je dokaz njegovo pismo Veri Zasulič u kojem navodi da je „ta seoska općina oslonac društvenog preporoda Rusije“, no istovremeno je izražavao i rezerve tvrdeći kako je seoska općina pod

naletom „razornih utjecaja koji sa svih strana na nju navaljuju“ te kako joj treba „osigurati normalne uvjete jednog spontanog razvoja“ (Marx i Engels, 1987: 258).

Slično kao i Hayek za Njemačku, tako i Mirković za Rusiju piše kako je srednji, građanski sloj morao birati hoće li se prikloniti apsolutističkoj carskoj vlasti ili narodnim masama, no obrazovano je građanstvo bilo slabo pa je potisnuto u oporbu (Mirković, 2008: 92). U Njemačkoj se, prema Hayeku, dogodio isti fenomen, no reakcionari se tamo nisu konfrontirali sa socijalistima, dapače njihovi vođe bili su usklađeni jer se vlast protivila liberalnim elementima u marksizmu, a ne socijalističkim elementima (Hayek, 2001: 176).

Mirković tvrdi kako je marksizam samo dijelom utjecao na revolucionare u Rusiji. Naime, poznato je da Marx i Engels nisu bili skloni slavenskim narodima (osim Poljacima) te su kritizirali Bakunjinu oko shvaćanja revolucije. Ruska revolucionarnost naime nije preuzela marksistički pozitivizam, već se temeljila na revolucionarnosti odozdo prema gore. Mirković zatim ponovno spominje Masaryka koji je tvrdio da je boljševizam samo dijelom marksistički, odnosno da u njegovom učenju postoje elementi blankizma, anarhizma te Feuerbachova ateizma, kao i sindikalizma (Mirković, 2008: 95-96). Upravo je sindikalizam idealan primjer ideološke konvergencije. On se javlja mnogo dalje od Rusije, u ideji sorelizma, odnosno revolucionarnoga sindikalizma koji je bio vrlo dominantan nacionalni antikapitalistički pokret u Francuskoj i Italiji te koji će upravo u vrijeme Mirkovićeva doktorata dolaziti na vlast u obliku fašizma. Povjesničar Zeev Sternhell tvrdi kako je sorelizam nastao revizijom marksizma, odnosno uvođenjem ničeanskih mitskih ideja iz konzervativne tradicije umjesto hegelijanskog racionalizma. Georges Sorel nije temeljio svoje ideje na Marxu, već na Proudhonu, francuskom socijalistu kojega je Marx kritizirao isto kao Bakunjinu (Sternhell, 1994).

Hayek će u svojoj drugoj knjizi, *The Counter-Revolution of Science: Studies on the Abuse of Reason* (1952), uočiti sličnost između Proudhona i Louisa Blanca (kojega spominje Mirković) i kao izvorište pronaći francuskoga socijalista Saint-Simona. Njegove su ideje bile prisutne diljem Europe, a za predstavnika ruske varijante navodi Aleksandra Herzena (Hayek, 1952: 164). Komparativni pregled socijalističkih tendencija donosi i Martin Malia u predgovoru knjizi o Herzenu i rođenju ruskoga socijalizma:

[...] Marksizam je jednostavno bio jedan, iako i najimpozantniji, od gotovih konstrukata. U isto vrijeme s Proudhonom se pojavio anarhizam; Fourierizam je pomogao dati poticaj idealu suradnje proizvođača i potrošača; Louis Blanc dao je primitivnu verziju „države blagostanja“; Lamennais je postavio temelje za kršćanski socijalizam – a popis bi se očito mogao produžiti. Doprinos Rusa nakon 1848. bio je seljački socijalizam, a izraz „ruski socijalizam“

koristit će se u ovoj knjizi u dvostrukom smislu jednostavnog socijalizma u Rusiji i autohtone doktrine utemeljene na vjeri u socijalističku budućnost seljačke općine (obshchina), ili onoga što je pod Aleksandrom II postalo poznato kao „populizam“ (narodnichestvo) (Malia, 1961: 3).

Drugim riječima, boljševizam je htio pretendirati da se temelji na marksizmu, iako je umnogome preuzeo od drugih socijalističkih tendencija (Mirković, 2008: 96). To je u skladu s Hayekovim tumačenjem koji marksizam smatra samo jednom od mnogih inačica socijalističkoga pokreta u Europi.

3.4. Anticipacija nacionalboljševizma

Kada je riječ o ideološkoj konvergenciji antimodernističkih pokreta, nezaobilazno je u intelektualnoj povijesti (anti)modernosti spomenuti tradiciju konzervativne revolucije i koncept nacionalboljševizma. Mirković piše svoj doktorat 1923. godine kada su ove tendencije tek u povojima, tako da nije ni mogao znati što će se događati naredno desetljeće u Njemačkoj. Ipak, on je izveo, kako je pokazano u ranijim poglavljima, teorijsku mogućnost ideološke konvergencije kolektivističkih teorija nasuprot individualizmu pa se može reći da ju je anticipirao. Naime, konzervativna je revolucija pokret koji pokušava ujediniti reakcionarni konzervativizam i revolucionarne metode za njegovo postizanje. Intelektualci konzervativne revolucije poput Oswalda Spenglera i Arthura Moellera van den Brucka vrlo su kontroverzni jer se smatra da su pružili intelektualnu podlogu za dolazak nacizma na vlast 1933. godine u Njemačkoj. Hayek je o Spengleru i van den Brucku podosta pisao u *Putu u ropstvo* upravo ukazujući na njihovu sintezu konzervativizma i revolucije:

Mišljenja o tomu do koje se mjere Spenglera može smatrati socijalistom mogu se razlikovati. No, nije teško pokazati da je on u svojoj raspravi Prusijanizam i socijalizam, objavljenoj godine 1920., naprosto izrazio ideje što su bile široko zastupljene među njemačkim socijalistima. Za to dostaje tek nekoliko primjera njegove argumentacije. „Stari pruski duh i socijalistička uvjerenja, koji se danas mrze onako kako se mrze braća, jedno su isto.“ Predstavnici zapadnjačke civilizacije u Njemačkoj, njemački liberali, predstavljaju „nevidljivu englesku armiju koju je, poslije bitke kod Jene, Napoleon ostavio za sobom na njemačkom tlu.“ Za Spenglera su ljudi poput Hardenberga i Humboldta i svih drugih liberalnih reformatora „Englezi“. No taj „engleski“ duh njemačka je revolucija koja je započela godine 1914. morala odbaciti. [...] Svecu zaštitniku nacional-socijalizma, Moelleru van den Brucku, bio je potreban još samo jedan korak dalje od toga da proglasi svjetski rat između

liberalizma i socijalizma: „Mi smo izgubili rat protiv Zapada. Socijalizam je izgubio svoj rat protiv liberalizma“. Kao i u Spenglera, liberalizam je, dakle, glavni neprijatelj (Hayek, 2001: 183).

U toj atmosferi rađa se nacionalboljševizam. On je vrlo specifična podvrsta euroazijskih pokreta i temelji se na stvaranju njemačko-ruske osovine koja bi se zajednički trebala suprotstaviti zapadnom liberalizmu Francuske i Britanije. Pokret nastaje već 1919. kada jedan uzak dio nacionalista u Reichstagu predlaže da se nadiđu sukobi Spartakista i Firekorpsa te da oba bloka ujedinjeno nastupe protiv europskoga poretka dogovorenoga u Versaillesu. Doduše, oni nisu bili brojni te stoga nisu predstavljali relevantnu realpolitičku snagu što je vjerojatan razlog zašto ih Mirković ne spominje, iako kasnije, od 1930. do 1932. godine, nacionalisti i komunisti zajednički nastupaju u kritici Weimarske Republike. Pritom je važno istaknuti da su se nacionalboljševici pozivali na dugu povijest njemačko-ruskoga savezništva (iz vremena Napoleona i trocarskog saveza), dakle zanemarivali su komunistički sadržaj Sovjetskoga Saveza jer su geografski položaj, a time i vanjskopolitički ciljevi ostali nepromijenjeni. Razlog se može tražiti i na ekonomskoj razini – Rusija ima velika prirodna bogatstva, a Njemačka industrijska postrojenja koja mogu raditi gotove proizvode. Ipak, kod konzervativnih revolucionara ipak je dominirala ideologija. Zanimljivo je da Moeller van den Bruck prevodi upravo Dostojevskog, čime potvrđuje Mirkovićevu konzervativnu interpretaciju, tumačeći ga u ključu „germanske pragmatične rusofilije“ te plodnog autora za poveznicu boljševika i nacionalista. Ove ideološke konvergencije bile su vidljive i drugdje u Europi pa filozof i povjesničar konzervativne revolucije Jure Vujić navodi i – „krug Proudhon“ (Vujić, 2020: 94-96).

U tom kontekstu, koncept nacionalboljševizma približava naoko udaljene teme bavljenja Mirkovića i Hayeka te omogućuje njihove tješnje usporedno iščitavanje.

4. ZAKLJUČAK

Mijo Mirković i Friderich von Hayek dvojica su ekonomista u čijim djelima dominiraju kulturološke i filozofske teme te ih smatraju mnogo bitnijim kriterijima ekonomske razvijenosti od prirodnih bogatstava u prostoru. Iako su rođeni u istoj državi, oni se razlikuju prema intelektualnim tradicijama iz kojih dolaze te prema temama kojima se bave. Dok se Mirković na temelju njemačkih i čeških analitičara bavi ideologijom slavenskih naroda i tradicijom koja ne podupire razvoj slobodnoga tržišta, Hayek kritizira kolektivističke tendencije u Njemačkoj s pozicija anglosaksonskoga prosvjetiteljstva i koncepta individualizma.

Moguće objašnjenje tog razlikovanja u objektu kritike, odnosno da Mirković iz Njemačke kritizira Slavene, a Hayek iz Britanije kritizira Njemačku, može se tražiti u konceptu orijentalizma koji nastaje doduše tek 70-ih godina 20. stoljeća radom teoretičara Edwarda Saida, a mnogo šire u konceptu eurocentrizma kojega je najpoznatije kritizirao Immanuel Wallerstein. Neko novo istraživanje Mirkovićeva doktorata svakako je dobrodošlo i iz tog aspekta.

Dakle, što se tiče *Glavnih uzroka* i *Puti u ropstvo*, obojica autora slažu se da se antimodernizmom mogu definirati dva naoko vrlo različita pokreta – reakcionarni konzervativizam i narodna revolucionarnost, kao i da oni, bez obzira na vrlo brutalne međusobne obračune, mogu istovremeno i vrlo jednostavno konvergirati, tako se ujedinjujući u zajedničkoj kritici i mržnji prema liberalnoj parlamentarnoj državi te kapitalističkoj ekonomiji. Oba autora jednako određuju marksizam kao samo jedne od misli na širokom spektru socijalističkih političko-filozofskih sustava.

Također, vidljivo je da su ideje individualizma, sekularizma i racionalizma upravo one ideje koje su omogućile veliku divergenciju nakon čega se u zapadnoj Europi stvara moderna civilizacija. Ove su se ideje početkom 19. stoljeća transferirale u srednju i istočnu Europu gdje se nisu prihvatile, već je bilo psihološki prihvatljivo da ih se interpretira u negativnom ključu pa su pokrenule su svekoliku ideološku reakciju. I Mirković i Hayek pokazuju da je u korijenima svih antimodernih pokreta, i duhovnih i revolucionarnih, bila Hegelova filozofija povijesti, koja se prema Karlu Popperu temeljila na određenju kolektivističke svrhovitosti povijesnih zakonitosti čiji je nositelj određena odabrana skupina, bila ona njemački narod, ruski duhovni čovjek ili radništvo.

Još jedno zaključno razmatranje ove usporedne analize može ići u smjeru njezine opovrgljivosti. Naime, razumijevajući intelektualnu historiju kao opisa onoga čemu su njezini akteri težili u određenom vremenu i čime su zadati, otvara se još jedna mogućnost. U tom kontekstu, moguće sagledavanje Mirkovićeva doktorata usporedba je s njegovom etnološkom eseistikom koju (kao Mate Balota) piše krajem Prvoga svjetskog rata i čitavo međuraće. Fokus na taj aspekt njegova identiteta, na pučko porijeklo i težak život u Istri uvelike bi promijenio interpretaciju njegova doktorata. Naime, vidjelo bi se da u etnografskim spisima Mirković nema prevelike simpatije za kapitalizam, već je privržen tradiciji i organskome. Tako, zanimljivo, Mirković poprma svjetonazor vrlo sličan onome koji napada u svojoj disertaciji.

Osim različitih tradicija i tema, Mirković i Hayek razlikuju se i u detekciji antimodernističkoga središta. Dok Mirković sučeljava rusku tradicionalnost sa zapadnjačkom organiziranom državom, on misli na Njemačku. Hayek će pak inzistirati da Njemačka ima primat u odgovornosti za svekoliko narušeno povjerenje u zapadne vrijednosti. Razlika je vidljiva i u temi pokreta

konzervativne revolucije nacionalboljševizma o čijim akterima Hayek mnogo piše, dok ih Mirković niti ne spominje, što je i logično s obzirom na to da piše 10 godina prije njihove pune afirmacije. Ipak, s već izloženim konceptom ideološke konvergencije, Mirkovićevi teorijski uvidi tako su u potpunosti usporedivi s tezama Friedricha von Hayeka.

LITERATURA

1. Acemoglu, D., Robinson, J., 2012. *Why Nations Fail*. Crown Publishers.
2. Beaugrande, R. A. i Dressler, W. U., 2010. *Uvod u lingvistiku teksta*. Disput, Filozofski fakultet u Rijeci.
3. Caldwell, B. (ur.). 2022. *Mont Pèlerin 1947: Transcripts of the Founding Meeting of the Mont Pèlerin Society*. Hoover Institution Press.
4. Dawkins, R., 2007. *Sebični gen*. Zagreb, Izvori.
5. Derrida, J., 1984. *Margins of Philosophy*. Chicago, The University of Chicago Press.
6. Dostojevski, F. M., 2022. *Zločin i kazna*. Zagreb, Petrine knjige.
7. Ferguson, N., 2012. *Civilizacija: Zapad i ostali*. Zagreb, Profil.
8. Graham, R., 2015. *We Do Not Fear Anarchy, We Invoke It: The First International and the Origins of the Anarchist Movement*. AK Press.
9. Hayek, F., 1952. *The Counter-revolution of Science: Studies on the Abuse of Reason*. The Free Press.
10. Hayek, F., 2001. *Put u ropstvo*. Zagreb, Kruzak.
11. Jones, G. S., 2007. Radicalism and the Extra-European World: The Case of Marx, K. U: Bell, D. (ur.), *Victorian Visions of Global Order*. Cambridge University Press.
12. Kravar, Z., 2004. *Antimodernizam*. Zagreb, AGM.
13. Löwy, M., 1987. The Romantic and the Marxist Critique of Modern Civilization. *Theory and Society*, 16(6), 891-904.
14. Malia, M., 1961. *Alexander Herzen and the Birth of Russian Socialism, 1812. – 1855*. Harvard University Press.
15. Marx, K., Engels, F., 1987. *Odabrana pisma*. Odabrao Predrag Vranicki. Zagreb, Školska knjiga.
16. Marx, K., Krader, L., 1972. *The Ethnological Notebooks of Karl Marx: Studies of Morgan, Phear, Maine, Lubbock*. Assen, Van Gorcum.
17. Mirković, M., 2008. *Glavni uzroci gospodarske nerazvijenosti slavenskih naroda*. Zagreb, Dom i svijet.
18. Pomeranz, K., 2021. *The Great Divergence: China, Europe, and the Making of the Modern World Economy*. Princeton University Press.
19. Popper, K. R., 2013. *The Open Society and its Enemies*. Princeton University Press.
20. Sternhell, Z., 1994. *The Birth of Fascist Ideology: From Cultural Rebellion to Political Revolution*. Princeton University Press.
21. Vujić, J., 2020. *Konzervativna revolucija: od Weimara do danas*. Zagreb, Alfa.
22. Wolin, R., 2019. *The Seduction of Unreason: The Intellectual Romance with Fascism from Nietzsche to Postmodernism*. Princeton University Press.

IDEOLOGICAL CONVERGENCE OF COLLECTIVISM: MIJO MIRKOVIĆ AND FRIEDRICH VON HAYEK ON ANTIMODERNISM

SUMMARY

The paper compares the theoretical insights and theses of Mijo Mirković and Friedrich von Hayek regarding anti-modernism, criticism of Western liberalism, and capitalist economy. While Mirković, in "The Main Causes of Economic Backwardness of Slavic Nations," identifies such tendencies primarily in Russia, Hayek, in "The Road to Serfdom," centers his research on Germany. The purpose of the research is to find a connection between their approaches, regardless of discussing situations in two different countries. Building upon the foundational paradigm of the Great Divergence, which pertains to the overall prosperity experienced by Western Europe in the early modern period, utilizing the methodology of intellectual history and the evolution of ideas—where texts are accepted and interpreted based on psychological acceptability within a society—the main result of the work is that both authors elaborate a theory of ideological convergence between reactionary and revolutionary movements. In other words, they realize that despite brutal conflicts between them, there are many theoretical similarities between Prussian-German aggressive aristocratic nationalism and the Russian state-religious concept of political spirituality on one hand, and a broad spectrum of populist and revolutionary collectivist movements embodied in Marxism and other socialist subtypes. The key argument for their joint stance against civil individualism, as identified by Mirković and Hayek, lies in the reception and pluralistic interpretations of Hegel's philosophy and the teleological understanding of history as defined by Hayek's collaborator, Karl Popper.

Keywords: Mijo Mirković, Friedrich von Hayek, Great Divergence, evolution of ideas, anti-modernism

„MEĐU FAŠISTIMA“: ISTARSKE TEME U PUBLICISTICI MIJE MIRKOVIĆA 1919. – 1922.

Milan Radošević

Zavod za povijesne i društvene znanosti HAZU u Rijeci
Područna jedinica u Puli
mrados@hazu.hr

SAŽETAK

Mijo Mirković svoje je prve profesionalne novinarske korake učinio krajem 1917. i tijekom 1918. godine, pišući i uređujući pulski dnevnik Hrvatski list. Po talijanskoj okupaciji Pule i Istre, studenoga 1918., slijedi njegov odlazak u Zábřeh (Češka) gdje završava klasičnu gimnaziju; u jesen 1919. upisuje studij slavistike i filozofije u Zagrebu, a 1921. studij ekonomije u Frankfurtu te usporedo surađuje s domaćim i stranim novinskim kućama. Unatoč novim akademskim i radnim obvezama njegov će bogat publicistički opus ostati znatnim dijelom usmjeren na rodnu Istru, o čemu svjedoče članci objavljeni u zagrebačkim dnevnicima Riječ i Novosti (kojima je bio i urednikom) te tjednicima Pučki prijatelj i Stara Naša sloga, tiskanima u Trstu. Fašizacija istarskoga društva uz izraženi element protuslavenske ksenofobije, gospodarska kriza istarskoga grada i sela te pitanja socioekonomske te kulturne transformacije predstavljaju Mirkovićev glavni novinarski interes u tim godinama, a pred službeni dolazak fašista na vlast u Italiji. Među nepotpisanim radovima, kao i onima potpisanim pod raznim pseudonima („rk“, „M“, „Brace“, Mate Balota) ističu se osvrti na Proštinsku bunu (Istina o buni u Istri), razmatranja o propadanju pulskoga arsenala (Umiranje slavne Pule) i teškom životu istarskoga sela (Sa istarskog sela), ali i neposredna svjedočanstva u kojima pruža vrlo živopisan uvid u socijalnu interakciju mladih fašista u Portorožu (Među fašistima) te manifestaciju njihova fizičkog nasilja koju je osjetio i na „svojoj koži“ (Kako sam skoro nastradao). Kroz analizu spomenutoga sadržaja te njegovu povijesnu kontekstualizaciju cilj ovoga rada ogleda se u predstavljanju i valorizaciji Mirkovićevih publicističkih radova u

pogledu informiranja hrvatske i jugoslavenske javnosti s prilikama u Istri u godinama nakon Velikog rata. Zahvaljujući tim radovima moguće je pratiti i njegov važan dokumentarno-povijesni trag nužan za bolje razumijevanje početaka političkih, nacionalnih i gospodarskih procesa pod Kraljevinom Italijom koji će obilježiti Istru do konca Drugoga svjetskoga rata.

Ključne riječi: Mijo Mirković, Mate Balota, fašizam, novinstvo, Istra

1. UVODNA RAZMATRANJA

O bogatstvu znanstvenog i publicističkog opusa Mije Mirkovića, hrvatskog ekonomista, sveučilišnog profesora, akademika, književnika, pedagoga, publicista i novinara, možda najbolje svjedoči podatak da unatoč nizu objavljenih bibliografija, počevši od 1959. kada prvi popis njegovih radova priređuje i objavljuje Tone Peruško, one i danas ostaju otvorene za dopune. Posljednju i dosad najkompletniju bibliografiju objavio je Ante Mirković 2010. godine. Riječ je o popisu koji sadrži 1217 bibliografskih jedinica nastalih iz pera Mije Mirkovića – Mate Balote te 1123 rada koji se odnose na njega (Balota, 1959; Mirković i Ante, 2010).

Naznaku svojega novinarskog i literarnog potencijala pokazao je još kao učenik pazinske gimnazije (1913./1914.). Suradivao je tada s omladinskim listom *Naprijed* u kojem objavljuje više rukopisa, među kojima i novelu *Kapural Grga*. Uz spomenuti pisani uradak stajao je i pseudonim, pokazat će se tek kao prvi u nizu: Mirko Morsky. Kasnije će uslijediti i mnogi drugi: Brace, Brace et comp., Morsky, Zvane iz Takale, Jakov Kapula, Franina, Frane Lončarov, Mirko Krvavac, Miho, Viator, Mate Balota, M. (m.), M. M., Dr. M. M., (M. M.), m. m., rk, VIČ, Zvanić (Urošević, Mirko, 1979; Urošević, Mirko, Urošević, Nataša, 2010).

Prve ozbiljnije korake u novinarstvu, u širem smislu umijeća „skupljanja, izbora, oblikovanja i objavljivanja informacija“, Mirković je učinio koncem 1917. pišući članke za pulski *Hrvatski list* na hrvatskom književnom jeziku i varijantama istarske čakavštine. Naredne godine njegova produkcija u kvantitativnom pogledu doživljava vrhunac (vidi graf. 1), dok se njegovi novinarski afiniteti kreću u smjeru publicistike – „popularno pisanih radova o aktualnim političkim, društvenim, znanstvenim i drugim temama“. Drugim riječima forma i sadržaj njegovih priloga uvelike će nadići suhoparne, informativne žanrove, stavljajući u prvi plan ideju, interpretaciju i zaključak te time ga autorski usmjeriti ka onome što bi danas nazvali oblikovateljem javnoga mišljenja (*opinion maker*). (Hrvatska enciklopedija). Razmatramo li (isključivo) istarske teme, Mirkovićevu publicističku djelatnost možemo podijeliti na četiri razdoblja. Prvo se (izuzmemo

li školske uratke) odnosi na njegov najaktivniji period od listopada 1917. do studenoga 1918. kada piše za pulski *Hrvatski list*. Drugo razdoblje odnosi se na period do 1922. godine, treći period vezujemo za period 30-ih godina 20. stoljeća, zaključno s 1941., i suradnju s istarskom emigrantskom štampom u Zagrebu. Vezano za istarske teme u međuraću svakako je potrebno izdvojiti seriju feljtona *Istra se mijenja* koju je 1938. pod pseudonimom Miho Krvavac objavio u *Istri*, glasilu hrvatskih i slovenskih emigranata Julijske krajine. Konačno, četvrto razdoblje odnosi se na konac Drugoga svjetskog rata kada povremeno piše za ratni *Vjesnik* te kasnije do svoje smrti za više istarskih i hrvatskih tiskovina. (Urošević, 1979; isto, 1984; Plenković, 1987; Mirković, 2009).

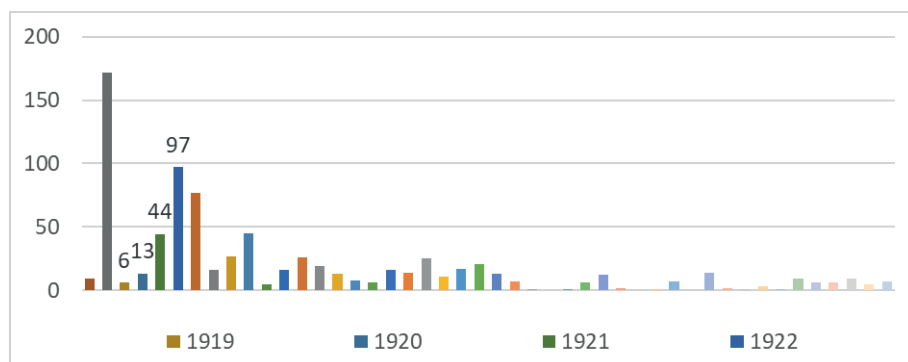
Drugo razdoblje verzirano na Istru započinje ujesen 1919. kada po završetku gimnazijskog školovanja u češkom Zábřehu upisuje studij filozofije i slavistike u Zagrebu (ljetni semestar pohađa u Beogradu) te započinje suradnju sa zagrebačkim listom *Novosti*. Od jeseni 1921. studira ekonomiju i sociologiju na Fakultetu za ekonomske i društvene nauke u Frankfurtu na Majni i na Filozofskom fakultetu u Berlinu¹, aktivno nastavlja s objavljivanjem političkih osvrti i izvještaja „s terena“ za *Novosti*, *Riječ* (Zagreb), *Bratislavaer Zeitung am Abend* (Bratislava), *Češke slovo* (Prag), a potom *Pučki prijatelj* (Trst) i *Staru Našu slogu* (Trst) gdje objavljuje i posljednje „istarske“ tekstove pred stanku koncem 1922. (Mirković, Nada, 1987). U relativno kratkom razdoblju, koje ćemo razmotriti u ovome radu, Mirković je objavio ukupno 160 članaka, od čega se na Istru odnosi 13 publicističkih tekstova te 3 kozerije narodnih junaka Franine i Jurine. Sumirano, deseti dio svoga opusa posvećuje gospodarskim, političkim i nacionalnim te kulturološkim i modernizacijskim pitanjima vezanima za Istru i Istrane, s posebnim senzibilitetom za odnos sela i grada i napose situaciju u najvećem istarskom gradu Puli (Balota, 1959; Urošević, 1979; Mirković, 2009). Njegov je autorski potpis već tada polivalentan: istovremeno je novinar, publicist, analitičar, izvijestitelj, ponekad i osobni svjedok dramatičnih zbivanja i početaka tektonskih promjena istarske društveno-ekonomske zbilje nakon Prvoga svjetskoga rata i talijanske okupacije u studenome 1918. godine. Zaokret je bio vidljiv u marginalizaciji i reduciranju obima poslova brodogradilišta i arsenala u Puli s posljedičnim masovnim otkazima i prvim poratnim emigrantskim valom, oskudici i neimaštini na istarskom selu, usporedo s internacijom istaknutih hrvatskih i slovenskih političara i svećenika. Konačno, početkom 1920. javlja se sve otvorenija nasilna manifestacija fašizma. Prvi oružani sukobi sa smrtnim posljedicama zabilježeni su u Vodnjanu (16. I. 1920.), uslijedilo je pulsko krvoproliće tijekom prvomajske proslave / demonstracija, potom fašističko paljenje hrvatskoga Narodnog doma (14. VII. 1920.) i Radničke komore (23.

1 Doktorski studij ekonomije, nakon ljetnoga semestra koji je 1922. pohađao u Berlinu, uspješno završava u Frankfurtu na Majni u lipnju 1923. godine.

IX. 1920.). Naredne godine oružane ekspedicije fašista postaju redovite, što je imalo svoje implikacije na rezultate prvih (talijanskih) parlamentarnih izbora u tek anektiranoj Istarskoj provinciji. Javlja se i prvi dugotrajan, organizirani antifašistički otpor – Proštinska buna te gotovo istodobno i pobuna labinskih rudara. Osim kao aktivan komentator, odnosno svjedok tih zbivanja, Mirković ljeta 1921. i sam biva subjektom fašističkog nasilja o čemu izvještava jugoslavensku javnost (Dukovski, 1998; Radošević, 2022).

Na tom tragu cilj je ovoga rada detektirati poratni (1919. – 1922.) Mirkovićev publicistički opus usmjeren istarskim temama te ga kritički analizirati i povijesno kontekstualizirati uz vrednovanje njegova stvaralaštva u pogledu informiranja jugoslavenske javnosti o započetim gospodarskim, političkim i nacionalnim procesima koji će odrediti istarsku stvarnost do konca Drugoga svjetskog rata.

Grafikon 1. Broj objavljenih publicističkih i znanstvenih članaka Mije Mirkovića 1917. – 1962. godine

Izvor: Mirković, Ante, 2010. *Bibliografija radova Mije Mirkovića – Mate Balote i bibliografija radova o njemu, Mijo Mirković 1898. – 1963. / zbornik radova, HAZU, 113-148.*

2. GOSPODARSKA KRIZA ISTARSKOG GRADA I SELA

Pula je Prvi svjetski rat dočekala kao najveći istarski grad (58.562 stanovnika/civila prema posljednjem popisu iz 1910.) i glavna vojna luka Austro-Ugarske Monarhije (Perselli, 1993). U svibnju 1915. evakuirano je civilno stanovništvo (djeca, žene i starci) južne Istre u austrijske prihvatne logore te mađarske, češke i moravske ruralne krajeve. Među njima se nalazio i mladi Mijo Mirković (rođ. 1898.), o čemu je koncem rata objavio tekst u više nastavaka (*Na plodnoj Hani*). Njegov dolazak u Pulu zbilo se 1917., no ostalim Puljanima to je uredbom vlasti i poradi drugih okolnosti preživjelima omogućeno tek tijekom 1918. i početkom

1919. godine. Naime, uslijed loše prehrane i epidemija zaraznih bolesti, posebice u prihvatnim logorima (Wagna, Gmünd, Steinklamm-Rabensteim i drugima), u tuđini je umrlo oko 10.000 Istrana. Sumirano, Pula je kraj rata, po talijanskoj okupaciji početkom studenoga 1918., dočekala u sumornim demografskim prilikama (Urošević i Urošević, 2010; Manzin, 1999; Bader, 2011; Krmac, 2017).

U svom prvom tekstu po dolasku u Zagreb, pod naslovom *Kako Pula umire*, objavljenom u zagrebačkim *Novostima* 7. prosinca 1919., Mirković je (pod pseudonimom Braco s Puljštine) dao vrlo plastičan opis ekonomskih prilika u Puli. Iz njegova pisanja nije moguće saznati tko mu je bio informatorom (gotovo sigurno tom prilikom nije pisao „s terena“), ali već iz uvodnih redaka jasno je da njegov pristup problematici sadržava jaki nacionalni naboj: „Pula umire. Zapravo umrla je već onog dana, kad je jugoslavenska zastava bila skinuta sa pulskog kaštela i zamijenjena talijanskom trikolorom.“ U razradnom dijelu članka svoj stav nastoji obrazložiti primjerima iz svakodnevnog života. Tako navodi da su nebrojene zgrade bivše austrougarske mornarice, koje sačinjavaju najljepši dio grada, potpuno prazne, a vile „rastresene po zelenim brežuljcima“ sve zatvorene (Braco s Puljštine, 1919). Spomenuti najljepši gradski predjeli odnosili su se na gradske četvrti Veruda i Sv. Polikarp gdje su u posljednjim desetljećima XIX. i početkom XX. stoljeća izgrađene raskošne vile za bogate obitelji, plemstvo i osobe s visokim vojnim činovima te stambene zgrade za radnike i mornaričke dočasnike (Braco s Puljštine [Mijo Mirković], 7. XII. 1918.; Šepić, 1961; Duda, 2000; Mandić, 2013; Krizmanić, 2024). Uzroke odlaska „stanara“ trebamo tražiti dijelom u posljedicama odluke talijanskoga viceadmirala Umberta Cagnija od 15. studenoga 1918., kojom je propisano napuštanje teritorija Pomorske utvrde Pula za sve vojne i civilne osobe koje nisu imale stalno prebivalište, odnosno pravo zavičajnosti na tom području prije Prvoga svjetskog rata. Drugi čimbenik bio je svojevoljan odlazak austrijskih Nijemaca, Čeha i drugih naroda iz Pule – radnika, činovnika, stručnjaka raznih profila – koji su se vratili u svoje matične zemlje (Duda, 2004). Konačan „udarac“ demografskoj bilanci grada Pule i generator prvog emigrantskog vala bili su masovni otkazi u Arsenalu, uz brodogradilište glavnom zamašnjaku gospodarskog (ali i demografskog, socijalnog i posredno kulturnog) razvoja čitavog poluotoka, posebice južnoga dijela. To je detektirao i sam Mirković navodeći da „radnici osjećaju kako im izmiče tlo ispod nogu. Italija uzdržava taj arsenal danas već samo zato, jer ne zna, kako da zaposli onu masu besposlenih radnika. Stanovnici obližnjih sela vraćaju se na svoja ognjišta, da obrađuju napuštenu zemlju.“ (Braco s Puljštine, 7. XII. 1919.; Državni arhiv u Pazinu, 1919; Millo, 1985; Marsetić, 2006). Statistički pokazatelji prvoga poratnog popisa iz 1921. godine potvrdit će njegove riječi: Pula će brojiti tek 37.067 stanovnika, odnosno „izgubiti“ trećinu svojih stanovnika u deset godina (Perselli, 1993).

Svakodnevni život Puljana i poratna ekonomska kriza koja je nastupila možda se najbolje mogla osjetiti na mjestima dokolice i opuštanja – u gradskim kavanama koje su nekada vrvjele životom, a u novim prilikama poslovale s teretom neizvjesnosti. „Braco“ je zapisao da kavana Miramar, smještena na rivi, po njemu „najveća i najuglednija puljska kavana“ stvara dnevno stotinu lira deficita (Braco s Puljštine, 7. XII. 1919.). Dvije godine kasnije (1921.) u sličnom tonu, ali s osjetno prisutnijom sjetom, skicira nove odnose u gradu:

„Narodni dom stoji u razvalinama² kao i Krmpotićeva kuća³ u Šišanskoj ulici, gdje se nekad tiskao 'Hrvatski list', a kasnije bila komunistička⁴ Radnička komora. U hrvatskoj školi u Via Cenide br. 2. nalazi se sudište fašističke 'Camera di lavoro italiana'. Nekadašnja tiskara 'Laginja i drug' nosi naslov: 'Stabilimento tipografico Francesco Rocco', a u nekadašnjoj Krmpotićevoj papirnici nalazi se skladište ulja. Njemački 'Staatsgymnasium' pretvoren je u 'ginnasio liceo', nekadašnja mornarička vojarna nosi natpis 'Caserma Nasario Sauro' (...). Krčme su prazne, tržnice bez prometa. Govor se na ulici čuje najviše naš: to su seljaci i seljakinje, što dovoze u Pulu drva, mlijeko, sir i povrće, a kupuju potrebu za gospodarstvo. (...) Naša inteligencija u Puli ne broji više od pet glava. (...) Unatoč svom bespravljju i progonima naš živalj u Puli se afirmiše. Još se nada boljim danima, uza svu bijedu sadašnjice“ (rk [Mijo Mirković], 2. IX. 1921.).

Seljaci s Puljštine živjeli su u jednako teškim ekonomskim prilikama kao i stanovništvo urbanih krajeva, o čemu M. Balota (1922.) na naslovnici *Novosti* objavljuje kraći prilog uz sljedeći zaključak: „A kako živu naši? Sretni su oni, koji mogu da svežu kraj s krajem, da ne prodaju zemlju i da se ne zadužuju“. Osvrće se i na novu talijansku poreznu politiku, odnosno poreze za koje ističe kako su „veći nego li u jednoj državi na svijetu“ (M. Balota [Mijo Mirković], 3. II. 1922.). Neizdrživo porezno opterećenje koje je Balota u više navrata analitički i statistički prikazivao kao važan problem, bit će, uz političku represiju, glavni uzrok masovnog iseljavanja Hrvata iz Istre u međuraću (rk, 24. XII. 1921; Klaić, 1995). U tome je ulogu imala i, Mirkoviću poznata, politika „usmjerenog“ obrazovanja koje je morao nastaviti u Kraljevini SHS. Stoga je među „istarske nevolje“ uvrstio i izvještavao o zatvaranju hrvatskih škola u Istri i zapošljavanju talijanskih učitelja iz „starih“ talijanskih regija (rk, 1. X. 1921.). Istarsko selo, neovisno o geopolitičkim odnosima, u XX. st.

2 Fašisti su ga spalili 14. srpnja 1920. godine.

3 Fašisti je spaljuju 23. rujna 1920. godine.

4 Radnička komora u Puli osnovana je u lipnju 1919., a tijekom 1920. okupljala je 12.000 radnika uz vodstvo koje je bilo učlanjeno u Socijalističku partiju Italije. Komunistička partija Italije osnovana je tek u siječnju 1921. pa se Mirkovićovo etiketiranje treba uzeti u okviru njegove autorske slobode i subjektivne ocjene.

ušlo je sa zaostalim tehnološkim razvojem, ovisno o klimatskim prilikama i urodu. Mirković je ujesen 1921. izvijestio o velikoj suši koja je pogodila istarski poluotok, time i seljačka gospodarstva, dodatno otežavajući život opterećen neriješenim problemom vodoopskrbe s predznakom dugoga trajanja. Oskudica, glad, smrt, glavni su motivi njegovih slikovitih, a opet sumornih opservacija: „Ma da je prošla polovica septembra i prve su bure već zapjevale svoju pjesmu, sparina je još uvijek velika i vode nema. Najveći dio čitavoga vremena troši se u traženju vode. S bačvama na volovskim vozovima, po kamenitim teško prohodnim putevima, s brentama⁵ na osedlanim magarčićima polaze iz svih sela svake noći po vodu dugačke povorke. Nije nam Bog sreću sudio, uzdišu seljaci, koje svaki hektolitar vode stoji nekoliko neprospavanih noći. Tako živi naše selo, u vječnoj muzi za svaki zalogaj kruha i vječnom razgovoru sa svojim mrtvima. U selu živi duh starih pokoljenja, odjek stoljeća u neprestanom mijenjaju i razvoju u novo.“ Mirkovićev pogled na seoski život nikako se ne može opisati kao pastoralan. Naime, ne ostavlja prostor veličanju idiličnog ugođaja i ljepote bezbrižnoga života u prirodi. No, istovremeno nema ni fatalizma, a rješenje je ponuđeno u vidu industrijskoga napretka i urbanoga razvoja s porukom: „Jednoličan, spokojan i neposredan život na selu privlači čovjeka, koji je umoran i sit gradske žurbe i života profinjene civilizacije. No, put iz grada na selo nije naravan. Od cementiranih palača nije moguće vratiti se slamnatim pozemuljkama. (...) Put je samo jedan i taj zapovijest: Napred!“ (rk [Mijo Mirković], 22. X. 1921.). S obzirom na gospodarsku situaciju u Puli, ali i ograničenu moć apsorpcije ruralnog stanovništva ostalih manjih istarskih gradova, nije se moglo očekivati da će seljak, većinski hrvatskoga nacionalnog predznaka, uspjeti pronaći blagostanje migracijom u grad. Mirković je sigurno toga bio svjestan pa njegove zaključke treba shvatiti u kontekstu utjecaja općih socioloških i ekonomskih spoznaja i smjernica koje je stekao u Češkoj, a nastavio razvijati na studiju ekonomije u Frankfurtu. Razvoj više ne promatra samo kao političku i kulturnu komponentu, već kao složen sustav ekonomsko-socijalnih odnosa određenoga društva (Stipetić, 2010).

3. TALIJANIZACIJA I FAŠIZACIJA ISTARSKOGA DRUŠTVA

Prvi organizirani, dugotrajni otpor fašizmu u Istri, ali i jedan od prvih uopće, vezujemo za Proštinsku bunu – pobunu seljaka Proštine⁶ protiv fašističkog terora, započetu početkom veljače 1921., a ugušenu intervencijom talijanske vojske udružene s fašistima 5. travnja 1921. godine. Oružani otpor organizirao je

5 Drvena posuda, naprtnjača u kojoj se prenosila voda.

6 Zemljopisno-povijesni i etnografski naziv za jugoistočni dio Istre od Krničkog porta do luke Budava.

po povratku iz emigracije komunist Ante Ciliga, rodom iz sela Šegotići. Mirković je u *Novostima* o buni objavio dva nastavka, a iako se u člancima potpisao kao dopisnik iz Pazina, informacije koje je prikupio došle su mu iz „prve ruke“ od samog Ciliga po njegovu dolasku u Zagreb. U članku je na temelju tih podataka, ali i kroz osobna iskustva, nastojao sumirati i kritički sagledati najvažnije momente tih dramatičnih događaja. Hrvatski povjesničar Miroslav Bertosa ocijenio je spomenuti tekst kao prvu autentičnu faktografiju proštinskih zbivanja (Bertosa, 1972).

Proština, koja graniči s njegovim rodnim Raktjem, bila mu je dobro poznata, kao i tamošnji ljudi i njihov mentalitet: „Proštinu sačinjavaju zapravo samo šest sela: Peruški, Pavićini, Šegotići, Jovići, Mali Vareški i Veli Vareški. (...) Čitava Proština broji nešto preko 1500 duša. Ni jedan seljak u Proštini nema toliko zemlje da ga ona može prehraniti, nego moraju da se bave drugim poslovima, najvećim dijelom paljenjem vapna. Malo je poslova težih od ovoga. (...) Ovaj neugodan nomadski život uvijek pod vedrim nebom, uvijek sami, bez topline, obitelji i domaćeg ognjišta napravio je Proštinare otpornima, prkosnima i ponosnima.“ (nepotpisano [Mijo Mirković], 20. IV. 1921).

U faktografskom pregledu ustanka Mirković je upozorio čitatelja da se sa zadržkom koristi tim pojmom koji je „našima donio užasnu materijalnu i moralnu štetu“. Za talijanski je, pak, tisak ustvrdio da je bio posve subjektivan i iskrivio svaku moguću rečenicu pa u tom smislu zaključuje da njegov prikaz neće biti suvišan za javnost u Jugoslaviji. Istaknuo je da je sve počelo još 11. ožujka kada „pulski i vodnjanski fašisti dojurše iznenada u automobilu u 9 sati na večer u Krnicu. Izmučiše tamošnjeg popa i narediše djaku učiteljske škole Brgiću (...) da odmah ode iz Krnice i da se u nju više ne vraća. (nepotpisano [Mijo Mirković], 20. IV. 1921.). Pojasnit ćemo da se radilo o krničkom kanoniku Demetriju Ćurkoviću i studentu Ljubdragu Brgiću, koje su fašisti nastojali protjerati već u noći s 2. na 3. veljače 1921., što se i uzima kao kronološki začetak antifašističkih zbivanja na Proštini (Bertosa, 1972).

Kontinuirano fašističko haranje zasigurno nije iznenadilo Ciligu koji je „čekao da će se napadaj fašista ponoviti, ali kako je on imao iza sebe već dosta buran život, nije se ni sada prestrašio. (...) Seljaci koji su s dosta velikom rezervom slušali njegova razlaganja o komunizmu, mnogo su više shvaćanja imali za njegov plan, da se organiziraju i da onda kad fašiste dođu po drugi put, da po kućama razbijaju posudje, muče ženske i toče vino, koje su seljaci teškom mukom spremili u podrum, više ne bježe nego da ih oružjem dočekaju. A oružja je bilo. Današnje prilike u Italiji dovele su već dotle, da se vojnici socijalističkog uvjerenja, brate sa socijalistima radnicima, i seljacima, koji se bune protiv režima, i da im prodaju ne samo puške i municiju, nego i strojne puške i poljske topove. Ciligi prema tome nije bilo teško da razdijeli nešto oružja među seljake (nije jasno, da li je

on u opće oružje dijelio ili su ga seljaci sami dobavili) i da po fašističkom uzoru organizira četu za borbu.“ Drugim riječima Mirković pojašnjava da su seljaci imali egzistencijalnih razloga suprotstaviti se nasilju, ali i da su bili istovremeno i subjekt i objekt „pobune“ što daje do znanja u epilogu članka „Tko će se pobrinuti za nastradale? Tko će zagovarati optužene? Seljaci se nisu bunili, to je jasno. Čitav taj ustanak bio je samo jedan akt obrane pred fašističkim nasiljima. A onaj, koji se brani, nema krivice. Seljaci nisu ni palili ni ubijali. (...) Ali moral našeg seljaka i pravednost naša ne poklapa se s pojmom talijanske pravednosti. Jugoslavija ima ne samo pravo nego i dužnost da se za nevine žrtve zauzme.“ (nepotpisano [Mijo Mirković], 21. IV. 1921.)

Biografiji, razmišljanjima i političkim ciljevima Ante Cilige pruženo je najviše prostora. On je središnja ličnost, glavni akter u svemu što se zbivalo, makar mu potpisnik članka u *Novostima* ne imputira krivnju za izazivanje, već samo spremno prihvaćanje sukoba. U portretiranju njegove ličnosti ocjenjuje ga kao osobu koja ne priznaje razliku između realnog života i ideje. Vjerovao je tako čvrsto, piše Mirković, kako „sovjeti moraju zavladatai čitavim svijetom i da nema rješenja ni jednog nacionalnog problema bez diktature proletarijata. Pogrešno bi bilo tvrditi da su seljaci poznavali i prihvatili postulate komunističke ideje, a sam je Ciliga, nastavlja autor, govorio da su seljaci koji su uz njega svi Jugoslaveni i da bi u slučaju okupacije ovih krajeva po Jugoslaviji izvjesili jugoslavensku trobojnicu i da se o nekakvom komunističkom uvjerenju kod njih ne može govoriti. Dakle komunistički vođa, a nacionalna vojska. (...) Da se sukob nije desio 5. aprila nego 10 ili 15 dana kasnije bio bi Ciliga otputovao i buna bi bila nacionalna i jugoslavenska.“ Tim je riječima Mirković htio upozoriti na činjeničnu disonancu u krajnjim motivima i ciljevima otpora, potencirajući nacionalnu komponentu u prije svega antifašističkoj pobuni, a koja je pod Ciliginim vodstvom poprimila i komunističke konotacije“ (nepotpisano [Mijo Mirković], 21. IV. 1921.). Već tada vidljiva idejna i karakterna neslaganja dvojice prijatelja iz djetinjstva kulminirali će oštrom polemikom u listu *Istra* 1938. godine i konačnim razilaženjem. Ciliga će Baloti zamjerati šćavunstvo (podaništvo) u njegovoj poeziji (zbirci pjesama *Dragi kamen*) kao i navodni konzervativizam, a Balota će u reagiranju ustvrditi kako je dotični „izgubljeni slučaj“ (Bertoša, 1972; Strčić, 1989).

Gušenjem Proštinske bune zamro je, uslijed geopolitičkih prilika, i organizirani, dugoročni i masovni otpor fašizmu u Istri, koji će se ponovno manifestirati tek u Drugom svjetskom ratu. Fašističko nasilje, osokoljeno potporom talijanske vojske i snaga sigurnosti, a posebice fašističke kaznene ekspedicije koje su vodili diljem Istre, nastaviti će se provoditi nesmiljenom žestinom. U ljeto 1921. Mirković će stanku prije novoga akademskog semestra iskoristiti za (službeni) boravak u Portorožu, Gorici, Trstu i osobno se uvjeriti u to. Tada nastali članci svjedočit će „s terena“ o psihosocijalnoj konfiguraciji

pristalica fašizma te njihovom djelovanju temeljenom na zakonu jačega. U tekstu *Među fašistima* zapisao je: „Nedjelja je, poslije podne. Pišem pred kavanom na molu, dok na desetak koraka odavde igra glazba fašističku koračnicu. Fašisti plješču i pjevanjem prate glazbu. Ima ih oko tridesetak, što su došli s tramvajem iz nedalekog Pirana, gdje se prije podne održao kongres delegata svih fašističkih organizacija iz Istre. (...) Njihov elemenat nije debata, nego ples, svirka, izleti, vino, djevojke i slava. Instinkt i strast su im glavni pokretači čitavoga djelovanja. (...) Ima na njima jedna privlačiva crta: posvemašnja bezbrižnost, predanost trenutku i bacanje u skrajnost pijane ekstaze bez ikakove rezerve. Ali nema, možda upravo za to, ni trunka hladnoga razuma u čitavom njihovom djelovanju, ni malo ozbiljnosti, onog 'Ernsta' što čini srčiku germanskoga života i čega i mi Slaveni imamo premalo. Ali nema pri njima ni onog osjećaja moralnosti, nesebičnosti, i ljubavi, što čini dubljim duševnijim i bogatijim život Slavena. I zato nam se čitav fašizam čini jednom ludom komedijom, koja nažalost naš narod u ovim krajevima previše skupo stoji.“ (rk [Mijo Mirković], 30. VIII. 1921.)

Svega tri tjedna nakon što je u Portorožu nesmetano za kavanskim stolom promatrao i bilježio utiske na ekstatične mlade fašiste, poslom se našao u Trstu, glavnom uporištu fašizma Julijske Venecije. Glavnog, ali i prvog uporišta – jer, valja upozoriti da je svega desetak dana nakon osnivanja fašističkog pokreta (*Fascio italiani di combattimento*) u Milanu osnovan fašistički ogranak u Trstu (3. travnja 1919.), a fašističko paljenje tamošnjeg Narodnog doma 13. srpnja 1920. simbolički je, kako navode slovenski povjesničari Gorazd Bajc i Borut Klabjan, bio „oganj koji zapalio Europu“ (Bertoša, 1972; Bajc i Klabjan, 2021). Potpisan tek kao M. u tekstu *Kako sam skoro nastradao* opisao je izrazito neugodan „susret“ s tršćanskim fašistima nastao tijekom novinarskog razgovora s jednim istarskim komunistom, Talijanom, o „mornarskoj federaciji i o potporama nezaposlenim mornarima“. Logično je pretpostaviti da su ga zanimala i mnogo „osjetljivija“ politička pitanja, što nije bilo uputno objaviti u novinama, ali se neovisno o tome Mirković našao u krivo vrijeme na krivom mjestu i tako na vlastitoj koži osjetio svu surovost fašističkoga nasilja koje je 1921. godine već poprimilo velike razmjere, kako u Trstu, tako i u Istri. Bliski susret dogodio se u ulici Via dei Fornelli u tršćanskoj starogradskoj jezgri sredinom rujna o čemu izvještava u prologu teksta: „14. IX. je u Italiji bio državni praznik (...). Slavila se šestogodišnjica Danteove smrti, a Dante je najveći adut Talijana, pa čak u članku o krizi u industriji ili o štrajku o na brodogradilištu. (...) fašisti su obilazili tršćanskim ulicama i prodavačima otimali komunistički dnevnik 'Il Lavoratore', koji je 10. ov. mj. počeo iznova da izlazi kao glasilo komunističke stranke Italije; komunisti su opet otimali prodavačima fašistički list 'Il Popolo di Trieste' i sakupljene primjerke palili. Naveče je došlo do manjih sukoba na pojedinim mjestima, no većih događaja nije bilo.“ Oko pola noći petnaestak članova jedne fašističke skvadre – neki u građanskom i vojnom

odijelu, drugi prašnjavi s puta – upali su u sobu gdje se zatekao Mirković i obratili mu se: „Jedan je od njih došao k meni, i svojim slatkim, nadasve zemaljsko povišenim tonom pozdravio me; — Cio biondo, ti me spuzi⁷ — No semo mica tanto sporchì⁸, — oglasio se moj komunista. — Tutta sta razza sibiriana xe sporca⁹“. U pokušaju izbjegavanja sukoba nastojao je udaljiti se što je prije mogao, ali je pritom bio fizički spriječen: „Jedan mi je poderao izvanjski džep na kaputu, htijući me zadržati, jamačno da mi kaže koju lijepu; drugi je silom otvorio kaput, puce je nekamo u noć i gužvu odletilo i ja sam bio pred istragom.“ Kada su vidjeli da sa sobom nosi štednu knjižicu na hrvatskom jeziku optužili su ga da je jugoslavenski propagandist te krenuli sa zlostavljanjem: „I isti su tren počeli padati udarci po vratu i ledjima, neko me gurnuo i ja sam pao na koljena. Dobio sam udarac nogom u stegno i klonuh na ruke. Kad sam se digao i u gužvi, urlikanju i smijehu pobjegao bez šešira i dokumenata, sa poderanim i blatnim hlačama i kaputom, sa kojega su visjeli otrgnuti dijelovi, s krvavom rukom, čuo sam za sobom divljačko cerenje i porugljive povike – „Va dove ti vol, ma a Trieste che non te vedemo più¹⁰.“ Jugoslavenska javnost i kroz ovu se epizodu mogla direktno upoznati s *modusom operandi* fašističkih skvadri u netom anektiranoj Julijskoj Veneciji. Dijelom naivno, a dijelom hrabro i pravednički, Mirković je zatražio od glavnog tajnika tršćanske fašističke organizacije objašnjenje za nemilu scenu koju je pretrpio i povrat novca koji mu je ukraden. Tajnik se nemušto opravdao riječima kako ne može kontrolirati 500 fašista u borbenim odjeljenjima te ga uputio da zadovoljštinu potraži na kvesturi (policiji). Razumljivo, njegov savjet nije poslušao. U spomenutom tekstu dao je dalekosežnu, pokazat će se i točnu procjenu posljedica fašističkog terora šaljući poruku: „Ovako, talijanska braća, ne ćete osnovati prijateljskih veza sa susjedom, koji će danas sutra biti velik i - jak.“ (M. [Mijo Mirković], 9. XI. 1921.). Luda komedija u Portorožu postala je naočigled krvava tragedija u Trstu.

4. ISTRA IZMEĐU STAROGA I NOVOGA

Ljeti 1921. Mirković je u zagrebačkoj *Riječi* pisao o Portorožu, Trstu, fašizmu, ali je to vrijeme iskoristio i kako bi posjetio svoj Rakalj, što zaključujemo iz njegova puta iz Trsta ka Puli. Put je 23. kolovoza započeo na kolodvoru sv. Andrije, ukrcaвши se u prenatrpani vlak. U njemu opaža istarskog seljaka u „nošnji

7 „Hej žučo, smrdiš.“

8 „Nije valjda da smo toliko prljavi“.

9 „Čitava ta sibiriska (slavenska, op. a.) rasa je prljava“.

10 „Idi gdje želiš, ali u Trstu te više ne želimo vidjeti“.

iz srednje i južne Istre: crne hlače, crn suknen prsluk, crna vunena kapica. Samo je košulja na njemu bijela i sijedi vlasi (...).“ Pojasnio je kako se radilo o staroj nošnji Istrana koja se u radne dane i blagdane uvijek tako nosila, bez uresa, bez šarenih boja, bez kićenja. Gotovo polovicu kratkog putopisa posvetio je opisu tog starca koji simbolizira istarskog seljaka, Hrvata – „spokojnog, mirnog i sabranog“ (rk [Mijo Mirković], 29. VIII. 1921.). Osjeća se veliko poštovanje koje gaji prema tradiciji, iako je sam krenuo u bijeli svijet i prihvatio sve datosti napretka i novih pogleda na socioekonomska počela suvremenoga razvoja.

Koncem 1922. Mirković će se u članku – putopisu naslova *Put barba Mate priko kunfina*, potpisati kao Mate Balota. Vrijeme će pokazati da će spomenuti tekst biti ujedno i posljednji vezan za istarske teme za mnogo narednih godina. Putovanje je započeo nakon ponovna posjeta rodnom Raklju, a put ga je nosio putem Raše, Vodnjana, Trsta, Ljubljane, Karlovca s konačnim odredištem u Zagrebu. Balota je u to vrijeme imao tek 24 godine, što bi na temelju sadržaja neupućeni čitatelj teško mogao dokučiti. Životna zrelost, iskustvo ratnog izgnanstva i potom intenzivno proživljene posljednje ratne godine u Puli, školski boravak u Češkoj, studentski u Kraljevini SHS (Zagrebu i Beogradu) i Njemačkoj, autorska angažiranost u tiskanim medijima – kako stranim tako i domaćim, ostavila je duboki trag u istančanom osjećaju za svijet oko sebe. Posebno se to očitovalo u „domaćem“ okruženju, među svojim Istranima koje je posjetio u internatu u Karlovcu u „onoj kući za koju Talijani vele da za niš drže studente, 260 mladih glava“. Svega nekoliko godina mlađi sunarodnjaci činili su mu se, po svom *habitusu*, odvojeni od stvarnosti i izazova koje su njega pratili proteklog desetljeća. U trećem licu jednine iznio je Balotine (svoje) utiske: „A i študenti mu se nisu svidili. Pričinjali su mu se suviše učeni, a premalo domaći. Spočetka je mislio, da bi ostao u Karlovcu i bio blizu svome nećaku Medulincu, ali mu se taj nećak nije umio sviditi. Barba Mati se činilo da se suviše promatra u zrcalu, suviše češlja i neprestano ogleda... a barba Mate je imao staro odijelo i neočišćene cipele (...) neprestano se stidi svoje siromaštine.“ Puno mu je bliskiji bio susret s prekaljenim narodnim prvakom dr. Matkom Laginjom kojega je posjetio u Zagrebu (Mate Balota [Mijo Mirković], 28. IX. 1922.). O Laginji je Mirković imao visoko mišljenje, iznoseći ideju kako bi se o njegovom radu trebala napisati „Velika knjiga“, svojevrсни „istarski katekizam“. Ipak, nije se libio i kritički progovoriti o generacijskom jazu između Laginje i njega (u širem smislu mlađih generacija) u vidu načina ostvarivanja narodnog napretka: „Istra se uz njegovu pomoć i s njegovim radom zadnjih desetak godina pre rata bila razvila više nego bi se i sam Laginja nadao i on nije mogao više koracati brzim korakom njena napretka. Duh vremena je govorio ‘napred’, Laginja je zaostajao“ (M. [Mijo Mirković], 25. VIII. 1921.).

5. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Mijo Mirković *alias* M., rk, Mate Balota, Brace... vihor Prvog svjetskog rata proživio je prvo kao evakuirac, a potom i kao neuobičajeno aktivan i plodan autor, novinar, publicist i urednik u pulskom *Hrvatskom listu*. Po talijanskoj okupaciji odlazi iz rodne Istre, posvetivši se završetku srednjoškolskoga školovanja i potom studiju. No, unatoč novim životnim i profesionalnim izazovima nije zanemario interes prema suradnji s tiskanim medijima, što će ga pratiti čitav život, a stanovit broj članaka usmjerit će temi istarskih (ne)prilika: gospodarskih, političkih i socijalnih. Do dolaska fašizma na vlast u Italiji listopada 1922. koristio je mogućnost da prenosi ili sam za kraćih posjeta istarskom poluotoku i Trstu izvještava jugoslavensku javnost o tamošnjim novostima. Nije se ograničavao na puki faktografski izvještaj, već je, ne skrivajući „jugoslavenski“ potpis, nudio svoje viđenje kompleksnih denacionalizacijskih procesa kao i već vidljive gospodarske degradacije, prestrukturacije i preorijentacije započete u okviru Kraljevine Italije. Stoga njegov (poratni) publicistički opus valja razmatrati višeslojno jer u sebi, uz primarnu svrhu koju je posve ispunio izvještavajući jugoslavensku javnost o situaciji u Istri, sadrži najmanje tri dodatne komponente: publicističku vrijednost u smislu njegovanja specifičnoga stila kazivanja i nastavno na to postavljanja visokoga profesionalnog standarda u publicistici; dokumentarnu vrijednost koja će s vremenom postati i povijesni izvor te, konačno, biografsku informaciju o razvoju njegove ekonomske misli.

IZVORI

- Braco s Puljštine [Mijo Mirković], 1919. Kako Pula umire, *Novosti*, 124, 7. XII. 1919., str. 2.
- Državni arhiv u Pazinu, HR-DAPA-60, Civilni komesarijat Pula, 1919-1920, kut. 3, f: A-14. Popisi otpuštenih radnika Arsenala u razdoblju VIII. – XII. 1919.
- M. [Mijo Mirković], „Značenje Dr. Matka Laginje“, *Pučki prijatelj*, 36, 25. VIII. 1921., str. 1.
- M. Balota [Mijo Mirković], „Teški dani“, *Novosti*, 33, 3. II. 1922., str. 1.
- M- [Mijo Mirković], „Kako sam gotovo nastradao. Gorica, koncem septembra 1921“, *Riječ*, 253, 9. XI. 1921., str. 2.
- Mate Balota [Mijo Mirković], „Put barba Mate preko kunfina“, *Stara Naša Sloga*, 28. IX. 1922., str. 2 -3.
- Nepotpisano, „Objava“, *Hrvatski list (Pula)*, 1207, 18. XI. 1918., str. 1.
- Nepotpisano [Mijo Mirković], „Istina o buni u Istri“, *Novosti*, 105, 20. IV. 1921., str. 4.
- Nepotpisano [Mijo Mirković], „Istina o buni u Istri“, *Novosti*, 106, 21. VI. 1921., str. 4.
- rk [Mijo Mirković], „U vlaku od Trsta do Pule“, *Riječ*, 193, 29. VIII. 1921., str. 2.
- rk [Mijo Mirković], „Među fašistima“, *Riječ (Zagreb)*, 194, 30. VIII. 1921., br. 194, str. 2.
- rk [Mijo Mirković], „Umiranje slavne Pule“, *Riječ*, 197, 2. IX. 1921., str. 2.
- rk [Mijo Mirković], „Istarske nevolje“, *Riječ*, 221, 1. X. 1921., str. 3.
- rk [Mijo Mirković], „Sa istarskog sela“, *Riječ*, 239, 22. X. 1921., str. 2.
- rk [Mijo Mirković], „Istarske nevolje“, *Riječ*, 291, 24. XII. 1921., str. 7.

LITERATURA

1. Bader, A., 2011. *Zaboravljeni egzodus: 1915. – 1918.*, Ližnjan, Općina Ližnjan.
2. Bajc, G. i Klabjan, B., 2021. *Ogenj ki je zajel Evropo Narodni dom v Trstu 1920-2020*, Ljubljana, Cankarjeva založba.
3. Balota, M., 1959. *Proza i poezija*, ur: Tone Peruško. Rijeka, Matica Hrvatska.
4. Bertoša, M., 1972. Antifašistička obrana Proštine 1921. godine, *Problemi sjevernog Jadrana*, 2 (1972), str. 315-347.
5. Bertoša, M., 1972. *Proština 1921. Antifašistički pokret južne Istre*, Pula, Glas Istre.
6. Duda, I., 2000. Elementi kozmopolitizma u Puli između 1850. i 1918. godine, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 32-33 (2000), str. 105-116.
7. Duda, I., 2004. 'Mi smo ovdje tek toliko'. Izgubljeni stanovnici Pule 1910-1948., *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, 34-35-36 (2004), br. 1., str. 158-184.
8. Dukovski, D., 1998. *Fašizam u Istri*, Pula, C.A.S.H.
9. Klaić, Ž., 1995. Novčane prilike Gospodarske sveze za Istru, *Vjesnik istarskog arhiva*, 4-5 (1994-1995), str. 87-105.
10. Krmac, D., 2017. Wagna: la strage degli innocenti Istriani (ottobre 1915 – gennaio 1916), *Istra u Velikom ratu: glad, bolest, smrt*, Kopar: Histria Editiones, str. 107-142.
11. Krizmanić, A., 2024. *Prostorni razvitak Pule 1813. – 1918.*, Pula: Povijesni i pomorski muzej Istre – Museo storico e navale dell'Istria.
12. Mandić, D., 2013. *Istra u vihoru Velikog rata*, Pula, Pula, Susreti na dragom kamenu.
13. Manzin, M., 1999. La popolazione dell'Istria nei campi d'int. austriaci (1915. – 1918.), *Atti, XXIX* (1999), str. 589-625.
14. Marsetič, R., 2006. Il porto di Pola, il Cantiere Navale Scoglio Olivi e l'Arsenale durante il periodo italiano, *Quaderni*, XVII (2006), str. 7-114.
15. Millo, A., 1985. L'industria marginale e il governo del sottosviluppo, *Istria fra le due guerre*, Roma: Ediesse, str. 81-126.
16. Mirković, A., 2010. Bibliografija radova Mije Mirkovića – Mate Balote i bibliografija radova o njemu“, *Mijo Mirković 1898. – 1963. / zbornik radova*, HAZU, Zagreb, str. 113-148.
17. Mirković, N., 1987. Mijo Mirković, novinar i student u Njemačkoj, *Zbornik radova s petnaestog znanstvenog skupa Susreti na dragom kamenu 1987*, 15 (1987), str. 13-21.
18. Perselli, G., 1993. *I censimenti della popolazione dell'Istria, con Fiume e Trieste, e di alcune città della Dalmazia tra il 1850 e il 1936*, Rijeka, Rovinj: Unione italiana.
19. Plenković, M., 1987. Mijo Mirković kao novinar i publicist, *Zbornik radova s petnaestog znanstvenog skupa Susreti na dragom kamenu 1987*, 15 (1987), str. 3-11.
20. Publicistika, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013 – 2024. Pristupljeno 13. II. 2024. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/publicistika>>.

21. Radošević, M., 2021. *Geneza antifašizma u Istri*, Zagreb: Srednja Europa.
22. Stipetić, V., 2010. Ekonomsko djelo akademika Mije Mirkovića, *Mijo Mirković 1898. – 1963. / zbornik radova*, Zagreb: HAZU, str. 11-57.
23. Strčić, P., 1988. Prilog za biografiju Ante Cilige, *Časopis za suvremenu povijest*, 20 (1988), 3, str. 15-49.
24. Šepić, D., 1961. Istra uoči konferencije mira. Talijanska okupacija Istre 1918. i istarski Hrvati, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, 4 (1961), Zagreb: HAZU, str. 349-382.
25. Urošević, M., 1979. Mijo Mirković u istarskom novinstvu, *Zbornik radova šestog znanstvenog skupa 'Susreti na dragom kamenu '78'*, 6 (1979), Pula, str. 191-210.
26. Urošević, M., 1984. Mijo Mirković u ratnom „Vjesniku“. *Zbornik radova dvanaestog znanstvenog skupa „Susreti na dragom kamenu '84“*, 12 (1984), Pula, str. 109-117.
27. Urošević M. i Urošević N., 2010. Mijo Mirković-novinar, publicist i književnik, *Mijo Mirković 1898. – 1963. / zbornik radova*, Zagreb: HAZU, str. 69-100.

„AMONG THE FASCISTS”: ISTRIAN THEMES IN MIJO MIRKOVIĆ’S NONFICTION IN 1919. – 1922.

SUMMARY

Mijo Mirković made his first professional journalistic steps at the end of 1917 and during 1918 by writing and editing for the Pula newspaper Hrvatski list. Following the Italian occupation of Pula and Istria in November 1918, he moved to Zábřeh, Czech Republic, where he completed his classical gymnasium education. In the autumn of 1919, he began studying Slavic studies and philosophy in Zagreb and Belgrade, and from 1921, he studied economics in Frankfurt. During this time, he collaborated with both domestic and foreign journalistic outlets. Despite his new academic and professional commitments, a significant part of his rich journalistic work remained focused on his native Istria. This is evidenced by articles published in Zagreb newspapers such as Riječ and Novosti (of which he was also an editor), as well as in the weekly publications Pučki prijatelj and Stara naša sloga, printed in Trieste. The fascistization of Istrian society, with its pronounced element of anti-Slavic xenophobia, the economic crisis of Istrian towns and villages, and questions of cultural transformation, constituted Mirković’s main journalistic interests in the years leading up to the official rise of fascism in Italy (1919 – 1922). Among the unsigned works, as well as those signed under various pseudonyms (“rk,” “M,” “Brace,” Mate Balota), notable pieces include reflections on the Proština rebellion (“The Truth About the Rebellion in Istria”), discussions about the decline of the Pula Arsenal (“The Dying of Glorious Pula”), and the harsh life in the Istrian countryside (“From the Istrian Countryside”). Additionally, he published his own testimonies providing a vivid insight into the social interactions of young fascists in Portorož (“Among the Fascists”) and manifestations of their physical violence that he personally experienced (“How I Almost Got Hurt”). Through the analysis of the aforementioned content and its historical contextualization, the aim of this paper is to present and evaluate Mirković’s journalistic works in terms of informing the Croatian and Yugoslav public about the circumstances in Istria in the years following the Great War. Thanks to these works, it is possible to trace his important documentary and historical contributions, which are essential for a better understanding of the beginnings of political, national, and economic processes under the Kingdom of Italy that would characterize Istria until the end of World War II.

Keywords: Mijo Mirković, Mate Balota, fascism, journalism, Istria

AKADEMIK MIJO MIRKOVIĆ I ČASOPIS *PROBLEMI SJEVERNOG JADRANA*

Sanja Holjevac

Zavod za povijesne i društvene znanosti HAZU u Rijeci
holjevac@hazu.hr

SAŽETAK

Akademik Mijo Mirković (1898. – 1963.), znameniti znanstvenik i književnik, redovitim je članom Akademije postao 1947. godine. U višestruko važan i vrijedan doprinos toj najvišoj hrvatskoj znanstvenoj i umjetničkoj ustanovi, kojoj je od 1958. do 1961. bio i glavnim tajnikom, ulazi i rad akademika Mije Mirkovića na osnivanju i unaprjeđenju rada Akademijinih znanstvenoistraživačkih jedinica. Među njima je i Sjeverojadranski institut za etničke odnose, historiju i ekonomiju JAZU u Rijeci, najstarija Akademijina znanstvenoistraživačka jedinica izvan Zagreba. Institut je osnovan 1945. godine pod imenom Jadranski institut u Sušaku, a od 1948. u sastavu je Akademije te djeluje i danas pod nazivom Zavod za povijesne i društvene znanosti HAZU u Rijeci s Područnom jedinicom u Puli. Akademik Mijo Mirković znatno je pridonio razvoju i radu toga instituta te je bio stalni član, a više godina i predsjednik Savjeta instituta. Uz to bio je i jedan od pokretača te jedan od urednika prvoga sveska institutskoga časopisa Problemi sjevernog Jadrana, objavljena 1963. godine. U ovom se radu ukratko podsjeća na doprinos akademika Mije Mirkovića pokretanju i objavljivanju toga znanstvenoga časopisa, koji izlazi i danas, 60 godina nakon objavljivanja prvoga sveska.

Ključne riječi: Mijo Mirković, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Sjeverojadranski institut JAZU u Rijeci, časopis Problemi sjevernog Jadrana

1. UVOD

Akademik Mijo Mirković (Rakalj, 28. rujna 1898. – Zagreb, 17. veljače 1963.), vrstan znanstvenik – ekonomist i polihistor, poznat i kao znameniti pjesnik Mate Balota, redovitim je članom Hrvatske (tada Jugoslavenske) akademije znanosti i umjetnosti postao 1947. godine, s nepunih 50 godina života, te je bio jedan od njezinih prvih članova nakon obnove njezina rada poslije II. svjetskoga rata, a od 1958. do 1961. bio je i njezin glavni tajnik (Moguš, 2010; Stipetić, 2012).

O njegovu vrijednom i poticajnom znanstvenom i književnom radu pisalo se i za njegova života i poslije njegove smrti, a njemu u spomen 1968. utemeljen je i nazvan po njegovoj pjesmi (1931.) i zbirci pjesama *Dragi kamen* (1938.) znanstveni skup *Susreti na dragom kamenu*. Taj upravo obnovljen znanstveni skup svjedoči činjenici da je ukupno djelo akademika Mije Mirkovića trajna vrijednost hrvatske znanosti i kulture i uvijek poticajno istraživačima.

Dobro je poznato da je, uz ostalo, akademik Mijo Mirković u hrvatskoj znanosti inaugurirao nov pristup ekonomskim temama o kojima prije njega gotovo da nije bilo riječi te da je postavio temelje modernim ekonomskim istraživanjima (Moguš, 2010: 8).

Odnosi se to i na Akademiju u kojoj je djelovao u Razredu za društvene znanosti, a dosezi njegova rada bili su vidljivi i cijenjeni u njegovo vrijeme, a i danas. O tome, primjerice, uz ostalo, svjedoči Akademijina edicija *Grada za gospodarsku povijest Hrvatske*, koju je utemeljio i za života uređivao, a izlazila je i dvadesetak godina nakon njegove smrti, sa zadnjom 22. knjigom objavljenom 2012. (*Dva stoljeća razvoja hrvatskoga gospodarstva: (1820. – 2005.)* autora akademika Vladimira Stipetića). Potvrđuje to i činjenica da u Akademiji od 1980. djeluje i zaseban najprije Zavod, a potom Odsjek za ekonomska istraživanja, kojemu je voditelj današnji tajnik Razreda za društvene znanosti HAZU akademik Gordan Družić.

Kao akademik Mijo Mirković djelovao je punih šesnaest godina, od izbora za redovitoga člana 11. veljače 1947. do smrti 17. veljače 1963., višestruko pridonijevši razvoju te najviše hrvatske znanstvene i kulturne institucije. O tome svjedoče i *Ljetopisi Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* iz toga doba te kasnije valorizacije njegova života i rada. Izdvajamo onu iz pera akademika Vladimira Stipetića (Stipetić, 2010) prema kojoj je djelatnost Mije Mirkovića u Akademiji, i kao znanstvenika i kao glavnoga tajnika, primarno bila posvećena jačanju znanstvenoga rada u Akademiji, i to:

- 1) osnivanjem i organiziranjem rada Akademijinih instituta u Zagrebu te u Rijeci, Dubrovniku, Splitu i Zadru, odnosno stvaranjem mreže

Akademijinih instituta, zavoda i kabineta širom Hrvatske, kako bi ona postala središnja znanstvena institucija Hrvatske;

- 2) intenzivnim širenjem znanstvene i izdavačke djelatnosti Akademije sa sve važnijim mjestom ekonomskih tema i pokretanjem edicija s područja ekonomskih znanosti, kojima je ujedno bio i urednik, ali i drugih znanosti (npr. *Građa za gospodarsku povijest Hrvatske, Jadranske monografije, Prinosi proučavanju ekonomike ribarstva i ribarstvenoga prava, Suvremeni ekonomski problemi*, zbornici radova Akademijinih instituta itd.);
- 3) objavljivanjem vlastitih znanstvenih radova u Akademijinim publikacijama;
- 4) intenzivnim recenzentskim radom na rukopisima za edicije JAZU (Stipetić, 2010: 34-52).

Iz te bogate djelatnosti akademika Mije Mirkovića ovom ćemo prigodom podsjetiti na onu koja je vezana za Akademijin institut u Rijeci i njegovu znanstvenu publikaciju *Problemi sjevernog Jadrana*.

Akademijin institut u Rijeci najstarija je Akademijina znanstvenoistraživačka jedinica izvan Zagreba. Osnovan je 1945. godine pod imenom *Jadranski institut u Sušaku* s ciljem „da znanstveno i stručno proučava pitanje jadranskog primorja i to s geografsko-historijsko-etnografskog, prometno-ekonomskog i tehničko-urbanističkog stanovišta, te da javno objavljuje rezultate svojega rada“¹. U sastavu je Akademije od 1948. godine. Glavni je motiv njegova osnivanja odmah po završetku II. svjetskog rata, odnosno po oslobođenju Sušaka i Rijeke, bio prikupljanje i tiskanje znanstvenih argumenata i dokumentacije za potrebe Pariške mirovne konferencije 1946. – 1947. koji će potvrditi hrvatsku pripadnost Istre, tadašnje Rijeke, dijela kvarnerskih otoka i drugih obalnih i otočnih krajeva koje je 1918. okupirala Kraljevina Italija, a potom su joj 1920. i 1924. i međunarodnopravno pripali. Arhivski i znanstveni materijal koji su prikupili i objavili prvi suradnici Instituta bio je temelj za odluku o pridruženju tih krajeva matici domovini Hrvatskoj (i slovenskih Sloveniji), u tadašnjoj Jugoslaviji, do čega je došlo Pariškim mirovnim ugovorom 1947. godine. U tome je, kako je dobro poznato, aktivno sudjelovao i akademik Mijo Mirković (Strčić, 2013).

Godine 1960. Akademijin institut u Rijeci dobiva naziv *Sjeverojadranski institut za etničke odnose, historiju i ekonomiju JAZU u Rijeci*. Od 1969. ima i

1 Odluka Predsjedništva Narodne vlade Hrvatske (br. 113/45 od 28. svibnja 1945.) o osnivanju Jadranskoga instituta u Sušaku (arhiva Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU u Rijeci).

Područnu jedinicu u Puli, a od 1978. do danas djeluje pod nazivom *Zavod za povijesne i društvene znanosti HAZU u Rijeci s Područnom jedinicom u Puli*.

Akademik Mijo Mirković znatno je pridonio razvoju i radu toga instituta te je bio stalni član, a više godina i predsjednik Savjeta instituta (Bratulić, 1963: VIII). Njegov je utjecaj vidljiv i u nazivu te organizaciji rada instituta, odnosno u važnom statusu ekonomskih istraživanja u radu toga instituta, za njegova života i poslije, do 90-ih godina 20. stoljeća, koji se potom s vremenom smanjivao, a Zavod se primarno usmjerio na historiografska, etnološka i filološka istraživanja.

Akademik Mijo Mirković aktivno je sudjelovao u unapređenju rada riječkoga Akademijina instituta, vizionarski svjestan potrebe razvoja znanstvenoistraživačkoga rada na sjevernojadranskom hrvatskom prostoru, o čemu svjedoče zapisi u Akademijinu *Ljetopisu*, publikaciji koja izlazi i danas kao godišnje izvješće o radu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti i njezinih razreda i jedinica, članova i djelatnika.

Ovom ćemo se prigodom ipak nešto više zadržati na još jednom važnom prinosu akademika Mirkovića radu i razvoju Akademijina instituta u Rijeci – njegovoj znanstvenoj publikaciji, časopisu *Problemi sjevernog Jadrana*, povezujući pritom dvije važne obljetnice – 125. obljetnicu rođenja akademika Mije Mirkovića i 60. obljetnicu objavljivanja 1. sveska časopisa *Problemi sjevernog Jadrana*.

Prvi je svezak *Problema sjevernog Jadrana* objavljen 1963. godine pod uredništvom akademika Mije Mirkovića te dopisnih članova Akademije Josipa Roglića i Vladislava Brajkovića.

Temelje je objavljivanju *Problema sjevernog Jadrana* postavio akademik Mijo Mirković sa suradnicima, svjestan potrebe objavljivanja znanstvene periodične publikacije posvećene proučavanjima sjevernojadranskih tema i problema, ponajprije u području historiografije, ekonomije, demografije, ali i drugih područja (npr. etnologije, filologije), koja su provodili djelatnici Akademijina instituta u Rijeci i Puli i vanjski suradnici.

Zamišljeni kao publikacija koja će pratiti znanstvenoistraživački rad toga instituta i objavljivati rezultate istraživanja njegovih djelatnika i vanjskih suradnika, *Problemi sjevernog Jadrana* takvu koncepciju slijede i danas.

Prinos je akademika Mije Mirkovića toj publikaciji trostruk: 1. urednički, 2. recenzentski i 3. autorski. U nastavku se ukratko osvrćemo na svaki od njih na temelju uvida u Akademijinu publikaciju *Ljetopis* te u nekoliko dokumenata sačuvanih u arhivi časopisa *Problemi sjevernog Jadrana* u Zavodu za povijesne i društvene znanosti HAZU u Rijeci.

2. UREDNIČKI I RECENZENTSKI PRINOS AKADEMIKA MIJE MIRKOVIĆA

Premda je bio jedan od trojice suurednika prvoga sveska *Problema sjevernog Jadrana*, objavljena nekoliko mjeseci nakon njegove smrti 1963. godine, izvješća o radu Akademije i njezina Razreda za društvene znanosti te njezina instituta u Rijeci, kao i drugi zapisi svjedoče da je ključnu ulogu u priređivanju i objavljivanju toga prvoga sveska imao upravo akademik Mijo Mirković.

Tako u Izvještaju o radu za 1963. godinu Akademijina Sjeverojadranskog instituta u rubrici *Izdavačka djelatnost* čitamo da je, uz ostalo, u toj godini I. svezak *Problema sjevernog Jadrana* pripremljen za tisak (Ljetopis JAZU, 1964: 79).

Prethodno su na sjednicama Akademijina Odjela za filozofiju i društvene nauke (danas Razred za društvene znanosti) nakon provedena recenzentskog postupka zaprimljeni rukopisi prihvaćani za tisak (ili odbijani). U Izvještaju o radu za 1961. godinu (Ljetopis JAZU 1963: 64) tako čitamo da su na sjednicama toga Odjela za *Probleme sjevernog Jadrana* prihvaćeni za tisak sljedeći radovi:

- 1) Rudi Tončić: *Riječki zaljev i njegova užitna fauna* (recenzent akad. Mijo Mirković),
- 2) Jakov Mikac: *Striha – stara slamnata kuća* (recenzent akad. Mijo Mirković),
- 3) Jakov Mikac: *Istarski narodni običaji – nošnja, stočarstvo i ratarska oruđa* (recenzent akad. Mijo Mirković),
- 4) Danilo Klen: *Snabdijevanje Mletačkog arsenala drvom iz istarskih šuma i obveza njegova besplatnog prevoženja* (recenzent akad. Mijo Mirković),
- 5) Vinko Doričić: *Toponimija Baške na Krku* (recenzent akad. Marko Kostrenčić).

Izvještaj o radu za 1962. godinu Odjela za društvene nauke (Ljetopis JAZU, 1965: 67) bilježi da su za tisak u *Problemima sjevernog Jadrana* prihvaćeni sljedeći radovi:

- 1) Radojica Barbalić: *Pokušaj osnutka prvog parobrodarskog društva u Rijeci* (recenzent akad. Mijo Mirković),

- 2) Josip Basioli: *Razvitak ribarstva na zapadnoj obali Istre* (recenzent akad. Mijo Mirković),
- 3) Viktor Cerić: *Jugoslavenske luke sjevernog Jadrana u sklopu svjetskih luka i njihova uloga u jugoslavenskoj privredi* (recenzent akad. Mijo Mirković),
- 4) Stanislav Franelić: *Analiza rentabiliteta stajaćih tunera na sjeveroistočnoj obali Jadrana* (recenzent akad. Mijo Mirković),
- 5) Ante Ilijić: *Optimalno povezivanje kvarnerskih otoka i Kraljevice s Rijekom* (recenzent akad. Mijo Mirković),
- 6) Fedor Mikić: *Selo Brseč (Istra) 1772-1956 (prilog biodemografiji i ruralnoj sociologiji mikrorajona* (recenzent akad. Mijo Mirković),
- 7) Mijo Mirković: *Tri etničke linije* (referent dop. čl. Vladislav Brajković),
- 8) Vjekoslav Zidarić: *Problematika i perspektive poljoprivrede u Istri* (recenzent akad. Mijo Mirković).

Svi ti radovi, osim rada Fedora Mikića o Brseču, čine sadržaj 1. sveska *Problema sjevernog Jadrana*. Već je iz samih naslova tih radova vidljivo da su zastupljena sva znanstvena područja i polja iz djelokruga rada tadašnjega instituta, dakle historiografske, ekonomske (suvremene i povijesne) i etnološke teme, u skladu sa zamišljenom koncepcijom časopisa, koja se nastavila do naših dana. Taj je svezak svojim opsegom od 475 stranica do danas ostao najopsežnijim.

Isti izvještaji svjedoče da su i onda, kao i danas, radovi prihvaćani za tisak na sjednicama toga Odjela nakon provedena recenziranja te da je, osim svojem radu *Tri etničke linije*, za koji je referent bio Vladislav Brajković, i radu Vinka Doričića o toponimiji Baške, kojemu je recenzent bio akademik Marko Kostrenčić, svim drugim radovima primljenima za objavljivanje u *Problemima sjevernog Jadrana* recenzent bio akademik Mijo Mirković, kao i nizu drugih. Taj i drugi njegov recenzentski rad u Akademiji akademik Vladimir Stipetić ocjenjuje temeljitim, savjesnim i opsežnim u ukupnome ocjenjivanju i argumentiranju svojih pozitivnih ili negativnih sudova (Stipetić, 2010: 51).

U arhivi Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU u Rijeci nalazimo samo nekoliko dokumenata² koji svjedoče o uredničkom radu akademika Mije Mirkovića na pripremi 1. sveska *Problema sjevernog Jadrana*. Malo, ali dostatno

2 Zasigurno ih je više u Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti u Zagrebu, no iz objektivnih okolnosti nije nam bilo moguće obaviti uvid u njih.

da se zaključi kako je uredničkomu poslu pristupao vrlo ozbiljno i sistematično, ne štedeći se pritom od poslova koje taj rad podrazumijeva.

Tako u svojem dopisu „Sjevernojadranskom institutu Jugoslavenske akademije u Rijeci“, koji je uputio iz Zagreba 19. studenoga 1962. akademik Mijo Mirković predlaže nakladu te vrstu papira i uveza 1. sveska *Problema sjevernog Jadrana*:

"1) da se „Problemi Sjevernojadranskog Instituta“ za koji je dobiven imprimatur Uprave Akademije tiskaju u Rijeci u 800 primjeraka i to 400 na bijelom bezdrvnom papiru i 400 na srednje finom papiru;

2) da se sva naklada od 800 primjeraka poveže u tvrdi uvez sa omotom;

Za oba ova moja prijedloga zatražite suglasnost Odjela za društvene nauke Jugoslavenske Akademije, kojemu dostavljam prijepis ovoga pisma³.

U prilogu vraćam izrađeno 'zrcalo' za prijelom prvih 8 strana rimske paginacije. Reviziju prijeloma čitavog izdanja, kada dođe u tu fazu izvršit će potpisani."⁴

U Hrvatskoj enciklopediji uz natuknicu *urednik* u nakladništvu piše da je to „stručnjak koji uređuje časopise i knjige, koji koncipira, naručuje, nadzire, priprema i redigira tekstove za objavljivanje“⁵. Iz dosad rečenoga vidimo da je akademik Mijo Mirković to bio u punom smislu te riječi. Konačnu reviziju izgleda da nije uspio napraviti, ali je jasno da je na to bio potpuno spreman, i to samo tri mjeseca prije svoje smrti. Osim o uredničkim kvalitetama, to mnogo govori i o njegovoj snazi i čvrstini karaktera. Tiskanje toga 1. sveska *Problema sjevernog Jadrana*, za koji se svesrdno zalagao i dao mu urednički biljeg za budućnost, nažalost nije doživio.

3 Dopis Mije Mirkovića Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti, Odjelu za društvene nauke, Zagreb, 19. studenoga 1962., Zavod za povijesne i društvene znanosti HAZU u Rijeci, arhiva zbornika/časopisa *Problemi sjevernog Jadrana*, sv. 1.

4 Dopis Mije Mirkovića Sjevernojadranskom institutu Jugoslavenske akademije u Rijeci, Zagreb, 19. studenoga 1962., Zavod za povijesne i društvene znanosti HAZU u Rijeci, arhiva zbornika/časopisa *Problemi sjevernog Jadrana*, sv. 1.

5 urednik. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 20. 7. 2024. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/urednik>>.

3. AUTORSKI PRINOS

Autorski prinos akademika Mije Mirkovića u tom prvom svesku *Problema sjevernog Jadrana* njegov je poznati članak *Tri etničke linije*, autorovim riječima rečeno: „pregled etničkih, ekonomskih i političko-historijskih problema istarskog poluotoka kako su se oni postavljali 1945. i 1946. pri pripremanju granice i utvrđivanju granice između Jugoslavije i Italije, a kako su se ti problemi postavljali i prije, u minulih sto godina od 1848 pa dalje“ (Mirković, 1963: 35).

Ne ulazeći ovom prigodom u sadržajnu analizu toga članka akademika Mije Mirkovića, što su u više navrata činili stručnjaci za ta pitanja, istaknimo ovdje njegovu važnost za povijest rada Akademijina Sjeverojadranskoga instituta u Rijeci i ulogu u njoj. Riječ je naime o programu i glavnim smjernicama rada toga instituta, što je akademik Mirković i izrijekom naveo u tome članku ističući da ga je pisao „u namjeri da posluži obrazloženju, razumijevanju konkretiziranju, preciziranju i izvršenju novog programa rada Sjevernojadranskog instituta u Rijeci i njegovih triju istraživačkih sekcija: etničke, ekonomske i historijske“ (Mirković, 1963: 35). Sva, naime, pitanja vezana za problematiku istarskoga poluotoka, koja je akademik Mirković obradio u tome članku (npr. pitanja granice s Italijom, etnički odnosi, demografska problematika, gospodarski razvoj, razvitak Pule itd.) bili su dio novoga programa rada tadašnjega Sjeverojadranskoga instituta u Rijeci (Bratulić, 1963).

Nakon akademika Mije Mirkovića glavni urednici *Problema sjevernog Jadrana* bili su akademici Dragovan Šepić i Milan Moguš te dr. sc. Vjekoslav Bratulić. Od 2000. godine do nedavne smrti, dakle 23 godine, glavni je urednik bio prof. emeritus Miroslav Bertoša, član suradnik HAZU. I ovom ga se prigodom prisjećamo s pijetetom, poštovanjem i zahvalnošću za sve što je učinio kao djelatnik, upravitelj i voditelj Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU u Rijeci s Područnom jedinicom u Puli te glavni urednik časopisa *Problemi sjevernog Jadrana*. Nakon smrti prof. emeritusa Miroslava Bertoše, glavnim je urednikom imenovan akademik Robert Matijašić.

Članovi uredništva bili su redoviti ili članovi suradnici Akademije Danilo Klen, Vladimir Stipetić i Dragovan Šepić, a potom Miroslav Bertoša, Lujo Margetić, Tomislav Raukar i Petar Strčić. U skladu s kriterijima suvremenoga znanstvenog izdavaštva, od 2020. godine sastav je uredništva međunarodni te ga čine: akademik Željko Tomičić (Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, Hrvatska), akademkinja Silvana Vranić (Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, Rijeka, Hrvatska), dr. sc. Sanja Holjevac (Zavod za povijesne i društvene znanosti HAZU u Rijeci, Rijeka, Hrvatska), prof. dr. sc. Darko Darovec (Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Maribor, Slovenija), dr. sc. Dragica Čuč

(Znanstveno-raziskovalno središče Koper, Inštitut za zgodovinske študije, Kopar, Slovenija).

Autori su i nadalje iz reda zaposlenika Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU u Rijeci s Područnom jedinicom u Puli te znanstvenici iz drugih institucija koji istražuju sjevernojadranske teme u okviru društvenih i humanističkih znanosti, uključujući i mlade autore na početku znanstvene karijere, a zastupljeni su i autori iz inozemstva.

U dosadašnjem 21 svesku toga časopisa koji izlazi jednom godišnje, nakon provedenoga recenzentskoga postupka (u novije doba dvostruko slijepe recenzije), objavljeni su brojni vrijedni znanstveni radovi koji su važan prinos znanstvenomu proučavanju i istraživanju sjevernojadranskoga hrvatskog prostora, ponajprije Istre, Rijeke i sjevernoga Hrvatskog primorja te Gorskoga kotara, i to u više znanstvenih područja društvenih i humanističkih znanosti. To je značajka te publikacije od njezina pokretanja do danas, s time što od 80-ih godina 20. stoljeća pretežu historiografske teme, a potom i etnološke te u novije doba i filološke.

Časopis *Problemi sjevernog Jadrana* i u suvremeno doba obilježava širok raspon tema koje povijest sjevernojadranskoga hrvatskog prostora, pa i šire zapadne Hrvatske, obrađuju kroz politička, etnička, jezična, vjerska, ekonomska, socijalna, kulturna i druga pitanja. Posebnu vrijednost toga časopisa stoga čini raznolikost obrađenih tema, koje su rezultat različitih znanstveno-stručnih istraživanja povijesti primorsko-goranskoga i istarskoga prostora, uključujući i suvremena pitanja, i to u više polja humanističkih i društvenih znanosti.

Zaključno se može istaknuti da, uz neke promjene koje su vezane za suvremenu organizaciju rada u Akademijinu riječko-pulskom institutu, pa je ona sada koncentrirana na historiografska, filološka i etnološka istraživanja, naravno i za suvremene norme znanstvenoga izdavaštva, časopis *Problemi sjevernog Jadrana* i danas slijedi zamisao pokretača i prvih urednika toga časopisa. Među njima je ključnu ulogu odigrao akademik Mijo Mirković – višestruko zaslužni član naše Akademije i potporni stup razvoja znanstvenoistraživačke i izdavačke djelatnosti Akademijina Sjeverojadranskoga instituta u Rijeci, današnjega Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Rijeci s Područnom jedinicom u Puli, znanstvenoga instituta koji je svesrdno podržavao i poticao njegov rad, vizionarski svjestan potrebe razvoja znanstvenoistraživačkoga rada i znanstvenoga izdavaštva na sjevernojadranskom hrvatskom prostoru.

LITERATURA

1. Bratulić, V., 1963. Predgovor. *Problemi sjevernog Jadrana*, 1, str. V – VIII.
2. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/online>>.
3. Ljetopis JAZU, 1962. *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti za godinu 1962.*, knj. 69, ur. akademik Miroslav Karšulin, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1963.
4. Ljetopis JAZU, 1963. *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti za godinu 1963.*, knj. 70, ur. akademik Miroslav Karšulin, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1964.
5. Mirković, M., 1963. Tri etničke linije. *Problemi sjevernog Jadrana*, 1, str. 1-36.
6. Moguš, M., 2010. Proslov. *Mijo Mirković 1898. – 1963. Zbornik radova*, ur. akademik Vladimir Stipetić. Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, str. 7-9.
7. Stipetić, V., 2010. Ekonomsko djela akademika Mije Mirkovića. *Mijo Mirković 1898. – 1963. Zbornik radova*, ur. akademik Vladimir Stipetić. Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, str. 11-57.
8. Strčić, P., 2013. Od Jadranskog instituta Federalne Hrvatske u Sušaku do Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU u Rijeci s Područnom jedinicom u Puli (1945. – 2010.). *Problemi sjevernog Jadrana*, 12, str. 27-45.

ACADEMICIAN MIJO MIRKOVIĆ AND JOURNAL *PROBLEMS OF THE NORTH ADRIATIC*

SUMMARY

Academician Mijo Mirković (1898 – 1963), famous scientist and writer, became a regular member of the Academy in 1947. Mijo Mirković's work on establishing and improving the work of the Academy's scientific research units is part of the multifaceted and valuable contribution to this highest Croatian scientific and artistic institution, of which he was the general secretary from 1958 to 1961. Among them is the Northern Adriatic Institute for Ethnic Relations, History and Economy of the Yugoslav Academy of Sciences and Arts in Rijeka, the Academy's oldest scientific research unit outside Zagreb. The Institute was founded in 1945 under the name of the Adriatic Institute in Sušak, and since 1948 it has been a part of the Academy and still operates today under the name of the Institute for Historical and Social Sciences of the Croatian Academy of Sciences and Arts in Rijeka with a Regional Unit in Pula. Academician Mijo Mirković contributed significantly to the development and work of that institute and was a permanent member, and for many years also president of the Institute's Council. In addition, he was one of the initiators and one of the editors of the first volume of the institute's journal *Problems of the Northern Adriatic*, published in 1963. This paper briefly recalls the contribution of academician Mija Mirković to the launch and publication of that scientific journal, which is still published today, 60 years after the publication of the first volume.

Keywords: Mijo Mirković, Croatian Academy of Sciences and Arts, North Adriatic Institute in Rijeka, journal "Problems of the Northern Adriatic"

KOMPARACIJA VRIJEDNOSTI U DJELIMA MIJE MIRKOVIĆA I AKTUALNIH VRIJEDNOSTI HRVATSKOG DRUŠTVA 21. STOLJEĆA

Sabina Lacmanović

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Fakultet ekonomije i turizma „Dr. Mijo Mirković”
sabina.lacmanovic@unipu.hr

Sanja Blažević Burić

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Fakultet ekonomije i turizma „Dr. Mijo Mirković”
sanja.blazevic.buric@unipu.hr

SAŽETAK

Svrha je rada analizirati vrijednosti o kojima je znanstvenik i književnik Mijo Mirković progovarao u svojim relevantnim djelima te ih sagledati u kontekstu suvremenih vrijednosti hrvatskog društva na početku 21. stoljeća. Cilj je rada istražiti i sistematizirati vrijednosti utkane i problematizirane u radovima Mije Mirkovića i komparirati ih s aktualnim vrijednostima hrvatskoga društva i gospodarstva. Istraživanje se temelji na kvalitativnoj analizi ključnih znanstvenih i književnih radova Mije Mirkovića te relevantne znanstvene i stručne literature povezane s temom rada. Temeljno je istraživačko pitanje autora u radu: jesu li vrijednosti o kojima je pisao Mijo Mirković i danas aktualne u hrvatskom društvu i gospodarstvu? Uloga vrijednosti analizirat će se u kontekstu teorije vrijednosti. Rezultati istraživanja ukazuju na relevantnost vrijednosti o kojima je pisao Mijo Mirković u kontekstu suvremenih razvojnih potreba hrvatskoga društva i gospodarstva pri čemu je istaknut skup vrijednosti karakterističnih za oba društveno-ekonomska razdoblja (razdoblje o kojem je pisao Mijo Mirković i suvremeno razdoblje). Analiza vrijednosti potvrdila je važnost pomnijeg izučavanja svih ekonomskih i neekonomskih radova

Mije Mirkovića, ključnoga razvojnog mislioca svojega doba, kako bismo kao društvo bili uspješniji i bolji u savladavanju ekonomskih i društvenih izazova djelovanja u 21. stoljeću te kako bismo oslanjajući se na vrijednosti identificirane u radu i razvijajući ih ubrzali napredak u suvremenim razvojnim procesima hrvatskoga gospodarstva i društva kroz donošenje kvalitetnijih odluka. Detaljnija analiza svih radova Mije Mirkovića u kontekstu uloge vrijednosti u razvojnim procesima ostaje predmet interesa autora u budućim istraživanjima ove teme.

Ključne riječi: Mijo Mirković, vrijednosti, hrvatsko gospodarstvo, hrvatsko društvo, teorija vrijednosti

1. UVOD

Mijo Mirković, vrsni intelektualac, humanist i nadasve narodni čovjek, u svojim je djelima isticao ekonomske i društvene probleme, kako povijesne tako i probleme ondašnjeg vremena. U svojem je određenju s aspekta ekonomske teorije bio ekonomski racionalist, pobornik pozitivne ekonomije, vodio se načelom važnosti društvenog blagostanja, ostvarivanja veće produktivnosti i fokusa na rad pri čemu je intervencija države trebala biti sveprisutna uz poštivanje moralnih i etičkih načela kao i načela ekonomske opravdanosti uz odsustvo bilo kakvih političkih [neopravdanih] interesa. Radovi Mije Mirkovića radovi su značajne analitičke vrijednosti, ali i goleme interpretativne, stilske, humanističke snage. Precizno opisujući ekonomske probleme doticao se i društvenih problema, problema maloga čovjeka, a primarna je misao vodilja bila ostvarenje veće dobrobiti, kako osobne tako i nacionalne. Bio je polivalentan znanstvenik, angažiran na mnogim područjima (agrarno-ekonomske studije, ribarstvo, industrijska politika, ekonomska povijest, vanjska politika, zanatstvo...), a njegova se znanstvena putanja može sagledati u dva dijela – u prvome je dijelu svojega znanstvenog stvaralaštva bio fokusiran na agrarnu politiku dok se u drugome dijelu bavio ekonomskom poviješću te unutarnjom politikom FNRJ odnosno razvojem socijalizma u kontekstu naprednih ekonomskih načela koje je zagovarao, često uz neodobravanje tadašnjih nositelja javne politike.

Ljubav prema zemlji, Istri, prirodi, seoskome kolektivu u kojemu je izrastao odredili su ga kao čovjeka, znanstvenika i književnika. Njegov je životni put u potpunosti preslikan u njegovim tekstovima, interpretaciji i uopće tematskim preferencijama. I sam kaže da je bez Istre i istarskih ljudi „grana osušena i ruža uvenjena“.¹

1 Kalčić, M., Predgovor. U: Balota, M., Na crvenoj istarskoj zemlji. Izbor iz djela. Čakavski sabor, 1979d., str. 15.

Uz golem i raznovrstan spisateljski opus Mije Mirkovića, bilo je potrebno precizirati konkretan period koji će se promatrati kako bi se ispunio cilj ovoga rada, a to je istražiti vrijednosti koje je Mijo Mirković isticao u svojim radovima, analizirati ih u kontekstu teorije vrijednosti te ih komparirati s aktualnim vrijednostima hrvatskog društva i gospodarstva. S obzirom na to da je Mijo Mirković veći dio stvaralaštva posvetio 19. i prvoj polovici 20. stoljeća², upravo je taj period uzet kao referentan za ovaj rad. U okviru teorije vrijednosti, analizirat će se uloga vrijednosti u djelima Mije Mirkovića/Mate Balote te će se identificirane vrijednosti komparirati s vrijednostima modernog društva 21. stoljeća prema dostupnim podacima longitudinalnog istraživanje Europske studije vrijednosti (engl. *European Values Study*).

Nakon uvodnog dijela slijedi pregled relevantnih znanstvenih istraživanja iz tematike teorije vrijednosti nakon čega se analizira metodološki pristup analizi vrijednosti zastupljenih u djelima Mije Mirkovića te se vrijednosti i ključne spoznaje razmatraju u okviru teorije vrijednosti. Peto poglavlje prikazuje Mirkovićev životni put i njegovanje specifičnih vrijednosti dok je u šestom poglavlju fokus na komparaciji Mirkovićevih/Balotinih vrijednosti i suvremenih vrijednosti i vrijednosnih promjena u hrvatskom društvu 21. stoljeća, iza kojeg slijedi zaključak i popis korištene literature.

2. TEORIJA VRIJEDNOSTI – EMPIRIJSKA ISTRAŽIVANJA I KATEGORIZACIJA DRUŠTVENIH VRIJEDNOSTI

Vrijednosti su zaokupljale filozofe i znanstvenike otkad postoji filozofska misao o idealnome društvu (Aristotel, Platon) no i u predznanstveno doba vrijednosti su bile centralna misao mnogih naroda. Kao dokaz tomu izdvajaju se glinene pločice iz mezopotamske i egipatske civilizacije na kojima su bilježena, među ostalim, filozofska djela, ali i razni ugovori koji ukazuju na tadašnje relevantne društvene vrijednosti (značaj vlasništva nad nekretninom, ustroj patrijarhalne i monogamne obitelji, obeštećenje u različitim slučajevima povrede „prava” itd.). I ostale su civilizacije kao što su Kina, Perzija i Indija razmatrale društvene vrijednosti koje su se jasnije materijalizirale u radovima

2 U djelu *Ekonomska historija Jugoslavije* više od polovice sadržaja odnosi se na period od početka 19. stoljeća do 1953. godine; Mirkovićeve agrarno-ekonomske studije također se mahom odnose na probleme seljaštva u 19. i 20. stoljeću odnosno na vremensku prekretnicu između prestanka feudalizma (bar načelno) i stvaranja industrijske baze i čistog novčarskog gospodarstva; kao Mate Balota je u romanu *Tijesna zemlja* također obrađivao generacije seljaka u Raklju upravo u 19. i 20. stoljeću a i sam je svjedok povijesnim zbivanjima u prvoj polovici 20. stoljeća (ratovi, industrijalizacija, politička previranja).

grčkih filozofa, od sofista nadalje³. Iako su mnogi kroz povijest razmatrali pitanje vrijednosti u društvu (Kant, Nietzsche, Weber), znanstveno utemeljena teorija vrijednosti vezuje se za znanstvenike 20. stoljeća (Vernon, Allport, Kluckhohn, Maslow, Lindzey, Rokeach, Inglehart, Hofstede, Spates, Schwartz).

Definicija koncepta društvenih vrijednosti razlikuje se ovisno o promatranome izvoru no može se sumarno odrediti da vrijednosti koncepcija želja, bilo pojedinaca ili grupe (Kluckhohn, 1951.), utječu na odabir načina djelovanja, na percepciju i osjećajno stanje (Rokeach, 1973.) i imaju relativnu dimenziju u kontekstu da ih se može ocijeniti čime se i stvara sustav vrijednosti (Schwartz, 1994.). Iako je pojam vrijednosti dio svakodnevice, riječ je o vrlo kompleksnom i neopipljivom konceptu, a dodatni problem stvara multidisciplinarni karakter odnosno činjenica što je riječ o predmetu koji se može proučavati s raznih stajališta u raznim disciplinama kao što su sociologija, psihologija, ekonomija, antropologija i mnoge druge (Hechter, 1992). U ekonomskoj se disciplini o vrijednostima raspravlja na drukčijoj, materijalističkoj razini te se vrijednost razmatra u kontekstu korisnosti i cijena o čemu je i Mijo Mirković pisao (Mirković, 1938).

O vrijednostima se, dakle, može raspravljati s aspekta različitih disciplina, različitih definicija (funkcionalnih, empirijskih), no iako je u radu prikazano Mirkovićevo razmatranje problema vrijednosti u ekonomiji, rad je prvenstveno usmjeren na vrijednosti u sociološkom kontekstu s naglaskom na klasifikaciju vrijednosti na temelju relevantnih empirijskih istraživanja.

Neovisno o subjektivnoj prirodi društvenih vrijednosti, što je ujedno i najveći nedostatak za provođenje istraživanja, ipak se u posljednjem stoljeću mogu izdvojiti kritična teorijska promišljanja i zaključci o društvenim vrijednostima, što je u konačnici i potaknulo veći broj empirijskih istraživanja, posebice od 80-ih godina 20. stoljeća (Spates, 1983; Thome, 2015).

Među pionirima empirijskih istraživanja o društvenim vrijednostima jesu Vernon i Allport koji su 1931. godine proveli anketno istraživanje o osobnim vrijednostima i nadogradili ga 1960. godine sa suautorom Lindzeyem. Istraživanjem su podijelili vrijednosti u šest kategorija: 1) teorijske vrijednosti, 2) ekonomske vrijednosti, 3) estetske vrijednosti, 4) društvene vrijednosti, 5) političke vrijednosti i 6) religijske vrijednosti. Iako je istraživanje kritizirano s metodološke strane zbog korištenja ipsativnog upitnika te vrlo dvosmislenog i neuvjerljivog zaključka, njegova je sugestivna vrijednost bila vidljiva i opće prihvaćena u znanstvenoj zajednici (Pack, 1973: 22-23).

Rokeach (1967, 1973) je o vrijednostima promišljao kroz distinkciju između instrumentalnih i terminalnih vrijednosti pri čemu su instrumentalne

3 Pitagora kao najznačajniji predstavnik sofista „ukazuje na relativnost društvenih normi koje stvaraju ljudi po svojim potrebama, pa ih zato oni i moraju mijenjati.“ (Simonić, 2002: 284)

vrijednosti one koje su fokusirane na sredstva dok su terminalne vezane za same ciljeve. Anketom je razvio i rangirao 18 instrumentalnih i 18 terminalnih vrijednosti. Lista od 18 terminalnih vrijednosti uključuje ugodan život, uzbudljiv život, osjećaj postignuća, svijet bez sukoba, svijet ljepote (prirode, umjetnosti), jednakost, obiteljsku sigurnost, slobodu, sreću, unutarnju ravnotežu, zrelu ljubav (seksualnu i duhovnu intimnost), nacionalnu sigurnost, užitek (ležeran život), spasenje (spašen, vječni život), samopoštovanje, društveno priznanje, pravo prijateljstvo i mudrost (zrelo razumijevanje života). Lista 18 instrumentalnih vrijednosti (u obliku pridjeva, prilagođeno hrvatskome jeziku u obliku muškog/ ženskog roda) sastoji se od sljedećih osobina: ambiciozan/ambiciozna, otvorenog uma, sposoban/sposobna, vedar/vedra, uredan/uredna, hrabar/hrabra (boriti se za svoja uvjerenja), sklon/sklona praštanju, sklon/sklona pomaganju (raditi na blagostanju drugih), iskren/iskrena, kreativan/kreativna, neovisan/neovisna, inteligentan/inteligentna, logičan/logična, nježan/nježna, poslušan/poslušna (obziran/obzirna), uljudan/uljudna, odgovoran/odgovorna, sposoban/sposobna održavati samokontrolu (Rokeach, 1973: 28).

Upravo je Rokeachov pokušaj rangiranja i formulacija hipoteze o nepostojanju međusobne veze između vrijednosti, ali ipak postojanja hijerarhijskog reda među vrijednostima, naveo Schwartz na razradu modela prema kojemu postoji 10 univerzalnih vrijednosti neovisno o tome koja se kultura razmatra, u okviru kojega su neke vrijednosti međusobno nepovezane odnosno na suprotnim polovima dok su neke vrijednosti međusobno kompatibilne (Schwartz, 1992, 1994). U tablici 1 prikazani su Schwartzovi motivacijski tipovi vrijednosti uz naznaku primjera vrijednosti kao i izvora u smislu zahtjeva s kojima se svi pojedinci i grupa trebaju nositi.

Tablica 1. Motivacijski tipovi vrijednosti

Definicija	Vrijednosti kao primjer	Izvori*
Moć: društveni status i prestiž, kontrola ili dominacija nad ljudima ili resursima.	Društvena moć, autoritet, bogatstvo	Interakcija Grupa
Postignuće: osobni uspjeh kroz demonstraciju kompetentnosti prema društvenim standardima.	Uspjeh, sposobnost, ambicija	Interakcija Grupa
Hedonizam: užitek i osjetilno zadovoljstvo za sebe.	Zadovoljstvo, uživanje u životu	Organizam

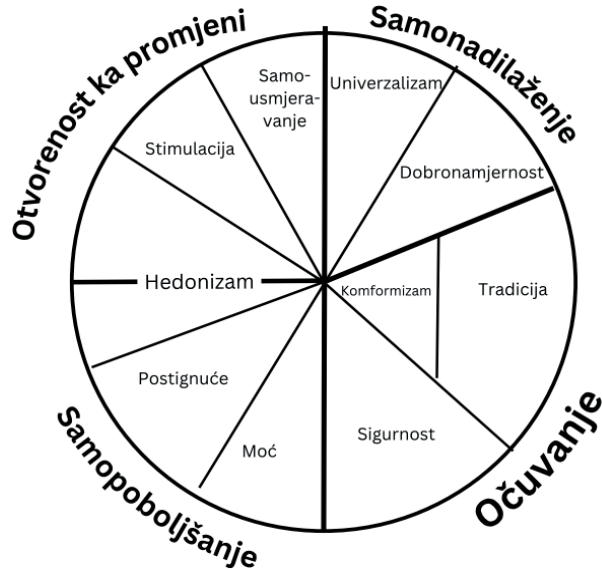
Stimulacija: uzbuđenje, novost i izazov u životu.	Odvažnost, raznolik život, uzbudljiv život	Organizam
Samousmjeravanje: Samostalna misao i akcija – biranje, stvaranje, istraživanje.	Kreativnost, znatiželja sloboda	Organizam Interakcija
Univerzalizam: razumijevanje, uvažavanje, tolerancija i zaštita blagostanja ljudi i prirode.	Otvoren um, društvena pravda, jednakost, zaštita okoliša	Grupa Organizam
Dobronamjernost: očuvanje i unapređenje dobrobiti ljudi s kojima je osoba u čestom osobnom kontaktu.	Koristan za druge, poštenje, čestitost, praštanje	Organizam Interakcija Grupa
Tradicija: poštovanje, predanost i prihvaćanje običaja i ideja koje tradicionalna kultura ili religija pružaju.	Skromnost, pobožnost, prihvaćanje onoga što život nosi	Grupa
Konformizam: suzdržanost radnji, sklonosti, i impulsa koji bi mogli uznemiriti ili naštetiti drugima i krše društvena očekivanja ili norme.	Uljudnost, poslušnost, odavanje počasti roditeljima i starijima	Interakcija Grupa
Sigurnost: Sigurnost, harmonija i stabilnost društva, odnosa i sebe samih.	Nacionalna sigurnost, društveni red, čistoća	Organizam Interakcija Grupa

*Napomena: *Organizam: univerzalne potrebe pojedinaca kao bioloških organizama; Interakcija: univerzalni zahtjevi koordinirane društvene interakcije; Grupa: univerzalni zahtjevi nesmetanog funkcioniranja i preživljavanja grupe.*

Izvor: Schwartz, 1994: 22.

Vrijednost Schwartzove teorije jest, ne samo u kategoriziranju i kontekstualnom pojašnjavanju društvenih vrijednosti već i u tome što je prikazao međusobnu dinamiku vrijednosti kroz model koji upućuju na međusobno komplementarne ili suprotstavljene vrijednosti. Cirkularni model vrijednosti prikazuje motivacijski kontinuum, a međusobno komplementarne vrijednosti postavljene su jedna kraj druge (slika 1).

Slika 1. Cirkularni model Schwartzovih vrijednosti

Izvor: izrada autorica prema Schwartz, 2012: 9.

Zadatak izdvajanja nekolicine autora koji su se bavili teorijom vrijednosti i njihovom kategorizacijom jest nezahvalan⁴, no kriterij kojim se vodilo u ovome radu, i koji je bio temelj za odabir autora, njihova je relevantnost te doprinos teoriji vrijednosti i kategorizaciji vrijednosti s ciljem kompariranja. Iako konsenzus oko kategorizacije vrijednosti još uvijek nije postignut, svakako se mogu izdvojiti razmatranja promjena u trendovima vrijednosti pri čemu je potrebno izdvojiti Ingleharta (1977, 1997) i njegov rad o promjenama vrijednosti s materijalističkih na postmaterijalističke, postindustrijske vrijednosti čime je utjecao na reviziju teorije modernizacije, ali i na provođenje dugoročnih istraživanja opsežnih razmjera (World Values Survey, European Values Study). Njegove su hipoteze temeljene na Maslowljevoj hijerarhiji potreba (Maslow, 1954) koje se kreću od temeljnih egzistencijalnih ka višim razinama potreba odnosno potrebi za samoaktualizacijom. Prema Inglehartu (1977), promjena vrijednosti (u zapadnim zemljama) temeljni je, dugotrajan proces čiji se opseg i karakter ne mogu opisivati nekim iznenadnim događajima koji se događaju, već sistematičnom analizom društva na temelju podataka prikupljenih kroz dugoročnu perspektivu. Promjene u vrijednostima na višoj razini hijerarhije

4 Više o teorijskom i empirijskom doprinosu autora: u Spates (1983).

događaju se uslijed društveno-ekonomskih promjena koje su potaknute višom razinom obrazovanja i mirom odnosno izostankom ratnih zbivanja. Osim toga, pojava post-materijalističkih vrijednosti posljedica je smjene generacija upravo zbog činjenice što su mlađe generacije u formativnim godinama odrastale u mirnim i stabilnim uvjetima. Nepovoljni demografski trendovi i nesigurnost ekonomskih prilika (visoka inflacija, nezaposlenost) mogu usporiti ili zaustaviti trend rasta postmaterijalističkog društva.

3. METODOLOŠKI PRISTUP ANALIZI VRIJEDNOSTI ZASTUPLJENIH U DJELIMA MIJE MIRKOVIĆA

Analizi vrijednosti u djelima Mije Mirkovića / Mate Balote moglo se pristupiti tako da se zasebno analizira njegov književni, publicistički pa onda zasebno i znanstveni opus. S obzirom na to da brojna njegova djela nije moguće jednostrano klasificirati u standardne žanrovske rodove, a i s obzirom na činjenicu da je poetski izričaj Mate Balote neizostavno obilježio i njegove znanstvene radove, autorice su se opredijelile za sveobuhvatan pristup analizi jer za Miju Mirkovića / Matu Balotu mnogi će priznati da je umjetnik riječi pa o kojoj se god vrsti teksta radilo, a vrijednosti o kojima je progovarao u svojim književnim radovima jasno se mogu iščitati i u njegovim publicističkim i ekonomskim radovima. Ipak, ograničeno vrijeme koje nam je bilo na raspolaganju, definirano rokovima konferencije *Susreti na dragom kamenu*, suzilo je obuhvat našega istraživanja. S obzirom na Mirkovićevu/Balotinu produktivnost, nemoguće je bilo u ovom prvom pokušaju sistematizacije i aktualizacije vrijednosti iz njegovih djela obuhvatiti sve njegove radove. Namjera autora bila je obraditi njegova ključna i najutjecajnija djela pri čemu smo se fokusirale na razdoblje 19. i 20. stoljeća u kojem je i sam Mirković živio i djelovao. Proučavanje bogate Mirkovićeve ostavštine produbilo je interes autorica za analizom njegova doprinosa ekonomskoj i društvenim znanostima pa analiza vrijednosti u Mirkovićevim djelima koja se bave ekonomskom poviješću (*Ekonomska historija Jugoslavije*, JAZU edicije u kojima je on urednik: *Grada za gospodarsku povijest Hrvatske*, *Prinosi proučavanju ekonomike ribarstva i ribarstvenog prava ...*; i drugi Mirkovićevi radovi iz ekonomske povijesti: *O ekonomskim odnosima u Trogiru u XIII. stoljeću*, *Agrarno proizvodni odnosi u Dubrovniku u 13., 14. i 15. stoljeću*, *Ekonomika u hrvatskim listinama Zrinskih i Frankopana...*) ostaje predmetom interesa budućih radova autora.

Mijo Mirković nije samo pisao o vrijednostima koje treba razvijati u narodu, on ih je u svim svojim društvenim ulogama i živio. Stoga je analiza njegova životnog puta, njegovih osobnih vrijednosti, teorijskih i praktičnih načela kojima se rukovodio, njegovog odnosa prema radu, njegove borbe za slobodu

i prosperitet naroda i njegove solidarnosti s radnim narodom i istinskoga razumijevanja radnika i seljaka važan element analize vrijednosti zastupljenih u njegovim djelima. Upravo zato analiza uključuje i bitne odrednice njegova životnog puta kao ribara, mornara, seljaka, fizičkoga radnika, sveučilišnoga profesora, pedagoga, mentora, istraživača, recenzenta, pjesnika, erudita, ali i uvijek jednostavnoga, skromnog čovjeka iz naroda, iz njegove rodne Istre, iz njegova sela *poli mora* – Raklja.

Govoreći o teoriji vrijednosti u kontekstu tekstova Mije Mirkovića, potrebno je bilo donijeti odluke metodološkoga karaktera koje su vezane za: 1) odabir vremenskoga okvira definiranja i razmatranja vrijednosti u tekstovima, 2) odrediti kriterije za odabir istraživanja o društvenim vrijednostima koji će biti okvir za interpretiranje vrijednosti u znanstvenim i književnim tekstovima Mije Mirkovića.

Za vremenski okvir odabrano je 19. i 20. stoljeće, kao što je već navedeno, kao period najaktivnijega razmatranja (analitičnoga i književnoga) Mije Mirkovića, dok su za istraživanja odabrana relevantna empirijska istraživanja u 20. stoljeću koja su za cilj imala kategorizaciju društvenih vrijednosti.

4. VRIJEDNOSTI PROBLEMATIZIRANE U RADOVIMA MIJE MIRKOVIĆA / MATE BALOTE I KLJUČNE SPOZNAJE O NJIHOVOJ ULOZI U DRUŠTVU I GOSPODARSTVU

Ekonomija se može definirati kao studija o ljudskom ponašanju u gospodarstvu (Kishtainy, 2021: 4). I dok pozitivna ekonomija opisuje funkcioniranje temeljnih ekonomskih zakona, normativna ekonomija daje moralni sud, odnosno ocjenjuje je li ekonomska situacija „dobra“ ili „loša“ te slijedom toga ekonomija može biti snaga promjene za stvaranje bogatijeg, pravednijeg društva u kojem više nas može dobro živjeti (Kishtainy, 2021: 5). U kontekstu navedenoga poznata je izjava Alberta Marshalla da ekonomisti trebaju „hladne glave, ali topla srca“: da, opiši svijet kao znanstvenik, ali se pobrini da to radiš sa suosjećanjem za ljudsku patnju oko sebe – i tada pokušaj promijeniti stvari (Kishtainy, 2021: 5). Mijo Mirković bio je takav ekonomist: osnovni motiv njegova opredjeljenja za izučavanje ekonomskih nauka bila je želja da pomogne likvidaciji zaostalosti hrvatskoga naroda u Istri i u čitavoj Jugoslaviji (Medić, 1999: 1207). Tom se temom počeo baviti već u svojoj doktorskoj disertaciji obranjenoj 1923. godine u Frankfurtu na Majni (*Glavni uzroci gospodarske zaostalosti slavenskih naroda*) te ona ostaje trajnom preokupacijom u svim njegovim kasnijim radovima. Obrana interesa deprivilegiranih socijalnih grupa, koje žive od rada poput seljaka, radnika,

ribara, pastira i sl. (Medić, 1999: 1206), kao i prikaz njihovih tegoba, patnji, ali i radosti „malega čovika ki plače za kozon i dela u ognju četrnajst ur na dan“ da bi prehranio svoju obitelj, ali i koji „praznih žepih i žuljavih dlanih“ zna *sviriti* roženice „po cili dan“ i zakantati „Rodila loza grozda dva“, provlači se kroz cjelokupno njegovo stvaralaštvo, književno, publicističko i znanstveno.

Analizu vrijednosti u djelima Mirkovića/Balote započinjemo sa sumarnim pregledom vrijednosti problematiziranih u njegovim radovima, u skladu s kategorizacijom suvremenih teoretičara vrijednosti, kako je i prikazano u tablici 2.

Tablica 2. Vrijednosti u djelima Mije Mirkovića / Mate Balote – sumarno

Godina	Rad	Vrijednosti problematizirane u radovima Mije Mirkovića / Mate Balote
1	Allport, Vernon, Lindzey (1960)	Društvene i religiozne vrijednosti
2	Rokeach (1973)	Svijet ljepote (prirode), obiteljska sigurnost, sloboda, zrela ljubav, spasenje, samopoštovanje, društveno priznanje, pravo prijateljstvo i mudrost
3	Schwartz (1992, 1994)	Univerzalizam, dobronamjernost, konformizam, tradicija, sigurnost
4	Inglehart (1977, 1997)	Predmaterijalističke vrijednosti

Izvor: izrada autorica.

Budući da je društvo 19. i 20. stoljeća bilo dobrim dijelom agrarno društvo, a i s obzirom na činjenicu da je temeljna jedinica razmatranja Mije Mirkovića bila obiteljski nukleus u agrarnoj okolini, jasno je da su temeljne vrijednosti koje su propagirane u tekstovima Mije Mirkovića tradicionalnoga karaktera.

Razmatrajući vrijednosti Allporta, Vernona i Lindzeya mogu se izdvojiti dvije grupe kojima se temeljito bavio Mijo Mirković a to su društvene i religiozne vrijednosti. Društvene se vrijednosti odnose na ljudske odnose koji su, iako u naoko jednostavnome seoskom koloritu, bili kompleksni uslijed ekonomskih (ne)prilika, imovinskih odnosa, rodbinskih i susjedskih veza, ljubavnih osjećaja, ugovornih obveza i nepisanih seoskih pravila. Ekonomska stvarnost bila je surova, seljaci su živjeli isključivo od poljoprivrede, stočarstva i ribolova, imali su „svojinu“ koja je nerijetko bila pod visokim nametima (prema općini, crkvi, onima od kojih je zemlja iznajmljena/otkupljena u prošlosti). Malo je bilo nadničara, a i oni koji su odabrali taj put, riječ je bila o tradicionalnim manualnim zanimanjima u vrlo teškim fizičkim uvjetima (rad u kamenolomu primjerice). Vremenske su prilike

neposredno određivale tijek života, glad je bila učestala pojava kao i apsolutno nesigurna budućnost. Imovinski odnosi jesu među centralnom preokupacijom Mije Mirkovića kao znanstvenika, ali i Mate Balote kao književnika. Naime, imovinski odnosi bili su feudalnoga karaktera iako je kmetstvo službeno ukinuto 1848. godine, no zadržalo se kao društveno-ekonomski oblik upravljanja i do polovice 20. stoljeća u nekim sredinama. Mirković se u analizi imovinskih odnosa često bavio rascjepkanim posjedima koji su se stvarali kod obiteljskih dijeljenja i upravo je nedovoljnu veličinu posjeda vidio kao jednim od uzroka gospodarskoga zaostajanja naroda na ovim prostorima. Uspoređivao je statistiku o posjedima Jugoslavije s Njemačkom, Velikom Britanijom, Irskom i drugim zemljama kako bi dokazao da su mali posjedi ti koji ljude čine i održavaju siromašnima. Međuljudski odnosi vrlo su kompleksni i pod utjecajem su emotivnih stanja, ali i rodbinskih, susjedskih i seoskih veza. Nerijetko društvena obveza čovjeka tišti, ali joj se pokorava upravo zbog snažnog utjecaja tradicije; nema tu prostora za samoaktualizaciju i hedonizam.

Tom linijom razmišljanja povlači se paralela i s vrijednostima koje je Rokeach kategorizirao pa se, od onih iz Mirkovićevih djela, mogu izdvojiti svijet ljepote, obiteljska sigurnost, sloboda, zrela ljubav, spasenje, samopoštovanje, društveno priznanje, pravo prijateljstvo i mudrost. Priroda i iznimna ljubav prema zemlji lajtmotiv je svijeta ljepote koji je pratio Mirkovićevo/Balotino stvaralaštvo i isto je utjecalo na njegovo akademsko tematsko određenje – agrarna politika, ribarstvo, ekonomska politika i ekonomska povijest. Iako je društvo 19. i 20. stoljeća bilo raslojeno u smislu društvenih klasa, pripadnici seljaštva bili su jednaki među jednakima, a rad na zemlji, makar i pod ugovornom obvezom, stvarao je osjećaj unutarnje slobode. Najamni je rad u novčarskom gospodarstvu često prikazivan kao gubitak slobode i osjećaja prave pripadnosti. Među jednakima se stvaralo pravo prijateljstvo koje je značilo uzajamno pomaganje, druženje u rijetkim trenucima dokolice. U tom tradicionalnom, patrijarhalnom okruženju, obiteljska sigurnost, skrb o obitelji i zrela ljubav bili su okosnica života, smatralo se opće prihvaćenim da pojedinci imaju obitelj, smiraj zrele ljubavi i da se cijeloga života skrbe o obitelji, užoj i široj. Nažalost, nesigurne društvene i ekonomske prilike i ovisnost o vremenu (nedostatak liječničke skrbi, nepostojanje infrastrukture, nedovoljno hrane) često su tragično utjecali na dinamiku i opstojnost obitelji. Religija je i zbog toga imala snažan utjecaj pa se spasenje i vječni život uzimao kao nada, kao utjeha uslijed mnogih gubitaka. Od osobnih motivacijskih elemenata/vrijednosti izdvajaju se samopoštovanje kojega je Mirković/Balota često isticao kao značajnim elementom za unutarnji i obiteljski mir, društveno priznanje u kontekstu pokazivanja poštovanja od drugih članova obitelji, ali i od društva/sela i životna mudrost koja prati seoskoga čovjeka od malih nogu, a poprima snažne razmjere s godinama koje život nosi.

Od Schwartzovih vrijednosti izdvajaju se univerzalizam, dobronamjernost, konformizam, tradicija i sigurnost kao međusobno komplementarne vrijednosti koje označavaju očuvanje i samonadilaženje kao šire motivacijske ciljeve. Schwartz tvrdi da „vrijednosti univerzalizma proizlaze od potreba preživljavanja pojedinaca i grupa. Ali ljudi ne prepoznaju te potrebe sve dok ne naiđu na druge izvan proširene primarne skupine i dok ne postanu svjesni oskudnosti prirodnih resursa. (...) Univerzalizam kombinira dvije podvrste brige – za dobrobit onih u širem društvu i svijetu i za prirodu“. Integrirani, bliski život u tradicionalnoj seoskoj sredini, snažna vezanost za prirodu i nepisana seoska društvena pravila koja vode računa o uzajamnoj sigurnosti ljudi iz zajednice⁵ upravo označavaju vrijednosti univerzalizma dok dobronamjernost ljudi jednih prema drugima stvara taj osjećaj zajednice koji je vrlo važan. Tradicija i [obiteljska] sigurnost temelj su života, a konformizam je smatran neophodnim za očuvanje stabilnosti odnosa. „Pojedinci inhibiraju sklonosti koje mogu poremetiti i potkopati nesmetanu interakciju i funkcioniranje grupe. (...) Vrijednosti konformizma naglašavaju samoograničenje u svakodnevnoj interakciji, obično s bliskim ljudima.“ (Schwartz, 2012: 6).

Inglehart – nezaobilazan autor u empirijskoj primjeni i otkrivanju teorije vrijednosti – pisao je o materijalističkim i postmaterijalističkim dimenzijama zapadnih društava, no Hrvatska je (u svojim raznim društvenim oblicima i pod različitim nacionalnim vodstvima) u 19. i 20. stoljeću u razvojnoj i vrijednosnoj fazi prije Inglehartove teorije. S obzirom na dominaciju naturalne privrede, nepostojanje značajnih subjekata za snažnije zapošljavanje radnika, nedovoljan razvoj urbanih sredina, česte državne promjene i nepostojanje direktnih motivacija ni strategija za razvoj domaćega gospodarstva (jer je bilo u funkciji zadovoljavanja tuđih nacionalnih potreba), može se govoriti o predmaterijalističkim vrijednostima.

Analizu Mirkovićeve znanstvenog opusa nužno je započeti s njegovom doktorskom disertacijom u kojoj je naglasio da dva ključna elementa određuju gospodarsku produktivnost svakoga naroda: prirodni uvjeti (disponirajući uvjeti gospodarske produktivnosti) i proizvodne snage (determinirajući uvjeti gospodarske produktivnosti), pri čemu su osobine ljudi (»prirodne osobine«, kultura i sklonost naroda prema gospodarskoj djelatnosti, određivanje političkih ciljeva i religija) odlučujući uvjet ekonomskog razvoja: „duh koji živi u čovjeku i koji ga tjera i prisiljava na djelovanje čini nam se znatno važnijim od prirodnih bogatstava“ (Mirković, 2008: 121). „Precjenjivanje ideala osjećajnog čovjeka istodobno postaje podcjenjivanje praktičnog, djelatnog čovjeka“ piše Mirković (2008: 66.), što stvara ekonomiji nesklon sustav vrijednosti u Slavenu, a osobito

5 „Jednom sudbinom vezan tijesan kolektiv“. Balota, M. Tijesna zemlja. Roman iz istarskog narodnog života. Amfora press, Pula, 2002, str. 122.

u Rusa, koji je i nepravедno podcjenjivao modernu tehniku koja povezuje duh i rad te čini preduvjet gospodarskoga razvoja (Mirković, 2008: 72). Analizirajući snažan utjecaj literature (primjerice utjecaj Dostojevskog) i religije na osobine ljudi Mirković daje suprotstavljen prikaz aktivne Zapadne Europe u kojoj protestantizam i husitizam potiču slobodu istraživanja, individualizam i obvezu rada te pasivnih Slavena pod dominantnim utjecajem pravoslavne i katoličke ortodoksije koje potiču poslušnost, statičnost i nesamostalnost. „Slavenski su se narodi gospodarski razvili onoliko koliko je uznapredovao njihov duhovni, u prvome redu religiozni razvoj“, zaključuje Mirković (2008: 122). O tom „duhovnom fondu“ naroda kao rezultatu ranijega kulturnog razvoja („istorijska pozicija, uticaj religije, filozofije, nauke, opšte stanje posvećenosti“) koji stvara „produktivne snage“ u narodu, Mirković će pisati i kasnije u svom *Uvodu u ekonomsku politiku*, pozivajući se na Listova stajališta (Mirković, 1979c: 66). Autor je svoju doktorsku tezu dokazao analizom literarnih djela, filozofsko-političkih traktata i konkretnih geografskih, etničkih i religioznih elemenata (Runjić, u: Mirković, 2008) čime i danas pokazuje put istraživačima i „obrađivačima društvenih pitanja“ kako pisce iz oblasti ekonomije naziva Mirković, onda kada to zaista jesu, a ne puki vladalački savjetodavci (*Put ekonomske nauke*, u Mirković, 1958: 280). Njegova ekonomska analiza uključuje elemente i sociološke, filozofske i historijske analize što će ostati trajno obilježje njegova znanstvenog rada. Da bi se razumjele osobine ljudi, ljudska priroda, vrijednosti i gospodarski razvoj jednoga naroda i ekonomist treba ući u književna djela, u filozofske i sociološke radove, u povijesne arhive (i to je bio jedan od važnih razloga koji je odredio smjer i obuhvat istraživanja autora u ovom radu).

Mirković je vrstan analitičar što posebno dolazi do izražaja kada predstavlja i uspoređuje različite škole ekonomske misli, ili različite teorije, primjerice za ovaj rad zanimljive teorije vrijednosti u radu *Problem vrijednosti u teoretskoj ekonomiji* (Mirković, 1958). Objektivistička teorija vrijednosti temeljni izvor vrijednosti vidi u radu (i troškovima): „Teorijski uzeto sav prinos proizvodnje stvorio je rad, ali zbog postojanja konkretnih društvenih sila, ustanova i odnosa, koji su se stoljećima razvijali (privatno vlasništvo nad zemljom i kapitalom), taj prinos ne pripada cio radniku, nego se radniku oduzima veliki dio njegova proizvoda, ne na osnovu ekonomskih zakona, nego na osnovu društveno-političkih odnosa“ (Mirković, 1958: 324). Subjektivistička teorija vrijednosti polazi od subjektivne ocjene pojedinca te vidi korisnost, upotrebljivost i rijetkost dobara kao osnovne izvore vrijednosti. U analizi ove teorije Mirković ističe von Wieserova stajališta: „Slobodna subjektivna ocjena pojedinca, koja uvijek traži najveće zadovoljstvo uz najmanji mogući napor postaje fikcija. Na čovjeka utječu društveni odnosi, klasni moral, držanje njegove uže sredine, odnosi mase prema vođi, autoritet vođe, utjecaj štampe, sila, tako da je čovjek daleko od toga da u svojim ocjenama bude

potpuno slobodan.“ (Mirković, 1958: 300). Dualistička teorija pak umjesto jednog uzroka vrijednosti vidi kauzalne nizove – jedan izvor vrijednosti utječe na drugi (Mirković, 1958: 336). Ističemo ovdje njegov komentar na ekonomske teorije bez problema vrijednosti čiji teoretičari (aristokratskoga porijekla) smatraju da se problemom vrijednosti ne treba baviti jer je riječ o vulgarnom, nenaučnom, naivnom izrazu iz svakidašnjeg života: „Kako već od Aristotela znamo, da je ‘život praksa, ne poezija’, izrazi stvoreni u narodu, u ‘praktičnom životu’, a vrijednost (*valeur, valore, value, Wert*) pojavljuje se u istom smislu u svim jezicima, to znači da taj nije slučajno zalutao u ekonomsku nauku, nego mu je to mjesto“ (Mirković, 1958: 337). U svom zaključnom osvrtu na teorije vrijednosti Mirković piše o ovisnosti teorija vrijednosti o polaznim filozofskim i sociološkim stanovištima i time kao i u brojnim svojim drugim radovima naglašava važnost razumijevanja i tih aspekata u tumačenju i ocjeni različitih ekonomskih teorija i praksi: „A baš teorija vrijednosti pokazuje, u kojoj je mjeri ekonomska nauka vezana na jednoj strani s općom filozofskom teorijom spoznaje, na drugoj strani s osnovnim pitanjima opće sociologije. Spoznajno je važno da li polazimo od spoznaje našega uma ili od činjenica iskustva, od empiričkih fakata; sociološki je važno da li polazimo od cjeline ili od dijelova društva, konkretnije od pojedinih privrednih subjekata, bez obzira da su to osobe ili gospodarstva (kućanstva, obitelji) ili je to sklop, veza, cjelina, koje su dijelovi ličnosti i pojedina gospodarstva. Ako kažemo ‘čovječanstvo’, ‘narod’, ‘klasa’, ‘ceh’, ‘grad’, mi smo pošli od cjeline, koju smo zamislili našim umom, a koja nije empirijska činjenica“ (Mirković, 1958: 340).

U svojem utjecajnom djelu *Trgovina i unutrašnja trgovinska politika* Mirković piše o nužnim psihičkim osobinama trgovca ističući da su ove osobine uvijek jače pokazivala nomadska, stočarska plemena, nego zemljoradnička, više stanovništvo, kome su na domašaju bili vođeni putevi (rijeke, jezera, mora), nego plemena daleko od njih: „poznavanje ljudi i vještina ophođenja sa njima, lična neustrašivost, preduzimljivost, brzina u odluci, predviđanje događaja, lako snalaženje u nepredviđenim situacijama, sticanje sklonosti moćnijih (kneževa, vladara, građanskog saveta, vlasti uopšte) poklonima, mitom, ličnim prestižom, ucenom, zatim poznavanje robe, puteva, običaja i potreba raznih krajeva, sposobnosti organizacije (karavane, lađe, radnje) i upravljanja“ (Mirković, 2012: 78).

Njegove misli zapisane u radu *Oskudica teorije*, prvi put objavljenom u prosincu 1923. godine kao da opisuju današnje hrvatsko društvo 21. stoljeća (dominantni stavovi i vrijednosti koje Mirković prepoznaje u tadašnjem društvu mogu se čuti i prepoznati i danas, u Hrvatskoj na početku 21. stoljeća, stoga ih i prenosimo u nešto dužem paragrafu):

„Naše društvo pokazuje preteranu nesklonost prema svakoj teoriji. ... Na prvome mestu dolazi uvek pitanje tehnike: *kako će se izvršiti posao* oko popravljanja valute, oko povišenja proizvodnje, oko izgradnje željeznica; kako

će se doneti novi zakoni, poboljšati život, prosvetiti narod, itd. – a da se pritom i ne postavljaju *osnovna pitanja*: kakav je naš privredni sistem uopšte, i koje mesto zauzima naša privreda u svetskoj produkciji; kakova je naša prosveta, i razvijamo li se mi u duhovnom pravcu isto kao i Germani? Ili kao Romani? I imade li ovakovo prosvetćivanje kakvo je naše uopšte smisla? ... Mi živimo u punom jeku one 'filozofije prakse'... Bujica života traži *čin*, kretnju i stvaranje sa vidljivim rezultatima. Traženje istine *sub specie mundi et aeternitatis* izgleda kao anahronizam. Razmišljanje o poslednjim pojmovima, o uslovima društvenoga razvitka, o zakonima života i napretka, izgleda u eri tehnike i specijalizacije kao luksuz i za mali i siromašan narod nepotreban gubitak vremena. ... Pragmatizam i materijalizacija uvlače se u društvene nazore i postaju najvažnijim pokretačima života. Uz stvarne potrebe života, koje onemogućuju svaki drugi rad koji nije neposredno koristan, dejstvuju kao podstrekači tradicije i navike; u našoj maloj ali nescromnoj sredini, svaki se oseća pozvanim da raspravlja o svemu, – mnogo i o svemu govoriti, smatra se teoretisanjem... (ovdje ističe da je pragmatizam reakcija na 'teoretičare' koji nisu sebe ispitivali, nisu ni pokušali ući u borbu protiv predrasuda, i njihove su 'teorije' bili proizvodi trenutnih raspoloženja i diktata, koji su dolazili s polja, a ne dosledni produkti njihova uverenja... a to dolazi otuda, što teoretičari nisu uvek samo ljudi od nauke nego su i članovi društva i kao takvi su determinirani prema socijalnoj skupini kojoj pripadaju)... Sloveni se i u nauci bave praktičnim pitanjima... Nijedno zvanje koje nije neposredno ekonomski korisno kod nas se danas „ne isplaćuje“. „Ne isplaćuje“ se biti naučnik, profesor, novinar, književnik, slikar, kipar. „Ne isplaćuje“ se biti ni advokat, osim ako se za tip advokata uzmu najgori egzemplari i najniži poslovi advokatski. „Ne isplaćuje“ se nijedna služba državna, ako se ne misli na ucenjivanje i mito. Na koji način da se dakle nađe mogućnost opstanka i rada za one energije što po svojoj duhovnoj strukturi nikako ne pripadaju onome sloju koji radi neposredno na proizvodnji materijalnih dobara? Kako da stvaraju, misle, i žive, ljudi koji ne mogu da budu aktivni u privrednom životu, i ne služe razonođenju publike, dakle ljudi od nauke, misli, teorije? Čovek mase, prosečan čovek, je aktivan. Prosečan čovek voli kretnju i čin. Prosečan čovek misli praktično, i radi duhovno samo onoliko koliko je dovoljno da se oporavi od neprestanog tehničkog rada, da može nakon oporavka bez pitanja opet dalje da radi. Čovek teorije, međutim, traži neprestano. Traži jasnoću, tačnost, istinu. Traži svetlo. Za ovo traženje potrebna mu je sloboda i posvemašnja nezavisnost od uticaja spolja. Ako je čovek prisiljen da neprestano mehanički radi, nuždom biološkog zakona mora da zakržljavi onaj deo njegova organizma koji ne radi ili koji radi manje. ...Vlada novca i sporta u našem društvenom moralu samo je liliputansko izdanje 'amerikanizma'“ (Mirković, 1979c).

U konačnici, analizom njegova ukupnog književnog, publicističkog i znanstvenog opusa (obuhvaćeni su ključni radovi koji se odnose na 19. i 20. stoljeće), vrijednosti se mogu sumirati u nekoliko temeljnih grupa, prikazanih u tablici 3, i potkrijepljenih odabranim Mirkovićevim mislima ili upućivanjima na određena djela.

Tablica 3. Kategorizacija vrijednosti uz odabrane citate

Vrijednosti	Odabrani citati/djela
Vrijednosti prirodnog svijeta Ljepota i značaj prirode (zemlje) Briga o prirodi	„Iskonske čežnje ljudi za ljepotom, za srećom, za radošću trepere mu u srcu...” ⁶ „Čovjek postaje nesretniji. On je udaljen od prirode, od života sa zemljom, vjetrovima, životinjama, on je udaljen i od bliskosti ljudi. Za novac se može dobiti ljepota, mladost, ali se ne može dobiti ljubav ni jednoga živoga stvorenja. Život na novčanoj osnovi postaje bučan, šaren, buran, pun promjena, ali prazan i besciljan.” ⁷ „Sve prolazi i sve je bez trajne vrijednosti, samo zemlja ostaje.” ⁸
Tradicionalne obiteljske vrijednosti Obiteljska sigurnost Zrela ljubav Tradicijska	„(...) Novac mijenja, deformira i moralno degradira seljaka” ⁹ „Ljudi iz dvaju sela, na ure udaljenih rijetko su se intimnije zbližavali, ako nije među njima dolazilo do srodstva putem ženidbe, ali su se, kao i svi seljaci, u prigodama pomagali, ne sklapajući ipak bližeg prijateljstva” ¹⁰
Religiozne vrijednosti Spasenje i vječni život	„Pop drži selo, gospoda drže popa.” ¹¹ „Oni koji se pate, bliže su Bogu, govori pop. Sigurno je samo to da su oni koji se muče bolji.” ¹² Utjecaj Crkve – u djelu: Balota, M., 1964. Smrtni grijeh. Drama u tri čina iz života seoskih ribara. Riječka revija 4/1964., str. 259-274.

6 Balota, M. Tijesna zemlja. Roman iz istarskog narodnog života. Amfora press, Pula, 2002., str. 55-56.

7 Mirković, M. „Utjecaj prodiranja novčanog gospodarstva na seljaštvo”. U: Seljaštvo u kapitalističkim formacijama. Izabrani ekonomski radovi, 1. svezak, Informator, Zagreb, 1979a., str. 7.

8 Balota, M. Tijesna zemlja. Roman iz istarskog narodnog života. Amfora press, Pula, 2002., str. 41.

9 Mirković, M. Predgovor. U: Seljaštvo u kapitalističkim formacijama. Izabrani ekonomski radovi, 1. svezak, Informator, Zagreb, 1979a.

10 Balota, M. Tijesna zemlja. Roman iz istarskog narodnog života. Amfora press, Pula, 2002., str. 24./25.

11 Balota, M. Tijesna zemlja. Roman iz istarskog narodnog života. Amfora press, Pula, 2002., str. 38.

12 Balota, M. Tijesna zemlja. Roman iz istarskog narodnog života. Amfora press, Pula, 2002., str. 292.

Utjecaj Crkve na društvene i ekonomske odnose	Rasprava o značaju protestantizma i pravoslavlja uslijed izmijenjenih društvenih i ekonomskih odnosa u: Mirković, M. X Seljaštvo u kapitalističkim formacijama. Izabrani ekonomski radovi, 1. svezak, Informator, Zagreb, 1979., str.40 .// Mirković, M. Istarske nevolje. Glas Istre, 20. 9. 1921.
Društvene vrijednosti Jednakost Rad Sloboda Samopoštovanje Društveno priznanje Pravo prijateljstvo Mudrost Dobronamjernost Konformizam Briga o drugima	„Vajk su naši dani teški bili, prazni žepi i žuljavi dlani, mučan nan je bija kruh naš svakidani, ko ga je bilo. Ko ne, smo postili“ ¹³ „Živiš ovako, živiš onako, kraj su uvijek četiri daske. Glavno je biti čovjek“ ¹⁴ „Uvjereni smo da jedini put k pravoj sreći čovječanstva jest mir, kog će sklopiti proletarijat s proletarijatom, bez visoke diplomacije, koja je u službama buržoazije, a taj mir udovoljit će pravednim zahtevima svih naroda“ ¹⁵ „Postoje i posebni, do detalja vjekovima izgrađeni, iako nepisani, zakoni seoskog kolektivnog života“ ¹⁶ „Nitko neće težaku pomoći, ako mu težak ne pomogne.“ ¹⁷ „Tri socijalne grupe skoro podjednako brojne, siromašni seljaci bez stoke, mali seljaci bez stoke ili sa nešto stoke i srednji seljaci sa stokom.“ ¹⁸ „Tvornica stvara na selu jednu sasvim novu psihologiju. Prekida se ona potpuna zavisnost seljaka od zemlje, tj. od prirodnih uvjeta, i sa tim prekidom nestaje njegovog prvobitnog osjećaja sigurnosti i stalnosti, nestaje naivnosti i slobode u radu i izražavanju.“ ¹⁹ Komformizam, pravo prijateljstvo, mudrost i briga o drugima – u djelu: Balota, M., 1964. Smrtni grijeh. Drama u tri čina iz života seoskih ribara. Riječka revija 4/1964., str. 259-274. Važnost jednakosti i svojine. U: Mirković, M. Istarske nevolje. Glas Istre, 20. 9. 1921.

Izvor: izrada autorica.

13 Balota, M., Roženice (1930.). U: Balota, M., Na crvenoj istarskoj zemlji. Izbor iz djela. Čakavski sabor, 1979d.

14 Balota, M. Tijesna zemlja. Roman iz istarskog narodnog života. Amfora press, Pula, 2002., str. 293.

15 Mirković, M. U: Hrvatski list, 1. 5. 1918.

16 Mirković, M., Agrarna struktura Jugoslavije. U: Izabrani ekonomski radovi, 2. svezak, Poljoprivreda i seljaštvo u Jugoslaviji, Informator, Zagreb, 1979b., str. 2.

17 Balota, M. Tijesna zemlja. Roman iz istarskog narodnog života. Amfora press, Pula, 2002., str. 92.

18 Mirković, M., Agrarna struktura Jugoslavije. U: Izabrani ekonomski radovi, 2. svezak, Poljoprivreda i seljaštvo u Jugoslaviji, Informator, Zagreb, 1979b., str. 7.

19 Mirković, M. „Selo i tvornica“. U: Seljaštvo u kapitalističkim formacijama. Izabrani ekonomski radovi, 1. svezak, Informator, Zagreb, 1979a., str. 29.

5. ANALIZA MIRKOVIĆEVA ŽIVOTNOG PUTA I NJEGOVIH OSOBNIH VRIJEDNOSTI

Mijo Mirković piše kako tadašnje partijske zborove valja zamijeniti „utecajem na radni narod rečju, primjerom, životom i ličnošću“ (Stipetić u: Mirković, 2012: 15). Pozivajući na borbu čiji početak znači savladavanje individualnih interesa i služenje općima (Mirković, 1979c: 2) te zalažući se za savez bespravnih s onima koji su spremni za bespravne se žrtvovati, savez nauke i radnoga naroda (Mirković, 1979c: 3), Mirković nije „agitirao“, on je na tome neprestano radio. Mirkovićeve riječi o moralu stoga zvuče i jače i uvjerljivije jer ih govori/piše čovjek snažnih moralnih načela: „Naročito mora politika malih naroda da se zasniva na moralu. Laž, prevara, neiskrenost, obmana, podvala i nasilje ne mogu se ni dozvoliti ni opravdati ni sa gledišta politike niti sa gledišta morala“ (Stipetić u: Mirković, 2012: 15).

Antifašist i humanist, posvećen borbi za slobodu naroda i mišljenja, ali i borbi za napredak i ekonomski razvoj, vjeran principima znanstvenoga istraživanja i obrani hrvatskoga identiteta Istre (za koji se aktivno borio i na mirovnim konferencijama poslije II. svjetskog rata kao uspješan pregovarač), cijeli svoj život bio je predan radu, a svojom neiscrpnom energijom, nevjerojatnom teorijskom „opremljenošću“, ali i velikim praktičnim iskustvom u različitim organizacijama, širokim obrazovanjem i interdisciplinarnim pristupom ekonomiji te bogatim jezičnim stilom i u znanstvenom radu bio je i ostaje primjer mnogim prošlim, sadašnjim i budućim generacijama.

Njegove osobne vrijednosti oblikovale su se u obiteljskom okruženju maloga južnoistarskog sela, u neslobodnoj, ratom zahvaćenoj i napaćenoj Istri (oba svjetska rata ostavila su neizbrisiv trag na njegov životni put: evakuacija u Češku 1915., mobilizacija i povratak u Pulu, zatvori u I. i II. svjetskom ratu, hrvatski narodni preporod), kroz cjelokupno njegovo obrazovanje, u dodiru s velikim ekonomskim umovima toga doba kojima se divio i zbog kojih je upisivao fakultete u Frankfurtu i Berlinu (prof. Franz Oppenheimer i Werner Sombart), pod utjecajem djela sociologa Maxa Webera i Matije Vlačića, kroz fizički rad i rad u velikim organizacijama, kroz izučavanje ekonomske povijesti i sadašnjosti naših prostora, kroz aktivan istraživački rad na terenu (primjerice njegovo značajno osobnim sredstvima financirano istraživanje poljoprivrednih zadruga u Italiji koje je iznjedrilo važne zaključke za jugoslavenski sustav zadruga i utjecalo na napuštanje kolektivizacije 1953. godine), kroz novinarski i urednički rad, kroz poliglotstvo i boravke u brojnim drugim zemljama, kroz susrete sa svojim ljudima, mornarima, ribarima, seljacima svojega kraja, kroz zvuk roženice i miris crvene zemlje i mora, kroz duh i priče i doživljaje iz svakodnevnog života istarskog sela.

Njegova etika tolerancije vidljiva je još u mladim danima: „Imao sam i poseban tajni razlog zbog kojeg sam volio cirkus. U njemu su sjedili zajedno, jedan do drugoga, kao gledaoci, Hrvati i Talijani. Bili su izmiješani, onako kako su ulazili. I tu se nisu svađali ni tukli. Bili su jednostavno gledaoci... Ali tu u Pazinu bila je borba između Talijana i Hrvata i ja sam bio Hrvat i hrvatski đak, i sudjelovao sam u borbama i tučnjavama, kad je do njih dolazilo, na njihovu uvredu i ja sam nekoliko puta planuo i udario – a opet bio sam negdje u dubini uvjeren, da se može naći rješenje za zajednički život bez svađa i bez tučnjava i da obje strane nekako gotovo neprirodno natežu nacionalizam, samo da ne bi bilo mira“ (*Stara pazinska gimnazija*, 1950 prema: Balota, 2002).

Njegova radna etika izrasla je na tijesnoj istarskoj zemlji u dodiru s morem, gdje je radeći sve seljačke poslove za nadnicu i baveći se lončarstvom pomagao svojoj požrtvovnoj majci Mari i ocu Anti, seljaku, ribaru, mornaru, kamenolomcu i klesaru, fizičkom radniku, ali i rakljanskom županu koji je prvi u mjestu pročitao 50 knjiga i koji se izborio za otvaranje prve hrvatske škole u Raklju, čiji je učenik prve generacije i Mirković, a razvila se pod utjecajem radne etike husitizma i protestantizma s kojima se upoznao u mladosti u Češkoj i kasnije u radovima Maxa Webera te izučavanjem života i djela Matije Vlačića Ilirika.

Radi od mladosti te je upravo kult rada strastveno njegovao cijeloga života²⁰. Putuje s majkom, koja u zaprezi punoj glinenih lonaca, obilazi sela, zamjenjujući ih za žito ili grahorice, a već je s deset godina „mali od foguna“ na talijanskom trabakulu „Tomasso“ koji prevozi istarski kamen u Italiju (Stipetić, u Mirković, 2012: 3). Po izbijanju I. svjetskog rata i zatvaranju škole (gimnazija u Pazinu), zapošljava se kao kamenolomac i miner u Vojno-inženjerskoj upravi u Puli, a po evakuaciji u Češku radi na željeznici. Mobiliziran je 1916. godine, a 1917. kao pripadnik ratne mornarice u Puli zapošljava se za pomoćnog slovoslagara u tiskari Krmpotića, gdje se tiskao *Hrvatski list* za koji uskoro počinje i pisati. Tijekom studija u Zagrebu novinar je i urednik *Novosti*, iako je dovodio u pitanje svrhovitost rada zbog besmisla poslova koje je radio (izvadak iz dnevnika 1920. godine²¹ mnogo govori o njegovoj osobnosti i vrijednostima). Tijekom studija u Njemačkoj radi i najteže fizičke poslove. Po povratku u Jugoslaviju 1924. zapošljava

20 „Knjige, braćo moja, ne zvona, dovikivao je Dositije. Rad, braćo, ne agitacija“ – kažemo mi“. U: Mirković, M., 1925: 110.

21 „Zašto da ne izađem iz kolotečine, da ne pođem stranputicom, kad je čitav moj dosadašnji život bio bježanje iz kolotečine. Pa makar u svijetu morao raditi naporne poslove, ipak je bolje nego zapasti ovdje u birokraciju ili plitku buržoaziju ili nezadovoljnike, koji ne znaju što hoće. Živi se jednom i to kratko. Kakav smisao ima ovo 'studiranje' kad volje za to nemam?... Na jugu nema mjesta za mene, za sada. Tjera me snaga i instinkt na sjever. U Njemačku, Dansku, Englesku, Belgiju, Švedsku, Norvešku, Holandiju, Rusiju,... To je širok program, logičan i stvaran. I izvest ću ga. Trpit ću. Pa što znači trpjeti? Od kako nisam više gladan (od kad sam urednik „Novosti“ – dakle već godinu dana), trpim više nego onda, dok sam bio gladan“ (Stipetić, 2013: 560)

se kao knjigovođa u Aleksinačkim rudnicima u Srbiji gdje je nezadovoljan poslom i uvjetima rada pokušao osnovati sindikat među rudarima-seljacima (Urošević u: Balota, 2005: 385) pa biva otpušten. Nakon toga prihvaća poziciju suplenta na Trgovačkoj akademiji u Osijeku, gdje ostaje kratko jer je izabran za nastavnika Pomorske akademije u Bakru. Potom se zapošljava u francusko-srpskoj banci u Beogradu, zatim je urednik u *Trgovinskom glasniku*, a 1927. prihvaća dužnost sekretara privredne komore Dunavske banovine u Novom Sadu. Godine 1928. izabran je za docenta na ekonomsko-financijskoj grupi predmeta na Pravnom fakultetu u Subotici i sve do kraja 1932. obavlja i nastavne djelatnosti i poslove u komori. Tada odlučuje napustiti dobro plaćeno mjesto u komori i posvetiti se isključivo nastavnom radu (Stipetić, u: Mirković, 2012: 4), što ukazuje na to kojim je vrijednostima dao prioritet na svom životnom putu. Godine 1939. prelazi na Ekonomsko-komercijalnu visoku školu u Beograd, ali već 1941. bježi iz Beograda odbijajući kolaboraciju s okupatorom i nastanjuje se u Vantačiću (na otoku Krku) gdje živi kao ribar i mornar. Nakon izlaska iz zatvora (uhitili su ga Talijani) radi kao konobar u Željezničkoj restauraciji u Vinkovcima, a potom dolazi u Zagreb gdje se zapošljava u statističkoj službi Hrvatske državne banke do odlaska u partizane 1944. Po završetku rata zapošljava se u povjerenstvu trgovine i industrije nacionalnoga komiteta Jugoslavije u Beogradu te biva imenovan potpredsjednikom Privrednog savjeta Jugoslavije, ali na toj funkciji ostaje kratko, s obzirom na to da su njegovi prijedlozi drukčiji od onih što ih očekuje novo političko rukovodstvo (Stipetić u: Mirković, 2012: 4). U pregovorima za priključenje Istre postaje glavni ekonomski savjetnik te daje značajan doprinos mirovnim pregovorima. Godine 1947. izabran je za akademika u JAZU (Zagreb), gdje tri godine radi kao glavni tajnik. Od školske godine 1947./1948. zapošljava se na Ekonomskom fakultetu u Zagrebu, na kojemu je kasnije i dekan. Sav taj neumoran rad, ogromno iskustvo u različitim organizacijama i odnosima, oblikovalo je odgovornog znanstvenika, književnika, novinara, profesora, čovjeka Miju Mirkovića, koji je nama pak podario svoj nevjerojatan književni, publicistički i znanstveni opus. A ono što je Krklec napisao za njegovu hvaljenu monografiju *Puna je Pula* koja je i danas mnogima nezaobilazan izvor informacija i inspiracije, moglo bi se napisati i za njegov kompletan opus: „Čitav je čovjek u njoj, učenjak i pjesnik podjednako, i ne samo to. U njoj je đak, radnik, zatvorenik, novinar i mornar, agitator i borac, doktor ekonomskih nauka, istarski seljak.“ (Krklec u: Balota, 2005: 374)

Njegov kritički duh i pronicljivost u analizi i sintezi te sistematičnost učinili su ga uz ostalo vrhunskim recenzentom i urednikom edicija i studija iz gospodarske povijesti, a njegovi su komentari politika, aktivnosti i odluka tada aktualne vlasti često dovodili do polemika i političkih reakcija (primjerice već 1936. godine u predgovoru *Industrijske politike* piše kako je „od svoga stvaranja do naših dana

jugoslavenska narodna privreda više umela da potroši, no što je uspela da stvori“ i da je „broj državnih činovnika veći od broja industrijskih radnika“ (Stipetić u: Mirković, 2012: 15-16).

Mijo Mirković bio je renesansni, sartreovski tip intelektualca (Stipetić u: Mirković, 2012: 14), koji je istovremeno uvijek bio i jednostavan čovjek, istarski seljak povezan s morem, s narodom, i svojom Istrom, sveučilišni profesor koji u istarskoj narodnoj nošnji na glavnom trgu u Zagrebu *sviri* roženice „kroza ke govore glasi naših starih od davne davnine, ... glasi crlene zemlje i krasa, glasi domovine« i koji je moral sela „čovik je besida“ (Balota, 2002) uvijek nosio sa sobom.

Njegovo široko obrazovanje i interdisciplinarni um stvorili su djela u kojima o ekonomskim/društvenim problemima progovara iz perspektive ekonomista, sociologa, demografa, socijalnog psihologa, povjesničara i ekonomskoga geografa, čime čitatelju uvijek daje povijesni/razvojni kontekst problema o kojemu piše potkrijepljen činjenicama i izvorima literature, ali i osobnim iskustvom te obogaćen njegovim pronicljivim i dragocjenim komentarima. Vrijednosti koje determiniraju ili usporavaju ekonomski razvoj predmet su njegovih analiza u cjelokupnom opusu.

6. DRUŠTVENE VRIJEDNOSTI U SUVREMENOJ REPUBLICI HRVATSKOJ U ODNOSU NA MIRKOVIĆEVE SPOZNAJE

Mijo Mirković pisao je o nevoljama, životima, problemima seljaka kao najznačajnije društvene mase 19. i 20. stoljeća i smatrao je svojim najvažnijim zadatkom kao književnika i znanstvenika prenijeti taj „autentični nerv konzervativne mase“²² i vrijednosti koje su obilježile tadašnje društvo.

S ciljem komparacije tadašnjih i suvremenih vrijednosti, koristit će se podaci dobiveni provođenjem longitudinalnoga istraživanja *European Values Study* (dalje u tekstu: ESV, Europska studija vrijednosti) u kojemu je Hrvatska sudjelovala u tri od pet valova – 1999. (za period 1999. – 2004.), 2008. (za period 2008. – 2010.) i 2017./2018. godine (za period 2017. – 2022.). U prvome je valu sudjelovalo 1003 ispitanika, u drugome 1525, a u trećemu 1487 ispitanika koji su razmjerno odabrani iz svake županije, po trećina ispitanika je iz pojedine razine dohotka (niže, srednje i više), nešto je više žena (58 %) u sva tri vala. U posljednjem je valu nešto niži udio mlađih ispitanika od 15 do 29 godine, odnosno veći je udio starijih od 50 godina (50,9 % u trećemu valu u odnosu na 26 % u prvome valu) pa je time trećim valom istraživanjem u uzorku 1/3 umirovljenika. Polovica je ispitanih u

22 Črnja, Z., Balotine smrti. govor istarskim studentima u Zagrebu, 17.2.1964., Riječka revija, 4/1964, str. 241.

braku, ali bitno raste udio onih koji su ocijenili veze nedovoljno stabilnima (80 % 2017. – 2020. u odnosu na 32 % 1999. – 2001. godine). U uzorku raste udio onih s višom razinom obrazovanja pa ih je u posljednjem valu 1/3, dok 40 % ispitanih radi na puno radno vrijeme, podjednako u privatnome i javnome sektoru. Uzorak se može ocijeniti kao kombinacija stratificiranoga i kvotnoga pa je u određenim raspravama upitna reprezentativnost, posebice i s obzirom na činjenicu da su u mnogim pitanjima odgovori u drugome valu bitno odudarali od prvoga ili trećega vala, no svakako je ovo istraživanje kvalitetan orijentir trendova u društvenim navikama hrvatskoga društva.

Istraživanje se provodi od 1981. godine, a osim navedenih, provođena su za period 1981. – 1984. i 1989. – 1993. godine. Obuhvat zemalja s vremenom se proširio pa je tako u posljednjem valu uključeno 36 u odnosu na 16 zemalja iz prvoga vala²³, a proširio se i broj uključenih varijabli – od 370 1981. godine do 474 2017. godine.

Promocija europskih vrijednosti u temeljima je funkcioniranja Europske unije, stoga ne čudi da je posebno za Europsku uniju i geografski/vrijednosno bliske zemlje provođeno istraživanje na tragu otkrivanja zajedničkih, ali i suprotnih vrijednosti koje, s obzirom na dugotrajnost provođenja, nudi vrijedna saznanja.

Istraživana su područja: percepcija života, obitelj i brak, rad, religija, politika i društvo. U kategoriji vrijednosti „život“ istražuje se blagostanje, sreća, zadovoljstvo životom i kontrola nad životnim događajima. Kroz „obitelj“ ispituju se brak, djeca, bezuvjetna ljubav, uloga žena i prijenos vrijednosti dok se kroz vrijednost „rada“ istraživanje posvetilo radnoj etici, razlozima uključivanja u rad, zadovoljstvu radom. U kategoriji „religija“ fokus je na odlaske u crkvu, povjerenje u Crkvu, značaj Boga i tradicionalna uvjerenja. U „politici“ se ispituju politički interesi, želja za uključivanjem u političke akcije, položaj na političkoj relaciji lijevo-desno, post-materijalizam i potpora demokraciji, a kategorija „društva“ odnosi se na društvene mreže, povjerenje u druge, solidarnost, toleranciju i popustljivost. Ispituju se i moralni stavovi u smislu (ne)poduzimanja nemoralnih radnji, nacionalni identitet (povjerenje u druge narode, pitanje imigranata) i stav prema okolišu.

Kao i na razini Europske unije i ostalih zapadnih zemalja, promjene u vrijednostima vidljive su i u Hrvatskoj, iako su tradicionalne vrijednosti perzistentnije u Hrvatskoj negoli u drugim zapadnim zemljama. Neovisno o promjenama kroz koje tradicionalne kategorije vrijednosti kao što su obitelj, religija, rad i nacionalni identitet prolaze, te kategorije i dalje predstavljaju temelje hrvatskoga društva. Povijesno gledajući, s obzirom na činjenicu da se

23 Lista uključenih zemalja u ESV istraživanje dostupna na: <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSEVTrend.jsp>

kroz 20. stoljeće dugo zadržao agrarni karakter hrvatskoga društva sa snažnim patrijarhalnim pristupom i naglaskom na značaj tradicije u smislu važnosti obitelji, rada, seljačkoga karaktera, što je i Mijo Mirković predstavio u svojim radovima, sporije se i događaju vrijednosne promjene.

Analizirat će se varijable istraživane u ESV-u koje su značajne za komparaciju s radovima Mije Mirkovića te će se utvrditi promjene u odgovorima hrvatskoga društva, odnosno fokus će biti upravo na tradicionalnim vrijednostima iz Mirkovićevih tekstova, što u ESV-u pokriva pitanja vezana za obitelj, religiju, društvene i moralne vrijednosti.

Razmatrajući podatke²⁴ u periodu od 1999. do 2017. godine mogu se uočiti sljedeći trendovi koji se odnose na tradicionalne vrijednosti hrvatskoga društva:

- 1) **Obitelj** je i dalje vrlo značajna institucija u hrvatskome društvu, neovisno o promjenama kroz koje obitelj kao tradicionalni nukleus prolazi:
 - a) Većina smatra da je obveza djece da se brinu o starijim i nemoćnim roditeljima.
 - b) Osjećaj poštovanja i ljubavi prema roditeljima neupitan je kod mnogih ispitanika (porast udjela u promatranom razdoblju sa 63 % na 70 %), odnosno ne smatra se da roditelji isto moraju zaslužiti.
 - c) Većina (87 %) smatra da je dužnost roditelja da učine sve za svoju djecu čak i nauštrb vlastitog blagostanja.
 - d) Oko 80 % ispitanika ima potpuno povjerenje u obitelj.
- 2) Promjena stavova prema **odnosima, braku i djeci**:
 - a) Raste udio onih koji brak smatraju zastarjelom institucijom (10,4 % 1999. godine na 20,8 % 2017. godine).
 - b) Raste udio onih koji smatraju da bi dijete u kući trebalo imati i oca i majku.
 - c) Povećao se udio ispitanika koji smatraju da žena može biti samohrani roditelj.
 - d) Od značajnih kriterija za uspješan brak izdvajaju se vjernost, diskutiranje problema, kvalitetan stambeni status, dijeljenje

24 Autorice su se fokusirale na analizu podataka i ekstrahiranje zaključaka o vrijednostima značajnima za rad o Miji Mirkoviću. Detaljni pregled Europske studije vrijednosti s aspekta Hrvatske u: Baloban, Črpić, Ježovita (ur.), 2019.

kućanskih obveza, imanje djece, imanje vremena za prijatelje i osobne hobije.

3) **Sekularizacija društva** često je izdvajan trend u smislu da osjetno opada udio osoba kojima je religija značajna (pad od šest postotnih poena 2017. u odnosu na 1999. godinu) odnosno bitno raste udio onih kojima religija nije uopće važna u životu (16 % ispitanika 2017. godine u odnosu na 6 % ispitanika 1999. godine). No, određeni trendovi koji se uočavaju možebitno su u kontradikciji s ovom tvrdnjom pa se tako primjećuje sljedeće:

- a) Raste udio onih koji su pripadnici religioznih organizacija.
- b) Osjetan pad povjerenja u Crkvu (7,6 % nije imalo nikakvo povjerenje 1999. godine, a 2017. godine 25,8 % ispitanika).
- c) I dalje više od 80 % ispitanika pripada određenoj vjeroispovijesti.
- d) Smanjuje se učestalost odlazaka u crkvu, ali su odlasci do 12 godina bitno učestaliji (važnost sakramenata).
- e) Opada značaj vođenja religijske službe kod rođenja (krštenja) i vjenčanja, no ne opada u slučaju smrti (pokopi, posljednje ispovijedi).
- f) Ne opada udio religioznih osoba, no raste udio onih koji ne vjeruju u Boga.

4) Značaj **individualnosti**:

- a) Provođenje vremena s prijateljima (na tjednoj bazi) značajno je za većinu (iznad 75 %) ispitanika.
- b) Aktivnije uključivanje u članske organizacije različitog karaktera (sportske, kulturne, umjetničke, religiozne...).

5) Snažno smanjenje povjerenja, ali i interesa prema **političkim aktivnostima**:

- a) Više od polovice ispitanika nije uopće ili je malo zainteresirano za politiku.
- b) Snažan rast nepovjerenja prema političkim institucijama kao što su Sabor (više od 90 % ispitanika nema povjerenja u

Sabor), političke stranke, NATO, UN, EU, pravni sustav, različite regionalne organizacije...

- c) Skoro 40 % ispitanika 2017. godine bilo je potpuno nezadovoljno političkim sustavom.
 - d) Polovica ispitanika smatra da se često ili uvijek nepravedno zbrajaju glasovi na političkim izborima i da se glasači podmićuju, a više od 70 % ispitanika smatra da bogati kupuju izbore.
- 6) Perzistentnost **tradicionalnog razmatranja** određenih društvenih pitanja:
- a) Raste udio ispitanika koji ne odobravaju pobačaj, npr. u slučaju kada žena nije udana (s 34,4 % 1999. na 49,2 % 2017. godine) ili u slučaju kada se ne želi veći broj djece (s 40,4 % 1999. na 52,2 % 2017. godine).
 - b) Polovica ispitanika smatra da homoseksualni parovi nisu jednako dobri roditelji kao heteroseksualni parovi, kao i da homoseksualnost nije opravdana.
 - c) Snažna zabrinutost za nemoćne, bolesne i starije osobe.
 - d) Više od trećine (35,8 %) smatra da eutanazija nikad nije opravdana.
 - e) Više od 75 % ispitanika smatra da samoubojstvo nikad nije opravdano.
 - f) Više od polovice ispitanika smatra da smrtna kazna nikad nije opravdana.
- 7) Promjena odnosa prema **radu**:
- a) Osim plaće, koja je najviše rangirana kao kriterij važan za obavljanje radnih zadataka, radno vrijeme sve više je na cijeni (godine 1999. 64 % odabralo je radno vrijeme kao značajan element u radu, a 2017. godine 75 %).
 - b) Značajniji i kriteriji kao što su osjećaj ostvarenja željenih aktivnosti i odgovornost samog posla.
 - c) Osjetno se smanjio udio onih koji smatraju da je zaposlenost majke štetno za predškolsku djecu.

8) **Ekonomska diskusija** mijenja pravac ka društvenim pitanjima i intervencionizmu:

- a) Veći udio ispitanika (57,7 %) odabrao je zaštitu okoliša negoli ekonomski rast iako je ekonomski razvoj odabran kao najznačajniji cilj zemlje (70 % ispitanika) u odnosu na neke druge ponuđene odgovore (građani imaju veću moć odlučivanja, činiti gradove i sela ljepšima, snažna obrana...).
- b) Manji je fokus na novac i materijalno posjedovanje u budućnosti (75 % ispitanika).
- c) Veći je udio onih koji smatraju da bi se državno vlasništvo trebalo povećati (s 10,1 % 1999. na 19,2 % 2017. godine).
- d) Naglašava se više državna intervencija i kontrola nad poduzećima.
- e) Kao temelji demokracije među ispitanicima su odabrani sljedeći kriteriji: 73 % smatra temeljem da žena ima ista prava kao muškarac, 41 % smatra da je temelj demokracije da postoji državna pomoć nezaposlenih osoba, 60,4 % ispitanika vidi kao temelj demokracije da ljudi biraju vodstvo na slobodnim izborima.

Tradicionalne su vrijednosti i dalje značajne za hrvatsko društvo iako se uočavaju postmaterijalističke vrijednosti kao i liberalnije sagledavanje mnogih društvenih pitanja, što je u skladu s trendovima zapadnih zemalja. Društvene, političke i ekonomske okolnosti zasigurno su utjecale na činjenicu da se tradicionalni elementi duže zadržavaju u Hrvatskoj odnosno da su više ukorijenjeni u svijest ljudi. Može se zaključiti da je hrvatsko društvo na rascjepu između tradicionalizma i modernizma i da se rast liberalnih stavova i dalje zadržava oko tradicionalnih temelja, što je i Sekulić zaključio na temelju analize teorijskih i empirijskih istraživanja o vrijednostima u Hrvatskoj u periodu od 1985. do 2010. godine (Sekulić, 2012) ustvrdivši da „bitan i neočekivani nalaz jest to da je liberalizam zapravo bliži tradicionalizmu nego modernizmu“. Isto potvrđuje i postmaterijalistički indeks konstruiran na temelju određenih odgovora u ESV upitniku. Prema indeksu, najviše je onih s miješanim odgovorima odnosno ispitanici najčešće spadaju u miješani indeks, dok su odgovori isključivo postmaterijalističkog karaktera nepromijenjeni (oko 20 % ispitanika), ali raste udio isključivo materijalističkih odgovora (13,9 % 1999. godine u odnosu na 20,5 % 2017. godine).

Hrvatsko je društvo pod utjecajem zapadnih trendova i mijenja se u pravcu u kojemu se mijenjaju i zapadna društva, no tradicionalne vrijednosti ostaju i dalje značajne, ali se donekle prilagođavaju izmijenjenim društvenim okolnostima.

7. ZAKLJUČAK

Komparacija vrijednosti zastupljenih u djelima Mije Mirkovića i vrijednosti suvremenoga hrvatskog društva 21. stoljeća ukazuje na snažan utjecaj društvenih, ekonomskih i političkih okolnosti, ali i povijesnoga puta hrvatskoga društva, obilježenoga brojnim vanjskim utjecajima i unijama, na oblikovanje tih istih vrijednosti. Taj raniji kulturni razvoj i danas snažno definira „duhovni fond“ naroda, o kojemu bi nosioci ekonomskih politika trebali voditi računa tijekom razmatranja puteva povećanja produktivnosti rada i gospodarske produktivnosti.

Neke se vrijednosti determinirane siromaštvom i ovisnošću o dobrosusjedskim odnosima danas napuštaju, moral sela koji je sadržan u jednoj riječi „besida“ nije danas tako snažan, a rast značaja kriterija kao što su osjećaj ostvarenja željenih aktivnosti i odgovornost samog posla ukazuju na spore, ali vidljive pozitivne trendove u odnosu prema radu.

Pragmatizam i materijalizam, „filozofija prakse“ i pretjerana nesklonost prema svakoj teoriji i dalje opterećuju našu društvenu svakodnevnicu, iako je obrazovna struktura stanovništva značajno izmijenjena u odnosu na analizirano razdoblje 19. i 20. stoljeća.

Predanost radu, sistematičnost, posvećenost temeljnim humanističkim vrijednostima, interdisciplinarni um koji zahtijeva razumijevanje povijesnoga konteksta kako bi se bolje razumjela i oblikovala budućnost – sve to izvire iz Mirkovićevih djela kao trajni uzor svim našim društvenim snagama i energijama.

Rezultati istraživanja ograničeni su opsegom obuhvaćenih radova. Ovo je prvi pokušaj sistematizacije i aktualizacije vrijednosti artikuliranih u Mirkovićevim djelima ovoga tipa, koji i uz sve napore autorica zasigurno nije obuhvatio baš sve vrijednosti o kojima je Mirković progovarao, ali može predstavljati važni polazišni izvor za buduća istraživanja ove i srodne tematike.

LITERATURA

1. Allport, G. W., Vernon, P. E., Lindzey, G., 1960. *Study of values*. Houghton Mifflin.
2. Baloban, J., Črpić, G., Ježovita, J. (ur.), 2019. *Vrednote u Hrvatskoj od 1999. do 2018. prema European Values Study*. Katolički bogoslovni fakultet, Hrvatsko katoličko sveučilište, Kršćanska sadašnjost, Zagreb.
3. Balota, M., Smrtni grijeh. Drama u tri čina iz života seoskih ribara. *Riječka revija* 4/1964., str. 259.-274.
4. Balota, M., 1979d. *Na crvenoj istarskoj zemlji. Izbor iz djela*. Čakavski sabor.
5. Balota, M. 2002. *Tijesna zemlja. Roman iz istarskog narodnog života*. Amforapress, Pula.
6. Balota, M., 2005. *Puna je Pula*, Amforapress, Pula.
7. Črnja, Z., Balotine smrti. Govor istarskim studentima u Zagrebu, 17. 2. 1964., *Riječka revija*, 4/1964, str. 240-246.
8. Hechter, M., 1992. Should Values Be Written out of the Social Scientist's Lexicon? *Sociological Theory*, 10 (1992) 2, str. 214-230.
9. Hofstede, G., 1980. *Culture 's Consequences: International Differences in Work-Related Values*. Sage, Beverly Hills.
10. Husain, A., Rahman, S., Khan, A. Human Values – A Running Commentary Based on Literary Texts, *Man in India*, 92 (2011) 3-4, str. 491-504.
11. Inglehart, R., 1977. *The Silent Revolution. Changing Values and Political Styles Among Western Publics*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey.
12. Inglehart, R., 1997. *Modernization and Postmodernization. Cultural, economic and political change in 43 societies*, Princeton University Press, New Jersey.
13. Kishtainy, N., 2021. *Kratka povijest ekonomije*, MATE d.o.o., Zagreb.
14. Kluckhohn, C., 1951. *Values and value-orientations in the theory of action. An exploration in definition and classification*. U: Parsons, T., Shils, E.A. (ur.) *Toward a General Theory of Action*, second edition. Harvard University Press, Harvard, str. 388-464.
15. Maslow, A. H., 1954. *Motivation and Personality*, Harper, New York.
16. Medić, Đ., Mijo Mirković kao povjesničar ekonomske misli, *Ekonomski pregled* 50 (1999) 10, 1193-1212.
17. Mirković, M. U: *Hrvatski list*, 1. 5. 1918.
18. Mirković, M. Istarske nevolje. *Glas Istre*, 20. 9. 1921.
19. Mirković, M., Diktatura partizanstva. U: Almanahu grupe za socijalnu i kulturnu akciju pod naslovom: Generacija pred stvaranjem, Beograd, 1925.
20. Mirković, M., Problem vrijednosti u teoretskoj ekonomiji. *Ekonomist*, God. IV/1938, br. 4, str. 145-154, I. dio
21. Mirković, M., Problem vrijednosti u teoretskoj ekonomiji. *Ekonomist*, God. IV/1938, br. 5, str. 204-211, II. dio

23. Mirković, M., Problem vrijednosti u teoretskoj ekonomiji. *Ekonomist*, God. IV/1938, br. 6, str. 253-262, III. Dio
24. Mirković, M., 1958. *Izbor iz ekonomskih radova: druga knjiga*, Naprijed, Zagreb.
25. Mirković, M., 1968. *Ekonomska historija Jugoslavije*. Informator, Zagreb.
26. Mirković, M., 1979a. *Seljaštvo u kapitalističkim formacijama. Izabrani ekonomski radovi, 1. svezak*, Informator, Zagreb.
27. Mirković, M., 1979b. *Poljoprivreda i seljaštvo u Jugoslaviji. Izabrani ekonomski radovi, 2. svezak*, Informator, Zagreb.
28. Mirković, M., 1979c. *Nauka i ekonomska politika. Izabrani ekonomski radovi, 3. svezak*, Informator, Zagreb.
29. Mirković, M., 2008. *Glavni uzroci gospodarske zaostalosti slavenskih naroda*, Dom i svijet, Zagreb.
30. Mirković, M., 2012. *Trgovina i unutrašnja trgovinska politika: pretisak s komentarima*, Ekonomski fakultet Zagreb, Zagreb.
31. Pack, W. R., 1973. *The Measurement of Values: A Multivariate Analysis of Five Value Batteries and the Relation of Twelve Value Dimensions to Behavioral and Attitudinal Variables*, Thesis. Dostupno na: <https://core.ac.uk/download/56367647.pdf>
32. Rokeach, M., 1967. *Value Survey*, Sunnyvale, CA: Halgren Tests.
33. Rokeach, M., 1973. *The Nature of Human Values*, New York, Free Press.
34. Schwartz, S. H., 1992. *Universals in the Content and Structure of Values: Theoretical Advances and Empirical Tests in 20 Countries*. U: Zanna, M.P. (ur.) *Advances in Experimental Social Psychology*, str. 1-65, San Diego, CA: Academic.
35. Schwartz, S. H., *Are There Universal Aspects in the Structure and Content of Human Values*, *Journal of Social Issues* 50 (1994.), str. 19-45.
36. Schwartz, S. H., An Overview of the Schwartz Theory of Basic Values. *Online Readings in Psychology and Culture*, 2 (2012) 1. Dostupno na: <https://doi.org/10.9707/2307-0919.1116>
37. Sekulić, D., Društveni okvir i vrijednosni sustav, *Revija za sociologiju* 42 (2012), 3, str. 231-275.
38. Simonić, A., 2002. *Civilizacijske razmeđe znanja. Misterije kulture tijekom povijesti*, Vitagraf, Rijeka.
39. Spates, J. L. The sociology of values. *Annual Review of Sociology* 9 (1983.), str. 27-49.
40. Stipetić, V., 2013. *Povijest hrvatske ekonomske misli, 1848. – 1968., knjiga druga*, Ekonomski fakultet Zagreb.
41. Thome, H., 2015. *Values, Sociology of*. U: James D. Wright (ur.), *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, 2nd edition, Vol 25. Oxford: Elsevier. str. 47-53.
42. Vernon, P. E., Allport, G. W., 1931. A test for personal values. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 26(3), str. 231-248.

COMPARISON OF VALUES IN THE WORKS OF MIJO MIRKOVIĆ AND CURRENT VALUES OF CROATIAN SOCIETY IN THE 21ST CENTURY

SUMMARY

The purpose of the paper is to analyze the values that the scientist and writer Mijo Mirković spoke about in his relevant works and to see them in the context of contemporary values of Croatian society at the beginning of the 21st century. The aim of the paper is to investigate and systematize the values woven and problematized in the works of Mijo Mirković and compare them with the current values of Croatian society and economy. The research is based on a qualitative analysis of the key scientific and literary works of Mijo Mirković and relevant scientific and professional literature related to the topic of the work. The author's fundamental research question in the paper is: are the values that Mijo Mirković wrote about still relevant today in Croatian society and economy? The role of value will be analyzed in the context of value theory. The results of the research indicate the relevance of the values that Mijo Mirković wrote about in the context of the contemporary development needs of Croatian society and economy, whereby a set of values of both socio-economic periods is highlighted (the period Mijo Mirković wrote about and the contemporary period). The value analysis confirmed the importance of a closer study of all the economic and non-economic works of Mijo Mirković, a key development thinker of his time, so that our society would be more successful and better in overcoming the economic and social challenges of the 21st century, and so that, by relying on and developing the identified values, accelerated progress could be realised in the modern development processes of the Croatian economy and society. A more detailed analysis of all Mijo Mirković's works in the context of the role of values in development processes remains the subject of the author's interest in future research on this topic.

Keywords: Mijo Mirković, values, Croatian economy, Croatian society, value theory

REPUBLIKA HRVATSKA U MEĐUNARODNOJ EKONOMIJI – U DJELIMA MIJE MIRKOVIĆA VS. U 21. STOLJEĆU

Ines Kersan-Škabić

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Fakultet ekonomije i turizma „Dr. Mijo Mirković“
ikersan@unipu.hr

SAŽETAK

Vanjska trgovina i trgovinska politika predstavljaju poveznicu nacionalnoga gospodarstva s ostalim zemljama svijeta te integriranost jedne zemlje u globalne tijekove roba, usluga i kapitala. Mijo Mirković bavio se različitim temama ekonomskoga razvoja, a između ostalog, bavio se pitanjem veličine i strukture trgovine; obuhvatom, vrstama i granicama trgovinske politike u svojim djelima pisanim 30-ih godina prošloga stoljeća. Cilj je ovoga rada dati osvrt na Mirkovićeva djela u kojima obrađuje tematiku vanjske trgovine i vanjskotrговinske politike te prikazati aktualni stupanj integracije hrvatskoga gospodarstva u globalne ekonomske tijekove. Poseban je naglasak u radu na članstvu Republike Hrvatske u Europskoj uniji. Analizom vanjske trgovine utvrđeno je kontinuirano postojanje deficita u robnoj razmjeni Republike Hrvatske i suficita u trgovini uslugama. Postoji i visoka usmjerenost hrvatske vanjske trgovine na ostale zemlje članice EU-a, pri čemu Republika Hrvatska ostvaruje oko 70 % vrijednosti trgovine u intra-EU regionalnoj razmjeni. Hrvatska je na začelju zemalja članica EU-a po sudjelovanju u globalnim lancima vrijednosti, što se može protumačiti kao rezultat nepovoljne industrijske strukture. Ulaskom u EU, Hrvatska ostvaruje brojne koristi članstva te prihvaća zajedničku trgovinsku politiku Europske unije.

Ključne riječi: vanjska trgovina, trgovinska politika, Republika Hrvatska, Europska unija, globalni lanci vrijednosti

1. UVOD

Vanjska trgovina i trgovinska politika predstavljaju poveznicu nacionalnoga gospodarstva s ostalim zemljama svijeta, a ujedno iskazuju i integriranost jedne zemlje u globalne tijekova roba, usluga i novca. Mijo Mirković, kao vrsni ekonomist, bavio se različitim temama ekonomskoga razvoja, a između ostalog, bavio se pitanjem veličine i strukture trgovine u svojim djelima pisanim 30-ih godina prošloga stoljeća, a posebno se bavio obuhvatom, vrstama i granicama trgovinske politike. Okruženje u kojem su nastala njegova djela razlikuje se od današnjih uvjeta, zato je teško povlačiti paralelu, no može se dati usporedba današnjih, izmijenjenih uvjeta položaja Republike Hrvatske unutar EU-a prema položaju Jugoslavije kakvu je on promatrao u doba između dva svjetska rata. Najvažnija obilježja razdoblja u kojem su nastala njegova djela jesu: dominacija poljoprivrede, najveći broj ljudi živi na selu; zaostalost jugoslavenskog gospodarstva; politička previranja na području jugoslavenskih zemalja (i izmjene vladajućih država), velika ekonomska kriza koja je započela u SAD-u 1929.godine i proširila se svijetom, protekcionizam. Današnju poziciju zemalja u svjetskom gospodarstvu obilježava proces globalizacije koji se u ekonomskom smislu realizira putem liberalizacije trgovinskih tijekova, a potom i financijskih tijekova; nastanka i širenja multinacionalnih kompanija; fragmentiranja proizvodnoga procesa u mnoštvo faza koje se odvijaju na različitim lokacijama u različitim državama. Rezultat je tog procesa visok porast svjetske trgovine od potpisivanja Sporazuma o carinama i trgovini do 2022. U 2021. godini vrijednost trgovine dobrima i uslugama iznosila je 27,3 bilijuna američkih dolara od čega se 6 bilijuna odnosilo na usluge, a ostatak na robnu razmjenu. Usporedbe radi, vrijednost robnog izvoza 1948. godine iznosila je 59 milijardi dolara (WTO, 2022). Republika Hrvatska u vrijeme nastanka Mirkovićevih djela bila je dio Jugoslavije koju su obilježavali planski razvoj, državni intervencionizam – država postaje glavni čimbenik gospodarskog razvoja od 30-ih godina, neorganizirano i nekonkurentno gospodarstvo i oslanjanje na strani kapital.

Cilj je ovoga rada dati osvrt na Mirkovićeva djela u kojima obrađuje tematiku vanjske trgovine i vanjskotrgovinske politike te prikazati aktualni stupanj integracije hrvatskoga gospodarstva u globalne tijekove. Poseban naglasak u radu na članstvu je Republike Hrvatske u Europskoj uniji. U radu se koriste podaci Državnog zavoda za statistiku, Hrvatske narodne banke, Svjetske banke, OECD-a te se primjenjuje deskriptivna statistika. Doprinos rada u sustavnoj je analizi obilježja hrvatskoga gospodarstva u vanjskotrgovinskim odnosima. Republika Hrvatska danas je demokratska, tržišno orijentirana zemlja s ograničenom (malom) ulogom države na tržištu. Takvim je obilježjima mogla aplicirati za članstvo u EU-u te po okončanju procesa pregovora i postati punopravna

članica Europske unije. Upravo u ovom, aktualnom kontekstu analizira se veličina i struktura vanjske trgovine Hrvatske, njeno sudjelovanje u globalnim lancima vrijednosti, te utjecaj članstva u EU-u na trgovinsku politiku. Rad daje sveobuhvatan pregled različitih aspekata integriranja u svjetsko gospodarstvo.

Rad se sastoji od četiri dijela. U drugom dijelu daje se osvrt na najvažnije zaključke Mirkovićevih djela s tematikom vanjske trgovine, dok treći dio rada predstavlja istraživanje gdje se analizira vanjska trgovina Republike Hrvatske, sudjelovanje Hrvatske u globalnim lancima vrijednosti, članstvo Republike Hrvatske u EU-u, pri čemu se posebno opisuje trgovinska politika EU-a. Četvrti dio predstavlja zaključna razmatranja.

2. MIRKOVIĆ O VANJSKOJ TRGOVINI I TRGOVINSKOJ POLITICI

Mijo Mirković se pitanjima pojma i značaja vanjske trgovine, potrebe (argumentima) vođenja trgovinske politike kao i njezinim ciljevima bavi u djelima Mirković (1931); Mirković (1932), Mirković (1968), dok se problematikom izvoza poljoprivrednih dobara bavio u Mirković (1931a).

Mirković (1931) opisuje pojam trgovine, povijesni razvoj, zadatke trgovine, značaj trgovine, opravdanje trgovine; razlikuje unutarnju od vanjske trgovine te navodi njihove sličnosti i razlike; objašnjava organizacijske oblike trgovine i opisuje reguliranje unutarnje trgovine. Posebno se ističu Mirkovićevi (1931) stavovi o utjecaju međunarodnoga prometa na stvaranje nacionalnoga bogatstva u razvijenim i agrarnim zemljama te o uvjetovanosti vanjskotrговinske politike privrednom strukturom zemlje. Trgovina je dio narodnoga gospodarstva te se ne može osporiti njezina produktivnost; jedina dilema može biti u postavljanju granice između privatno-ekonomskog i narodno-ekonomskog gledišta. Vanjska trgovina starija je od unutarnje trgovine pri čemu im je zajedničko obilježje da su obje pod utjecajima istih ekonomskih zakonitosti, a razlike postoje u „pogledu nacionalnog duha, političkog uređenja, valute i poreznog opterećenja (Ravlić et al., 1982: 13). Opravdanost trgovine vidi se u njezinoj korisnosti i ekonomičnosti. Posebno objašnjava trgovinsku politiku koja je po Mirkoviću (1931) istovremeno i nauka i praksa gdje se u praktičnom dijelu realizira kao „akcija države, njena intervencija u ekonomskim odnosima i akcija ostalih javnih tela“ te je država nositelj trgovinske politike (Mirković, 1931: 22-23). Žuvela (1999) opisuje strukturu djela *Trgovina i unutrašnja trgovinska politika* (Mirković, 1931) posebno se osvrćući na važnost vođenja vanjskotrговinske politike koja treba imati određene granice koje trgovinska politika ne bi smjela prekoračiti jer bi izazvala ekonomske štete za cjelinu (ekonomske i tehničke granice). Trgovinska politika treba imati jedan cilj, a to je „društveni ideal“

na koji utječu tradicija i običaji, navike, povijesni razvoj, kultura, standardi života i potrebe stanovništva. Drugim riječima, najvažniji je cilj održavanje stanovništva, a zatim povećanje bogatstva, vlada nad drugima i socijalna pravda. Stav oko državne intervencije u trgovinskim odnosima ističe potrebu da državna intervencija bude neposredna, to jest da se odnosi neposredno na trgovinu ističući postojanje uzajamnoga djelovanja svih ekonomsko-političkih mjera (primjerice prometna politika, poljoprivredna politika).

„Već u tome, što država vodi ne samo trgovinsku nego i agrarnu i industrijsku o zanatsku politiku, postoji izvesno jemstvo, da država neće jednostrano da pomaže samo trgovinu, ili samo industriju ili samo poljoprivredu“ (Mirković, 1931: 24)

U ovome dijelu vidi se potreba povezanosti vođenja više politika, a država je ta koja mora voditi računa o općim interesima i kombinirati vođenje navedenih politika.

Iako je djelo *Trgovina i unutrašnja trgovinska politika* (Mirković, 1931) nastalo prije nešto manje od sto godina, već tada je Mirković objašnjavao zasebno trgovinu robom i trgovinu uslugama, te se bavio pitanjima kretanja i seljenja ljudi te prometom kapitala koji ima veliko ekonomsko i političko značenje. Vanjska trgovina ne donosi jednaku korist svim sudionicima u razmjeni i najviše profitiraju bogate zemlje zbog iskorištavanja siromašnih zemalja i naroda, posebno kolonija. Bogate zemlje koje obilježava viša kupovna snaga stanovništva svoje proizvode prodaju po višim cijenama u odnosu na cijene po kojima siromašne zemlje prodaju svoje poljoprivredne proizvode.

Mirković (1968) na kraju povijesnoga pregleda razvoja gospodarstva analizira izvoz i uvoz 1918. – 1941. godine i ističe da je Jugoslavija kao agrarna zemlja u to doba najviše izvozila konoplju i duhan, stoku, drvo, rude i koncentrate ocjenjujući nepovoljnim njezin međunarodni ekonomski položaj. Glavna izvozna tržišta bila su Italija, Austrija, Čehoslovačka i Njemačka. Najvažniji partneri za jugoslavenski uvoz 1935. godine bile su Njemačka (16 %), Čehoslovačka (14 %), Austrija (12 %), Italija (10 %). Zanimljivo je da je od 1931. do 1939. Jugoslavija ostvarivala pozitivan vanjskotrgovinski saldo. Nema podataka o strukturi uvoza (str. 373-377). Mirković (1931: 47) navodi:

„Agrarne zemlje Srednje Evrope, Poljska, Mađarska, Jugoslavija, Rumunija imaju u izvesnoj mjeri sličan međunarodni privredni položaj. One su agrarne... One su izvoznici prvenstveno proizvoda prvobitne proizvodnje, t.j. sirovina, i uvoznici proizvodnih sredstava (mašina), izgrađujući tek, na agrarnoj osnovi, svoju industriju.“

Navodi i da je oskudica kapitala u ovim zemljama opće obilježje, a modernizacija u poljoprivredi kao i razvoj industrije zahtijeva velike investicije.

Mirković (1932) detaljno obrazlaže razvoj i analizu pojedinih sustava vanjskotrgovinske politike u teoriji i praksi: merkantilizam, slobodna trgovina i protekcionizam, te naglašava utjecaj unutarnje privredne strukture na vanjskotrgovinsku politiku. Opisuje i primjere uvođenja protekcionističkih mjera u tom razdoblju, primjerice SAD i Englesku, te navodi argumente zaštite domaće industrije. Posebno ističe problematiku utjecaja trgovinske politike na unutarnje cijene, pri čemu naglašava veliku ulogu države u definiranju cijena. Za bivšu Jugoslaviju utvrdio je slabe učinke primijenjene carinske zaštite.

U devetom poglavlju Mirković (1931) govori o promjenama u trgovinskim odnosima u Europi nakon Prvoga svjetskog rata do kojih dolazi zbog izmijenjenih političkih prilika u Europi. Navodi stvaranje nacionalnih država iz prijašnjih ruskih, austrougarskih i njemačkih područja.

„Nove zemlje su povukle svoje carinske granice prema susedima. Carinske granice u Evropi povećale su se za oko 11000 km. Pređašnja podela proizvodnje i izmene dobara koja je postojala, dok su pojedine od ovih zemalja bile u jednom carinskom bloku, je poremećena--- Poljoprivreda, industrija, zanati, novčarstvo,-sve grane privredne delatnosti, razvijala su se prema novim prilikama. I trgovina je morala da se prilagođava novom stanju.“ (Mirković, 1931: 45)

Mirković (1932) smatra da je rješenje problema agrarnih zemalja u proširenju ili stvaranju carinskoga područja tako da se stvori carinski savez s nekom industrijaliziranom zemljom (radi omogućavanja lakšega plasmana dobara na zapadnoeuropsko tržište) ili stvaranjem carinskoga saveza sa susjednim agrarnim zemljama (čime se stvaraju bolji uvjeti za industrijalizaciju svih udruženih zemalja).

Također, ističe se i promjena u međunarodnoj podjeli rada – zamjena uloge Europe i Sjeverne Amerike (SAD-a) tako da uloga Europe slabi, a jača uloga SAD-a, te SAD opskrbljuje Europu poljoprivrednim proizvodima i preuzima ulogu financiranja europske poslijeratne obnove. Uloga Rusije nakon rata također je izmijenjena sa značajnim padom izvoza i uvoza. Jugoslavija je promatrana kao poljoprivredna zemlja Srednje Europe gdje većinu izvoza čine poljoprivredni proizvodi, nedostaje kapitala, većina stanovništva su seljaci, pokazuje tendenciju industrijalizacije. Za Jugoslaviju se još navodi:

„Ovo približavanje tržišta (stranog) je zavisno od napretka u organizovanju nacionalne trgovine. Izvozna trgovina je onaj posrednik, koji ima da stvori stalnu vezu između industrijskih

krajeva Austrije Nemačke i Italije i jugoslavenskog poljoprivrednog proizvođača“ (Knego et al, 2012: 95).

Zanimljivi su Mirkovićevi stavovi o uslugama. Smatra da koristi od usluga za jednu zemlju mogu biti velike, ali su često usluge povezane s visokim rizicima i gubitcima zbog promjena konjunktura na svjetskom tržištu.

Pasivnost platne bilance kod siromašnijih zemalja (pretežno agrarnih) opravdana je ako je privremena i ako je ona rezultat većega uvoza proizvodnih sredstava. On spominje primjer trgovačke mornarice koja ne doprinosi domaćem gospodarstvu ako prenosi dobra u korist stranih zemalja uz veće proizvodne troškove od bruto-prinosa odnosno ako se ona razvija i postaje zbog izdašne državne pomoći. Također, što se tiče stranog kapitala, Mirković smatra da će korist za zemlju uvoznicu kapitala bit veća ako se sklopljeni zajmovi ulažu u produktivne svrhe i povećanje narodnoga bogatstva, a ne u potrošnju (Mirković, 1931: 43). Veće priljeve kapitala imat će siromašnije zemlje, dok će bogate zemlje izvoziti kapital i primati veće prihode od njega. Žitnik (1982) analizira ekonomske odnose Jugoslavije i Evropske zajednice gdje opisuje potpisane sporazume ta ističe značaj EEZ-a za izvoz (23,2 %) i uvoz Jugoslavije (35,5 %) u 1981. godini pri čemu se od 1970. do 1981. prati smanjenje značaja EEZ-a za vanjsku trgovinu Jugoslavije. Problemiziraju se i nepovoljne posljedice trgovinske politike EEZ-a na plasman jugoslavenskih proizvoda na tom tržištu kao i nepovoljna industrijska struktura jugoslavenskog izvoza.

Međunarodni ekonomski odnosi početkom 21. stoljeće značajno se razlikuju u odnosu na početak 20. stoljeća, no pojedini elementi i zaključci Mije Mirkovića mogu se pronaći i u aktualnom trenutku gospodarske politike Republike Hrvatske. Tu se prije svega misli na deficit i nepovoljnu strukturu robne razmjene, visoku ovisnost o stranom kapitalu, visoku usmjerenost na tržište Europske unije o čemu je provedena detaljna analiza u sljedećem poglavlju.

3. HRVATSKA U MEĐUNARODNIM EKONOMSKIM ODNOSIMA – PREGLED AKTUALNOG STANJA

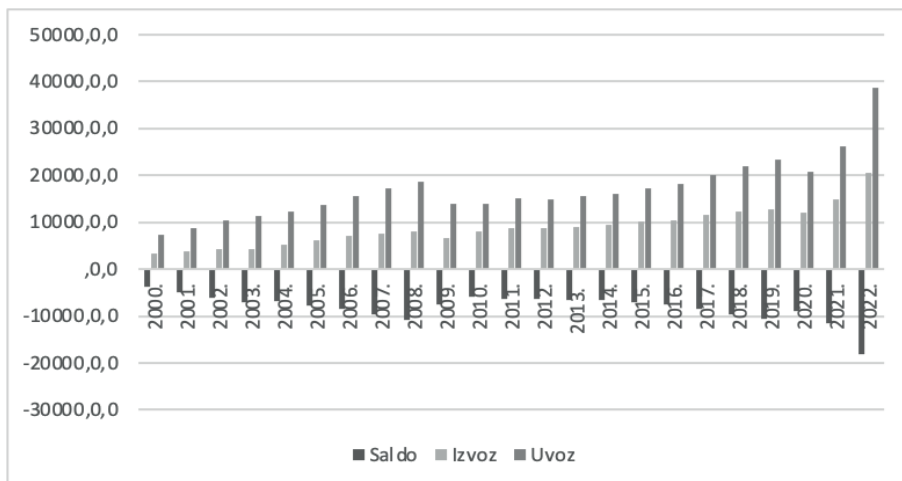
U ovom dijelu rada dajemo pregled obilježja položaja Hrvatske u međunarodnim ekonomskim odnosima koji ovdje obuhvaćaju: osvrt na vanjsku trgovinu RH; položaj Hrvatske u globalnim lancima vrijednosti te osvrt na Republiku Hrvatsku kao članicu Europske unije što, između ostalog, determinira njezinu vanjskotrgovinsku politiku.

3.1. Vanjska trgovina Republike Hrvatske

Najosnovniji pokazatelj ekonomske suradnje jedne zemlje s ostalim zemljama jesu trgovinski tijekovi. Unatoč snažnom razvoju uslužnoga sektora i povećanju njegova udjela u BDP-u (odnosno dodanoj vrijednosti), vrijednost trgovine robom na svjetskoj razini i dalje je višestruko veća od trgovine uslugama.

Na primjeru Republike Hrvatske to nije slučaj. Zbog visokog udjela turizma u BDP-u (oko 20 %), trgovina uslugama u Republici Hrvatskoj vrlo je značajna te pozitivni saldo vanjske trgovine uslugama služi za izravnjanje negativnoga salda robne razmjene.

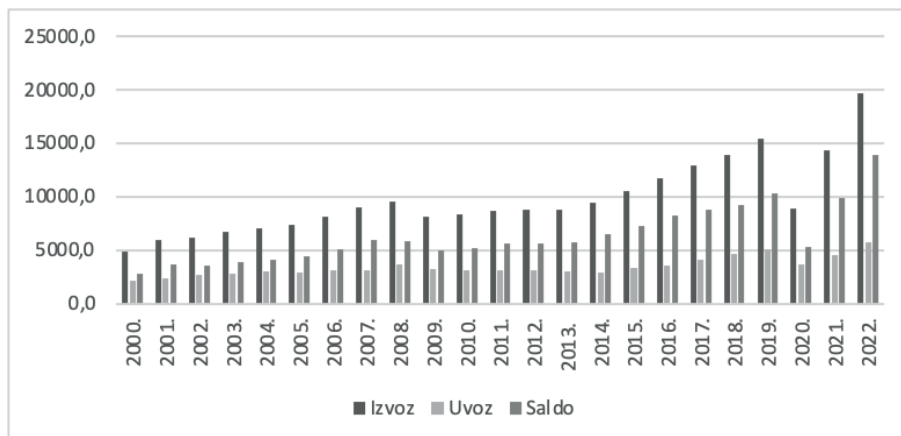
Grafikon 1. Robna razmjena Republike Hrvatske 2000. – 2022. godine u milijunima EUR

Izvor: HNB, Bilteni, različita izdanja, <http://www.hnb.hr>.

Republika Hrvatska u promatranom razdoblju bilježi deficit u robnoj razmjeni koji je najveći 2022. godine i iznosi 17,9 mlrd. eura. U strukturi izvoza 2022. godine prevladavaju proizvodi prerađivačke industrije i to: Proizvodnja osnovnih metala i Proizvodnja izrađenih metalnih proizvoda, osim strojeva i opreme; Proizvodnja prehrambenih proizvoda, pića i duhanskih proizvoda; dok u uvozu uz navedene djelatnosti visok udio imaju i Proizvodnja koksa i rafiniranih naftnih proizvoda, Proizvodnja kemikalija i kemijskih proizvoda (DZS, 2023).

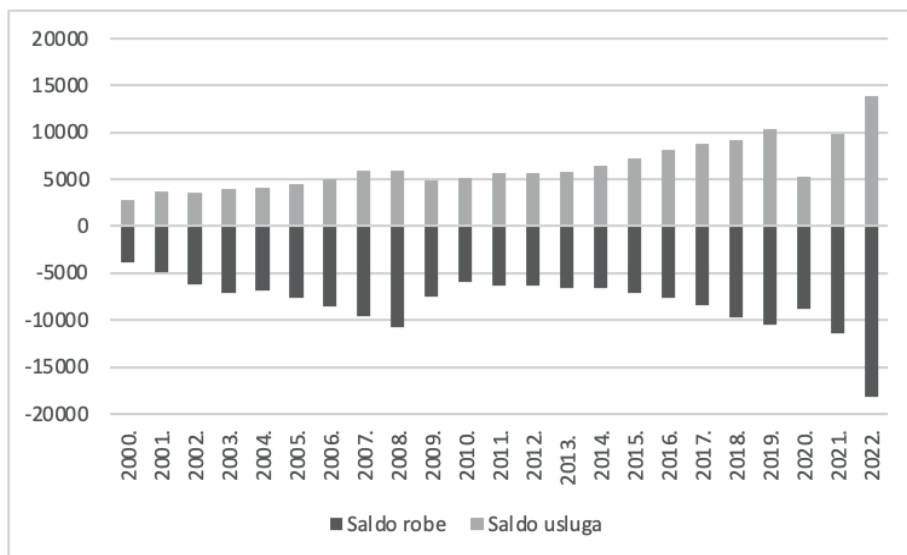
Grafikon 2. Vanjska trgovina uslugama Republike Hrvatske
2000. – 2022. godine, u milijunima EUR

Izvor: HNB, Bilteni, različita izdanja, <http://www.hnb.hr>

Usporedbom salda robne razmjene i razmjene usluga možemo zaključiti da pozitivan saldo usluga doprinosi smanjenju ukupnoga vanjskotrgovinskog deficita te pojedinih godina (2014. – 2019.) utječe na ostvarenje suficita u vanjskotrgovinskoj bilanci. Najveći deficit ukupne vanjskotrgovinske bilance bio je 2022. godine 4,1 mlrd. eura zbog deficita robne razmjene u iznosu od 18,1 mlrd. eura, kojeg nije mogao pokriti suficit na računu usluga u iznosu 13,9 mlrd. eura. Uz to, visoki deficit ostvaren je i 2020. godine u iznosu od 3,6 mlrd. eura. Treba napomenuti da se radi o godini kad je svijet bio suočen s pandemijom virusa COVID-19 te su zbog toga trgovinski tijekovi bili dijelom onemogućeni, a većim dijelom ograničeni (zbog nametnutih ograničenja kretanja osoba) pri čemu je najveće posljedice osjetio hrvatski turizam.

Grafikon 3. Saldo robne razmjene i razmjene usluga 2000. – 2022. godine u mil. EUR

Izvor: HNB, Bilteni, različita izdanja, <http://www.hnb.hr>

3.2. Položaj Republike Hrvatske u globalnim lancima vrijednosti

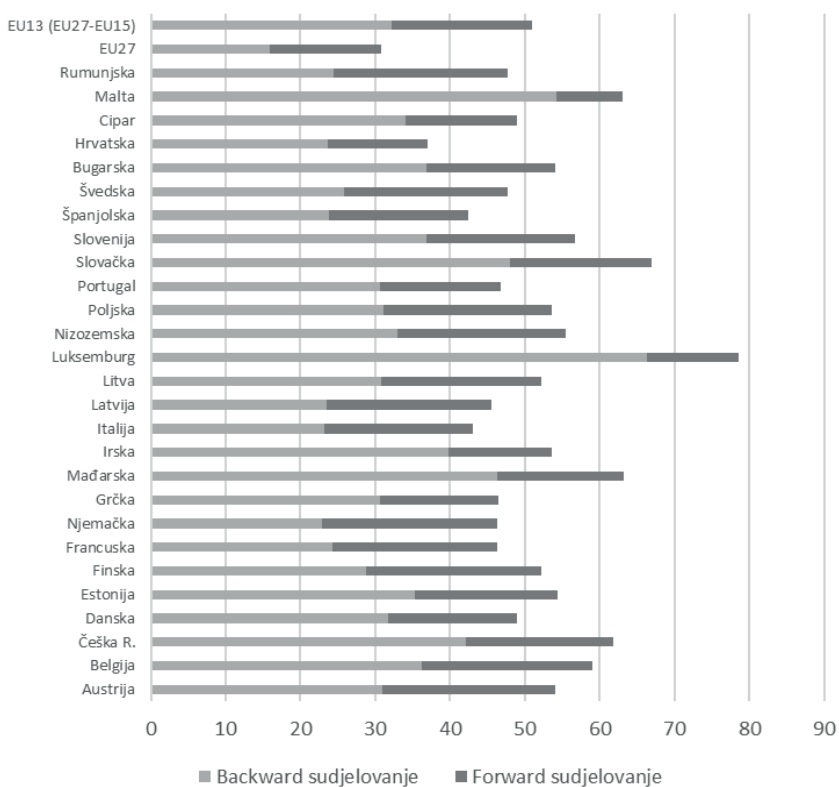
Globalni lanci vrijednosti (engl. *Global value chains*, GVC) podrazumijevaju usitnjavanje proizvodnoga procesa u više faza koje se odvijaju u različitim poduzećima lociranim u različitim zemljama, obuhvaćajući pritom sve faze proizvodnje od samoga idejnog rješenja do finalnog oblika proizvoda. Ovaj koncept usko je povezan s mjerenjem trgovine dodanom vrijednošću pri čemu je nužno razlikovati domaću dodanu vrijednost (doprinos domaćih proizvodnih inputa) ugrađenu u izvozni proizvod od inozemne dodane vrijednosti (vrijednost uvezenih intermedijarnih proizvoda) sadržane u domaćem izvozu. Sudjelovanje zemlje u GVC-u najčešće se mjeri s pomoću dva indikatora: indeks sudjelovanja u GVC-u (1) i GVC pozicija zemlje (2). Ovi se indikatori mogu računati na nacionalnoj razini, ali i na razini pojedine industrijske grane. Izvori podataka su OECD koji je izradio bazu podataka o trgovini dodanom vrijednošću (*Trade in value added*, TiVA) gdje su dostupni podaci zaključno s 2018. godinom.

Indeks sudjelovanja u GVC-u predstavlja sumu udjela domaće dodane vrijednosti u inozemnom izvozu (DVA/EXP) i udjela inozemne dodane vrijednosti u domaćem izvozu (FVA/EXP) (Koopman, et al., 2010).

3.3. Indeks GVC sudjelovanja = $DVA/EXP + FVA/EXP$

Analiza GVC-a uzima u obzir inozemnu dodanu vrijednost sadržanu u izvozu (*backward* sudjelovanje) i domaću dodanu vrijednost koja će biti inkorporirana u izvoz treće zemlje (*forward* sudjelovanje). Kersan-Škabić (2017) izračunava indeks sudjelovanja u GVC-u za Republiku Hrvatsku za razdoblje 1995. – 2011. godine te utvrđuje da indeks sudjelovanja 2011. godine iznosi 34 % i da se neznatno smanjio u odnosu na 1995. godinu. Ovdje dopunjujemo analizu s novijim podacima.

Grafikon 4. Sudjelovanje Hrvatske i ostalih zemalja članica EU-a u globalnim lancima vrijednosti 2018.godine (u %)

Izvor: OECD (2021), Trade in value-added, https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=TIVA_2021_C1#

Na temelju izračuna sudjelovanja u globalnim lancima vrijednosti (grafikon 4) može se vidjeti heterogenost među članicama EU-a, gdje najveće sudjelovanje u globalnim lancima vrijednosti bilježi Luksemburg (79 %), a najniže sudjelovanje ima Hrvatska (37 %). Ostale nove članice EU-a bilježe sudjelovanje u rasponu 45,5 % (Latvija), 67 % (Slovačka). Također razlike se bilježe i u strukturi sudjelovanja pa kod većine zemalja dominira *backward* sudjelovanje (uz izuzetak Njemačke gdje je *forward* sudjelovanje dominantno). Po ovom pokazatelju, sudjelovanju u globalnim lancima vrijednosti, Republika Hrvatska ostvaruje najlošiju poziciju među članicama EU-a u dominaciju *backward* sudjelovanja (23,7 %) u odnosu na *forward* sudjelovanje (13,0 %) i odraz je nepovoljne strukture hrvatskoga gospodarstva. Da bi zemlja imala viši stupanj sudjelovanja potrebno je da ima razvijenu i disperziranu industrijsku strukturu koja će dijelom za svoj proizvodni proces koristiti proizvodne inpute iz inozemstva, a dijelom će proizvoditi i izvoziti inpute (intermedijarne) proizvode koji će biti korišteni u proizvodnim procesima u drugim zemljama.

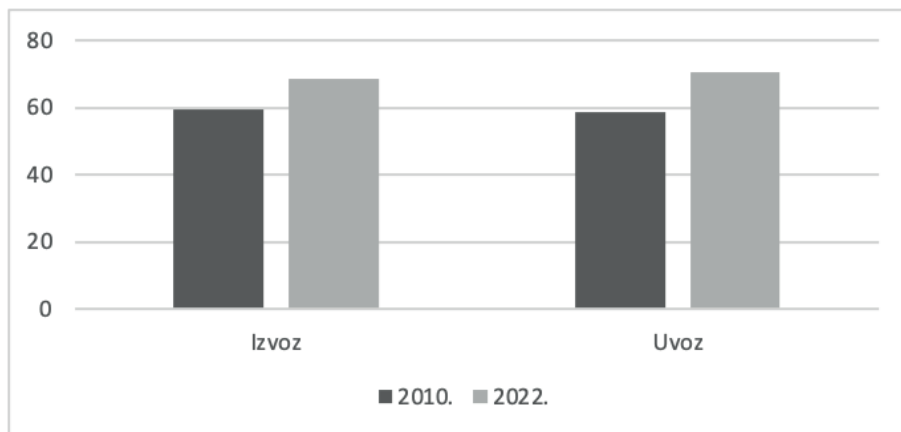
Iako je Hrvatska ostvarila velike priljeve inozemnih izravnih ulaganja koja su (ovisno o sektorskoj strukturi) mogla doprinijeti većem uključivanju u globalne lance vrijednosti te je 2013. postala punopravna članica EU-a, nažalost, nije ostvarila značajniji porast uključivanja u globalne lance vrijednosti, te 2018. godine tek je za 1,7 postotnih bodova veće sudjelovanje od 1995. godine.

Svoje su lokacijske prednosti (poduzetničko okruženje, porezni sustav, cijena rada i sl.) bolje iskoristile zemlje srednje i istočne Europe te su time bile i ostale atraktivnije od Hrvatske za privlačenje inozemnih investicija u visokotehnološke sektore (npr. Češka, Mađarska, Slovačka) i tako postigle viši stupanj sudjelovanja u GVC-u. Inozemni kapital u Hrvatskoj u najvećoj je mjeri usmjeren u financijski sektor, sektor trgovine i turizam, odnosno u uslužni sektor pa implikacije takvih investicija nisu realizirane u rastu izvoza, a tako ni u porastu sudjelovanja u GVC-u.

3.4. Republika Hrvatska – članica Europske unije

Najvažnije obilježje današnje trgovinske politike Hrvatske, pa tako i njezine uključenosti u međunarodne tijekove roba, usluga i kapitala, jest članstvo u Europskoj uniji. Od 1. srpnja 2013. Republika Hrvatska punopravna je članica te integracije čime je ostvarila najvažniji cilj vanjske politike (u ekonomskom i političkom smislu). Još je i Mirković (1931a) isticao potrebu integriranja i povezivanja tadašnje Jugoslavije s razvijenim zemljama zapadne Europe radi omogućavanja povoljnijega plasmana domaćih proizvoda na njihova tržišta.

Grafikon 5. Značaj EU-27 za hrvatsku robnu razmjenu u 2010. i u 2022. godini (u %)

Izvor: DZS, Priopćenja- Robna razmjena s inozemstvom, različita izdanja, <https://podaci.dzs.hr/hr/hr/arhiva/>

Hrvatska je visoko usmjerena u svojoj trgovini upravo na zemlje članice EU-a te se može vidjeti značajan porast udjela izvoza u i uvoza iz EU-27 u 2022. u odnosu na 2010. godinu (prije članstva u EU-u). U 2022. godini oko 70 % ukupne robne razmjene Republika Hrvatska ostvaruje na jedinstvenom europskom tržištu. U usporedbi sa Žitnik (1982) radi se o dominantnoj usmjerenosti hrvatske vanjske trgovine na partnere iz EU-a.

Da bi mogla ući u Europsku uniju bilo je potrebno ispuniti nekoliko preduvjeta, a oni se odnose na članstvo u Svjetskoj trgovinskoj organizaciji (WTO) te u Vijeću Europe. S obzirom na to da EU predstavlja jedinstveno, zajedničko tržište na kojemu ne postoje ograničenja za međusobnu (intra-regionalnu) trgovinu, prvi se preduvjet odnosi na liberalizaciju vanjskotrgovinske politike Republike Hrvatske. Taj je uvjet Hrvatska ispunila ulaskom u WTO. S druge strane, EU traži od zemalja potencijalnih članica poštivanje demokratskih načela, višestranačja, zaštitu manjina, slobodu govora i medija, temeljna prava i slobode čovjeka, što je Republika Hrvatska dokazala ulaskom u Vijeće Europe 1996. godine (MVEP, 2023). Europska je unija krajem 90-ih godina prošloga stoljeća uspostavila Proces stabilizacije i pridruživanja kao zasebni oblik regionalne, političke suradnje prema zemljama Zapadnog Balkana (jugoistočne Europe). U tu skupinu zemalja ulazi Republika Hrvatska, zajedno s Albanijom, Crnom Gorom, Bosnom i Hercegovinom, Srbijom, Sjevernom Makedonijom, Kosovom. Time je EU stvorio okvir za suradnju sa zemljama ove regije i dala im perspektivu punopravnog članstva. Republika Hrvatska 2001. godine potpisala je Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju s EU te se otada počinje intenzivnije razvijati suradnja

s ovom integracijom. Istodobno je Republika Hrvatska potpisivala bilateralne trgovinske sporazume sa susjednim zemljama regije, a ulazak u CEFTA-u 2003. godine označio je sustavniju i obuhvatniju suradnju sa zemljama članicama ove integracije¹. Put ulaska Republike Hrvatske u EU započeo je predajom zahtjeva za članstvo 2003. godine, uslijedilo je pozitivno mišljenje Europske komisije o ispunjavanju uvjeta za otvaranje pregovora i preporuka da se pregovori o punopravnom članstvu otvore. Pregovori su započeli u listopadu 2005. i trajali su do 2011. Treba istaknuti dva najzahtjevnija područja: pravosuđe i tržišno natjecanje, u kojima su pregovori najdulje trajali. U 2012. godini uslijedila je ratifikacija Ugovora o pristupanju u parlamentima zemalja članica EU-a te u hrvatskom saboru; raspisan je referendum na kojem je većina stanovništva izrazila pozitivan stav prema ulasku u EU. Republika Hrvatska okončanjem je ovih procesa postala punopravna članica EU-a 1. srpnja 2013. godine (Kersan-Škabić, 2015). Od 1. siječnja 2023. godine članica je Ekonomske i monetarne unije, odnosno zajedno s 19 ostalih članica koristi zajedničku valutu euro. Također, od siječnja 2023. članica je Šengenskog područja koje omogućuje kretanje osoba bez graničnih kontrola.

Članstvo u EU-u predstavlja s jedne strane gubitak nacionalnoga suvereniteta u pojedinim segmentima nacionalnih politika kao što su: trgovinska politika, politika zaštite tržišnog natjecanja, monetarna politika, ostavljajući pritom čitav set politika u nacionalnim (ili podijeljenim) ingerencijama. S druge strane, članstvo u EU-u donosi brojne koristi za hrvatsko gospodarstvo koje se prvenstveno ogledaju u sudjelovanju na jedinstvenom europskom tržištu gdje nema ograničenja za kretanje roba, usluga, kapitala ni ljudi, a koje predstavlja 27 zemalja i 447 milijuna stanovnika, što daje iznimno velike mogućnost za plasman domaćih dobara i usluga. Uz to, velike se koristi vide i u financijskim sredstvima koje Republika Hrvatska može povući iz Europske unije (iz višegodišnjeg financijskog okvira EU-a i iz Instrumenta EU-a sljedeće generacije). Od 2014. do 2020. Republika Hrvatska imala je na raspolaganju 11,3 milijarde eura kroz četiri operativna programa, dok 2021. – 2027. iz oba navedena izvora može povući više od 25 milijardi eura (Strukturi fondovi, 2023).

Projekti različitih vrijednosti i iz različitih područja oslanjaju se na financiranje iz sredstava Europske unije, što govori da i danas, kao i u doba

1 CEFTA – Srednjoeuropski ugovor o slobodnoj trgovini. Prvi (originalni) sporazum potpisan je u prosincu 1992., a zemlje potpisnice bile su: Poljska, Čehoslovačka i Mađarska. Naknadno su u CEFTA-u ušle: Slovenija, Rumunjska, Bugarska, Sjeverna Makedonija, Hrvatska. Veći dio tadašnjih članica istupio je iz CEFTA-e zbog ulaska u EU 2004. godine (Češka, Slovačka, Mađarska, Poljska) te 2007. (Rumunjska i Bugarska). Zatim je u prosincu 2006. godine potpisan novi sporazum o CEFTA-i gdje su potpisnice bile: Rumunjska, Bugarska, Albanija, Hrvatska, Sjeverna Makedonija, Bosna i Hercegovina, Srbija, Crna Gora, Kosovo i Moldavija. Republika Hrvatska istupila je iz CEFTA-e ulaskom u EU 2013. godine.

Mirkovića, nedostaje domaćih financijskih sredstava i da se razvoj hrvatskoga gospodarstva temelji na inozemnim financijskim sredstvima.

Prije ulaska u EU, Republika Hrvatska imala je pristup pretpristupnim instrumentima, no radilo se o značajno manjim financijskim sredstvima. Međutim, od osamostaljenja, posebice nakon završetka Domovinskog rata, iz inozemstva su pristigla značajna financijska sredstva kroz inozemna izravna ulaganja, te je Republika Hrvatska od 1993. do 2021. privukla ukupno 38.879,4 mil. EUR (HNB, 2022) gdje zemlje članice EU-a sudjeluju s 89 % ukupnih priljeva.

Hrvatska je visoko integrirana zemlja te pri kreiranju i implementaciji nacionalne ekonomske politike mora uzeti u obzir situaciju u svom okruženju, posebice u EU-u koji kroz svoje planove i prioritete usmjerava razvoj zemalja članica.

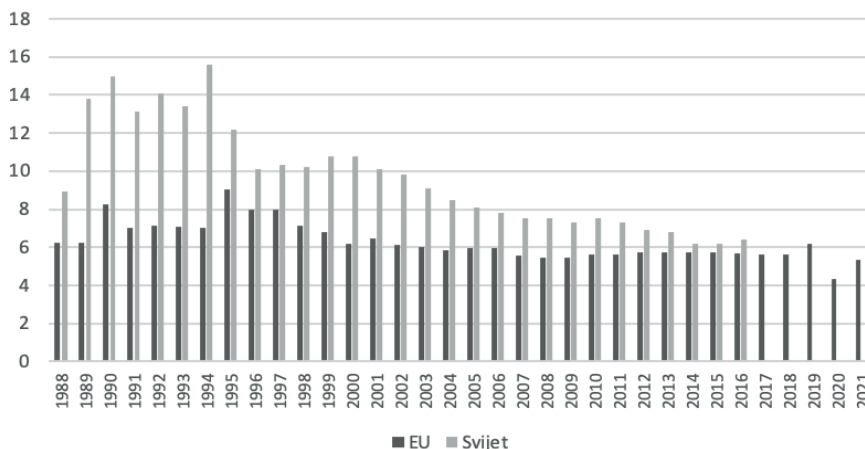
Ako se posebno osvrnemo na segment koji je Mirković (1931) obrađivao, a to je trgovinska politika, onda treba istaknuti da smo ulaskom u EU prihvatili zajedničku trgovinsku politiku Europske unije i da Hrvatska otada nema mogućnost utvrđivanja visine carinske i ostale zaštite te isto tako nema mogućnost potpisivanja bilateralnih i/ili regionalnih trgovinskih sporazuma s trećim zemljama. U okviru EU-ove carinske unije sve države članice surađuju kako bi osigurale da roba uvezena u EU slobodno cirkulira i da je sigurna za ljude, životinje i okoliš.

No, zato Republika Hrvatska ima svojega predstavnika u Vijeću EU-a koje utvrđuje visinu carinske zaštite te može svojim radom i prijedlozima dati doprinos, a Europska komisija (gdje također svaka zemlja članica pa tako i Hrvatska ima svojega povjerenika) pregovara o trgovinskim sporazumima sa zemljama nečlanicama koji su od interesa za cijelu Europsku uniju.

3.5. Trgovinska politika EU-a

Treba istaknuti da je carinska zaštita danas puno manje značajna nego je to bilo u prošlom stoljeću, između dva svjetska rata. U 2021. godini, oko 70 % ukupnog uvoza došlo je na tržište EU-a bez primjene carina (carina 0 %).

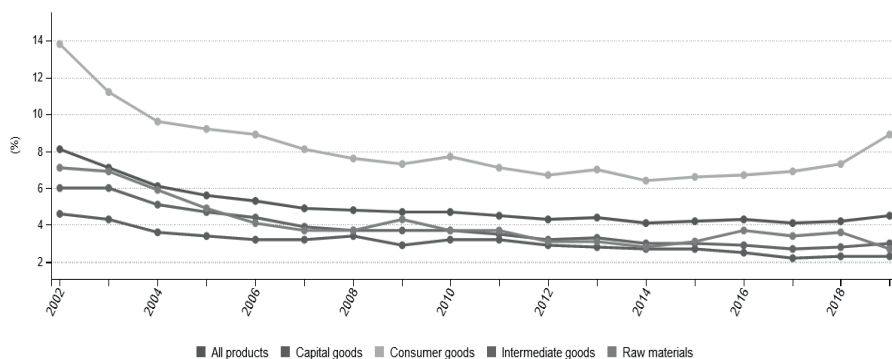
Grafikon 6. Prosječna carinska stopa na uvoz svih proizvoda, MFN u %

Izvor: Svjetska banka (2023), *Tariff rate, most favored nation, weighted mean, all products (%)*, World Development Indicators, <https://data.worldbank.org/indicator/TM.TAX.MRCH.WM.AR.ZS>

Iz grafikona 6 vidi se trend snižavanja prosječnih carinskih stopa na globalnoj razini i na razini EU-a pa je primjerice sredinom 90-ih godina prošloga stoljeća prosječna carinska stopa u EU-u bila oko 9 %, da bi 2020. godine bila 4,2 %. Uobičajeno, najviše se carinske stope primjenjuju na uvoz gotovih potrošačkih dobara, dok se najniže primjenjuju na uvoz sirovina i intermedijarnih dobara zato što se potonje skupine koriste u procesu proizvodnje te ako bi carinska stopa na njihov uvoz bila visoka to bi utjecalo na poskupljenje gotovog proizvoda u čijoj se proizvodnji one koriste.

Grafikon 7. Visina carinskih stopa prema različitim skupinama proizvoda, 2002. – 2019., u %

Izvor: Svjetska banka (2023), *Tariff rate, most favored nation, weighted mean, all products (%)*, World Development Indicators, <https://data.worldbank.org/indicator/TM.TAX.MRCH.WM.AR.ZS>

Prema zadnjem Izvješću o trgovinskoj politici EU-a (WTO, 2020) prosječna uvozna carinska stopa koju je EU primjenjivao bila je 6,3 % pri čemu je carinska stopa za uvoz poljoprivrednih proizvoda značajno viša (14,2 %) sa značajnim korištenjem carinskih kvota. Uz poljoprivredu, visoka je zaštita još i za ribu i proizvode od ribe (11,8 %) te odjeću (11,6 %), dok je prosjek za ostale proizvode 4,2 %. EU i dalje primjenjuje različite kategorije carinskih kvota za poljoprivredne i nepoljoprivredne proizvode (2019. bilo je 712 preferencijalnih carinskih kvota na snazi s 26 zemalja partnera i 257 konvencionalnih carinskih kvota).

Potpisivanje bilateralnih trgovinskih sporazuma predstavlja važan dio zajedničke trgovinske politike Europske unije. Krajem 2019. godine 41 takav sporazum bio je na snazi sa 72 zemlje. Najveći partneri prema udjelu u trgovini s kojima postoje potpisani trgovinski sporazumi jesu: Švicarska, Turska i Norveška. Najnoviji sporazumi koji su stupili na snagu jesu s Kanadom, Japanom i Ujedinjenim Kraljevstvom. Trenutačno EU pregovara (ili je u tijeku proces ratifikacije sporazuma) s Australijom, MERCOSUR-om, Čileom, Indijom, Indonezijom, Novim Zelandom i Meksikom (Europska komisija, 2023). Posebni dio trgovinske politike odnosi se na preferencijalne sheme prema najmanje razvijenim zemljama svijeta: Sustav općih preferencijala (GSP) gdje posebne preferencijalne aranžmane koristi 15 zemalja; GSP+ aranžman koji je namijenjen za uvoz iz 8 zemalja i inicijativa „Sve osim oružja“ (Everything but Arms) koja se primjenjuje na uvoz iz 48 zemalja (WTO, 2020).

Zanimljivost je da s najvažnijim trgovinskim partnerima – SAD-om i Kinom (te Rusijom do 2022.), EU nema potpisane trgovinske sporazume. Rusija je peti po značaju izvozni partner EU-a i predstavlja 4,1 % *extra*-EU izvoza te je treći

uvozni partner i predstavlja 7,5 % od *extra*-EU uvoza u 2021. godini. Od 2011. – 2021. EU je imao trgovinski deficit s Rusijom (Eurostat, 2022). Rusija je jedan od najvažnijih opskrbljivača EU-a čelikom, plinom i naftom (WEF, 2022).

Trgovinsku politiku od veljače 2022. obilježavaju protekcionističke mjere nametnute na trgovinu s Rusijom, zbog ruske agresije na Ukrajinu. EU je sa svojim zapadnim partnerima uveo 10 paketa sankcija. Vrijednost izvoza koji je ograničen sankcijama iznosi 43,9 milijardi eura i uključuje: mikročipove, dronove, kamione, kemikalije i drugo, dok je vrijednost uvoza na koji su nametnute sankcije 91,2 milijardu eura i uključuje: naftu, ugljen, zlato, čelik, cement, kožu, votku, kavijar i drugo. Ove se ograničavajuće mjere primjenjuju na 49 % izvoza EU-a u Rusiju i na 58 % uvoza iz Rusije (Euronews, 2023).

Posljedice uvođenja ograničenja vanjske trgovine s Rusijom vidljive su u porastu cijene energije, pa je tako cijena električne energije 35 % viša od razine iz 2021. godine.

4. ZAKLJUČAK

Današnja pozicija zemlje u globalnim okvirima zahtijeva višedimenzionalni pristup, što je bitna razlika u odnosu na situaciju od prije sto godina kad je djelovao Mijo Mirković. Najvažnije obilježje suvremenoga doba jest proces globalizacije i njegovi produkti: liberalizacija trgovine, rast međunarodne trgovine, porast međunarodnih investicija; napuštanje autarkije (izoliranosti), potpisivanje bilateralnih i/ili regionalnih i/ili preferencijalnih sporazuma o slobodnoj trgovini, širenje djelovanja multinacionalnih kompanija, nastanak regionalnih trgovinskih blokova i drugi aspekti koji govore o uspostavi modaliteta suradnje među zemljama. Izgradnjom čvršćih veza s trgovinskim partnerima dolazi do drukčije podjele rada, specijalizacije, razvoja inovacija i drukčijih trgovinskih obrazaca.

Analizom vanjske trgovine Hrvatske utvrđeno je kontinuirano postojanje deficita u robnoj razmjeni Republike Hrvatske i suficita u trgovini uslugama (zbog visokog udjela turizma u BDP-u). Mirković (1931) je isticao da pasivnost u platnoj bilanci ne treba biti trajna i da je opravdana ako se radi o nabavci proizvodnih sredstava. Očigledno je da deficit robne razmjene Republike Hrvatske nije rezultat navedenog razloga, nego velike potrošnje različitih dobara široke potrošnje, zbog čega su strukturne reforme u Hrvatskoj nedostatne/spore za značajne promjene/poboljšanja u proizvodnoj (pa posljedično) i u izvoznoj strukturi prerađivačke industrije. Postoji visoka usmjerenost hrvatske vanjske trgovine na ostale zemlje članice EU-a, pri čemu Republika Hrvatska ostvaruje oko 70 % vrijednosti trgovine u intra-regionalnoj razmjeni, a to je

bio jedan od glavnih motiva integracije Republike Hrvatske u EU². Neovisno o visokoj otvorenosti hrvatskoga gospodarstva (oko 51 %), Hrvatska je na začelju zemalja članica EU-a po sudjelovanju u globalnim lancima vrijednosti, što se može protumačiti kao rezultat nepovoljne industrijske strukture. Ulaskom u EU Hrvatska ostvaruje brojne koristi članstva i sudjelovanja na jedinstvenom europskom tržištu: slobodan plasman dobara i usluga, uvoz bez primjene carina; izdašna sredstva iz proračuna EU-a i Instrumenta EU-a sljedeće generacije (*Next Generation EU*) na raspolaganju za financiranje brojnih projekata u različitim područjima; primjena zajedničke valute (eura) što olakšava trgovinu, povećava transparentnost, nestaju tečajne razlike i drugo. S druge strane članstvo u EU-u označava potrebu prenošenja pojedinih nacionalnih ekonomskih politika na razinu EU-a. Trgovinska politika predstavlja zajedničku politiku gdje visinu carine kao i potpisivanje bilateralnih i regionalnih trgovinskih sporazuma određuju institucije EU-a. EU ima vrlo razgranatu mrežu potpisanih trgovinskih sporazuma sa zemljama nečlanicama, a najmanje razvijene zemlje svijeta uživaju povlastice u okviru politike Općeg sustava preferencijala i inicijative „Sve osim oružja“. Od veljače 2022. godine trgovinsku politiku EU-a obilježava rastući protekcionizam na vanjsku trgovinu s Rusijom.

Provedeno istraživanje ukazuje na kompleksnost sudjelovanja Hrvatske u međunarodnim ekonomskim odnosima pri čemu je u većem dijelu rad temeljen na usporedbi i suradnji sa zemljama članicama EU-a. Ne treba zanemariti ni značaj regije zapadnoga Balkana (zemalja jugoistočne Europe) za hrvatske trgovinske i investicijske tijekove što otvara prostor za daljnja istraživanja.

2 Za stvaranje carinske unije u drukčijem se, tadašnjem, geografskom, političkom i ekonomskom kontekstu zalagao i Mirković (1931a).

LITERATURA

1. DZS. Priopćenja- Robna razmjena s inozemstvom, različita izdanja. Dostupno na: <https://podaci.dzs.hr/hr/arhiva/>.
2. DZS, (2023). Robna razmjena s inozemstvom. Dostupno na: <https://podaci.dzs.hr/hr/statistika-u-nizu/>.
3. Euronews, (2023). After 10 rounds of sanctions, how much EU-Russia trade is banned? Dostupno na: <https://www.youtube.com/watch?v=FDyNqWzDs1w>.
4. Europska komisija, (2023). Negotiations and agreements. Dostupno na: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/negotiations-and-agreements_en
5. Eurostat, (2022). Energy represented 62 % of EU imports from Russia. Dostupno na: <https://ec.europa.eu/eurostat/en/web/products-eurostat-news/-/ddn-20220307-1>.
6. HNB, (2022). Standardni prezentacijski format, studeni. Dostupno na: <https://www.hnb.hr/-/spf>.
7. HNB, Bilteni, različita izdanja. Dostupno na: <http://www.hnb.hr>
8. Kersan-Škabić, I. (2015). *Ekonomija Europske unije*, 2. izdanje. Pula: Sveučilište Jurja Dobrile u Puli.
9. Kersan-Škabić, I. (2017). Sudjelovanje Republike Hrvatske u globalnim lancima vrijednosti ili obilježja hrvatske vanjske trgovine dodanom vrijednošću. *Ekonomski pregled*, 8 (6), pp. 591-610. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/clanak/281856>.
10. Knego, N., Renko, S. i Knežević, B. (ur.). (2012). *Mijo Mirković: TRGOVINA I UNUTRAŠNJA TRGOVINSKA POLITIKA – Pretisak s komentarima*. Zagreb: Ekonomski fakultet Zagreb.
11. Koopman R., Powers W., Wang Z. i Wei S.-J. (2010). Give Credit Where Credit Is Due: Tracing Value Added in Global Production Chains. *NBER Working Paper*. Dostupno na: 16426. <http://www.nber.org/papers/w16426>.
12. Mirković, M. (1932). *Spoljna trgovinska politika*. Beograd: Sloboda, Izdavačka knjižnica Gece Kona.
13. Mirković, M. (1931). *Trgovina i unutrašnja trgovinska politika*. Beograd: Izdavačka knjižnica Gece Kona.
14. Mirković, M. (1931a). *Sindikalizacija izvoza poljoprivrednih proizvoda u Poljskoj*. Beograd: Izdanje Zavoda za unapređivanje spoljne trgovine.
15. Mirković, M. (1968). *Ekonomska historija Jugoslavije*. Zagreb: Informator.
16. MVEP, (2023). Vijeće Europe Dostupno na: <https://mvep.gov.hr/vanjska-politika/multilateralni-odnosi/multilateralne-organizacije-i-inicijative/vijece-europe-21909/21909>.
17. OECD, (2021). Trade in value-added, Dostupno na: https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=TIVA_2021_C1#.

18. Ravlić, P.; Stipetić, V. i Žuvela I. ur. (1982). *Zbornik radova desetog znanstvenog skupa „Susreti na dragom kamenu“. Fakultet za vanjsku trgovinu Zagreb i Viša ekonomska škola „Dr. Mijo Mirković“* Pula.
19. Stipetić, V. (ur.). (2010). *Mijo Mirković: novinar, publicist i književnik//Mijo Mirković 1898-1963*. Zbornik radova. Zagreb: HAZU.
20. Strukturni fondovi, (2023). Financijski pregled EU fondova Dostupno na: <https://strukturnifondovi.hr/financijski-pregled-eu-fondova/>.
21. Svjetska banka, (2023). Tariff rate, most favored nation, weighted mean, all products (%), World Development Indicators Dostupno na: <https://data.worldbank.org/indicator/TM.TAX.MRCH.WM.AR.ZS>.
22. Šohinger, J; Galinec, D. i Harrison, G. W. (2001). Analiza pristupa Republike Hrvatske Svjetskoj trgovinskoj organizaciji upotrebom računalnog modela opće ravnoteže, HNB, I-10 Dostupno na: <https://www.hnb.hr/documents/20182/121618/i-010.pdf/47cfda4f-0da4-42b5-96bf-f69b6125443b>.
23. Žuvela, I. (1999). Mirkovićev doprinos ekonomskoj politici, Zbornik radova o Miji Mirkoviću – Mati Baloti. Kastav: Matica Hrvatska.
24. Žitnik, B. (1982). *Ekonomski odnosi Jugoslavije i Evropske zajednice*. U: Ravlić, P.; Stipetić, V. i Žuvela I. ur. 1982., *Zbornik radova desetog znanstvenog skupa „Susreti na dragom kamenu“. Fakultet za vanjsku trgovinu Zagreb i Viša ekonomska škola „Dr. Mijo Mirković“* Pula, 83-94.
25. WEF, (2022). How much energy does the EU import from Russia? Dostupno na: <https://www.weforum.org/agenda/2022/03/eu-energy-russia-oil-gas-import>.
26. WTO, (2020). Trade policy review EU Dostupno na: https://www.wto.org/english/tratop_e/tpr_e/s395_sum_e.pdf.
27. WTO, (2022). World Trade Statistical Review 2022 Dostupno na: https://www.wto.org/english/res_e/publications_e/wtsr_2022_e.htm.

REPUBLIC OF CROATIA IN THE INTERNATIONAL ECONOMY - IN THE PUBLICATIONS OF MIJO MIRKOVIĆ VS. IN THE 21ST CENTURY

SUMMARY

Foreign trade and trade policy represent the connection between the national economy and the rest of the world indicating the level of country's integration into global trade and investments flows. Mijo Mirković discussed various topics of economic development, and among other things, he dealt with the question of the size and structure of trade; scope, types and limits of trade policy in his works written in the 30s of the 19th century. The aim of this paper is to give an overview of Mirković's thoughts (ideas, contributions) in which he deals with the subject of foreign trade and foreign trade policy, and to show the current level of integration of the Croatian economy into the global economic trends. Special emphasis in the article is on the membership of the Republic of Croatia in the European Union. The analysis of Croatian foreign trade highlights the continuous existence of a deficit in trade of goods and a surplus in trade of services. There is also a high orientation of Croatian foreign trade on other EU member states, whereby the Republic of Croatia realizes about 70 % of the value of trade in intra- EU regional trade. Croatia is at the back of the EU member states in terms of participation in global value chains, which can be interpreted as a result of an unfavourable industrial structure. By joining the EU, Croatia realizes numerous benefits of membership, and accepts the common trade policy of the European Union.

Keywords: foreign trade; trade policy; Republic of Croatia; European Union; global value chains

AKTUALIZIRANJE PROBLEMA REGIONALNOG RAZVOJA TRAGOM MIJE MIRKOVIĆA

Lela Tijanić

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Fakultet ekonomije i turizma „Dr. Mijo Mirković“
lela.tijanic@unipu.hr

SAŽETAK

Aktualne teme koje su danas u interesu provedbe regionalne ekonomske politike Hrvatske, kao što su regionalne nejednakosti i potencijali, pitanja gospodarske strukture, prometno povezivanje, lokacijski faktori, odnos grada i okruženja, učinci rasta te planiranje razvoja, bile su također značajno zastupljene u radovima Mije Mirkovića. Cilj je rada analizirati i prikazati osvrt na odabrane regionalne probleme koje je Mijo Mirković obrađivao u svojim djelima te komparirati trenutačno stanje s navedenim, s obzirom na novu ulogu regionalne politike Hrvatske u europskim okvirima. U radu je prikazano sekundarno istraživanje, koje se pobliže usmjerava na proučavanje regionalnih razlika, uključujući regionalne specifičnosti u razvojnom smislu, strateško planiranje i upravljanje razvojem, ulogu urbanih područja u poticanju ekonomskog razvoja. Potvrđena je dugotrajnost određenih regionalnih problema na području Hrvatske te se rezultati provedbe regionalne politike komentiraju u uvjetima mogućnosti korištenja novih instrumenata, posebno kohezijske politike Europske unije, usporedno s Mirkovićevim zapažanjima, promišljanjima i rješenjima. Dokazan je doprinos njegovih iscrpnih analiza, elaboracija i smjernica ekonomske politike, koje se mogu povezati i sa suvremenim konceptima razvoja regija u Hrvatskoj. Zaključna razmatranja upućuju na veće mogućnosti implementacije različitih instrumenata u poticanju regionalnog razvoja, ali i na vrijednost razumijevanja te uključivanja ishodišnih modela i preporuka tijekom promišljanja o promjenama u upravljanju ekonomskim sustavima. Retrospektiva regionalnih problema i predloženih rješenja

omogućuje potpunije sagledavanje temelja za kreiranje primjereno usmjerenih strategija regionalnoga i cjelokupnoga gospodarskog razvoja Hrvatske.

Ključne riječi: Hrvatska, razvoj, regionalni problem, Mijo Mirković

1. UVOD

Važnost regionalne politike proizlazi iz potrebe smanjivanja regionalnih nejednakosti koje predstavljaju višerazinski problem cjelokupnoga gospodarskog razvoja. U sagledavanju pokazatelja socioekonomskog razvoja na nacionalnoj razini nerijetko ostaju zanemarene regionalne razlike, koje u pojedinim slučajevima rezultiraju dugoročnim problemima i izoliranjem prostornih cjelina. Također, u upravljanju gospodarskim razvojem nužno je kreirati te implementirati mjere koje će uključivati regionalne snage i specifičnosti, razvoj gospodarske strukture, uključujući mjere prilagođene područjima koja zaostaju u razvoju ili se nalaze u stagnaciji. Regionalna politika trebala bi omogućiti ostvarivanje bolje povezanosti i kohezije regionalnih prostora. Pitanje regionalnih nejednakosti i istraživanje uzroka regionalnih nejednakosti predmet je interesa u okviru kohezijske politike Europske unije (EU), danas značajne investicijske politike EU-a, koja je prema navedenim problemima bila usmjerena od samih početaka pa sve do programskog razdoblja 2021. – 2027., u kojem se planira i provodi. Također, osim slabije razvijenih područja, regionalna politika obuhvaća razvijenije regije, odnosno nastoji potaknuti razvoj njihovih nedovoljno iskorištenih potencijala i potencijalnih faktora rasta i razvoja.

S obzirom na jedinstven pristup i doprinos Mije Mirkovića ekonomskoj znanosti, cilj je rada prikazati osvrt na odabrane regionalne probleme koje je Mijo Mirković obrađivao u svojim djelima, u komparaciji sa suvremenim okvirom za provedbu EU kohezijske politike. U radu se nastoji dokazati poveznica između promišljanja, rezultata istraživanja i smjernica ekonomske politike koji se mogu pronaći u radovima Mije Mirkovića i suvremenih koncepata regionalnoga razvoja Hrvatske. Nadalje, u radu će se sagledati potreba razumijevanja i razmatranja ishodišnih modela i preporuka tijekom kreiranja i provedbe reformi u upravljanju regionalnim razvojem. Kako bi se sustavno sintetizirao cjeloviti pregled glavnih zaključaka, analizirat će se te komparirati različita djela Mije Mirkovića i ostalih autora koji su proučavali njegove (ekonomske) radove, kao i publikacije koje obrađuju aktualna pitanja regionalnoga razvoja u Hrvatskoj. Sekundarno istraživanje pobliže će se usmjeriti prema određenim aspektima kao što su regionalne razlike, razvojne specifičnosti hrvatskih regija, strateško planiranje i upravljanje razvojem, uloga urbanih područja u poticanju ekonomskog razvoja.

Nakon uvoda, prikazat će se kraći pregled osnovnih obilježja regionalne politike Hrvatske, a nakon toga slijedi analiza i komparacija odabranih regionalnih problema s obzirom na Mirkovićeva zapažanja i rješenja. U zaključnom dijelu rada navode se osnovna obilježja regionalne politike Hrvatske u europskim okvirima, 2021. – 2027., koja mogu biti korisna u rješavanju dijela dugotrajnih regionalnih problema.

2. REGIONALNA POLITIKA HRVATSKE – OSNOVNA OBILJEŽJA

Regionalna politika usmjerena je prema socioekonomskom napretku regija koje obilježavaju različite karakteristike i razine razvijenosti. „Regionalni problem“ može se prepoznati u slučajevima kada neka regija odstupa od nacionalnoga prosjeka s obzirom na npr. visoku razinu i duljinu trajanja nezaposlenosti, nisku razinu i usporenu stopu rasta bruto domaćeg proizvoda (BDP-a) po stanovniku, ovisnost o uskoj industrijskoj bazi, nedovoljnu opremljenost infrastrukturom, visoke migracije izvan regije, nisku razinu kvalitete stanovanja, zdravstvenih usluga, dostupnosti obrazovanja, nepovoljne učinke promjene industrijske tehnologije (Čavrak, 2011; prema Griffiths i Wall, 2004). U mjerenju i analizi regionalnih problema mogu se koristiti brojne metode, modeli, koji s razvojem analitičkog instrumentarija postaju sve složeniji, ali prije svega potrebno je postaviti odgovarajući teorijski okvir za analizu, uzimajući u obzir doprinose ekonomske teorije u duljem razdoblju promatranja, dosadašnjih znanstvenih i stručnih istraživanja, uz suvremeni kontekst i obilježja realne ekonomije.

Razvoj regionalne politike Hrvatske obilježen je različitim unutarnjim i vanjskim odrednicama koje utječu na cjelokupno gospodarstvo, ali i promjenama u pristupu upravljanja regionalnim razvojem. Nakon početka procesa decentralizacije u Hrvatskoj, zatim procesom pristupanja i pristupanjem u EU osnažena je uloga regija u aktivnom participiranju u procesu razvoja. Navedene promjene rezultat su odgovarajuće prepoznate potrebe aktivnijeg poticanja razvoja u skladu sa specifičnim obilježjima, posebnostima i ograničenjima regionalnih prostora. Također, regionalna politika Hrvatske danas je oblikovana prema načelima kohezijske politike EU-a, koja osim okvira za učinkovitiju provedbu razvojnih promjena omogućuje korištenje dodatnih financijskih instrumenata (EU fondova, programa, različitih inicijativa) za financiranje razvoja (projekata) i poticanje umrežavanja. Noviji razvojni ciljevi, posebno u programskim razdobljima 2014. – 2020., 2021. – 2027., usmjereni su prema jačanju konkurentnosti, održivom, uključivom razvoju, teritorijalnoj koheziji, jačanju otpornosti gospodarstva i povećanju kvalitete života. Iako se o učinkovitosti provedbe i konkretnim reformama kohezijske politike EU-a

raspravlja u znanstvenim i stručnim radovima (npr. Bachtler i dr, 2016; Hunter, 2023), zasigurno su ideje i otvorene mogućnosti kohezijske politike vrijedne te iznimno korisne za poticanje regionalnog razvoja u uvjetima ograničenih sredstava, prisutnih ograničenja i (skrivenih) potencijala rasta.

Sagledamo li detaljnije retrospektivu razvoja regionalne politike Hrvatske do danas, moguće je faze razvoja podijeliti s obzirom na kriterije kao što su obilježja ekonomskog sustava, ekonomske politike i planova razvoja te pokazatelje dinamike rasta, s ključnim godinama koje obilježavaju promjene, kao što to prikazuje Bogunović (2011). U tom smislu mogu se pronaći dosadašnja istraživanja koja detaljnije obrađuju pojedinu fazu i pojedini kriterij, a za potrebe analize prikazane u ovome radu, izdvajamo nekoliko bitnih obilježja u razumijevanju reformi regionalne politike Hrvatske i konteksta suvremene regionalne politike.

Bogunović (1991) opisuje da se intenziviranje istraživanja regionalnoga razvoja vezuje za razdoblje nakon 50-ih godina prošloga stoljeća, dok se specifičnosti regionalne strukture Hrvatske mogu sagledati prema tadašnjim planovima društveno-ekonomskog razvoja. Autor također ističe da je regionalni razvoj u Hrvatskoj do 1965. godine bio izveden iz ciljeva i određenja regionalnoga razvoja Jugoslavije. Prema prvom petogodišnjeg planu, od 1947. do 1951. godine, brži razvitak lokalnoga gospodarstva čini temelj regionalnoga razvoja, posebno u ekonomski zaostalim područjima. Kriteriji definiranja slabije razvijenih područja do danas se proširuju, ali se o odgovarajućim kriterijima i dalje raspravlja te je moguće utvrditi da se pojedina područja Hrvatske dugi niz godina suočavaju s istim razvojnim problemima. Danas se za mjerenje stupnja razvijenosti regija u Hrvatskoj koristi indeks razvijenosti koji definira i klasificira jedinice lokalne i područne (regionalne) samouprave. Na temelju navedenog indeksa utvrđuju se potpomognuta područja (detaljnije u: Ministarstvo regionalnoga razvoja i fondova Europske unije, 2017).

Prema Bogunoviću (1991), u razdoblju prvog petogodišnjeg plana, sredstva su bila planirana za razvoj lokalnog gospodarstva, obrazovne, kulturne, zdravstvene ustanove i stambenu izgradnju. Pojedini prijedlozi i danas predstavljaju nedovoljno korištene snage na regionalnim područjima koja zaostaju u razvoju, kao što su mogućnosti razvoja drvne industrije, poljoprivrede, prerade voća i mesa, ovčarstva, uz vinogradarstvo, maslinarstvo i uzgoj ostalih mediteranskih kultura, aromatičnih ulja. Tadašnji potencijali razvoja turizma u današnjem okviru vezuju se za pitanja održivosti, sezonalnosti, ali i rizike prekomjernog broja posjetitelja s pratećim posljedicama na regionalnim prostorima. U razdobljima koja su uslijedila i koja se mogu promatrati također prema planskim dokumentima, vidljivi su npr. problemi koncentracije industrijskih kapaciteta, potrebe ravnomjernijeg rasporeda proizvodnih snaga

po pojedinim područjima, snažnijeg razvoja pomorskog gospodarstva, ribarstva, infrastrukture. Makroregionalna područja Hrvatske, koja su definirana u razdoblju plana razvoja od 1966. do 1970. i danas imaju snažan gravitacijski utjecaj.

Za razvoj nedovoljno razvijenih područja formiraju se instrumenti i fondovi. Tipologije područja s razvojnim specifičnostima omogućuju jasnije definiranje ciljeva i usmjerenih mjera politike. Prema Zakonu o regionalnom razvoju Republike Hrvatske (Narodne novine, 2018), razvojna politika i upravljanje razvojem područja s razvojnim posebnostima (otocima i brdsko-planinskim područjima) uređuju se posebnim zakonima. Problem emigracije stanovništva sa slabije razvijenih područja i dalje predstavlja značajan problem, koji se dijelom nastoji riješiti prilagođenim mjerama regionalne politike (uz ostale mjere).

U procesu ulaska u EU Hrvatska je trebala zadovoljiti poglavlje pravne stečevine koje se odnosilo na *Regionalnu politiku i koordinaciju strukturnih instrumenata*, što je ubrzalo proces prilagodbe određenih regionalnih pitanja. Između ostalih područja, trebala je uskladiti okvir za provedbu politike u skladu s kohezijskom politikom EU-a, a to je uključivalo i pripremu za korištenje instrumenata kao što su EU fondovi i programi te višegodišnje proračunsko programiranje. Usvojen je spomenuti Zakon o regionalnom razvoju Republike Hrvatske (Narodne novine, 2018), koji detaljnije uređuje ciljeve, načela upravljanja regionalnim razvojem, planske dokumente, nadležna tijela, klasificiranje jedinica lokalne i regionalne samouprave prema razvijenosti, definiranje urbanih i potpomognutih područja te provedbu, praćenje i izvještavanje o politici regionalnog razvoja, kojom se ujedno nastoje učinkovito koristiti fondovi EU-a. Strategija regionalnog razvoja Republike Hrvatske temeljni je planski dokument politike regionalnog razvoja, donesena 2017. i obuhvaća tri strateška cilja: povećanje kvalitete života poticanjem održivog teritorijalnog razvoja, povećanje konkurentnosti regionalnoga gospodarstva i zaposlenosti, sustavno upravljanje regionalnim razvojem (Vlada Republike Hrvatske, 2017). Godine 2017. provedena je značajnija reforma prema uspostavi cjelovitog sustava strateškog planiranja i upravljanja razvojem u Republici Hrvatskoj, koji je značajan za tijela države uprave i jedinice lokalne i područne (regionalne) samouprave. Usvojen je Zakon o sustavu strateškog planiranja i upravljanja razvojem Republike Hrvatske, kojim se nastojao unaprijediti sustav, pružiti bolji okvir za usmjeravanje sredstava i ostvarivanje pozitivnih učinaka provedbe javnih politika (detaljnije u: Narodne novine, 2022).

Jurlina Alibegović (2014) objašnjava promjene u orijentaciji politike regionalnoga razvoja od usmjerenosti prema velikim infrastrukturnim projektima i privlačenju izravnih inozemnih ulaganja koji će doprinijeti ostvarivanju ciljeva prema pristupu regionalnom razvoju koji prepoznaje prilike

za jačanje konkurentnosti regija, bitne značajke strategije razvoja koja pokriva različite faktore koji utječu na uspješnost lokalnih poduzeća, partnerski pristup između razina upravljanja te interesnih skupina. Naglašava da bi regionalna politika trebala pridonijeti povećanju životnoga standarda i kvalitete života, koheziji i solidarnosti u EU-u. Đulabić (2014) predstavlja kohezijsku politiku EU-a za razdoblje 2014. – 2020. te prikazuje važnost navedene politike u ostvarivanju strateških ciljeva EU-a i osiguravanja financijskoga okvira za projekte koji su usmjereni prema realizaciji gospodarske, društvene i teritorijalne kohezije. Pojedini od izazova za Hrvatsku koje ističe Đulabić (2014), a prisutni su i danas, odnose se na oblikovanje kvalitetnih projekata koji će biti pripremljeni za financiranje iz fondova EU-a, privlačenje i zadržavanje kadrova koji poznaju materiju kohezijske politike i fondova EU-a te rješavanje potrebe predfinanciranja i sufinanciranja projekata.

Unatoč vidljivim promjenama u sustavu upravljanja regionalnim razvojem te rezultatima koji upućuju na konvergenciju prema pojedinim pokazateljima (npr. konvergencija u osobnim dohocima na županijskoj i lokalnoj razini prikazana je u: Puljiz i Rukavina, 2022), na području Hrvatske i dalje su prisutne regionalne i lokalne nejednakosti, odnosno regionalni problemi na koje upozoravaju i istraživanja konvergencije. Ranije istaknuti indeks razvijenosti potvrđuje navedene razlike, dok se pregled regionalnih razlika na županijskoj razini može vidjeti i npr. u Savić (2021).

U istraživanju obilježja regionalne politike, regionalnih razlika i regionalnih problema bitno je sagledati radove autora koji su obrađivali problematiku ekonomske politike u širem kontekstualnom okviru te u duljem razdoblju promatranja. Brojni autori potvrđuju značenje djela Mije Mirkovića za suvremenu ekonomsku teoriju i praksu te će se u nastavku prikazati analiza i komparacija odabranih regionalnih problema koje je u svojim djelima obrađivao Mijo Mirković sa suvremenim kontekstom provedbe regionalne politike Hrvatske.

3. ANALIZA I KOMPARACIJA ODABRANIH REGIONALNIH PROBLEMA – POGLED MIJE MIRKOVIĆA I SUVREMENI KONTEKST

Djelo Mije Mirkovića *Uvod u ekonomsku politiku* (1935.), Sirotković (2001.) ističe kao jedno od najvrjednijih djela ekonomske literature, koje obrađuje *Ekonomsku politiku kao praksu, Ciljeve ekonomske politike, Nosioce ekonomske politike, Tehnička sredstva ekonomske politike, Granice uspješne ekonomske politike, Privredne sisteme i Ekonomsku politiku kao znanost*. S obzirom na opisanu strukturu, navedeno djelo može se sagledati i kao okvir za razumijevanje i kreiranje

regionalne ekonomske politike. Ekonomska politika pritom predstavlja „sredstvo društvene zajednice radi postizanja društvenih ciljeva“, a čine je različiti odnosi gospodarskih jedinica. Ciljeve izvodi iz međupovezanosti politika, prepoznaje važnost usklađivanja prioriteta ciljeva te naglašava (uz ostale) i socijalne ciljeve. Uz državu, koja je glavni nositelj ekonomsko političkih mjera, bitni su ostali nositelji, kao što su uža područja (tadašnje banovine), općine (uključujući gradske), gospodarske ustanove i korporacije te koncentracije poduzeća. Uža područja teritorijalno su bliže pojedinim krajevima te su stvorena radi prilika u tim krajevima i prilagođavaju djelatnost potrebama krajeva (Stipetić, 1979b: 51./52.). Navedeno se može povezati s današnjom ulogom regija u poticanju gospodarskog razvoja (regija „subjekata“, a ne „objekata“), kao i s problemima regionalizacije i decentralizacije. I dalje je prisutno pitanje koliko su regije u mogućnosti samostalno upravljati razvojem i ispunjavati potrebe stanovništva. Kao što je navedeno, u djelu *Uvod u ekonomsku politiku*, Mijo Mirković razmatra uspješnost ekonomske politike, što je danas potreba i obveza u okviru praćenja i evaluacije regionalne politike. S vremenom je potreba praćenja i evaluacije postala obveza, ali se postavlja pitanje koliko se učinkovito rezultati praćenja koriste za kreiranje učinkovitijih rješenja. Kritičko sagledavanje te revizija okvira za provedbu regionalne politike nužno je za uspješnu implementaciju planova razvoja. Iako je s vremenom vidljiv napredak prema sustavnom strateškom planiranju i upravljanju razvojem te, kao što je navedeno, doprinos u procesu evaluacije strateških dokumenata, i dalje je upitno koliko se od velikog broja strateških dokumenata učinkovito primjenjuje. Također, potrebno je kontrolirati jesu li ciljne vrijednosti, operativne mjere i aktivnosti realno i precizno postavljeni u strateškim okvirima u skladu s potrebama gospodarstva, je li moguće i kako ostvariti ciljne vrijednosti i (pod pretpostavkom da su ciljne vrijednosti odgovarajuće postavljene) što se događa ako se utvrdi odstupanje od realiziranog plana? Nadalje, Sirotković (2001) pojašnjava da je Mirković kritički sagledavao i Prvi petogodišnji plan Jugoslavije. Primjećivao je zanemarivanje jadranske (pomorske) orijentacije u planovima Jugoslavije (uz osvrte na agrarnu i prometnu politiku).

Ključni segmenti uspješne politike (povezanost ekonomskih odnosa, zakona i ekonomske politike) obrađeni su također u spomenutom djelu Mije Mirkovića, pri čemu je bitno razumjeti teorijske spoznaje o djelovanju zakona po kojima se odvijaju gospodarski procesi, ali i praksu, gospodarski poredak. Time se potvrđuje uloga znanstvenih istraživanja, potreba razvoja regionalne ekonomike kao znanstvene discipline te povezivanje, primjena rezultata istraživanja u gospodarstvu.

Mijo Mirković komentira ograničenja inozemnoga kapitala, što je bitno promatrati s aspekta strukture (regionalnih) investicija, kao i potrebe utvrđivanja

prioritetnih područja ulaganja. Također, ističe probleme usmjeravanja na pojedinačne privatne akumulacije na temelju političkih sredstava i mita („... koliko je čija ‘sposobnost’ uspjela da zgrne, da poveća... broj kuća za rentu, automobila, vila i ljetnikovaca...“, Sirotković, 2001: 175). Sve navedeno povezano je s kreiranjem te provedbom uspješne regionalne politike (danas) koja treba potaknuti širi gospodarski razvoj.

Mijo Mirković analitički pristupa obradi gospodarskih potencijala i faktora rasta/zaostajanja. Ističe heterogenu strukturu gospodarstva Hrvatske. U tom smislu prepoznaje i vrijednosti različitih proizvoda iz primorskih područja, kao što su: malvazija (vino), hobotnice, oštrige, datulje, rakovi, istražuje povijest ribarstva na obali Jadranskog mora i na jadranskim otocima te razmatra ulogu ribarstva u razvoju gospodarstva. Naglašava važnost proučavanja regionalnih specifičnosti, npr. u analizi poljoprivrede, u mogućnostima uzgoja različitih kultura (Grahovac, 2001) te u specijalizaciji i izvozu¹. U ekonomskim istraživanjima ne zanemaruje prirodne i ekonomske uvjete života, ekonomsku geografiju po uzoru na Vlačića. Ističe ograničenje koje je i danas prisutno, a odnosi se na statističku građu s podacima na regionalnoj razini, probleme pronalaska usporedivih pokazatelja o regijama. Također, vidljivo je precizno formiranje istraživačkih pristupa koje koristi, osnova od kojih kreće u analizama i na kojima temelji zaključivanje, za što je nužno poznavanje detalja.

Osim poljoprivrede, ribarstvu i industrijskoj politici, Mijo Mirković posvećuje značajan interes razvitku prometa, prometne politike, promatra bitnu ulogu željeznice u razvoju (detaljnije u: Čavrak, 2001; Urošević, 2019). Povezivanje svih krajeva Hrvatske jedan je od povijesno najvećih prometnih problema, koji Mijo Mirković sagledavala također s obzirom na karakteristike tla i reljefa, ali i u kontekstu prometne politike kao sredstva ekonomskih i političkih interesa (Čavrak, 2001). Mirković je u tom kontekstu promatrao i povezivanje Istre te je bio začetnik cestovne veze tunelom kroz Učku, uz potrebu i valoriziranje željezničke veze između regionalnih područja. U širem smislu navedenoj problematici možemo pridodati nužnost boljeg povezivanja željezničkim, pomorskim prometom te zrakoplovnim prometom s drugim zemljama. Urošević (2019) istražuje razvoj prometne infrastrukture analizom radova Mije Mirkovića iz gospodarske povijesti Hrvatske te sustavno i detaljno prikazuje ulogu prometa u regionalnom razvoju, važnost „borbe za jadranske pruge“, koje su ujedno i naslov jednog od najznačajnijih djela Mije Mirkovića na tom području. Autorica

1 „Vino se troši u zemlji i nalazi tržište u industrijskim predjelima i velikim gradovima Austrije, ali osobito u Trstu, Rijeci, Ljubljani i Zagrebu. Dalmatinska i istarska vina dolaze u Beč i Prag... Robni promet vinom učvršćuje pozicije dalmatinskog izvoza, trgovine i kapitala u Trstu, u Puli, Rijeci i Sloveniji“ (Mirković, 1968: 280). Vidljiva je specijalizacija u proizvodnji (npr. vina) na hrvatskim otocima.

ističe prilike za korištenje suvremenih instrumenata, razvojnih i investicijskih projekata financiranih iz EU fondova te programe regionalne i prekogranične suradnje, mogućnosti primjene primjera dobre prakse iz europskog okvira koji se u cilju poboljšanja razvoja prometne infrastrukture i bolje povezanosti mogu koristiti, uključujući također potrebu uključivanja saznanja iz lokalne i regionalne ekonomske povijesti. Iznimno je zanimljivo prikazano i sagledavanje važnosti Jadranskog mora te na području Pule pulske luke, u uvjetima trenutačnih promjena i aktualnih razvojnih ograničenja.

Ograničena povezanost utječe na nejednakosti u gospodarskom razvitku Hrvatske i regionalnih prostora. Prometna povezanost također povijesno predstavlja bitan lokacijski čimbenik, vezan i za pitanja korištenja zemljišta, što je vidljivo i iz teorije lokacije. Obrađujući politiku upotrebe prostora i lokacijsku politiku, Bogunović (2001a, 2001b) navodi razmišljanja Mije Mirkovića o razmještanju proizvodnih snaga i smještajnim kriterijima. Autor objašnjava da u djelu *Ekonomska historija Jugoslavije* (1968) Mijo Mirković sistematizira razvitak gradova te prepoznaje važnost nekoliko bitnih faktora razvoja gradova, kao što su pogodna mjesta za nastanak gradova, organizirana proizvodnja i uprava. Gradovi trebaju predstavljati zajednice raznovrsnih zanimanja. Pritom je vidljiva značajna uloga lokacijskih čimbenika za razvoj gradova, uz rijeke, obale, prirodne puteve te aglomeriranja stanovništva. „Promatramo li tu veličanstvenu ljudsku tvorevinu: grad bilo prema njegovu utjecaju na podjelu rada, na razvitak proizvodnih sredstava i proizvodnih snaga, na zadatak, koji ima da obavi u snabdijevanju nagomilanih potrošača, na razmjerno viši stupanj slobode u njemu, na funkciju grada u stvaranju misaonog razvitka, pismenosti, prosvjete, kulture, kolektivnih ustanova, prava – s kojega ga god od tih stanovišta promatramo, grad se javlja kao zajednica ljudi, koji žive i kreću se u granicama određenog uskog prostora, ljudi mnogostruko povezanih i uzajamno zavisnih u radu, u razmjeni, u snabdijevanju i potrošnji“ (Mijo Mirković, 1968: 50).

Važnost pogodnih lokacijskih faktora i danas predstavlja temelj pri odlučivanju o smještaju. Gradovi su mjesta koncentracije gospodarske aktivnosti i stanovništva, središta društveno-ekonomskih zbivanja, novih znanja, inovacijskih aktivnosti, kulturnih prožimanja, što je rezultat razvoja proizvodnih snaga, podjele rada, specijalizacije, različitih funkcija, utjecaja stanovništva i čimbenika iz okruženja. S vremenom gradovi postaju središta regionalnoga razvoja (Bogunović, 2001a). Međutim, postavlja se pitanje u kojoj se mjeri sagledava međupovezanost lokacijskih čimbenika i ostalih odrednica šireg socioekonomskog regionalnog razvoja pri odlučivanju o smještaju na regionalnim prostorima.

U pregledu dosadašnjih istraživanja doprinosa Mije Mirkovića razvoju ekonomske regionalne politike moguće je istaknuti rad Bogunovića (2001b),

koji također analizira probleme suvremene regionalne strukture u kontekstu Mirkovićevih stavova. Ističe da se regionalna komponenta u radovima Mije Mirkovića može sagledati i s aspekta smještaja različitih teoretskih i praktičnih gospodarskih pitanja u konkretan prostor. Kao što je ranije pojašnjeno, Mijo Mirković promatra obilježja prostora, potencijale i ograničenja, pristupa analizi s aspekta ekonomske geografije, uz ostale aspekte, što potvrđuje važnost regionalne komponente. Regionalna ekonomika usmjerena je upravo prema raznolikosti prostornih sadržaja, interakcijama između regija, traži rješenja za mobilnost i alokaciju resursa. Bogunović (2001b) navodi da je Mirković smatrao nužnim istraživanje prije investiranja kako bi se utvrdile aktivnosti s najboljim učincima. Navedeno možemo povezati s današnjim potrebama sagledavanja utjecaja investicijskih aktivnosti na regionalni, lokalni prostor, kao i tijekom donošenja odluka o prostornom rasporedu investicija. Mogućnosti funkcioniranja cjelovitih sustava bitne su u razmatranju lokacijskih problema. Stihijski razvoj može ostaviti trajne posljedice na prostor i kvalitetu života te je navedeno bitno na vrijeme kontrolirati. Nadalje, Mirković promišlja o potrebi ravnomjernijega razvitka tadašnjih republika, problemima centralizacije sredstava (investicijski fondovi na razini federacije, a razvojni problemi disperzirani na nižim razinama), što u današnjim okvirima možemo povezati s raspravama oko decentralizacije. Također, smatra bitnim odnos grada (točaka koncentracije) i okruženja. U suvremenim okvirima, nastoje se potaknuti i povezati mogućnosti cjelovitoga razvoja urbanih aglomeracija te ojačati utjecaji srednjih gradova u zadovoljavanju potreba stanovništva, uključujući radna mjesta i prikladno stanovanje te urbano-ruralne veze.

Na kraju ovoga dijela rada zasigurno treba istaknuti doprinose Mije Mirkovića u analizi teritorijalne cjelovitosti, kao i u analizi ekonomske prošlosti te preduvjeta za razvoj gospodarstva Istre. Mirković promatra, pronalazi, promišlja o potencijalima, posebnostima ponude koji mogu činiti temelj razvoja Istre i cjelokupnoga gospodarstva tadašnjih republika pa tako razmatra mogućnosti aktiviranja različitih prirodnih izvora u razvojnom smislu (npr. promatra potencijale poljoprivrede, nalazišta ugljena, boksita, lapora, proizvedeno bogatstvo, mogućnosti razvitka pomorskog gospodarstva i sl., stavljajući sve navedeno u kontekst promjene gospodarske strukture). Kao što navodi u djelu „Izgradnja socijalističke ekonomije u Jugoslaviji“, „uvjeti razvitka narodnog gospodarstva Istre nalaze se u njenom sirovinskom bogatstvu anorganske prirode, u specifičnim uvjetima razvitka pojedinih grana poljoprivrede, u ribljem bogatstvu, u prometnom položaju, u specifičnim povoljnim uvjetima razvitka turizma... Stare pomorske tradicije predstavljaju veliku društvenu snagu, velik dio proizvodnih snaga Istre, moraju se tako ocijeniti i uputiti u smjeru gdje će biti od najveće koristi“ (Stipetić, 1979a: 8, 14). Iz svega navedenog slijedi da su

stavovi Mije Mirkovića korisni u anticipiranju mjera ekonomske politike ne samo u vremenu u kojem je stvarao već i za daljnje usmjeravanje suvremene politike (regionalnog) ekonomskog razvoja.

4. REGIONALNA POLITIKA HRVATSKE 2021. – 2027.

Regionalna politika prilagođava se različitim fazama razvoja i razinama razvijenosti te nastoji kreirati bolje pretpostavke za rješavanje regionalnih nesklada i problema. Reforme EU kohezijske politike tijekom vremena su rezultirale značajnim promjenama koje se, između ostalog, u novijem razdoblju usmjeravaju prema jasnijem, ciljanom definiranju prioriteta, tematskoj koncentraciji ulaganja, većem naglasku na suvremene izazove, kao što su zelena, digitalna tranzicija, klimatski ciljevi, osnaživanju kapaciteta za upravljanje fondovima, lokalnih jedinica za veću participaciju u upravljanju regionalnim razvojem (putem razvojnih strategija), pojednostavljenoj provedbi politike itd. Uz jačanje konkurentnosti, digitalnu, zelenu tranziciju, povezaniju Europu, u razdoblju 2021. – 2027. naglasak EU prioriteta vidljiv je prema socijalnoj, uključivoj Europi i Europi koja je bliža građanima (detaljnije u: European Commission, 2023).

Zakonodavni paket za kohezijsku politiku za razdoblje 2021. – 2027. obuhvaća sredstva Europskog fonda za regionalni razvoj, Kohezijskog fonda, Europskog socijalnog fonda plus, Fonda za pravednu tranziciju, koji tematski pokrivaju različita područja. U tom smislu, npr. Europski fond za regionalni razvoj pokriva najveći broj različitih tematskih prioriteta i može biti iznimno koristan gradovima s obzirom na osnaženu urbanu dimenziju kohezijske politike, dok se Kohezijski fond može iskoristiti za financiranje potreba prometne infrastrukture, okoliša. Europski socijalni fond plus usmjeren je prema tržištu rada, obrazovanju, socijalnoj uključenosti, a novi fond, Fond za pravednu tranziciju, pokriva tranziciju prema klimatski neutralnom i kružnom gospodarstvu, što su ujedno i noviji prioriteti s obzirom na potrebe gospodarstva (Ministarstvo regionalnoga razvoja i fondova Europske unije, 2023; Europski strukturni i investicijski fondovi, 2023).

Sve navedeno predstavlja obvezu za Hrvatsku, ali i veću priliku za aktivnije poticanje regionalnoga razvoja na nižim razinama upravljanja, kao i diverzifikaciju razvojnih prioriteta, viši stupanj konvergencije u odnosu na mogućnosti djelovanja u prošlim razdobljima. Međutim, bitno je istaknuti da navedeni okvir opisuje nove smjernice i potencijalna sredstva, dok se razvojne potrebe, prioriteti, trebaju sagledati na razini pojedine države članice te ujedno i spriječiti, prilagoditi nedostaci koji proizlaze iz procesa konkuriranja

s razvijenijim područjima i nedostaci usmjeravanja na ubrzanu apsorpciju bez šireg okvira. Osim navedenih fondova, na raspolaganju su programi EU-a te prateće inicijative, dodatni instrumenti, integrirana teritorijalna ulaganja, uz krovne mehanizme EU-a za jačanje otpornosti i oporavka gospodarstva, koji se mogu koristiti za financiranje razvojnih projekata i poticanje urbanog i regionalnog razvoja. U navedenom kontekstu bitno je također informirati i pripremiti kadrove, kapacitete za odgovarajuće iskorištavanje opisanih prilika. Osim Sporazuma o partnerstvu i operativnih programa koji su nužni za korištenje sredstava iz EU fondova i koji opisuju regionalne potrebe, za uspješnu provedbu regionalne politike bitno je uspostaviti međupovezanost ciljeva i prioriteta na više razina. Ravnomjeran regionalni razvoj ističe se kao jedan od razvojnih smjerova u Nacionalnoj razvojnoj strategiji Hrvatske do 2030. (Narodne novine, 2021) te su uz strategiju regionalnog razvoja Hrvatske, u provedbi značajni strateški akti na regionalnoj i lokalnoj razini (planovi razvoja, provedbeni programi, programi razvoja u novom programskom razdoblju). Desetljećima se razmišljalo o problemima, potrebama i potencijalima regionalnog razvoja, koje je također promatrao Mijo Mirković, a danas su ugrađeni i kao ključni dijelovi prilikom izrade strategija razvoja na nacionalnoj razini/sektorskih strategija te planova razvoja jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave. Posljednja Strategija pametne specijalizacije (do 2029.) usvojena je 2023., a odnosi se na pristup koji pomaže u identificiranju i usmjeravanju sredstava (u području istraživanja, razvoja i inovacija) na prioritete koji imaju najveće kapacitete i prilike za transformaciju i budući rast (Ministarstvo gospodarstva i održivog razvoja Republike Hrvatske, 2023).

Zaključno je moguće istaknuti da se nakon ulaska u EU u Hrvatskoj naglašava poticanje lokalnoga i regionalnoga održivog razvoja svih regija, uz smanjivanje regionalnih nejednakosti i aktivnije uključivanje teritorijalnoga pristupa razvoju. Dinamično šire okruženje traži promjene u upravljanju, a financijske pomoći i poticaji su bitan, ali ne ključan instrument poticanja regionalnoga razvoja. Stoga je sagledavanje konteksta, stanja i promjena regionalnih problema u duljem razdoblju nužno za učinkovitije i djelotvornije korištenje raspoloživih sredstava, kako bi se ostvarili postavljeni ciljevi i poboljšala kvaliteta života stanovništva u skladu s regionalnim potrebama, pri čemu su zaključci, osvrta i preporuke Mije Mirkovića aktualni i danas.

5. ZAKLJUČAK

Regionalni sadržaji prisutni su u brojnim ekonomskim radovima Mije Mirkovića koji se odnose na ekonomsku politiku, cjelokupno gospodarstvo i različite grane ekonomije, uz detaljno uključivanje regionalnih posebnosti, od kojih pojedine i danas predstavljaju nedovoljno iskorištene potencijale. Mirković ističe potrebu usmjeravanja znanstvenih istraživanja prema specifičnostima gospodarstva regionalnih područja, što potvrđuje nužnost jačanja istraživanja, objave i vrednovanja radova koji obrađuju regionalne potencijale i regionalne probleme pojedinih država. Danas se regionalne specifičnosti i razvojni potencijali uključuju u izradu strategija i planova razvoja na različitim razinama upravljanja te čine dio pametnih specijalizacija, što također dokazuje da su stavovi i prijedlozi istaknuti u djelima Mije Mirkovića povezani s najnovijim pristupima i konceptima razvoja.

U radu je potvrđena dugotrajnost pojedinih regionalnih problema na području Hrvatske, koji su dijelom anticipirani i u djelima Mije Mirkovića, kao što su regionalne nejednakosti, veće mogućnosti diverzifikacije gospodarske strukture, učinci rasta, kritičko sagledavanje i planiranje razvoja, uloga gradova u poticanju cjelokupnoga razvoja, lokacijska politika. Reforme regionalne politike Hrvatske rezultirale su većim prilikama aktivne participacije regija u kreiranju i implementaciji rješenja za regionalne probleme te jasnijim strateškim okvirom za provedbu regionalne politike. Retrospektiva regionalnih problema i predloženih smjernica ekonomske politike omogućuje potpunije sagledavanje temelja za kreiranje primjereno usmjerenih strategija regionalnoga i cjelokupnoga gospodarskog razvoja Hrvatske.

Uzimajući u obzir ulogu instrumenata kohezijske politike EU-a, pri čemu su značajna sredstva regijama i gradovima dostupna putem programa i fondova EU-a, može se potvrditi da su danas dostupna izdašnija sredstva za financiranje šireg djelokruga regionalne politike i ostalih razvojnih politika. Međutim, sredstva su samo pomoć u implementaciji, nužno je odgovarajuće prepoznati potrebe te usmjeriti investicije uključivo i održivo, prema dobrobiti cjelokupnoga stanovništva, kako bi apsorpcija sredstava rezultirala odgovarajućim efektima i boljom kvalitetom života lokalne zajednice. EU fondovi koristan su mehanizam, ali trebaju pridonijeti rješavanju regionalnih problema koji su i dalje prisutni neovisno o većim mogućnostima.

Ostaje otvoreno pitanje hoćemo li navedeno iskoristiti ili se usmjeravati na kratkotrajne koristi, koje mogu narušiti razvojne potencijale. Područja koja fondovi pokrivaju brojna su i zasigurno postoji prostor za razvoj heterogene gospodarske strukture, transformaciju, poticanje integriranog/intersektorskog pristupa razvoju, stvaranje kvalitetnih ljudskih potencijala koji će biti nositelji

budućeg održivog razvoja. Pritom su potrebni: šire sagledavanje uzroka i posljedica gospodarskih promjena, s dugoročnom perspektivom, istraživanje socioekonomskih i povijesnih aspekata, praktičnih spoznaja, ali i dubinska analiza činjenica, sadržaja, kao i projiciranje razvojnih mogućnosti, interdisciplinarni pristup, kontinuirano obrazovanje na različitim područjima, kao što je i Mijo Mirković pristupao u svom radu. U tom smislu i ovaj pregled predstavlja početak istraživanja koje se može upotpuniti detaljnijim osvrtom na sve navedene i ostale regionalne probleme koji su svoje mjesto pronašli u djelima Mije Mirkovića.

LITERATURA

1. Bachtler, J., Berkowitz, P., Hardy, S. i Muravska, T. (ur.), 2016. *EU Cohesion Policy: Reassessing performance and direction*, 1st ed., Routledge, Taylor & Francis Group, London, <https://doi.org/10.4324/9781315401867>
2. Bogunović, A., 1991. *Regionalna ekonomika*, Narodne novine, Zagreb.
3. Bogunović, A., 2001a. *Ekonomске integracije i regionalna politika*, Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Fakultet ekonomije i turizma „Dr. Mijo Mirković“ Pula, Mikrorad d.o.o., Zagreb.
4. Bogunović, A., 2001b. *Suvremenost i Mirkovićeva regionalna politika*. U: Rudež, B. (ur.), Mijo Mirković. Hommage uz 100. obljetnicu rođenja, Prometej, Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, str. 207-221.
5. Bogunović, A., 2011. *Regionalna ekonomika i politika*, Ekonomski fakultet Zagreb, Zagreb.
6. Čavrak, V., 2001. *Mijo Mirković i hrvatska prometna politika*. U: Rudež, B. (ur.), Mijo Mirković. Hommage uz 100. obljetnicu rođenja, Prometej, Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, str. 318-337.
7. Čavrak, V., 2011. *Regionalna politika i regionalne nejednakosti u Hrvatskoj*. U: Čavrak, V. (ur.), Gospodarstvo Hrvatske, Politička kultura, Zagreb, str. 321-348.
8. Đulabić, V., 2014. Kohezijska politika Europske unije kao instrument razvoja Hrvatske. *Političke analize*, 5(17), str. 17-22.
9. European Commission, 2023. New Cohesion Policy. Dostupno na: https://ec.europa.eu/regional_policy/2021-2027_en
10. Europski strukturni i investicijski fondovi, 2023. EU fondovi 2021.-2027. Dostupno na: <https://strukturnifondovi.hr/eu-fondovi/eu-fondovi-2021-2027/>
11. Grahovac, P., 2001. *Aktualnost Mirkovićeve agrarne politike*. U: Rudež, B. (ur.), Mijo Mirković. Hommage uz 100. obljetnicu rođenja, Prometej, Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, str. 178-193.
12. Hunter, J., 2023. Addressing Cohesion Policy's identity crisis in a changing European Union. *Discussion Paper*, Europe's Political Economy programme, European Policy Centre. Dostupno na: https://www.epc.eu/content/PDF/2023/Cohesion_Policy_DP.pdf
13. Jurlina Alibegović, D. 2014. Izazovi efikasnog vođenja regionalne politike u Hrvatskoj. *Političke analize*, 5(17), str. 30-34.
14. Ministarstvo gospodarstva i održivog razvoja Republike Hrvatske, 2023. Strategija pametne specijalizacije do 2029. Dostupno na: <https://mingo.gov.hr/vijesti/vlada-republike-hrvatske-donijela-strategiju-pametne-specijalizacije-do-2029/9515>
15. Ministarstvo regionalnoga razvoja i fondova Europske unije, 2017. Indeks razvijenosti. Dostupno na: <https://razvoj.gov.hr/o-ministarstvu/regionalni-razvoj/indeks-razvijenosti/112>

16. Ministarstvo regionalnoga razvoja i fondova Europske unije, 2023. Zakonodavni paket za Kohezijsku politiku za razdoblje 2021. – 2027. Dostupno na: <https://razvoj.gov.hr/istaknute teme/eu-fondovi-2021-2027/zakonodavni-paket-za-kohezijsku-politiku-za-razdoblje-2021-2027-4853/4853>
17. Mirković, M., 1968. *Ekonomska historija Jugoslavije*, Informator, Zagreb.
18. Narodne novine, 2018. Zakon o regionalnom razvoju, NN 147/14, 123/17, 118/18, Zagreb. Dostupno na: <https://www.zakon.hr/z/239/Zakon-o-regionalnom-razvoju-Republike-Hrvatske>
19. Narodne novine, 2021. Nacionalna razvojna strategija Republike Hrvatske do 2030. godine, NN 13/2021, Zagreb. Dostupno na: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2021_02_13_230.html
20. Narodne novine, 2022. Zakon o sustavu strateškog planiranja i upravljanja razvojem Republike Hrvatske, NN 123/17, 151/22, Zagreb. Dostupno na: [https://www.zakon.hr/z/975/Zakon-o-sustavu-strate %C5 %A1kog-planiranja-i-upravljanja-razvojem-Republike-Hrvatske](https://www.zakon.hr/z/975/Zakon-o-sustavu-strate%C5%A1kog-planiranja-i-upravljanja-razvojem-Republike-Hrvatske)
21. Puljiz, J. i Rukavina, I., 2022. Analiza konvergencijskog procesa na lokalnoj i regionalnoj razini u Hrvatskoj. *Ekonomski pregled*, 73(5), str. 693-716.
22. Savić, Z. (ur.), 2021. *Županije – razvojna raznolikost i gospodarski potencijali*, Hrvatska gospodarska komora, Zagreb.
23. Sirotković, J., 2001. *Mirkovićevi doprinosi u ekonomskoj politici i njihovo značenje za suvremenu ekonomsku teoriju i praksu*. U: Rudež, B. (ur.), Mijo Mirković. Hommage uz 100. obljetnicu rođenja, Prometej, Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, str. 167-177.
24. Stipetić, V. (ur.), 1979a. *Mijo Mirković. Izgradnja socijalističke ekonomije u Jugoslaviji*, izabrani ekonomski radovi, 4, Informator, Zagreb.
25. Stipetić, V. (ur.), 1979b. *Mijo Mirković. Nauka i ekonomska politika*, izabrani ekonomski radovi, 3, Informator, Zagreb.
26. Urošević, N., 2019. *Mijo Mirković i gospodarska povijest Hrvatske – o važnosti prometne infrastrukture u regionalnom razvoju*, Povolio, C., Križman Pavlović, D., Novak, M., Orbanić, E. (ur.), Zbornik radova 2. međunarodnog znanstvenog skupa „Istarsko gospodarstvo jučer i sutra“, Proceedings of the 2nd International Scientific Conference Istrian Economy Yesterday and Tomorrow, Državni arhiv u Pazinu, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Università Ca' Foscari Venezia, Pazin, str. 270-281.
27. Vlada Republike Hrvatske, 2017. Strategija regionalnog razvoja Republike Hrvatske za razdoblje do kraja 2020. godine. Dostupno na: https://razvoj.gov.hr/UserDocsImages/0%20ministarstvu/Regionalni%20razvoj/razvojne%20strategije/Strategija%20regionalnog%20razvoja%20Republike%20Hrvatske%20za%20razdoblje%20do%20kraja%202020_HS.pdf

ACTUALISATION OF THE PROBLEMS OF REGIONAL DEVELOPMENT THROUGH MIJO MIRKOVIĆ'S TRACK

SUMMARY

Actual topics that are currently in the interest of the implementation of the Croatian regional economic policy, such as regional inequalities and potentials, issues of economic structure, transport connections, locational factors, the relationship between the city and its surroundings, the impacts of growth and development planning, were also included in the studies of Mijo Mirković. The aim of this study is to analyse and present an overview of the chosen regional problems that Mijo Mirković addressed in his papers and to compare the current situation with his conclusions, regarding also the new role of Croatian regional policy in the European framework. The paper presents secondary research, which focuses in more detail on investigating regional inequalities, including regional specificities, strategic planning and managing development, the role of urban areas in stimulating economic development. Some of the long-term regional problems in Croatia are confirmed, and the results of regional policy implementation are commented in line with the opportunities of using new instruments, especially of the EU cohesion policy, in comparison with Mirković's observations, considerations and suggestions. It is presented the contribution of his extensive analyses, elaborations and guidelines for economic policy that can be connected with the contemporary concepts of regional development in Croatia. Concluding remarks point to higher possibilities of implementing various instruments to strengthen regional development and also to the importance of understanding and inclusion of previous models and recommendations during the considerations of the changes in managing economic systems. The retrospective of regional problems and suggested solutions enables more complete observations of the foundations that are important in the creation of targeted strategies of regional and national economic development in Croatia.

Keywords: Croatia, development, regional problem, Mijo Mirković

INDUSTRIJSKA POLITIKA U DJELIMA MIJE MIRKOVIĆA I SUVREMENE IMPLIKACIJE

Kristina Afrić Rakitovac

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli

Fakultet ekonomije i turizma „Dr. Mijo Mirković“

kafric@unipu.hr

*„Natrag se ne može, moguće je i prirodan je samo put naprijed.
To znači put u smjeru ekonomskog razvitka, ulaganje u punu
civilizaciju!“*

Dr. Mijo Mirković (1898. – 1963.)

SAŽETAK

U aktualnom razvojnom trenutku koji karakteriziraju brojni gospodarski, društveni, okolišni i politički izazovi, promišljeni, strateški razvoj industrije predstavljan conditio sine qua non razvoja gospodarstva i izgradnje otpornijeg, uključivog i odgovornog društva. Putem mjera industrijske politike država na neposredan ili posredan način utječe na strukturu industrije s ciljem jačanja konkurentnosti. Industrijska politika u svojoj je naravi međusektorske prirode te je nerijetko povezana i/ili integrirana u mnoge druge politike koje se odnose na istraživanje i inovacije, trgovinu, unutarnje tržište, zapošljavanje, zaštitu okoliša, energetiku, obranu, obrazovanje i javno zdravlje.

Cilj je ovog rada dati osvrt na Mirkovićeva djela u kojima obrađuje ulogu i važnost industrijske politike u razvoju gospodarstva te ukazati na suvremene implikacije Mirkovićevih spoznaja u kontekstu industrijske politike Europske unije. Mirkovićeva su polazišta ne samo industrijske već i opće ekonomske politike izrazito antropološki motivirana i utemeljena te promišlja mjere i instrumente ekonomske politike koji služe ili bi trebali služiti blagostanju ljudi. Mirković naglašava odgovornost države u oblikovanju poslovnog okruženja koje će poticati razvoj industrije kao i odgovornost države za odabir grana industrije koje u najvećoj mjeri pridonose dugoročnom gospodarskom razvoju i unapređenju kvalitete života stanovništva neke zemlje. U

radu se promišlja i o daljnjim nužnim smjernicama industrijske politike Republike Hrvatske u kontekstu Mirkovićevih spoznaja, industrijske politike EU-a i ključnih razvojnih izazova.

Ključne riječi: industrija, industrijska politika, Republika Hrvatska, Europska unija

1. UVOD

Različite, složene i dugoročne posljedice danas dominantne neoliberalne ekspanzionističke razvojne paradigme koje se očituju u ugrožavanju kvalitete života sadašnjih i budućih generacija, sve intenzivnijoj degradaciji globalnog i lokalnog okoliša, sve učestalijim društvenim krizama zahtijevaju stvaranje i implementaciju odgovornijeg razvojnog modela koji će, usmjeravajući se prema gospodarskom napretku, sagledavati dugoročne utjecaje na kvalitetu života uključenih dionika, društvo u cjelini i prirodni okoliš. Neodrživi globalni ekonomski sustav ugrožava, u konačnici, i vlastiti opstanak. Norberg-Hodge (2015), nakon detaljne analize učinaka ekonomske globalizacije, zaključuje da globalizirani ekonomski sustav, umjesto da donosi koristi svim uključenim dionicima (*win-win* situacija), nerijetko stvara brojne negativne eksternalije (*lose-lose* situacija) za većinu dionika. Moore (2016) promišljajući o prirodi i podrijetlu suvremenih ekoloških (i ne samo ekoloških, op.a.) kriza, zaključuju da je suvremeno doba ne samo doba antropocena već prvenstveno doba kapitalocena, tj. „doba kapitala“. Kapitalocen se ne odnosi samo na kapitalizam kao ekonomski sustav, već kao sustav vrijednosti, način razmišljanja, razumijevanja i korištenja resursa koji se temelji na dualizmu odnosa prirode i društva te na komercijalizaciji gotovo svih područja čovjekova djelovanja. Istovremeno, suvremeno gospodarstvo suočava se s izazovima Četvrte industrijske revolucije, s posljedicama poremećaja globalnih lanaca vrijednosti, ali i čestim političkim i sigurnosnim krizama. Prijelaz prema odgovornijem razvojnog modelu zahtijeva zajedničke *napore* i stvarnu predanost vlada na međunarodnoj, nacionalnoj, regionalnoj i lokalnoj razini, poslovnih subjekata, potrošača, obrazovnih institucija, medija, nevladinih organizacija i drugih relevantnih dionika. U ovom se radu ukazuje na ulogu države koja, putem mjera industrijske politike, može imati važnu ulogu u navedenom procesu tranzicije industrije, ali i cjelokupnog gospodarstva i društva.

Industrijska politika predstavlja skup mjera kojima se na neposredan ili posredan način utječe na strukturu industrije s ciljem jačanja konkurentnosti. U procesu prestrukturiranja industrije kao djelatnosti putem koje tehničko-tehnološki napredak „prodire“ u gospodarstvo, uloga države putem industrijske

politike bila je, promatrano u povijesnoj perspektivi, nesumnjivo značajna. Osobito u razdoblju industrijalizacije, kada je državna intervencija bila usmjerena na pomoć razvoju prvenstveno teške industrije i energetike kao temelja razvitka. No, kako su se pod utjecajem tehničko-tehnološkog napretka mijenjala obilježja proizvodnog procesa, proizvoda i usluga, mijenjala se i uloga države prema industriji. Krajem 20. stoljeća, u uvjetima globalizacije, sve jače međunarodne konkurencije i prevladavajuće neoliberalne doktrine dolazi do preusmjeravanja koncepcije industrijske politike s vertikalne industrijske politike na horizontalnu industrijsku politiku. No, u aktualnom razvojnom trenutku u kojem pojedina gospodarstva (npr. SAD, Kina) primjenjuju mjere vertikalne industrijske politike, osobito protekcionističke mjere, kojima jačaju troškovnu konkurentnost domaćih poslovnih subjekata na nacionalnom i međunarodnom tržištu, javlja se potreba promišljanja nove industrijske politike prilagođene aktualnim, ranije navedenim, razvojnim izazovima. Primjena mjera određene industrijske politike ili kombinacija mjera različitih pristupa, ovisit će o specifičnostima pojedinog gospodarstva, e.g. povijesnom naslijeđu, stupnju gospodarskog razvoja, obilježjima industrije, kvalitativnim i kvantitativnim obilježjima razvojnih čimbenika, utjecaju međunarodnog okruženja, okolišnim uvjetima i drugim specifičnostima. Industrijska politika u svojoj je naravi međusektorske prirode te je nerijetko integrirana u mnoge druge politike koje se odnose na istraživanje i inovacije, trgovinu, unutarnje tržište, zapošljavanje, zaštitu okoliša, energetiku, obranu, obrazovanje i javno zdravlje.

Cilj je ovoga rada dati osvrt na Mirkovićeva djela u kojima obrađuje ulogu i važnost industrijske politike u razvoju gospodarstva te ukazati na suvremene implikacije Mirkovićevih spoznaja u kontekstu industrijske politike Europske unije. U radu se razmatraju odabrana obilježja suvremene industrijske politike. Zatim, ukazuje se na Mirkovićeva djela u kojima se bavi industrijskom politikom. Naime, Mirković se u svojim djelima iz polja ekonomije najčešće bavi analizom agrarnog gospodarstva, (uz ekonomiku ribarstva, pomorsko pravo i druge djelatnosti) čime je značajno pridonio razvoju agrarne ekonomike. No, u brojnim je znanstvenim publikacijama promišljao o važnosti planiranja i provedbe industrijske politike. U svojim je radovima naglašavao odgovornost države u oblikovanju poslovnog okruženja koje će poticati razvoj industrije kao i odgovornost države za odabir grana industrije koje u najvećoj mjeri pridonose dugoročnom gospodarskom razvoju i unapređenju kvalitete života stanovništva neke zemlje. Potom, u radu se, nakon elaboriranja odabranih obilježja industrijske politike EU-a, promišlja i o daljnjim nužnim smjernicama industrijske politike Republike Hrvatske u kontekstu Mirkovićevih spoznaja, industrijske politike EU-a i ključnih razvojnih izazova.

2. ODABRANA OBILJEŽJA SUVREMENE INDUSTRIJSKE POLITIKE

Prerađivačka industrija značajno je odredila povijest i razvitak svjetskog gospodarstva tijekom posljednja tri stoljeća. Ta je djelatnost zasigurno „revolucionirala” ljudsku civilizaciju. Značaj prerađivačke industrije očituje se osobito u njezinoj propulzivnosti, s obzirom na to da je riječ o djelatnosti koja najsnažnije utječe na razvoj ostalih gospodarskih djelatnosti te „diktira” uključivanje na svjetsko tržište. Ujedno putem industrije tehničko-tehnološki napredak najbrže prodire u gospodarsko „tkivo” i tako ubrzava rast cijelog gospodarstva. Stoga, doprinos prerađivačke industrije gospodarskom rastu i razvoju danas proizlazi prvenstveno iz činjenice da prerađivačka industrija, kao najplodniji generator i diseminator novih tehnologija, *unosí* u gospodarsko tkivo rezultate tehničko-tehnološkog napretka i tako ubrzava rast cijelog gospodarstva. Značaj prerađivačke industrije proizlazi iz četiri skupine čimbenika (Crkvenac, 1993):

- industrija privlači i aktivira proizvodne potencijale te predstavlja opću metodu ubrzanja ukupnog razvoja,
- industrijski razvoj nosi tehničko-tehnološki razvoj i podiže efikasnost ukupnog gospodarstva,
- industrijski razvoj nameće i širi uključivanje nacionalnog gospodarstva u međunarodnu podjelu rada te
- iako na tempo industrijalizacije utječu ukupni društveni uvjeti proizvodnje, industrija povratno utječe razvoj ostalih gospodarskih djelatnosti te pridonosi unapređenju kvalitete života.

Prerađivačka industrija, ovisno o njejoj strukturi, ima potencijalno velik multiplikativni utjecaj na cijelo gospodarstvo, nerijetko utječući na brojne društvene i okolišne promjene. Prema Stojčiću (2019), neke procjene ukazuju na to da je doprinos industrije istraživanju i razvoju gotovo četiri puta veći u odnosu na njezin utjecaj na BDP. Pritom nemaju sve grane industrije isti potencijal rasta. Radno intenzivne grane mogu poticati rast na nižim razinama razvijenosti, ali tranzicija od srednje ka visokoj razini dohotka zahtjeva jačanje konkurentnosti u sofisticiranim segmentima proizvodnog procesa te u konačnici razvoj domaćih inovacijskih kompetencija.

Budući da se radi o izrazito kompleksnoj grani gospodarstva, razvoj industrije zahtijevao je i nadalje zahtijeva strateško promišljanje nositelja razvojnih politika u planiranju i provođenju mjera industrijske politike, onih kojima se neposredno utječe na razvoj industrije kao i onih mjera koje posredno

pridonose njenom razvoju. Rasprava o industrijskoj politici zapravo je rasprava o različitoj ulozi države i tržišta u razvoju industrije. Postavljaju se pitanja treba li i kada država intervenirati u razvoj industrije, koji treba biti stupanj intervencije te koje su mogućnosti utjecaja takvih intervencija na poboljšanje efikasnosti gospodarstva. Primjena mjera određene industrijske politike ili kombinacija mjera različitih pristupa, ovisit će o specifičnostima pojedinoga gospodarstva, e.g. povijesnom naslijeđu, stupnju gospodarskog razvoja, obilježjima industrije, kvalitativnim i kvantitativnim obilježjima razvojnih čimbenika, utjecaju međunarodnog okruženja, okolišnim uvjetima i drugim specifičnostima.

Znanstvene i stručne rasprave o oblicima i mjerama industrijske politike vode se od samih početaka industrijalizacije (Chang i Andreoni, 2020). Od tada, tijekom posljednja gotovo tri stoljeća znanstvena misao i praksa o industrijskoj politici često su se mijenjale po utjecajem različitih teorijskih postavki, specifičnostima razvojnih procesa, specifičnostima samo industrije, političkim preferencijama i sl. U fazama industrijalizacije tijekom 19. i prve polovine 20. stoljeća države su najčešće primjenjivale mjere vertikalne industrijske politike. Tijekom 80-ih i 90-ih godina, u vremenu jačanja neoliberalnih politika primjenjivane su najčešće mjere horizontalne industrijske politike. Rasprava o industrijskoj politici osobito je aktualna početkom 21. stoljeća, uslijed velikih gospodarskih i društvenih izazova (globalna financijska kriza 2008. – 2012., korona kriza, negativni učinci globalizacije, rastuće onečišćenje okoliša, geopolitičke promjene, političke krize i sigurnosni izazovi). Aktualna, Četvrta industrijska revolucija, s ključnim tehnologijama vezanima uz razvoj umjetne inteligencije, digitalizaciju, robotizaciju, „internet stvari“, kibernetičku sigurnost i drugima, donosi brojne razvojne, društvene i okolišne izazove i nositeljima industrijske politike.

U literaturi ne postoji jednoznačno, općeprihvaćeno poimanje industrijske politike. Različito poimanje industrijske politike proizlazi iz teorijske osnove na kojoj se temelji, ali i iz konkretnih, specifičnih uvjeta njene implementacije. Uglavnom se razlikuju ona poimanja koja industrijsku politiku temelje na selektivnosti prema određenim industrijskim granama/poduzećima i one koje zagovaraju neutralni, horizontalni pristup. Isto tako, industrijsku politiku se može poimati u užem smislu, kao niz mjera kojima država izravno utječe na stvaranje određene industrijske strukture ili u širem smislu, kao niz mjera ekonomske politike koje na posredan ili neposredan način utječu na razvoj industrije. Polazeći od podjele ekonomske politike prema ročnosti, industrijska politika je dio dugoročne, razvojne ekonomske politike. Prema Obadić (2001), u okviru ekonomske teorije, rasprave o industrijskoj politici pripadaju području mikroekonomije, a unutar nje području ekonomike industrije. Industrijska bi politika trebala pridonijeti ekonomskom rastu, financijskoj stabilnosti,

poboljšanju platne bilance, punoj zaposlenosti i poboljšanju životnih uvjet. Nužni preduvjeti uspostavljanja i provođenja ciljeva industrijske politike su koordinacija i uključivanje različitih relevantnih institucija i organizacija te optimalno usklađivanje s ostalim mjerama ekonomske politike.

Pod industrijskom politikom najčešće se podrazumijevaju vladine politike koje su usmjerene na ciljanu transformaciju strukture ekonomske aktivnosti radi postizanja zadanog javnog cilja. Industrijskom se politikom najčešće nastoji potaknuti inovativnost, produktivnost, konkurentnost i gospodarski rast i razvoj. U suvremenim uvjetima cilj je i promicanje klimatske tranzicije, otvaranje kvalitetnih radnih mjesta, poticanje razvoja nerazvijenih regija, poticanje izvoza ili supstitucije uvoza. (Juhász, Lane, Rodrik, 2023). Industrijska politika tradicionalno je bila usmjerena prema poticanju odabranih grana prerađivačke industrije (npr. proizvodnja čelika, automobila, zrakoplova, brodova, poluvodiča), dok se danas sve više usmjerava prema uslugama (npr. poticanje istraživanja i razvoja, poticanje stjecanja specifičnih znanja i vještina). Prema Crkvenac (1993), industrijska politika dio je ukupne ekonomske politike i politika razvoja industrije. U širem smislu podrazumijeva strategiju razvoja industrije koja obuhvaća konceptijske elemente, odnosno ciljeve razvoja industrije kao dijela ukupne koncepcije i strategije gospodarskog razvoja, politiku razvoja industrijske strukture i strukturno usklađivanje te industrijsku politiku u užem smislu. Industrijska politika u užem smislu obuhvaća izbor tipa ekonomske politike te razrađene mjere i instrumente kojim se regulira tekući industrijski razvoj. U okviru ekonomske teorije, rasprave o industrijskoj politici pripadaju području mikroekonomije, a unutar nje području ekonomike industrije. Zaključuje se kako industrijska politika povezana s koncepcijom razvoja, strategijom razvoja, politikom razvoja i ekonomskom politikom ukupnog razvoja neke zemlje.

Chang (1996) definira industrijsku politiku kao politiku usmjerenu ka određenim granama industrije radi postizanja učinaka koje država smatra efikasnim za ukupno gospodarstvo. Ta je definicija bliska onom što se obično naziva vertikalnom ili selektivnom industrijskom politikom. Autor definiciju temelji na koncepciji industrijske politike koja se primjenjivala u Japanu, Francuskoj i Južnoj Koreji sredinom 20. stoljeća. Naglašava određene industrije, čime implicitno isključuje politike koje utječu na industriju u cjelini (npr. investicije u obrazovanje, infrastrukturu, itd.) i politike koje nisu prvenstveno usmjerene na industriju (npr. regionalna politika). Naglašava se postizanje efikasnosti smatrajući da je vodeći princip industrijske politike efikasnost, a ne drugi ciljevi (npr. jednakost). Ova definicija podrazumijeva ekonomiziranje transakcijskih troškova kao značajnu dimenziju industrijske politike. Autor naglašava kako, iako je usmjerena na određene industrije, konačni cilj industrijske politike je poboljšanje efikasnosti ne samo odabranih industrija, već ukupnog

gospodarstva. Konačno, naglašava se fraza „koje država smatra efikasnim” ističući da ono što država smatra efikasnim ne mora uvijek biti optimalan odabir (*državni neuspjesi*, op.a.) No, navedena definicija ne uzima u obzir vremensku dimenziju, odnosno činjenicu da se suvremeno gospodarstvo vrlo brzo mijenja, te da je stoga nužno i industrijsku politiku koncipirati za kraći (predvidljiviji) i dulji rok. Chang u svom radu navodi niz definicija protivnika uvođenja vertikalne industrijske politike. Ističe neoklasičare Dongesa i Cordena. Donges, oštri kritičar europske industrijske politike, kategorički smatra da industrijska politika podrazumijeva sve državne aktivnosti koje se odnose na industriju, kao npr. domaće i strane investicije, inovacije, vanjsku trgovinu, regionalne politike i politike zapošljavanja, politike zaštite okoliša i druge. Corden implicitno prihvaća tu definiciju, smatrajući da bi najbolja industrijska politika mogla biti ona koja stvara odgovarajuću infrastrukturu, postavlja neka ograničenja na moć monopola i kartela, stvara obrazovni sustav koji pomaže stvaranju ljudskih potencijala potrebnih uspješnom razvoju industrije, „indikativno planiranje” o razvoju industrije (bez prisila ili subvencija), stabilnost i jednostavnost u sustavu oporezivanja, slobodno i fleksibilno tržište kapitala, kao i postepeno ukidanje sektorskih mjera. Može se zaključiti kako su Donges i Corden već u 80-ih godina 20. stoljeća zagovarali širi pristup industrijskoj politici kroz horizontale mjere.

Johnson (1988) daje fokusiraniju definiciju industrijske politike, definirajući je kao „ukupni, sumarni izraz za aktivnosti vlade koje su usmjerene ka razvijanju ili ograničavanju različitih industrija u nacionalnom gospodarstvu radi održavanja globalne konkurentnosti”. Autor navedenu politiku smatra komplementom, trećim „vrhom” ekonomskog „trokuta”, čija druga dva vrha čine monetarna i fiskalna politika. Naglašava da je industrijska politika u prvom redu stav, a tek onda tehnika. Osobito naglašava da sve vladine mjere (porezi, licence, zabrane, uredbe) imaju značajan utjecaj na pojedine sektore, industrijske djelatnosti i poduzeća u tržišnom gospodarstvu. Geroski i Jacquemin (1992) smatraju da industrijska politika treba biti usmjerena ne ka postizanju i jačanju određenih ishoda (rezultata) već ka mijenjanju tržišnog procesa napadajući rigidnosti koje sprječavaju sile tržišne selekcije izvan poduzeća i pritiske na promjene unutar njega. Cowling i Sugden (1993) se zalažu za kreativniji, proaktivan pristup industrijskoj politici. Umjesto „okoštavanja” industrijske strukture s pomoću subvencija, zalažu se za javne investicije u infrastrukturu (u širem smislu) koja će poticati endogeni razvoj putem mreže usluga koje će podržavati sustav relativno malih poduzeća.

Industrijska politika je u svojoj naravi međusektorske prirode (tzv. *mesopolicy*) te je nerijetko integrirana u mnoge druge politike koje se odnose na trgovinu, unutarnje tržište, regionalni razvoj, inovacije, zapošljavanje, zaštitu okoliša, obranu i javno zdravlje. Iako industrijsku politiku okružuje niz

ekonomskih politika, bilo bi previše smatrati je sinonimom ekonomske politike (Obadić, 2001). S druge strane, na strukturu industrije, osim industrijske politike, utječu mjere makroekonomske politike (osobito fiskalne i vanjskotrgovinske politike), ali i mjere energetske, prometne, regionalne, socijalne, obrazovne i drugih politika. Stoga, velik dio definicija industrijske politike naglašava, u najmanju ruku implicitno, postojanje stabilnog makroekonomskog okruženja i koordinaciju mjera različitih ekonomskih politika. Tada je moguće, putem mjera industrijske politike, pridonijeti rastu proizvodnosti, jačanju konkurentnosti, ekonomskom razvoju, s konačnim ciljem podizanja životnog standarda i unapređenja kvalitete života. U zemljama u razvoju je industrijska politika često nazivana *politikom strukturnog prilagođavanja* (Juhász, Lane, Rodrik, 2023) dijelom zbog negativne konotacije koju je stekao pojam *industrijska politika*, ali i zbog razumijevanja da se slične politike moraju primijeniti za širi niz razvojnih izazova koji nadilaze samu industrijalizaciju. Industrijska politika (Jurčić et al., 2021) je kroz povijest proživljavala uspone i padove, no gotovo sve razvijene zemlje provodile su je i još uvijek je provode u određenom obliku.

S obzirom na koncepciju na kojoj se industrijska politika temelji, razlikuju se vertikalna (aktivna i pasivna (reaktivna) i horizontalna (neutralna, opća) industrijska politika (Afrić, 2000). Vertikalna industrijska politika podrazumijeva državnu intervenciju u odabrane grane, bilo da su to grane pobjednice ili grane na zalazu, s ciljem postizanja željenih pomaka u industrijskoj strukturi. Zasniva se na strateškoj viziji razvoja gospodarstva. Državna intervencija u tim granama opravdava se stavom da je država sposobnija od tržišta u oblikovanju poželjne industrijske strukture, uočavanjem potencijalnih pobjednika, odnosno gubitnika čija je djelatnost od strateškog značaja za nacionalno gospodarstvo. Razlikuje se aktivna industrijska politika i pasivna ili reaktivna politika. Aktivna industrijska politika prepoznaje i podržava potencijalne pobjednike, odnosno one grane industrije za koje se očekuje da će dugoročno biti nositelji konkurentnih prednosti na svjetskom tržištu. Pasivna ili reaktivna industrijska politika podrazumijeva pomaganje grana na zalazu, odnosno granama koje bez pomoći države ne mogu opstati na tržištu. Razlozi zbog kojih država intervenira u takve grane jesu visoki društveni troškovi zatvaranja takvih poduzeća te posljedično povećanje nezaposlenosti, troškovi zbrinjavanja i prekvalifikacije zaposlenih, troškovi s kojima bi se suočila poduzeća dobavljači ili poduzeća kupci takvih proizvoda. Najčešće su mjere vertikalne industrijske politike: osnivanje državnih poduzeća, subvencije, porezne olakšice i druge. Horizontalna industrijska politika, suprotno vertikalnoj, podrazumijeva državna ulaganja u ključne inpute: ljudski kapital (s naglaskom na permanentno obrazovanje), infrastrukturu (u širem smislu), istraživanje i razvoj kojima država stvara „jednake uvjete svim poduzetnicima“. Horizontalna industrijska politika omogućava da oni poslovni subjekti koji budu sposobniji u korištenju prednosti poboljšanog poslovnog

okruženja stječu konkurentsku prednost. Posebno je značajno ulaganje u ljudski kapital, s obzirom na to da je znanje danas ključni čimbenik konkurentnosti. Utjecaj na formiranje ovakve koncepcije industrijske politike ima i problem asimetrije informacija (kao jedan od oblika i tržišnih i državnih neuspjeha). Treći oblik predstavlja mješovita industrijska politika (Kersan -Škabić, 2015) koja se primjenjuje kad vlada bira ključne industrije s ciljem stvaranja i održavanja uvjeta za postizanje boljih rezultata putem stvaranja modificiranog regulatornog okvira, istovremeno pružajući potporu kroz mjere horizontalne politike (npr. istraživanje i razvoj i sl.).

Uvođenje određene mjere industrijske politike najčešće se opravdava *tržišnim neuspjesima* koji nastaju kada tržište nije u mogućnosti svojim slobodnim djelovanjem optimalno alocirati resurse. Tržišnim neuspjesima se najčešće smatraju: ekonomije obujma, eksterni učinci (pozitivni i negativni), asimetrične informacije na tržištu kapitala i tržištu roba i dr. (Grossman, 1990). No, vertikalne mjere industrijske politike nerijetko dovode do državnih neuspjeha koji proizlaze iz prirodene kratkovidnosti političkog procesa, sporije reakcije države u odnosu na tržište na promijenjene vanjske okolnosti, otežane kontrole državnih odluka, te opasnosti od stvaranja uskih interesnih skupina zainteresiranih za stjecanje određenih državnih olakšica.

Po Johnsonu (1988), industrijska politika može biti pozitivna ili negativna, implicitna ili eksplicitna. U pozitivnom, eksplicitnom smislu, industrijska politika znači iniciranje i koordinaciju aktivnosti nositelja javnih politika radi podizanja razine proizvodnosti i konkurentnosti cijelog gospodarstva i pojedinih industrija. Pozitivna industrijska politika prvenstveno podrazumijeva uvođenje usmjerenog, strateškog razmišljanja u javnu ekonomsku politiku. Negativna, implicitna odnosi se na distorzije, nejednakosti i ograničenja koji su rezultat nekoordiniranih javnih aktivnosti koje potiču ili ograničavaju jedan segment gospodarstva na račun drugoga. Prema istom autoru, s obzirom na poticanje rasta, industrijska politika ima svoje makro i mikro aspekte. Na makro razini ona podrazumijeva vladine poticaje za privatnu štednju, investicije, istraživanje i razvoj, srezivanje troškova, kontrolu kvalitete, održavanje konkurentnosti i poboljšanje odnosa između zaposlenika i menadžmenta. Na mikro razini ona nastoji, s jedne strane, identificirati one tehnologije koje će biti nužne u industriji za dvadeset do trideset godina i poticati njihov razvoj, i s druge strane, anticipirati tehnologije čiji će značenje opadati, te im pomoći u njihovu „mirnom povlačenju“ ili ih podržavati kada se radi o društveno bitnim djelatnostima (ponuda hrane, oružja, itd.).

Mogući nerazmjer koristi i troškova provođenja mjera industrijske politike, distorzije kao i ograničeni javni resursi sugeriraju da bi vlade trebale dati prioritet područjima u kojima se postojeći strukturni izazovi ne mogu rješavati

isključivo tržištima i drugim vladinim politikama, kao i tamo gdje ti izazovi podrazumijevaju visoke i rastuće društvene troškove. Vlade bi trebale razmotriti hoće li industrijske politike biti učinkovite i djelotvorne za postizanje tih ciljeva te kojim bi se drugim javnim politikama mogli postići navedenih ciljevi (OECD, 2024).

Prema Andreoni i Chang (2019, u: Jurčić et al., 2021), razvoj industrijske politike odvijao se kroz četiri razdoblja:

- 1) Razvoj industrijske politike u 18. i 19. stoljeću za vrijeme prevladavajuće doktrine slobodne trgovine. Fokus debate bio je na opravdanosti zaštite neefikasnih proizvođača u kratkom roku koji može donijeti viši dohodak u dugom roku. Industrijska se politika primjenjivala u 19. stoljeću u Švedskoj i SAD-u.
- 2) Razvoj industrijske politike u razdoblju od 1920. do 1970. godine započeo je debatom o sovjetskoj industrijalizaciji nakon Prvog svjetskog rata i nastavio se nakon Drugog svjetskog rata kroz debate klasičnih razvojnih ekonomista. Fokus debate bio je na sistemskim i strukturnim pitanjima u uvjetima tranzicije iz agrarnog prema industrijskom sektoru. U razdoblju nakon Drugog svjetskog rata industrijalizacija je bila ključna razvojna strategija te se, radi prevladavanja tržišnih neuspjeha, primjenjivalo mjere vertikalne industrijske politike. Puno je zemalja u okviru strategije uvozne supstitucije primjenjivalo carine i druge mjere trgovinske politike, porezna oslobođenja, subvencije, otvaralo izvozno-proizvodne zone i dr. Industrijska se politika primjenjivala u zemljama u razvoju u Latinskoj Americi i istočnoj Europi te Indiji.
- 3) Razvoj industrijske politike u razdoblju od 1970. do 2000. godine kada je fokusu debate bila opravdanost implementacije industrijske politike. Od 80-ih godina industrijska se politika često smatrala glavnim izvorom tržišnih distorzija, kao posljedice politički i ideološki negativnog stava prema državnim intervencijama, a na koji su sve veći utjecaj imale neoliberalnih politika u Velikoj Britaniji i SAD-u. Navedeni neoliberalni pristup primijenjen je i na zemlje u razvoju u kojima su promicane i primijenjene tržišno orijentirane strategije temeljene na deregulaciji, liberalizaciji i privatizaciji (tzv. Washingtonski konsenzus), a koje su nerijetko usporavale proces njihova rasta i razvoja. U Azijskim tigrovima i Kini industrijska politika pokazala se vrlo uspješnim tržišnim alatom, osobito u procesima premošćivanja tehnološkog jaza u odnosu na

razvijene zemlje. U tom jer razdoblju veći broj zemalja, uključujući i SAD, prešutno provodio industrijsku politiku, osobito na mezo razini.

- 4) Razdoblje suvremene industrijske politike početkom 21. stoljeća karakterizira nužnost preispitivanja uloge države u promicanju razvoja industrije. S jedne strane, u Azijskim tigrovima ciljana industrijska politika omogućila je uspješno premošćivanje tehnološkog jaza, dok se zemlje u razvoju, u kojima se kroz više desetljeća provodila neoliberalna ekonomska politika, suočavaju s razvojnim zaostajanjem. Razdoblje karakteriziraju određene specifičnosti globalnog okruženja kao što su globalni lanci vrijednosti (osobito poremećaji globalnih lanaca vrijednosti tijekom i nakon koronakrize), Četvrta industrijska revolucija, ekološki izazovi, razvojne nejednakosti među zemljama i u zemljama i drugo. Srednje razvijene zemlje suočavaju se s činjenicom da se ne mogu natjecati s poduzećima koja proizvode tehnološki intenzivna dobra i usluge u razvijenim zemljama, kao ni s poduzećima koja proizvode standardizirane proizvode u zemljama s niskim nadnicama. Posljedično, u tim se zemljama događa preuranjena deindustrijalizacija (smanjivanje udjela prerađivačke industrije u BDP-u na značajno nižim razinama BDP *per capita* od uobičajenih).

Iskustvo primjene suvremene industrijske politike (Chang i Andreoni, 2020) u istočnoj Aziji pokazalo je da je industrijska politika najuspješnija kada kombinira mjere koje pridonose povećanju proizvodnje (npr. trgovinska zaštita, subvencije, državno restrukturiranje propadajućih poduzeća, promicanje izvoza) s mjerama koje pomažu u stjecanju i stvaranju novih znanja i vještina. Štoviše, kada su u pitanju potonje mjere uspješne zemlje nisu ulagale samo u obrazovanje i istraživanje i razvoj, već i u aktivnosti stvaranja novih znanja koja su uže povezana s proizvodnim aktivnostima, kao što je obuka radnika i javno osigurane tehnološke i savjetodavne usluge za mala i srednja poduzeća („industrijske savjetodavne usluge“). Industrijska je politika nedvojbeno bila uspješna u poticanju strukturnih promjena i razvoju novih industrija u istočnoj Aziji (Japan, Južna Koreja, Tajvan, Kina) te je pridonijela razvoju ključnih tehnoloških industrija u SAD-u (Silicijska dolina, razvoj biotehnologije) (Rodrik, 2014). Iskustvo zemalja istočne Azije (Juhász, Lane i Rodrik, 2023) ukazuje kako je nužan strateški i dinamičan pristup u planiranju i primjeni mjera industrijske politike. Korišteni instrumenti, sustavno i promišljeno poticanje domaćih tvrtki u odnosu na FDI te ravnoteža između supstitucije uvoza i poticanja izvoza varirali su po zemljama i u različitim razdobljima, ovisno o lokalnim mogućnostima i ograničenjima. Nadalje, dok su istočnoazijske zemlje tradicionalno

karakterizirane kao „tvrde“, za razliku od „mekih“ zemalja, istočnoazijski modeli industrijske politike preteča su današnjih uspješnih praksi i pružaju korisne smjernice u dizajnu mjera budućih industrijskih politika. Mazzucato (2020) je ustvrdila da su gotovo sve suvremene ključne tehnologije (npr. internet, telefoni osjetljivi na dodir, globalni sustav pozicioniranja (GPS) i dr.) razvijane u SAD-u uz primjenu mjera pretežito vertikalne industrijske politike.

Jurčić et al. (2021) uočavaju kako su neuspjesi zemalja koje su svoj razvoj temeljile na neoliberalnim preporukama, posljedice financijske krize koja je započela 2008. godine te niz promjena u globalnom okuženju (globalna fragmentacija proizvodnje i međupovezanost zemalja kroz globalne lance vrijednosti, zelene politike, nove tehnologije u okviru Četvrte industrijska revolucija, koronakriza) vratili industrijsku politiku u fokus debata znanstvenika i nositelja ekonomskih politika te se nerijetko umjesto naziva industrijska politika koristi izraz industrijske strategija. Isključiva primjena mjera horizontalne industrijske politike pokazala je negativne efekte u gospodarstvima u kojima su se primjenjivale jer se velik broj zemalja našao u zamci srednjeg dohotka. Suvremena industrijska politika zahtijeva značajno veću kompleksnost te sofisticiranije elemente od onih koji su primijenjeni tijekom prošlog stoljeća kako bi mogla odgovoriti na aktualne, ranije navedene razvojne izazove. Industrijska politika treba biti strateški orijentirana, fleksibilna i agilna, treba biti koherentna s ostalim ekonomskim politikama. Uspješno provođenje industrijske politike zahtijeva odgovarajući institucionalni sustav te kontinuiranu suradnju javnog i privatnog sektora.

Chang i Andreoni (2020) ukazuju na tri kritična obilježja današnjeg globalnog gospodarstva koje bi trebalo uvažiti tijekom planiranja i provedbe mjera industrijske politike. Prvo, transformacija globalnog sustava proizvodnje dovela je do novog načina akumulacije kapitala i nove dinamike stvaranja nove vrijednosti. U uvjetima kombinacije vertikalne dezintegracije i horizontalne koncentracije globalnih poduzeća, sve su nejasnije standardne sektorske granice i sve je veća potreba za razumijevanjem proizvodnih procesa ne samo kroz konačne proizvode već i kroz razvoj sposobnosti stjecanja konkurentnih prednosti. Drugo, financijalizacija globalne ekonomije, osobito financijalizacija korporacija kao i cjelokupnog financijskog sustava dovele su do spirale podinvestiranja, prijeteci tako samoj reprodukciji tržišnog gospodarstva. Treće, analizirajući u kojoj su mjeri pojedine zemlje mogle odgovoriti na nove globalne razvojne izazove, uočavaju postojanje novog oblika imperijalizma koji nastaje putem trgovinskih sporazuma, a posljedice kojih se osobito odražavaju na zemlje u razvoju.

3. INDUSTRIJSKA POLITIKA U DJELIMA MIJE MIRKOVIĆA

Akademik Mijo Mirković bio je znanstvenik međunarodnog značaja. Stipetić (2010: 24), navodi da je „nepodijeljeno mišljenje svih istraživača povijesti naše ekonomske misli da je Mirković bio ne samo najplodnija ekonomska ličnost prve polovine 20. stoljeća, već i osoba koja je ostavila najveći pečat na formiranje generacija današnjih ekonomista.“ Isti autor navodi da je Mirković cijeli svoj život bio prožet uvjerenjem, stečenim u formativnim godinama svog života, da je sudbina i afirmacija maloga naroda (s kojim se on uvijek identificirao, op.a.) moguća samo tako da „moramo raditi više nego ostali (veliki narodi – op. V.S) i biti sretni“. Pejić (1986) smatra da se radi o jednoj od najzanimljivijih osoba među hrvatskim ekonomistima u razdoblju prije i nakon Drugog svjetskog rata. Važno je istaknuti da je akademik Mirković, jedan od naših najsvestranijih intelektualca renesansnog profila, bio ne samo ekonomist već i povjesničar, sociolog, književnik, novinar, pedagog i sveučilišni predavač (Vukonić, 2001). Prema Stipetiću (2010: 57), „ekonomsko će djelo akademika Mije Mirkovića ostati trajni spomenik velikom rodoljubu, sjajnom stilisti, koji je dao nezaobilazne priloge ekonomskoj teoriji i politici razvitka gospodarski slabije razvijenih naroda, koji su sa stoljećem zaostatka krenuli na put gospodarskog razvitka“.

Ravlić (1986) primjećuje da su Mirkovićeva polazna stajališta ne samo industrijske nego i opće ekonomske politike izrazito antropološki motivirana i utemeljena. Mirković, uvijek opredijeljen za čovjeka, promišlja mjere i instrumente koji služe ili bi trebali služiti ljudima i njihovu blagostanju.

Stipetić (2010) uočava da osnovna nit koja se provlači u svim Mirkovićevim djelima o ekonomskoj politici jest da je zaostalost suštinski uzrok svih teškoća jugoslavenske privrede. U tadašnjoj Kraljevini Jugoslaviji nije postojala industrijalizacija na koju bi se nadovezala urbanizacija. Mirković prepoznaje kako uspjeh agrarnih zemljama ovisi o tome hoće li biti sposobne preodgojiti mlade generacije i učiniti ih sposobnima za stvaralački privredni i socijalni/društveni rad, za gledanje u budućnost, za svjesno formiranje te budućnosti.

Pejić (1986) uočava kako Mirković ciljeve ekonomske politike dijeli na ekonomske (povećanje nacionalnog dohotka, gospodarski razvoj i svrsishodno zadovoljavanje potreba stanovništva) i socijalne (doprinos blagostanju stanovništva). Nosioци (danas dionici, op.a.) ekonomske politike trebaju biti središnja država, lokalna država, poslovni subjekti, poslovna udruženja i sl. Prema Mirkoviću, bez solidne ekonomske teorije, odnosno teorijske osnove nije moguće planirati i provesti uspješnu ekonomsku politiku.

Mirković se u svojim radovima najčešće bavio analizom agrarnog gospodarstva, (uz ekonomiku ribarstva, pomorsko pravo i druge djelatnosti) čime je značajno pridonio razvoju agrarne ekonomike. No, u brojnim je radovima promišljao o

važnosti planiranja i provedbe industrijske politike. Mirković je o industrijskoj politici najizraavnije pisao u znanstvenoj publikaciji *Industrijska politika*, Mijo Mirković, Geca Kon A.D., Beograd, 1936. Kako navodi Obadić (2001), navedena je knjiga bila i prvi cjeloviti udžbenik na ovim prostorima. Ravlić (1986: 16) navodi da je djelo objavljeno „u vrlo značajnom i zanimljivom vremenu“. Bilo je to vrijeme između dva svjetska rata, tri godine nakon prevladavanja Velike svjetske ekonomske krize (1929. – 1933.) i tri godine prije početka Drugog svjetskog rata. Tadašnji ekonomski i društveni problemi u svim velikim zemljama (SAD, Velika Britanija, Francuska, Njemačka i Italija) rješavani su uz manju ili veću ulogu države. Ravlić primjećuje da je iste godine J. M. Keynes objavio svoje kapitalno djelo *Opća teorija zaposlenosti, kamata i novca* te zaključuje da je Mirkovićeva *Industrijska politika* mogla imati isti značaj za tadašnju Jugoslaviju kao što je Keynesovo djelo imalo za razvijene zemlje u njihovu traganju za rješavanjem tadašnjih razvojnih izazova. Važno je istaknuti da je znanstveni skup *Susreti na dragom kamenu* 1986. godine održan s podtemom: *Industrijska politika, industrija i zaštita čovjekove okoline*. Tema je odabrana u povodu 50. godišnjice objavljivanja Mirkovićeva djela *Industrijska politika*.

Mirković (Pejić, 1986) smatra da je industrijalizacija ključno pitanje razvoja čovječanstva te da industrijalizacija omogućava dugoročni ekonomski, politički, društveni i kulturni razvoj. Mirković je, u predgovoru *Industrijske politike* (Stipetić, 2010: 54) napisao: „Od svog stvaranja do naših dana jugoslavenska privreda više je umela da potroši, no što je uspjela da stvori. I privatna i gradska privreda i država živjele su od zajmova, zaključenih u inozemstvu, od reparacija, do donošenja novaca iseljenika koji su se vraćali u zemlju.“ Mirković (1979: 123) prepoznaje da je industrijalizacija „postala sudbina naroda i čovječanstva, jer se u njoj nalazi osnova za privredni napredak zemalja, a prirodni napredak postaje potreban radi održanja stanovništva, obrane nacionalne nezavisnosti i narodne kulture, održavanja državnog aparata“.

Za rješavanje pitanja ekonomski zaostale zemlje Mirković preporučuje državnu intervenciju te pozicioniranje države kao poduzetnice, ali i kontrolora privatnih industrijskih poduzeća (*Industrijska politika*, str. 71; Stipetić, 2010). Mirković naglašava da je najteže pitanje „pozitivne industrijske politike u tome da se pronađe neki hijerarhijski red u korisnosti pojedinih industrijskih struka za opšte narodno-privredne interese, da subordinira manje važne industrije važnijima, da nađe mjerila ekonomskih koristi pojedinih industrija za narodno-privrednu cjelinu“ (Ibid, 71-72). Stipetić uočava da je Mirkovićevo promišljanje o važnosti definiranja mjerila/indikatora razvijenosti koji bi bili objektivni, neosporni i precizni korisno i nužno i danas. Prema Pejiću (1986), Mirković smatra kako je u tadašnjem nacionalnom gospodarstvu, uglavnom agrarnom, nerazvijenom te ovisnom o stranom kapitalu, jedini izlaz industrijalizacija

koja bi se temeljila na osnivanju državnih poduzeća jer je država jedina koja u uvjetima zakašnjele prvobitne akumulacije raspolagala potrebnim financijskim sredstvima.

Prema Ravlić (1986) i Obadić (2001), Mirković u razmatranju pojma industrije obuhvaća pitanja koja su i danas relevantna. Autor kroz četiri poglavlja: 1. Politika industrijalizacije, 2. Koncentracija u industriji, 3. Proizvodni faktori u industriji te 4. Savremena industrijska politika, razmatra pojam i postanak industrije, razvoj moderne industrije, stupnjeve industrijalizacije, odnos industrije i ekonomskog napretka, probleme industrijalizacije, industrijsku politiku, koncentraciju u industriji, procese koncentracije u brojnim zemljama, proizvodne čimbenike u industriji te suvremenu industrijsku politiku u odabranim zemljama (SAD, Velika Britanija, Francuska, Njemačka, Italija te Jugoslavija).

Vrijedi istaknuti da Mirković (1979) uočava kako su neke korporacije bile ekonomski moćnije već u međuratnom razdoblju od brojnih, osobito manjih država. Treba primijetiti da je u suvremenom gospodarstvu koncentracija kapitala i moći u rukama globalnih korporacija sve veća te je njihov utjecaj na tržište, poslovno okruženje i zakonodavstvo sve učestalije.

Mirković (1979) razlikuje industrijsku politiku koju vodi sama industrija i industrijsku politiku države. Industrijska politika koju vodi industrija, čak i pod pretpostavkom nemiješanja države u gospodarske odnose, rezultira jačanjem onih poslovnih subjekata koji su na tržištu uspješniji. Zanimljiva je Mirkovićeva teza o relativnosti moralnih načela u suvremenom kapitalizmu (Mirković, 1979: 124). Mirković smatra da „sloboda (slobodna konkurencija, op.a.) postaje tako privilegij jakih“. Pritom, *jaki* su ne samo oni koji imaju više kapitala, ekonomskih sposobnosti i odvažnosti već i oni koji imaju manje obzira i koji su spremni primijeniti sva raspoloživa sredstva kako bi postigli postavljene ciljeve. Mirković ističe da se u kapitalizmu stvara „poslovni moral“, odnosno primjenjuju se „stroga načela“ kojima se postizanje uspjeha mjeri isključivo stečenom dobiti. Kako Ravlić (1986) uočava, navedeni stav ukazuje na Mirkovićevu oštroumnost u razumijevanju naličja načela slobodne konkurencije. Mirković uočava da je industrijska politika koju vode poslovni subjekti nužno nacionalna i međunarodna. Industrijska je politika nacionalna jer koristi, u određenoj mjeri, nacionalne resurse (sirovine, radnu snagu, strojeve), ali je i međunarodna kad zapošljava djelatnike iz različitih zemalja ili posluje na različitim tržištima.

Prema Mirkoviću (1979), industrijska politika države može biti dvojaka, odnosno država može usporiti ili ubrzati proces industrijalizacije. Kroz prvi pristup država *zadržava* proces *industrijalizacije* podržavanjem razvoja poljoprivrede ili poticanjem razvoja određenih regija. Mirković navodi kao primjer ekonomsku politiku Srbije posljednjih desetljeća prije Prvog svjetskog

rata kroz *posredno zadržavanje procesa industrijalizacije* poticanjem razvoja poljoprivrede i podržavanje rasta životnog standarda seljaka. S druge strane, Mađarska unapređuje razvoj industrije privlačenjem inozemnog kapitala, davanjem koncesija, kreditnom politikom, prometnom i fiskalnom politikom kojima potiče razvoj industrije, ali samo u nekim područjima. Mirković osobito ističe ciljano zadržavanje industrijalizacije u Hrvatskoj, kako ne bi dolazilo do jačanja hrvatskog građanskog društva, a time i otpora prema Mađarskoj. Drugi se pristup odnosi na *unapređivanje industrijalizacije*. Mirković navodi da se radi o puno češće primijenjenoj politici kojom država može poticati razvoj industrije, biti inicijator, poduzetnik, pružati financijsku podršku te biti stalni potrošač (kroz javne nabave, op.a.). Država se može poduzetnički ponašati osnivanjem državnih poduzeća (rudnici, tvornice) ili biti u suvlasničkom odnosu (mješovita poduzeća). Mirković pritom razlikuje manje izravan utjecaj države na razvoj industrije (Engleska, Belgija) pri čemu država vodi računa o sirovinama, plasmanu proizvoda i o poziciji investitora kapitala u inozemstvu, u odnosu na izravniji utjecaj države u zemljama s planskom industrijskom politikom (SAD, Njemačka), koja se ostvaruje osobito putem mjera vanjskotrgovinske i prometne politike. Mirković uspoređuje navedene oblike industrijskih politika te naglašava da industrijska politika koju vode gospodarski subjekti, iako usmjerena prvenstveno prema stjecanju dobiti, stvara niz multiplikativnih učinaka u nacionalnom gospodarstvu koji se očituju u razvoju poljoprivrede, povećanju nacionalnog proizvoda, unapređenju životnog standarda i sl. Pritom veliki gospodarski subjekti donose nerijetko jednostrane odluke u vlastitu korist. Industrijska politika koju država vodi nema jednostrane ciljeve već je ona „sredstvo u rukama države“ koje služi ostvarivanju općih političkih, ekonomskih i socijalni ciljeva. Država, iako se može poduzetnički ponašati, ima prvenstvenu ulogu u nadzoru („kontroli“) nad radom privatnih kompanija te je odgovorna za koordinaciju razvoja različitih grana gospodarstva (putem poljoprivredne, trgovinske, prometne, politike razvoja obrtništva i sl.).

Mirković (1979) vidi industrijsku politiku države u prepoznavanju grana industrije koje će poticati, u zaštiti interesa ostalih privrednih grana te u zaštiti interesa potrošača. Izbor grana ovisit će o prirodnim resursima te potrošačkim mogućnostima nacionalnog tržišta, odnosno ovisit će o demografskim i ekonomskim okvirima tržišta, stupnju urbanizacije, javnim potrebama, postignutom stupnju industrijalizacije i sl. Ističe i ulogu države u zaštiti potrošača kroz mjere industrijske politike koje imaju ulogu sprečavanja monopola na domaćem tržištu.

Prema Pejiću (1986), Mirković prepoznaje da je uspješna poljoprivreda preduvjet uspješne industrije. Istovremeno, uočava da razvoj poljoprivrede nije moguć bez industrije (korištenje sirovina poljoprivrednog porijekla, proizvodnja

poljoprivredne mehanizacije, veći raspoloživi dohodak industrijskih radnika koji će kupovati industrijske proizvode i sl.). Promatrano po granama industrije, Mirković je smatrao da su ključ industrijalizacije onoga vremena ekstraktivna i drvena industrija, proizvodnja električne energije i metalurgija. Zatim, značajnima smatra tekstilnu industriju, prehrambenu industriju te građevinarstvo.

Obadić (2001) uočava da Mirković zaključuje i da industrijska politika koju vodi država mora težiti snižavanju cijena industrijskih proizvoda i povećanju kupovne moći stanovništva. Ističe i Mirkovićeva promišljanje o problemima na kojoj se strani treba formirati dohodak, odnosno je li potrebno da se kapital formira u industriji i industrijskim poduzećima na štetu blagostanja naroda ili da se napredovanje industrije odvija usporedo s napredovanjem blagostanja većine stanovništva. Zaključuje kako je to u pojedinim fazama i pojedinim državama različito, ovisno o brojnim čimbenicima. Odnosno, Ravlić (1986) uočava da Mirković u *Industrijskoj politici* navodi da industrijska politika treba utvrditi mjeru i mogućnost industrijalizacije nacionalnoga gospodarstva u određenom razdoblju, vodeći računa o koristima i troškovima koje politika donosi nacionalnom gospodarstvu.

Pejić (1986) uočava da, prema Mirkoviću, razvoj industrije nije cilj po sebi, već da pretpostavlja sredstvo postizanja drugih ciljeva; blagostanje stanovništva, napredak, zadovoljstvo, slobodu i neovisnost.

Mirković (1979) se u svojim promišljanjima o industrijskoj politici bavio i koncentracijom u industriji. Uočava da „koncentracija znači uvek *otimanje ekonomske, naročito finansijske moći* iz ruku malih ali mnogobrojnih i davanje celokupne moći jednom preduzeću ili jednom licu“. Razmatrajući Mirkovićeva promišljanja o koncentraciji u industriji, Kovačević (2001) primjećuje da, prema Mirkovićevu shvaćanju, proces industrijalizacije neizbježno implicira rastući stupanj koncentracije kroz vrijeme te postupno povećanje optimalne veličine poduzeća. Kovačević navodi kako do sličnih zaključaka dolaze i gotovo sve novije studije procesa industrijalizacije u svijetu te zaključuje da suvremeni trendovi pokazuju da što je neka zemlja razvijenija, to su industrijska poduzeća u zemlji veća.

Ravlić (1986) prosuđuje djelo *Industrijska politika* iz dva različita vremenska kuta: vrijeme pisanja knjige te vrijeme 80-ih godina 20. stoljeća. Zaključuje da je u vremenu pisanja, knjiga bila suvremeno koncipiran i metodično napisan udžbenik koji je pružao uvid u teorijski okvir industrijalizacije i industrijske politike na temelju razumijevanja europske i svjetske ekonomske misli. S obzirom na osamdesete godine 20. stoljeća Stipetić smatra neophodnim i vrlo korisnim da znanstvenici i nositelji ekonomske politike prouče Mirkovićeva promišljanja o, između ostalog, prirodi čovjeka, o tome kako nije ekonomski svrsishodno dugoročno zaduživanje države u inozemstvu, o neproduktivnim investicijama

koje ne postaju izvorom bogatstva ni novog kapitala, o mogućnostima povećanja dobiti snižavanjem proizvodnih troškova (racionalizacijom) bez povećanja prodajnih cijena, o potrebi planskog vođenja industrije i sl. Ravlić (1986: 15), kao „trajne vrijednosti“ navedene knjige prepoznaje antropološke osnove Mirkovićeve industrijske i opće politike (svima omogućiti rad i dohodak, stvarati mogućnosti za zadovoljavanje potreba sviju, poznavati prirodu čovjeka i znati što se s njim može postići), Mirkovićovo stajalište o zadaći industrijske politike (da utvrdi mjere i mogućnosti industrijalizacija s obzirom na koristi i troškove) te njegove spoznaje s područja opće ekonomske politike iz kojih proizlazi da nije ekonomski svrhovito dugoročno zaduživanje države u inozemstvu te da se razvoj treba temeljiti na vlastitim izvorima sredstava kao i da su „neproduktivne investicije teret, a ne izvor bogatstva“.

Prema Obadić (2001), na temelju Mirkovićevih promišljanja, u hrvatskoj ekonomskoj politici industrija i nadalje treba imati odgovarajuće mjesto, osobito vodeći računa o njenim potencijalnim velikim multiplikativnim učincima na razvoj cijelog gospodarstva. Obadić zaključuje da je danas potrebno primijeniti aktivniju industrijsku politiku kroz poticanje razvoja poduzetništva, povećanje efikasnosti poslovanja gospodarskih subjekata i njihove međunarodne konkurentnosti.

4. SUVREMENE IMPLIKACIJE KROZ PRIZMU INDUSTRIJSKE POLITIKE EU

Razvoj industrije u zemalja članica EU-a usmjeravan je, tijekom povijesti integracije, neposrednim i posrednim mjerama industrijske politike te mjerama brojnih drugih politika (regionalna politika, prometna politika, energetska politika, obrazovna politika, politika poticanja istraživanja i razvoja i dr.). Suvremena industrijska politika EU-a pretežito se i dalje temelji na mjerama horizontalne industrijske politike. No, u uvjetima rastućeg protekcionizma na ključnim konkurentskim tržištima, poremećaja u lancima dobave te brojnih ekoloških, političkih i sigurnosnih rizika, sve je učestalija primjena mjera vertikalne industrijske politike. U Republici Hrvatskoj industrijska se politika tijekom posljednja tri desetljeća nije sustavno provodila. No, brojni multiplikativni utjecaji razvoja industrije impliciraju potrebu za promišljenom, strateški usmjerenom industrijskom politikom. Promišljanja akademika Mirkovića o industrijskoj politici odraz su njegova višedimenzionalnog razumijevanja procesa gospodarskog rasta i razvoja te i nadalje mogu biti svrhovit izvor novih spoznaja i razumijevanja sadašnjih razvojnih izazova.

4.1. Odabrana obilježja industrijske politike EU-a

Prerađivačka je industrija u 19. i 20. stoljeću svojim multiplikativnim i multisektorskim utjecajima omogućila razvoj europskih zemalja te njihovu tranziciju iz nerazvijenih u srednje razvijene zemlje te kasnije za dio njih i tranziciju u skupinu visoko razvijenih zemalja. Iako relativni udio industrije Europske unije u zaposlenosti opada, ona je i nadalje vrlo važna djelatnost gospodarstva, osobito mjereno rastućim udjelom u BDP-u. Prema VEU (2024), industrija sudjeluje s više od 20 % u BDP-u EU-a¹, stvara oko 35 milijuna radnih mjesta te ostvaruje 80 % robnog izvoza EU-a. Industrija EU-a ima vodeću poziciju na globalnim tržištima za proizvode i usluge visoke dodane vrijednosti, kao što su: farmaceutske proizvodi, strojarstvo, moda i dr. Prema navedenom izvoru, zahvaljujući inovativnosti EU gospodarstva, ona je svjetski predvodnik u zelenoj tehnologiji i drugim sektorima visoke tehnologije. Procjenjuje se da će EU imati središnju ulogu u aktualnom procesu zelene i digitalne tranzicije putem razvoja novih tehnologija, proizvoda, usluga, tržišta, poslovnih modela i novih radnih mjesta. Industrija EU-a prepoznatljiva je i na globalnoj razini po primjeni vrlo visokih društvenih, radnih i ekoloških standarda. Prema Eurostatu (2024), 2021. godine proizvodni sektor EU-a obuhvaćao je 2,1 milijun poduzeća (odnosno 6,8 % ukupnog broja poduzeća). Na razini odjeljka NACE, sektor proizvodnje sastoji se od 24 različita odjeljka. Najveći udio u dodanoj vrijednosti prerađivačke industrije 2021. godine, prema raspoloživim podacima, imao je odjeljak Proizvodnja strojeva i opreme, slijedio je odjeljak Proizvodnja prehrambenih proizvoda te Proizvodnja motornih vozila, prikolica i poluprikolica. U strukturi zaposlenih, najveći udio imali su odjeljci Proizvodnja prehrambenih proizvoda, Proizvodnja metalnih proizvoda, osim strojeva i opreme i Proizvodnja strojeva i opreme. Udio industrijske proizvodnje u ukupnoj dodanoj vrijednosti varirao je 2021. od 7,0 % u Luksemburgu i 8,6 % na Cipru do više od 33,0 % u Sloveniji i Slovačkoj, dok je najveći udio u Irskoj s 41 %. Raspon udjela u ukupnoj strukturi zaposlenih zemalja članica kretao se od 8,9 % u Luksemburgu i Nizozemskoj do 31,1 % u Češkoj. Udio prerađivačke industrije u hrvatskom gospodarstvu te je godine bio 21 % (slično kao u Bugarskoj, Estoniji, Danskoj), dok je udio u zaposlenima bio 23 % (slično kao u Estoniji). Prema Stojčić (2019), industriju EU-a tijekom posljednjih nekoliko desetljeća obilježila su dva trenda: udio industrije u zaposlenosti kontinuirano se smanjivao, dok je udio njezine dodane vrijednosti u BDP-u rastao. Među starim članicama (EU-15) zamjetan je znatno niži udio industrije u zaposlenosti i BDP-u kao posljedica tercijarizacije gospodarstva uslijed rasta životnog standarda, oslanjanje industrijskih poduzeća na vanjske dobavljače

1 U radu se koristi akronim EU za cijelo prikazano razdoblje, iako je Europska unija nastala iz EEZ tek na temelju Ugovora o Europskoj uniji iz 1992. godine.

uslijed fragmentacije proizvodnog procesa te premještanja određenih, u pravilu radno intenzivnih segmenta, u nove članice EU-a u središnjoj Europi (zemlje CEE skupine), prvenstveno zbog troškovne konkurentnosti. Stojčić ukazuje na to da unutra same strukture industrije postoje razlike između starih i novih članica EU-a na svim razinama tehnološke složenosti. U strukturi proizvodnje zemalja središnje Europe prevladavaju proizvodni segmenti lanca dodane vrijednosti, dok u EU 15 znatno veću ulogu imaju istraživanje i razvoj. Inicijalni impuls reindustrijalizacije srednjoeuropskih zemalja došao je od radno intenzivnih djelatnosti s postepenim uspinjanjem u globalnom lancu dodane vrijednosti ka tehnološki intenzivnijim i sofisticiranijim segmentima proizvodnje.

Razvoj industrije u zemalja članica EU-a usmjeravan je tijekom njezine povijesti neposrednim i posrednim mjerama industrijske politike te brojnim drugim politikama (regionalna politika, prometna politika, energetska politika, obrazovna politika, politika poticanja istraživanja i razvoja i dr.) Prema Kersan Škabić (2015), industrijska politika EU-a odnosi se na inicijative na strani ponude i uključuje sve intervencije vlade koje utječu na poticanje proizvodnje industrijskih dobara (i inicijativa za ulazak/izlazak) iz određene grane. Industrijska politika pridonosi stvaranju optimalnog institucijskog okvira i pravilnom funkcioniranju unutarnjeg tržišta EU-a. Prema EK (2024), industrijskoj politici EU-a cilj je ojačati konkurentnost industrije i promicati održivije, otpornije i digitaliziranije gospodarstvo koje stvara nova radna mjesta.

Promatrano kroz povijesnu perspektivu, zakonske osnove industrijske politike EU-a postavljene su osnivanjem Europske zajednice za ugljen i čelik 1951. godine. Smatralo se da su ugljen i čelik politički i ekonomski toliko značajni, kako za zajedničku sigurnost tako i za postizanje uravnoteženog rasta europskih država, da je ta dva sektora bilo nužno podložiti strogoj zajedničkoj kontroli (Bianchi, 1995). No, ugovorom o osnivanju Europske ekonomske zajednice iz 1957. godine nije posebno propisana zajednička industrijska politika, osim za ugljen i čelik. Industrijska politika uglavnom se provodila na razini nacionalnih država, što je bilo u skladu s tadašnjim stupnjem integracije. Navedenim je Ugovorom EU bila ovlaštena propisivati samo pravila koja se odnose na konkurenciju te vanjskotrgovinsku politiku, što je posredno utjecalo na razvoj industrije. Industrijska politika vodila se na razini pojedinih zemalja. Nacionalne su vlade mogle intervenirati, olakšavajući prestrukturiranje nacionalne industrije, te neizravno, poticati fuzije i okrupnjavanja poduzeća radi stvaranja nacionalnih šampiona. Ukidanje trgovinskih barijera omogućilo je tim poduzećima pristup internom tržištu dovoljno velikom za postizanje ekonomije obujma. No, niz empirijskih istraživanja ukazalo je na neuspješnost europske industrijske politike tijekom 60-ih godina (Geroski i Jacquemin, 1985). Uočen je nesrazmjer (*trade-off*) između porasta efikasnosti na osnovi ekonomije obujma

i troškova povećane koncentracije, koji je bio puno nepovoljniji od očekivanog. Cowling i suradnici (1980) zaključuju da je efikasnost rijetko narasla spajanjem poduzeća te da je ponekad i opadala nakon spajanja. Nove, velike tvrtke nisu utjecale na porast konkurentnosti europske industrije. Navedenim je politikama omogućeno stvaranje poduzeća koja, zaštićena od tržišne konkurencije, nisu bila sposobna suočiti se s izazovima tijekom 70-ih i 80-ih godina.

Prema Kersan Škabić (2015), „Memorandum o industrijskoj politici Zajednice“ donesen 1970. godine isticao je potrebu stvaranja jedinstvenog europskog industrijskog sustava koji je trebao omogućiti djelovanje poduzeća na cijelom području Zajednice te spominje potrebu kreiranja jedinstvenog europskog tržišta. Na temelju navedenog 1973. godine donesen je Akcijski plan o industriji i tehničkoj politici koji se fokusirao na harmonizaciju prava društava zemalja članica. Tijekom 80-ih godina Zajednica se usmjerava na poticanje malog i srednjeg gospodarstva. Krajem dekade osnovana je nova uprava (DG XXIII) odgovorna za promicanje poduzetništva, turizma, zadrugarstva i distributivne trgovine. Geroski i Jacquemin (1985) ukazuju na to da značajno pitanje industrijske politike tijekom osamdesetih godina nije bila neodgovarajuća veličina poduzeća u EU-u, već struktura tržišta u kojoj je dominiralo nekoliko velikih poduzeća koja su koristila značajnu podršku države. Zaključuju da je ključan uzrok industrijske krize u EU-u tijekom osamdesetih godina bila sporost u iniciranju i odgovoru na promjene. Na to su utjecali, s jedne strane, ograničenja mobilnosti koja su slabila tržišnu selekciju te s druge strane, rigidnosti unutar velikih poduzeća. Strukturne i strateške barijere smanjivale su mobilnost te ne samo da su ograničavale sposobnost tržišta da eliminiira neefikasne već su umanjivale pritisak konkurencije ulaskom novih poduzeća. Stoga koncepcija industrijske politike za to razdoblje trebala je biti usmjerena jačanju fleksibilnosti tržišta, smanjenju barijera mobilnosti i poticanju prilagodljivosti velikih poduzeća.

Od sredine 80-ih godina, zbog niza nedostataka selektivne industrijske politike i niže konkurentnosti europskog gospodarstva (posebice u odnosu na SAD i Japan) dolazi do promjene koncepcije industrijske politike s vertikalne na horizontalnu te se uočava potreba vođenja koordinirane industrijske politike i na nadnacionalnoj razini. Prema Obadić (2001) Jedinstveni europski akt iz 1987. godine donosi zaokret u pristupu industrijskoj politici Unije. Dokument je omogućio prijelaz s modela centralizirane državne intervencije u Uniji, u kojem je Europska komisija predstavljala središnje birokratsko tijelo, prema novom modelu koji se zasniva na suradnji različitih nacionalnih i lokalnih administracija od kojih svaka ima mogućnost donositi i provoditi mjere koje moraju biti u suglasju s onima što ih provode ostale razine administracije (načelo supsidijarnosti).

Novi pristup razvitku industrijske politike Unije, u kojem je značenje pridodano regijama, poprima, zapravo, obilježja regionalne razvojne politike.

Nakon dugog razdoblje u kojem su nacionalne vlade strogo, ali sve neuspješnije regulirale gospodarstvo EU-a, niz dokumenata Komisije EU isticalo je da je prva mjera uvođenja zajedničke industrijske politike stvaranje Jedinog tržišta (Bianchi, 1995). Europska je komisija 1991. godine definirala usklađenu koncepciju industrijske politike u dokumentu „Industrijska politika u otvorenom i konkurentnom okruženju: smjernice za pristup Zajednice”. U navedenom dokumentu Komisija je naglasila da će samo na osnovi konkurentne, efikasne i inovativne industrije Unija zadržati svoj položaj u svjetskom gospodarstvu (EK, 1990: 2). Prema Obadić (2001), na temelju horizontalnoga pristupa industrijskoj politici (tj. korištenjem mjera koje potpomažu razvitku ključnih inputa: rada, kapitala, infrastrukture, razvitka i istraživanja), državne vlasti moraju stvoriti stabilno okruženje kao pretpostavku za aktivnu industrijsku politiku, olakšati potrebne strukturne promjene i osigurati što potpunije funkcioniranje tržišta. Prema Kersan-Škabić (2015), u devedesetim godinama industrijska politika EU-a fokusirala se na četiri područja: poticanje nematerijalnih investicija, razvoj industrijske suradnje, osiguranje pravedne konkurencije i modernizacija uloge javnih autoriteta u kreiranju industrijske politike. U tom je razdoblju donesen i Ugovor iz Maastrichta 1992. godine koji je u članku 157 (Industrija) definirao potrebne mjere potpore za jačanje konkurentnosti europske industrije. Radilo se pretežito o horizontalnim mjerama industrijske politike: pomoć industriji EU-a u prilagodbi strukturnim promjenama, poticanju poduzetništva, stvaranju povoljnog poslovnog okruženja za suradnju među poduzećima i inovativnim aktivnostima te potrebi stvaranja okvira EU-a za reguliranje djelovanja informacijskog društva. No, Kersan-Škabić uočava da je industrijska politika u tom razdoblju bila konfuzna zbog primjene miksa poticajnih mjera u sektoru istraživanja i razvoja. Analize autorice pokazuje da je industrijska politika nakon Ugovora iz Maastrichta obuhvaćala mjere trgovinske politike, politike konkurencije, politike unutarnjeg tržišta i inicijative usmjerene prema poticanju tehnološkog razvoja i razvoja poduzetništva. Prema Obadić (2001), u devedesetim godinama primjenjivana je pretežito horizontalna industrijska politika koja se prožimala s nizom drugih politika (politika poticanja konkurencije, trgovinska politika, regionalna politika, politika tržišta rada i socijalna politika, politika obrazovanja i obučavanja, infrastrukturna politika, politika poticanja istraživanja i razvoja, politika poticanja malih i srednjih poduzeća, politika zaštite okoliša) u kombinaciji s vertikalnim/sektorskim mjerama industrijske politike. Vertikalne mjere odnosile su se na mjere ubrzane industrijske politike (poticanje informacijske tehnologije i biotehnologije) te mjere usporene industrijske politike (avionska industrija, čelik, tekstil, brodogradnja).

Prema Cordina (2024), dok su se 80-ih i -90-ih godina institucije EU-a uglavnom usredotočile na stvaranje jedinstvenog tržišta, stvaranjem ekonomske i monetarne unije i proširenjem EU-a pozornost je usmjerena prema industrijskoj politici. Prema di Carlo i Schmitz (2023) industrijska politika EU-a od 80-ih do kasnih 2000-tih temeljila se uglavnom na neoliberalnim postavkama provodeći uglavnom mjere horizontalne politike usmjerene na uređenje makroekonomskog i poslovnog okruženja.

Prema Cordina (2024), industrijska se politika od 2000. do 2010. provodila u sklopu Lisabonske strategije. U listopadu 2005. godine u dokumentu Europske komisije „Provedba Lisabonskog programa Zajednice: okvir politike za jačanje proizvodnje u EU – prema integriranijem pristupu industrijskoj politici” predstavljan je prvi integrirani pristup EU-a industrijskoj politici. U godinama koje su uslijedile, glavne poduzete mjere bile su usredotočene na, između ostalog, osiguravanje održivosti potrošnje i proizvodnje, poticanje pristupa neenergetski kritičnim sirovinama i uvođenje ključnih tehnologija. Godine 2010. Lisabonska strategija zamijenjena je strategijom Europa 2020. za pametan, održiv i uključiv rast. Nova strategija pokrenula je sedam vodećih inicijativa, od kojih su četiri bile usmjerene na povećanje konkurentnosti industrije EU-a: „Unija inovacija”, „Digitalna agenda”, „Integrirana industrijska politika za eru globalizacije” i „Nove vještine za nova radna mjesta”. Dokument Europske komisije „Industrijska politika: jačanje konkurentnosti” usvojen 2011. godine poziva na duboke strukturne reforme kao i na koherentne i koordinirane politike u državama članicama kako bi se poboljšala gospodarska i industrijska konkurentnost EU-a i potaknuo dugoročno održivi rast. Komisija je 2012. objavom dokumenta „Snažnija europska industrija za rast i gospodarski oporavak – Ažurirana komunikacija o industrijskoj politici” podržala ulaganja u inovacije, pri čemu je fokus bio na šest prioriternih područja s velikim razvojnim potencijalom: napredne proizvodne tehnologije za čistu proizvodnju; razvoj ključnih tehnologija, biološki proizvodi, održiva industrijska i građevinska politika i sirovine; čista vozila i plovila te pametne mreže. Komisija je 2014. usvojila dokument „Za europsku industrijsku renesansu” koji je bio usmjeren na poticanje rasta industrijske proizvodnje te postizanje udjela od 20 % prerađivačke industrije u BDP-u. Naredni dokument „Digitalizacija europske industrije – iskorištavanje svih prednosti jedinstvenog digitalnog tržišta” iz 2016. godine usmjeren na digitalnu transformaciju ukazavši na izazove kao što su financiranje, standardizacija ICT-a, *big data* i vještine. Strategija „Europski zeleni plan” iz 2019. godine usmjerava europsku industriju prema kružnom gospodarstvu i čistoj proizvodnji, pri čemu je osobito pozornost dana na ICT-a, čelik, cement, tekstil i kemikalije proizvode. Godine 2020. u godišnjem programu rada Komisija je naglasila da će položaj EU-a kao digitalnog lidera biti osnažen Europskom podatkovnom strategijom i Bijelom

knjigom o umjetnoj inteligenciji. U ožujku 2020. Komisija je predstavila novu „Europsku industrijsku strategiju“ čiji je cilj usmjeravanje europske industrije u predstojećem procesu dvostruke tranzicije prema zelenoj i digitalnoj tranziciji, jačanju konkurentnosti industrije EU-a na svjetskom tržištu i jačanju otvorene strateške autonomije EU-a. Međutim, donošenje ove strategije koincidiralo je s izbijanjem koronakrize koja je značajno negativno utjecala na opskrbne lance i konkurentnost EU-a. Posljedično, 2021. godine objavljena je ažurirana Europska industrijska strategija s fokusom na jačanju otpornosti jedinstvenog tržišta EU-a, smanjivanje ovisnosti EU-a u ključnim strateškim područjima, podršku malim i srednjim poduzećima (MSP) i *start-up* poduzećima te na ubrzanje zelene i digitalne tranzicije. Iste je godine donesen i Akcijski plan o sinergijama između civilne, obrambene i svemirske industrije s ciljem daljnjeg jačanja europske inovativnosti kroz istraživanja disruptivnog potencijala tehnologija obrambenih, svemirskih i civilnih namjena („oblak“, procesori, kibernetički rad, kvantne tehnologije i umjetna inteligencija). Komisija je 2023. predstavila novi „Industrijski plan u okviru zelenog plana“ (*Green Deal industrial plan for the net-zero age*) koji bi trebao povećati konkurentnost europske industrije s nultom neto stopom emisija i ubrzati prelazak na klimatsku neutralnost. Novi se razvojni dokument temelji na četiri stupa: predvidljivo i pojednostavljeno regulatorno okruženje, brži pristup financiranju, poboljšanje vještina te otvorena trgovina za otporne lance opskrbe. Planom je definirano pojednostavljenje dodjele državnih potpora za razvoj obnovljivih izvora energije i dekarbonizaciju industrijskih procesa, dajući državama članicama mogućnost dodjele viših razina potpora za proizvodnju strateških *net-zero* tehnologija koje bi odgovarale pomoći koju primaju konkurenti koji se nalaze u zemljama izvan EU-a.

Pored navedenog, u sadašnjem trenutku velik broj politika, programa i inicijativa, koji pokrivaju širok raspon područja, pridonosi uspješnoj implementaciji industrijske politike EU-a. Radi se o mjerama kohezijske politike, programu Obzor Europa (2021. – 2027.), Instrumentu za povezivanje Europe i programu EU-a za konkurentnost (velikih, op.a.) poduzeća te malih i srednjih poduzeća (COSME). Kroz Plan ulaganja za Europu i Europski fond za strateška ulaganja (EFSI) cilj je bio mobilizirati najmanje 500 milijardi eura privatnih i javnih ulaganja do 2020. godine. Dva stalna prioriteta u ovim programima i inicijativama jesu mala i srednja poduzeća i inovacije.

U aktualnom, politički i sigurnosno neizvjesnom trenutku, u ožujku 2024. godine predstavljena je prva Europska obrambena industrijska strategija s ciljem povećanja potrošnje za obranu, poboljšanja zajedničke nabave, pružanja predvidljivosti obrambenoj industriji i povećanja interoperabilnosti između europskih oružanih snaga. Predložena uredba kojom se uspostavlja Programu europske obrambene industrije cilj je mobilizirati 1,5 milijardi eura iz proračuna

EU-a u razdoblju od 2025. do 2027. godine. Ta će sredstva nastaviti jačati konkurentnost obrambene tehnološke i industrijske baze EU-a.

Di Carlo i Schmitz (2023) ukazuju na aktualnu geopolitičku situaciju u kojoj brojne zemlje podržavaju razvoj vlastite industrije primjenom vertikalnih mjera, e.g. SAD kroz rastući protekcionizam te Kina kroz ekonomski imperijalizam, što dovodi poslovne subjekte iz EU-a u neravnopravan položaj. U isto vrijeme, dobavljački su lanci podložni političkim i ekonomskim šokovima. Prema istom izvoru, 2019. godine Francuska i Njemačka objavile su Francusko-njemački manifest za europsku industrijsku politiku za 21. stoljeće. Manifest se temelji na tri stupa: ulaganje i poticanje inovacija (kroz ciljano financiranje i posredovanje), prilagodba EU zakonodavnog okvira novim globalnim izazovima (kroz omogućavanje državnih potpora) te provedba mjera za zaštitu jedinstvenog tržišta EU-a (e.g. kroz zaštitu poslovnih subjekata EU-a od nepoštene konkurencije). Europska komisija uvela je niz zaštitnih mehanizama (e.g. EU okvir za koordinaciju FDI skrininga, propis o istraživanju mogućih distorzivnih inozemnih subvencija, osobito u području javnih nabavki, i sl.) Smatraju da se može uočiti proces postepene i moguće transformativne uloge industrijske politike u EU-u, gdje nastaju nove institucije, politike i programi s ciljem stvaranja proaktivne, usmjerene razvojne i industrijske politike. No, upozoravaju da omogućavanje veće intra-EU nacionalne državne pomoći potencijalno dovodi do fragmentacije internog tržišta u korist većih i bogatijih zemalja EU-a.

4.2. Industrijska politika u Republici Hrvatskoj

Prerađivačka je industrija djelatnost zahvaljujući kojoj je Hrvatska dostigla razinu srednje razvijene zemlje. S obzirom na to da je industrija i danas najzastupljenija djelatnost u strukturi gospodarstva i strukturi zaposlenih, nesumnjivo važnu ulogu u procesu prestrukturiranja nacionalnog gospodarstva u skladu sa suvremenim razvojnim izazovima trebala bi imati strateški promišljena industrijska politika. Prema Jurčić (2010, u: Jurčić et al., 2021), atipični model razvoja gospodarstva temeljen na trgovini, zaduživanju, potrošnji i uvozu, umjesto na proizvodnji, investicijama, štednji i izvozu rezultirao je negativnim strukturnim promjenama i zaostajanjem hrvatskog gospodarstva za komparativnim europskim zemljama. Pritom rastuća uloga turizma predstavlja oblik *nizozemske bolesti* te pridonosi smanjenju stope rasta BDP-a zbog nižeg rasta produktivnosti u uslugama u usporedbi s industrijom. Navedeni razvojni izazovi dodatno su intenzivirani tijekom i nakon koronakrize. Prema Barišiću (u: Jurčić et al., 2021), gospodarstvo Hrvatske danas karakterizira preuranjena, apsolutna i relativna deindustrializacija i gotovo najniža razina udjela prerađivačke industrije u BDP-u u EU-u te najniža uključenost hrvatske prerađivačke

industrije u globalne lance vrijednosti u usporedbi s novim zemljama članicama EU-a. Pored navedenog, deindustrijalizacija u Republici Hrvatskoj nije bila samo relativna, kao što je bila u razvijenim zemljama, već i apsolutna (Penava i Družić, 2014). Stojčić (2019) uočava kako se obilježja hrvatske industrije od samog početka tranzicije razlikuju od onih ostalih srednjoeuropskih zemalja. Zaključuje da su Hrvatsku zbog kombinacije tranzicijskog procesa, Domovinskog rata, neodgovarajuće ili nepostojeće industrijske politike te kasne integracije u europske i svjetske integracije zaobišli dosadašnji valovi inozemnih ulaganja u proizvodne aktivnosti. Pored navedenih razvojnih ograničenja, na razvoj hrvatske industrije utjecale su i naslijeđene strukturne neravnoteže iz predtranzicijskog razdoblja, demografski izazovi, veliki regionalni dispariteti, deagrarizacija, administrativne barijere i dr. Autor navodi kako se Hrvatska, uz Latvija, ubraja u skupinu novih članica EU-a u kojima je udio industrije u zaposlenosti i u dodanoj vrijednosti niži od svih ostalih novih članica. Hrvatska se prema kriteriju udjela visokotehnoloških proizvoda u industriji i dodanoj vrijednosti industrije nalazi na začelju skupine novih članica. Uočava i da je Hrvatska, uz tri baltičke zemlje, jedina u skupini novih EU članica u kojoj udio visoko tehnološki intenzivnih proizvoda u dodanoj vrijednosti industrije ne prelazi 30 %. Pored toga, udio izvoza industrijskih proizvoda u ukupnom izvozu među nižima je u usporedbi s novim članicama, jednako kao i udio visokotehnoloških izvoznih proizvoda u strukturi izvoza prerađivačke industrije. Analizirajući obilježja hrvatske industrije prema tehnološkom intenzitetu, autor uočava da Hrvatska, izuzev sektora umjereno visoko tehnološkog intenziteta u kojem je dominantan obrazac horizontalne razmjene, u svim drugim segmentima industrije jedinične vrijednosti izvoza niže su od onih uvoza. No, u industrijama umjereno visoko tehnološkog intenziteta jedinične vrijednosti uvoza nadvisuju one izvoza, ali u omjeru koji se uobičajeno uzima kao pokazatelj horizontalne, a ne vertikalne intra-industrijske razmjene. Radi se o obrascu koji je svojstven zemljama suočenima s gubitkom konkurentnosti i izvoznom orijentacijom gospodarstva. Pozitivan omjer izvoznih i uvoznih jediničnih vrijednosti u Hrvatskoj ostvaruju visoko sofisticirane elektroničke industrije, sektori povezani s automobilskom industrijom te proizvodnja oružja i streljiva. Na začelju se u Hrvatskoj nalaze drvna i tekstilna industrija. Autor zaključuje da hrvatsku industriju karakterizira niži tehnološki intenzitet u usporedbi s ostalim zemljama središnje Europe te posljedično slabija zastupljenost visoko tehnološki intenzivnog izvoza u ukupnoj strukturi izvoza te nepovoljan omjer jediničnih vrijednosti uvoza i izvoza.

Jurčić et al. (2021) primjećuju da je industrijska politika tijekom posljednja tri desetljeća bila gotovo potpuno zanemarena te se još uvijek nije vratila u fokus znanstvenih i stručnih debata. Jedini strateški dokument izrađen od osamostaljenja Hrvatske bila je Industrijska strategija Republike Hrvatske

2014. – 2020. (Hrvatski sabor, 2014). Prema Strategiji, ključni su problemi hrvatske industrije institucionalno okruženje (neefikasan javni sektor (državna administracija), pravna nesigurnost, korupcija, visoko i složeno porezno opterećenje, administrativne procedure i nerazumljivi propisi), niska razina inozemnih izravnih ulaganja u industriju, niska razina udjela visokoobrazovane radne snage u ukupnoj radnoj snazi, nedovoljna ulaganja u istraživanje i razvoj (niska razina inovativne sposobnosti), niska razina produktivnosti rada, otežan pristup tržištima kapitala i visoka cijena kapitala, niska razina tehnološke opremljenosti i (ne)usklađenost obrazovnog sustava i potreba industrije. Strategija je pokazala da u strukturi hrvatske industrije, prema tehnološkoj intenzivnosti, dominiraju nisko i srednje nisko tehnološki intenzivne grane, tek su dvije grane visoko tehnološki intenzivne, dok je pet srednje tehnološki intenzivno. Strategijom su planirana četiri prioritetna područja: 1. Stvaranje stabilnog investicijskog okruženja, 2. Poticanje strateške suradnje industrije i sustava obrazovanja, znanosti i tehnologije, 3. Restrukturiranje javne uprave te 4. Razvoj tržišta kapitala (alternativnih izvora financiranja). Strategija je planirala horizontalne mjere usmjerene na uređivanje institucionalnog okvira koji bi trebao osigurati poticajno i sigurno okruženje za razvoj industrije te sektorske (vertikalne) mjere. Strategijom su identificirane i ključne industrijske djelatnosti: proizvodnja osnovnih farmaceutskih proizvoda i pripravaka, proizvodnja računala te elektroničkih i optičkih proizvoda, proizvodnja gotovih metalnih proizvoda, računalno programiranje, savjetovanje i povezane djelatnosti (ICT), proizvodnja električne opreme, proizvodnja strojeva i uređaja te proizvodnja prehrambenih proizvoda i proizvodnja namještaja (Hrvatski sabor, 2014). Jurčić et al. (2021) primjećuju da je važan nedostatak strategije što nije uvažila ključne razvojne trendove (globalni lanci vrijednosti, važnost obrazovanja, rast inkluzivnosti i održivost). Također, nije posjedovala karakteristike ukorijenjenosti u ekonomskom sustavu i koherentnosti s ostalim ekonomskim politikama. Strategija nije bila fokusirana na ključnim tehnologijama, strukturnim promjenama u okviru prerađivačke industrije niti međupovezanosti među sektorima. Posljedično, Hrvatska se, ne provodeći suvremenu industrijsku politiku i prepuštajući sve odluke tržištu, nije adekvatno uključila u globalne lance vrijednosti niti je usvojila nove tehnologije koje bi pridonijele rastu konkurentnosti i održivom rastu i razvoju u kontekstu Četvrte industrijske revolucije.

Što se tiče industrijske politike i iskustva u zemljama središnje Europe, Stojić (2019) navodi kako konvencionalni recepti ekonomskog sustizanja uglavnom preporučuju put izgradnje domaćih tehnoloških kompetencija privlačenjem inozemnih investitora i integracijom u globalne lance vrijednosti. Autor upozorava da ovaj put koji su tijekom 90-ih i 2000-tih prošle ostale srednjoeuropske zemlje

u današnjim uvjetima nije više optimalan. Naime, suvremeni razvoj industrije karakteriziraju dva procesa koji ugrožavaju temelje modela rasta temeljenih na globalnim lancima vrijednosti i privlačenju inozemnih investicija. S jedne strane, rastući protekcionizam smanjuje spremnost na premještanje proizvodnje u cjelini ili njezinih dijelova iz matične zemlje u inozemstvo. Primjenom umjetne inteligencije u proizvodni proces, osobito u standardizirane radno intenzivne segmente, umanjuje se značaj troškovnih prednosti zemljama u razvoju što smanjuje spremno na inozemna ulaganja i dovodi u pitanje budućnost globalnih lanaca dodane vrijednosti. Autor zaključuje da u takvim uvjetima sposobnost dostizanja više tehnološke intenzivnosti kao preduvjeta održivog rasta na visokim razinama dohotka ovisit će sve više o izgradnju vlastitih kapaciteta tehnologije i znanja. Stojčić smatra kako u uvjetima kada je „kolač već podijeljen“, a ulazni troškovi učenja veliki, reindustrijalizacija bi se trebala događati u novim, nadolazećem industrijama. Takva bi reindustrijalizacija zahtijevala promišljanje dugoročne gospodarske strategije kakvu Hrvatska dosad nije imala.

Jurčić i dr. (2021) ukazuju na to da je u Hrvatskoj nužno odmicanje od neoliberalnih politika. Nova industrijska strategija EU-a iz 2020. godine tome može pridonijeti. Suvremena industrijska politika zahtijeva značajno veću kompleksnost te sofisticiranije elemente u aktualnim izazovima koji se odnose na globalnu fragmentaciju proizvodnje i međupovezanost zemalja kroz globalne lance vrijednosti, nove tehnologije u okviru Četvrte industrijske revolucije, rastući fokus na održivi razvoj te rastuće nejednakosti.

4.3. Suvremene implikacije promišljanja akademika Mirkovića o industrijskoj politici

Razmatrajući Mirkovićev opus u području razvojne ekonomike, posebice u području industrijske politike, moguće je uočiti promišljanja koja su i danas aktualna. Kako je ranije u radu navedeno, Mirkovićeva su polazna polazišta ne samo industrijske, već i opće ekonomske politike izrazito antropološki motivirana i utemeljena. Mirković tako promišlja mjere i instrumente ekonomske politike koje služe ili bi trebale služiti blagostanju ljudi. Navedena su promišljanja aktualna i danas, osobito kada, u vremenu kapitalocena, gotovo svako područje ljudskog života poprima tržišnu vrijednost. Brojni industrijski proizvođači, osobito u zemljama u razvoju, kroz prekarne uvjete rada, niske sigurnosne, zdravstvene i okolišne standarde nerijetko ugrožavaju kvalitetu života svojih zaposlenika kršeći pritom njihova temeljna ljudska prava. Treba naglasiti da se najčešće radi o gospodarskim subjektima koji su ključni dobavljači ili poslovni partneri multinacionalnih korporacija sa sjedištima u razvijenim zemljama, u kojima primjenjuju vrlo stroge radne, sigurnosne, zdravstvene i okolišne

standarde. Promatrano iz Mirkovićeve perspektive, nositelji ekonomske politike iz zemalja u razvoju trebali bi moći oblikovati makroekonomsko i poslovno okruženje koje će donositi koristi svim uključenim dionicima. Nerijetko, u uvjetima visoke korupcije državnih dužnosnika kao i pritiska inozemnih investitora, oni ne mogu donositi propise na korist svojih građana. Mirković tako uočava kako su već u razdoblju između dva svjetska rata neke korporacije bile ekonomski moćnije od brojnih država, što je i danas sve prisutnije. No, u suvremenom je gospodarstvu koncentracija kapitala i moći u rukama globalnih korporacija koje na posredan i/ili neposredan način utječu na tržišne odnose, oblikuju poslovno okruženje i prilagođavaju gospodarstvo vlastitim interesima. Nerijetko su multinacionalne korporacije financijski gledano puno moćnije od brojnih nacionalnih gospodarstava.

Mirković smatra da su kroz industrijsku politiku države odgovorne zaštititi interese potrošača, što je uistinu vizionarski pogled za ono vrijeme. Mirković zaštitu potrošača vidi kroz mjere industrijske politike koje bi trebale spriječiti stvaranje tržišnih monopola, čime se štiti kupovna moć potrošača. Danas se u brojnim razvijenim zemljama provodi nadzor nad tržišnim natjecanjem. Zaštitu potrošača (i poslovnih kupaca) Mirković vidi i u odgovornosti poslovnih subjekata da stjecanje dobiti ostvare kroz racionalizaciju i snižavanje proizvodnih troškova, bez povećanja prodajnih cijena. No, na tragu Mirkovićeva promišljanja o potrebi zaštite potrošača, danas je nužno zaštititi potrošače i od neetičnih proizvođača. Potrošači su često suočeni s proizvodima i uslugama čije karakteristike mogu potencijalno, osobito u dugom roku, ugroziti njihovo zdravlje ili zdravlje njihovih potomaka (npr. kemizacija poljoprivrednih proizvoda, kemizacija vode, zraka, tla i dr.). Stoga nositelji industrijske politike imaju dužnost donositi mjere koje podržavaju razvoj industrije, poštuju prava uključenih dionika i pridonose očuvanju okoliša.

Mirković u svojim radovima naglašava da je industrijalizacija ključno razvojno pitanje. Nakon desetljeća deindustrijalizacije, osobito u razvijenim zemljama koje su se oslanjale na uvoz industrijskih proizvoda iz zemalja u razvoju, u tijeku je proces reindustrijalizacije, svrha kojeg je revitalizacija i širenje razvoja industrije. Proces industrijalizacije osobito je nužan u onim zemljama koje su zanemarile vlastiti industrijski razvoj oslanjajući se na uvoz industrijskih proizvoda. Zemlje članice EU-a, kroz novu Europsku industrijsku strategiju iz 2020. godine nastoje potaknuti razvoj europske industrije koja bi trebala biti globalno konkurentnija, okolišno održiva, socijalno pravedna i utemeljena na digitalnim tehnologijama. Strategija implicira i ravnomjerniji regionalni razvoj koji bi trebao pridonijeti smanjenju jaza između razvijenih i manje razvijenih članica EU. Mirković prepoznaje kako je industrijalizacija temelj gospodarskog napretka koji je potreban „radi održavanja stanovništva, odbrane nacionalne

nezavisnosti i narodne kulture...“. Navedena su promišljanja osobito aktualna i za Republiku Hrvatsku koja se istovremeno suočava s deindustrializacijom, deagrarizacijom, prirodnom i mehaničkom depopulacijom, intenzivnim migrantskim valovima, geopolitičkim, sigurnosnim i drugim izazovima.

Mirković, u promišljanju mjera industrijske politike, preporučuje kombinaciju mjera vertikalne i horizontalne industrijske politike. Mjere vertikalne industrijske politike, odnosno državnu intervenciju preporučuje u razdobljima pokretanja novih industrija ili u uvjetima značajnih tržišnih nedostataka. Odnosno zalaže se za „pozitivnu“ industrijsku politiku koja ima odgovornost odabrati i podržati one grane industrije koje su ključne za razvoj određenog nacionalnog gospodarstva. Zanimljivo je primijetiti kako se na primjeru Azijskih tigrova i Kine koju su vertikalnu industrijsku politiku primijenili u drugoj polovini 20. stoljeća potvrdilo kako vertikalna industrijska politika može biti vrlo uspješan razvojni alat. Pritom, nužno je uspostaviti mehanizme koji će onemogućiti *državne neuspjehe* (asimetrija informacija, kratkoročnost političkog mandata, korupcija i dr.). Određene mjere vertikalne industrijske politike u novije se vrijeme provode i u članicama EU-a, osobito u Njemačkoj i Francuskoj. Mirković se zalaže i za pozicioniranje države kao poduzetnice i „kontrolora“ privatnih industrijskih poduzeća, što danas nazivamo horizontalnom industrijskom politikom.

Mirković navodi da industrijska politika može dvojako utjecati na industriju, kroz usporavanje ili ubrzavanje procesa industrijalizacije. Usporavanje procesa industrijalizacije danas je implicitno prisutno u međunarodnim odnosima, kada se trgovinskim sporazumima u biti potiče razvoj poljoprivredne proizvodnje u zemljama u razvoju, pri čemu izostaju mogući razvojni učinci industrijalizacije. Istovremeno primjenom mjera konvencionalne poljoprivrede, niskih i sigurnosnih standarda, veliki dio poljoprivrednika, čiji su proizvodi najčešće namijenjeni izvozu u razvijene zemlje, kvaliteta života stagnira ili se umanjuje. Ubrzavanje procesa industrijalizacije provodi se neposredno putem mjera vertikalne industrijske politike, a posredno putem mjera horizontalne industrijske politike. Mirković upozorava na ulogu države u nadziranju koncentracije među industrijskim proizvođačima, što i danas predstavlja veliki izazov za nositelje ekonomske politike.

Zanimljiva je Mirkovićeva teza o relativnosti moralnih načela u suvremenom kapitalizmu. Mirković tako navodi kako sloboda (slobodna konkurencija, op.a.) postaje „privilegij jakih“. Pritom „jaki“ su ne samo oni koji raspolažu s više kapitala, znanja i sposobnosti već i oni poslodavci koji bezobzirno ostvaruju svoje poslovne ciljeve. Mirković navodi kako se u kapitalizmu stvara poslovni moral koji postizanje uspjeha mjeri isključivo ostvarenom dobiti. Navedena promišljanja u skladu su, iz današnje perspektive poslovne etike, s *teorijom dioničara* prema kojoj isključiva odgovornost poslovnog subjekta jest zadovoljavanje zakonskih

obveza i maksimizacija profita radi zadovoljenja vlasnika (dioničara). Ovakvo je promišljanje temelj neoliberalne teorije, čiji je ključni zagovornik bio Milton Friedman. No, tijekom posljednje tri dekade u fokusu rastućeg broja poslovnih subjekata je primjena *teorije dionika* koja, pored zadovoljenja zakonskih obveza i stjecanja financijske dobiti, širi krug zainteresiranih strana na ostale interne i vanjske dionike čije bi interese poslovna organizacija trebala razmatrati. Ključni zagovornik teorije dionika je Robert E. Freeman. Mirkovićeva promišljanja o široj ulozi poslovnih subjekata u razvojnim procesima svojevrsna su preteča ovakvih promišljanja.

Mirković prepoznaje važnost poduzetničkog ponašanje države koje je moguće ostvariti kroz osnivanje državnih (ili javnih, op.a.) poduzeća ili biti u suvlasničkom odnosu (javno-privatna partnerstva, op.a.) Smatra da se država, iako se može poduzetnički ponašati, ima prvenstvenu ulogu u nadzoru nad radom poslovnih subjekata te je odgovorna za koordinaciju razvoja različitim grana gospodarstva. U sadašnjem razvojnom trenutku nužno je naglasiti i Mirkovićovo promišljanje o važnosti definiranja mjerila/indikatora razvijenosti koji bi bili objektivni, neosporni i precizni.

Mirković uočava uzročno-posljedičnu povezanost poljoprivrede i industrije, smatrajući kako nema uspješne industrije bez razvijene poljoprivrede, i obrnuto, uspješan razvoj poljoprivrede ovisi o razvoju industrije. Navedeno je osobito korisno razumjeti i primijeniti u hrvatskom gospodarstvu opterećenom istovremenom deagrarizacijom i deindustrijalizacijom. U kontekstu gospodarstva Hrvatske vrijedi istaknuti kako Mirković više puta naglašava da nije ekonomski svrhovito dugoročno zaduživanje države u inozemstvu, oslanjanje na inozemne doznake (predimenzionirano oslanjanje na EU fondove, op.a.) i inozemne investicije, već je potrebno razvoj temeljiti na vlastitim financijskim izvorima.

Mirković industrijsku politiku vidi kao „sredstvo u rukama države“ koje služi ostvarenju općih političkih, ekonomskih i društvenih ciljeva. Prepoznaje da mjere industrijske politike trebaju uvažavati raspoložive prirodne resurse, dostignutu razinu razvijenosti, demografske i ekonomske okvire tržišta, stupanj urbanizacije te javne potrebe. Smatra da industrijska politika mora voditi računa o kratkoročnim i dugoročnim koristima i troškovima koje industrijska politika donosi nacionalnom gospodarstvu. Mirković smatra da industrijska politika nije cilj sam po sebi, već predstavlja sredstvo postizanja širih ekonomskih i društvenih ciljeva: blagostanje stanovništva, napredak, zadovoljstvo (kvalitetu života, op.a.), slobodu i neovisnost. Može se zaključiti da su promišljanja akademika Mirkovića odraz njegova višedimenzionalnog razumijevanja procesa gospodarskog rasta i razvoja te i nadalje mogu biti svrhovit izvor novih spoznaja i razumijevanja sadašnjih razvojnih izazova.

5. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

U suvremenim uvjetima, promišljanje industrijske politike nužno zahtijeva razumijevanje specifičnosti razvojnog trenutka. Suvremeno je gospodarstvo izrazito heterogeno, jaz na razini razvijenosti najrazvijenijih zemalja u odnosu na najmanje razvijene sve je veći. Razvijene zemlje svoj napredak temelje na primjeni visoke tehnologije koja, u vrijeme Četvrte industrijske revolucije, otvara brojne nove razvojne putove, istovremeno donoseći različite gospodarske, društvene i okolišne izazove. Istovremeno, sve brojnije razvijene zemlje primjenjuju protekcionističke mjere, što produbljuje razvojni jaz tih zemljama u odnosu na manje razvijene. Globalizacija i liberalizacija tržišta u vremenu kapitalocena donose brojne razvojne rizike koji potencijalno ugrožavaju kvalitetu života sadašnjih i budućih generacija, istovremeno uzrokujući sve veću degradaciju okoliša. Pored navedenog, sve su učestaliji politički i sigurnosni rizici koji donose nove izazove nositeljima ekonomske politike. Sve navedeno ukazuje na potrebu strateškog pristupa industrijskoj politici.

Prerađivačka industrija imala je ključnu ulogu u gospodarskom razvoju brojnih suvremenih gospodarstava. Pritom, uspješnija su bila ona gospodarstva u kojima je industrijska politika bila usklađena i komplementarna s drugim razvojnim politikama. U aktualnom razvojnom trenutku brojni gospodarski, društveni, okolišni, politički i sigurnosni izazovi zahtijevaju primjenu mjera promišljene, strateški usmjerene industrijske politike. Industrijska politika najčešće se poima kao niz vladinih politika koje su usmjerene na transformaciju industrije i/ili drugih djelatnosti radi postizanja zadanog javnog cilja. Industrijska politika izrazito je kompleksna, s obzirom na to da je integrirana u mnoge druge politike te da mjere industrijske politike utječu na razvoj drugih gospodarskih djelatnosti. Uvođenje industrijske politike najčešće se opravdava tržišnim neuspjesima (asimetrija informacija, monopoli, ekonomija obujma, negativne eksternalije). No, nužno je voditi računa i o mogućim državnim neuspjesima koji mogu biti posljedica neučinkovite vertikalne industrijske politike. Rasprava o različitoj ulozi države u razvoju industrije putem industrijske politike vodi se od početaka industrijalizacije. Otada pa do 70-ih godina 20. stoljeća države su najčešće primjenjivale mjere vertikalne industrijske politike. Tijekom 80-ih i 90-ih godina, u vremenu jačanja neoliberalne doktrine, primjenjivane su najčešće mjere horizontalne industrijske politike. U zemljama u razvoju nametanje takve razvojne politike, u sklopu tzv. Washingtonskog konsenzusa, pridonijelo je usporavanju njihova razvoja. Suvremena industrijska politika primijenjena u istočnoj Aziji pokazala je da je uspješna kada kombinira mjere vertikalne i horizontalne industrijske politike. Suvremena industrijska politika zahtijeva veću

kompleksnost, treba biti strateški orijentirana, fleksibilna, agilna i koherentna s drugim ekonomskim i srodnim politikama.

U radu je dan osvrt na djela akademika Mirkovića u kojima obrađuje ulogu i važnost industrijske politike u razvoju gospodarstva. Mirković industrijsku politiku vidi kao „sredstvo u rukama države“ koje služi ostvarenju općih političkih, ekonomskih i društvenih ciljeva. Prepoznaje da mjere industrijske politike trebaju uvažavati raspoložive prirodne resurse, dostignutu razinu razvijenosti, demografske i ekonomske okvire tržišta, stupanj urbanizacije, javne potrebe i dr. Smatra da industrijska politika mora voditi računa o kratkoročnim i dugoročnim koristima i troškovima koje industrijska politika donosi nacionalnom gospodarstvu. Mirković smatra da industrijska politika nije cilj sam po sebi, već predstavlja sredstvo postizanja širih ekonomskih i društvenih ciljeva: otvaranje novih radnih mjesta, povećanje blagostanja stanovništva, napredak, zadovoljstvo (kvalitetu života, op.a.), slobodu i neovisnost.

Danas je Industrijskoj politici EU-a cilj učiniti europsku industriju konkurentnijom kako bi mogla zadržati svoju ulogu pokretača održivog rasta i zapošljavanja u Europi. Digitalna tranzicija i tranzicija prema ugljično neutralnom gospodarstvu doveli su do donošenja različitih strategija kako bi se osigurali bolji okvirni uvjeti za industriju EU-a. Utjecaj koronakrize i rata u Ukrajini potaknuli su nova razmišljanja o gospodarskom oporavku, obnovi i izgradnji otpornosti. Stoga, suvremeni instrumenti industrijske politike EU-a imaju za cilj stvoriti opće uvjete u kojima poduzetnici i poduzeća mogu preuzeti inicijative i iskoristiti svoje ideje i prilike. Ipak, industrijska politika treba uzeti u obzir specifične potrebe i karakteristike pojedinih sektora.

Republika Hrvatska ušla je u proces tranzicije kao srednje razvijena zemlja. Strukturne neusklađenosti iz ranijeg razvojnog razdoblja, tranzicijska kriza i Domovinski rat utjecali su na značajno opadanje BDP-a, industrijske proizvodnje, zaposlenosti, investicija te posljedično na pad životnog standarda tijekom 90-ih godina 20. stoljeća. Iako je makroekonomska stabilizacija uspostavljena i održava se već od 1994. godine, proces prestrukturiranja gospodarstva vrlo je spor. Budući da je prerađivačka industrija dominantna djelatnost u gospodarskoj strukturi Hrvatske, prestrukturiranje industrije pretpostavka je i uvjet ubrzanijeg razvitka cijelog gospodarstva, no to ne znači obnavljanje predtranzicijske strukture već prilagođavanje industrije suvremenim tijekovima. U strukturi prerađivačke industrije, zaposlenih i investicija prevladavaju i dalje tradicionalne, radno i resursno intenzivne grane niske tehnološke intenzivnosti. Iznimku čine automobilska industrija, farmaceutska industrija, proizvodnja električnih strojeva i uređaja i kemijska industrija, koje se u svijetu smatraju propulzivnim granama. Promatrano kroz povijesnu perspektivu, može se primijetiti kako instrumenti (implicitne) industrijske politike koji su primjenjivani u razdoblju

tranzicije nisu značajnije pridonijeli oživljavanju gospodarstva. Hrvatska je danas suočena s brojnim, u radu navedenim, razvojnim izazovima. Može se zaključiti da je u Hrvatskoj nužno odmicanje od neoliberalnih politika te strateško poticanje reindustrijalizacije na temelju mjera promišljene, inovativne, fleksibilne i s drugim gospodarskim djelatnostima, koherentne industrijske politike. Nova industrijska strategija EU-a iz 2020. godine može, u odabranim segmentima, biti koristan okvir promišljanja nacionalne industrijske politike. No, preduvjet uspješne industrijske politike jest donošenje strategije razvoja cjelokupnog hrvatskog gospodarstva, kakvu od osamostaljenja, unatoč brojnim pokušajima, Hrvatska dosad nije imala. Gospodarska strategija trebala bi uvažavati razvojne specifičnosti hrvatskog gospodarstva, prilagoditi se i/ili anticipirati suvremene, u radu spomenute, razvojne izazove i promišljati razvoj na holistički način, vodeći računa o dugoročnim ekonomskih, društvenim i okolišnim učincima.

LITERATURA

1. Afrić, K., 2000. Industrijska politika i prestrukturiranje prerađivačke industrije Hrvatske, magistarski rad, Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
2. Bianchi, P., 1995. Le politiche industriali dell' Unione Europea, il Mulino, Bologna
3. Bianchi, P., 1998. Industrial Policy and Economic Integration, Routledge, London and New York
4. Chang, H. J., 1996. The Political Economy of Industrial Policy, Macmillan Press Ltd, London
5. Chang, H. J.; Andreoni, A., 2020., Industrial Policy in the 21st Century, Development and Change, International Institute of Social Studies, vol. 51(2), pages 324-351, March. DOI: 10.1111/dech.12570 (pristupljeno 10.07.2023)
6. Cordina, C., 2024. General principles of EU industrial policy, European Parliament, <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/61/general-principles-of-eu-industrial-policy> (pristupljeno 10.06.2023.)
7. Cowling, K; Sugden, R., 1993. Industrial Strategy: A Missing Link in British Economic Policy, Oxford Review of Economic Policy, Vol.9, No.3
8. Crkvenac, M., 1993. Ekonomika industrije i gospodarski razvoj Hrvatske, Informator, zagreb
9. Di Carlo, D. ; Schmitz, L., 2023. Europe first? The rise of EU industrial policy promoting and protecting the single market, Journal of European Public Policy, 30:10, 2063-2096, DOI: 10.1080/13501763.2023.2202684 (pristupljeno 15.06.2023.)
10. EC, 2020. A New Industrial Strategy for Europe, European Commission, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52020DC0102>
11. VEU, 2024. EU Industrial Policy, Vijeće Europske unije <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/eu-industrial-policy/> (pristupljeno 02.04.2024)
12. Eurostat, 2024. Business in the Manufacturing Sector, [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Businesses_in_the_manufacturing_sector#Sectoral Analysis](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Businesses_in_the_manufacturing_sector#Sectoral_Analysis) (pristupljeno 03.03.2024)
13. Geroski, P. A.; Jacquemin, A., 1992. Entry, Exit and Structural Adjustment in European Industry, U: Cool, K. (ed) (1992): European Industrial Restructuring in the 1990s, MacMillan, London
14. Grossman, G., 1990. Promoting New Industrial Activities: A Survey of Recent Arguments and Evidence, OECD Economic Studies, No.14
15. Johnson, C., 1988. Introduction: The Idea of Industrial Policy, u: The Industrial Policy Debate, Institute for Contemporary Studies, San Francisco
16. Juhász, R.; Lane, N. i Rodrik, D., 2023. The New Economics of Industrial Policy, Washington Center for Equitable Growth, Working Paper Series, September, <https://equitablegrowth.org/working-papers/the-new-economics-of-industrial-policy/> (pristupljeno 10.10.2023.)

17. Jurčić, Lj.; Barišić, A. i Franc, S., 2020. Industrijska politika u Republici Hrvatskoj kao odgovor na krizu uslijed pandemije COVID-19, u: Tica, Josip ; Bačić, Katarina (ur.) (2020): 28. tradicionalno savjetovanje Ekonomska politika u 2021. godini : Hrvatska poslije pandemije, Zagreb: Hrvatsko društvo ekonomista, 2020., str. 164-191
18. Kovačević, Z., 2001. Politika industrijalizacije u djelima Mije Mirkovića – suvremene implikacije, u: Grupa autora (2001): Mijo Mirković - Hommage uz 100. Obljetnicu rođenja, Prometej i Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
19. Marglin, S.A., 2013. Premises for a New Economy, Development, 56 (2), str. 149-154, DIO:10.1057/dev.2013.20 (pristupljeno 10. veljače 2023)
20. Mazzucato, M., 2020. Država poduzetnica – razotkrivanje mita o javnom nasuprot privatnom, Školska knjiga, Zagreb.
21. Mirković, M., 1939. Industrijska politika, Geca Kon, Beograd.
22. Mirković, M., 1979. Nauka i ekonomska politika, Informator, Zagreb.
23. Moore, J. W. (ed.), 2016. Anthropocene or Capitalocene?: Nature, History, and the Crisis of Capitalism, series Kairos, PM Press, 2016.
24. Norberg – Hodge, H., 2015. Localisation – Essential Steps to an Economics of Happiness, Local Futures International Society for Ecology and Culture, <http://www.localfutures.org/wp-content/uploads/Localisation-Essential-Steps-to-an-Economics-of-Happiness-copy-1.pdf> (pristupljeno 12.06.2023.)
25. Obadić, A., 2001. Industrijska politika kao dio ekonomske politike, Ekonomski pregled, 52 (5-6), str. 645-666.
26. Obadić, A., 2001. Suvremena industrijska politika i djelo Mije Mirkovića, u: Grupa autora (2001): Mijo Mirković - Hommage uz 100. Obljetnicu rođenja, Prometej i Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
27. OECD, 2016. Virtual Institute Teaching Material on Structural Transformation and Industrial Policy, https://unctad.org/system/files/non-official-document/indpolfull_UNCTAD_material.pdf (pristupljeno 15.06.2023)
28. OECD, 2024. The return of industrial policies, https://www.oecd.org/en/publications/2023/12/the-return-of-industrial-policies_1bb0c82b.html (pristupljeno 10.06.2024.)
29. Pejić, L., 1986. Konceptije Mije Mirkovića o industrijskoj politici u jugoslavenskoj ekonomskoj misli, Znanstveni skup „Susreti na dragom kamenu“ – *Industrijska politika*, industrija i zaštita čovjekove okoline, VEŠ „Dr. Mijo Mirković“ Pula, Ekonomski fakultet Zagreb
30. Penava, M. i Družić, M. 2014., Industrijska politika Hrvatske – pogled s aspekta deindustrijalizacije, u: Zbornik radova znanstvenog skupa (ur. Družić, G.; Družić, I.): Razvojni potencijali hrvatskog gospodarstva, Ekonomski fakultet Zagreb i Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, str. 153-174, https://www.bib.irb.hr:8443/721160/download/721160.KB_HAZU-2014.pdf (pristupljeno 20.06.2023.)
31. Ravlić, P., 1986. Trajne vrijednosti Mirkovićeve „industrijske politike“ (*u povodu 50-godišnjice objavljivanja*, Geca Kon, Beograd, 1936), Znanstveni skup „Susreti na dragom kamenu“ – Industrijska politika, industrija i zaštita čovjekove okoline, VEŠ „Dr. Mijo Mirković“ Pula, Ekonomski fakultet Zagreb

32. Rodrik, D., 2014. Green industrial policy, Oxford review of economic policy Volume 30, Issue 3, str. 469-491, DOI10.1093/oxrep/gru025 (pristupljeno 15.06.2023.)
33. Stipetić, V., 2010. Ekonomsko djelo akademika Mije Mirkovića, u: Grupa autora (2010): Mijo Mirković 1898-1963, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Razred za društvene znanosti, Zagreb
34. Vukonić, B., 2001. Predgovor, u: Grupa autora (2001): Mijo Mirković - Hommage uz 100. obljetnicu rođenja, Prometej i Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

INDUSTRIAL POLICY IN THE WORKS OF MIJO MIRKOVIĆ AND CONTEMPORARY IMPLICATIONS

SUMMARY

In the current development moment characterized by numerous economic, social, environmental and political challenges, thoughtful, strategic development of the industry is a conditio sine qua non of economic development and building a more resilient, inclusive and responsible society. Through industrial policy measures, the state influences the structure of industry in a direct or indirect way with the aim of strengthening competitiveness. Industrial policy is inherently cross-sectoral and is often linked and/or integrated into many other policies related to research and innovation, trade, internal market, employment, environmental protection, energy, defense, education and public health.

The aim of this paper is to give an overview of Mirković's works in which he deals with the role and importance of industrial policy in the development of the economy, and to point out the contemporary implications of Mirković's knowledge in the context of the industrial policy of the European Union. Mirković's starting points for not only industrial, but also general economic policy are extremely anthropologically motivated and grounded, and he thinks about the measures and instruments of economic policy that serve or should serve the well-being of people. Mirković emphasizes the state's responsibility in shaping the business environment that will encourage the development of industry, as well as the state's responsibility for choosing the branches of industry that contribute the most to long-term economic development and improvement of the quality of life of the population of a country. The paper reflects on further necessary guidelines for the industrial policy of the Republic of Croatia in the context of Mirković's knowledge, EU industrial policy and key development challenges.

Keywords: industry, industrial policy, Republic of Croatia, European Union

EKONOMSKA TEORIJA MIJE MIRKOVIĆA UTKANA U PRIVREDNI RAZVOJ SLAVONIJE I BARANJE 60-IH I 70-IH GODINA 20. STOLJEĆA

Zlata Živaković-Kerže

znanstvena savjetnica u miru Hrvatskog instituta za povijest, Zagreb
zkerze@yahoo.com

Marija Benić Penava

Sveučilište u Dubrovniku
Odjel za ekonomiju i poslovnu ekonomiju
marija.benicpenava@gmail.com

SAŽETAK

U radu se analizira privredni razvoj Slavonije i Baranje tijekom 60-ih i 70-ih godina prošloga stoljeća na temelju Mirkovićeve teorije ekonomske historije. Autorice istražuju ključne faktore razvoja kao što su geografski položaj, agrarna povijest, transportni putevi te transformacije u privrednoj strukturi. Poljoprivreda, posebno ratarska i stočarska proizvodnja, te razvijeni prometni putevi, poput rijeka Drave, Save i Dunava, odigrali su značajnu ulogu u razvoju područja. Tehnički napredak u industriji, zajedno s prelaskom na industrijsku proizvodnju, potaknuo je ekonomski napredak, uz povećanu zaposlenost i rast produktivnosti. Značajno se pridonijelo i društvenoj akumulaciji te povezanosti s jugoslavenskim tržištem i internacionalnom trgovinom. Promjene u strukturi privrede, s naglaskom na rast sekundarnih i tercijarnih sektora, pridonijele su transformaciji slavonsko-baranjske privrede. Mirkovićeva teorija, koja povezuje geografske i društveno-ekonomske aspekte, uspješno objašnjava dinamiku razvoja ovog područja tijekom navedenog razdoblja.

Ključne riječi: Mijo Mirković, gospodarska povijest, ekonomska teorija, Slavonija i Baranja, 1960-e i 1970-e

1. UVOD

Mijo Mirković ostavio je dubok trag kao vizionar razvoja gospodarstva u Hrvatskoj i šire. Njegova temeljita historijska istraživanja i analize ekonomske povijesti vezane za hrvatske krajeve pružaju izvrsnu osnovu za sagledavanje privrednog razvoja Slavonije i Baranje tijekom 60-ih i 70-ih godina 20. stoljeća. U njegovom kapitalnom djelu *Ekonomska historija Jugoslavije* (Mirković, 1985) jasno se prepoznaje njegova vizija ekonomskog razvoja, duboko uronjenog u prošlost, interpretacije ključnih činjenica te sveobuhvatnog sintetičkog pregleda na događaje iz gospodarske povijesti (Medarić, 1969).

Iako se Mirkovićeva istraživanja u navedenom djelu samo djelomice bave prvom polovicom 20. stoljeća, njegov sintetički pristup ekonomskoj povijesti Hrvatske može se uspješno primijeniti i na turbulentno razdoblje 60-ih i 70-ih. Prateći gospodarski razvoj Slavonije i Baranje, jasno postaje vidljivo da se ekonomska povijest tih područja podudara s ostalim dijelovima Narodne Republike Hrvatske (NRH), i kasnije Socijalističke Republike Hrvatske (SRH).

Naime, Mirkoviću je ključna uloga zajednice, trajna osnova i mjerilo odnosa, odnosno život narodnih masa (poput seljaštva, obrtnika, trgovaca i prijevoznika), koji su činili većinsko stanovništvo, postaje posebno važna. Prema toj teoriji *povijest sela i seljaštva je jedna od magistrala cjelokupne naše povijesti...* te iz toga slijedi povećanje razvoja proizvodnje. Mirković ističe da se u prostranom poljoprivrednom području Slavonije i Baranje može pratiti oblik proizvodnje i razmjene karakterističan za 60-e i 70-e godine 20. stoljeća (Mirković, 1985). Ovaj pristup omogućava analizu putova kojima su se kretali viškovi u proizvodnji i trgovini, posjedovanje proizvodnih sredstava, uporabu resursa za proizvodnju, dinamiku zaposlenosti i zapošljavanja te izvore i subjekte akumulacije. Sve ovo doprinosi razumijevanju načina života ljudi koji proizlazi iz specifične proizvodnje i raspodjele dobara te kompleksnih društvenih odnosa.

2. ODLIKE PRIVREDNOG RAZVOJA SLAVONIJE I BARANJE

Slavonija i Baranja, smještene na istočnom dijelu tadašnje Socijalističke Republike Hrvatske, obuhvaćale su područje između rijeka Drave, Save i Dunava. Ukupna površina tog područja iznosila je 11.000 km², s populacijom od 815.000 stanovnika, što je rezultiralo naseljenošću od 74 stanovnika po kvadratnom kilometru. Prometne komunikacije, uključujući ceste, željezničke pruge i druge kopnene puteve, bile su dobro razvijene. Riječni promet duž Drave, Save i dijelom Dunava igrao je značajnu ulogu u međunarodnoj i unutarnjoj plovidbi, ne samo unutar Hrvatske već i unutar tadašnje Socijalističke Federativne Republike

Jugoslavije (dalje SFRJ). Osim navedenih plovnih rijeka, važnost hidrosustava obuhvaćala je i njihove pritoke poput Vuke, Orljave, Bosuta, Spačve i drugih, posebno zbog njihove uloge u odvodnji i navodnjavanju poljoprivrednih površina. To je omogućavalo povoljnije uvjete za snažniju proizvodnju, uključujući ratarstvo, stočarstvo i ribarstvo (Žiroš, 1965).

U 60-ima 20. stoljeća, privredna kretanja Slavonije i Baranje obilježio je snažan razvoj koji se ogledao u rekonstrukciji, modernizaciji i proširenju postojećih proizvodnih kapaciteta, u izgradnji novih suvremenih, u snažnom tempu podruštvljavanja oraničnih površina, prvenstveno preko poljoprivrednih zadruga i društvenih poljoprivrednih gospodarstava – poljoprivrednih dobara i kombinata (Marković, 1966).

Suhozemne prometnice, uključujući ceste i željezničke pruge, imale su ogroman značaj. Uloga Slavonije i Baranje u međunarodnoj trgovini bila je ključni čimbenik na državnoj i republičkoj razini. Šumarstvo je također zauzimalo važno mjesto u tom području, s 28 % površine pokrivenom šumama, među kojima su se isticali slavonski hrast, jasen, bukva i razne listače. Ukupna drvna masa iznosila je oko 40.000.000 kubnih metara, što je direktno utjecalo na razvoj drvne industrije. Poljoprivredne površine pridonosile su razvoju prehrambene i metaloprerađivačke industrije.

U kontekstu društveno-političke strukture Jugoslavije tog vremena, društveni sektor gospodarstva Slavonije i Baranje obuhvaćao je više od 50 % ukupne površine zemlje, s 22 društvene privredne organizacije, od kojih je 8 bilo u šumarstvu, a 14 u poljoprivredi. Prema produktivnom zemljištu, 70 % toga zemljišta nalazilo se u društvenom sektoru, jer je tijekom 60-ih godina 20. stoljeća od privatnih posjednika otkupljeno oko 7.145 ha obradive površine, što je tada s ranijim beljskim zemljištem u Baranji iznosilo 30.000 ha obradivih površina. Tako je od tada pa nadalje u 70-im godinama veći dio poljoprivrednih površina u Slavoniji i Baranji uključen u intenzivnu poljoprivrednu proizvodnju. U proizvodnoj strukturi žitarica prvo mjesto zauzimali su pšenica i kukuruz, a od industrijskih biljaka šećerna repa (81 % od ukupne površine pod industrijskim biljem) i konoplja. Pod krmnim biljem bilo je oko 21 % poljoprivrednih površina, što je bilo znatno u odnosu na neka ostala jugoslavenska područja. Vinogradarstvo je bilo dobro razvijeno na lesnoj zaravni, a velika površina plantažnih vinograda bila je u društvenom vlasništvu. Industrijski je sektor 1964. godine brojio 133 poduzeća, od kojih su najzastupljenije bile prehrambena, tekstilna, metalna industrija i industrija građevinskog materijala. Prehrambena je industrija bila najstarija s tvornicama šećera u Osijeku, Županji, Belom Manastiru i Branjinom Vrhuru te preradom žitarica u Osijeku, Đakovu, Belom Manastiru i drugim mjestima. Metalna industrija prednjačila je u Slavonskom Brodu, Osijeku, Novoj Gradiški i Požegi. U industriji građevinskog materijala samo je Baranja imala 50

građevinskih privrednih organizacija. Prometna uloga ovoga područja bila je značajna s 21 prometnom organizacijom, 246 trgovina, ugostiteljskih objekata i drugih (Žiroš, 1965).

Prema Miji Mirkoviću, ključni faktor koji oblikuje sadržaj i oblike proizvodnje za ekonomski razvoj nekog područja jest njegov geografski položaj (Mirković, 1985). U geografskoj strukturi istočnog dijela SR Hrvatske Slavonija i Baranja na principu su fizioloških razlika pejzažnih jedinica uglavnom jedinstvena podravsko-podunavsko-posavska ravnica. Međutim, unutar Slavonije kao cjeline u zapadnoj Slavoniji više je naglašena individualnost manjih geografskih cjelina, kao što su Podravina s gradom Koprivnicom, Posavina sa sjedištem u Slavonskom Brodu i Požeška zavala s glavnim središtem u Slavonskoj Požegi (današnja Požega). Podravina je prema sjeveru otvorena središnjem dijelu Panonske nizine, a na jugu prema Posavini. Najveći dio Podravine pripada Slavoniji, i to od Koprivnice do ušća Drave u Dunav. Podravska i Podunavska Slavonija zauzimaju površinu od 5.181 km² ili 5,2 % od ukupne površine jugoslavenskog dijela Panonske nizine. To je uglavnom nisko ravničarsko područje koje se pruža od sjeverozapada prema jugoistoku. Posavska Slavonija dio je Posavine sjeverno od Save do južnog prigorja slavonskih planina, Psunja, Požeške gore i Dilja. Prostire se na površini od 3.753 km². Prostirući se prema istoku do granice između SR Hrvatske i SR Srbije sve se više širi, naročito nizvodno od Slavonskog Broda. Najveća je širina između Vinkovaca i Županje (oko 25 km). Tlo Posavine spušta se postupno prema istoku u smjeru otjecanja rijeke Save, koja u tom ravničarskom dijelu krivuda s malim padom i jako je spora u toku. Kraj slavonskih planina s Požeškom zavalom nalazi se u zapadnom dijelu slavonske regije, između Podravine sa sjevera i Posavine na jugu, na zapadu doline Ilove i Pakre i na istoku niskog razvođa Lonđe i Bosuta. Stoga cijela Slavonija nema morfološki izgled, kao npr. Baranja, jer se u srednjem dijelu zapadne Slavonije dižu slavonske planine, koje narušavaju jednoličnost ravničarskog kraja. Ovaj je kraj bogat vodama tekućicama, ali one nisu velike (Orljava, Londa, Kutjevačka rijeka i dr.). Baranja obuhvaća istočni dio SR Hrvatske, i to između Dunava i Drave i jugoslavensko-mađarske granice. Prema Bačkoj (današnja granica s Republikom Srbijom) Baranju omeđuje Dunav, a prema istočnoj Slavoniji tok rijeke Drave. Jugoslavenski dio Baranje ima površinu od 1.147 m² na kojoj je živjelo 61.897 stanovnika s prosječnom relativnom gustoćom od 53,9 na 1 km². To područje ima oblik trokuta i nazivano ga Baranjski trokut. Budući da je smještena na toku Dunava i Drave, Baranja je upućena na Slavoniju kao svoje gravitacijsko područje. Najvažniji i glavni grad u cijeloj Hrvatskoj Podravini, tj. i Slavoniji i Baranji jest Osijek (Marković, 1966).

Po svojim prirodnim osobinama Slavonija i Baranja tipičan su poljoprivredni kraj koji nema prirodnih izvora energije i mineralnih sirovina pa je industrija

usmjerena na preradu poljoprivrednih proizvoda, tj. sirovina biljnog i životinjskog podrijetla (Marković, 1966). Stoga je na primjeru privrednog razvoja Slavonije i Baranje važno naglasiti Mirkovićevu tvrdnju da je povijest sela i seljaštva jedna od magistrala načina proizvodnje i samog društvenog razvoja. Osim toga, Mirkovićeva analiza ističe povezanost agrarne povijesti u privrednom razvojnom procesu poljoprivrednoga kraja (Stipetić, 1985).

Na teritoriju Slavonije i Baranje, osnovna i ključna privredna djelatnost bila je vezana za selo pa je u privrednom razvoju ruralnog područja utkana Mirkovićeva teorija integracijskoga kretanja. Temeljna privredna aktivnost u ruralnim područjima bazirala se na plodnom tlu, pri čemu se koristilo za agrarnu proizvodnju, te na stočarstvu koje je funkcioniralo putem specifičnih metoda proizvodnje, obuhvaćajući uzgoj žitarica i povezivanje ratarske proizvodnje, stočarstva i vinogradarstva (Mirković, 1985). Tijekom šezdesetih godina 20. stoljeća primjetan je trend sjedinjavanja manjih poljoprivrednih organizacija, imanja i zadruga na području Slavonije i Baranje. Ovaj proces rezultirao je osnivanjem rubnih poljoprivredno-industrijskih kombinata na nivou općina, kao što su primjerice Poljoprivredno-industrijski kombinat „Belje“, Poljoprivredno-prehrambeni kombinat „Županja“ i drugi. Ovi su kombinati spajali aspekte poljoprivredne proizvodnje i industrije. Posljedično, tijekom početka sedamdesetih godina prošloga stoljeća, na teritoriju Slavonije i Baranje broj krupnih poljoprivredno-industrijskih organizacija popeo se na 14 (Žiroš, 1965). Kod Mirkovića, temelj ekonomije, gospodarstva i upravljanja čini zajednička imovina, s kolektivnim vlasništvom nad privrednim sredstvima. Ta zajednička imovina ima dva izvora: ona koja je inherentna prirodi (poput pašnjaka, šuma, rijeka i potoka) i ona koja je rezultat ljudskoga djelovanja kroz iskorištavanje prirodnih resursa i kapaciteta (kao što su putevi, industrijski kompleksi itd.). Mirković ističe da zajednica kroz iskorištavanje ovih resursa uspostavlja red (primjerice na poljima i u mlinovima) te održava infrastrukturu poput prometnih puteva (i rijeka i suhozemnih), kao i iskorištavanje šuma i drugih resursa (Stipetić, 1985). U tijeku tih dvaju desetljeća, ukupna poljoprivredna proizvodnja Slavonije i Baranje zabilježila je značajan rast od 1963. do 1977. godine, povećavši se za 48,4 %. Taj se rast raslojavao na društveni sektor s povećanjem od 59,3 % i privatni sektor s povećanjem od 40,2 %. Unutar različitih sektora, ratarska proizvodnja ukupno je narasla za 52,8 %, vinogradarska za 16,3 %, stočarska za 30,1 % te i ostale vrste proizvodnje. Na državnoj razini poljoprivredna proizvodnja ukupno je porasla za 42,7 % tijekom tog razdoblja (Drljača, 1979).

Što se tiče šumarstva, produkcija u tom kraju ostala je stabilna unutar navedenog vremenskog okvira. Međutim, primjećuje se značajna promjena u pristupu preradi drva, s povećanim naglaskom na proizvodnju finalnih proizvoda, kao i proizvodnju celuloze i papira. Uz to, potrošnja drva za ogrjev

smanjena je zbog povećane upotrebe tekućih goriva i drugih izvora energije u domaćinstvima, kao što su ugljen, plin i električna energija. Važno je napomenuti da je povećana potrošnja celuloznoga drva kompenzirala ovaj trend, što je ukazivalo na prestrukturiranje u smjeru efikasnijega korištenja sirovina (Drljača, 1979).

Prema teoriji Mije Mirkovića, jedan od ključnih faktora ekonomskoga razvoja jest mreža transportnih puteva koja omogućava protok robe i ljudi (Mirković, 1985). Za Slavoniju i Baranju posebno je značajno međurječje Save, Drave i Dunava. Ti vodeni putevi pružali su najekonomičniji i najjednostavniji način transporta, osobito kad je plovnost Dunava dobila međunarodni značaj (Živaković-Kerže i Benić Penava, 2019). Podunavskim putem, tim trima rijekama, proizvodi poljoprivrede (ratarstva i stočarstva), različite zanatske i industrijske robe prevozili su se iz Slavonije i Baranje diljem Hrvatske i Jugoslavije. Osim toga, rijeke su služile i kao trgovinski putevi za uvoz i izvoz roba iz susjednih i udaljenih zemalja poput Njemačke, Mađarske, Bugarske i Rumunjske. Taj je promet snažno poticao razvoj poljoprivrede, trgovine i različitih industrija temeljenih na poljoprivredi, kao što su prehrambena, metaloprerađivačka i kemijska industrija (Divljak, 1979). Tijekom šezdesetih i sedamdesetih godina promet roba i putnika ostao je izuzetno bitan za ekonomski napredak Slavonije i Baranje. Kapaciteti pristaništa u Osijeku (Drava), Vukovaru (Dunav) i Slavonskom Brodu (Sava) povećali su se 3,3 puta, a internacionalizacija prometa duž rijeke Drave kod Osijeka podigla je udio međunarodnoga transporta u slavonskim lukama i pristaništima. U tom razdoblju prijevoz roba zabilježio je rast od 42,7 %, dok je prijevoz putnika porastao za 39,7 %. Također, značajan napredak ostvaren je u prometu za potrebe radnih organizacija. U PTT prometu, fizički obujam najviše se povećao u telefonskom prometu (16,78 puta), a također su porasle i poštanske pošiljke i telegrafske usluge (Drljača, 1979).

Slavonska privreda doprinijela je ukupnom izvozu Jugoslavije s udjelom od 4 %, a u izvozu SR Hrvatske s udjelom od 11,8 %. Pritom se taj pokazatelj odnosio samo na izravni izvoz, a ne i na one proizvode koji su se izvozili indirektno putem privrednih poduzeća iz drugih krajeva, koja su u Slavoniji i Baranji otkupljivala prvenstveno poljoprivredne proizvode. Taj oblik distribuiranja i kolanja robe s toga područja posebice dolazi do izražaja nakon izgradnje autoputa od Zagreba do Beograda (Slavonski Brod izravno) te nakon izgradnje asfaltna ceste od Osijeka preko Đakova do Velike Kopanice, koja je taj dio Slavonije, pa tako i Baranju, uključila modernom prometnicom na taj autoput *Bratstvo – Jedinstvo* (Žiroš, 1965). U tom segmentu privrede značajna je i izgradnja velikoga mosta preko rijeke Save u dužini od 522 km krajem 1961. (Pavić, 1966).

U ostvarenju ovih pokazatelja za Slavoniju i Baranju bitna je Mirkovićeva teorija koja naglašava da razvijenost prometa odražava ukupni stupanj ekonomske

razvijenosti Slavonije i Baranje uz izuzetan utjecaj geografskoga položaja i povezanosti s agrarno-ekonomskim odnosima, različitim oblicima proizvodnje (uključujući agrarnu i stočarsku proizvodnju, šumarstvo, vinogradarstvo i drugo), dinamikom proizvodnih odnosa, kapacitetima proizvodnje, kao i organizacijom procesa rada. Centralna uloga u ovom kontekstu pripada agrarno-proizvodnim odnosima koji čine osnovni okvir društvenog i gospodarskog života (Bošković, 1965).

Tijekom 60-ih i 70-ih godina 20. stoljeća privredni razvoj Slavonije i Baranje bilježio je značajan uzlet industrijske proizvodnje, što se može protumačiti kroz prizmu Mirkovićeve teorije. Taj porast industrijske dominacije može se povezati s tehničkim napretkom i ekonomskom politikom u Jugoslaviji. Promjene su se temeljile na dubokim transformacijama u društvenom sustavu, koje su postale osnova i pokretač društveno-ekonomskog razvoja (Mirković, 1985). Ključni industrijski kapaciteti usklađivali su se s jugoslavenskim tržištem i postajali sve bitniji čimbenici u međunarodnoj trgovini i podjeli rada, što su potvrdili rezultati mnogih industrijskih kolektiva u Slavoniji i Baranji, primarno Jugoslavenskog kombinata gume i obuće „Borovo“ u Borovu blizu Vukovara, Tvornice „Đuro Đaković“ u Slavonskom Brodu, PIK-a „Belje“, PIK-a Osijek, ljevaonica strojeva u Osijeku i Požegi, industrije strojeva i papira u Belišću, drvne industrije u Vinkovcima, Osijeku, Đakovu, Slavonskom Brodu, Novoj Gradiški, Đurđenovcu te tekstilne industrije u Vukovaru (Žiroš, 1965).

Osim toga, Mirkovićev naglasak na geografskom položaju kao ključnom faktoru koji određuje pravac i oblike proizvodnje ponovno dolazi do izražaja. U poljoprivrednom okruženju Slavonije i Baranje ovaj položaj potaknuo je snažan razvoj prehrambene industrije, a takav razvoj proistekao je iz iskorištavanja blizine sirovinskih resursa i omogućio je prehrambenoj industriji da se uklopi na jugoslavensko tržište i sudjeluje u međunarodnoj trgovini u skladu s državnim (jugoslavenskom) politikom. Tu je bila bitna i metaloprerađivačka industrija, koja se temeljila na tradiciji kvalitetne kvalificirane radne snage. Tvornice „Đuro Đaković“ iz Slavonskog Broda, Osječka ljevaonica i tvornica poljoprivrednih strojeva, „Ljevaonica“ Slavonska Požega, TANG Nova Gradiška, „Srp i čekić“ Vinkovci, „Pobjeda“ Batina, remontne radionice velikih industrijskih kombinata Borovo, Đurđenovac i Belišće (koje su bile i značajni proizvođač opreme za odgovarajuću industrijsku granu) imale su kapacitete državnog, tj. jugoslavenskog značenja (Bošković, 1965).

Središnji aspekt privrednoga razvoja bio je, prije svega, zaposlenost i zapošljavanje. Ta dva čimbenika imala su dvostruki značaj. Prvo, igrala su ulogu faktora razvoja gospodarstva, a drugo, predstavljala su ključni cilj društvenoga napretka. Tijekom 60-ih godina u području Slavonije i Baranje dominirala je poljoprivredna djelatnost. Prema popisu stanovništva, tada se poljoprivredom

bavilo 399.300 stanovnika ili 49,0 % ukupnog stanovništva na tom području. Međutim, deset godina kasnije, udio poljoprivrednoga stanovništva opao je na 33,7 %, smanjivši se na 268.000 ljudi (Farkaš, 1979).

Do kraja 70-ih godina, došlo je do procesa deagrarizacije stanovništva. Rast zaposlenosti u sektorima izvan poljoprivrede odražava rastuće zahtjeve gospodarstva i društva, posebno u područjima znanosti, obrazovanja, zdravstva, socijalne skrbi, kulture i intelektualnih usluga. Ovaj rast zaposlenosti također je uključivao povećanje broja zaposlenih u raznim službama, organima društveno-političkih institucija i drugim područjima koja su rasla u skladu s rastom potreba. U kontekstu Slavonije i Baranje 70-ih godina zaposlenost u sektorima izvan poljoprivrede rasla je brže u odnosu na sektore vezane za privredu. Kao rezultat toga, udio zaposlenih u sektorima izvan poljoprivrede u ukupnoj zaposlenosti povećao se s 12,4 % na 13,6 % (Đidara, 1979). Taj trend bio je ubrzaniji u odnosu na slične promjene na razini SR Hrvatske i SFRJ. Istovremeno, u odnosu na dinamiku zaposlenosti u Slavoniji i Baranji, rast društvenog proizvoda bio je brži (uz stabilne cijene). Produktivnost rada unutar privrede Slavonije i Baranje također je povećana više nego na razini republike i države.

U Slavoniji i Baranji, tijekom tog desetljeća, društveno-ekonomski tehnološki napredak bio je mjerljiv prema vrijednosti osnovnih sredstava po radniku, što je rezultiralo povećanjem na razinu koja je bila veća za čak 2,7 puta. Na temelju toga može se zaključiti da je tehnički napredak imao značajan utjecaj na ukupan rast društvenoga proizvoda, doprinoseći ga s 90 %, dok je porast zaposlenosti doprinio samo s 10 %. Taj napredak predstavljao je značajan korak prema povećanju efikasnosti poslovanja u slavonsko-baranjskom gospodarstvu, što je omogućilo jače uključivanje u širu društvenu podjelu rada, uz istovremeno jačanje konkurentne sposobnosti na međunarodnom tržištu (Divjak, 1979).

Tijekom 60-ih i 70-ih godina 20. stoljeća u privrednom razvoju Slavonije i Baranje uočavaju se značajne promjene u strukturi, što je također istaknuo Mijo Mirković. Te promjene proizlaze iz odnosa između privrednih djelatnosti primarnog, sekundarnog i tercijarnog sektora (Mirković, 1985). Primjećuje se da se udio primarnoga sektora (poljoprivreda i šumarstvo) smanjio s 41,7 % u 1962. godini na 28,6 % u 1977. godini. Industrija i građevinarstvo kao djelatnosti sekundarnoga sektora povećale su svoj udio u društvenom proizvodu ukupne privrede s 37 % na 40 %, prvenstveno zahvaljujući značajnom rastu građevinarstva, dok je industrija smanjila svoj udio za 0,5 %. Tercijarne djelatnosti povećale su udio s 21,3 % na 31,4 % (Divjak, 1979).

Značajan dio prihoda bio je usmjeren prema društvenoj akumulaciji, a proširena reprodukcija većinom je financirana iz društvenih investicijskih fondova, snažno potpomognutih sredstvima iz budžeta federacije, republika i ostalih društveno-političkih jedinica. Te stvarne promjene, kako je zaključio

Mirković, nosile su pozitivne karakteristike i imale su utjecaj na društveno-ekonomske odnose, prvenstveno putem promjena u primarnoj raspodjeli. Ta je tendencija bila prisutna u cijeloj Jugoslaviji tijekom 60-ih i 70-ih godina, što je također odražavalo tehnički napredak u industriji prema Mirkovićevim teorijama, kako na državnoj razini, tako i u Slavoniji i Baranji (Đidara, 1979).

Značajne društvene promjene krajem 70-ih godina 20. stoljeća dovele su do značajnog ekonomskog razvoja i napretka na razini cijele Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, uključujući i Slavoniju i Baranju kao dio SR Hrvatske. Industrijska proizvodnja postala je dominantni sektor privrede, dok je poljoprivreda nešto smanjila svoj udio u društvenom proizvodu. Ostvaren je značajan razvoj sekundarnih i tercijarnih djelatnosti, što je odražavalo obilježja razvijenije privrede (Đidara, 1979).

3. STRUKTURA PRIVREDE I NJEZIN UTJECAJ NA RAZVOJ

Razvijenost poljoprivrede i šumarstva, kao osnovne sirovinske baze, uz povoljne mogućnosti transporta te relativno veću kupovnu moć stanovništva 60-ih i 70-ih godina 20. stoljeća, osigurala je da Slavonija i Baranja postanu zanimljivo tržište. Ulaganja u postojeća i stvaranje novih industrijskih poduzeća dodatno su dala privrednu snagu tom području. Bitno je napomenuti da je glavno obilježje slavonsko-baranjske privrede 60-ih godina bila poljoprivreda, koja je činila 38,8 % društvenog proizvoda (Bošković, 1985). U tom kontekstu, primjenjiva je Mirkovićeva teorija gdje je ulaganjem više sredstava i rada postignuta intenzivnija poljoprivreda (Stipetić, 1980). U okviru poljoprivrede, privatni sektor bio je dvostruko veći po obujmu društvenoga proizvoda u odnosu na društveni sektor poljoprivrede. Međutim, do 1977. godine, ovaj se odnos mijenja u korist društvenoga sektora poljoprivrede, gdje je individualni sektor činio 50 % u odnosu na društveni sektor (Đidara, 1979).

U cjelini se može primijetiti Mirkovićeva teorija koja naglašava da su zemlja i stoka osnovna proizvodna sredstva tijekom povijesnih razdoblja. Koliko je ratarstvo bila važna grana poljoprivrede, toliko je i stočarstvo dobivalo veći značaj (Mirković, 1957). Na primjer, poljoprivredne površine Slavonije i Baranje već su krajem 19. i početkom 20. stoljeća potaknule značajniju poljoprivrednu proizvodnju, što je omogućilo otvaranje prvih prerađivačkih industrijskih kapaciteta i mlinova u gradovima poput Osijeka, Belog Manastira, Đakova i Valpova (Živaković-Kerže, 1999). Prema podacima vezanima za proizvode prehrambene industrije u 1962. i 1977. godini može se uočiti da se struktura proizvodnje, prema broju i vrstama proizvoda, znatno izmijenila. Naime, unutar pojedinih grupa proizvoda došlo je do promjene u količinama proizvodnje, s obzirom na to da je proizvodnja nekih

proizvoda stagnirala ili opadala, a drugih rasla. Najznačajnije, odnosno relativno najveće povećanje ostvareno je u proizvodnji pića (bezalkoholnih, alkoholnih i piva), u proizvodnji prerađevina od voća i povrća, nekih mljekarskih proizvoda, u mesnoj industriji, zatim u industriji čokolade i industriji stočne hrane (Fabrio, 1979).

Šumsko bogatstvo Slavonije postalo je poznato diljem Europe, uključujući Austriju, Njemačku i Francusku, tijekom tog vremena, kada je započela snažna eksploatacija šuma i primarna prerada drvnih masa. U gradovima poput Đurđenovca, Belišća, Nove Gradiške i drugih mjesta diljem Slavonije, formirali su se prvi pilanski kapaciteti za kemijsku preradu drva. Tako su nastale tvornice za preradu tanina u Đurđencu i Belišću te Tvornica žigica u Osijeku (Volner, 2012). Tijekom 60-ih i 70-ih godina šumarstvo je kao posebna i značajna privredna grana bila temelj i oslonac prerađivačima drva kao ostvarenje i mogućnost izlaska proizvodima prerade drva na vanjsko tržište, u bitci uvođenja novih tehnoloških dostignuća za tu preradu, a kroz to i osiguranje potrebnih sredstava za uvoz neophodne suvremene opreme. Značajna ulaganja u tom razdoblju u uvođenju novih tehnologija, nove mehanizacije, nove mreže komunikacije i transporta drvnim masama osigurala su toj grani industrije uzlet. Unutar jugoslavenskog područja, tj. na državnoj razini, najviše drvnih masa zahvaćenih sječom bilo je u SR Hrvatskoj, tj. Slavoniji i Baranji. Pritom je sječa na tom području imala opravdanje, jer se temeljila na razrađenim planovima uzgoja šuma i korištenja drvnih masa po šumskim gospodarstvima. Sječiva masa bila je u vrlo ujednačenim količinama, i to u tendenciji smanjenja sudjelovanja trupaca za piljenje i furnir, te u povećanju količine prostornog drva. Isto se smanjivao i udio ogrjevnog drva na račun ostalog prostornog drva. Pritom je drvna industrija kao prateća djelatnost, kao prerađivač nazočne sirovine, postajala sve značajnija, jer je kraj 60-ih i početak 70-ih godina obilježilo uvođenje kompletnih suvremenih tehnoloških procesa s visokoproduktivnom opremom (Tvornica „Ivo Marinković“ u Osijeku, „Slavonija“ u Slavonskom Brodu, „Gaj“ u Podravskoj Slatini (današnja Slatina), „Đurđenovac“ u Đurđencu. Međutim, 70-e su godine i ukazivale na to da je ta grana privrede bila znatno opterećena kreditnim obvezama na bazi izvršnih investicijskih ulaganja te nedovoljno organiziranom trgovačkom mrežom koja je bila nedovoljno razvijena vlastitom trgovačkom mrežom za prihvatanje narasle količine gotovih proizvoda. To je sve otežavalo uvjete poslovanja i dovodilo do usporavanja očekivanih i željenih rezultata (Šimurdić, 1979).

Daljnjom industrijalizacijom i ulaganjem tijekom 20. stoljeća razvila su se znatnija industrijska središta koja su svojom privrednom snagom i geografskim položajem u prvom redu utjecala na vlastiti razvoj, a potom i na razvoj svoje bliže okoline (Hudovski, 1965).

Druge privredne djelatnosti pokazale su brži rast, što je dovelo do promjene u strukturi društvenoga proizvoda u njihovu korist. Primjenjujući Mirkovićevu teoriju pravednoga razvoja, jasno je uočljivo da su se u Slavoniji i Baranji odvijale promjene u privrednoj strukturi pod utjecajem stvarnog (fizičkog) rasta pojedinih sektora, ali i pod utjecajem promjena u primarnoj raspodjeli, uključujući i cijene koje su 60-ih i 70-ih godina znatno porasle. Taj rast cijena nije bio jednak u svim sektorima privrede, što je rezultiralo promjenom ekonomske pozicije različitih dijelova privrede.

Ključnu snagu privrednog rasta u slavonsko-baranjskoj regiji karakteriziralo je ulaganje u osnovna sredstva privrednih organizacija i kontinuirani porast bruto društvenog proizvoda iz godine u godinu tijekom 70-ih. Industrija je bila drugi sektor po važnosti u društvenom proizvodu ukupne privrede regije 1962., dok je 1977. preuzela prvo mjesto. Ovaj rast industrije odražava razvoj slavonsko-baranjske privrede. Važno je napomenuti da je udio industrije u Slavoniji i Baranji bio na razini jugoslavenskog prosjeka, što je bilo pozitivno s obzirom na činjenicu da je tada u FNRJ (kasnije SFRJ) najveća investicija bila usmjerena prema izgradnji novih kapaciteta bazične i prerađivačke industrije. Istodobno, poljoprivreda je i dalje imala natprosječno veliki udio u ukupnoj proizvodnji, što je i dalje obilježavalo Slavoniju i Baranju kao izrazito poljoprivredno područje (Oršanić, 1965).

U tom razdoblju samo je građevinarstvo zabilježilo povećanje obujma društvenoga proizvoda, a ostale tercijarne djelatnosti imale su u znatnoj mjeri iznadprosječni rast. U takvom privrednom razvoju trgovina se ističe kao sektor s relativno najvećim porastom društvenoga proizvoda. Od 1962. do 1977. godine trgovina je nominalno povećala društveni proizvod za više od 56 puta. Međutim, iako su ove stope rasta relativno visoke, ipak ukazuju na činjenicu da tercijarne djelatnosti, osim trgovine i komunalne privrede, nisu imale dostatne uvjete za razvoj (Đidara, 1979).

4. ZAKLJUČAK

U cijelosti se Mirkovićeva teorija privrednoga razvoja može primijeniti na privredni napredak Slavonije i Baranje tijekom 60-ih i 70-ih godina 20. stoljeća. Geografski položaj Slavonije i Baranje imao je ključnu ulogu u tom razvoju, s naglaskom na izvanrednu povezanost ovoga područja putem važnih prometnih koridora poput vodenih, cestovnih i željezničkih puteva. Ova je povezanost Slavoniju i Baranju svrstala u ključna područja u prometnoj cirkulaciji bivše SFRJ. Mirkovićeva teorija naglašava da se ekonomski i društveni procesi mogu objasniti samo kroz kontinuirane zakonitosti povijesnoga razvoja, što se jasno oslikavalo u privrednom napretku ovoga slavonsko-baranjskog područja. Razvoj

poljoprivrede, industrije i tercijarnih djelatnosti jasno je povezan s Mirkovićevom teorijom integracijskoga kretanja, gdje se naglašava uloga zajednice i kolektivnoga vlasništva u ekonomskom napretku.

U ovom razdoblju, Slavonija i Baranja doživjele su značajne promjene u strukturi gospodarstva, pri čemu je industrija postala sve dominantnija, a poljoprivreda je postupno smanjivala svoj udio u ukupnom društvenom proizvodu. Tehnički napredak u industriji doprinio je povećanju produktivnosti rada, a dinamične promjene u strukturi zaposlenosti i rast tercijarnih sektora ukazuju na širu društvenu podjelu rada. Društveni aspekti gospodarskog razvoja, uključujući zaposlenost, zapošljavanje i distribuciju prihoda, na temelju Mirkovićevih teorija, imali su značajan utjecaj na rast i promjene u privredi Slavonije i Baranje.

Na temelju analize, jasno je da Mirkovićeva teorija ima duboko ukorijenjen utjecaj na razumijevanje gospodarskoga razvoja Slavonije i Baranje. Njegova teza o važnosti zajednice, agrarnim odnosima, geografskom položaju te proizvodnim strukturama može se primijeniti na dinamičan razvoj navedenog područja tijekom 60-ih i 70-ih godina 20. stoljeća.

LITERATURA

1. Bošković, P., 1965. Industrija, u: *Slavonija 1964*. Osijek: NIP „štampa“ Osijek, 18-25.
2. Divjak, V., 1979. Predgovor, u: Petnaest godina privrednog razvoja Slavonije i Baranje (1962. - 1977.). Osijek: Privredna komora Slavonije i Baranje, str. 7-11.
3. Drljača, B., 1979. Materijalni efekti razvoja, u: Petnaest godina privrednog razvoja Slavonije i Baranje (1962. - 1977.). Osijek: Privredna komora Slavonije i Baranje, str. 31-44.
4. Đidara, P., 1979. Osnovne karakteristike razvoja i društveno-ekonomski uvjeti razvoja privrede u zemlji, u: Petnaest godina privrednog razvoja Slavonije i Baranje (1962. - 1977.). Osijek: Privredna komora Slavonije i Baranje, str. 13-28.
5. Fabio, V., 1979. Individualni sektor poljoprivrede, u: Petnaest godina privrednog razvoja Slavonije i Baranje (1962. - 1977.). Osijek: Privredna komora Slavonije i Baranje, str. 118-136.
6. Farkaš, V., 1969. *Zaposlenost regije Slavonije i Baranje*. Osijek: NIP „Štampa“ Osijek, 5-110.
7. Hudovski, T., 1965. Privreda Slavonije, u: *Slavonija 1964*. Osijek: NIP „štampa“ Osijek, str. 70-80.
8. Marković, J., 1966. *Geografske oblasti SFRJ*, Beograd: s.n., str. 7-820.
9. Medarić, J., 1969. Mijo Mirković kao ekonomski historičar, u: Zbornik radova znanstvenog skupa Susreti na dragom kamenu. Rijeka: Sveučilišni centar za ekonomske i organizacijske znanosti; Pula: Viša ekonomska škola Dr. Mijo Mirković, str. 46-56.
10. Mirković, M., 1985. *Ekonomska historija Jugoslavije: 1 i 2 sv.* Pula: Čakavski sabor, Istarska naklada; Rijeka: Otokar Keršovani.
11. Oršanić, V., 1965., Privredna kretanja u razdoblju od 1956. do 1962., u: *Slavonija 1964*. Osijek: NIP „štampa“ Osijek, 80-110
12. Pavić, R. *Regionalna ekonomska geografija Jugoslavije*. Zagreb: s.n., str. 7-88.
13. Stipetić, V. Predgovor, u: Mirković, M., 1985. *Ekonomska historija Jugoslavije: 1 sv.* Pula: Čakavski sabor, Istarska naklada; Rijeka: Otokar Keršovani, str. 7-24.
14. Stipetić, V., 1980. Agrarno – historijski pogledi u djelima Mije Mirkovića, u: Zbornik radova znanstvenog skupa Susreti na dragom kamenu. Rijeka: Sveučilišni centar za ekonomske i organizacijske znanosti; Pula: Viša ekonomska škola Dr. Mijo Mirković, str. 41-68.
15. Šimurdić, V., 1979. Šumarstvo i prerada drva, u: Petnaest godina privrednog razvoja Slavonije i Baranje (1962. - 1977.). Osijek: Privredna komora Slavonije i Baranje, str. 137-174.
16. Volner, H., 2012. Drvna industrija Slavonije s posebnim osvrtom na obitelj Gutmann do kraja 1918. godine, Historijski zbornik, 65, 2 (2012): 181-185.
17. Žiroš, V., 1965. Opći geografski i privredni položaj kotara Osijek, u: *Slavonija 1964*. Osijek: NIP „štampa“ Osijek, str. 7-25.

18. Živaković-Kerže, Z., 1999. *S tradicionalnih na nove puteve: trgovina, obrt, industrija i bankarske ustanove grada Osijeka na prijelazu stoljeća od 1868. do 1918.* Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje; Osijek: Društvo za hrvatsku povijesnicu.
19. Živaković-Kerže, Z.; Benić Penava, M., 2019. Dravska zimska oaza (osvrt na izgradnju osječke Zimske luke)", *Podravina*, 18 (2019): 21-32.

THE ECONOMIC THEORY OF MIJO MIRKOVIĆ EMBEDDED IN THE ECONOMIC DEVELOPMENT OF SLAVONIA AND BARANJA IN THE 1960S AND 1970S

SUMMARY

The paper analyzes the economic development of Slavonia and Baranja during the 1960s and 1970s, based on Mirkovic's theory of economic history. The authors explore key developmental factors such as geographical location, agrarian history, transportation routes, and transformations in the economic structure. Agriculture, particularly crop and livestock production, along with well-developed transport routes like the Drava, Sava, and Danube rivers, played a significant role in the region's development. Technological advancements in the industry, coupled with the shift to industrial production, spurred economic progress, leading to increased employment and productivity growth. Social accumulation and integration with the Yugoslav market and international trade also made significant contributions. Changes in the economic structure, with a focus on the growth of secondary and tertiary sectors, contributed to the transformation of the Slavonia-Baranja region's economy during this period. Mirkovic's theory, which connects geographical and socio-economic aspects, effectively explains the developmental dynamics of this area during the specified timeframe.

Keywords: Mijo Mirkovic, economic history, economic theory, Slavonia and Baranja, 1960s and 1970s

UTJECAJ RAZVOJA TURIZMA NA ODRŽIVOST I GOSPODARSKU STRUKTURU ISTARSKE ŽUPANIJE U 21. STOLJEĆU

Branko Bogunović

Sveučilište Juraj Puli

Fakultet ekonomije i turizma „Dr. Mijo Mirković“

bbogunovic@unipu.hr

SAŽETAK

Promatrano s aspekta gustoće turističke ponude i potražnje u odnosu na prostor i broj stanovnika, Istarska županija spada među turistički najintenzivnija područja Europe i svijeta. Turistički kapaciteti u hotelima i kampovima uglavnom su izgrađeni u prošlom stoljeću, a 21. stoljeće donosi niz procesa usmjerenih na daljnje povećanje intenziteta turizma na prostoru Županije, poput značajnog povećanja kvalitete smještajnih kapaciteta u kampovima i hotelima te naglog porasta kapaciteta u privatnom, a kasnije i nekomercijalnom smještaju. Osim na izrazit porast ostvarenog turističkog prometa, ovi su procesi, uz razmjerno negativne trendove drugih gospodarskih sektora, doveli do niza negativnih pojava karakterističnih za tzv. turističku gospodarsku monokulturu. U posljednje vrijeme, poseban problem predstavlja pritisak rastuće turističke aktivnosti na dugoročnu održivost Istarske županije.

Cilj je rada identificirati stanje i trendove održivosti turizma Istarske županije, odnosno utjecaj turizma na gospodarstvo, društvo i okoliš, te konkretne promjene u gospodarskoj strukturi Istarske županije u 21. stoljeću. Rad se temelji na sljedećim istraživačkim pitanjima:

- Je li postojeći model razvoja turizma u Istarskoj županiji dugoročno održiv?*
- Nalazi li se Istarska županija već sada u stanju turističke gospodarske monokulture?*

Rezultati istraživanja pokazuju intenzivan i ubrzavajući rast turizma (prije svega smještajne ponude), promjenu gospodarske strukture te značajno pogoršanja

stanja u demografiji, prostoru i infrastrukturi koje upućuju na dugoročnu neodrživost ovakvog modela i stanje duboke turističke monokulture. Rješenje je problema u promjeni postojećih razvojnih procesa, što će u slučaju Istarske županije, kao i drugih obalnih županija, biti izazovno zbog dugogodišnjeg oslanjanja dominantno na turizam, koje zahtijeva radikalnu promjenu upravljačke paradigme te posve nove upravljačke procese.

Ključne riječi: održivost, turistička gospodarska monokultura, Istarska županija

1. UVOD

Područja Mediterana i Južne Europe tradicionalno spadaju među turistički najintenzivnija područja svijeta te su u 2022. realizirala 28 % svih turističkih dolazaka na svijetu (UNWTO, 2023). U tom kontekstu ne čudi što se među destinacijama opterećenim prekomjernim turizmom najčešće spominju destinacije na Mediteranu poput Venecije, Barcelone, ili Dubrovnika. Unutar te regije svrstava se i područje NUTS-2 regije Jadranska Hrvatska koje se prema podacima Eurostata (2022.) svrstava među najintenzivnija turistička područja Europske unije. Konačno, Istarska županija, kao turistički najintenzivniji dio Jadranske Hrvatske, godinama je imala udio od oko trećine ukupnih dolazaka i noćenja Hrvatske (DZS, 2023), što zorno ukazuje na gustoću i intenzitet turističke aktivnosti.

Drugo desetljeće 21. stoljeća vrijeme je globalno visokih stopa rasta turizma, pri čemu je od 2013. do 2019. godine turizam na Mediteranu rastao brže od globalnog prosjeka, a onaj u Jadranskoj Hrvatskoj brže od prosjeka na Mediteranu (UNWTO, 2023). U Istarskoj županiji, kao i ostatku Jadranske Hrvatske, to je razdoblje dovelo do vrlo intenzivnog razvoja kapaciteta privatnog smještaja (komercijalni smještaj u kućama i apartmanima u privatnom vlasništvu), odnosno nekomercijalnog smještaja (kuće i stanovi koji se grade za vlastitu upotrebu i ne uključuju komercijalni najam) koji su dodatno opteretili, turizmom već značajno opterećene, prostor i infrastrukturu.

U ovom će se radu analizirati faze razvoja turizma Istarske županije, njegova utjecaja na gospodarstvo, infrastrukturu, demografiju i ostale društvene aspekte.

2. PREGLED LITERATURE

U skladu s definicijom Svjetske komisije za okoliš i razvoj: „Održivi razvoj je ispunjavanje današnjih potreba bez ugrožavanja mogućnosti za sljedeće generacije da ispune svoje potrebe“ (WCED, 1987: 16).

UNWTO (2004) definira pojam održivog turizma kao ravnotežu okolišnih, ekonomskih i sociokulturnih aspekata turističkog razvoja koja jamči dugoročnu održivost. Prema istom izvoru, održivi turizam treba:

- 1) Optimalno koristiti resurse okoliša koji tvore ključni element u turističkom razvoju, održavajući esencijalne ekološke procese i pomažući očuvanje prirodnog naslijeđa i biodiverziteta;
- 2) Poštovati sociokulturnu autentičnost lokalne zajednice, čuvati njezino kulturno naslijeđe i tradicionalne vrijednosti i doprinositi međukulturnom razumijevanju i toleranciji;
- 3) Osigurati dugoročno održivu ekonomsku razmjenu koja pruža pravedno raspodijeljene socioekonomske koristi svim dionicima, a uključuje stabilnu zaposlenost, mogućnosti zarade i socijalne usluge lokalnoj zajednici te time doprinosi smanjenju siromaštva.

Na sličnom je tragu i definicija Atkinsona i dr. (1996): „Definicija održivog razvoja je neopadanje ljudskog blagostanja tijekom vremena“.

Može se zaključiti da su osnovna načela i definicije održivog razvoja i održivog turizma općenito prihvaćene, ali su praktične primjene održivosti u turizmu koje se tiču određenja indikatora kojima bi se ona u određenim destinacijama mjerila, procesa mjerenja i određivanja pragova, izazovne zbog neprecizne naravi samog turizma (Torres-Delgado i López Palomeque, 2014). Krajinović (2022) među problematičnim aspektima primjene održivosti također navodi njezinu kvantifikaciju s pozicije modela i indikatora te ističe i još uvijek intenzivnu debatu u znanosti oko samih pristupa održivosti, problematične aspekte dioničkih komunikacija i dogovora, kao i nemogućnost univerzalnoga pristupa održivosti među različitim destinacijama i turističkim proizvodima. Wall (1997: 33) ističe prevagu političkih aspekata u procesima uspostavljanja, mjerenja i upravljanja održivosti: „Održivi razvoj je prije politički slogan nego analitički alat... Stoga, mogao bi biti katalizator za raspravu, kompromise i identifikaciju prikladnih trgovanja između interesa koji se natječu.“

Većina se autora slaže da implementacija modela održivog turizma (ili održivog razvoja turizma) svakako podrazumijeva značajnu promjenu razvojne

paradigme, a magnituda te promjene očekivano je proporcionalna intenzitetu turističke aktivnosti i njezinoga rasta. Sagledavajući tu ideju u kontekstu turističkog intenziteta Primorske Hrvatske te Istarske županije, kao i rasta smještajnih kapaciteta kojim se može izraziti dinamika turističkog razvoja, jasno je da će implementacija principa održivog razvoja u tim područjima biti posebno izazovna. Naravno, pogrešno bi bilo tvrditi da je sav razvoj dosad bio posve neodrživ, kao ni da se principi održivosti u turizmu čija je ideja stara više od 30 godina dosad nisu razmatrali, no ekonomska je komponenta održivosti redovito snažno prevladavala nad društvenom i okolišnom (Zhou i dr., 1997; Brau i dr., 2008).

Što se tiče mogućih indikatora kojima bi se mogla mjeriti održivost, već je jedna od prvih publikacija koja se sustavno bavi problemom mjerenja održivosti (UNWTO, 2004) sugerirala više od 500 mogućih indikatora. Europska je komisija 2013. lansirala ETIS (*European Tourism Indicator System*) s ciljem da pomogne turističkim destinacijama u mjerenju i nadziranju održivih turističkih performansi. U svojoj posljednjoj inačici, ETIS (Europska komisija, 2016) predlaže 27 baznih i 40 opcionalnih indikatora.

Ideja prekomjernog turizma (eng. *overtourism*) temeljena je na ideji da kada se prijeđe određeno ograničenje u turističkoj aktivnosti na određenom području, negativni učinci turizma počinju nadjačavati one pozitivne (Higgins-Desbiolles i dr., 2019; Oklevik i dr., 2019). Većina dosadašnjih istraživanja vezanih za prekomjerni turizam bila su vezana za urbane destinacije, ali se u posljednje vrijeme pojam i prateća istraživanja sve više vežu i za prirodna područja (Koens i dr., 2018; Fedyk i dr., 2020; Nilsson, 2020). Proizvod sunca i mora, koji je dominantan u proizvodnoj strukturi turizma u Primorskoj Hrvatskoj i Istarskoj županiji, u ovom smislu možemo promatrati kao neku vrstu kombinacije proizvoda u urbanom i prirodnom okruženju. Pojam prekomjerni turizam odnosi se na negativne učinke povezane s mjestima na kojima se odjednom nalazi previše ljudi (Koens i dr., 2018; Muler Gonzalez et al., 2018), primjerice:

- neprikladno ponašanja posjetitelja koje je teško ili nemoguće kontrolirati;
- negativni stavovi stanovnika prema turizmu uslijed preferiranja turističkih razvojnih potreba u odnosu na potrebe stanovnike;
- migracija lokalnih stanovnika, odnosno depopulacija općenito;
- pojačana razina buke;
- uzrokovanje nesklada u lokalnim zajednicama, prije svega uzrokovanih konfliktom dionika vezanim za turistički razvoj;
- negativne pojave u okolišu.

Pored spomenutog konflikta između stanovnika i posjetitelja, prekomjerni turizam izaziva i negativne učinke kod samih posjetitelja, degradacijom iskustva posjetitelja uslijed prekomjerne turističke aktivnosti. Kao ključni pojam povezan s prekomjernim turizmom, odnosno izračunom one točke u kojoj negativni učinci turizma nadjačavaju pozitivne te prekomjerni turizam zapravo nastaje, koristi se prihvatni kapacitet turizma (eng. *carrying capacity*). Swarbrooke (1999) definira 6 razina prihvatnog kapaciteta u turizmu:

- 1) Fizički kapacitet koji podrazumijeva broj posjetitelja koji fizički stane na pojedinu lokaciju s obzirom na njezina geografska obilježja;
- 2) Okolišni kapacitet odnosi se na broj posjetitelja koji mogu biti na lokaciji, a da ne dođe do degradacije okoliša;
- 3) Ekonomski kapacitet odnosi se na broj posjetitelja koji lokacija može ugostiti, a da lokalno stanovništvo ne počne doživljavati nepovoljne ekonomske učinke;
- 4) Infrastrukturni kapacitet određuje broj posjetitelja koje lokacija može ugostiti, a da ne dođe do smanjenja mogućnosti infrastrukturnih sustava, da servisiraju potrebe stanovnika i gostiju na zadovoljavajući način;
- 5) Sociokulturni kapacitet ukazuje na broj posjetitelja koji mogu biti u destinaciji, a da lokalno stanovništvo nema percepciju negativnog utjecaja turista na zajednicu;
- 6) Percepcijski kapacitet ukazuje na broj posjetitelja koji mogu biti u određenom području, a da ne dolazi do ugrožavanja kvalitete iskustva posjetitelja.

Turistička gospodarska monokultura pojam je nastao i dugo godina bio povezan s primjerom karipskih država, a inicijalni naziv pojave bio je „turistička gospodarska specijalizacija“ (Calderón-Fajardo, 2022). U svom utjecajnom radu Corden i Neary (1982) iznose tvrdnju da i takva situacija vodi ka takozvanoj „nizozemskoj bolesti“, odnosno pojavi da izrazita dominacija jednog gospodarskog sektora postepeno izaziva pad ostalih sektora, odnosno da se radi o procesu u kojem je teško održati minimalno potrebnu gospodarsku diverzifikaciju. Kao i kod praktičnih primjena mjerenja održivosti turizma, prekomjernog turizma, ili prihvatnog kapaciteta i ovdje se postavlja pitanje kvantifikacije, odnosno

kada je previše i gdje turistička gospodarska monokultura počinje. Indikativno je istraživanje Calderón-Fajarda (2022) u kojem autor ističe slučaj Barcelone koja se s ukupnim udjelom turizma u BDP-u od 14 % prema mišljenju autora nedvojbeno nalazi u stanju turističke gospodarske monokulture, uz vrlo vidljive simptome prekomjernog turizma, prije svega izražene u stavovima lokalnog stanovništva prema turizmu.

Prema Kachniewska i dr. (2012), sljedeća su ključna obilježja turističke gospodarske monokulture:

- ograničena površina područja;
- prikladna/dostupna geografska lokacija za ključna tržišta (npr. Karibi – Sjeverna Amerika, Malta i Cipar – Europa);
- manjak prilika za razvoj drugih gospodarskih grana, ili proizvodnih specijalizacija, zbog male površine, ograničenog stanovništva, ili prirodnih sirovina (turistički resursi često su jedini prirodni resurs);
- velika ovisnost o uvozu.

Prema istom izvoru, turistička gospodarska monokultura dovodi do sljedećih rizika:

- poslovne i ekonomske fluktuacije prvenstveno su određene promjenama intenziteta turističke aktivnosti;
- ovisnost o gospodarskim okolnostima država koje su ključna tržišta za turizam dane države, regije, ili područja;
- ovisnost gospodarstva o uvozu opreme, osobito one za turističke sadržaje;
- odljev dijela prihoda od turističkog izvoza zbog većeg, ili manjeg, udjela stranog kapitala koji je uključen u isporuku turističkog proizvoda;
- opasnost od gubitka bitnog, ili jedinog, izvora prihoda (u slučaju kolapsa turizma na području iz bilo kojeg razloga).

3. METODOLOGIJA

Pregled literature ukazuje na sljedeće bitne spoznaje vezane za istraživanje stanja održivosti turizma Istarske županije:

- Ideja i principi održivog razvoja pa tako i održivog turizma, stari su više od 30 godina;
- U tom razdoblju došlo je do bitnog napretka u razvoju koncepta održivog turizma, pri čemu postoji i niz sugestija setova indikatora i modela agregiranja održivosti od svjetskih krovnih institucija, ali i pojedinačnih istraživača;
- Ključni pojmovi povezani s turističkom održivosti jesu prekomjerni turizam, prihvatni kapacitet, odnosno turistička gospodarska monokultura;
- Iako još uvijek ne postoji potpuni znanstveni konsenzus oko principa održivosti u turizmu, za potrebe ovog rada važniji je nedostatak opće prihvaćenih metoda mjerenja, kao i točnih indikatora za mjerenja stanja održivosti, kao i metoda određivanja pragova između održivog i neodrživog stanja turizma, prihvatnog kapaciteta te s njima povezanog prelaska u prekomjerni turizam i turističku gospodarsku monokulturu;
- Prema Krajinović (2022) najvažnija prihvaćena polazišta u pristupu mjerenja turističke održivosti nužnost su destinacijskog pristupa zbog bitnih razlika u turističkom proizvodu i ostalim čimbenicima, kao i ključna uloga dioničkog dogovora oko relevantnih indikatora i pragova turističkog razvoja.

Gore navedeno navodi na sljedeća načelna metodološka opredjeljenja ovog rada:

- Oslanjanje na metode deskriptivne analize šireg spektra indikatora koji pokrivaju relevantna područja analiza turističke održivosti (turistička ponuda i potražnja, prostor, gospodarstvo, demografija, infrastruktura) s obzirom na nedostatak konkretnih općeprihvaćenih metodologija za izračun stanja održivosti turizma i povezanih kategorija;
- Dominantno kvalitativnog pristupa u radu.

Sljedeća su istraživačka pitanja na kojima se rad temelji:

- Je li postojeći model razvoja turizma u Istarskoj županiji dugoročno održiv?
- Nalazi li se Istarska županija već sada u stanju turističke gospodarske monokulture?

Istraživanje je provedeno u rujnu i listopadu 2022. godine te je bilo usmjereno na prikupljanje relevantnih podataka za Istarsku županiju uz pomoć Istarske županije (IŽ) i povezanih komunalnih poduzeća, Hrvatske udruge turizma (HUT) i Turističke zajednice Istarske županije (TZIŽ), gdje su prikupljeni sljedeći podaci:

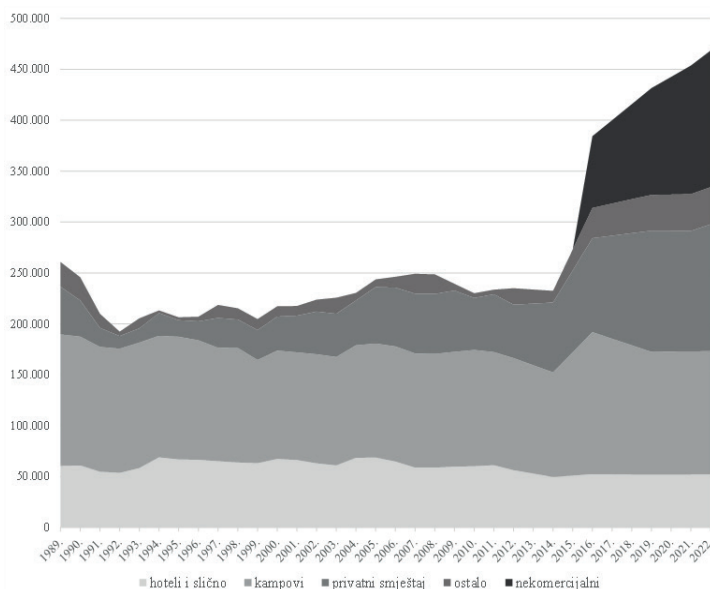
- Podaci o kretanju turističke ponude i potražnje na području Županije (TZIŽ na temelju podataka iz sustava eVisitor, odnosno drugih baza i sustava turističkih zajednica);
- Podaci o demografskim kretanjima i stambenim jedinicama na temelju popisa stanovništva Hrvatske 2011. i 2021. (Državni zavod za statistiku);
- Podaci o gospodarskoj strukturi Istarske županije za 2009. i 2022. godinu (Istarska županija i FINA);
- Podaci o izgrađenosti i ocjena stanja u prostoru Istarske županije (Zavod za prostorno uređenje Istarske županije);
- Podaci i ocjena stanja infrastrukturnih sustava Istarske županije (Istarska županija, područni uredi Hrvatske elektroprivrede i regionalnih vodovoda) kojima je poslan upit za procjenu stanja sustava, ključnih problema i rizika s posebnim naglaskom na mogućnost sustava da podrži dalji razvoj turizma, prvenstveno njegove smještajne komponente.

4. REZULTATI I DISKUSIJA

4.1. Turistička ponuda i potražnja

Prema grafikonu 1, Istarska županija doživjela je značajan rast turističkih kapaciteta, prije svega u razdoblju od 2015. do 2022. godine:

Grafikon 1. Kretanje turističkog smještaja (kreveti) u Istarskoj županiji u razdoblju od 1989. do 2022. godine

Izvor: TZ IŽ (sustav eVisitor), obrada autora

Prema grafikonu 1 mogu se identificirati sljedeće razvojne faze istarskog turizma od 1989. naovamo:

- Faza ratnih zbivanja do 1995. godine kada zbog percepcije Hrvatske kao ratne zone, usprkos činjenici da sama Istarska županija nije bila poprište ratnih zbivanja, dolazi do znatnog pada tržišne potražnje, a time i izlaska dijela smještajnih objekata s tržišta;
- Stabilan i polagan rast od 1996. do 2008. u kojem se turizam nakon ratnih zbivanja postepeno oporavlja te se mijenja smještajna struktura. Hotelski i kapaciteti u kampovima kvantitativno stagniraju, ili se postepeno reduciraju zbog povećanja kvaliteta u istim prostornim gabaritima (povećanje kvalitete u istoj površini

podrazumijeva smanjenje broja kreveta), a rast je potican povećanjem kapaciteta privatnog smještaja;

- Stagnacija od 2009. do 2013. godine uzrokovana svjetskom ekonomskom krizom;
- Eksplozivan rast smještaja, prije svega njegove nekretninske komponente (privatni i nekomercijalni smještaj) od 2015. naovamo uz napomenu da sustavne evidencije nekomercijalnog smještaja (kuće i stanovi za odmor koji se ne iznajmljuju komercijalno) počinje tek od 2016. godine.

Posljednje razvojno razdoblje može se objasniti činjenicom da je uslijed bitnog jačanja globalne turističke potražnje 2013. – 2019. (UNWTO, 2023) pri kojem je Mediteran rastao brže od globalnog prosjeka, bitnih unaprjeđenja u turističkom sustavu Hrvatske (marketing, izgradnja turističkog lanca vrijednosti) te konačno pristupanja Hrvatske EU, došlo do značajnog rasta konkurentnosti turizma Hrvatske. U takvim okolnostima Hrvatska je postala bitno privlačnija za sve vrste nekretninske izgradnje. Konačno, u 2022. godini smještajni kontingent Istarske županije iznosi 468.420 kreveta sa sljedećom razdiobom i stopama rasta od 1989. do 2022. prema vrstama smještaja.

Tablica 1. Udjeli i stope rasta prema vrstama smještaja u Istarskoj županiji (kreveti)

Vrsta smještaja	Udio 2022.	Stopa rasta 1989. – 2022.
Hoteli	11 %	-14,1 %
Kampovi	26 %	-6,3 %
Privatni smještaj	26 %	266,6 %
Nekomercijalni smještaj	29 %	Nije dostupno
Ostalo	8 %	165 %
Ukupno	100 %	79,6 %*

**S obzirom na to da se u baznoj 1989. godini nije statistički pratio nekomercijalni smještaj, nije moguća usporedba te kategorije, te ona nije uključena ni u kategoriju ukupne promjene smještaja.*

Izvori: Turistička zajednica Istarske županije na temelju sustava eVisitor, obrada autora

U razdoblju od početka praćenja statističke kategorije nekomercijalnog smještaja 2016. godine pa do 2022. godine, on je prosječno godišnje rastao 11,3 %. Privatni je smještaj između 2016. i 2019. prosječno rastao po stopi od 8,6 % godišnje, u vrijeme pandemije COVID-19 došlo je do stagnacije, ali se već u 2022. bilježi rast od 5,6 % u odnosu na 2021. godinu.

Turistička potražnja također bilježi trend porasta pa je u rekordnoj 2019. godini ostvareno 28,5 milijuna noćenja, a 2022. se tom rezultatu približila ostvarujući tek 3 % manji rezultat, što je označilo brži oporavak sektora u odnosu na mediteranske konkurente. Međutim, zbog izuzetno brzog rasta smještajnog kontingenta, relevantna je analiza zauzetosti prema tipu kapaciteta (tablica 2):

Tablica 2. Zauzetost različitih vrsta smještaja u Istarskoj županiji

Vrsta smještaja	Zauzetost kreveta 2013.	Zauzetost kreveta 2019.
Hoteli	31,8 %	42,3 %
Kampovi	19,2 %	22,1 %
Privatni smještaj	16,2 %	16,5 %

Izvori: Turistička zajednica Istarske županije na temelju sustava eVisitor, obrada autora

U skladu s trendovima u razvoju smještaja, iz tablice 2 vidljivo je da je rasla zauzetost smještajnih kapaciteta u kojima nije bilo ozbiljnog rasta ponude, odnosno da je ona usprkos značajnom rastu potražnje između 2013. i 2019. u privatnom smještaju praktično stagnirala. U tom segmentu smještaja, koji s obzirom na trend rasta postaje dominantan oblik komercijalnog smještaja u Istarskoj županiji, dugoročno ne dolazi do pomaka u trajanju sezone te ona u prosjeku i dalje ne prelazi 60 dana, za razliku od 80 dana u kampovima i 154 dana u hotelima. Prema podacima za 2022. godinu, zauzetost kreveta u nekomercijalnom smještaju je manja od 6 % i u padu u odnosu na 2021. godinu.

4.2. Gospodarska struktura Istarske županije

Tablica 3 pokazuje usporedbu prihoda i zaposlenosti gospodarskih subjekata sa središtem na području Istarske županije za 2009. i 2022. godinu:

Tablica 3. Struktura prihoda i zaposlenosti prema NKD djelatnostima na području Istarske županije u 2009. i 2022. godini

		2009.		2022.		razlika u udjelu 2009. - 2022.	
		udio prihoda	udio zaposlenih	udio prihoda	udio zaposlenih	prihodi	zaposleni
	PODRUČJE DJELATNOSTI						
A	Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo	1,0%	1,4%	1,2%	1,8%	-0,2%	0,3%
B	Rudarstvo i vađenje	0,6%	0,4%	0,2%	0,2%	-0,2%	-0,2%
C	Prerađivačka industrija	37,5%	30,4%	24,4%	21,0%	-6,0%	-9,4%
D	Opskrba električnom energijom, plinom, parom i klimatizacija	2,6%	0,1%	0,2%	0,1%	0,1%	0,0%
E	Opskrba vodom, uklanjanje otpadnih voda, gospodarenje otpadom	1,6%	3,3%	2,0%	3,2%	-1,3%	-0,1%
F	Građevinarstvo	8,8%	10,9%	10,7%	12,9%	-0,2%	2,0%
G	Trgovina na veliko i malo; popravak motornih vozila i motocikla	22,8%	18,2%	21,3%	11,7%	3,1%	-6,5%
H	Prijevoz i skladištenje	2,4%	3,1%	2,8%	3,1%	-0,3%	0,0%
I	Djelatnost pružanja smještaja, te pripreme i usluživanja hrane	10,6%	16,2%	21,2%	24,9%	5,0%	8,7%
J	Informacije i komunikacije	1,1%	1,9%	3,5%	4,6%	1,6%	2,7%
K	Financijske djelatnosti i djelatnosti osiguranja	0,1%	0,2%	0,1%	0,1%	-0,1%	-0,1%
L	Poslovanje nekretninama	0,7%	1,0%	1,8%	1,3%	0,8%	0,4%
M	Stručne, znanstvene i tehničke djelatnosti	6,5%	6,3%	4,1%	6,0%	-2,3%	-0,3%
N	Administrativne i pomoćne uslužne djelatnosti	2,4%	3,7%	4,5%	4,6%	0,8%	0,9%
O	Javna uprava i obrana, obvezno socijalno osiguranje	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
P	Obrazovanje	0,2%	0,6%	0,2%	0,6%	-0,4%	0,1%
Q	Djelatnosti zdravstvene zaštite i socijalne skbi	0,0%	0,0%	0,4%	1,1%	0,4%	1,1%
R	Umjetnost, zabava i rekreacija	0,8%	1,2%	1,0%	1,5%	-0,2%	0,3%
S	Ostale uslužne djelatnosti	0,3%	0,9%	0,3%	1,1%	-0,5%	0,2%
		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%		

Izvori: FINA (2023.), obrada autora

Prema tablici 3 između 2009. i 2022. godine došlo je do sljedećih bitnih promjena u gospodarskoj strukturi Istarske županije:

- Znatna pad značaja prerađivačke industrije u gospodarskoj strukturi koja je izgubila 6 % udjela u prihodima i 9,4 % udjela u zaposlenosti. Iako je u 2022. i dalje djelatnost s najvećim udjelom u prihodima,

djelatnost pružanja smještaja, te pripreme i usluživanja hrane joj je preotela ulogu najvećeg poslodavca s 24,9 % ukupno zaposlenih;

- Djelatnost pružanja smještaja udvostručila je udio u prihodima s 10,6 % u 2009. na 21,2 % u 2022;
- Od ostalih bitnih djelatnosti, trgovina je povećala udio u prihodima za nešto više od 3 %, ali bitno smanjila udio u zaposlenosti za 6,5 %, dok je u građevinarstvu suprotan trend s blagim smanjenjem udjela u prihodima, ali osjetnim povećanjem od 2 % što se tiče udjela u zaposlenosti;
- Poljoprivredi je blago rastao udio i u zaposlenima i u prihodima, ali on ni u jednoj od godina za kategorije prihoda i zaposlenosti ne doseže 2 %;
- Povećao se udio djelatnosti informatike i komunikacija u zaposlenosti i prihodima.

Općenito su prihodi u navedenom razdoblju rasli za 56 %, a za zaposlenost za nešto manje od 20 %, pa su i zaposlenost i prihodi u apsolutnim iznosima rasli kod većine kategorije. Međutim, indikativan je podatak da su u prerađivačkoj industriji prihodi stagnirali, a broj zaposlenih u navedenom razdoblju pao je za 2.400. Promatramo li strukturu gospodarstva s pozicije ocjene stanja ulaska u gospodarsku turističku monokulturu, turizam je direktno (djelatnosti I, L, R te još neki elementi poput turističkog posredovanja koje je unutar djelatnosti S) prema udjelima zaposlenosti i prihoda blizu 30 %. Valja napomenuti kako ostvareni prihodi nisu kategorija jednaka udjelu BDP-a, ovo su samo subjekti sa središtem u Istarskoj županiji te ove statistike obuhvaćaju samo poduzeća (bez obrta i drugih oblika poslovanja), no bez satelitske bilance teško je napraviti samo okvirnu procjenu. Međutim, kako je gotovo 30 % prihoda i zaposlenosti samo u direktnom turizmu, vrlo je vjerojatno da će njegov udjel u gospodarstvu u navedenim uvjetima biti znatno iznad trećine ukupnog gospodarstva, što je prema recentnim međunarodnim primjerima indikator duboke turističke monokulture (Calderón-Fajardo, 2022).

4.3. Demografija, izgradnja i stanje u prostoru

Prema podacima Istarske županije, koji se među ostalima temelje i na Državnom zavodu za statistiku, prije svega popisima stanovništva 2011. i 2021. godine, u prethodnih se 10 godina u području demografije i izgradnje dogodilo sljedeće:

- Broj stanovnika Istarske županije u 10 godina pao je za 5,9 % te je sada na razini ispod 200.000, po prvi put od 19. stoljeća, ne računajući poslijeratni popis 1953. godine. To je najveći pad stanovništva u mirnodopskim uvjetima u povijesti praćenja stanovništva u Istarskoj županiji (Istarska enciklopedija, 2023);
- Broj stambenih jedinica porastao je za 11,6 % na 148.398 jedinica (DZS, 2022, 2012);
- Broj stalno nenaseljenih stambenih jedinica porastao je za 25,2 % na 38.687 jedinica (DZS, 2022, 2012.)
- Broj komercijalnih kreveta u smještaju narastao je za 43,1 % na 334.336 (podaci Turističke zajednice Istarske županije iz sustava eVisitor).

Prema podacima Zavoda za prostorno uređenje Istarske županije, između 2012. i 2020. godine došlo je do:

- Blagog povećanja ukupnih građevinskih područja unutar naselja s 19.750 ha na 20.347 ha;
- Povećanja površine izgrađenog dijela građevinskih područja s 10.267 ha na 11.549 ha, što je povećanje od 1.282ha, odnosno nešto manje od 13 km²;
- Bitnog smanjenja građevinskih područja izvan naselja s 12.320 ha na 9.433 ha, uz zanemarivu promjenu izgrađenosti u tim zonama.

Podaci vezani za izgradnju građevinskih područja prvenstveno se tumače tako da se nekretninski tipovi smještaja (nekomercijalni i privatni) događaju u građevinskim područjima unutar naselja, što objašnjava porast izgrađenosti u samo osam godina, dok se istovremeno hotelski i kapaciteti u kampovima prvenstveno nalaze u zonama izvan naselja kod koje se nije mijenjala izgrađenost, budući da su i ti smještajni tipovi kvantitativno stagnirali. Prema postojećem stanju prostorno planske osnove, u građevinskim područjima naselja postoji rezerva od gotovo 9.000 ha (9 km²) neizgrađenoga dijela građevinskih područja unutar naselja. Slijedeći sadašnji indikator broja stanovnika po ha izgrađenog građevinskog područja, to otvara potencijal za dodatnih oko 200.000 stanovnika u Istarskoj županiji, odnosno najmanje isti broj turističkih kreveta u različitim oblicima nekretnina. Ovakva projekcija ne uključuje učinak povećane katnosti pri zamjeni starijih kuća s višestambenim objektima, što je česta pojava i jedan od važnih problema koji se u posljednjih 10 godina pojavljuju u prostoru Županije.

Prema podacima Istarske županije koja je agregirala podatke svih jedinica lokalne samouprave na području Županije, broj godišnje izdanih građevinskih dozvola za stambene objekte u 2021. premašio je 2.000 i neprestano raste iz godine u godinu od 2016. do danas, pri čemu se trend nije promijenio ni za vrijeme pandemije COVID-19 kada je došlo do značajnog porasta cijena izgradnje.

Poseban prostorni resurs s obzirom na dominaciju proizvoda sunca i mora čine plaže, gdje je inicijalna procjena temeljena na Regionalnom programu uređenja i upravljanja morskim plažama Istarske županije (Institut za turizam, 2015). U dokumentu je na osnovu procjene za 2014. godinu kada je na razini Županije bila otprilike polovina smještajnih kapaciteta u odnosu na danas, isticano kritično stanje. Korekcijom navedene procjene na današnje stanje količina kreveta u komercijalnom i nekomercijalnom smještaju, došlo se do procjene od raspoloživa 2-3m² po kupacu u stanju punog opterećenja, što prema istom dokumentu odgovara prosječnom standardu kvalitete od 2 zvjezdice.

4.4. Ocjena stanja infrastrukturnih sustava

Na temelju podataka Istarske županije, sljedeće su ocjene stanja i trendova po glavnim infrastrukturnim sustavima:

- Prema podacima HEP Elektroistre Pula, stanje elektroenergetske mreže bilo je pred ispadom ljeti 2019. godine, a zbog konfiguracije sustava za potpuno bi uspostavljanje sustava u normalno stanje bilo potrebno oko 15 dana. Izazov je što elektroenergetska mreža Istarske županije nije adekvatno spojena na susjedne sustave u Republici Hrvatskoj, ili susjednim državama, čime bi se stekli uvjeti dostatne stabilnosti mreže. Sustav je u izazovnoj poziciji i s aspekta novijih direktiva Europske Unije (*European Green Deal*) koji predviđaju obavezu da minimalno 50 % izvora energije do 2030. godine bude iz obnovljivih izvora, stoga što danas dominantan izvor čini termoelektrana Plomin. Iako je u 2021. godini zaprimljeno nešto više od 3.300 zahtjeva za spajanjem na elektroenergetsku mrežu, bilo je moguće spojiti tek 2.800 objekata. Može se zaključiti da elektroopskrba već danas nije u stanju pratiti potražnju;
- Prema podacima regionalnih vodovoda Buzet, Labin i Pula koji pokrivaju Istarsku županiju, opskrba vodom u vrhu je ljetne sezone više-manje problematična u oko polovini jedinica lokalne samouprave Istarske županije. Stanje vodoopskrbe također je kritično s obzirom na to da su u posljednjih 10 godina tijekom ljetnih mjeseci u nekoliko navrata proglašavane redukcije. I ovdje je slučaj slabe spojenosti regionalnih vodovoda na susjedne sustave

u Hrvatskoj i drugim državama, a postojeći prostorno-planski dokumenti rješenje predlažu u korištenju akumulacije Butoniga pored Buzeta te palijativnih oslanjanja na kaptirane izvore. Ovakvo rješenje iznimno je osjetljivo na meteorološke uvjete, odnosno ljetne suše čija će se frekvencija, očekivano, povećavati s klimatskim promjenama. U segmentu potražnje problem predstavlja intenzivna daljnja izgradnja, osobito kuća s bazenima, koje čine bitan segment nove izgradnje;

- Prema podacima Istarske županije koja je agregirala izvještaje jedinica lokalne samouprave pod čijom je ingerencijom odvodnja, Istarska županija u nacionalnim okvirima ima jedno od boljih stanja s 65 % spojenih objekata, oko 50 % ukupnog stanovništva te opterećenosti ukupnog sustava odvodnje od 85 %. Međutim, pročišćavanje je dominantno prvog stupnja, a intenzivna i točkasta izgradnja ograničavaju moguću ciljnu spojenost na ne više od tri četvrtine ukupnih objekata, zbog prevelike i time neisplative mogućnosti spajanja udaljenih objekata na sustav. Poseban rizik predstavlja izgradnja u ruralnim i udaljenim sredinama, gdje dolazi do kombinacije istovremenih improviziranih rješenja u odvodnji i vodoopskrbi s pratećim rizicima;
- Prema podacima Istarske županije koja je agregirala izvještaje jedinica lokalne samouprave, tretman krutog otpada u Istarskoj županiji je, slično kao i u slučaju odvodnje, među najboljima u Primorskoj Hrvatskoj s lokaliziranim problemima povremenih manjih onečišćenja i neugodnih mirisa u neposrednoj blizini Županijskog centra za gospodarenje otpadom Kaštijun u Općini Medulin. Veći je problem organizacija sustava prikupljanja i odvajanja otpada koji s daljnjom izgradnjom postaju sve kompleksniji u vrhuncu sezone. Količina generiranog otpada u ljetnim je mjesecima između četiri i pet puta veća nego u zimskim te ljeti nije moguće s postojećim kapacitetima prikupiti sav nastali otpad. Iz tog se razloga neprestano pojavljuju nova ilegalna odlagališta otpada;
- Prometno stanje ukazuje na stabilan, ali upravljiv porast prometa na autocestama i cestama od županijske važnosti. Međutim, gužve u vrhu sezone u većim su turističkim središtima praktično stalne, a osobit problem predstavljaju dani s lošim vremenskim uvjetima koji izazivaju značajne turističke tokove od plaža prema urbanim znamenitostima, koji povremeno paraliziraju promet, zahtijevaju

dodatne snažne napore u regulaciji prometa te nezadovoljstvo lokalnog stanovništva. Promet u mirovanju (parking) riješen je palijativno, gdje za izgradnju nužnih parking struktura u dijelu destinacija nedostaju adekvatne lokacije te modeli i mogućnosti investiranja njihove izgradnje.

4.5. Diskusija

Rezultati istraživanja mogu se svesti na sljedeće ključne elemente stanja i trendova utjecaja razvoja turizma u Istarskoj županiji u 21. stoljeće:

- Snažan je rast turističke ponude i potražnje, osobito od 2013. naovamo, gdje na strani ponude dominira nekretninska izgradnja u komercijalne i nekomercijalne svrhe;
- Isti je rast u samo 13 godina, od 2009. do 2022. godine, uzrokovao drastične promjene u gospodarskoj strukturi Županije sa smanjenjem industrije koju nadomještaju prije svega djelatnosti povezane s turizmom;
- U 10 je godina došlo do značajnog demografskog pada, uz istovremeno još značajniji porast stanogradnje, osobito stalno nenaseljenih jedinica. Potrošnja prostora u građevinskim područjima unutar naselja također ubrzano raste, a dinamika izdavanja građevinskih dozvola i dalje je u stalnom porastu;
- Dolazi do postepene degradacije turističkog proizvoda s pozicije raspoloživog plažnog prostora po korisniku, što je jedan od ključnih elemenata proizvoda sunca i mora koji dominira Županijom;
- Stanje većine infrastrukturnih sustava postepeno se pogoršava s obzirom na sporu realizaciju kapitalnih sustava koji bi riješili ključne probleme, ali prije svega zbog nemogućnosti praćenja dinamike izgradnje.

Uzevši u obzir rezerve prostornih planova, osobito za građevinska područja unutar naselja, i ekstrapolaciju postojećeg trenda nekretninske izgradnje, može se očekivati realizacija dodatnih 200.000 turističkih kreveta u manje od 10 godina. Broj ukupnih turističkih kreveta (komercijalnih i nekomercijalnih) već sada nadmašuje broj stanovnika u omjeru većem od 2:1, a kako udio turizma u gospodarstvu koji se s obzirom na nedostatak turističke satelitske bilance na razini Županije tek može procijeniti na minimalno 35 – 40 % ukupnog udjela, Istarska županija nalazi se u poziciji prekomjernoga turizma i turističke

gospodarske monokulture. Ovdje vrijedi napomenuti da su ovo podaci na regionalnoj razini te da je omjer ukupnog smještajnog kontingenta i stalnog stanovništva u pojedinim jedinicama lokalne samouprave (npr. Općina Medulin) blizak 10:1, a gospodarska struktura takva da je turizam ukupno između dvije trećine i tri četvrtine ukupnog gospodarstva. Priljev nekretninskog smještaja onemogućava i ozbiljnije pomake u ukupnoj sezonalnosti turističke aktivnosti, neovisno o naporima vlasnika kvalitetnijeg dijela smještaja, te ona ukupno i dalje ne doseže tri puna mjeseca (odnosno stopu zauzetosti na godišnjoj razini od 25 %). Ubrzavanje procesa (odnosno izgradnje) ide u prilog tezi Cordena i Nearya (1982) o tzv. „nizozemskoj bolesti“, odnosno o tome da svaka gospodarska monokultura ima tendenciju produbljivanja. Drugim riječima, održavanje balansirane gospodarske strukture, osobito kada ona postaje narušena dominacijom neke djelatnosti, zahtijeva povećani upravljački napor.

S obzirom na ograničenja istaknuta u pregledu literature vezana za standardizirane indikatore mjerenja održivosti turizma i povezanog prihvatnog kapaciteta, kao i dostupnosti podataka iz postojećih sekundarnih podataka (postojeći statistički sustavi, kao i podaci dobiveni istraživanjem), cilj ovog rada nije u preciznoj kvantifikaciji stanja održivosti, ili neke od njenih komponenti. Međutim, rezultati istraživanja dovoljno jasno ukazuju na činjenicu da je Istarska županija u stanju prekomjernog turizma, i osobito, turističke gospodarske monokulture, kao i da se to stanje s obzirom na trendove daljnje izgradnje dodatno pogoršava. Građevinske dozvole i dalje se ubrzano izdaju, neovisno o tome što poduzeća koja ravnaju pojedinim infrastrukturnim sustavima gube korak u servisiranju potreba te izgradnje. Može se pretpostaviti da je riječ ili o nedostatnim komunikacijama aktera u procesu ili o svjesnom zanemarivanju stanja zbog prije identificirane dominacije ekonomske, nad društvenim i okolišnim komponentama održivosti (Zhou i dr., 1997; Brau i dr., 2008). Osim navedenih upravljačkih problema, u Istarskoj županiji nedostaju istraživanja stavova domaćeg stanovništva o turizmu i njegovom daljnjem razvoju, koja su prema pregledu literature jedan od najvažnijih indikatora stanja prekomjernog turizma.

Intenzitet uočenih trendova na području Istarske županije ukazuje prije svega na postepeni gubitak kontrole nad upravljačkim procesima vezanim za turistički razvoj u praktično svim elementima društva. U tom je smislu u sadašnjem času kritičniji ubrzani trend daljnjega pogoršanja, u odnosu na postojeće stanje. Istarska županija, kao ni Primorska Hrvatska u cijelosti, ne mogu brzo promijeniti svoju gospodarsku strukturu te je jasno da će turizam vjerojatno desetljećima nastaviti biti dominantna gospodarska djelatnost. Međutim, jasno je da je nužna hitna promjena paradigme upravljanja turizmom, kao i prostorom Županije, kako bi se u prvoj fazi obranila kvaliteta turističkog

proizvoda, povezana razina rente i gospodarskih učinaka. U drugoj fazi potrebno je mjerama gospodarskog razvoja utjecati na diverzifikaciju gospodarstva s obzirom na razorne dugoročne učinke svake gospodarske monokulture, koji su odavno znanstveno opisani, a u Istarskoj su županiji već vidljivi u demografiji, promjenama gospodarske strukture, prostoru i stanju infrastrukturnih sustava.

5. ZAKLJUČAK

Cilj ovog rada bio je identificirati stanje i trendove održivosti turizma Istarske županije, odnosno utjecaj turizma na gospodarstvo, društvo i okoliš te konkretne promjene u gospodarskoj strukturi Istarske županije u 21. stoljeću. Rad je temeljen na istraživačkim pitanjima vezanima za održivost postojećeg modela turističkog razvoja u Istarskoj županiji te potencijalne turističke gospodarske monokulture.

Recentna i relevantna literatura na temu održivosti turizma, kao i povezanih pojmova prihvatnog kapaciteta, prekomjernog turizma i turističke gospodarske monokulture, pokazuje da je njihovo kvantificiranje izuzetno složen postupak s pozicije odabira indikatora, kao i modela agregiranja. Ono o čemu postoji značajan konsenzus jest da je zbog izuzetne specifičnosti među turističkim proizvodima i geografskim obilježjima nužan destinacijski pristup, kao i da su stavovi lokalnih dionika ključni ulazni podatak u određivanju pragova turističkog razvoja.

Za potrebe rada provedeno je istraživanje uz pomoć odjela Istarske županije, Turističke zajednice Istarske županije i Hrvatske udruge turizma tijekom rujna i listopada 2022. godine. Prikupljeni su detaljni podaci o kretanju turističke ponude i potražnje te raspoloživi relevantni podaci o demografskim kretanjima, gospodarstvu, izgradnji te stanju prostora i infrastrukturnih sustava.

S obzirom na nedostatak niza podataka (kao na primjer redovnog anketiranja stanovništva Županije o stavovima povezanim sa stanjem i poželjnim pravcima turističkog razvoja), manjkavih podataka o stanju u prostoru i infrastrukturnim sustavima, ali i nedostatka znanstvenog konsenzusa oko egzaktnih modela mjerenja održivosti, stanja turističke monokulture, kao i pragova u kojima oni počinju, još uvijek nema osnova za preciznu identifikaciju stanja održivosti turizma u Istarskoj županiji. U tom se smislu ovaj rad temelji na kvalitativnom pristupu šireg skupa dostupnih parametara. Dobiveni rezultati uglavnom unisono podržavaju teze da je postojeći model turističkog razvoja neodrživ te da se Istarska županija nalazi u stanju turističke gospodarske monokulture. U razmjerno kratkom razdoblju došlo je do bitnih promjena u strukturi gospodarstva, demografiji, prostoru i infrastrukturi, koje prati izuzetno brz rast turističke (prije svega smještajne) ponude. Ista se od 2016. kontinuirano

dalje ubrzava zahvaljujući sve intenzivnijoj izgradnji. U Istarskoj je županiji omjer broja turističkih kreveta i stanovnika premašio 2, s tim da će, nastave li se postojeći trendovi izgradnje, u sljedećih 10 godina dosegnuti vrijednost od 3,5.

Ograničenje istraživanja prije svega je u prethodno spomenutim nedostatnim podacima koje diktira kvalitativni pristup fenomenu održivosti koji svakako ima bitnu kvantitativnu komponentu. Praktični je doprinos istraživanja u identificiranju stanja i procesa vezanih za održivost, gdje posebno treba istaknuti identificirane probleme u procesu upravljanja turističkim razvojem i izgradnjom u Istarskoj županiji. Kako je održivost postala globalni prioritet, što je prepoznato i u Hrvatskoj s usvajanjem nove strategije i plana razvoja održivog turizma s pratećom promjenom zakonske osnove 2020. – 2023, jasno je da će slijediti pokušaj promjene načina upravljanja turizmom. Znanstveni je doprinos rada u pokušaju razgraničavanja povezanih pojmova održivosti, prekomjernog turizma, prihvatnog kapaciteta i turističke gospodarske monokulture te njihove primjene na primjeru Istarske županije.

LITERATURA

1. Atkinson, G., Dubourg, R., Hamilton, K., Munsinghe, M., Pearce, D., Young, C., 1997. *Measuring Sustainable Development*, Edward Elgar, Cheltenham.
2. Brau, R., Lanza, A., Usai, S., 2008. *Tourism and Sustainable Economic Development*. Edward Elgar Publishing, Inc.: Cheltenham.
3. Calderón-Fajardo, V., 2022. Analysis of the Social Challenge of the City of Barcelona Under the Model of the Quintuple Helix in a Covid-19 Context. *Tourism*, 70(4), pp.707-721, DOI: <https://doi.org/10.37741/t.70.4.11>
4. Corden, W., & Neary, J.P., 1982. Booming sector and de-industrialisation in a small open economy. *The Economic Journal*, 92(368), 825-848. <https://doi.org/10.2307/2232670>
5. DZS, 2023. *PC-Axis baze podataka – turizam – noćenja u komercijalnim objektima*, dostupno na https://web.dzs.hr/PXWeb/Selection.aspx?px_path=Turizam_Dolasci_%20i_%20no_%c4%87enja%20turista%20u%20komercijalnim%20smje%c5%a1tajnim%20objektima&px_tableid=BS_TU11.px&px_language=hr&px_db=Turizam&rxid=fcfe0fe8-def0-4612-abc4-713f4b588ed1, dohvaćeno u kolovozu 2023.
6. DZS, 2022. *Konačni rezultati popisa stanovništva 2021. godine* <https://dzs.gov.hr/vijesti/objavljeni-konacni-rezultati-popisa-2021/1270> (26.10.2023.), dohvaćeno u kolovozu 2023.
7. DZS, 2012. *Konačni rezultati popisa stanovništva 2011. godine* <https://dzs.gov.hr/istaknute-teme-162/popisi-stanovnistva-2/popis-stanovnistva-2011/196>, dohvaćeno u kolovozu 2023.
8. Europska komisija, 2016. *The European Tourism Indicator System - ETIS toolkit for sustainable destination management*. Europska Unija, Luxembourg.
9. Eurostat, 2022. *Tourism statistics at regional level*, dostupno na https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Tourism_statistics_at_regional_level&oldid=546257#Number_of_nights_spent, dohvaćeno u kolovozu 2023.
10. Fedyk, W., Sołtysik M., Olechnik J., et al, 2020. How Overtourism Threatens Large Urban Areas: A Case Study of the City of Wrocław, Poland. *Sustainability*, 12, p. 1783.
11. FINA - Financijska agencija (2022). – podaci o ekonomskoj i poslovnoj aktivnosti poduzetnika. dohvaćeno s <https://infobiz.fina.hr/serviceinfo> u kolovozu 2023.
12. Higgins-Desbiolles, F., Carnicelli S., Krolikowski C., et al., 2019. Degrowing tourism: Rethinking tourism. *Journal of Sustainable Tourism*, 27, pp. 1926–1944.
13. Institut za turizam, 2015. *Regionalni program uređenja i upravljanja morskim plažama Istarske županije*, dohvaćeno s https://www.istra-istria.hr/fileadmin/dokumenti/turizam/150918_Regionalni_program.pdf u kolovozu 2023.
14. Istarska enciklopedija, 2023. *Stanovništvo Istarske županije*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, dohvaćeno s <http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=2578> u kolovozu 2023.
15. Kachniewska, M., Nawrocka, E., Pawlicz, A., 2012. Globalizacija i internacionalizacija działalności turystycznej. U: Kachniewska, M., Nawrocka, E., Niezgoda, A., Pawlicz, A. (eds.), *Rynek Turystyczny. Ekonomiczne zagadnienia turystyki*, Wolters Kluwer, Varšava.

16. Koens, K., Postma A., i Papp B., 2018. Is tourism overused? Understanding the impact of tourism in a city context. *Sustainability*, 10, pp. 4384.
17. Krajinović, V., 2022. Measuring Tourism Sustainability: Are we on the Right Track? *Acta Turistica*, 34(1), pp. 83-105, DOI: 10.22598/at/2022.34.1.83.
18. Muler Gonzalez, V., Coromina L., & Gali N., 2018. Overtourism: residents' perception of tourism impact as an indicator of resident social carrying capacity - case study of a Spanish heritage town. *Tourism Review*, 73, pp. 277–296.
19. Nilsson, J.H., 2020. Conceptualizing and contextualizing overtourism: the dynamics of accelerating urban tourism. *International Journal of Tourism Cities*. 6, pp. 657–67
20. Oklevik, O., Gossling S., Hall C.M., et al., 2019. Overtourism, optimisation, and destination performance indicators: A case study of activities in Fjord Norway. *Journal of Sustainable Tourism*, 27, pp. 1804–824.
21. Swarbrooke, J., 1999. *Sustainable Tourism Management*. Wllingford Division of CABI International Publishing.
22. Torres-Delgado, A., López Palomeque, F., 2014. Measuring sustainable tourism at the municipal level. *Annals of Tourism Research*, 49, pp. 122-137. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.annals.2014.09.003>.
23. UNWTO, 2004. *Indicators of Sustainable Development for Tourism Organisations: A Guidebook*. UNWTO, Madrid
24. UNWTO, 2023. *UNWTO Data Dashboard - Global and Regional Tourism performance*, dostupno na: <https://www.unwto.org/tourism-data/global-and-regional-tourism-performance>, dohvaćeno u kolovozu 2023.
25. Wall, G., 1997. Sustainable tourism – unsustainable development. In S. Wahab and J. J. Pigram (Eds.) *Tourism, Development and Growth*. Routledge, New York, pp. 33-49.
26. WCED (World Commission on Environment and Development), 1987. *Our Common Future*, Brundtland Commission, Oxford University Press, Oxford.
27. Zhou, D., Yanagida, J. F., Chakravorty, U., Leung, P., 1997. Estimating economic impacts from tourism. *Annals of Tourism Research*, 24(1), pp. 76-89. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0160-7383\(96\)00035-7](https://doi.org/10.1016/S0160-7383(96)00035-7).

THE INFLUENCE OF TOURISM DEVELOPMENT ON THE SUSTAINABILITY AND ECONOMIC STRUCTURE OF ISTRIA COUNTY IN THE 21ST CENTURY

SUMMARY

According to the parameters of the density of tourist accommodation and overnights relative to the area and population, Istria County is one of the most developed tourist areas in Europe and the world. Tourist capacities in hotels and camps were mostly built during the last century, but the 21st century brings a series of processes aimed at further increasing the intensity of tourism in the county, such as a significant increase in the quality of accommodation capacities in camps and hotels and a rapid increase in capacity in private, and later non-commercial, accommodation. In addition to the mentioned increase in realised tourism activity, these processes, along with relatively negative trends in other economic sectors, have led to a number of negative phenomena characteristic of the so-called tourism economic monoculture. Recently, a particular problem has been the pressure of growing tourism activity on the long-term sustainability of Istrian County. The aim of this paper is to identify the state and trends of sustainability of tourism in the Istria County, i.e., the impact of tourism on the economy, society, and environment, and concrete changes in the economic structure of the Istria County in the 21st century. The research is based on the following research questions:

- Is the existing model of tourism development in Istria County sustainable in the long term?

- Is the Istrian County already in a state of tourist economic monoculture?

The results of the research indicate the acceptance of both hypotheses with regard to the intensive and accelerating growth of tourism (primarily accommodation supply), the change of economic structure, and a significant deterioration of the situation in demography, space, and infrastructure. The solution to the problem is to change the existing development processes, which, in the case of Istrian County as well as other coastal counties, will be challenging due to the long-standing reliance dominantly on tourism, which requires a radical change of management paradigm and completely new management processes.

Keywords: Sustainability, Tourism Monoculture, Istria County

VALORIZACIJA UVALE BLAZ KAO TURISTIČKE ATRAKCIJE

Aljoša Vitasović

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Fakultet ekonomije i turizma „Dr. Mijo Mirković“
aljosa.vitasovic@unipu.hr

SAŽETAK

Pojava suvremenog turizma nedjeljivo je vezana za pojam atrakcije. Vrlo je proširena percepcija o turističkim atrakcijama kao o pretežito vizualnim senzacijama koje bude emocije kod turista. Turističke atrakcije su turistički resursi koji mogu privući ili već privlače turiste. Ako se prihvati složeno promišljanje o turističkim atrakcijama kao pokretaču turističkog sustava, izrečeno oblikuje predmet istraživanja ovoga rada koji se očituje u analitičkoj prosudbi o ulozi atraktivnih činitelja u privlačenju turista i budućoj diferencijaciji odabrane turističke destinacije.

Cilj je ovog rada definirati i predložiti teoretsku podlogu u valorizaciji izdvojenog područja sa svrhom podizanja kvalitete turističke usluge. U ostvarenju cilja provedeno je empirijsko istraživanje sa svrhom utvrđivanja važnosti pojedinih činitelja u ocjeni valorizacije prostora. Metodologija istraživanja iako je definirana prijašnjim istraživanjima i smjernicama EU-a, dodatno je prilagođena radi povećanja vjerodostojnosti rezultata, a temelji se na procjeni internih i eksternih činitelja vrijednosti turističke destinacije.

Područje uvale Blaz, tj. uži prostor s ruinama mlinova nije trenutačno turistički aktiviran (osim minornih sadržaja) niti valoriziran s obzirom na to da nisu zadovoljeni osnovni elementi poput pristupačnosti ili mogućnosti turističke eksploatacije. Što znači da svrha valorizacije prostora uvale Blaz treba biti očuvanje i zaštita prostora uz održivo korištenje oplemenjeno dodanom vrijednošću u obliku novih sadržaja koji zadovoljavaju potrebe turista, ali i domicilnog stanovništva.

Ključne riječi: valorizacija, atraktivnost, turistička atrakcija, prostor, Blaz

1. UVOD

Atrakciju vezujemo za određeni lokalitet, objekt, pojam ili samu manifestaciju turističkog mjesta, dok za atraktivnost vezujemo sve prirodne ili umjetne (pri čemu se misli na one atrakcije stvorene čovjekovim radom) pogodnosti koje privlače turiste (Kušen, 2002). Korijen riječi dolazi od latinskog glagola „*atrahere*“ što predstavlja privlačnu silu nečega neodoljivog (Anić, 2004). Potonje naglašava da pojam atraktivnosti označava poželjne osobine receptivnog područja koje čine ukupnost turističke ponude uz obavezno uključenje prirodnih i kulturnih obilježja.

Atrakcijama se smatraju ona osobito privlačna obilježja destinacije, odnosno oni resursi koji su u određenoj mjeri prilagođeni i dostupni za turističko razgledavanje te ne zahtijevaju poseban napor da se otkriju i da se u njima uživa (Weber, Mikačić 1998). Turističke atrakcije, potencijalne i realne (Lew, 1987) turistički su resursi koji mogu privući ili već privlače turiste. Ako se prihvati složeno promišljanje o turističkim atrakcijama kao pokretaču cjelokupnog turističkog sustava, odnosno o onome što privlači posjetitelje kao primarnom uvjetu za razvoj turizma u nekoj destinaciji, onda treba analitički prosuđivati o ulozi atraktivnih činitelja u privlačenju turista i diferenciranje određene turističke destinacije (Gržinić, 2020).

Područje uvale Blaz, odnosno užji prostor s ruinama mlinova nije trenutačno turistički aktiviran (osim minornih sadržaja), niti valoriziran s obzirom na to da nisu zadovoljeni osnovni elementi poput pristupačnosti ili mogućnosti turističke eksploatacije. U najčešćem se slučaju radi o nedostatku financijskih sredstava, *know-howa*, a ponekad i same motivacije ljudskog kapitala da se započne s realizacijom. Stoga se ovim radom pokušava prikazati optimalna valorizacija prostora uvale uz stvaranje više razine dodane vrijednosti i/ili stvaranja sasvim nove vrijednosti za korisnika. Samo postojanje atraktivnih lokaliteta ne uvjetuje i atraktivnost cijelog područja što se povezuje s ostvarenim cjelokupnim doživljajem na određenom prostoru kao osnovne atrakcije koja je određena turističkim potrebama, motivima i aktivnostima. Pri čemu je dana ocjena važnosti pojedinih činitelja konkretnog lokaliteta budući da su osobe koje se uključuju u turističke tijekove danas sve iskusnije. Zato i atraktivni elementi destinacije moraju biti nadopunjeni dodatnim aktivnostima, a izvrsnost turističke destinacije mjerena očekivanjima i iskustvima, odnosno ostvarenim doživljajem (Gržinić, 2020). Upravo takva diversifikacija potreba i motiva zbog kojih osobe izabiru posjet i boravak u nekoj turističkoj destinaciji dovode do kvalitativnog odmak od standardne turističke ponude. Dakle, naglasak je na kvaliteti turističkog proizvoda, ostvarujući time kvalitativni razlikovni činitelj u kasnijem konkurentskom pozicioniranju turističke destinacije.

Tumači li se turizam kao društveni fenomen (Rojek i Urry, 1997) potrebno ga je promatrati ne samo na razini ekonomskih znanosti već je promatranje potrebno proširiti i na povijest, politologiju, sociologiju, geografiju i kulturnu antropologiju (Choen, 1995). S tog aspekta prostor koji predstavlja turističku osnovu, ne bi trebao imati izrazito turističku namjenu iako je on nositelj turističke funkcije. Stoga nije primjenjiva nijedna metoda procjene koja se koristi za procjenu prostora s dominantnom turističkom funkcijom, već metoda ravnoteže između zaštite i turističke potražnje, a koja kasnije i omogućava tržišnu diferencijaciju i pozicioniranje turističke ponude. Budući da je ostvareni doživljaj u turističkim tokovima individualan za svaku osobu (Perdue, 2002; Petz, 2010) pa se i sama procjena važnosti pojedinih činitelja predstavlja kao izdvojena komponenta u stvaranju turističkog iskustva (Perdue, 2002). Nastavno na izrečeno, ovim radom pokušava se dati prikaz i rang važnosti činitelja vrijednosti destinacije prilagođenih za specifičnosti područja uvale Blaz.

2. VALORIZACIJA UVALE BLAZ

Uvala Blaz nalazi se u Istarskoj županiji te teritorijalno pripada Općinama Barban i Marčana. Nadalje, njezin prirodni položaj definirao je i gospodarske aktivnosti koje su se unutar uvale odvijale kroz povijest do današnjeg dana. Tema ovog rada nije rekapituliranje akata prostorne dokumentacije ili postojećih planova, već poimanje prostora uvale i intervencije u odnosu na osjet doživljaja prostora uvale od turista koji su fizički posjetili prostor uvale. Prostorno planska dokumentacija jedinica lokalnih samouprava jasno definira namjenu i djelatnosti koje se odvijaju u uvali te koncesije na pomorskom dobru pa se time nije potrebno baviti, već dati prijedlog u odnosu na važnosti elemenata koje su uočili turisti.

2.1. Teorijski okvir istraživanja

Turizam se može promatrati kao specifični oblik potrošnje u kojemu dolazi do promjene strukture potrošnje (Laws, 1995). Na potrošnju tijekom turističkih tijekova utječe poimanje autentičnosti, odnosno autentičnosti sadržaja (proizvoda i usluga) koje se kupuju. Nažalost kvantifikacija turističke valorizacije često se poistovjećuje s ekonomskom valorizacijom, koja podrazumijeva ne samo ocjenu postojeće već i stvaranja nove vrijednosti. Turistička valorizacija podrazumijeva kvalitativnu i kvantitativnu ocjenu vrijednosti turističkih motiva te se ne može identificirati s ekonomskom valorizacijom. U radu je korištena metoda za ocjenu internih i eksternih činitelja vrijednosti turističke destinacije metodologije, predložena je smjernicama UNWTO-a, a dokazana u empirijskim istraživanjima

provedenim na primjeru Nacionalnog Parka Sutjeska (Stojanović, 2006). Za potrebe istraživanja metodologija je prilagođena u skladu sa specifičnostima predmeta istraživanja. Rezultati istraživanja dobiveni su bodovanjem na skali od 1 do 10, u numeričkom obliku. Navedena metodologija predložena je za ocjenu internih i eksternih činitelja vrijednosti destinacije. Međutim, u slučaju valorizacije uvale Blaz metodologija je prilagođena da iskazuje ocjenu važnosti pojedinoga elementa za turista.

Najčešće korištene metode što ih se nalazi u literaturi jesu:

- metoda troškova stizanja na odredište,
- metoda hedonističkih cijena,
- metoda kontingencijske procjene (Antolović, 1999).

Uvažavajući navedeno, iako su prve dvije metode – metode neizravne procjene, zbog kompleksnosti prostora uvale odabrana je ipak metoda hedonističkih cijena. Navedena metoda pokazala se optimalnom jer je utemeljena na promatranju ponašanja i postojećih zahtjeva tržišta, što analogno možemo aplicirati i na predviđanje trenda.

Sam cilj hedonističke metode jest odrediti vrijednost nekog „dobra“ u odnosu na cijenu sličnog, ali se može proširiti i na određivanje vrijednosti dobra u odnosu na očekivanje i spremnost plaćanja za istu ili višu vrijednost. Da bi se metoda hedonističkih cijena mogla primijeniti, potrebno je da se u funkciju hedonističke cijene može uspostaviti korelacija između vrijednosti (ukupne) i razine predviđenih čimbenika koji su specifični za svaki promatrani lokalitet. O samoj funkciji i prilagodbi metode šire će biti pojašnjeno u narednom poglavlju.

2.2. Postupak istraživanja

Generalizacija procjene može se izraziti putem matematičke formule. Navedena metodologije predložena je smjernicama WTO-a, a dokazana u empirijskim istraživanjima (Stojanović, 2006) te smjernicama u upravljanju turističkom destinacijom Europske komisije. Rezultati istraživanja dobiveni su bodovanjem na skali od 1 do 10, u numeričkom obliku. Za potrebe istraživanja korištene su metode anketiranja i intervju u svrhu procjene ocjene internih i eksternih činitelja vrijednosti te procjene važnosti internih i eksternih činitelja. Valorizacija prostora od turista većim je dijelom subjektivan i emotivan doživljaj koji se mora uvažavati kao korektivni činitelj rezultata do kojih se dolazi korištenjem tipske formule.

Istraživanje na terenu obavljeno je u kolovozu 2023. godine. Obuhvaćeno je 110 ispitanika na području Općine Marčana. Prije početka ispunjavanja upitnika ispitanicima je usmeno objašnjen cilj i svrha provođenja istraživanja. Ispitanici su informirani da se dobiveni podaci neće koristiti u druge svrhe te da ako neka pitanja smatraju neprimjerenima, na njih ne moraju odgovoriti.

Ispitano je 49,0 % osoba muškog spola, a 51,0 % osoba u strukturi ispitanika predstavljale su osobe ženskog spola. U dobnoj strukturi najveći broj ispitanika predstavljala je dobna skupina od 35 do 44 godina s udjelom od 32,5 % i dobna skupina od 45 do 54 godina s udjelom od 21,5 %. Ispitanici u dobnoj skupini od 55 do 64 godina ostvarili su udio od 13,0 % dok turisti u dobi višoj od 65 godina predstavljaju 13,9 % ispitanika. Najmanji udio zauzimaju turisti u dobi od 18 do 24 godine od 4,8 %. Od ukupnog broja ispitanika 69,9 % ispitanika je u braku.

Obrazovanje ispitanika varira te najveći dio ima fakultetsko obrazovanje s udjelom od 66,7 %, dok ispitanici s magisterijem i doktoratom čine 4,3 %. Srednjoškolsko obrazovanje ima 21,3 % ispitanika. Ispitanici sa završenom samo osnovnom školom predstavljaju 5,0 % ukupno ispitanih i to su pretežito osobe iz dobne skupine veće od 65 godina. Kategorija „ostalo“ predstavlja različita stručna i specijalistička usavršavanja te takve kvalifikacije imaju pretežito ispitanici u dobnoj skupini od 18 do 24 godine koji ostvaruju udjel od 2,7 %. Distribucija razine obrazovanja strukturirana je oko dvije najznačajnije kategorije – fakultetskog i srednjoškolskog obrazovanja.

U skupini primanja kućanstava promatraju se ukupna primanja kućanstva u godini dana. Najbrojnija je kategorija ispitanika čija su godišnja primanja kućanstva od 120 001 do 140 000 eura i njihov udjel predstavlja 61,1 % ispitanika¹. Nadalje, ispitanici s primanjima od 100 001 do 120 000 eura predstavljaju 16,1 % ispitanika te se još izdvajaju i ispitanici s primanjima u rasponu od 80 001 do 100 000 eura s udjelom od 13,8 %. Analizom raspona primanja kućanstva na godišnjoj razini utvrđuje se da 91,22 % ispitanika ostvaruje godišnja primanja u kućanstvu od 80 001 do 140 000 eura. Struktura ispitanika po nacionalnosti prati strukturu dolazaka na nacionalnoj razini u Republiku Hrvatsku. Državljeni Savezne Republike Njemačke čine 25,8 % ispitanika, slijede ih državljani Slovenije s udjelom od 20,2 % te državljani Italije s udjelom od 19,7 % i državljani Nizozemske s udjelom od 19,2 % ispitanika.

Korištena metodologija predstavlja zbroj procjena internih i eksternih činitelja vrijednosti turističke destinacije (Stojanović, 2006). Prilagodba formula za potrebe istraživanja prikazana je u tablici 1. Ocjena vrijednosti turističke destinacije predstavlja zbroj procjena internih i eksternih činitelja vrijednosti turističke destinacije. Interni činitelji vrijednosti obuhvaćaju procjenu elemenata

1 Strukturu prihoda kućanstva treba uzeti uvjetno u razmatranje jer postoji velika mogućnost odstupanja od stvarnog stanja.

unutarnjeg ustrojstva turističke destinacije, dok se eksterni odnose na dostupnost i elemente na koje destinacija samostalno ne može utjecati. Usporedno s time provedena je procjena važnosti internih i eksternih činitelja.

Tablicom 1 prikazana je i procjena ocjene i procjena važnosti koja nam je bitna radi usporedbe razlike koja nam omogućava optimalnu valorizaciju prostora.

Tablica 1. Prikaz internih i eksternih činitelja vrijednosti

Činitelji vrijednosti turističke destinacije	Oblik formule
X- zbroj procjene internih činitelja vrijednosti A - procjena urbanizacije B - procjena infrastrukture C - procjena oprema i usluga D - procjena inherentnih karakteristika	$X = (A) + (B) + (C) + (D)$
Y zbroj procjene eksternih činitelja vrijednosti E - procjena pristupačnost F - procjena specifičnosti resursa G - blizina emitivnih centara H - procjena značaja	$Y = (E) + (F) + (G) + (H)$

Izvor: izrada autora.

Interni činitelji vrijednosti identificirani su procjenom urbanizacije, procjenom infrastrukture, procjenom opreme i usluga te procjenom inherentnih karakteristika. Eksterni činitelji vrijednosti identificirani su procjenom pristupačnosti, procjenom specifičnosti resursa, blizinom emitivnih centara i procjenom značaja.

Ukupna ocjena vrijednosti turističke destinacije za potrebe istraživanja izražena je matematičkim izrazom:

$$O = X + Y$$

O - ocjena vrijednosti turističke destinacije,

X - zbroj ocjena internih činitelja vrijednosti,

Y - zbroj ocjena eksternih činitelja vrijednosti turističke destinacije.

Ocjena pojedinih činitelja formirana je kao zbroj svih ocjena ispitanika za pojedini činitelj, te se na osnovu aritmetičkih sredina vrijednosti izvršilo ocjenjivanja sa zaokruživanjem rezultata na prvi viši cijeli broj. Potonje je korišteno radi pojednostavljenja tumačenja rezultata i generalizacije zaključka. Rezultati su dobiveni bodovanjem od najviše do najniže ocjene (1 – izrazito loše, 10 – izvrsno).

Tablica 2. Procjena internih činitelja vrijednosti

Interni činitelji vrijednosti				
	A	B	C	D
Procjena ocjene				
F	609	1081	750	980
X	5,53	9,8	6,8	8,9
Ocjena	6	9	7	9
Procjena važnosti				
F	985	1052	1080	1095
X	8,9	9,5	9,8	9,9
Ocjena	9	10	10	10

Izvor: izrada autora.

Pri ocjeni važnosti internih činitelja vidljivo je da najvišu ocjenu nose procjena urbanizacije i procjena inherentnih činitelja. Kod procjene važnosti u valorizaciji svi elementi procijenjeni su kao značajni.

Dakle, prostor uvale Blaz i šire okolice (uključujući okruženje sa svim sadržajima) promatran s aspekta internih činitelja vrijednosti procijenjen je kao atraktivan s očuvanom prirodom i prirodnim ljepotama, zadovoljavajuće razine urbanizacije (nije zamijećena pojava prekomjerne izgradnje, niti su devastirane starogradske jezgre), ali koja treba uložiti dodatni napor u razvoju kapaciteta turističke infrastrukture i suprastrukture. Ističe se da je potrebno unaprijediti edukaciju zaposlenih u turističkom sektoru.

Tablica 3. Opis rezultata internih činitelja vrijednosti turističke destinacije

Interni činitelji	Opis rezultata
A - Procjena infrastrukture	Razvoj kapaciteta turističke infrastrukture i suprastrukture.
B - Procjena urbanizacije	Zadovoljavajuća, uz dodatne intervencije.
C - Procjena opreme i usluga	Unapređenje edukacije zaposlenih u turizmu.
D - Procjena inherentnih karakteristika	Atraktivnost područja i velika površina koja omogućava kreiranje raznovrsne turističke ponude. Nizak stupanj zagađenosti zraka, vode i zemljišta te klima koja omogućava razvoj svih oblika turizma – pogodno s aspekta iskorištenosti kapaciteta tijekom cijele godine. Bogat životinjski fond s jasno utvrđenom lovnom politikom i bogat riblji fond, koji je ujedno dokaz čistoće mora.

Izvor: izrada autora.

Pri procjeni eksternih činitelja vrijednosti najveću ocjenu nose činitelj specifičnosti resursa i blizina emitivnih centara. Kod ocjene važnosti svi su elementi navedeni kao značajni u valorizaciji prostora.

Tablica 4. Procjena eksternih činitelja vrijednosti

Eksterni činitelji vrijednosti				
	E	F	G	H
Procjena ocjene				
F	880	1067	984	500
X	8	9,7	8,9	4,5
Ocjena	8	9	9	5
Procjena važnosti				
F	989	1060	995	1085
X	8,9	9,6	9	9,8
Ocjena	9	10	9	10

Izvor: izrada autora.

Činitelj značaj resursa identificira se kao nedovoljno valoriziran te ga je potrebno unaprijediti.

Tablica 5. Opis rezultata eksternih činitelja vrijednosti turističke destinacije

Eksterni činitelji	Opis rezultata
E - Procjena pristupačnosti	Povoljan geoprometni položaj. Pristupačnost svim lokalitetima.
F - Specifičnost resursa	Jedinstvenost elemenata turističke ponude.
G - Blizina emitivnih centara	Relativna blizina emitivnih središta.
H - Značaj resursa	Nedovoljna ekonomska valorizacija (prostora i sadržaja).

Izvor: izrada autora.

Procjenjuje se da su prostor i sadržaji nedovoljno ekonomski valorizirani u odnosu na konkurentске destinacije. Predlaže se da se standardna turistička ponuda proširi dodatnim sadržajima u smislenoj cjelini uvažavajući specifičnosti lokaliteta i okruženja.

Procjena ocjene za pojedini činitelj vezana je za aritmetičku sredinu i izvedena tako da se vrijednost aritmetičke sredine zaokružila na prvi viši cijeli broj. Nakon čega se prema predloženim formulama procjena ocjene za svaki činitelj zbraja s ocjenama ostalih činitelja vrijednosti turističke destinacije. Rezultati su dobiveni bodovanjem od najviše do najniže ocjene. Maksimalno mogući ostvareni rezultat je 40 bodova za interne činitelje i 40 bodova za eksterne činitelje vrijednosti te njihov zbroj daje maksimalno ostvarenje od 80 bodova (80 bodova – izvrsno, 0 bodova – izrazito loše).

Tablica 6. Procjena ocjene internih činitelja vrijednosti

	Procjena ocjene	Procjena važnosti
	$X = (A) + (B) + (C) + (D)$	
	$X = (A) 6 + (B) 9 + (C) 7 + (D) 9$	$X = (A) 9 + (B) 10 + (C) 10 + (D) 10$
ΣX	31	39

Izvor: izrada autora.

Suma internih činitelja vrijednosti iznosi 31 bod od mogućih 40 (77,5 %), dok procjena važnosti svih internih činitelja iznosi visokih 39 bodova.

Tablica 7. Procjena ocjene eksternih činitelja vrijednosti

	Procjena ocjene	Procjena važnosti
	$Y = (E) + (F) + (G) + (H)$	
	$Y = (E) 8 + (F) 9 + (G) 9 + (H) 5$	$Y = (E) 9 + (F) 10 + (G) 9 + (H) 10$
ΣY	31	38

Izvor: izrada autora.

Suma eksternih činitelja vrijednosti iznosi 31 bod od mogućih 40 bodova (77,5 %), a procjena važnosti ponovno iznosi visokih 38 bodova što predstavlja značajnu razinu vrijednosti.

Tablica 8. Procjena ocjene vrijednosti turističke destinacije

	Procjena ocjene	Procjena važnosti
	$O = (X) + (Y)$	
	$O = (X) 31 + (Y) 31$	$O = (X) 39 + (Y) 38$
ΣO	62	77

Izvor: izrada autora.

Dobivenim rezultatima istraživanja, kojim je izvršena valorizacija eksternih i internih činitelja, zapaženo je da u postupku valorizacije i eksterni i interni činitelji zauzimaju podjednaku važnost te nije moguće izostaviti jednu grupu činitelja i ostvariti pozitivan rezultat valorizacije. Nadalje, putem važnosti resursa u valorizaciji primjećuje se da se i eksterni i interni činitelji moraju razvijati i nadograditi poštujući načela održivosti sa što manjim intervencijama u prostor uz interaktivne sadržaje koji utječu na nadgradnju osobnog iskustva turista. To je moguće uz edukaciju zaposlenih u turizmu i domicilnog stanovništva, djelujući na svjesnost postojanja značajnog resursa koji je potrebno zaštititi i valorizirati. Razvoj turizma potrebno je sustavno usmjeriti uz kvantitativni i kvalitativni razvoj gospodarskih djelatnosti čiji je *output* sastavni element turističkog proizvoda.

Zaključuje se da samo sustavan pristup u nadgradnji internih i eksternih činitelja ostvaruju značajnu vezu, pa bi turisti ostvarivali dodatnu korist uključenjem u aktivnosti unutar destinacije, a dodana vrijednost takvog koncepta ostvaruje se u vidu više razine dodane vrijednosti samog proizvoda i konzumacije prostora.

Uvažavajući procjenu ocjene i procjenu važnosti, dalje promatramo metodu hedonističkih cijena. Za optimalnu valorizaciju funkciju metode prilagodit ćemo da bude uporabljiva na promatrani prostor.

Ako promotrimo funkciju $p=(T,N,Q)$,

T – ukupnu površinu prostora koji se valorizira,

N – broj jedinica profitnog centra i

Q – kvalitetu okoliša.

Što nam govori da je s pomoću navedene prilagođene funkcije hedonističke metode cijene moguće izračunati svaki od atributa, što u konačnici daje implicitnu cijenu promatranog atributa. Dakle, ako u funkciju uvrstimo procjenu važnosti internih i eksternih činitelja uz uvažavanje prostorno planske dokumentacije, moguće je izvršiti izuzetno učinkovitu valorizaciju prostora s aspekta ekonomske valorizacije i ostvarivanja dobiti. Međutim, ono što je presudno jest da valorizacija prostora bude temeljena i na načelima održivost.

2.3. Prijedlog razvojnog oblika

Konkurentno okruženje turističkih destinacija i dinamično turističko tržište zahtijeva sustavno praćenje i upravljanje promjenama u obliku promjena potreba i očekivanja turista (Vrtodušić Hrgović i Jeličić, 2019). U skladu s navedenim, kada se pokuša identificira pristup koji najbolje opisuje model upravljanja turističkom destinacijom najviše je opisan i istražen IQM pristup (Avelini Holjevac, 2005; Vrtodušić Hrgović i Jeličić, 2019; Foris, Popescu, Foris, 2017; Chimbo et al., 2023; Bilas, Franc i Trifunić 2021; Cetinski i Peršić 2009). Iz svega navedenog zaključuje se da je Integrirani menadžment kvalitete (IQM) pristup koji najbolje opisuje model unaprjeđenja turističke destinacije temeljen na kvaliteti. Koncept IQM-a bazira se na integraciji i suradnji svih dionika turističke destinacije s ciljem maksimiziranja kvalitete u turističkoj destinaciji. Integrirani menadžment kvalitete, za razliku od tradicionalnog pristupa, ne bazira se na pojedinim turističkim poduzećima, već taj pristup podrazumijeva zadovoljenje turista, lokalnog stanovništva te ostalih dionika na turističkom tržištu. Prema Europskoj komisiji, Integrirano upravljanje kvalitetom usmjereno je na uspostavu i unaprjeđenje unutarnje i vanjske kvalitete. Pod unutarnjom kvalitetom percipira se cjelokupni lanac vrijednosti u turizmu, dok se pod vanjskom kvalitetom misli na održivi razvoj turizma i očuvanje izvornih resursa i atrakcija (European Commission, 2000).

Prema provedenom empirijskom istraživanju utvrđuje se da bi model upravljanja i pozicioniranja turizma trebao biti temeljen na polazištima i načelima IQM-a, koji zahtijeva inovativni pristup oblikovanju menadžmenta i

marketinga turističke destinacije te prihvatanje novoga koncepta upravljanja turističkom destinacijom. IQM kombinira četiri činitelja:

- 1) zadovoljstvo turista,
- 2) zadovoljstvo dionika turističke ponude, zatim
- 3) zadovoljstvo domicilne zajednice, te
- 4) razinu kvalitete okoliša (Vrtodušić Hrgović i Jeličić, 2019).

Svaki optimalni sustav mora zadovoljiti i uvjet povratne veze koji omogućava promptno djelovanje na korekciju i unaprjeđenje procesa.

Preduvjeti za uspostavu i implementaciju, a očituju se u šest osnovnih koraka:

- 1) identificiranje ciljeva i definiranju željenog stanja,
- 2) identificiranje subjekata implementacije i upravljanja,
- 3) identificiranje politika i smjernica za stvaranje institucionalnog okvira,
- 4) implementacija,
- 5) identificiranje sustava praćenje i sustav korekcije,
- 6) identificiranje ostvarenih rezultata (European Commision, 2000).

Prema autoru ovoga rada, moguća su tri smjera razvoja:

- 1) zadržavanje postojećeg stanja,
- 2) održiva valorizacija prostora,
- 3) valorizacija prostora samo s generičkim turističkim proizvodom.

IQM uz stratešku ima i operativnu dimenziju, gdje kvaliteta usluge postaje dugoročna strategija, ali se provodi i realizira kroz kraća razdoblja. Odabranim modelom minimiziraju se negativni, a ističu pozitivni utjecaji turizma. Uzimajući u obzir raspoloživu resursnu osnovu, potencijale razvoja, mogućnosti i realna

ograničenja, dolazimo do zaključka da je nužna primjena kombinacija razvojnog scenarija Održive valorizacije prostora. Ostali oblici bivaju neprihvatljivi radi negativnih eksternalija i šteta. U skladu s Agendom 21 za turizam (Krbec, 2000) promatra se procjena činitelja razvojnih oblika kako slijedi:

Tablica 9. Procjena činitelja razvojnih oblika

Činitelj	Modeli razvoja		
	1	2	3
-			
Ekonomska održivost	DA	DA	DA
Socijalna održivost	NE	DA	NE
Ekološka održivost	DA	DA	NE

Tablicom 9 dana je procjena predloženih modela s aspekta održivosti. U skladu s izvršenom procjenom zaključuje se da samo drugi razvojni oblik zadovoljava sve tri razine održivosti. Potonje ostvaruje načela održivog razvoja turizma na regionalnoj i nacionalnoj razini (Jurdana Smolčić, 2003). Zaključuje se da upravljanje i planiranje usmjerava prema optimalnom iskorištavanju turističke resursne osnove. Model obuhvaća dugoročni razvoj turizma uz uvažavanje sva tri načela održivosti iz Agende 21, uz suglasje svih dionika sektora. Valorizaciju prostora potrebno je izvršiti uz poštivanje načela održivosti te valorizacijom ostvariti zadovoljavajuću razinu razvoja.

3. ZAKLJUČAK

Za provođenje ekonomske valorizacije turističkih potencijala potrebno je izvršiti promidžbu destinacije u skladu s elementima turističke ponude. Planiranje budućeg razvoja treba usmjeriti na one aspekte koji su u procjeni ocijenjeni niskim bodovima, ali isto tako na višoj razini ekonomski valorizirati one rangirane visoko. Ispravno izvršena ekonomska valorizacija potencijala koji su osnova turističke ponude kao reperkusiju izvodi povećanje multiplikativnog efekta turizma.

Glavni cilj valorizacije prostora treba biti njegovo očuvanje i zaštita, uz održivo korištenje i stvaranje dodane vrijednosti sadržajima koji nadopunjuju potrebe domicilnog stanovništva i turista. Samo valorizacijom prostora koji će zadovoljiti sve dionike postiže se optimalna valorizacija koja postaje dodanom vrijednosti. Razlog tomu što je prostor, pa tako i prostor uvale Blaz, turistički atraktivan, time i ekonomski upotrebljiv i iskoristiv u vidu svakodnevnog života

šireg okruženja. Upućuje se na sustavni pristup valorizaciji prostora i sadržaja, a prema zahtjevima Agende 21 koji maksimiziraju koristi za sve dionike. Dakle, s jedne strane DMO treba usuglasiti karakter sadržaja, jedinice lokalne samouprave stvoriti institucionalne uvjete za obavljanje djelatnosti, a sve s ciljem razvoja. Na teoretskoj razini prvi korak sustavnom pristupu u valorizaciji prostora jesu upravo očekivanja, upotreba ekonomskih metoda valorizacije te načela održivosti, a sve s ciljem stvaranja dodane vrijednosti. Limitacije istraživanja očituju se u relativno kratkom periodu istraživanja te bi bilo potrebno promatranje proširiti na duže razdoblje. Također, limitacija istraživanja odnosi se i na dostupnost ispitanika za istraživanje s vjerodostojnim odgovorima. Nadalje, limitacija istraživanja vezuje se i za nedostatak službenih statističkih podataka. Rezultati istraživanja predstavljaju polazišnu osnovu za buduća istraživanja. Sugerira se da buduća istraživanja budu usmjerena unutar istraživanja stavova, procesa odabira destinacije te procesu sukreiranja doživljaja unutar destinacija. Potonji pristup omogućio bi sagledavanje cjelokupnog procesa u stvaranju dodane vrijednosti i predviđanju budućih trendova u turizmu.

LITERATURA

1. Anić, V. 2004. *Rječnik hrvatskog jezika*, Novi Liber, Zagreb
2. Antolović, J., 1999. *Ekonomsko vrednovanje graditeljske baštine*, Mikrorad, Zagreb.
3. Avelini Holjevac I., 2005. *Integralni menadžment kvalitete (IQM) u turističkim destinacijama*. Opatija: Fakultet za turistički i hotelski menadžment
4. Bilas, V., Franc, S., Trifunić, L., 2021. Guidelines for Quality Management in Tourism: the Case of Zagreb County, Hamarcu, H, Yucebas, F., ur. *The proceeding Book of the 8.th Conference on social sciences&humanities*, Ispec Institute, Bingol, 422-435
5. Chimbo, C.A.O et al., 2023. Integration of quality management sytems in tourism destination: implications and benefits for sustainability and competitiveness. *Journal of business and entrpreneurial studies*, Vol 7-3, 83-89
6. Cetinski, V., Perišić M., 2009. IQM – Integrirani menadžment kvalitete turističke destinacije. u Blažević, B., Peršić M., ur. *Turistička regionalizacija u globalnim procesima*, Fakultet za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu Sveučilišta u Rijeci, 148-151
7. Cohen, E., 1995. Contemporary tourism – trends and challenges: sustainable authenticity or contrived post-modernity? Butler, R., Pearce, D. ur. *Change in Tourism. People, Places, Processes*, London and New York: Routledge.
8. European Commission, 2000. *Towards quality urban tourism - Integrated quality management (IQM) of urban tourist destiantions*. Luxembourg: European Commission.
9. European commission, 2000. *Towards quality coastal tourism, Integrated quality management (IQM) of coastal tourist destinations*. Enterprise Directorate-General, Tourism Unit, Brussels.
10. Foris, D, Popescu M, Foris, T., 2017. A Comprehensive Review of the Quality Approach in Tourism. U Butowski, L., ur. *Mobilities, Tourism and Travel Behavior – Contexts and Boundaries*, Intech, Ava.
11. Gržinić, J., 2020. *Turističke atrakcije – nastanak, razvoj i utjecaji*. Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Pula
12. Krbec, D., 2000. Agenda 21 za turizam, u *Znanost i društvene promjene*, Zagreb: Hrvatsko društvo za sociologiju.
13. Kušen, E., 2002. *Turistička atrakcijska osnova*, Zagreb: Institut za turizam.
14. Laws, E., 1995. *Tourist destination management: issues, analysis and policies*, London: Routledge.
15. Lew, A.A., 1987. A framework of tourist attraction research, *Annals of tourism research*, 14(4), 553-575
16. Perdue, R., 2002. Perishability, yield management and cross product elasticity, *Journal of travel research*, 41(1): 15-22.
17. Petz, B., 2010. *Uvod u psihologiju*, Zagreb: Naklada slap.
18. Popesku, J., 2002. Definisanje strategijskog okvira povratka Srbije na međunarodno turističko tržište. *Hotelska kuća*, Zbornik radova IV. Simpozijuma, Beograd: Ugoprogres.

19. Rudancic-Lugaric, A., 2014. Integrated Quality Management of a Tourist Destination – The Key Factor in Achieving a Competitive Advantage. *Interdisciplinary Management Research*, Josip Juraj Strossmayer University, Osijek, Vol. 10, 312-331
20. Popesku, J., 2004. Konkurentnost i održivost turističke destinacije-preduslov uspešnosti marketinga hotelske kuće. *Hotelska kuća*, Zbornik radova V. Simpozijuma Beograd: Hores.
21. Rojek, C. i Urry, J., 1997. *Touring Cultures; Transformations of Travel and Theory*. London: Routledge.
22. Smolčić Jurdana, D., 2003. Tržišna uvjetovanost menadžmenta okoliša u turizmu. *Tourism and hospitality management* 9 (2); 153-162.
23. Stojanović, J., 2006. Turistička valorizacija nacionalnog parka Sutjeska, *Scientific conference: Management of forest ecosystems in national parks and other protected areas*, Book of Papers, Jahorina - NP. 445 – 450.
24. UNWTO, 2017. *Practical Guidelines for Integrated Quality Management in Tourism Destinations – Concepts, Implementation and Tools for Destination Management Organization*, Madrid
25. Urry, J., 1990. *The tourist gaze: leisure and travel in contemporary societies*. Sage, London.
26. Vrtodušić Hrgović, A., Jeličić, A.D., 2019. Mjerenje i ocjenjivanje kvalitete turističke destinacije - QUALITEST u Drljača, M. (ur.) *20. Međunarodni simpozij o kvaliteti Kvaliteta - jučer, danas, sutra*. Zagreb: Hrvatsko društvo menadžera kvalitete; 333-340.
27. Weber, S., Mikačić, V., 1998. *Osnove turizma*, Školska knjiga, Zagreb.

VALORIZATION OF BLAZ BAY AS A TOURIST ATTRACTION

SUMMARY

In modern tourism, it is impossible to avoid defining the concepts of attraction and attractiveness. The perception of tourist attractions as predominantly visual sensations that arouse emotions in tourists has been greatly expanded. Tourist attractions, potential and real, are tourist resources that can attract or already attract tourists. If one accepts the complex consideration of tourist attractions as the base of the entire tourist system, that is, "what attracts visitors" and the primary condition for the development of tourism in a destination.

It explicitly shapes the subject of research of this work, which is manifested in the analytical judgment about the role of attractive factors in attracting tourists and the future differentiation of the chosen tourist destination.

The aim of this paper is to define and propose a theoretical basis for the valorization of the separated area with the purpose of raising the quality of the tourist service. In order to achieve the goal, empirical research was conducted with the purpose of determining the importance of individual factors in the assessment of space valorization. Although the research methodology was defined by previous research and EU guidelines, it was additionally adapted to increase the credibility of the results, and is based on the assessment of internal and external factors of the value of the tourist destination.

The area of the Blaz cove, i.e. the narrower area with the ruins of the mills, and is currently not activated for tourism (except for minor contents) or valorized, since the basic elements such as accessibility or the possibility of tourist exploitation are not included. Which means that the purpose of the valorization of the area of the Blaz bay should be the preservation and protection of the area with sustainable use enhanced by added value in the form of new contents that meet the needs of tourists as well as the resident population.

Key words: valorization, attractiveness, tourist attraction, space, Blaz

RAČUNOVODSTVO KROZ POVIJEST – OD GLINENIH PLOČA DO UMJETNE INTELIGENCIJE

Robert Zenzerović

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli

Fakultet ekonomije i turizma „Dr. Mijo Mirković” Pula, Hrvatska

robert.zenzerovic@unipu.hr

SAŽETAK

Natrag se ne može, moguć je i prirodan samo put naprijed. To znači put u smjeru ekonomskog razvitka, ulaženje u punu civilizaciju. Jedna je to od brojnih izrečenih misli istaknutoga istarskog i hrvatskog erudita, Mije Mirkovića. Na tragu izrečenoga te u nastojanju da se sumiraju povijesne nalazi na međunarodnoj razini, ističući pritom značenje još jedne važne hrvatske ličnosti – Benedikta Kotruljevića kao međunarodno relevantnog aktera u analiziranom području, radom je sustavno i cjelovito prikazan povijesni razvoj računovodstva. Povijesni razvoj računovodstva i s njim povezanih područja poput revizije poslužio je kao temelj za kritičko promišljanje o trenutačnom stanju, ali i budućnosti računovodstva kao javno odgovorne djelatnosti, odnosno profesije na čije se usluge i proizvode posredno oslanja najšira javnost, iako je toga rijetko svjesna.

Računovodstvo je kroz povijest bilo pretežito vezano za evidenciju poslovnih događaja te su informacije koje je ono generiralo predstavljale ishodište za provođenje brojnih istraživanja kako na razini pojedinog gospodarskog subjekta tako i na razini gospodarstva kao cjeline. Kao i svaki drugi znanstvenik koji izučava ekonomske zakonitosti tako se i Mijo Mirković u svojim djelima oslanjao na agregirane računovodstvene informacije na temelju kojih je izvodio znanstveno utemeljene zaključke. Suvremeno računovodstvo nadilazi samu evidenciju poslovnih događaja. Ono je postalo jezik poslovanja kojim mnogobrojni dionici komuniciraju u obavljanju svakodnevnih aktivnosti, a kvaliteta same komunikacije postala je značajan čimbenik uspjeha pa i opstanka gospodarskih subjekata.

Ključne riječi: Računovodstvo, revizija, povijest računovodstva, Benedikt Kotruljević

1. UVODNA RAZMATRANJA

Računovodstvena literatura upotrebljava različite pristupe definiranju računovodstva koji su posljedica različitih polazišta njegove tehničke osnove te korisnika i ciljeva izvještavanja. Prvi pristup računovodstvo definira kao vještinu evidentiranja, klasificiranja i sumiranja u novcu izraženih poslovnih transakcija te interpretaciju rezultata te vještine (Brozović et al., 2021). Drugi pristup računovodstvo promatra kao znanstvenu disciplinu te pod njim podrazumijeva logično rasuđivanje na temelju uspostavljenih načela koja pružaju opći okvir u kojem djeluje računovodstvena praksa, ali i vodič za razvoj nove prakse i postupaka (Hendriksen, 1963: 1). Računovodstvo se može definirati i s aspekta funkcije koju u poduzeću ima pa tako računovodstvo predstavlja uslužnu aktivnost poduzeća koja opskrbljuje sve zainteresirane strane računovodstvenim informacijama. Suvremeni pristup računovodstvu odnosi se na razmatranje računovodstva kao dijela upravljačkoga informacijskog sustava (Zenzerović, 2007: 29). Tako se računovodstveni informacijski sustav može definirati kao sveukupnost ljudi, opreme, računalnih programa, pohranjenih podataka, načina i metoda njihove organizacije, komunikacijskih i mrežnih veza te organizacijskih postupaka, koji omogućuju prikupljanje, razvrstavanje, evidentiranje, sumiranje, pohranjivanje podataka i informacija te sastavljanje i predočavanje računovodstvenih informacija zainteresiranim korisnicima (Zenzerović, 2007: 33).

Računovodstvo pruža temelj, odnosno stvara informacijsku podlogu za svako istraživanje koje se oslanja na financijske podatke o poslovnim transakcijama, bez obzira radi li se o podacima na mikro razini poslovnog subjekta ili agregiranim podacima na makro razini, odnosno razini općine, grada regije ili zemlje. Upravo se potonjim nerijetko služio i Mijo Mirković u svojim brojnim promišljanjima o trgovinskoj, industrijskoj i agrarnoj politici te razmatranju ekonomske strukture Jugoslavije.

Svrha je ovoga rada istaknuti važnost transparentnosti poslovanja, ali i potaknuti čitatelje na stjecanje osnova računovodstvene pismenosti kao dijela financijske pismenosti. Navedena svrha ostvaruje se kratkim pregledom vrlo opsežne tematike povijesnoga razvoja računovodstva u okviru čega će se prikazati razvoj ove javno odgovorne profesije tijekom proteklih nekoliko tisućljeća, što je u hrvatskoj računovodstvenoj literaturi, ali i literaturi koja se bavi poviješću, zapostavljeno. Prikaz omogućuje čitateljima stjecanje uvida u ulogu i važnost računovodstva tijekom više tisućljeća poistovjećujući u posljednjem poglavlju računovodstvo sa suvremenim jezikom poslovanja kojim mnogobrojni dionici komuniciraju i na kojem temelje svoje poslovne odluke. Unatoč tome što je u začecima računovodstvene profesije ona bila cjenjenija nego što je to danas, računovođe i dalje „sjede s desna“ osobama koje zauzimaju vodeće pozicije te

predstavljaju važne savjetnike donositeljima odluka što ukazuje na važnost proučavanja ove grane društvenih znanosti.

2. ZAČECI RAČUNOVODSTVA U MEZOPOTAMIJI

Računovodstvo kao jezik poslovanja svoj razvoj duguje pronalasku pisma, brojevnih sustava i novca. Pronalazak i razvoj pisma zajedno s razvojem brojevnih sustava osigurao je zaštitu od zaborava i omogućio evidenciju jednostavnih poslovnih transakcija broj kojih je sve više rastao uslijed povećanja obujma trgovine te korištenja novca kao sredstva razmjene. Evidencija predstavlja temeljnu računovodstvenu funkciju poznatu pod terminom knjigovodstvo, usporedno s kojom te iz koje su proizašle ostale računovodstvene funkcije: računovodstvena kontrola, računovodstvena analiza, računovodstveno planiranje i računovodstveno informiranje. Valja napomenuti da rezultati dosadašnjih istraživanja nedvosmisleno potvrđuju činjenicu da se sustav dvojnoga knjigovodstva pojavio tijekom renesanse u Italiji, dok se prije koristilo tzv. jednostavno knjigovodstvo kod kojega se učinci poslovnoga događaja knjiže samo jednom bez povezanoga knjiženja na drugoj poziciji što je karakteristično za dvojno knjigovodstvo.

Počeci pismovnih sustava datiraju već u IV. tisućljeće pr. Kr. u civilizacijama Mezopotamije (Hrvatska enciklopedija). Sumerani, Akadani, Asirci i Babilonci naseljavali su navedeno područje iz kojega potječu neki od najstarijih pronađenih zapisa¹ koji ukazuju na začetke računovodstva, odnosno njegove temeljne funkcije, knjigovodstva. Usporedno s razvojem gospodarstva javila se potreba za regulacijom društvenih odnosa općenito te je u 18. st. pr. Kr. babilonski kralj Hamurabi donio poznati Hamurabijev zakonik. Zakonikom je među ostalim navedeno da (Marković) „Interes za novac, koliko je primio, zabilježiti će, i dana koga se obračunavaju platiti će trgovac.“ Navedeno u današnjem kontekstu znači da je trgovac primljenu zaradu dužan evidentirati. Mezopotamski ekvivalent današnjega računovođe bio je pisar. Njegove dužnosti bile su slične, pa čak i opsežnije od onih koje obavlja današnji računovođa, budući da je morao jamčiti usklađenost trgovačkih ugovora sa zakonskim normama (Alexander, 2002: 3).

1 Najstariji pisani dokument pronađen je u ruševinama grada Uruka na području Mezopotamije te datira iz razdoblja oko 3.500 godine pr. Kr. Radi se o glinenoj ploči koja sadrži tekst pisan protoklinastim pismom, a prikazuje izračunavanje količine sirovina potrebnih za nekoliko isporuka žitarica i piva.

3. RAČUNOVODSTVO U DREVNIM CIVILIZACIJAMA

Većina literature koja elaborira računovodstvenu povijest usmjerena je na Mezopotamiju kao kolijevku civilizacije u kojoj su nastale prve poznate skupine gradova. Želimo li međutim, dobiti cjelovitu sliku povijesnoga razvoja računovodstva, u razmatranje moramo uzeti i ostale velike civilizacije koje su ostavile značajan trag u povijesti. U nastavku su stoga opisani začeci računovodstva u Egiptu, Grčkoj, Rimu, Kini, Indiji te pretkolumbovskim civilizacijama Sjeverne i Južne Amerike.

3.1. Razvoj računovodstva u Egiptu

Društveno politički poredak u Egiptu vezivao je računovodstvenu profesiju ponajviše za centralnu vlast, odnosno malobrojne vlasnike zemlje. U Egiptu su naime, vođeni opsežni zapisi, posebno za mrežu kraljevskih skladišta gdje su pohranjena dobra prikupljena u obliku nameta, odnosno poreza. Knjigovođe povezani sa svakim skladištem održavali su pažljive zapise, koje je provjeravao složeni interni sustav verifikacije (*Accounting In Ancient Egypt, China, Greece and Rome*). Egipćani su također provodili periodične revizije računa te se, zajedno s Perzijancima, smatraju začetnicima revizijske profesije. Računovodstvene evidencije u drevnom Egiptu bile su opsežnije nego u Mezopotamskim civilizacijama, što je ponajviše posljedica korištenja papirusa koji omogućuje jednostavniju evidenciju i manipulaciju. Unatoč tome i dugogodišnjem opstanku drevnoga Egipta, računovodstvena profesija nije nadišla jednostavnu evidenciju što je vjerojatno posljedica nepismenosti najvećega dijela stanovništva, slaboga korištenja kovanoga novca kao sredstva razmjene i centraliziranoga sustava upravljanja.

3.2. Razvoj računovodstva u Grčkoj

Računovodstvo u antičkoj Grčkoj nadovezalo se na dosegnuti stupanj razvoja ostvaren u drevnom Egiptu. Ono je tako pratilo razvoj društveno-gospodarskih odnosa kojemu je značajno doprinijelo intenzivnije korištenje kovanog novca² te posljedično razvoj bankarstva. Bankarstvo je osobito doprinijelo intenzivnijem razvoju računovodstvenih evidencija prateći brojne transakcije o depozitima i kreditima te transferima novca na udaljene lokacije.

2 Smatra se da kovanje prvog zlatnog, srebrnog novca i novca od elektruma (prirodne slitine zlata i srebra) počinje u 7. st. pr. Kr. Kao mjesta prvih kovnica najčešće se spominju područja Lidije i Jonije, smještene u maloj pokrajini zapadne Anatolije, danas dijela moderne Turske. U najvećem broju literarnih citata spominje se godina 660. pr. Kr. (Kovač, 2020: 5).

Značajnu ulogu u razvoju računovodstvene profesije imao je i javni sektor. Nositelji vlasti u antičkoj Grčkoj kao kolijevci demokracije morali su osigurati nadzor nad javnim financijama. Stoga su članovi atenske Narodne skupštine donosili zakone o financijskim pitanjima te nadzirali prikupljanje i trošenje javnih sredstava posredstvom 10 državnih računovođa, izabраних ždrijeбом (Alexander, 2002: 4).

3.3. Razvoj računovodstva u Rimu

Računovodstvene evidencije u Rimu dosegle su svojevremeno najviši stupanj razvoja koji je proizašao iz potrebe za oporezivanjem i određivanjem prava građana. Naime, glave građanskih obitelji u Rimu ili od njih zaduženi pojedinci vodili su knjigu dnevnih primitaka i izdataka u slobodnoj formi poznatu pod imenom *adversaria* te *codex rationum* koji se smatra poslovnom knjigom kakvu danas poznajemo, a koja je pružala informacije o ekonomskoj i financijskoj poziciji pojedinca.

U Rimu je bio održavan sofisticiran sustav provjere i utvrđivanja stanja vladinih prihoda i izdataka putem *quaestora*, koji su upravljali riznicom, podmirivali troškove vojske i nadgledali vladine knjige. Javne račune redovito je pregledavalo revizorsko osoblje, a *quaestori* su bili dužni polagati račune svojim nasljednicima i rimskom senatu po završetku mandata (Alexander, 2002: 4). Jedna od najznačajnijih računovodstvenih inovacija u periodu Rimskoga Carstva bila je izrada godišnjih budžeta kojima se nastojalo uravnotežiti javne prihode i rashode.

U znanstvenim krugovima i danas postoji debata o postojanju sustava dvojnoga knjigovodstva za koje neki autori smatraju da je razvijeno u periodu i na prostoru Rimskoga Carstva. Nedvosmisleni dokazi o tome i dalje ne postoje te se Benedikt Kotruljević uz Lucu Pacioliја smatra prvim autorom koji je javno objavio djelo u kojem se spominje dvojno knjigovodstvo koje se i danas koristi. Poznati američki proučavatelj računovodstvene povijesti Ananias Charles Littleton navodi sljedećih sedam ključnih elemenata zbog kojih se dvojno knjigovodstvo razvilo u 14. stoljeću u Italiji, a ne u antičkoj Grčkoj ili Rimu:

- 1) privatno vlasništvo: mogućnost promjene vlasništva; knjigovodstvo se bavi evidentiranjem podataka o imovini i imovinskim pravima,
- 2) kapital: bogatstvo koje se produktivno koristi; inače bi trgovina bila beznačajna te ne bi postojali krediti,

- 3) trgovina: razmjena dobara na širokoj razini; čisto lokalna trgovina u malom volumenu ne bi stvorila poticaj za oblikovanje organiziranoga sustava koji bi zamijenio postojeći nered u vođenju evidencije,
- 4) kredit: trenutna upotreba budućih dobara; bilo bi malo poticaja za evidentiranje trenutačno dovršenih transakcija,
- 5) pisanje: mehanizam za izradu trajnoga zapisa na zajedničkom jeziku, s obzirom na ograničenja ljudskog pamćenja,
- 6) novac: zajednički nazivnik za brojne razmjene; nema potrebe za knjigovodstvom osim ako ono transakcije ne svodi na skup novčanih vrijednosti,
- 7) aritmetika: sredstvo za izračunavanje novčanih detalja posla. (Littleton, 1933)

3.4. Razvoj računovodstva u Kini

Drevne civilizacije istoka baštine dugu povijest računovodstva koju im je također omogućio razvoj pisma, brojevnih sustava te uporaba novca. Ostaci školjki i kostiju iz vremena dinastije Shia (2205. – 1766. pr. Kr.) ukazivali su na zapise o vrstama i količini dobara i stoke. Pismo i brojevni sustavi bili su u to vrijeme u upotrebi što dodatno argumentira rane začetke računovodstva u Kini. Prvi stadij razvoja računovodstva protezao se kroz tri dinastije: Shia i Shang (1766. – 1122. pr. Kr.) te Zhou (1122. pr. Kr. – 250. n. Kr.). U tom periodu transakcije su bilježene kronološki porabom tehnika jednostavnoga knjigovodstva i riječima. Također, termin „računovodstvo“ (*Kwai-ji*) službeno je uspostavljen u ranom dijelu Zhou dinastije (Lee) koja je privukla pozornost mnogih istraživača računovodstvene povijesti. Tako Chatfield smatra da u području procedura vezanih za interne kontrole, budžetiranje i reviziju, Zhou dinastija vjerojatno nije imala premca u tadašnjem antičkom svijetu (Chatfield, 1974). U periodu feudalnoga društva nakon Zhou dinastije računovodstvo bilježi sporiji razvoj. Ipak, izdvajaju se dva značajna doprinosa kineskoga društva računovodstvenoj profesiji. Prvi se odnosi na uspostavu državnog ureda za reviziju (*bi bu*) zaduženoga za provođenje fiskalnoga nadzora tijekom dinastije Tang (618. – 907.), dok je drugi doprinos sadržan u razvoju složenoga sustava državnoga računovodstva tijekom dinastije Song (960. – 1279.).

3.5. Razvoj računovodstva u Indiji

Začeci računovodstva u Indiji sežu u period civilizacija vezanih za rijeku Ind koje su tamo boravile od 3300. – 1500. pr. Kr. Prvi dokazi koji upućuju na korištenje sofisticiranih metoda praćenja poslovnih događaja vezuju se pak za Vedski period koji je trajao od 1500. – 600. pr. Kr. Među povjesničarima ekonomije i računovodstva posebno mjesto zauzima Kautilya ili Chanakya sa svojim pisanim remek djelom iz 4. stoljeća pr. Kr. naziva *Arthashastra*. Radi se o indijskom traktatu o vladanju, političkoj strategiji te ekonomiji u kojem je iznimno razrađen sustav evidencije poslovnih događaja, ali i revizija. Kautilya je razvio knjigovodstvena pravila evidencije i klasifikacije poslovnih događaja, sustav budžetiranja te naglasio kritičnu ulogu nezavisnih periodičnih revizija i predložio formiranje dva važna, ali nezavisna ureda – Riznicu i Kontroling-Reviziju. Vjerovao je da su navedene mjere nužne, ali ne dovoljne kako bi se eliminiralo prijevarno računovodstvo te je osobiti naglasak stavljao na ulogu etike smatrajući etičke vrijednosti kao vezivno tkivo koje povezuje društvo i promiče gospodarski napredak (Sihag, 2004: 125). U kasnijem periodu tekstovi su džainističke i budističke tradicije također raspravljali o etičkim aspektima trgovine te su elaborirali određene računovodstvene teme.

3.6. Razvoj računovodstva u pretkolumbovskim civilizacijama Amerika

Pretkolumbovske civilizacije odnose se na termin kojim se označavaju autohtone civilizacije Sjeverne, Srednje i Južne Amerike među kojima su najpoznatije civilizacije Maje, Inka i Asteka. Uz njih poznati su još narodi Olmeka, Tolteka, Teotihuakanaca, Zapoteka, Mixteka, Moche i Chibicha. Veliki broj tih civilizacija nije imao pismo što se smatra nužnim preduvjetom razvoja računovodstva te je stoga u nastavku rada fokus usmjeren na tri u javnosti najpoznatije civilizacije.

Maje, jedna od najvećih svjetskih civilizacija obuhvaćala je skupinu srodnih indijanskih naroda koji su nastanjivali područje Srednje Amerike, odnosno današnji Meksiko, Belize, Gvatemalu, Honduras i El Salvador još od prapovijesti. Maje su koristile kompleksni sustav hijeroglifskog pisma i brojevnii sustav koji im je omogućio evidentiranje poslovnih događaja vezanih za trgovačke transakcije i poljoprivredu.

Vladavina Inka započinje početkom 13. i traje do sredine 16. stoljeća. Carstvo se na vrhuncu prostiralo duž zapadne obale Južne Amerike u dužini od 4500 km te je tada predstavljalo najveću civilizaciju zapadne Zemljine polutke. Arheološki nalazi ukazuju da je razvoju računovodstva u carstvu Inka najviše doprinijelo

korištenje *kipua*, sprava s čvorovima na nitima koji su se koristili za birokratsko bilježenje i komunikaciju u velikom carstvu.

Asteci su predstavljali moćan narod koji je u 15. i 16. stoljeću vladao velikim carstvom na području današnjeg južnog Meksika. Složena struktura Astečkoga carstva zahtijevala je složeni računovodstveni sustav koji je sposoban pratiti ekonomske aktivnosti. Istovremeno, razvoj privatne inicijative u astečkom društvu, osobito na području trgovine, rezultirao je potrebom za vođenjem računovodstvenih evidencija pri čemu je u pojedinim slučajevima bio angažiran veći broj osoblja kao ispomoć u bilježenju transakcija i kontroli poslovanja.

4. SREDNJI VIJEK I RAČUNOVODSTVO – RAZDOBLJE STAGNACIJE

Razvoj računovodstva u najvećem dijelu srednjega vijeka karakterizirala je stagnacija. Dok je računovodstvo u periodu Rimskoga Carstva bilo propisano centralnim pravnim normama tog vremena, srednjovjekovno knjigovodstvo bilo je lokalizirano i usredotočeno na institucije feudalnoga imanja. Sustavi riznice i feudalnih imanja zahtijevali su delegiranje ovlasti nad imovinom od vlasnika na stvarne posjednike, odnosno korisnike. Stoga je glavna zadaća računovodstva u tom razdoblju bila omogućiti vladi ili vlasnicima imovine nadzor nad posjednicima, odnosno korisnicima koji su uglavnom spadali u niže društveno slojeve (Alexander, 2002: 6). Iako nije bilo standardizirano, srednjovjekovno računovodstvo institucija postavilo je temelje doktrinama upravljanja, a srednjovjekovno razdoblje stvorilo je uvjete za brzi napredak tehnologije računovodstva koji se dogodio tijekom renesanse (Chatfield, 1974).

Dostupna literatura o povijesti računovodstva ukazuje da se prije 13. stoljeća periodično računovodstveno izvještavanje srednjovjekovnih kompanija sastojalo samo od popisivanja imovine (Adamo et al., 2020: 63). Tijekom 13. stoljeća, s porastom broja kompanija i snažnim razvojem međunarodne trgovine, povećana složenost poslovanja uzrokovala je postupno usavršavanje računovodstvenih praksi, uglavnom onih vezanih za bankarske operacije (Sangster, 2015).

Tek tijekom 14. stoljeća (koje obilježava postupan i neprekidan prijelaz sa sustava jednostavnog na dvojno knjigovodstvo) dogodilo se širenje prakse zatvaranja i istodobnoga ponovnog otvaranja računa u svrhu izvještavanja (Adamo et al., 2020: 63).

Razlozi širenja ove prakse mogu se povezati s neizbježnom potrebom za izvještavanjem partnera (Ceccherelli, 1914; Luther, 2003), potrebom trgovaca da kontroliraju i upravljaju trendom gospodarske aktivnosti (Perrone, 1997:

140) te izbjegavanjem poslovnih neuspjeha koji su zabilježeni tijekom četrnaestoga stoljeća među važnim toskanskim kompanijama. U tom kontekstu, sastavljanje bilance u neredovitim vremenskim razmacima ili za višegodišnje periode postupno je zamijenjeno redovitim rokovima, često temeljenima na poslovnim rezultatima godišnjega računovodstvenog razdoblja.

Iako se prvi spomeni sustava dvojnoga knjigovodstva odnose na period srednjeg vijeka, zbog njihovog značaja bit će obrađeni u zasebnom poglavlju.

5. ROĐENJE DVOJNOG KNJIGOVODSTVA – BENEDIKT KOTRULJEVIĆ I LUCA PACIOLI

Moderno dvojno knjigovodstvo kakvo danas poznajemo u primjeni je od 14. stoljeća. Italija iz perioda renesanse smatra se kolijevkom sustava koji je u primjeni kod većine poslovnih subjekata i danas, a nastao je kao posljedica povećane gospodarske aktivnosti, osobito trgovine i bankarstva. Tome je pridonijelo i redovito korištenje arapskih brojki za potrebe praćenja sve opsežnijih poslovnih događaja.

Iako među povjesničarima postoje brojne rasprave o podrijetlu dvojnoga knjigovodstva pri čemu jedni smatraju da ono datira iz vremena antičkog Rima (npr. Cantu, 1893), dok drugi idu korak dalje i navode da su civilizacije iz područja današnje Indije prve koristile metode dvojnoga knjigovodstva, pisani dokazi nedvojbeno upućuju na njegov razvoj na području današnje Italije te ističu Dubrovčanina Benedikta Kotruljevića kao prvog autora koji je u pisanoj formi sistematizirao dvojno knjigovodstvo. U međunarodnoj računovodstvenoj literaturi najčešće se spominje ime Luce Pacioli, ali on se sam nikada nije smatrao ocem dvostrukoga knjigovodstva. Trideset i šest godina prije njegove monumentalne rasprave o tom predmetu u djelu *Summa de arithmetica, geometria, proportioni et proportionalita* (*Sve o aritmetici, geometriji, proporcijama i proporcionalnosti*), Benedikt Kotruljević napisao je djelo *Delia Mercatura et del Mercante Perfetto* (*O trgovini i savršenom trgovcu*, 1458), koje je uključivalo opis mnogih značajki dvojnoga knjigovodstva. Iako ovo djelo nije bilo objavljeno više od stoljeća, Pacioli je bio upoznat s rukopisom i pripisivao je Kotruljeviću zaslugu za sistematizaciju metode dvojnoga knjigovodstva (Alexander, 2002: 9).

Benedikt Kotruljević (1416. – 1469.) bio je hrvatski trgovac, ekonomist, diplomat i humanist rođen u Dubrovniku koji je djelovao na napuljskom dvoru u službi aragonskog kralja Alfonsa V. Njegovo djelo *O trgovini i savršenom trgovcu* izdano je 1573. godine iako je prvi dio izvornog teksta naziva *Il libro dell'arte di Mercatura* (*Knjiga o vještini trgovanja*) nastao 1458. godine. O

trgovini i savršenom trgovcu djelo je sastavljeno od četiri knjige. Prva knjiga, *Knjiga o vještini trgovanja*, kroz 19 poglavlja raspravlja o biti i definiciji trgovine, osobinama trgovca, poslovnim uzancama i načinima postupanja u pojedinim trgovačkim poslovima. Ova knjiga, odnosno njezina dva poglavlja zauzimaju osobito mjesto u povijesti računovodstva. Trinaesto poglavlje naziva *O tome kako treba voditi knjige po trgovačkim pravilima* elaborira razloge vođenja evidencija te razrađuje tri vrste poslovnih knjiga kao i način evidencije poslovnih događaja. U devetnaestom poglavlju naziva *Obračun treba raditi svakih sedam godina* Kotruljević navodi da trgovac mora sravniti svoje račune, napraviti obračun i utjerati dugove (Kotrulj, 2009: 403). U drugoj knjizi *O vjeri koja dolikuje trgovcu* kroz četiri poglavlja opisani su religijski elementi trgovčeva života. Treća knjiga *O građanskom životu trgovca* sadržava ukupno 18 poglavlja u kojima se iznose poželjne osobine trgovca, odnosno poduzetnika toga vremena. Posljednja, četvrta knjiga *O trgovcu i sposobnosti upravljanja kućanstvom* obuhvaća 10 poglavlja kroz koja su opisani svi bitni elementi trgovčeve obitelji i doma. Promatrano u cjelini, djelo Benedikta Kotruljevića može se smatrati jednim od prvih traktata o poduzetniku i poduzetništvu s prijelaza iz srednjeg u novi vijek.

Luca Pacioli (1445. – 1517.) bio je cijenjeni talijanski matematičar i suradnik Leonarda da Vincia. Njegova peta knjiga *Sve o aritmetici, geometriji, proporcijama i proporcionalnosti* temu algebre i vođenja poslovnih knjiga po prvi put javnosti predstavlja na govornom talijanskom jeziku, s obzirom na to da su dotad sva djela navedenu tematiku obrađivala na latinskom. U svom opsežnom djelu od 300-tinjak stranica računovodstvu i poslovnoj praksi posvetio je 36 kratkih poglavlja obrađenih na 26 stranica. *Particularis de Computis et Scripturis*, odnosno *Pojedinosti računa i njihovo evidentiranje* naziv je dijela knjige u kojem su vrlo detaljno obrađeni postupci evidentiranja poslovnih događaja, odnosno vođenja poslovnih knjiga te sastavljanja izvještaja. Radi se o prvom djelu koje je sustavno, iznimno detaljno i na jeziku dostupnom svom pismenom stanovništvu prikazalo računovodstveni proces te bi se ono moglo okarakterizirati kao prva moderna računovodstvena literatura. Luca Pacioli koristio je bitno detaljniji pristup razradi računovodstvene materije svojstven njegovoj vokaciji kao matematičara za razliku od Benedikta Kotruljevića koji materiji pristupa ponešto šire. Na temelju dostupnih povijesnih izvora može se zaključiti da je upravo Benedikt Kotruljević ostavio prvi pisani trag o sustavu dvojnoga knjigovodstva kakvo i danas koristimo, dok je Luca Pacioli detaljnije razradio cjelokupni računovodstveni proces sa svim pripadajućim evidencijama i procedurama od kojih se mnoge i danas koriste.

6. INDUSTRIJSKA REVOLUCIJA I SUVREMENO RAČUNOVODSTVO

Industrijska revolucija predstavljala je period značajnih gospodarskih i društvenih promjena. Rast i razvoj velikih poduzeća, diversifikacija vlasničke strukture, postupno razdvajanje funkcije vlasništva od upravljanja, porast složenosti poslovnih i financijskih transakcija rezultirali su rastućim potrebama za točnijim i pravovremenim informacijama, što je rezultiralo promjenama u računovodstvenim praksama te daljnjem razvoju revizijske profesije. Računovodstvo je moralo obuhvatiti rastući broj transakcija te pružiti odgovarajuće informacije sve brojnijim dionicima što je zahtijevalo angažman većeg broja kompetentnog računovodstvenog osoblja. Budući da je industrijska revolucija najveći zamah imala na području središta Britanskoga Carstva, odnosno Velike Britanije, za navedeni prostor vezan je i razvoj moderne računovodstvene profesije. Računovođe su tako početkom 19. stoljeća na području Glasgowa obavljali sljedeće poslove:

- povjerenik na zapljeni imovine,
- povjerenik za povjerenike vjerovnika koji djeluju na temelju povjereničkih akata,
- povjerenik za povjerenike koji djeluju za nasljednike preminulih osoba,
- povjerenik za upravljanje nepokretnom ili drugom imovinom za gospodu koja borave u zemlji,
- agent za kuće u Engleskoj i Škotskoj povezane s bankrotima u Glasgowu,
- likvidacija razduženih partnerstava i usklađivanje partnerskih računa,
- vođenje i usklađivanje svih knjiga računa koje pripadaju trgovcima, proizvođačima itd.,
- ispitivanje i usklađivanje svih spornih računa i knjigovodstvenih knjiga,
- sastavljanje izvještaja i memoara o poslovnim knjigama ili spornim računima i potraživanjima u svrhu podnošenja informacija arbitrima, sudovima ili odvjetnicima,
- praćenje i naplata starih dugova i dividendi iz imovine stečajnih dužnika,

- i sve druge aktivnosti u okviru računovodstvenog poslovanja. (Brown, 1905)

Imajući u vidu kompetencije i vjerodostojnost računovođa, evidentno je da se njihova uloga bitno proširila te su često djelovali u okviru ureda pisara, odnosno javnobilježničkih ureda. Rastući broj računovođa rezultirao je njihovom inicijativom da se profesija dodatno afirmira što je ostvareno formiranjem prvog instituta računovođa u Škotskoj 1854. godine, da bi se 26 godina kasnije osnovao Institut ovlaštenih računovođa Engleske i Walesa. Širenjem gospodarskoga utjecaja Britanskoga Carstva na njegove kolonije, osobito na područje današnjih Sjedinjenih Američkih Država, širio se i utjecaj računovodstvene i revizijske profesije te je 1887. godine osnovano prvo društvo računovođa – Američko udruženje javnih računovođa, preteča danas najvećeg svjetskog udruženja, Američkog instituta ovlaštenih javnih računovođa. Institucionalno povezivanje računovođa dodatno je unaprijedilo profesionalizaciju računovodstvene profesije te njihove kompetencije. Sljedeći važan pomak u unapređenju računovodstva vezuje se za standardizaciju. Naime, različiti pristupi u priznavanju, mjerenju i prezentiranju elemenata financijskih izvještaja zajedno s brojnim korporativnim skandalima te osobito Velikom depresijom rezultirali su donošenjem Zakona o tržištu vrijednosnica 1933. godine u Sjedinjenim Američkim Državama koji je postavio temelje za donošenje Općeprihvaćenih računovodstvenih načela. Uz navedene računovodstvene standarde koji su primjenjivani u SAD-u, i druge su zemlje usvajale odgovarajuće standarde pri čemu se najveći pomak dogodio tek 1973. godine formiranjem Komiteta za međunarodne računovodstvene standarde te izdavanjem prvog seta međunarodno priznatih standarda danas poznatih pod terminom međunarodni standardi financijskoga izvještavanja. Izazovi suvremenoga doba također sve više naglašavaju drevnu problematiku etike u računovodstvenoj profesiji koja je danas regulirana određenim zakonskim rješenjima ili pak pravilima struke ugrađenih u etičke kodekse.

Računovodstvena profesija usko je povezana s razvojem informacijsko komunikacijskih tehnologija od svojih začetaka. O računovodstvu nije moguće raspravljati do pronalaska pisma. U nastojanju da se zaštite od zaborava i osiguraju te očuvaju komunikaciju pojedinci su koristili glinene ploče, papirus, naprave do konca te papir sve do 19. stoljeća kada je u upotrebu ušao telegraf. Krajem 19. i početkom 20. stoljeća započelo je razdoblje korištenja radiokomunikacije i telefona, dok je za računovodstvenu profesiju najveći povijesni pomak osigurao izum računala. Računala su omogućila jednostavniju i brzu obradu podataka koja se dotada oslanjala na ručni rad pojedinaca. Zbog svojih brojnih prednosti, upravo su računovođe među prvim započeli korištenje računala u obavljanju svakodnevnih aktivnosti te se najnoviji dosezi u informacijsko-komunikacijskoj

tehnologiji nerijetko brzo implementiraju baš u računovodstvenoj i revizijskoj praksi.

Suvremeno računovodstvo nije samo usmjereno prema vanjskim dionicima. Ono se sve više promatra kao disciplina sastavljena od financijskog, ali i menadžerskog računovodstva koje je usmjereno internim korisnicima informacija, odnosno potpori različitim razinama menadžmenta u donošenju poslovnih odluka. Uz njega se vezuju sve specifičniji termini poput računovodstva odgovornosti, forenzičnog računovodstva i sl. koji obrađuju specifične računovodstvene teme. Računovodstvo prati razvoj pojedinih organizacijskih oblika u privatnom i javnom sektoru osiguravajući specifični način evidencije, planiranja, kontrole, analize i izvještavanja svojstven profitnim poslovnim subjektima, odnosno poduzetnicima, tj. trgovačkim društvima s jedne strane i neprofitnom sektoru, odnosno proračunskim korisnicima i neprofitnim organizacijama s druge strane. Također, računovodstvo obrtnika i slobodnih zanimanja predstavlja zaseban računovodstveni segment. Iako se kod većine poslovnih subjekata primjenjuje sustav dvojnoga knjigovodstva, kod pojedinih se organizacijskih oblika i dalje primjenjuje jednostavno knjigovodstvo. Za računovodstvenu profesiju usko je vezana profesija revizije. Ona se razvija usporedno s razvojem računovodstvene profesije te je uz svoju drevnu funkciju kontrole zakonitosti trošenja sve više usmjerena na provjeru vjerodostojnosti financijskoga izvještavanja te učinkovitosti poslovanja.

7. RAČUNOVODSTVO BUDUĆNOSTI

Nakon izuma računala te njegova kontinuiranog razvoja, informacijsko-komunikacijske tehnologije sve se više usmjeravaju na osiguranje povezivosti, odnosno umrežavanje te razvoj lako prenosivih uređaja. Izum čipa i razvoj široko dostupnih osobnih računala prethodio je razvoju interneta koji je stvorio podlogu za umrežavanje snažno potaknuto razvojem mobilnih tehnologija. Digitalizacija je bitno utjecala i na računovodstvo omogućivši promptnu evidenciju poslovnih događaja i praćenje poslovanja u realnom vremenu. Administrativni i tehnički poslovi bitno su pojednostavljeni, omogućeno je obavljanje djelatnosti, ali i praćenje poslovanja s udaljenih lokacija te je osigurano jednostavno generiranje različitih izvješća koje donositeljima odluka pružaju promptnu i preciznu podlogu za odlučivanje. Navedeno bitno pojednostavljuje obavljanje brojnih aktivnosti koje se pred računovođe postavljaju te je sve naglašenija njihova uloga kao savjetnika menadžmenta. Tome pridonosi i korištenje programskih rješenja u okviru umjetne inteligencije koja omogućuju automatizirano obavljanje niza tipičnih računovodstvenih aktivnosti poput evidencije, obrade i generiranja

izvješća kao i provođenje određenih kontrolnih postupaka i obavljanje analize. Umjetna inteligencija omogućuje pronalazak određenih obrazaca u velikim količinama podataka ukazujući korisnicima informacija na potencijalne rizike različitih vrsta, poput rizika prijevара, kreditnog rizika, rizika likvidnosti i sl. Kvalitativan doprinos računovodstvu, odnosno sustavu financijskoga izvještavanja omogućuje korištenje *blockchain* tehnologije. Radi se o tehnologiji koja osigurava nepromjenjivost zapisa što je ključno za osiguranje pouzdanosti izvještavanja, odnosno za otkrivanje, ali i prevenciju nepravilnosti.

Osim utjecaja informacijsko-komunikacijskih tehnologija, računovodstvo će u značajnoj mjeri determinirati i regulatorni okvir koji će pred njega postavljati sve strože zahtjeve i opsežnije aktivnosti. Prvenstveno se radi o regulatornom okviru koji obuhvaća standarde financijskog izvještavanja te niz novih zakonskih akata. Također, računovodstvo je donedavno bilo usmjereno na prikupljanje i obradu financijskih podataka, dok se u proteklom desetljeću sustav financijskoga izvještavanja sve intenzivnije proširuje nefinancijskim pokazateljima koje je potrebno distribuirati dionicima što pred računovodstvenu profesiju postavlja nove zahtjeve te proširuje njenu ulogu.

8. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Sustav korporativnog upravljanja u značajnoj se mjeri oslanja na proizvode računovodstvene funkcije. On predstavlja sustav nadzornih mehanizama kojima se definira okvir za postavljanje ciljeva poduzeća i određivanje sredstava za postizanje tih ciljeva te praćenje izvedbe i djelotvornosti (Brozović et al., 2021). Računovodstveni informacijski sustav predstavlja mehanizam koji osigurava podlogu za praćenje izvedbe i djelotvornosti. Transparentnost na mikro i makro razini ključna je za donošenje odgovarajućih poslovnih odluka o kojima ovisi uspješnost i održivost poslovnih subjekata, ali i nacionalnih gospodarstava kao cjeline. Toga su bili svjesni i vladajući slojevi te ostali nositelji gospodarskih aktivnosti u drevnim civilizacijama. Evidencijom su nastojali zaštititi se od zaborava te osigurati nadzor nad imovinom što im je omogućio pronalazak pisma i brojevnih sustava te korištenje novca kao sredstva razmjene. Tijekom povijesti računovodstvo se razvijalo usporedno s razvojem gospodarstva te je pratilo dosege informacijsko-komunikacijskih tehnologija svojega vremena. Informacije koje je ono generiralo uglavnom su bile rezervirane za uske krugove vladajućih i upravljačkih struktura. Tijekom i nakon industrijske revolucije uslijed nastanka velikih korporacija s diversificiranom vlasničkom strukturom i kompleksnijim načinima financiranja poslovanja transparentnost i standardizacija sustava izvještavanja sve je više dolazila do izražaja. Transparentnost i standardizacija

danas su osigurani regulatornim okvirom financijskoga izvještavanja, a sve se veći naglasak stavlja na računovodstvenu pismenost koja predstavlja dio financijske pismenosti. Računovodstvena pismenost odnosi se na poznavanje i razumijevanje računovodstvenih pojmova i načela te obuhvaća sposobnost čitanja i tumačenja financijskih izvještaja, razumijevanje računovodstvene terminologije i primjenu računovodstvenih načela s ciljem donošenja odgovarajućih poslovnih odluka, ali i razumijevanja gospodarskoga okruženja u cjelini. Osnove računovodstvene pismenosti građana ključne su za njihovo razumijevanje poslovanja poduzetnika, bez obzira radi li se o poduzetniku koji je u većinskom vlasništvu države, županije, općine ili grada pa postoji legitiman interes građana kao poreznih obveznika ili se pak radi o poduzetniku za čije je poslovanje pojedinac privatno zainteresiran. Iz navedenoga se ogleda šira važnost računovodstvene pismenosti koja omogućuje građanstvu aktivno sudjelovanje u demokratskim procesima u kojima gospodarski subjekti imaju važnu ulogu.

Povijesni pregled razvoja računovodstva prikazan u radu omogućuje čitateljima sagledavanje njegove šire uloge u društvu tijekom povijesti, a osobito danas kada su računovodstvene informacije dostupne širokom krugu dionika. Sagledavanje povijesnih kretanja omogućuje nam da kvalitetnije kritički promišljamo o trenutačnom stanju, ali i budućnosti računovodstva kao javno odgovorne djelatnosti, odnosno profesije koja se, poput mnogih drugih, treba više oslanjati na etičke vrijednosti.

LITERATURA

1. Accounting In Ancient Egypt, China, Greece and Rome, <https://accountingzone.weebly.com/accounting-in-ancient-egyptchinagrece--rome.html> (pristupljeno 10. 8. 2023.)
2. Adamo, S., Alexander, D., & Fasiello, R., 2020. „Time and accounting in the Middle Ages: An Italian-based analysis“. *Accounting History*, 25(1), 53–68. <https://doi.org/10.1177/1032373219833140>
3. Aiken, M.E. & Ku, W., 1993. „Historical instances of innovative accounting practices in the ancient Chinese dynasties and beyond“, *Accounting Historians Journal*, (20), 2, 1-24.
4. Alexander, J.R., 2002. „History of Accounting at Net Gain“, Association of Chartered Accountants in the United States.
5. Brown, R., (ed.), 1905. *A History of Accounting and Accountants*, Edinburgh: Jack.
6. Brozović, M. et al., 2021. *Hrvatsko računovodstveno nazivlje*, Zagreb: Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
7. Cantù C., 1893. *Storia degli Italiani*, 4° ed., Torino: Unione Tipografico- Editrice.
8. Chatfield; M., 1974. *A History of Accounting Thought*, Illinois: Dryden Press.
9. Ceccherelli A., 1914. „Le funzioni contabili e giuridiche del bilancio delle società medievali“. *Rivista Italiana di Ragioneria* 10, 436–445.
10. Geijsbeek, J.K., 1914. *Ancient Double-Entry Bookkeeping*, Denver: Geijsbeek, J.K..
11. Hendriksen, E.S., 1963. *Accounting Theory*, Illinois: R.D.Irwin.
12. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=48457> (pristupljeno 20.08.2023.)
13. Jaspal, S. „Accounting and Auditing in Ancient India“, <https://www.caclubindia.com/articles/accounting-and-auditing-in-ancient-india-16796.asp> (pristupljeno 20.07.2023.)
14. Karlović, I., 1956. „38 pitanja Miji Mirkoviću“, *Otkrića*, 3, Epoha, Zagreb.
15. Kautilya, 1992. *The Arthashastra*, New Delhi: Penguin Books India, Rangarajan, L.N. ed.
16. Kotrulj, B., 2009. *Knjiga o vještini trgovanja*, Zagreb – Dubrovnik: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku i Hrvatski računovođa, ur. Vladimir Stipetić.
17. Kovač, D., 2020. „Prvi kovani novac“, *Numizmatičke Vijesti*, Zagreb: Hrvatsko numizmatičko društvo, (64), 75, 5-13.
18. Lee, L.C., „A Manuscript of China's History of Accounting“, <https://www.accountingin.com/accounting-historians-journal/volume-14-number-2/a-manuscript-of-chinas-history-of-accounting/> (pristupljeno 11.08.2023.)
19. Littleton, A. C., 1933. *Accounting Evolution to 1900*, New York: American Institute Publishing Co.,
20. Luther R. (2003). „Uniform accounting periods: An historical review and critique“, *Accounting History*, 8(2), 79–100.

21. Marković, Č. Hamurabijev zakonik, <https://odknjigedoduse.files.wordpress.com/2015/12/hamurabi.pdf> (pristupljeno 20.08.2023.)
22. Pacioli, L., 1994. *Particularis de Computis et Scripturis*, A Contemporary Interpretation by Cripps, J., Seattle: Pacioli Society.
23. Provasi, R. & Farag, S., 2013. „Accounting in Ancient Times: A Review of Classic References“, International Conference on Luca Pacioli in Accounting History, III° Balkans and Middle East Countries Conference on Accounting History (3rd BMAC), June 19-22, 2013, Istanbul
24. Sangster A., 2015. „The genesis of double entry bookkeeping“. *The Accounting Review*, 91(1): 299–315.
25. Sihag, B.S., 2004. „Kautilya on the Scope and Methodology of Accounting, Organizational Design and the Role of Ethics in Ancient India“, *Accounting Historians Journal*, (31), 2, 125-148, <https://sanjeev.sabhlokcitey.com/Misc/sihag-kautilya-accounting.pdf> (pristupljeno 11.08.2023.)
26. Zenzerović, R., 2007. *Računovodstveni informacijski sustavi*, Pula: Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Odjel za ekonomiju i turizam „Dr. Mijo Mirković“. *Accounting In Ancient Egypt, China, Greece and Rome*, <https://accountingzone.weebly.com/accounting-in-ancient-egyptchinagrece--rome.html> (pristupljeno 10. 8. 2023.)

ACCOUNTING THROUGH HISTORY – FROM CLAY TABLETS TO ARTIFICIAL INTELLIGENCE

SUMMARY

Going back is impossible; the only possible and natural path is forward. This means moving toward economic development and entering full civilization. This thought belongs to the many expressed by the distinguished Istrian and Croatian scholar, Mijo Mirković. In line with this statement and to summarize historical findings at the international level, emphasizing the significance of another important Croatian figure – Benedikt Kotruljević as an internationally relevant actor in the analyzed field – a systematic and comprehensive presentation of the historical development of accounting has been undertaken. The historical evolution of accounting and related areas, such as auditing, has served as the foundation for critical reflection on the current state and the future of accounting as a publicly responsible profession, whose services and products indirectly impact the broader public, even though they are rarely aware of it.

Throughout history, accounting has primarily been associated with recording business events, and the information it generates has been the starting point for numerous studies, both at the level of individual economic entities and the level of the economy as a whole. Like any other economist studying economic principles, Mijo Mirković relied on aggregated accounting information in his works to draw scientifically grounded conclusions. Modern accounting goes beyond mere bookkeeping of business events. It has become the language of business through which numerous stakeholders communicate in their daily activities, and the quality of this communication has become a significant factor in the success and survival of economic entities.

Keywords: Accounting, auditing, history of accounting, Benedikt Kotruljević

FRAZEMI SA SOMATSKOM SASTAVNICOM 'RUKA' U MJESNOME GOVORU RAKLJA¹

Lina Pliško

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Filozofski fakultet
lplisko@unipu.hr

SAŽETAK

U radu konceptualno analiziramo frazeme sa somatskom sastavnicom ruka zabilježene u Frazeološkom rječniku Raklja, diplomskom radu Romane Percan (obranjenom 2017.).

Somatski frazemi čine jednu od najbrojnijih skupina frazema u mnogim jezicima, pa je tako i u govoru Raklja. Ruke su čovjekov nužni „alat” u svim vrstama djelatnosti. One kao važan dio ljudskoga tijela imaju veoma razvijenu simboliku koja utječe na značenje frazema. Ruka može simbolizirati darežljivost (dati dobru ruku), sigurnost (biti u dobrim rukah), pomirenje (dati ruku), uspjeh (gre od ruke), oslonac (desna ruka), pružanje pomoći (dati jenu ruku), njima izražavamo sposobnost, vještinu (imati zlatne ruke), jamstvo (staviti ruke u oganj), vrijedna žena (ženska ruka)...

Izdvojene frazeme uspoređujemo s frazemima sa somatizmom ruka u drugim hrvatskim organskim idiomima: čakavskom, kajkavskom i štokavskom, kako bismo odredili frazemske lokalizme i regionalizme. Pozornost smo usmjerili na frazeme koji se odnose na čovjeka i opisuju njegove pozitivne i negativne osobine. Zaključujemo da su svi frazemi u istome značenju potvrđeni u najmanje jednom konzultiranom rječniku, što govori o njihovoj regionalnoj rasprostranjenosti. Za ovoga istraživanja nije zabilježen nijedan lokalizam.

Ključne riječi: somatski frazemi, ruka, konceptualna analiza, Rakalj, jugozapadni istarski dijalekt

¹ Rad je napisan u okviru projekta *Lingvistička geografija Hrvatske u europskome okružju* (HRZZ 3688), voditeljica prof. dr. sc. Dunja Brozović Rončević.

1. UVOD

Rakalj teritorijalno i administrativno pripada Općini Marčana. Govor Raklja nije dijalektološka nepoznanica, opisan je u nekoliko starijih i recentnijih rasprava.

Prema Brozovićevoj (1988: 88) i Liščevoj (2009: 51) klasifikaciji čakavskih dijalekata pripada jugozapadnome istarskome dijalektu. Prvi se put u dijalektološkoj literaturi spominje već 1916., u Ribarićevoj disertaciji *Razmještaj južnoslovenskih dijalekata na poluotoku Istri*. U toj raspravi Josip Ribarić govor Raklja uvrštava u „štokavsko-čakavski prijelazni dijalekt Slovincaca“ (Ribarić, 1940: 46-50; Ribarić, 2002: 66-70). Tridesetih godina 20. stoljeća, poljski dijalektolog Mieczysław Małecki istražuje govore u Istri; govor Raklja uvrštava u „štokavske govore vodnjanskoga tipa“ (Małecki, 1930: 103-108; Małecki, 2002: 81-86). Šezdesetih godina dvadesetoga stoljeća, Mate Hraste ponukan uvrštavanjima Pavla Ivića, Radoslava Boškovića govora jugozapadne Istre u štokavske, sa svojim studentima odlazi u jugozapadnu Istru s ciljem istraživanja koliko je točno određivanje štokavskoga područja u Istri i koliko se uopće u Istri govori štokavski. U Raklju mu je ispitanica bila Marija Percan. Na koncu istraživanja zaključio je da su „svi govori jugozapadne Istre, izuzev Premanture i njenih zaseoka, čakavsko-štokavsko-ikavski s pretežnim brojem čakavskih osobina“ (Hraste, 1964: 26).

Petar Šimunović je u članku *Mozaik istarskih govora*, 1985. prikazao dijalekatsku sliku Istre u kojemu se uz Krnicu, spominje i mjesni govor Raklja. Iva Lukežić (1988: 249-270), Petar Šimunović (1988: 271-282) i David Mandić (2016: 177-194; 2016: 85-119) opisali su govor Raklja analizirajući pjesme Mije Mirkovića – Mate Balote iz zbirke *Dragi kamen*.

Govor Raklja na fonološkoj i morfološkoj jezičnoj razini opisan je u monografiji o marčanskim govorima Line Pliško i Davida Mandića (2019). U toj raspravi rakljanski govor uvrštavaju u jugoistočnu podskupinu marčanskih govora, kojoj pripadaju i govor Mutvorana, Cokuna, Velikih i Malih Vareški, Šegotića, Peruška, Pavičina, Kavrana i Lobarika (Pliško i Mandić, 2016: 276, 278).

Iz navedenih istraživanja izdvojit ćemo samo neke jezične značajke, s obzirom na to da ćemo se u ovome radu baviti frazemima u kojima se one također zrcale.

Vokalski inventar čine glasovi *a, e, i, o, i u*, te slogotvorno *r*. Odras općeslavenskih jerova je *a* (*dan, daž, magla, san*), a stražnjega nazala *o* i staroga slogotvornoga je *u* (*o*: *put, ruka, tuga, muž*; *: sunce, pun, žut*). Prednji nazal *ę* prešao je u *e* (*petak, meso*), a iza palatala *j* u *a* (*prijali*). Refleks *jata* je ikavski (*misto, lito*). Odras jerova je *a*: *malini* ‘mlinovi’, *malinar, mašu* ‘misu’ (*mъša), *namon* ‘mnom’ i *kadi* ‘gdje’ (uz inačicu *di*). U glagolima *resti* i *kresti a* prelazi u *e* iza *r*. Početno nenaglašeno

o prelazi u u: *uvi, ud*. Naglasni je sustav noviji troakcenatski. Inventar čine: dugi silazni akcenat, kratki silazni i akut, bez prednaglasnih i zanaglasnih dužina.

Konsonantski inventar sastoji se od 23 fonema. Glasovi *č* i *ć* svedeni su na tzv. „srednje *č*“. Glas *ž* ostvaruje se kao *ž* ili *j* (mež, mlaži, tujina). Odrasi praslavenske jotacije dentalâ *t* i *d* su *č* i *ž*. Odrasi jotacije skupinâ *st/sk* i *zd/zg* (te palatalizacije *sk* i *zg*) su skupine *št* i *žd*. Odras druge jotacije skupinâ *st* i *zd* su skupine *šč* (od *šč* ili *št*) i *jz*. Skupine *jt* i *jd* ostvaruju se isključivo u glagolâ izvedenih od glagola **iti* (*dojti, pojtj; dojden, pojeden*). Očuvana je skupina **čr* (*čripnja*). Pojednostavljivanje je suglasničkih skupina na početku riječi: *ti, šenica* i u sredini: *jena, ninega*. Odras početnoga *v* pred suglasnikom je uglavnom *u* (*uzeti, udovac*). U malom broju primjera početno se **vč* ostvaruje kao *va*: *Vazan, vajk*. Zamjenički korijen **včs-* metatiziran je: *svi, sva*. Glas *v* ispada između suglasnika i *r* (slogotvornog i suglasničkog): *četrtak, trd*. Rotacizam je u prezentu glagola *moći*: *moren, moreš, more...*, priložima: *ontar, vajkar, drugamor...* Protetsko je *j* samo u primjeru: *jopet*. Prijedlozi i prefiksi **iz* i **sč* uglavnom su stopljeni kao *z*. Završno *l* prelazi u *a* (*bija, pleja*). Završno *m* prelazi u *n* (*kozon, smokvon*). U Isg. imenica *a*-vrste nastavci su *-on* i *-en*: *čovikon, sinon, lugon, ocon, drivon, konjen*, a Isg. imenica *e*-vrste i *i*-vrste ima nastavak *-on*: *materon, vodon*.

U Gpl. imenicâ *a*-vrste neovisno o rodu prevladava nastavak *-i*: *sini, voli, jaji, kolini*. Imenice *e*-vrste imaju nulti nastavak: *žen, butig*, a *i*-vrste *-i*: *noči, kosti*.

U DLlpl. imenica *e*-vrste čuvaju se izvorni množinski nastavci *-an, -ah* i *-ami*: *divojkan, u bisagah, z matikami*. Imenice *a*-vrste u DL imaju nastavak *-on/-en, -an*: *pipličen, prascon, ljudan*. U Llpl. imenice *a*-vrste i *i*-vrste imaju nastavak *-i*: *susedi, voli, uši, kosti*.

Komparacija pridjeva ostvaruje se trima skupinama nastavaka: *-i, -a, -e* itd., *-lji, -lja, -lje* itd. te *-iji, -ija, -ije*: *jači, draži, glaži, grži, mlaži, tržlji, dalji, tanji, noviji, stariji*. Nepravilnu komparaciju imaju pridjevi: *veći, huji, bolji, manji*. Komparativ pridjeva *mek* je *meklji*. Nema komparativa s elementom *-š-* (npr. *lakši*).

Lične i povratna zamjenica: Isg. *s namon*, Ipl. *s našima* ('s nama'), Isg. *s tobon*; I *sobon*. Gpl. zamjenice *njih* > *hi*. Posvojna je zamjenica trećega lica ženskoga roda: *njeji, njeja, njejo*. Nominativ jednine pokazne zamjenice glasi: *ti, uvi, uni*. Upitno-odnosna zamjenica 'tko' kontrahirana je: *ki, ka, ko; ča – 'što'*. Neodređene *niki* ('netko, nitko'), *kigod* ('tkogod'), *čagod* ('bilo što, štogod'), *niš* ('ništa'), *ništo* ('nešto').

Prezent se tvori trima skupinama prezentskih nastavaka: *-en, -in, -an* (*ubujen, vidin, kuhan*). Glagol u značenju „ići“ ima oblike: *gren, greš, gre, gremo, grete, gredu; hoditi, pojtj, dojti*. Imperativ: *rečte, vržmo, homo, hoj*. Neokrnjeni je infinitiv: *delati, nositi, peći, reči*. Glagolski prilog sadašnji glasi: *kantajuči*. Glagolski pridjev radni tvori se nastavcima: *-a, -la, -lo, -li, -le, -la*, a trpni *-n, -na, -no, -ni, -ne, -na te -t, -ta, -to, -ti, -te, -ta*. Habitualni glagoli opisuju radnje koje se ponavljaju

ili odvijaju redovito: *hoževali, pleševali*. Učestala je uporaba pluskvamperfekta i kondicionala II: *je bija hodija; bi te bija vidija*. Kondicional je čakavski: *bin, biš, bi, bimo, bite, bi*.

2. FRAZEOLŠKA ISTRAŽIVANJA MARČANSKIH GOVORA

Posljednjih su se desetljeća intenzivirala frazeološka istraživanja organskih govora. Nastali su mnogi radovi i rječnici čiji su autori hrvatski dijalektolozi, ali i oni kojima filologija nije poziv, kao i studenti kroatistike koji se sve više zanimaju za frazeologiju svojega zavičaja.

Rakljanske je frazeme u svome diplomskome radu zabilježila Romana Percan (2017.). *Frazeološki rječnik Raklja* uređen je abecednim redom, opisano je značenje te je svaki frazem oprimjeren jednom rečenicom.

Na temelju prikupljene frazeološke građe i naknadnih terenskih istraživanja, Lina Pliško i Romana Percan semantički su i konceptualno analizirale rakljanske frazeme koji se odnose na ljudske osobine (2017: 221-246).

Somatskim frazemima susjednoga krničkog govora bavio se Marko Valić u svojem završnom (2020.) i diplomskom radu (2022.). U tom je istraživanju zabilježio i konceptualno obradio više od 150 frazema.

3. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

U radu konceptualno analiziramo frazeme sa somatskom sastavnicom *ruka* ekscerpirane iz *Frazeološkog rječnika Raklja* Romane Percan koji se odnose na pozitivne i negativne ljudske osobine.

Metoda koncepta preuzima se iz kognitivne lingvistike koja se, osim što analizira jezik, usmjerava i na čovjekov um. „U kognitivnoj se lingvistici na mnoge frazeme i idiomatske izraze gleda kao na motivirane jedinice, a smatra se da ih motiviraju različiti kognitivni mehanizmi (...)“ (Šarić, Brala-Vukanović, 2019: 236). Riječ je o mehanizmima koji povezuju značenje frazema kao cjeline sa značenjem njegovih sastavnica. Dakle, konceptualna je analiza frazema proces razumijevanja značenja frazema na temelju njegovih dijelova i konteksta u kojem se koristi. Ta analiza uključuje proučavanje semantičkih veza između riječi u frazemu, kao i identifikaciju konceptualnih asocijacija i implicitnih značenja koje frazem može imati.

Zabilježene frazeme uspoređujemo s frazemima sa somatizmom *ruka* u drugim hrvatskim organskim idiomima: čakavskom, kajkavskom i štokavskom, kako bismo odredili frazemske lokalizme i regionalizme.

To su:

- FRMG – Marija Peruško. 2019. *Frazeološki rječnik Medulina*. Medulin: Općina Medulin.
- FNIG – Mira Menac Mihalić. 2005. *Frazeologija novoštokavskih ikavskih govora u Hrvatskoj*. Zagreb: Školska knjiga: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- FKPKG – Jela Maresić, Mira Menac Mihalić. 2008. *Frazeologija križevačko-podravskih kajkavskih govora s rječnicima*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- FSG – Mira Menac Mihalić, Antica Menac. 2011. *Frazeologija splitskog govora s rječnicima*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- FGZM – Radoslav Runko. *Frazemi u govoru zaseoka Mrkoči u Istri*. – rječnik u rukopisu.

Izvor:

FRR – Romana Percan, 2017. *Frazeološki rječnik Raklja*. Pula: Sveučilište Jurja Dobrile u Puli. (diplomski rad)

4. KONCEPTUALNA ANALIZA FRAZEMA SA SOMATSKOM SASTAVNICOM 'RUKA' – REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Među somatskim frazemima zabilježenima u *Rječniku 'ruka'* je jedna od najplodnijih somatskih sastavnica. Zabilježeno ih je 39.

Prema značenju mogu se podijeliti u sljedeće skupine:

- 1) 1. Frazemi koji se odnose na čovjeka
 - Pozitivne ljudske osobine
 - Negativne ljudske osobine
 - Odnos prema radu
 - Čovjekova stanja i rezultati vlastitoga ili tuđeg djelovanja
- 2) Frazemi kojima se opisuje količina
- 3) Frazemi kojima se opisuje vrijeme

U ovome se radu bavimo frazemima koji se odnose na čovjeka i opisuju njegove pozitivne i negativne osobine.

4.1. Frazemi koji se odnose na čovjeka

4.1.1. POZITIVNE LJUDSKE OSOBINE

Iskrenost

rûku na sŕce – iskreno (Rûku na sŕce, morân ti ništo reći.)

Frazemom *rûku na sŕce* izražava se iskrenost. U semantičkome talogu je slika čovjeka koji polaže ruku na srce koje se smatra središtem čovjekovih osjećaja. Frazem je potvrđen u novoštokavskim ikavskim govorima (FNIG 292), križevačko-podravskim (FKPKG 163) i u Mrkočima (FGZM 171) i splitskom govoru (FRS 141).

Poštenje

imâti čiste rûke – pošten, ispravan (Bûdi siguran, ôn îma čiste rûke.)

Frazem *imâti čiste rûke* u semantičkom talogu ima sliku čovjeka koji se ogriješio o zakon, koji je počinio ozbiljno kriminalno djelo (ubojstvo) pa su mu ruke umazane krvlju. Čiste ruke ima čovjek koji je čestit i ispravan, pošten u svom poslu i životu. Frazem je u jednakom značenju i obliku potvrđen samo u Mrkočima (FGZM 170).

Uspješnost

grê od ruke – uspijeva (Vêro sâñ kuntênta, grêdu mi te krôštule od rukê.)

U frazemu se zrcali sem spretnosti u poslu koji se obavlja s lakoćom. Frazem je potvrđen u istom obliku i značenju u FRMG 114, FNIG 291, FKPKG 163, FSG 140.

Pogodovanje

dôjti na rûku – postupati u nečiju korist, pogodovati, pridonijeti uspjehu (Smô nîñ dôšli na rûku, mǎ ôni su to zâbili.)

U semantičkome je talogu frazema slika čovjeka koji daje svoju ruku kao podršku pri izvođenju različitih radnji.

Frazem je potvrđen u novoštokavskim ikavskim govorima u obliku *Ić na ruku komu* (FNIG 291).

Oslonac

děsna rûka – oslonac, glavna pomoć (Ti mâli je njîma děsna rûka.)

Frazem biti *desna ruka* komu nosi značenje 'biti nečiji pomoćnik', utemeljen je na metonimiji 'ruka = čovjek'. U njemu se zrcali i orijentacijska metafora lijevo – desno. Desna ruka, odnosno 'desno', za razliku od 'lijevo', kvalificira se pozitivno.

Frazem je potvrđen u svim konzultiranim rječnicima: FRMG 114, FNIG 289, FKPKG 162, FSG 139, FGZM 169.

Pretjerana brižnost

nositi na rukâh – pretjerano nekome ugađati (Marîno je njû nosîja na rukâh.)

Prema B. Kovčević koncept pretjerane brižnosti frazeološki je veoma plodan (Kovačević, 2012: 152). Frazem *nositi na rukâh kêga* sa značenjem 'previše činiti za koga, pomnjivo (brižljivo) paziti na koga, ugađati komu u svemu' temelji se na slici pažljivoga držanja dragocjena tereta. Značenjski istovrijedni frazemi postaje i u drugim jezicima u kojima se brižnost izražava držanjem koga na dlanu (npr. u njemačkom jeziku) (Kovačević, 2012: 152). Ovaj je frazem zabilježen samo u Raklju.

Marljivost

mûška rûka – znak prisutnosti marljiva muškarca (Se vîdi da je u tîj bôški bila mûška rûka.)

žěnska rûka – znak prisutnosti vrijedne žene (Se vîdi da je u hîžu dōšla žěnska rûka.)

Koncept marljivog muškarca izražen je slikom osobe snažne ruke koja može obavljati sve vrste poslova, pa i one fizički vrlo zahtjevne, dok je nježna *ženska ruka* ona koja održava kuću i brine se o ukućanima. Frazem je potvrđen u FRMG 115 i FGZM 170, 172.

Vještina, sposobnost

imàti zlâtne rûke – sposobnost, vještina (Vèruj ti mèni, ôna ìma zlâtne rûke.)

Frazem se odnosi na osobu koja svoj posao obavlja korektno, kvalitetno i vješto, na osobu koja je spretna s rukama i zna puno toga napraviti. Frazem je potvrđen u: FRMG 115, FNIG 291, FKPKG 169, FSG 140, FGZM 170 te u FRR 74.

Jamstvo, biti siguran

stàviti rûku u ôganj – jamčiti da je nešto istina (Stàvila bin rûku u ôganj da je jûšto ôn ukrejša mrîžu i špåg.)

Značenje se ovog frazema krije u srednjovjekovnom načinu određivanja krivice, odnosno božjeg suda. Osumnjičena osoba morala je iz vatre ili lonca s kipućom vodom vaditi golim rukama komad usijanog željeza. Ako ga je izvadila neozlijeđena ili su joj rane brzo zarasle, tada je bila nevina, u protivnom je bila kriva. Prema ishodu je kasnije donesena sudska presuda.

Frazem je potvrđen u: FRMG 115 i FGZM 171.

Pomirenje

dàti rûku – pružiti pomirenje, pomoći (Sêstra njîn je pîrva dâla rûku pòkle toľiko vrîmena.)

Primarno je značenje ovog frazema 'pomoći komu u teškim životnim prilikama', a sekundarno 'pomiriti se s kim'. U semantičkom je talogu prvog značenja slika utopljenika kojega spašava nečija ruka, a u drugome slika rukovanja.

Frazem je potvrđen u: FRMG 115, FSG 139, FNIG 290, FGZM 169, u FKPKG (162) u značenju 'jamčiti', *dati / davati ruku*.

Gospodariti (situacijom), nadzirati koga

držàti u svojîn rukàh – gospodariti (Grubička je svè držàla u svojîn rukàh.)

Ruka je u ovome frazemu simbol vlasti, moći, kontrole. Držati 'koga' u rukama znači imati potpunu kontrolu nad osobom ili stvarima i s njima činiti što god želimo.

Frazem je u značenju 'prihvatiti, preuzeti' potvrđen u: FNIG 292 *uzet u svoje ruke* 'preuzeti', FKPKG – *zeti v svoje ruke kaj* (164) 'preuzeti što', *držat u svojih rukah* 'imati vlast, gospodariti' FGZM 170.

Darežljivost

dāti dōbru rûku – dati djeci božićni i novogodišnji dar (Nikād su đica za dōbru rûku dobvala mēndule, orihe, smōkve, a danās bi svī stīli sāmō šōlde.)

Koncept darežljivosti izražen je slikom čovjeka koji pruža ruku u kojoj je dar. Dobra je ruka ona koja nešto daje.

Frazem je potvrđen u FRMG 114, FSG 140, FGZM 169, a u FNIG 290 u značenju 'dati napojnicu'. U FKPKG nije zapisan.

Sigurnost

bīti u dobrīh rukah – biti na sigurnom, u sigurnim uvjetima (Māla je vëro u dobrīh rukāh.)

Ruke se te koje pružaju zaštitu, biti u nečijem zagrljaju znači biti na sigurnom mjestu zaštićenom od vanjskoga utjecaja, od svih negativnosti. Biti u dobrim rukama znači imati čiju potporu u radu ili životu, imati dobro vodstvo.

Frazem je u istome značenju potvrđen u: FRMG 114, FNIG 290, FKPKG 162, FSG 139, FGZM 169 i u FRR 73.

Povjerenje

dōjti u prāve rûke – doći na pravo mjesto, povjeriti što pouzdanoj osobi (Ta bičiklëta je sādā dōšla vëro u prāve rûke.)

Doći u prave ruke znači biti dodijeljen pravoj osobi, osobi vještoj u poslovima, marljivoj, pouzdanoj, dobrom vođi.

Frazem je zabilježen u FRMG 115, FGZM str. 170, a u FKPKG 162 u obliku *bīti u dobre rukaj* u značenju 'biti kod dobrih osoba (...), biti dobro zbrinut'.

4.1.2. NEGATIVNE LJUDSKE OSOBINE

Izgubiti kontrolu

puštiti iz rúk – izgubiti kontrolu nad čime (Puštila je iz rúk svù famèju.)

Koncept gubljenja nadzora nad stvarima ili osobama izražen je slikom ispuštanja čega iz ruku. Čovjek koji ispušta stvari iz ruke, gubi nadzor nad njima, odnosno nad životnom situacijom.

Frazem je potvrđen samo u Mrkočima (FGZM 171).

Izbjegavanje odgovornosti

uprāti rúke – skinuti sa sebe odgovornost, ograđivati se (Ja ću uprāti rúke od svèga tèga.)

Značenje se frazema povezuje s biblijskom pričom o Ponciju Pilatu koji je izazvao otpor Judejaca i ugušio ga u krvi. Prema Novom zavjetu predsjedao je u procesu protiv Isusa Krista kojega je na koncu osudio na raspinjanje na križu. Nakon donošenja presude pere ruke i tako simbolički ispire sa sebe krivicu za presudu (*Biblija*, Mt, 2-26). Ovaj frazem motiviran biblijskom pričom prisutan je i u drugim europskim jezicima, a potvrđen je i u hrvatskim idiomima: u splitskome govoru (FSG 140) u značenju 'prestati se brinuti o kome, čemu' te u novoštokavskim ikavskim govorima (FNIG 291) u značenju 'prestati se brinuti o kome, čemu'.

Doći bez darova

dôjti prâznih rúk – ništa ne donijeti u dar (Su dôšli prâznih rúk, a mi tâko nîkad ne dèlamo.)

Frazem opisuje čovjeka koji komu dolazi u posjet praznih ruku, odnosno bez darova, bez pozornosti koju zahtijeva prigoda. Potvrđen je u svim konzultiranim rječnicima: FRMG 115, FSG 141, FNIG 290, FKPKG 163, FGZM 169.

Sklonost krađi, pronevjeri

lîva rúka, dèсни žèp – ukrasti (Svù znâmo da je ôn lîva rúka, dèсни žèp.)

Frazem imenuje negativan koncept, tj. sam čin krađe ili pronevjere. Lijeva je ruka obilježena kao ona koja krađe iz čijega desnog džepa. Lijeva ruka u kršćanskoj je tradiciji simbol prokletstva, a desna simbol blagoslova.

Frazem je zabilježen u: FKPKG 164, FSG 140, FGZM 170, FRR 74 i u FKPKG 163.

Tvrdoглаvost

*biti načinja na svoju ruku (fözu) – biti na svoj način, po svojoj volji
(Š njön se kršćän nış ne möre dogovôriti, učinjena je na svoju fözu.)*

Čovjek napravljen na svoju ruku je osebujan, sebi svojstven, poseban, neobičan, nepredvidiv, uvrnut... i takav sredini prihvatljiv ili neprihvatljiv.

Frazem je potvrđen u: FRMG 115, FNIG 290, FKPKG 162, FSG 140, FGZM 171 i FRR 73.

5. ZAKLJUČAK

U radu smo konceptualno analizirali frazeme sa somatskom sastavnicom *ruka* koji opisuju pozitivne i negativne ljudske osobine. Frazemi su ekscerpirani iz *Frazeološkoga rječnika Raklja* autorice Romane Percan (diplomski rad, 2017.).

Analiza frazema pokazala je da su brojniji oni koji opisuju pozitivne ljudske osobine (14), to su: iskrenost, poštenje, uspješnost, pogodovanje, oslonac, pretjerana brižnost, povjerenje. Negativne su (6): gubitak kontrole, izbjegavanje odgovornosti, doći komu bez darova, sklonost krađi ili pronevjeri, tvrdoglavost.

Frazemi zabilježeni u *Rječniku* potvrđeni su u barem jednom od hrvatskih organskih idioma u jednakom značenju, što govori o njihovoj regionalnoj rasprostranjenosti. U ovome istraživanju nije zabilježen nijedan lokalizam sa somatizmom *ruka*. U svim su konzultiranim rječnicima potvrđeni frazemi s konceptom oslonac, vještina/sposobnost, pomirenje, doći komu bez darova, tvrdoglavost, sigurnost.

Frazem *nositi na rukah* zabilježen je samo u Raklju, ali je u istome značenju potvrđen u *Bazi frazema hrvatskoga jezika* kao *nositi /koga/ na rukama* pa ne može biti riječ o lokalizmu.

Zasigurno u mjesnome govoru Raklja ima još frazema sa somatizmom *ruka* koje autorica nije zabilježila pa, u dogledno vrijeme, očekujemo nadopunu rječnika.

LITERATURA

1. Brozović, D. i Ivić, P., 1988. *Jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod "Miroslav Krleža".
2. Hraste, M., 1964. *Govori jugozapadne Istre*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
3. Kovačević, B., 2012. *Hrvatski frazemi od glave do pete*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
4. Lisac, J., 2009. *Hrvatska dijalektologija 2. Čakavsko narječje*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga
5. Lukežić, I., 1988. Jezična struktura u Balotinim pjesmama. *Susreti na dragom kamenu 1988*, 249-270.
6. Małecki, M., 1930. *Przegląd słowiańskich gwar Istrii*. Krakow: Polska akademja umiejętności.
7. Małecki, M., 2002. *Slavenski govori u Istri*. Rijeka: Hrvatsko filološko društvo.
8. Mandić, D., 2016. Jezik Balotina *Dragoga kamena* – lingvistička analiza. *Filologija*, 64, 85-119.
9. Maresić, J. i Menac Mihalić, M., 2008. *Frazeologija križevačko-podravskih kajkavskih govor s rječnicima*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
10. Menac Mihalić, M., 2005. *Frazeologija novoštokavskih ikavskih govora u Hrvatskoj*. Zagreb: Školska knjiga: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
11. Menac Mihalić, M. i Menac, A., 2011. *Frazeologija splitskog govora s rječnicima*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
12. Percan, R., 2017. *Frazeološki rječnik Raklja*. Pula: Sveučilište Jurja Dobrile u Puli. (diplomski rad u rukopisu)
13. Peruško, M. 2019. *Frazeološki rječnik Medulina*. Medulin: Općina Medulin.
14. Pliško, L. i Percan, R., 2017. *Iz Rakljanske frazeologije*. Barbanski zapisi, svezak 5., zbornik radova znanstvenog skupa „Barban i Barbanština od prapovijesti do danas“, 6. memorijal Petra Stankovića „Barban u srcu“, Barban. 221-246
15. Pliško, L. i Mandić, D., 2019. *Govori općine Marčana*. Pula: Sveučilište Jurja Dobrile u Puli.
16. Ribarić, J., 1940. Razmještaj južnoslovenskih dijalekata na poluotoku Istri, *Srpski dijalektološki zbornik*, 9, 1-207.
17. Ribarić, J., 2002. *O istarskim dijalektima: Razmještaj južnoslovenskih dijalekata na poluotoku Istri s opisom vodičkog govora*. Pazin: Josip Turčinović.
18. Runko, R., *Frazemi u govoru zaseoka Mrkoči u Istri*. (rječnik u rukopisu)
19. Šarić, Lj. i Brala-Vukanović, M., 2019. *Slike jezika, Temeljne kognitivnolingvističke teme*. Naklada Jesenski i Turk, Zagreb.
20. Šimunović, P., 1985. Mozaik istarskih govora. *Istra*, 3-4, 66-72.

21. Šimunović, P., 1988. Materinski idiom Mate Balote i jezik „Dragog kamena“. *Susreti na dragom kamenu 1988*, 249-270.
22. Valić, M., 2020. *Somatski frazemi sa sastavnicom 'glava' u govoru Krnice*, Pula, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli (završni rad u rukopisu).
23. Valić, M., 2022. *Somatski frazemi u govoru Krnice*, Pula, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, (diplomski rad u rukopisu).

ESPRESSIONI IDIOMATICHE CON LA COMPONENTE SOMATICA RUKA “MANO” NEL DIALETTO LOCALE DI CASTELNUOVO D'ARSIA (RAKALJ)

RIASSUNTO

Nel saggio vengono analizzate concettualmente le espressioni idiomatiche con la componente somatica ruka “mano” registrate nel Dizionario Fraseologico di Castelnuovo d'Arsia (Rakalj) e frutto della ricerca della tesi di laurea di Romana Percan (discussa nel 2017).

I somatismi fraseologici costituiscono uno dei gruppi più numerosi nell'ambito delle espressioni idiomatiche in molte lingue e tale tendenza si riscontra anche nel dialetto di Castelnuovo d'Arsia (Rakalj). Le mani rappresentano uno “strumento” essenziale per l'uomo in tutte le sue attività. Esse, in quanto parte significativa del corpo umano, possiedono una simbologia altamente sviluppata, che influenza il significato delle locuzioni idiomatiche. La mano può esprimere generosità (dare la buona mano), sicurezza (essere in buone mani), riconciliazione (tendere la mano), successo (andare a mano), supporto (essere la mano destra), offerta di aiuto (dare una mano), capacità e abilità (avere le mani d'oro), garanzia (mettere la mano sul fuoco), operosità femminile (mani di fata)...

Le espressioni idiomatiche ecerpite sono state confrontate con quelle contenenti la componente somatica ruka “mano” presenti in altri dialetti croati: ciacavo, caicavo e stocavo, al fine di determinare i localismi e i regionalismi idiomatici.

L'analisi delle locuzioni idiomatiche ha documentato una prevalenza di quelle che descrivono qualità umane positive (14), tra cui: sincerità, onestà, successo, facilitazione, supporto, eccessiva premura e fiducia. Le espressioni che descrivono qualità negative (6) includono: perdita di controllo, evitare responsabilità, far visita a qualcuno senza doni, propensione al furto o appropriazione indebita e testardaggine.

Le espressioni idiomatiche registrate nel Dizionario sono confermate con lo stesso significato in almeno uno dei dialetti locali croati, il che porta a concludere che le locuzioni idiomatiche di Castelnuovo d'Arsia (Rakalj) esaminate appartengono ai regionalismi. In questa ricerca non è emerso alcun localismo con la componente somatica ruka “mano”. In tutti i dizionari consultati sono confermate le espressioni idiomatiche relative ai concetti di supporto, abilità/capacità, riconciliazione, far visita a qualcuno senza doni, testardaggine e sicurezza.

L'espressione nositi na rukah “portare in braccio” è registrata solo a Castelnuovo d'Arsia (Rakalj), ma con lo stesso significato è confermata dalla Banca dati delle

espressioni idiomatiche della lingua croata con la forma nositi /koga/ na rukama "portare/qualcuno/sulle braccia", quindi non può essere considerata un localismo.

È plausibile ritenere che nella parlata locale di Castelnuovo d'Arsia (Rakalj) esistano ulteriori locuzioni idiomatiche contenenti la componente somatica ruka "mano", ma non sono state registrate dall'autrice, pertanto, si auspica un'integrazione del dizionario.

Parole chiave: somatismi fraseologici, mano, analisi concettuale, Castelnuovo d'Arsia (Rakalj), dialetto istriano sud-occident

TRAGOM MIJE MIRKOVIĆA/MATE BALOTE: MODELI SUVREMENE REVALORIZACIJE STVARALAŠTVA ISTARSKOG AKADEMIKA

Matteo Legović i Katarina Bratulić

alumni Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli

SAŽETAK

Mijo Mirković (1898. – 1963.), poznat pod pseudonimom Mate Balota, istarski je znanstvenik, polihistor, književnik i diplomat, koji je ostavio izuzetan opus posvećen kulturnoj povijesti Istre, ekonomskoj povijesti Hrvatske i Jugoslavije, kao i suvremenim ekonomskim, agrarnim i prometnim pitanjima. Prigodnim obilježavanjem 125. godišnjice Mirkovićeve rođenja te prisjećanjem njegova znanstvenog, književnog i publicističkog doprinosa Istri i Hrvatskoj, glavni je cilj ovoga rada istražiti suvremene modele revalorizacije njegova stvaralaštva. U radu je korištena kombinacija kvalitativnih i kvantitativnih metoda; analiza i sistematizacija literature te su provedeni polustrukturirani intervjui sa stručnom javnosti i anketni upitnik o stavovima, poznavanju i percepciji stanovništva Istarske županije o stvaralaštvu Mije Mirkovića/Mate Balote. Dobivenim rezultatima autori su elaborirali inovativni model revalorizacije Mirkovićeve stvaralaštva kroz razvoj zavičajne tematske kulturne rute koja bi, kao najsnažniji mediji interpretacije kulturne baštine, povezivala ključne lokacije u Istri povezane s likom i djelom Mije Mirkovića/Mate Balote. Upravo provedeno istraživanje i predložena zavičajna kulturna ruta naglašavaju važnost zavičajne kulturno-književne baštine kao resursne osnove za gospodarski razvoj, posebice razvojne potencijale Raklja i Istre kao destinacije turizma posebnih interesa.

Ključne riječi: kulturno-književna baština, zavičajnost, kulturne rute, turizam posebnih interesa

1. UVOD

Prigodno obilježavanje 125. godišnjice rođenja istaknutog Istranina Mije Mirkovića (1898. – 1963.), poznatog pod pseudonimom Mate Balota, akademika, znanstvenika, polihistora, diplomata, ekonomista, sociologa te kulturnog i ekonomskog povjesničara, predstavlja jedinstvenu priliku široj javnosti za upoznavanje njegova znanstvenog, književnog i publicističkog stvaralaštva.

U aktualnom kontekstu gospodarskih, političkih i društvenih promjena koje potresaju suvremeno društvo, kulturna baština, pa tako i turizam, imaju važnu ulogu u komuniciranju temeljnih vrijednosti interkulturalnog dijaloga, zaštiti i promicanju kulturne raznolikosti i kulturne baštine vrlo značajne za očuvanje kolektivnog pamćenja i identiteta lokalnih zajednica (Cerderias i dr., 2018; Urošević, 2012a). S druge strane, u posljednjih nekoliko godina turizam je prošao brojne transformacije, ponajviše u razvoju novih trendova i promjenama turističke potražnje, stavljajući naglasak na poticanje kreativnosti i inovativnosti u razvoju turističkih proizvoda i ponude. To se prije svega odnosi na razvoj novih proizvoda koji moraju biti autentični i drukčiji, lokalni i jedinstveni, doživljajni i poticajni, edukativni i inspirirajući, otvarajući sve veće mogućnosti za razvoj turizma posebnih interesa (Golja, 2021). Upravo na ovome tragu, glavni je cilj rada istražiti suvremene modele revalorizacije Mirkovićeva stvaralaštva kroz razvoj zavičajne tematske kulturne rute koja bi povezivala ključna mjesta i lokacije povezane s likom i djelom Mije Mirkovića / Mate Balote.

Ova važna obljetnica, kao i činjenica da tek nekoliko znanstveno-obrazovnih institucija i lokacija u Istri memorijalno nosi naziv prema Miji Mirkoviću / Mate Baloti, između ostalih i Fakultet ekonomije i turizma pulskog Sveučilišta, predstavlja autorima priliku za preispitivanje dosadašnjih modela valorizacije njegova stvaralaštva kao i analiziranje razvojnih potencijala njezine revalorizacije, posebice kroz razvoj novih kulturno-turističkih proizvoda, ali i činjenicu da upravo Mirkovićevo stvaralaštvo predstavlja jedinstvenu kulturno-književnu zavičajnu baštinu i resursnu osnovu za gospodarski razvoj, prije svega razvojne potencijale Raklja i Istre kao destinacije turizma posebnih interesa.

2. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Glavni je cilj ovoga rada na temelju analize i sistematizacije literature, preispitati dosadašnje modele valorizacije stvaralaštva Mije Mirkovića / Mate Balote te na temelju provedenoga empirijskog istraživanja elaborirati suvremeni model revalorizacije njegova stvaralaštva, prvenstveno putem razvoja zavičajne

tematske kulturne rute. Ovaj rad temelji se na sljedećim istraživačkim pitanjima na koja će se dati odgovor provedenim istraživanjem:

- 1) Koji aspekti i elementi stvaralaštva Mije Mirkovića / Mate Balote predstavljaju resursnu osnovu za revalorizaciju putem razvoja zavičajne tematske kulturne rute?
- 2) Je li stanovništvo Istarske županije dovoljno upoznato sa stvaralaštvom Mije Mirkovića / Mate Balote?
- 3) Koji su stavovi ključnih dionika o razvoju i implementaciji zavičajne kulturne rute Tragom Mije Mirkovića / Mate Balote?
- 4) Predstavlja li razvoj zavičajne kulturne rute Tragom Mije Mirkovića / Mate Balote suvremeni model revalorizacije Mirkovićeva stvaralaštva?

Za potrebe istraživanja korištena je kombinacija kvalitativnih i kvantitativnih metoda; analiza i sistematizacija literature, polustrukturirani intervjui sa stručnom javnosti i anketni upitnik sa stanovništvom Istarske županije. U prvom dijelu rada predstavljen je teorijski okvir u kojem su analizirane kulturne rute kao suvremeni model valorizacije kulturne baštine u turizmu posebnih interesa te se detaljno analizira stvaralaštvo Mije Mirkovića; njegov životopis, djela i dosadašnja valorizacija njegova stvaralaštva. U drugom dijelu rada testira se teorijski okvir te su prikazani rezultati provedenog empirijskog istraživanja; rezultati anketnog upitnika i intervjua sa stručnom javnosti, kao i prijedlog tematske kulturne rute kao modela revalorizacije Mirkovićeva stvaralaštva. U anketnom upitniku korištena su pitanja o stavovima, mišljenju i percepciji stanovništva Istarske županije o stvaralaštvu Mije Mirkovića / Mate Balote, a upravo se takvim pitanjima nastoji istražiti kako ljudi vrednuju i kako se odnose prema određenim pojavama, osobama i situacijama. Iako kod takvih pitanja postoji najviše metodologijskih poteškoća i spoznajnih ograničenja, jer odgovori predstavljaju psihologijske konstrukte koje nije moguće izravno mjeriti, u upitniku je korištena kombinacija kratkih i jasnih pitanja otvorenoga tipa te pitanja s Likertovom ljestvicom (Lamza Posavec, 2021). Provedeni su i *online* polustrukturirani intervjui sa stručnom javnosti, koji ujedno predstavljaju i ključne dionike, a upravo su njihovi stavovi pomogli u osmišljavanju prijedloga nove zavičajne kulturne rute. U intervjuima su sudjelovali predstavnici turističkog sektora (Turistička zajednica Općine Marčana), kulturnog sektora (KUD „Mate Balote“ Rakalj) i obrazovnog sektora (Osnovna škola Krnica). Također, prije opisanog prijedloga razvoja tematske

kulturne rute, autori su s pomoću metodologije koju predlažu Horvat i Klarić (2012) izradili evaluaciju sadržaja predložene tematske kulturne rute. Na kraju rada sistematizirano je cijelo istraživanje te su opisana zaključna razmatranja autora.

3. KULTURNE RUTE KAO SUVREMENI MODEL VALORIZACIJE KULTURNE BAŠTINE U TURIZMU POSEBNIH INTERESA

Turizam posebnih interesa, poznat još kao posebni oblici turizma, selektivni oblici turizma, tematski turizam ili turizam niša, predstavlja alternativni razvoj dosad prevladavajućeg masovnog/prekomjernog turizma. Turizam posebnih interesa, kao i aktualni modeli upravljanja u kulturnom i turističkom sektoru, usmjeren je tržišnim nišama, predstavlja održiviji model razvoja koji povezuje ključne dionike u upravljanju i razvoju turističkih proizvoda, disperzira ponudu i potražnju u vremenu i prostoru s ciljem produžavanja turističke sezone te smanjuje eksploataciju prirodnih i kulturnih resursa ne narušavajući tako svakodnevni život lokalnih zajednica (Rabotić, 2013; Trauer, 2006). Upravo kulturne rute, kao najsnažniji medij interpretacije kulturne baštine i kulturne povijesti, predstavljaju razvojni model kulturnog turizma kroz valorizaciju jedinstvenih lokalnih kulturnih resursa te inovativni kulturno-turistički proizvod koji bi odgovorio potrebama i očekivanjima aktualne turističke potražnje (Afrić Rakitovac, Urošević, 2023; Benjamin, Dillette, Alderman, 2020; Čorak, Živoder, Marušić, 2020; Golja, Dolenec, 2021; Romagosa, 2020; Varzaru, Bocean, Cazacu, 2021). Uzimajući u obzir aktualne turističke trendove, kulturne rute predstavljaju jedan od ključnih modela i strategija razvoja kulturnog turizma i jedan od temeljnih kulturno-turističkih proizvoda, a prema McKercheru i Du Cros (2002) ako „ne postoji kritična masa kulturnih resursa ili su oni od nedovoljne važnosti da bi privukli znatniji broj posjetitelja, njihova se atraktivnost povećava tematskim itinererima“ (Tomljenović, 2006: 127). Potrebno je najprije teorijski analizirati i ključne definicije kulturnog turizma, ali u kontekstu teme ovoga rada i književni turizam jer upravo stvaralaštvo Mije Mirkovića / Mate Balote predstavlja zavičajnu kulturno-književnu baštinu; resursnu osnovu za razvoj kulturnog i književnog turizma.

Kulturni turizam najstariji je među „novim“ turističkim fenomenima te je danas jedan od najistaknutijih oblika turizma posebnih interesa. Kulturni turizam podrazumijeva putovanja koja uključuju posjet kulturnim resursima destinacije; upoznavanje kulturnih atrakcija, sudjelovanje u kulturnim aktivnostima i upoznavanje s lokalnom zajednicom (Jelinčić, 2009; McKercher i Du Cros, 2012; Rabotić, 2013). Iako je i dalje kulturni turizam često povezan s

europskim modelom pasivnog konzumiranja kulturnih resursa i atrakcija, sve se više pojavljuju novi inovativni proizvodi koji su rezultat diverzifikacije kulturno-turističkih proizvoda. Upravo kulturni turizam može pridonijeti zaštiti kulturno-povijesne baštine, ali i obogaćivanju kvalitete života lokalnih zajednica (Dujmović, 2014). Iz kulturnog turizma proizlazi književni turizam, prije svega kao oblik turizma koji obuhvaća zanimanje za osobne životne povijesti pisaca i/ili za njihova književna djela koja su smještena u određeni povijesni kontekst. Agarwal i Gareth (2017) navode kako se prema Robinsonu i Andersenu (2002) književni turizam definira kao putovanje ili kretanje do odredišta zbog interesa za neki oblik književne asocijacije na tu destinaciju. Određena mjesta i gradovi postaju i razvijaju se kao destinacije književnog turizma jer su povezana s autorovim životom ili književnim djelima u kojima su određene destinacije predstavljale pozadinu ili radnju njihovih djela. Kao primjeri destinacija književnog turizma ističu se Verona (Italija), mjesto gdje se odvija radnja Shakespeareove tragedije *Romeo i Julija* i gdje turisti mogu posjetiti Julijin balkon, sjeverna obala Long Islanda u blizini New Yorka (SAD) koji je predstavljao mjesto inspiracije za roman Scotta Fitzgeralda *Veliki Gatsby*, kao i niz sela i ladanjskih kuća u Yorkshire Moorsu (UK) koji predstavljaju mjesta radnje *Orkanskih visova* Emily Bronte. Književni turizam proizlazi upravo iz želje za upoznavanjem autorova stvarnog života pa čitatelji postaju hodočasnici koji posjećuju rodno mjesto i promatraju lokacije koje su ga inspirirale, a odaju počast na mjestu gdje je autor sahranjen. Destinacije književnog turizma tako postaju mjesta kroz koja se komunicira niz kulturnih značenja i vrijednosti te postaju svojevrsna turistička atrakcija i važna tržišna niša unutra turističke industrije (Agarwal i Gareth, 2017).

Na kulturno-turističkoj europskoj sceni, kulturne rute, kao inovativan kulturno-turistički proizvod, stavljene su u prvi plan zahvaljujući radu Kulturnih ruta Vijeća Europe, osnovanog 1987. certificiranjem prve kulturne rute Vijeća – Hodočasnički put Santiago de Compostela. Do danas je certificirano 48 kulturnih ruta, od kojih 21 prolazi i Republikom Hrvatskom, a sve u cilju „otkrivanja i predstavljanja zajedničke bogate i raznolike baštine, boljeg razumijevanja europskog kulturnog identiteta te spajanja ljudi i mjesta u zajednički europski prostor“ (Trupković, 2021: 1). Program Kulturnih ruta Vijeća Europe promiče održivi razvoj, obrazovanje, edukativnu i kulturnu razmjenu te obogaćivanjem kulturno-turističke ponude, potičući ekonomski, kulturni i društveni razvoj, otkriva manje poznata mjesta (Trupković, 2020).

Horvat i Klarić (2012: 7) ističu definiciju ICOMOS-a (2005) prema kojoj je kulturna ruta „fizički opipljiva dionica u prostoru koju definira inventar materijalnih i nematerijalnih, kulturnih i povijesnih elemenata, povezanih tematski, konceptualno ili definicijom kao i identifikacijom lokacija postojećih kulturnih dobara, povezanih u točkastoj, linearnoj ili regionalnoj strukturi;

koji unutar jedinstvenog konteksta rute tvore obilježenu i interpretiranu kontinuiranu cjelinu“. Autori ovoga rada slažu se sa stavom da upravo kulturne rute predstavljaju imaginarni vremeplov, interpretirajući kulturnu baštinu i prošlost te osvijetljajući sadašnjost, a kroz turizam oživljavaju prošlost (Horvat i Klarić, 2012). Kulturne rute predstavljaju složen i višedimenzionalan pojam koji se prvenstveno veže za kulturno-povijesnu baštinu, njezinu zaštitu, upravljanje, valorizaciju i interpretaciju. Kao novi doživljajni koncept koji zadovoljava težnje postmodernog turista, kulturne rute proizlaze iz materijalne kulturno-povijesne baštine i nematerijalne kulture te kombinacijom prošlosti i budućnosti dovode do jedinstvenih rezultata i iskustva u vremenu i prostoru. Kulture rute tako predstavljaju geografsko putovanje kroz određeni geografski teritorij, odnosno kroz pluralne lokalne identitete, ali i putovanje s reprezentativnim vrijednostima, značenjima, očekivanjima, iskustvima i konačno se formiraju u svojevrstan kulturno-turistički proizvod. Kulturna se ruta može promatrati kao kombinacija triju elemenata: geografsko područje na kojem se nalaze atrakcije i ključna mjesta, tema koja povezuje različite komponente rute te turistički proizvodi i usluge koje se pružaju posjetiteljima u različitim destinacijama uključene u rutu (Majdoub, 2010; Pattanaro, Pistocchi, 2016; Zabbini, 2012).

Kao ključan preduvjet za kvalitetnu promociju i održivo korištenje resursa ističe se umrežavanja kulturnih krajolika, a „kreativno upravljanje rutama u prvom redu podrazumijeva jasno zacrtavanje zajedničkih ciljeva i uloga pojedinih partnera te razvijanja zajedničke poslovne strategije“ (Horvat i Klarić, 2012: 17). Razvoj tematskih ruta podrazumijeva višesektorsku suradnju i višegodišnju implementaciju te je pri njihovu kreiranju potrebno istaknuti kako one povezuju „kulturnu i prirodnu baštinu, socijalno i gospodarsko okružje te je stoga potreban integrirani pristup upravljanju prostorom“ (Horvat i Klarić, 2012: 17). Upravo se partnerstvom ključnih dionika postiže itinerarizacija, mapiranje sadržaja i stvaranje kvalitetnog turističkog proizvoda, čime se potiče teritorijalni i kulturni identiteti povezanih mjesta, a povezivanjem resursa u prostoru rezultira preglednom zemljopisnom poveznicom. Krivošejev (2014) navodi kako su ključni uvjeti za realizaciju kulturnih ruta tematiziranost, razvoj većeg broja tematskih atrakcija, razvijenost turističke infrastrukture koja povezuje sve tematske atrakcije na ruti, razvijenost sistema mapiranja i informativnog označavanja puta, dobro osmišljen sistem komunikacija s posjetiteljima te institucionalizacija menadžerske i marketinške povezanosti svih atrakcija putem formiranja klastera, udruženja i slično. Za razvoj kulturnih ruta ključni su preduvjeti, broj i dostupnost postojećih kulturnih resursa te onih izravno povezanih s temom rute, a važno je utvrditi postoji li dovoljna količina tih resursa kako bi se mogli tematski i prostorno grupirati. Uz to, bitna je i njihova prostorna raspoređenost, kao i pravni i vlasnički status, uključujući urbanističke planove,

zoniranje te nadležnosti za zaštitu i očuvanje resursa, što pridonosi njihovoj jedinstvenosti. Posebnost resursa, bilo na europskoj, nacionalnoj, regionalnoj ili lokalnoj razini, igra ključnu ulogu, kao i njihova otvorenost i pristupačnost te kapacitet za prihvata turista bez narušavanja kvalitete doživljaja. Vrijeme potrebno za obilazak pojedinih atrakcija, mogućnosti vremenski različitih obilazaka te kontrola tijekom posjetitelja i određivanje ključnih točaka gdje bi se posjetitelji mogli zadržati također su važni elementi za uspješan razvoj kulturne rute (Horvat i Klarić, 2012: 18).

U kontekstu turizma posebnih interesa, prije svega kulturnog i književnog turizma, tematske rute kao turističke atrakcije jedinstvene su jer mogu diverzificirati i proširiti potražnju za njima u vremenu i prostoru, doprinijeti valorizaciji neiskorištenih kulturnih resursa i razvijati nove segmente potražnje za takvim određenim oblicima turizma. Upravo je i stav autora ovoga rada da kulturne rute mogu posjetiteljima pružati mogućnost razumijevanja i poštivanja kulturnih odnosa i fenomena, a turizam temeljen na rutama predstavlja model razvoja kulture i turizma koji služi ne samo turističkom, već i društvenom i ekonomskom razvoju (Nagy, 2016; Urošević i Kaurin, 2017).

4. OD MIJE MIRKOVIĆA DO MATE BALOTE: ŽIVOT I STVARALAŠTVO ISTARSKOG AKADEMIKA

Mijo Mirković rođen je 28. rujna 1898. u Raklju, tada Austro-Ugarskoj Monarhiji, u siromašnoj obitelji. Njegova majka Mara, rođena Percan, bila je nepismena, a otac Ante Mirković-Gašpić prvi je od Rakljanaca pročitao pedeset knjiga te kao rakljanski župan bio najzaslužniji za otvaranje seoske škole Ćirilometodske družbe na hrvatskom jeziku 1904. Već je u ranom djetinjstvu Mirković iskusio sve tegobe zanimanja svojega oca; kopao je zemlju, bio kamenolomac, klesar, miner, ribar, mornar te se bavio lončarstvom, tradicionalnim rakljanskim obrtom. Mirković je pohađao Pazinsku gimnaziju gdje je prvi put čitao o europskoj reformaciji, Matiji Vlačiću Iliriku i ostalim istarskim reformatorima, temi njegovih kasnijih znanstvenih istraživanja. Nakon ulaska Italije u rat, 1915. s obitelji je evakuiran u Moravsku gdje nastavlja školovanje. U Češkoj se upoznaje s radom Jana Husa i husitizmom, ključnim predreformacijskim pokretom. Za vrijeme Prvoga svjetskog rata mobiliziran je s ocem te vraćen u Pulu, a bio je u istražnim zatvorima u Puli i Ljubljani zbog optužbi da je s grupom mladića prekinuo vojni telefonski vod. Vraća se u Moravsku, Češku, gdje završava Klasičnu gimnaziju, a između 1917. i 1918. radi u Puli kao urednik i novinar dnevnika *Hrvatski list* te novinar zagrebačkih *Novosti*. Nakon rata, od 1919. studira filozofiju i slavistiku u Zagrebu i Beogradu te ekonomiju u Berlinu, a 1923. u Frankfurtu

na Majni doktorira disertacijom *Glavni uzroci gospodarske zaostalosti slavenskih naroda*. Radio je zatim kao bankovni činovnik, u rudnicima u Belgiji, Aleksincu, Osijeku, Bakru, Beogradu, u raznim zavodima i visokim školama. Mjesto docenta Pravnog fakulteta u Subotici dobio je 1928., a od 1939. bio je redoviti profesor Ekonomsko-komercijalne visoke škole u Beogradu. Cijelo vrijeme surađivao je s brojnim časopisima, stručnim, ali i onima u kojima je od 1930. počeo objavljivati poeziju. Između 1934. i 1935. bavio se agrarnim pitanjima u Italiji, Francuskoj i Velikoj Britaniji, kao i u poljoprivrednim institutima u Oxfordu, Cambridgeu i Rimu gdje se specijalizirao u području ekonomike poljoprivrede. Do 1941. boravio je na raznim sveučilištima u Njemačkoj, Irskoj, Belgiji, Švicarskoj, Poljskoj, Bugarskoj i SAD-u, nakon čega se vraća na Krk, gdje je do 1943. radio kao ribar i gdje ga Talijani dvaput uhićuju, a između 1942. i 1944. završava u zatvorima u Krku, Kraljevici, Karlovcu, Rijeci, Kopru i Trstu. Godine 1944. odlazi u partizane i nedugo nakon Mirković započinje s radom u Nacionalnom komitetu oslobođenja Jugoslavije. Njegovi intelektualni potencijali osigurali su mu zapaženu ulogu na međunarodnim mirovnim konferencijama u Londonu, Parizu i New Yorku, gdje se kao stručnjak za ekonomska i etnička pitanja zalagao za sjedinjenje Istre s maticom Hrvatskom. Godine 1947. postaje članom Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti (danas Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti) te profesorom na Ekonomskom fakultetu u Zagrebu, a između 1958. i 1961. bio je i glavni tajnik Akademije. Osnovao je nekoliko znanstvenoistraživačkih jedinica Akademije i bio je jedan od utemeljitelja i urednika prvog sveska časopisa *Problemi sjevernog Jadrana* JAZU, koji izlazi i danas. S Tone Peruškom zalagao se za reafirmaciju fenomena zavičajnosti kao preteču modernog regionalizma, kao i osnivanje istarskog/jadranskog sveučilišta te razvoj infrastrukture kao preduvjeta za nacionalnu i međunarodnu integraciju. Umire 17. veljače 1963. Pokopan je u Raku uz najveće počasti, a na njegovoj nadgrobnoj ploči piše: „Ovode leži pored majke Mare i oca Tone Mijo Mirković-Mate Balota, sveučilišni profesor (28.IX.1898. – 17.II.1963.), putnik zmež grada i svojega sela, ki je vajka piva kako naši stari, 'rodila loza grozda dva', težak, ribar, mornar, akademik, pjesnik, prvi Rakljan ki je napisal 50 knjig, pokopan uz zvuke dragih roženica“ (Balota, 1946; Kalčić, 1979; Koroman, 2006; Leksikon Ekonomskog fakulteta Zagreb, 2023; Peruško, 1984; Urošević, 2022, Urošević, 2023a).

Temeljni znanstveni, kulturološki i književni interesi Mije Mirkovića bili su uvjetovani širim kulturnim, društvenim i povijesno-političkim procesima u kojima je odrastao, živio i stvarao. Mirkovićeva istraživanja bila su usmjerena prema „crvenoj istarskoj zemlji“ te prije svega buđenju i podizanju svijesti „istarskog potlačenog čovjeka“ (Peruško, 1984: 169-170). Pritom, Urošević (2011) definira Miju Mirkovića / Mate Balotu kao „organskog intelektualca, duhovnog vođu i avangardnoga glasnogovornika budućnosti, s izrazitom

funkcijom intelektualnog i političkoga protuhegemonijskog djelovanja, koji je posudio glas Istranima u emigraciji i otrgnutom zavičaju“. Svojim je znanstvenim, književnim i publicističkim žanrovima na jedinstven način artikulirao autentičan doprinos kulturne tradicije Istre europskoj civilizaciji. U njegovu stvaralaštvu mogu se pratiti ključni periodi „tranzicije predindustrijske, usmene, apolitične, pučke tradicijske kulture u nesiguran modernitet, koji je Istru zahvatio na najsuroviji način, kroz imperijalna presezanja te neobičan spoj ideologije masovne potrošačke kulture i agresivne intervencije totalitarnih ideologija u najintimnije elemente kulturnog identiteta“ (Urošević, 2012b: 24). Urošević (2011) navodi kako je, u okvirima recentnih teorija kulture, identiteta, modernizacije i globalizacije, istaknuta suvremenost Mirkovićeve književnoga, znanstvenoga i publicističkoga stvaralaštva.

Mirković je tijekom svojega života objavio izuzetno veliki broj knjiga s područja teorije vanjske i unutarnje trgovine, agrarne ekonomije, industrijske politike, ekonomske povijesti i ekonomike narodnoga gospodarstva: *Trgovina i unutrašnja trgovinska politika* (1931), *Spoljna trgovinska politika* (1932), *Industrijska politika* (1936), *Agrarna politika* (1940), *Ekonomska struktura Jugoslavije* (1918, 1941, 1950), *Ekonomika agrara FNRJ* (1950), *Seljaci u kapitalizmu* (1952), *Ekonomska historija Jugoslavije* (1958) i *Uvod u ekonomiku Jugoslavije* (1959) (Balota, 1946; Istarska enciklopedija, 2023; Kalčić, 1979). Mirkovićev je opus u području ekonomije, uz istraživanja ekonomske povijesti bio, prije svega, usmjeren k analizi problema gospodarske zaostalosti kao i optimalnom korištenju resursa u svrhu gospodarskog razvoja.

Jedno je od Mirkovićevih značajnih djela njegova doktorska disertacija *Glavni uzroci gospodarske zaostalosti slavenskih naroda* obranjena 1923. u Frankfurtu na Majni. Disertacija, koja je dugo godina znanstvenoj i općoj javnosti bila praktički nepoznata, čuva se u frankfurtskoj Sveučilišnoj knjižnici, a u prvom hrvatskom prijevodu objavljena je 2008. Iako obranjena prije točno stotinu godina, problematika same disertacije i danas je vrlo aktualna te teorijski i metodološki ispravna. U konstrukciji Mirkovićevih pristupa društvenom fenomenu, pišući o ekonomsko-socijalnim i kulturno-povijesnim problemima slavenskih naroda, pod utjecajem i na tragu liberalnih filozofskih i socioloških ideja profesora Sombarta, Oppenheimera i Webera, u radu preispituje ulogu religije u racionalizaciji života, odnosno utjecaj, razlike i povezanost između konfesija slavenskih naroda (grčko-pravoslavna ortodoksija, rimokatoličanstvo i reformacija) te gospodarske i ekonomske razvijenosti samih zemalja (Mirković, 2008).

Mirković se od mladosti bavio književnošću i publicistikom, ostavivši pod više od 18 pseudonima izuzetan opus. Prvu priču, *Ribar Ivo*, pod pseudonimom Mirko iz Luke objavljuje 1913. u pazinskom đlačkom listu, a

nakon toga i prozu *Kapural Grga* pod drugim pseudonimom Mirko Morski. Pod novim i najpoznatijim pseudonimom Mate Balota prvi put objavljuje u *Hrvatskom listu* 5. siječnja 1918. Mirković, pod pseudonimom Mate Balota, svoju prvu čakavsku pjesmu *Pramaliće* (uz pjesme *Roženice* i *Moja mati*) objavljuje 1930. u zagrebačkom tjedniku *Istra* (kasnije objavljena u zbirci pjesama *Dragi kamen*). Zanimljivo je da seriju feljtona *Istra se mijenja* (1937., 1938.) potpisuje novim pseudonimom Miho Krvavac. Godine 1938. objavljuje temeljno djelo istarske dijalektalne poezije, *Dragi Kamen*, zbirku čakavskih pjesama zavičajne tematike i snažna socijalnog tona s nostalgичnim doživljajem Istre. Zbirka predstavlja vrhunski domet dijalektalne lirike, a okolnosti u kojima su pjesme nastale ukazuju na to da se radi o izgnaničkoj poeziji, uvjetovanoj geopolitičkom nestabilnosti Istre i Mirkovićeva izgnanstva iz svojega zavičaja. *Tijesna zemlja: roman iz istarskog narodnog života*, u kojemu Mirković prikazuje ekonomsko-socijalno stanje istarskog sela krajem 19. i početkom 20. stoljeća, napisao je u jednome dahu od 6. prosinca 1940. do 9. siječnja 1941., a objavio tek 1946. Objavljuje i kulturno-povijesne monografije *Stara pazinska gimnazija* (1950.) i *Puna je Pula* (1954.), kapitalno dokumentarističko djelo o povijesnom razvoju Pule kao glavne ratne luke Austro-Ugarske Monarhije. Kulturno-povijesnim monografijama i jednom od svojih najviših stvaralačkih dosega, svojevrsnom trilogijom posvećenom Matiji Vlačiću Iliriku – *Flacius* (1938.), *Matija Vlačić* (1957.) i *Matija Vlačić Ilirik* (1960.) – Mirković upoznaje hrvatsku i tadašnju jugoslavensku javnost s važnom povijesnom ulogom istarskih reformatora, ističući njihov doprinos europskoj kulturnoj povijesti, kao i artikulaciji multikulturnoga regionalnog identiteta Istre. Mirkovićevi suvremenici, hrvatski povjesničari književnosti i kulture, smatrali su da je utjecaj reformacije u hrvatskoj kulturnoj povijesti precijenjen, a upravo je Mirković navedenim monografijama isticao značaj istarskih i hrvatskih reformatora i svećenika glagoljaša u buđenju nacionalne svijesti, afirmaciji narodnih jezika i književnosti, kao i uopće njihova doprinosa europskoj civilizaciji. Godine 1959. objavljuje djelo *Proza i poezija*, zbirku pjesama i proznih tekstova, s dojmljivim predgovorom Tone Peruška o životu Mije Mirkovića / Mate Balote. U Mirkovićevu stvaralaštvu ističe se i nedovršeni roman *Na plodnoj Hani*, knjiga o istarskoj ratnoj evakuaciji u Moravsku, djelomično objavljivana u *Hrvatskom listu* krajem 1917. i početkom 1918. Mirkovićevi putopisni zapisi koji su nastali između 1930. i 1950. objavljeni su posmrtno, kao zbirka *Na crvenoj istarskoj zemlji* (1979.), a iz njegove rukopisne ostavštine posmrtno je tiskana drama *Smrtni grijeh* (1964.) (Balota, 1946; Balota, 1959; Balota, 2023a; Balota, 2023b; Hrvatska enciklopedija, 2023; Kalčić, 1979; Mirković, 1960; Urošević, 2021; Urošević, 2022, Urošević, 2023a; Urošević, 2023b).

Tijekom posljednjih 60 godina različitim se modelima pristupalo istraživanju i valorizaciji mnogostranih aspekata Mirkovićevega života i stvaralaštva, a između 1968. i 2001. tomu je ponajviše doprinio znanstveno-stručni skup *Susreti na dragom kamenu*. Mirkovićevo stvaralaštvo danas je tek parcijalno valorizirano i predstavljeno široj javnosti te se to ponajviše odražava kroz mogućnost posjeta *Memorijalnoj zbirci Mije Mirkovića / Mate Balote*, smještenoj u njegovoj rodnoj kući u Raklju i *Spomen-sobi Mije Mirkovića* u pulskoj Sveučilišnoj knjižnici. Već je 1963. nastala inicijativa za preuređenje Mirkovićeve rodne kuće u memorijalni prostor, nakon što je obitelj Mirković tadašnjoj Općini Pula ustupila kuću čime je potaknula na prikupljanje etnografske građe: donacije mještana, osobne fotografije, osobnih predmeta i slično. Memorijalna zbirka Mije Mirkovića osnovana je 1968. te je tijekom posljednjih godina bila nekoliko puta preuređivana i proširivana, no iako je bila otvorena za javnost, o njoj se nije vodila sustavna briga. Novi stalni postav zbirke počeo se osmišljavati 2003. te je zahtijevao rekonstrukciju ambijenta istarske tradicijske kuće na dvije etaže. Zadatak osmišljavanja postava pripao je *Etnografskome muzeju Istre*, dok dizajn postava potpisuje Nikolina Jelavić Mitrović. Postav je otvoren 22. ožujka 2005. zahvaljujući sredstvima Istarske županije. Novi je postav konstruiran u četiri cjeline kroz koje se posjetitelji mogu upoznati s Mirkovićevim životom i djelima: Mate Balota i Rakalj, Životni put, Književni put te Nasljeđe Mate Balote (Koroman, 2006). *Spomen-soba Mije Mirkovića*, smještena u pulskoj Sveučilišnoj knjižnici, otvorena je za javnost 26. svibnja 2009., pružajući javnosti na uvid 4 166 svezaka knjiga i časopisa iz privatne biblioteke Mije Mirkovića. Iako to nije njegova kompletna biblioteka, već dvije trećine od ukupnog broja Mirkovićevih knjiga, njihov sadržaj jasno pokazuje discipline kojima se bavio i koje su ga zanimale: poljoprivreda, ekonomija, povijest, politika, ali i knjige s književnom tematikom. Posjetitelji mogu vidjeti njegove originalne zapise i komentare na marginama knjiga, predmete kojima se služio, sjediti na stolici potpisanoj njegovim inicijalima te pročitati svih 18 pseudonima kojima se Mirković služio (Sveučilišna knjižnica u Puli, 2023).

Analiza internetske stranice Turističke zajednice Općine Marčana, kojoj pripada Rakalj i *Memorijalni centar Mije Mirkovića / Mate Balote*, nažalost, donosi tek šturu podatke o životu i radu ovog istaknutog istarskog znanstvenika i polihistora. Kada upišemo ime Mije Mirkovića / Mate Balote u internetski pretraživač možemo doći do zaključka kako su njegov lik i djelo prisutni u Istri (i šire) još jedino kroz znanstvene i obrazovne institucije, ulice i gradske četvrti koje po njemu memorijalno nose naziv: *Fakultet ekonomije i turizma „Dr. Mijo Mirković“ Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli, Srednja škola Mate Balote u Poreču, Osnovna škola Mate Balote u Bujama, Srednja Ekonomska*

škola Mije Mirkovića u Rijeci te ulice u Puli, Poreču, Pazinu i ostalim istarskim i hrvatskim gradovima.

5. REZULTATI ISTRAŽIVANJA

U sljedećim su potpoglavljima prikazani rezultati provedenog empirijskog istraživanja; analiziraju se stavovi, poznavanje i percepcija stanovništva Istarske županije o stvaralaštvu Mije Mirkovića / Mate Balote, analiziraju se stavovi stručne javnosti. Izrađena je evaluacija sadržaja potencijalne nove kulturne rute. Na temelju dobivenih i analiziranih rezultata na kraju ovog poglavlja autori elaboriraju prijedlog zavičajne kulturne rute *Tragom Mije Mirkovića / Mate Balote*.

5.1. Stavovi, poznavanje i percepcija stanovništva Istarske županije o stvaralaštvu Mije Mirkovića / Mate Balote

Za potrebe ovoga istraživanja sastavljen je anketni upitnik kako bi se analizirali stavovi, poznavanje i percepcija stanovništva Istarske županije o stvaralaštvu Mije Mirkovića / Mate Balote. U anketnom upitniku korištena je kombinacija kratkih i jasnih pitanja otvorenoga tipa te pitanja s Likertovom ljestvicom. Istraživanje anketnim upitnikom provedeno je tijekom srpnja i kolovoza 2023. Iako je prikupljeno tek 70 odgovora, dobiveni rezultati predstavljaju aktualno stanje o poznavanju stvaralaštva jednog od najutjecajnijih Istrana 20. stoljeća stanovnika Istarske županije.

Tablica 1. Stavovi, poznavanje i percepcija stanovništva Istarske županije o stvaralaštvu Mije Mirkovića / Mate Balote

Stavovi, poznavanje i percepcija stanovništva Istarske županije o stvaralaštvu Mije Mirkovića / Mate Balote	
Pitanja	Odgovori
Spol	Žensko 70 % Muško 30 %
Dob	Manje od 18 14,3 % 18-24 18,6 % 25-30 30 % 31-40 10 % 41-50 27,1 % Više od 50 14,3 %

Razina obrazovanja	Završena srednja škola 20 % Završen preddiplomski studij 31,7 % Završen diplomski studij 45 % Završen poslijediplomski studij 3,3 %
Živate li na području Istarske županije?	Da 92,9 % Ne 7,1 %
Znate li tko je bio Mijo Mirković / Mate Balota?	Da 100 %
Jeste li upoznati sa stvaralaštvom Mije Mirkovića / Mate Balote?	U potpunosti sam upoznat 25,7 % Upoznat sam 28,6 % Neodlučan sam 20 % Nisam upoznat 20 % Uopće nisam upoznat 8,6 %
Možete li navesti barem jedno djelo Mije Mirkovića / Mate Balote	Tijesna zemlja 26,4 % Ostali odgovori: Puna je Pula, Matija Vlačić Ilirik, Dragi kamen, Koza, Dvi daske, Pramaliće
Jeste li posjetili Memorijalnu zbirku Mije Mirkovića / Mate Balote u njegovoj rodnoj kući u Raklju?	Da 74,3 % Ne 25,7 %
Jeste li posjetili Spomen-sobu Mije Mirkovića u pulskoj Sveučilišnoj knjižnici?	Da 74,3 % Ne 25,7 %
Smatrate li da Mirkovićevo stvaralaštvo zaslužuje veću zapaženost u javnom diskursu?	U potpunosti se slažem 63,8 % Slažem se 27,5 % Niti se slažem / niti se ne slažem 8,7 %
Smatrate li da je Mirkovićevo stvaralaštvo dovoljno valorizirano i predstavljeno široj javnosti?	Da 7,1 % Ne 88,6 % Nisam baš upoznat pa ne mogu procijeniti 1,4 % Ima prostora za dodatni rad i ostvarivanje 1,4 % Djelomično 1,4 %
Imate li prijedlog revalorizacije stvaralaštva Mije Mirkovića / Mate Balote?	Ne 23,9 % Ostali odgovori: interpretacijski centri, uvođenje lektira, tematske rute, festivali i manifestacije, promocija i marketing, znanstveni skupovi, zavičajna nastava, radionice i projekti

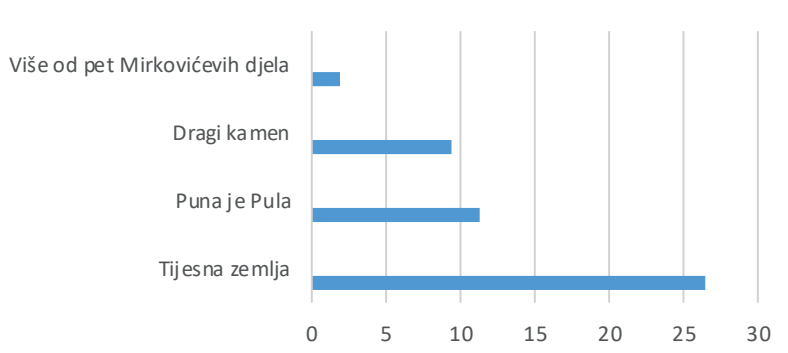
Smatrate li razvoj tematske kulturne rute Tragom Mije Mirkovića / Mate Balote koja bi povezivala ključne lokacije njegova života i djela u Raklju i Puli inovativnim i suvremeni modelom valorizacije njegova stvaralaštva?	U potpunosti se slažem 72,9 % Slažem se 18,6 % Niti se slažem / niti se ne slažem 7,1 % Ne slažem se 1,4 % Uopće se ne slažem 0 %
Biste li posjetili navedenu kulturnu rutu kao novi kulturno-turistički proizvod?	Da 97,1 % Ne 2,9 %
Smatrate li da razvoj tematske kulture rute predstavlja i valorizira razvojne potencijale Raklja i Istre kao destinacije turizma posebnih interesa (prije svega kulturnog i književnog)?	Da 97,1 % Ne 2,9 %
Smatrate li da se stanovništvo Istarske županije treba više upoznati sa zavičajnom regionalnom baštinom, posebno tijekom osnovnoškolskog i srednjoškolskog obrazovanja te programa zavičajne nastave?	Da 98,6 % Ne 1,4 %

Izvor: izrada autora.

Anketni upitnik sastojao se od sveukupno 17 pitanja. Prvi dio pitanja odnosi se na sociodemografske elemente ispitanika. U anketnom upitniku sudjelovalo je 70 % žena i 30 % muškaraca te je najviše ispitanika između 25 i 30 godina. Usto, najviše ispitanika završilo je diplomski studij, njih 45 %, a 92,9 % ispitanika živi na području Istarske županije.

Svih 70 ispitanika odgovorilo je da znaju tko je bio Mijo Mirković / Mate Balota, a 5,7 % ispitanika odgovorilo je kako su u potpunosti upoznati ili skoro u potpunosti upoznati sa stvaralaštvom Mije Mirkovića / Mate Balote. Na otvoreno i neobavezno pitanje kojima se tražilo ispitanike da navedu barem jedno Mirkovićevo djelo, odgovorilo je njih 53. Najviše ispitanika, njih 26,4 % navelo je roman *Tijesna zemlja*, nakon toga 11,3 % *Puna je Pula* i 9,4 % *Dragi kamen*. Samo je jedan odgovor sadržavao više od pet Mirkovićevih djela što ukazuje na to da je stanovništvo Istarske županije nedovoljno upoznato sa stvaralaštvom Mije Mirkovića / Mate Balote.

Tablica 2. Navedena djela Mije Mirkovića / Mate Balote

Izvor: izrada autora.

Analiza odgovora pokazuje da je tek 25,7 % ispitanika posjetilo *Memorijalnu zbirku Mije Mirkovića / Mate Balote* u Raklju te je isti broj ispitanika posjetio i *Spomen-sobu Mije Mirkovića* u pulskoj Sveučilišnoj knjižnici. Čak 63,8 % ispitanika smatra i slaže se da stvaralaštvo Mije Mirkovića/Mate Balote zaslužuje veću zapaženost u javnom diskursu, a 88,6 % ispitanika ističe da je Mirkovićevo stvaralaštvo nedovoljno valorizirano i predstavljeno široj javnosti.

Najveći broj, 23,9 % ispitanika nije navelo vlastiti prijedlog revalorizacije stvaralaštva Mije Mirkovića / Mate Balote, dok su ostali istaknuli sljedeće odgovore: interpretacijski centar, tematske rute, manifestacije i festivali, uvođenje Mirkovićevih djela kao obvezne osnovnoškolske lektire, organizacija stručnih i znanstvenih skupova te zavičajni programi, projekti i radionice. Čak 70 % ispitanika smatra da razvoj tematske kulture rute *Tragom Mije Mirkovića / Mate Balote* predstavlja inovativni i suvremeni model revalorizacije njegova stvaralaštva, a 97,1 % ispitanika posjetilo bi zavičajnu kulturnu rutu kao novi kulturno-turistički proizvod. Također, 97,1 % ispitanika smatra kako upravo razvoj nove tematske kulturne rute valorizira razvojne potencijale Raklja, Pule i Istre kao destinacije turizma posebnih interesa (prije svega kulturnog i književnog), a 98,6 % smatra da se stanovništvo Istarske županije treba više upoznati s regionalnom zavičajnom baštinom, prvenstveno tijekom osnovnoškolskog i srednjoškolskog obrazovanja te uvođenja programa zavičajne nastave.

Na kraju anketnog upitnika ispitanici su mogli dodati svoje komentare, pri čemu se ističu sljedeći:

„Vaša ruta bi se mogla proširiti i na ostale dijelove Istre, koje spominje Mirković / Balota u svojim djelima, i koji su vezani za njegov život, recimo Pazin gdje je išao u gimnaziju...”

„Smatram da se tek površno mlade s ovih prostora upoznaje s bogatom kulturnom ostavštinom, iako su mnogima na visokim funkcijama usta puna zavičajnosti, dakako, po potrebi, kako bi se iluzorno stvarala slika o velikoj ljubavi prema Istri. Globalne prijetnje će nas u budućnosti, nažalost, koštati gubitka vlastitih vrijednosti, i to puno više no što je to danas izraženo.“

„Balotina Tijesna zemlja dobar je temelj za uprizorenje, bilo filmom ili kazalištem, a bilo bi važno opet vratiti književnike i ekonomiste u Rakalj pa da zajedno s mještanima, djecom, studentima i svima zainteresiranima hodočaste Stazama Tijesne zemlje i Dragog kamena, što se već godinama i organizira, samo se još trebaju uključiti i druge strukture. Navest ćemo i problematiku financiranja svih aktivnosti, apliciranja na razne natječaje i uključivanja stručnjaka koji bi činili stručni tim u osmišljavanju godišnjih sadržaja pa da to ne ostane samo na dobroj volji, entuzijazmu i motivaciji pojedinaca ili skupina. Mogućnosti su velike, što se velik dio toga i radi, ali potrebno je „malo vjetra u leđa“, odmak od osobnih razina promocija i taština, a Balota je to zaslužio.“

5.2. Stavovi stručne javnosti

U nastavku su analizirani rezultati istraživanja stavova stručne javnosti koji predstavljaju odgovore na pet pitanja postavljenih u okviru intervjua. U istraživanju su sudjelovali potencijalni ključni dionici u razvoju i implementaciji nove zavičajne kulturne rute; predstavnici turističkog sektora (Turistička zajednica Općine Marčana), kulturnog sektora (KUD „Mate Balote“ Rakalj) i obrazovnog sektora (Osnovna škola Krnica).

Predstavnici stručne javnosti navode da su dosadašnji modeli valorizacije stvaralaštva Mije Mirkovića / Mate Balote obuhvaćali brojne sadržaje i aktivnosti te prije svega festivale i manifestacije: *Znanstveni skup Susreti na dragom kamenu*, književni festival *Susreti na dragom kamenu*, *Večeri uz istarska ognjišta*, lektorirano izdanje romana *Tijesna zemlja*, predstava *Dvi daske – pismo mrtvome kumu*, projekt zavičajne nastave OŠ Krnica „Osluhni zavičaj – zove te pramaliće“, književno hodočašće *Stazama dragog kamena i Tijesne zemlje*, postavljanje Balotine biste, folklorna manifestacija *Rakalj u srcu*, prijevod pjesama *Dragog kamena* na njemački jezik, tiskanje školskog lista *Pramaliće*, rad kulturno-umjetničkog društva „Mate Balota“, obnova Balotine rodne kuće, uglazbljeni stihovi *Dragog kamena* Brune Krajcara.

Smatrajuli da 125. obljetnica rođenja Mije Mirkovića / Mate Balote predstavlja i priliku za preispitivanje o suvremenim modelima revalorizacije njegova stvaralaštva, predstavnici stručne javnosti složili su se da je upravo ovo prilika

za pronalaženje i nadograđivanje revalorizacije njegova stvaralaštva, a potreba suvremenog života i mogućnosti nameću i nove oblike i načine pristupa (npr. tehnološka dostignuća i mogućnosti, potencijal Raklja i krajolika itd.). Ispitanici također potvrđuju da je ovo i prilika šireg uključivanja struke i kompetentnih i različitih profila, odnosno svih ključnih dionika, da „ožive“ neke stare aktivnosti da većina aktivnosti i događanja ne bude samo u organizaciji škole ili KUD-a.

Predstavnici stručne javnosti smatraju da upravo razvoj zavičajne tematske kulture rute *Tragom Mije Mirkovića / Mate Balote*, koja bi povezivala ključne lokacije u Istri povezane s njegovim životom i djelom, predstavlja jedan od modela revalorizacije njegova stvaralaštva. Ističu da upravo Rakalj, lokaliteti u Raklju, krajolici i panoramski vidici, uz Balotinu ostavštinu, pružaju brojne mogućnosti i sadržaje. Kao ključne lokacije i elementi koje bi potencijalna kulturna ruta trebala obuhvaćati i povezivati, predstavnici stručne javnosti navode da su to mjesta vezana za Balotino djetinjstvo i školovanje, mladost i sjećanja. Uz to, mišljenja su kako bi ključne lokacije trebalo pronaći u romanu *Tijesna zemlja* i zbirci pjesama *Dragi kamen* pa svakom itinerariju dati naslov, naziv, putokaz, ali da polazak uvijek bude Balotina rodna kuća.

Svi intervjuirani predstavnici stručne javnosti u potpunosti se slažu da razvoj zavičajne kulturne rute posvećene stvaralaštvu Mije Mirkovića / Mate Balote predstavlja i valorizira razvojne potencijale Raklja, Pule i Istre kao destinacije turizma posebnih interesa, prije svega kulturnog i književnog turizma. Navode kako bi zavičajna kulturna ruta imala svoje ciljeve: edukativne, ekološke, turističke, a moglo bi ju se upravo obogatiti s lokalitetima-postajama gdje bi se održavali razni sadržaji, književni, narodno stvaralaštvo, *tracking* i određeni zadatci koji bi se posjetiteljima ponudili, poneki izazovi (npr. pronaći Cres u svom vidokrugu, doći na mjesto odakle se vidi Rt Kamenjak, naći kamen, oblutak s porukom, ponuda domaćih gastronomskih sadržaja, pronaći brmeč, slavlju, bršudu, babinu šumu i fotografiraj ih). Ispitanici potvrđuju kako bi kulturna ruta obogatila Rakalj, Pulu i Istru, a književni i kulturni turizam predstavljali bi svojevrsnu inovaciju, prije svega budućem turističkom razvoju Raklja. Slažu se kako bi kvalitetnom koordinacijom i partnerstvom svih ključnih dionika lokalne zajednice, čiji bi projektni nositelj mogla biti Turistička zajednica Općine Marčana, treba krenuti u osmišljavanje ozbiljnog projekta revalorizacije Mirkovićeva stvaralaštva te razvoja i implementacije zavičajne kulturne rute kao novog kulturno-književnog turističkog proizvoda.

5.3. Evaluacija sadržaja

Svaki lokalitet kao i sadržaj ima svoj specifični zadatak i mjesto na kulturnoj ruti; „uključeni lokaliteti imaju zadatak međusobno se nadopunjavati“ te „razvijeni kulturni medij lokaliteta može biti poveznica s glavnom temom rute, a posjetitelj se mora osjećati kao sudionik u živoj predstavi“ (Horvat i Klarić, 2012: 21). Pri realizaciji kulturnih ruta potrebno je izraditi procjenu postojeće turističke i kulturne atraktivnosti destinacija koje su uključene u rutu, pozicioniranje destinacije na tržištu, analizirati pristupačnost, sadašnji profil turista, svrhu posjeta i konkurentnost ponude. To potvrđuju i Urošević i Kaurin (2017), ističući kako je izrada evaluacije potencijalnih resursa spremnih za povezivanje u jedinstvenu kulturnu rutu temelj za analizu razvojnih potencijala kulturnog, pa tako i književnog turizma.

Provedenim istraživanjima, uzimajući u obzir teorijsku analizu, kao i rezultate dobivene anketnim upitnikom sa stanovništvom Istarske županije i intervjuima sa stručnom javnosti, autori se koriste metodologijom koju predlažu Horvat i Klarić (2012) za evaluaciju sadržaja novih kulturnih ruta. Pritom, autori su evaluirali ključne elemente kulturnog i strukturalnog sadržaja te ga prikazali u tablici 3 i 4.

Tablica 3. Evaluacija kulturnog sadržaja

Održavanje spomenika kulture, interpretacija i dostupnost			
	Slabo	Dobro	Izvrсно
Spomenik/ priča/...		*	
Dostupnost spomenika turistima	*		
Otvorenost posjeta turistima	*		
Očuvanost i održavanje spomenika		*	
Gospodarska iskorištenost spomenika	*		

Izvor: izrada autora prema Horvat, Manda; Klarić, Vlasta (ur.), 2012. Upravljanje turističkim posjetima na tematskim kulturnim rutama. Delnice: Ministarstvo turizma Republike Hrvatska.

Tablica 4. Evaluacija strukturalnog sadržaja

Uređenost i dostupnost izložbenih i interpretacijskih prostora			
	Slabo	Dobro	Izvrсно
Muzeji		*	
Centri za posjetitelje		*	

Dostupnost muzeja turistima	*		
Otvorenost muzeja za turističke posjete	*		
Očuvanost i održavanje muzeja		*	
Broj muzeja kojim raspolaže destinacija		*	
Izložbeni prostori i zbirke		*	
Dostupnost izložbenih prostora i zbirki turistima	*		
Otvorenost izložbenih prostora i zbirki za posjet turista	*		
Povijesne dvorane za skupove		*	
Knjižnice i čitaonice		*	

Izvor: izrada autora prema Horvat, Manda; Klarić, Vlasta (ur.), 2012. Upravljanje turističkim posjetima na tematskim kulturnim rutama. Delnice: Ministarstvo turizma Republike Hrvatska.

Evaluacija kulturnog i strukturalnog sadržaja nove potencijalne kulturne rute tematizirane stvaralaštvom Mije Mirkovića / Mate Balote prije svega ukazuje na prisutnost muzeja, centra za posjetitelje, zbirke, knjižnica, no izrazito je slaba njihova otvorenost i dostupnost posjetiteljima, pa se trenutačno putem muzeja i interpretacijskih centara potencijalni posjetitelji mogu vrlo teško upoznati sa stvaralaštvom Mije Mirkovića / Mate Balote. Autori ističu i mogućnost evaluacije uslužnih sadržaja koji bi bilo potrebno izraditi, a za čiju je izradu potrebna temeljita analiza i precizno definiranje ključnih uslužnih sadržaja povezanih u rutu.

5.4. Model revalorizacije stvaralaštva Mije Mirkovića / Mate Balote: prijedlog razvoja zavičajne tematske kulturne rute tragom Mije Mirkovića / Mate Balote

Na temelju analize literature i provedenog empirijskog istraživanja, kao i terenskim istraživanjem potencijalnih lokacija na području Raklja, autori predstavljaju deskriptivnom metodom prijedlog razvoja zavičajne tematske rute *Tragom Mije Mirkovića / Mate Balote*. Nova zavičajna kulturna ruta imala bi cilj povezati i umrežiti ključne lokacije i elemente, prije svega u Raklju, povezane sa životom Mije Mirkovića / Mate Balote te njegovih djela: *Tijesne zemlje* (1946.) i *Dragog kamena* (1938.) u jedinstvenu geografsku cjelinu. Svrha rute bila bi prije svega revalorizirati stvaralaštvo Mije Mirkovića / Mate Balote kroz razvoj novog

i inovativnog kulturno-turističkog proizvoda, ali i potaknuti razvoj kulturnog i književnog turizma kroz valorizaciju kulturnog krajolika Raklja.

Nositelj razvoja, implementacije i upravljanja nove kulturne rute bila bi destinacijska menadžment organizacija Raklja, odnosno Turistička zajednica Općine Marčana, uz partnerstvo ključnih dionika turističkog i kulturnog sektora Istarske županije koji bi pomogli u implementaciji i sufinanciranju rute. U razvoju i implementaciji nove kulturne rute potrebno je primijeniti modele participativnog razvoja i upravljanja, a to prije svega podrazumijeva aktivno sudjelovanje svih dionika lokalne zajednice; javnog sektora, privatnog sektora i lokalne zajednice (Latin i dr., 2020). Kako bi svi ključni dionici sudjelovali u osmišljavanju, razvoju i implementaciji nove kulturne rute predlažu se fokus-grupe sa stručnjacima, prije svega predstavnicima kulturnog i turističkog sektora, kao i predavanja i radionice s lokalnim stanovništvom kako bi se aktivno uključili u proces njezina razvoja.

Nova predložena zavičajna kulturna ruta *Tragom Mije Mirkovića / Mate Balote* sastojala bi se od dviju dionica:

- 1) Stazama Tijesne zemlje i Dragog kamena: ova dionica povezivala bi ključne lokacije u Raklju povezane sa životom i stvaralaštvom Mije Mirkovića / Mate Balote, kao i ostale lokacije koje Mirković spominje i/ili opisuje u svojem romanu *Tijesna zemlja* (1946.) i zbirci istarske dijalektalne poetike *Dragi kamen* (1938.): Rodna kuća Mije Mirkovića (Memorijalna zbirka Mije Mirkovića / Mate Balote) – Bista Mije Mirkovića (postavljena u Raklju 2021.) – Raskrižje (spomenik lončarstvu, pjesma *Lončari*) – Kalavojna – Uvala Luka – Rt Sv. Mikule – Crkva Sv. Agnije – Stari Rakalj – Papini (kuća iz pjesme *Dvi daske*) – Put Jure Matesine – Uvala Blaz – Groblje.
- 2) Životnim putevima Mije Mirkovića: ova bi dionica zavičajne kulturne rute povezivala ključna mjesta i lokacije povezane sa životnim putem Mije Mirkovića u Istri. Dionica bi povezivala sljedeća mjesta: Rakalj (s već predstavljenim ključnim lokacijama; Stazama Tijesne zemlje i Dragog kamena) – Pazin (Pazinska gimnazija čiji je učenik bio i Mirković, a školi je posvetio i kulturno-povijesnu monografiju *Stara pazinska gimnazija*) – Labin (rodno mjesto Matije Vlačića Ilirika kojemu je Mirković posvetio tri kulturno-povijesne monografije) – Pula (Spomen-soba Mije Mirkovića smještena u Sveučilišnoj knjižnici, Fakultet ekonomije i turizma „Dr. Mijo Mirković“).

Upravo povezivanje navedenih lokacija, koje predstavljaju kulturno-povijesnu baštinu i prirodne resurse Raklja, predstavlja razvoj svojevrsnoga kulturnog krajolika; povezanost ljudskog djelovanja i prirode te odraz razvoja povijesti i zajednice određenog teritorija. Sve navedene lokacije, mjesta i elemente rute potrebno je označiti interpretacijskim/signalizacijskim tabelama, s kratkim i višejezičnim opisom lokacije i njezine povezanosti s Mirkovićevim životom i/ili djelom, ali i QR kodom putem kojeg bi posjetitelji mogli dobiti dodatne informacije i zanimljivosti. Interpretacijske tabele najpogodniji su mediji interpretacije, prigodne su za male i velike grupe posjetitelja te se na njima mogu kombinirati slike s popratnim tekstovima (Jelinčić, 2010). Na interpretativnim tabelama potrebno je izdvojiti ključne činjenice Mirkovićeve povezanosti s lokacijom, a upravo na lokacijama povezanim s njegovim djelima moguće je i izdvojiti citat koji opisuje i/ili spominje lokaciju u djelu.

Prije svega, početnu točku, današnju Memorijalnu zbirku Mije Mirkovića / Mate Balote potrebno je unaprijediti u Interpretacijski centar Mije Mirkovića / Mate Balote. Upravo interpretacijski centri, s pomoću raznih medija interpretacije, mogu posjetiteljima predstaviti cjelovitu priču i postati turistička atrakcija (Jelinčić, 2010). Novi interpretacijski centar predstavljao bi info punkt i početnu točku gdje bi se posjetitelji mogli upoznati s cijelom kulturnom rutom, a kroz drugi dio centra, Memorijalne zbirke, upoznati se detaljno sa stvaralaštvom Mije Mirkovića / Mate Balote. Pritom, ako želimo da nova kulturna ruta postane složen kulturno-književni turistički proizvod potrebno je baštinu koju povezuje dodatno interpretirati. Upravo bi se dionica koja povezuje lokacije i elemente na području Raklja mogla potencijalnim posjetiteljima predstaviti *storytellingom*, koji kao model pričanja priča putem interakcije s destinacijom i infrastrukturom, predstavlja pravu kulturnu aktivnost i potiče maštu posjetitelja (Latin i dr, 2020). U razvoj *storytellinga* bio bi uključen KUD „Mate Balote“ te bi glumci mogli postati likovi Mirkovićevih djela, dok bi samu rutu vodio glumac koji bi utjelovio Miju Mirkovića / Mate Balotu te posjetitelje vodio kroz predložene lokacije.

Uz prijedlog razvoja zavičajne kulturne rute koja povezuje ključne lokacije u Istri povezane sa životom i djelom Mije Mirkovića / Mate Balote, autori ističu i mogućnost razvoja *online*/digitalne međunarodne kulturne rute koja bi povezivala europske i svjetske gradove i mjesta koje je Mirković tijekom svojega života posjetio i u kojima je boravio. S obzirom na to da se radi o lokacijama velike geografske udaljenosti i teškog umrežavanja u kulturnu rutu kao jedinstvenu geografsku cjelinu, autori smatraju da rješenje predstavlja razvoj internetske stranice i digitalne kulturne rute na kojoj bi, uz već predloženu zavičajnu kulturnu rutu u Istri, bile istaknute ostale ključne lokacije uz opise o povezanosti lokacije s Mirkovićem. To se prije svega ističu gradovi koji su imali ključnu ulogu u Mirkovićevu životu: Moravska (pokrajina u Češkoj gdje je Mirković evakuirao

početkom Prvog svjetskog rata, pohađao gimnaziju i posvetio nedovršeni roman *Na plodnoj Hani*); Zagreb i Beograd (sveučilišta na kojima je studirao filozofiju i slavistiku); Frankfurt na Majni (sveučilište na kojem je 1923. obranio doktorsku disertaciju); Subotica (gdje je dobio docenturu na Pravnom fakultetu); Oxford, Cambridge i Rim (poljoprivredni instituti na kojima se specijalizirao u području ekonomike poljoprivrede); London, Pariz i New York (predstavnik Jugoslavije na mirovnim konferencijama nakon Drugog svjetskog rata).

6. ZAKLJUČAK

Provedeno istraživanje, prije svega, ukazuje na to da je Mirkovićeva stvaralaštvo danas tek parcijalno valorizirano te se mlade generacije Istrana, kao i potencijalni posjetitelji, ne mogu adekvatno upoznati sa životom i djelom Mije Mirkovića / Mate Balote. Uz univerzalnu, književnu i znanstvenu vrijednost Mirkovićeva stvaralaštva, potrebno je istaknuti kako je Mirković svojim kulturno-povijesnim monografijama i zbirkom istarske dijalektalne poetike, afirmirao i isticao multikulturni srednjoeuropski i mediteranski regionalni identitet Istre.

Provedenim istraživanjima daje se odgovor na postavljena istraživačka pitanja: (1) zanimljiv i bogat Mirkovićev životopis kao i njegovo jedinstveno znanstveno, književno i publicističko stvaralaštvo predstavlja resursnu osnovu za razvoj zavičajne tematske rute; (2) stanovništvo Istarske županije nedovoljno je upoznato sa stvaralaštvom Mije Mirkovića / Mate Balote; (3) predstavnici stručne javnosti ističu nužnu potrebu revalorizacije Mirkovićeva stvaralaštva, posebice putem umrežavanja i partnerstva ključnih dionika te razvoja novih kulturno-književnih turističkih proizvoda; (4) upravo predložena kulturna ruta Tragom Mije Mirkovića / Mate Balote predstavlja suvremeni model revalorizacije njegova stvaralaštva.

Prijedlog razvoja nove zavičajne kulturne rute *Tragom Mije Mirkovića / Mate Balote*, s dionicama rute *Stazama Tijesne zemlje i Dragog kamena* te *Životnim putevima Mije Mirkovića*, predstavlja suvremeni model revalorizacije Mirkovićeva stvaralaštva, a njezin razvoj i implementacija kao novog i inovativnog kulturno-književnog turističkog proizvoda u Istarskoj županiji ukazuje na razvojne potencijale Raklja i Istre kao destinacije kulturnog i književnog turizma. Autorovim definiranjem predložene kulturne rute „zavičajnom“ odražava se prije svega jedinstvena zavičajnost Mirkovićeva stvaralaštva te njezin značaj kao kulturno-književna zavičajna resursna osnova za društveni, gospodarski i turistički razvoj Istre. Uz predloženi model revalorizacije Mirkovićeva stvaralaštva, autori smatraju kako je potrebno uvođenje Mirkovićevih djela na popis obvezne lektire u osnovnoškolske i srednjoškolske programe kao i projekte zavičajne

nastave; reizdanje i tiskanje bogatoga znanstvenog, književnog i publicističkog Mirkovićeve opusa; kao i dalje educiranje stanovništva Istarske županije o njegovu stvaralaštvu. Implementacija navedenih prijedloga predstavlja i priliku razvoja svojevrsnoga kulturnog krajolika, povezujući i valorizirajući jedinstvene kulturne i prirodne resurse Raklja, ali i razvoj Raklja kao pravog književnog mjesta i afirmacije na kulturno-književnim kartama Europe.

Iako se istaknutim književnicima i njihovim djelima u Hrvatskoj pristupa samo obljetničarski i budući da u Hrvatskoj ne postoje razvijena književna mjesta i destinacije književnog turizma, autori rada vjeruju da ovo istraživanje, kao i novoobnovljeni znanstveni skup *Susreti na dragom kamenu*, predstavljaju priliku i poticaj ključnim dionicima Istarske županije za preispitivanje o nužnoj potrebi revalorizacije stvaralaštva jednog od najistaknutijih Istrana 20. stoljeća – Mije Mirkovića / Mate Balote.

Ograničenja ovog istraživanja predstavlja mali broj odgovora prikupljenih anketnim upitnikom. Kao nastavak istraživanja, autori namjeravaju nastaviti s ispitivanjem stavova stručne javnosti, analizom europskih primjera dobre prakse implementacije kulturno-književnih ruta te nastaviti s izradom evaluacije razvoja nove zavičajne kulturne rute i terenskim istraživanjima.

LITERATURA

1. Afrić Rakitovac, K. i Urošević, N., 2023. Stakeholders' Perspectives on Post-Pandemic Sustainable Tourism Development – The Case of Vrsar, Croatia. *Tourism: An International Interdisciplinary Journal*, 71, 1, str. 193-210. Dostupno na: <https://doi.org/10.37741/t.71.1.12>.
2. Agarwal, S. i Shaw, G., 2017. *Heritage, Screen and Literary Tourism*. Pearl: Channel View Publications.
3. Balota, M., 1946. *Tijesna zemlja*. Rijeka: Istarska nakladna zadruga.
4. Balota, M., 1959. *Proza i poezija*. Rijeka: Pododbor Matice Hrvatske Rijeka.
5. Balota, M., 20223b. *Tijesna zemlja*. Pula: Amforapress Pula, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli.
6. Balota, M., 2023a. *Dragi kamen*. Pula: Amforapress Pula, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli.
7. Benjamin, S.; Dillette, A.; Alderman, D., 2020. „We can't return to normal”: committing to tourism equity in the post-pandemic age. *Tourism Geographies*, 22, 3, str. 479-483. Dostupno na: <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1759130>.
8. Cerdeiras, A.; Pinheiro, B.; Vareiro, L.; Mendes, R., 2018. Tourism and valorisation of cultural heritage: The case of the Castle of Lanhoso. *Tékhne - Review of Applied Management Studies*, 16, str. 28-37. Dostupno na: 10.2478/tekhne-2019-0010.
9. Čorak, S.; Boranić Živoder, S.; Marušić, Z., 2020. Opportunities for tourism recovery and development during and after COVID-19: Views of tourism scholars versus tourism practitioners. *Tourism: An International Interdisciplinary Journal*, 68, 4, str. 434-449. Dostupno na: <https://doi.org/10.37741/t.68.4.5>.
10. Dujmović, M., 2014. *Kultura turizma*. Pula: Sveučilište Jurja Dobrile u Puli.
11. Golja, T. i Dolenec, S., 2021. Suradnja i partnerstvo interesnih dionika u turizmu: Primjeri dobre prakse kreiranja inovativnog turističkog doživljaja. U: Golja, T. (ur.), *Izazovi destinacijskog menadžmenta i imaginacija turizma budućnosti: Prilagodba destinacijskih menadžment organizacija COVID-19 okruženju*. Pula: Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, str. 97-126.
12. Horvat, M. i Klarić, V. (ur.), 2012. *Upravljanje turističkim posjetima na tematskim kulturnim rutama*. Delnice: Ministarstvo turizma Republike Hrvatska.
13. Hrvatska enciklopedija, 2023. *Mijo Mirković*. Dostupno na: <https://enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=41145>.
14. Jelinčić, D. A., 2009. *Abeceda kulturnog turizma*. Zagreb: Meandarmedia.
15. Jelinčić, D. A., 2010. *Kultura u izlogu. Kratki vodič ua upravljanje kulturnim dobrima*. Zagreb: Meandarmedia.
16. Kalčić, M., 1979. Mate Balota. U: Balota, M. *Na crvenoj istarskoj zemlji*. Pula, Rijeka: Čakavski sabor, Otokar Keršovani.
17. Koroman, B., 2006. Memorijalna zbirka Mije Mirkovića-Mate Balote u Raklju (Istra): aspekti muzealizacije književnosti i teksta. *Muzeologija* 43/44, str. 325-339. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/77001>.

18. Lamza Posavec, V., 2021. *Metodologija društvenih istraživanja: temeljni uvidi*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
19. Latin, J.; Parabić, M.; Paulišić, M., 2020. *Priručnik participativnog turizma koji povezuje zajednicu i kulturu storytellingom*. Zagreb: Ministarstvo turizma Republike Hrvatske.
20. Leksikon Ekonomskog fakulteta - Zagreb, 2023. Mijo Mirković. Dostupno na: <https://sites.google.com/net.efzg.hr/lef/po%C4%8Detna/abecedarij/m/mijo-mirkovi%C4%87>.
21. Majdoub, W., 2010. Analyzing cultural routes from a multidimensional perspective. *AlmaTourism*, 2, str. 29-37. Dostupno na: <https://doi.org/10.6092/issn.2036-5195/2029>.
22. McKercher, B. i Du Cros, H., 2012. *Cultural Tourism: The Partnership Between Tourism and Cultural Heritage Management*. New York: Routledge.
23. Mirković, M., 1960. *Matija Vlačić Ilirik*. Zagreb: Izdavački zavod Jugoslavenske akademije.
24. Mirković, M., 2008. *Glavni uzroci gospodarske zaostalosti slavenkih naroda*. Zagreb: Dom i svijet.
25. Nagy, K., 2016. Specialities of Tourism Innovations – A Literature Review With Conclusions for Cultural Routes. *SSRN*. Dostupno na: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3639491>.
26. Pattanaro, G.; Pistocchi, F., 2016. Linking Destination Trough Sustainable Cultural Routes. *Symphonya Emerging Issues in Management*, 1, str. 83-96. Dostupno na: <https://doi.org/10.4468/2016.1.09pattanaro.pistocchi>.
27. Peruško, T., 1984. Mate Balota – čovjek i stvaralac. U: Balota, M.. *Stara pazinska gimnazija*. Rijeka: Tisak Liburnija.
28. Rabotić, B., 2013. *Selektivni oblici turizma*. Beograd: Visoka turistička škola strukovnih studija.
29. Romagosa, F., 2020. The COVID-19 crisis: Opportunities for sustainable and proximity tourism. *Tourism Geographies*, 22, 3, str. 690-694. Dostupno na: <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1763447>.
30. Sinčić, M. (ur.), 2003. *Franina i Jurina: istarski kalendar za 2004. godinu*. Račice: Izdavačko poduzeće Reprezent.
31. Sveučilišna knjižnica u Puli, 2023. *Spomen-soba Mije Mirkovića*. Dostupna na: <https://skpu.unipu.hr/skpu/zbirke/mijo-mirkovic#>.
32. Tomljenović, R., 2006. Kulturni turizam. U: Čorak, S. i Mikačić, V. (ur.). *Hrvatski turizam: plavo, bijelo, zeleno*. Zagreb: Institut za turizam.
33. Trauer, B., 2006. Conceptualizing special interest tourism – Frameworks for analysis. *Tourism Management*, 27, str. 183-200.
34. Trupković, D. (ur.), 2020. *Kulturne rute Vijeća Europe*. Zagreb: Ministarstvo kulture i medija Republike Hrvatske.
35. Trupković, D. (ur.), 2021. *Kulturne rute Vijeća Europe u Republici Hrvatskoj*. Zagreb: Ministarstvo kulture i medija Republike Hrvatske.

36. Turistička zajednica Općine Marčana, 2023. *Znamenitosti*. Dostupno na: <https://tzmarchana.com/znamenitosti-u-marchani/>.
37. Urošević, M., 2023b. Dragi kamen – nastajanje i trajanje. U Balota, M. *Dragi kamen*. Pula: Amforapress Pula, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli.
38. Urošević, N., 2011. *Artikulacija kulturnog identiteta Istre u književnom stvaralaštvu Mate Balote*. Disertacija. Rijeka: Sveučilište u Rijeci.
39. Urošević, N., 2012a. CULTURAL IDENTITY AND CULTURAL TOURISM - BETWEEN THE LOCAL AND THE GLOBAL. *Singidunum Journal of Applied Sciences*, 9, str. 67-76. Dostupno na: 10.5937/sjas1201067U.
40. Urošević, N., 2012b. FELJTONISTIČKI I PUTOPISNI DISKURS U PUBLICISTICI MIJE MIRKOVIĆA/MATE BALOTE Kulturne transformacije u seriji feljtona Istra se mijenja. *FLUMINENSIA* 24, 2, str. 21-31. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/96901>.
41. Urošević, N., 2021. *Artikulacija kulturnog identiteta Istre u stvaralaštvu Mije Mirkovića/Mate Malote*. Pula: Sveučilište Jurja Dobrile u Puli.
42. Urošević, N., 2022. Mijo Mirković o Vlačićevu pojmu domovine kao multikulturnog zavičaja i ulozi reformacije u kulturnom i društvenom razvoju Istre. U Urošević, N.; Čutić Gorup, M.; Schumann, M. (ur.). *Međunarodni znanstveno-stručni skup "500 GODINA FLACIUSA"*, Zbornik radova. Pula: Sveučilište Jurja Dobrile u Puli.
43. Urošević, N., 2023a. Mate Balota – život i djelo. U Balota, M. *Puna je Pula*. Pula: Amforapress Pula, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli.
44. Urošević, N. i Kaurin, T., 2017. European Cultural Routes – Routes of Fortified Architecture. U: Urošević, N. i Afrić Rakitovac, K. (ur.). *Models of Valorisation of Cultural Heritage in Sustainable Tourism*. Pula: Sveučilište Jurja Dobrile u Puli.
45. Varzaru, A. A.; Bocean, C. G.; Cazacu, M., 2021. Rethinking Tourism Industry in Pandemic COVID-19 Period. *Sustainability*, 13, 12, str. 1-19. Dostupno na: <https://doi.org/10.3390/su13126956>.
46. Zabbini, E., 2012. Cultural Routes and Intangible Heritage. *AlmaTourism*, 5, str. 59-80. Dostupno na: <https://doi.org/10.6092/issn.2036-5195/3188>.

ON THE TRACES OF MIJO MIRKOVIĆ/MATE BALOTA: MODELS OF CONTEMPORARY REVALORISATION OF INHERITANCE OF THE ISTARIAN ACADEMIC

SUMMARY

Mijo Mirković (1898 – 1963), known under the pseudonym Mate Balota, was an Istrian scientist, polymath, writer and diplomat, who left an exceptional work dedicated to cultural history of Istria, economic history of Croatia and Yugoslavia, as well as contemporary economic, agrarian and transport issues. By commemorating the 125th anniversary of Mirković's birth and recalling his scientific, literary and journalistic contribution to Istria and Croatia, the main goal of this paper is to explore models of revalorisation of his inheritance through the development of innovative cultural tourism products. In this paper the authors used a combination of qualitative and quantitative methods; analysis and systematization of the literature, semi-structured interviews with professionals and a survey questionnaire on the attitudes, knowledge and perception of the inhabitants of the Istrian County about the work of Mijo Mirković/Mate Balota. With the obtained results, the authors elaborated an innovative model of revalorisation of Mirković's inheritance through the development of a native thematic cultural route which, as the most powerful media of heritage interpretation, would connect key locations in Istria related to the life and work of Mijo Mirković/Mate Balota. The conducted research and proposed cultural route emphasize the importance of native heritage as a resource base for economic development, especially the development potentials of Rakalj and Istria as a destination of special interest tourism.

Keywords: cultural and literary heritage, nativeness, cultural routes, special interest tourist

STRUČNI RADOVI

POVEZANOST SUESKOG KANALA I RAZVOJA RAKLJA

Anton Percan

anton.percan@pu.t-com.hr

SAŽETAK

Otvaranje Sueskog kanala 1869. godine donosi intenzivnije trgovačke i prometne tokove, uvjetuje razvoj i gradnju novih te proširenje postojećih luka i pristaništa u sjevernojadranskom prostoru. Više nego drugi krajevi Jadrana, Istra, kao trokutno područje između važnih središta Trsta, Pule i Rijeke biva uvučena u promet velike Austro-Ugarske Monarhije. Upravo razvojem i gradnjom sjevernojadranskih luka u drugoj polovici XIX. st. započinje komercijalno iskorištavanje kamena na rakljskom području. Otvaranje kamenoloma donosi u Rakalj nove ekonomske i društvene odnose. Trgovina kamenom, plaćanje kamena i njegova prijevoza od kamenoloma do mora gotovim novcem, utječe na to da dotad nezamjenjivu robnu razmjenu, zamjenjuje plaćanje gotovim novcem, daleko ranije nego u okolnim ruralnim sredinama.

Ključne riječi: Rakalj, Sueski kanal, kamen, kamenolomi, pomorstvo

1. UVOD

...Nije Tone mogao znati ni to da je svega pet ili šest godina prije njegova rođenja prokopan tamo daleko pomorski kanal na Suez, i da je njegov kraj, kao dio Sredozemnog mora, uključen u veliku mrežu prometa i trgovine, koja je imala ovo staro more ponovo oživiti. Što je mogao imati Suez s Rakljom?...

Mate Balota, *Tijesna zemlja* (2002: 219)

Otvaranje Sueskog kanala 1869. godine donosi intenzivnije trgovačke i prometne tokove te uvjetuje razvoj i gradnju novih te proširenje postojećih luka i pristaništa u sjevernojadranskom prostoru. Više nego drugi krajevi Jadrana, Istra,

kao trokutno područje između važnih središta Trsta, Pule i Rijeke biva uvučena u promet velike Austro-Ugarske Monarhije. Pri gradnji luka i pristaništa kamen je osnovni građevinski materijal, a rakljanski kamen odlikuje se otpornošću na agresivni utjecaj morskih valova i salinitet pa u Rakalj stižu narudžbe za kamene blokove iz rakljanskih kamenoloma (Percan, 2015: 197-200).

Slika 1. Rakljanski kamen (snimio Anton Percan)

Škrta rakljanska zemlja nije davala mogućnost za opstanak većeg broja stanovnika te se Rakljani u svojoj borbi za opstanak na ovim vjetrovitim prostorima okreću i onim zanimanjima koja ne ovise samo o urodu zemlje ili brojnosti njihovih stada. Uvidjevši da im plodovi škrte zemlje ne osiguravaju preživljavanje, okreću se i onim djelatnostima koje bi im olakšale očekivanje novih berbi i ljetina. Poznavanje lončarskog zanata brojnim rakljanskim obiteljima omogućavalo je da u robnoj razmjeni „mira za miru“ dođu do žitarica iz onih krajeva Istre gdje je zemlja bogatija, a ljetine izdašnije.

Suočeni s naglom potražnjom za kamenom, Rakljani uviđaju da ne trebaju ovisiti samo o plodovima zemlje, kupuju ili pak prisvajaju općinsko zemljište (*komunal*) uz obalu Raškoga zaljeva te na njemu otvaraju kamenolome.

Slika 2. Kamenolomi ispod Starog Raklja (arhiva Anton Percan)

Slika 3. Kamenolomi u Kalavojni (arhiva Anton Percan)

Nagla potražnja za kamenom kao nezamjenjivim građevinskim materijalom, specifičnosti rakljanskoga kamena, mogućnost njegova prijevoza morskim putem i nemogućnost preživljavanja samo od rada na zemlji – uvjetovali su procvat komercijalnoga iskorištavanja kamenoloma u Raklju. Jedan od važnijih preduvjeta komercijalnoga iskorištavanja bila je mogućnost njegova vađenja snagom ljudskih ruku uz uporabu tek jednostavnih ručnih alata. Upravo su takvi slojevi kamena u rakljanskim kamenolomima debljine manje od jednog metra, koji su svojom veličinom i težinom, pogodni za daljnju obradu, prijevoz i utovar koristeći uglavnom snagu ljudskih ruku (Percan, 2015: 197-200).

Slika 4. Slojevi kamena u kamenolomu u Kalavojni (snimio Anton Percan)

2. TRGOVINA KAMENOM I RAZVOJ RAKLJA

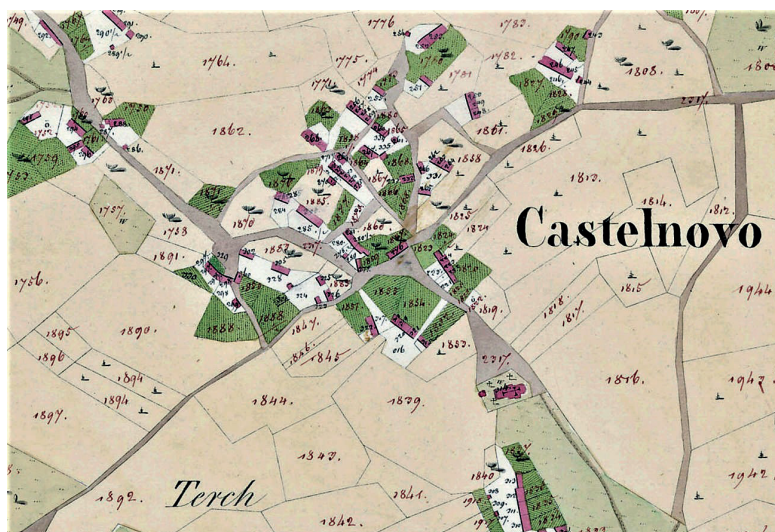
Komercijalno iskorištavanje kamena donosi u Rakalj nove ekonomske i društvene odnose. Trgovina kamenom, plaćanje kamena i njegova prijevoza od kamenoloma do mora gotovim novcem, utječe na to da dotad nezamjenjivu robnu razmjenu, daleko ranije nego u okolnim ruralnim sredinama, zamjenjuje plaćanje gotovim novcem. Posjedovanje novca kod seljaka koji sve više postaju radnici ili nadničari u kamenolomima potiče nadogradnju dotad skromnih prizemnica kao i gradnju novih nastambi što dovodi do širenja naselja. Obitelji posjednika kamenoloma, posjednika volova i zaprežnih kola za prijevoz kamena, a posebice posrednici u trgovini kamenom stječu novčana i materijalna dobra kojima se diferenciraju od ostalih, uglavnom pastirskih i zemljoradničkih rakljanskih obitelji.

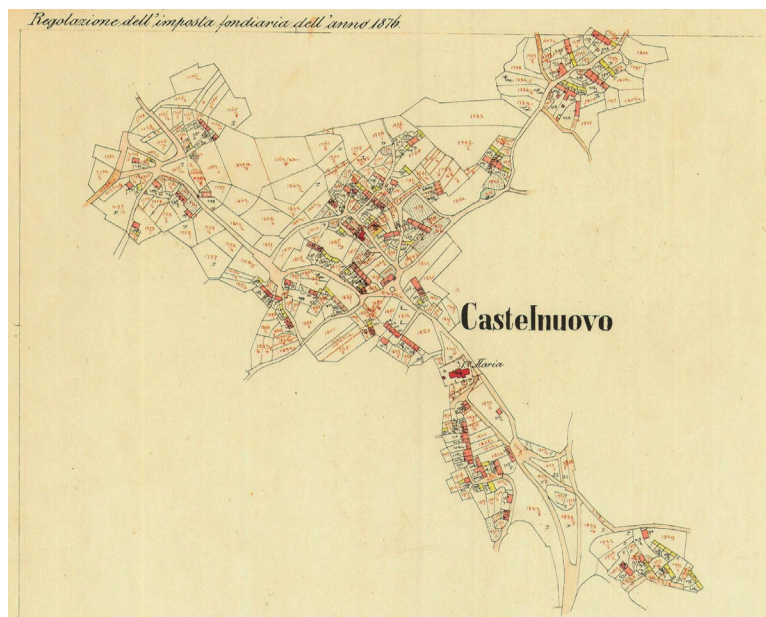
Slika 5. Kamenolom i gostionica Travičić – Šikula na Sv.
Mikuli (Povijesni i pomorski muzej Istre)

Višak novčanih sredstava zarađen trgovinom kamenom ulažu u gradnju stambenih građevina i otvaranje gostionica ne samo u Raklju već i u Puli. U prigradskom pulskom naselju Šijana, sve do sredine prošloga stoljeća na glasu su bile gostionice Papa i Sicola čiji su vlasnici bili Rakljani Martin Vale-Papa odnosno obitelj Travičić-Šikula.

Otvaranje novih kamenoloma i povećana potreba za alatima za rad s kamenom ima utjecaj i na demografsku sliku Raklja, gdje se nastanjuje nekoliko obrtničkih obitelji kovača, gostioničara, zidara i postolara iz sjevernog i središnjeg dijela Istre te Furlanije... (Percan, 2015: 197-200).

Slika 6. Katastar Raklja iz 1820. godine (Archivio di Stato di Trieste)

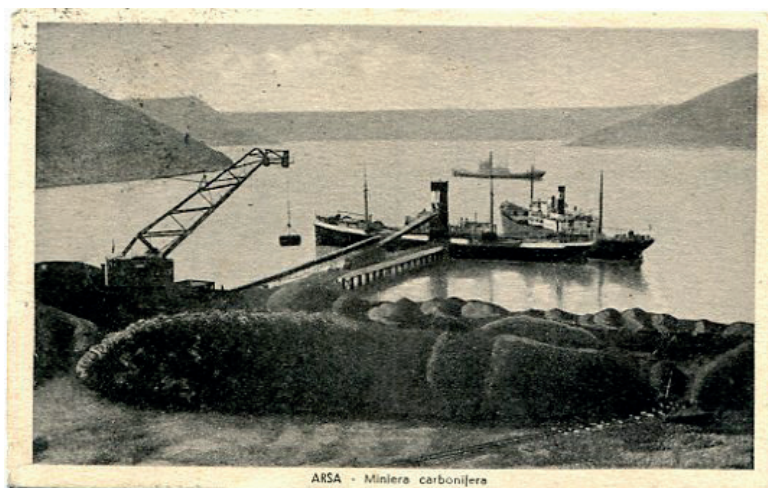
Slika 7. Katastar Raklja iz 1876. godine (Archivio di Stato di Trieste)

Osim što je izmijenila gospodarsku sliku sela, trgovina kamenom donijela je Raklju i mogućnost susreta s ljudima iz drugih i udaljenih sredina, drukčijih običaja i svjetonazora. Ukrcajem na jedan od trabakula koji su u Raškom zaljevu čekali na utovar kamena, svakom su se rakljanskom mladiću otvarala vrata dalekih i nepoznatih krajeva. Upravo se tu nalaze korijeni pomorske tradicije u Raklju (Percan, 2015: 197-200).

3. RAZVOJ POMORSTVA I PROMETNE INFRASTRUKTURE

Prekopavanje Sueskog kanala 1869. godine osim gradnje sjevernojadranskih luka i pristaništa, potiče i razvoj pomorstva. Pojavljuju se i parobrodi prije kojih se na našoj strani Jadrana, plovilima na pogon jedara plovilo uglavnom danju pa su stoga i luke bile raspoređene na udaljenostima do kojih se moglo dojedriti tijekom jednodnevne plovidbe. Stoga se razvojem pomorstva na plovnim putevima postavlja svjetlosna signalizacija, svjetionici, obalna i lučka svjetla koja omogućavaju plovidbu i prilaz lukama noću i u svim vremenskim uvjetima. U gradnji svjetionika na području sjevernoga Jadrana, na dijelovima najizloženijim agresivnom utjecaju morskih valova, neizostavna je ugradnja rakljanskog kamena (Percan, 2017: 203-205).

Plovidbu jedrenjaka zamjenjuju parobrodi koji koriste ugljen kao pogonsko gorivo, a raški su ugljenokopi moru najbliži rudnici kamenog ugljena na Mediteranu. Uskotračnom prugom od Krapna i Raše, cjelokupan iskop ugljena izvozi se preko luke Bršica smještene na dnu Raškog zaljeva. Između dva svjetska rata ta je luka po prometu ugljenom kao gorivom za parobrode bila druga u tadašnjoj Italiji, odmah nakon Genove. Blizina luke Bršica davala je mogućnost ukrcaja gotovo svakom rakljanskom mladiću na neki od brojnih parobroda koji su uplovljavali u Raški zaljev. Sve od prve polovine pa do sedamdesetih godina prošlog stoljeća, Rakalj je bio naselje s najviše matrikula (pomorskih knjižica) na sjevernom dijelu Jadrana.

Slika 8. Luka Bršica u Raškom zaljevu između dva svjetska rata (<https://labinska-republika.blogspot.com>)

4. ORGANIZIRANO KOMERCIJALNO ISKORIŠTAVANJE KAMENA

Zahvaljujući geološkim naslagama kvalitetnog lapora, u prvim godinama iza Prvoga svjetskog rata, na području Koromačna otvara se tvornica cementa koji će tijekom vremena sve više potiskivati kamen kao osnovni građevni materijal. Osim radnika s Labinštine, u tvornici se zapošljavaju i radnici iz sela u središnjoj Istri kojima najkraći put do tvornice vodi preko Raklja i prijevoz brodicom do Tunarice na labinskoj strani Raškog zaljeva. Rakalj tako postaje tranzitno područje pa pomalo nestvarno zvuči podatak da je u to vrijeme u Raklju bilo dvadesetak gostionica i točionica vina koje su posjećivali radnici nakon napornog rada u povratku svojim domovima.

Početak Prvoga svjetskog rata i odlazak muške radne snage na austrougarske bojišnice prekida aktivnosti u rakljanskim kamenolomima. Kamenolomi ponovno oživljavaju između dva svjetska rata, međutim, nikad više prijašnjeg intenziteta. Tada beton, naime, sve više preuzima konstruktivnu i nosivu ulogu kamena koji se uglavnom sve više počinje koristiti samo kao materijal za oblaganje zidnih ili podnih površina.

Nakon Drugoga svjetskog rata većina rakljanskih kamenoloma biva nacionalizirana i postaju vlasništvo seljačkih zadruga, a pravi vlasnici kamenoloma postaju radnici u tim kamenolomima. Kao zanimljivost svakako

treba spomenuti da se u rakljanskim kamenolomima, kao pomoćna radna snaga, zapošljavaju i rakljanske žene.

Slika 9. Rakljanske žene na radu u kamenolomu (Facebook grupa – *Slike Rakljana iz 19. i 20. st.*)

Organizirano komercijalno iskorištavanje kamena u rakljanskim kamenolomima završava ukidanjem zadruga šezdesetih godina. Posljednje isporuke kamena iz rakljanskih kamenoloma isporučene su početkom sedamdesetih godina prošloga stoljeća za popločavanje staza i rubnjaka za nova turistička naselja na Krku i Primoštenu.

5. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Promjenom političkog i gospodarskog sustava krajem prošlog stoljeća dogodilo se, beskompromisnim interesom kapitala poticanog, nekontrolirano i nezakonito iskorištavanje kamena uz obale podno Raklja. Pod maskom pripreme terena za turističku izgradnju, uz potporu ne samo lokalnih, općinskih i županijskih političara, zauvijek su uništeni najvredniji resursi ovoga područja. Tisuće tona smrvljenoga rakljanskog kamena brodovima je odvezeno u nasipe talijanskih laguna ostavljajući iza sebe neizlječive kaverne u rakljanskom krajoliku. Ono što je žuljevitim rukama rakljanskih težaka i klesara trebalo desetke godina, gotovo cijeli njihov radni vijek, ostavljajući iza sebe spomene

ljudskoga rada i opstojnosti, čelične ruke teških bagera i hidraulične bušilice teških strojeva učinile su to u svega nekoliko godina.

Vrijeme će pokazati hoće li kamen koji je u luci života i opstanka na ovim prostorima bio kamen zaglavni, biti kamen oko vrata unucima i praunucima rakljanskih težaka i klesara u njihovom osmišljavanju bivanja uz strme obale Raškog zaljeva (Percan, 2015:197-200).

Slika 10. Nezakonito i nekontrolirano iskorištavanje kamena pod maskom pripreme terena za turističku izgradnju u uvali Pedrola u Raklju (snimio Anton Percan)

LITERATURA I IZVORI

1. Balota, M. 2002. „*Tijesna zemlja*“, Amforapress, Pula, str. 219
2. Percan, A., 2005. „*Rakljanski kamen*“, Jurina i Franina 2005, izdavačko poduzeće Reprezent d.o.o, str.197-200
3. Percan, A., 2017. „*Svjeticionici Raškog zaljeva*“, Jurina i Franina 2017, izdavačko poduzeće Reprezent d.o.o, str.203-205
4. Archivio di Stato di Trieste
5. Fondo Catasto Franceschino, serie Mape de Catasto Franceschino, serie Elaborati del Catasto Franceschino
6. Elenco alphabetico dei proprietari dei fondi ed edifici (Alphabetisches verzeichnis der grund und bau- eigenthumer),
7. Descrizione confini, Protocolli particelle fondi ed edifici con fogli intercalari, Operati d'estimo
8. Državni arhiv u Splitu (Mape Franciskanskog katastra)
9. /<https://labinska-republika.blogspot.com>
10. Povijesni i pomorski muzej Istre, Pula (Zbirka fotografija Antona Škabića)
11. Facebook grupa Slike Rakljana iz 19. i 20 st.

THE CONNECTION BETWEEN THE OPENING OF THE SUEZ CANAL AND THE DEVELOPMENT OF RAKALJ

SUMMARY

The opening of the Suez Canal in 1869. brought more intense trade and traffic flows and conditioned the development and construction of new and the expansion of existing ports and piers in the northern Adriatic sea area. More than other parts of the Adriatic, Istria as a triangular area between the important centers of Trieste, Pula and Rijeka, is drawn into the traffic of the great Austro-Hungarian monarchy. Precisely with the development and construction of the northern Adriatic ports in the second half of the 19th century began the commercial exploitation of stone in Rakalj. The opening of the stone quarry brings new economic and social relations to Rakalj. The trade with stone, the payment with cash for stone and its transport from the quarry to the sea, has the effect that until then irreplaceable commodity exchange is replaced by payment with cash, much earlier than in surrounding rural areas.

Keywords: Rakalj, Suez Canal, stone, quarries, shipping

GOSPODARSTVO ISTRE U VIHORU PRVOG SVJETSKOG RATA U DJELIMA MIJE MIRKOVIĆA / MATE BALOTE

Alida Perkov

perkov.alida@gmail.com

SAŽETAK

Već 29. srpnja 1914. austrijske su vlasti proglasile mjere za evakuaciju civilnoga stanovništva, upravo zbog strateškoga vojnoga položaja Pule što je impliciralo eventualni talijanski napad s mora. Prethodno je Istra, a osobito Pula, uoči Prvoga svjetskog rata napredovala u gospodarskoj preobrazbi. Prvi svjetski rat izravno je pogodio Istru 23. svibnja 1915. Masovni egzodus civilnoga stanovništva, južno od poteza Rovinj–Kanfanar–Barban, među kojima je bila i obitelj Mije Mirkovića, pokrenut je dva dana kasnije. Posljedično su na tom području blokirane gotovo sve aktivnosti, što je izravno utjecalo na stagnaciju gospodarstva Istre. Opću vojnu mobilizacija i nestašicu hrane, (ne)uspješnu kontrolu cijena, jačanje crnog tržišta, ali i prilike na selu opisao je Mirković u djelu Puna je Pula. Pritom se služio statističkom i deskriptivnom analizom navedenog razdoblja, što je, uz ostale dostupne izvore, vrijedna građa za buduće naraštaje. Također je u romanu Tijesna zemlja te u poeziji Dragi kamen opisao teške socijalne prilike u svojem zavičaju.

Ključne riječi: Gospodarstvo Istre, Prvi svjetski rat, Mijo Mirković / Mate Balota

1. UVOD

Mijo Mirković, po povratku iz evakuacije, objavio je svoj prvi ekonomski osvrt o Istri u *Hrvatskom listu* 12. prosinca 1917. godine, kojim dokumentira stanje nakon dolaska stanovništva južne Istre iz izbjeglištva. Otada je prošlo više od stotinu godina i kotač gospodarskoga napretka Istre okretao se sve brže, unatoč velikim društvenim i političkim potresima. Svijest Mije Mirkovića o neophodnosti gospodarskih i političkih promjena nastala je iz težnji njegove generacije koja je svjedočila kraju dugoga 19. stoljeća, iskoraku u fašizaciju Istre i konačno, nakon Drugoga svjetskog rata, ulasku u socijalizam. Najbolje je Mirković prikazao istarsko gospodarstvo u prvom dijelu slojevite knjige *Puna je Pula*, ali se i u ostalim radovima mnoge opće ocjene o gospodarstvu Jugoslavije također odnose na Istru. U zbirci poezije *Dragi Kamen* i romanu *Tijesna zemlja* kao Mate Balota zorno je opisivao istarskoga težaka i ribara te je snagom umjetnosti zabilježio gospodarske nedaće.

Gospodarstvo Istre uoči odlaska stanovništva u izbjeglištvo bilo je u fazi kvantitativne i kvalitativne gospodarske transformacije. Neke su gospodarske grane naslijeđene iz prošlosti (mala brodogradnja, vinogradarstvo i maslinarstvo, ratarstvo, ribolov, proizvodnja soli, kamenolomi). Određene su se gospodarske grane naknadno razvile kao posljedica smišljene investicijske politike Carevine (primjerice vojno građevinarstvo, brodogradnja, željeznice), neke su nastale poticanjem regionalne uprave (uzgoj dudova svilca), a neke su se djelatnosti razvile kao posljedice multiplikativnih efekata ulaganja: civilno građevinarstvo, razni obrti, trgovina i, u konačnici, turizam u vidu izravnih ulaganja privatnih poduzetnika (Perkov, 2018b: 33).

Sredinom 19. stoljeća Pula se od zapuštenoga mjesta razvila u jak vojni grad – formalno posjetom cara Franje Josipa Puli, 16. svibnja 1850., kada se definitivno potvrdio novi plan utvrđivanja Pule (Perkov, 2018a). Stvarni razlozi odabira Pule nalazili su se u promjeni strategije Austrijske Carevine koja zbog ustanka u Veneciji 1848. – 1849. više nije smatrala Veneciju sigurnim mjestom za arsenal, ratnu luku i istraživački centar (Benussi, 1997: 494). Po logici vezanih investicija slijedila je izgradnja utvrda, zgrada vojnih komandi, kasarni, vojne bolnice i vodovodne mreže. Otada se država eksponira kao vodeći poslodavac u pulskome arsenalu koji postaje rasadnikom brojnih zanimanja i obrtnika svih struka. Osim toga, u pulskome se Kapetanatu nadovezalo otvaranje velikoga broja raznovrsnih obrtničkih radnji koje su podmirivale potrebe civilnoga stanovništva (Mirković, 2023: 130-152). Jačanje uloge Pule povoljno je utjecalo i na društveno-ekonomski razvoj cijele

Istre jer je za potrebe vojno-pomorske baze u Puli 1876. izgrađena pruga Divača–Pula (Perkov, 2018a: 257)¹.

U uvjetima slabe kopnene povezanosti, u Istri su gospodarski razvijenija mjesta bila locirana uz obalu; u gospodarskom kontinuitetu posebno se ističe Rovinj. Nositelj pomorsko-trgovačke i industrijske tradicije, zahvaljujući svojoj poduzetnosti te priključkom na željezničku prugu Kanfanar–Rovinj (1876.), taj je grad razvio brojne industrijske djelatnosti tražene u drugoj polovici 19. stoljeća (Perkov, 2018a). Kao antipod cvatućem gospodarstvu Mirković opisuje teško stanje u svojem kraju, nerazvijenoj Proštini, što je u konačnici rezultiralo Proštinskom bunom od veljače do travnja 2021. (Dujmović, 2009: 28).

2. OPĆA OBILJEŽJA GOSPODARSTVA ISTRE DO 1914. GODINE

2.1. *Gospodarstvo Istre s početka 20. stoljeća u kontekstu Austrijskog dijela Carevine*

U austrijskome dijelu Carevine, Austrijsko primorje (Küstenland) po pokazateljima je razvijenosti, bruto društvenom proizvodu, bio ispod prosjeka, kao što pokazuje tablica 1:

Tablica 1. BDP po zemljama Austrijske Carevine od 1911. do 1913.

Zemlja	BDP u milijunima kruna	GDP per capita u krunama
Austrijski dio Carevine ukupno	16.301	569
Češka	5.158	761
Donja Austrija	3.011	850
Galicija	2.546	316
Moravska	1.703	648
Štajerska	750	519
Tirol/Vorarlberg	655	600
Gornja Austrija	532	626

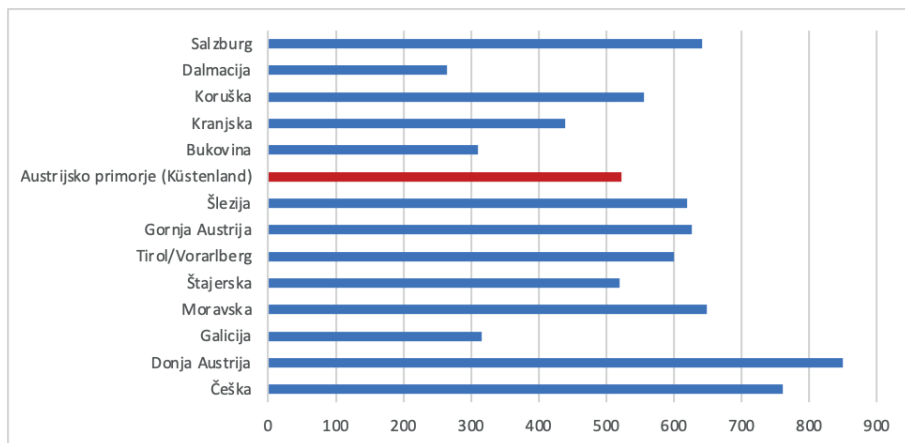
1 Rad se temelji na monografiji Alide Perkov *Utjecaj državnih institucija na preobrazbu istarskoga gospodarstva – početci od 1850. do 1918.*; Politehnika Pula, Državni Arhiv u Pazinu, Gradska knjižnica i čitaonica Pula, Pazin-Pula, 2018.

Šlezija	472	619
Austrijsko primorje (Küstenland)	464	522
Bukovina	250	310
Kranjska	230	439
Koruška	220	556
Dalmacija	171	264
Salzburg	139	641

Izvor: Perkov, 2018a: 25.

Iz tablice 1 i grafikona 1 razvidna je pozicija Austrijskoga primorja po BDP-u prema zadnjim statističkim podacima Austro-Ugarske Monarhije. Po ukupnom BDP-u najrazvijenija je Češka, slijede Donja Austrija i Galicija (područje koje danas obuhvaća istočnu Poljsku i zapadnu Ukrajinu). Od četrnaest zemalja Cislajtanijske, Austrijsko je primorje deveto. Gledajući društveni bruto proizvod po glavi stanovnika, najrazvijenija je bila Donja Austrija s 850 kruna, slijedile su Češka i Moravska. Küstenland s 522 krune po osobi bio je na devetom mjestu (najviše je tome pridonijela razvijenost Trsta), dok su po tom kriteriju Galicija, Bukovina i Dalmacija bile najnerazvijenije zemlje (Perkov, 2018).

Grafikon 1. BDP per capita po zemljama Austrijske Carevine

Izvor: Perkov 2018a: 26.

Prije pojačanog investicijskog interesa Monarhije prema Istri, a posebno prema Puli, Istra je bila ekonomski nerazvijena regija. Gospodarski interesi promijenili su se odlukom da Pula postane glavna ratna luka austrougarske ratne mornarice.

2.2. Istra i prometna povezanost uoči rata

Cestovna je mreža ovisila o gustoći naseljenosti te je na području Buzeštine i duž obala Kvarnera bila slaba povezanost. Više je bio razvijen i uređen cestovni pravac duž zapadne obale Istre. Rijeke Mirna i Raša nisu bile plovne, premda su zastupnici u Istarskom saboru u više navrata tražili melioraciju. Ipak je najznačajnije prometno sredstvo bila željeznica koja se protezala u tri pravca: Rijeka – Matulji (Sankt Peter), Divača – Pula s odvojkom Kanfanar – Rovinj i Parenzana, uskotračna pruga od Trsta do Poreča. Pula 1876. dobiva željezničku prugu Pula – Divača. Već 1884. godine željeznički promet iznosi 34 tisuće tona godišnje (Balota, 2023b: 45), od čega se 94 % odnosilo na uvoz, pretežito kamenog i mrkog ugljena. Istra je bila umrežena poštanskim, telegrafskim i interurbanim telefonskim sustavom, što zbog rastućeg standarda, što zbog interesa vojnih struktura za dobrom komunikacijom (Perkov, 2028a: 252, 257). S druge strane, Mirkovićev kraj nije bio prometno povezan, najčešće se do Pule išlo pješice (Balota, 2023a: 25).

2.3. Poljodjelstvo

Prilike u poljodjelstvu u selima južne Istre analitički i poetski Mirković je opisao u romanu *Tijesna zemlja*. Slab urod koji je ovisio o vremenskim prilikama i potražnji motivirao je seljake da se okrenu alternativnim izvorima prihoda: vađenje građevinskog kamena, ribarstvo, izrada rakljanskih lonaca, prerada maslina, trgovina, no bez većih napredovanja. Dolazi do promjena u načinima privređivanja. Potraga za poslom dovodila je do migracija u grad (Balota, 2023c: 139, 283, 288). Mobilizacija i evakuacija stanovništva tijekom Prvoga svjetskog rata djeluje pogubno na Puljštinu. Naredbom Ministarstva za zemaljsku obranu od 25. VII. 1914. na snagu stupa Zakon o ratnome stanju (donesen 26. XII. 1912.), u skladu s kojim se utvrđuju prava i obveze stanovništva (ONB). Na temelju toga zakona Ministarstvo unutarnjih poslova posebnom uredbom utvrđuje i cijenu rada te potrebnu dnevnu količinu i cijenu namirnica (po osobi). Uslijed ratnih prilika zabilježeno je znatno smanjenje stočnoga fonda, što je također usporilo gospodarski oporavak stanovništva.

Mirković u svom članku u *Hrvatskom listu* 30. prosinca 1917. na str. 3 opisuje stanje na Proštini. Za Rakalj piše da su se ljudi nešto opskrbili repom, ali

da nema kruha. Krnica čeka bjegunce kojima je davno dozvoljen povratak, ali su se poledili vlakovi i pruge.

Koncem 1917. i početkom 1918. u Pulu i okolicu postupno su se počeli vraćati stanovnici. Primjerice, evakuirci s Proštine vraćaju se kućama u ožujku 1918.: svaka obitelj dobiva po jedan par volova ili krava, ali bilo je prekasno za sijanje žita i pšenice pa je posađeno i posijano najviše krumpira i kukuruza. Stigli su obraditi tek jednu trećinu poljoprivredne površine, dok su zaliha namirnica imali tek za jedan ili dva mjeseca. Godine 1918. veći dio izbjeglica vratio se u Istru te su polako oživljavale gospodarske aktivnosti, ali konačnu naredbu o općem povratku objavile su tek nove talijanske vlasti u veljači 1919. godine.

2.4. Vojna brodogradnja u Puli

Vojno-strateški planovi Monarhije od sredine 19. stoljeća usmjereni su u Puli i Istri prema investiranju u izgradnju vojnih i stambenih objekata te infrastrukture u cjelini. Uz vojnu brodogradnju vezuju se djelatnosti strojarstva i limarstva, bojanja broda, izrada jarbola, jedara, užadi, vesala i kolotura, kotlarstvo, zapošljava se stručna radna snaga u kovačnici s dvije dizalice, četiri kupolne peći, u modelarnici, maketarnici, radionici torpeda, direkciji artiljerije s oružarnicom. Grade se bojni brodovi – linijski i kazamatni brodovi, fregate, topovnjače, torpiljarke, podmornice. Uz stručnjake iz cijele Carevine traži se i zapošljava domaće stanovništvo, 1910. godine ukupno oko 4000 ljudi. Istra, a osobito Pula, postala je regija imigracije. Značenje brodogradilišta i ratne flote za gospodarski život u Puli i uopće Istri okarakterizirao je Mijo Mirković / Mate Balota ovako: „Godišnje se (1907.) troši u Puli petnaest milijuna zlatnih kruna mornaričkog novca i daljnjih pet milijuna novca kopnene vojske, i od toga dobivaju samo radnici pet milijuna na ime plaća i pola milijuna na ime penzija “... Multiplikativne efekte vojne ekonomije Balota ilustrira sljedećim tekstom: „Objavili su (vojska) i popis firmi koje se koriste liferacijama mornarici: poduzeće vodovoda i plina 153.000 kruna, Matelić 151.000, papirnica Schrinner 28.000, Puhalj 23.000, Eksner 22.000, Valerio za nabavku mesa 39.000, Cuizza 18.000, Fischer 17.000, Fonda 20.000, Zupan 16.000, Fedel 16.000, Apollonio 15.000, Benussi 14.000, Kosovel i Rismondo 13.000. Svi ti puljski liferanti mornarici primili su ukupno u jednoj godini oko 750 tisuća kruna za dobavljenu robu...” (Mirković/Balota, 2023b).

2.5. Mirković/Balota o Istarskoj državnoj željeznici

Istarska državna željeznica (pruga Divača – Pula, s odvojkom Kanfanar – Rovinj) puštena je u promet 20. IX. 1876., a 1878. produžena je do arsenala i brodogradilišta na otoku Uljaniku. Neposrednu vezu s Trstom dobila je 1887.

kada je puštena u promet pruga Hrpelje – Kozina – Trst, građena zbog interesa države da u Trst vodi još jedna pruga i tako smanji monopol Društva južnih željeznica. Balota bilježi: „Deset godina nakon bitke kod Visa (1876.) dobiva Pula željezničku prugu Pula-Divača, a time i naslon na čitav željeznički sistem normalnog kolosijeka. Uskoro (1884.) željeznički promet Pule iznosi 34 tisuće tona, ali od toga otpada na dovoz u Pulu 32 tisuće, a na izvoz svega dvije tisuće tona. Teretni vlakovi dolaze krcati u Pulu, a prazni se vraćaju iz Pule. Glavni predmet dovoza željeznicom je kameni ugljen (13 tisuća tona), zatim mrki ugljen (4,5 tisuća tona). Te je godine dovezeno u Pulu gotovo toliko leda (6.200 metričkih centi) – ledana je podignuta tek 20 godina kasnije – koliko i željeznih i čeličnih proizvoda...”

2.6. Ratna zbivanja i utjecaj institucija na istarsko gospodarstvo

Već 29. srpnja 1914. austrijske su vlasti proglasile mjere za evakuaciju civilnoga stanovništva, upravo zbog strateškoga vojnog položaja luke i utvrda u Puli i okolici. Prvi svjetski rat izravno je pogodio Istru 23. svibnja 1915. Masovni egzodus civilnoga stanovništva južno od poteza Rovinj – Kanfanar – Barban objavljen 25. svibnja 1915. i mobilizacija, blokirale su proizvodne aktivnosti u gotovo svim sektorima te izravno utjecale na zamrzavanje gospodarskih aktivnosti. U članku *Naše sloge* „Ispražnjenje Pule i okoliša“ navodi se: „U ponedjeljak 17. t. mj. objavljena je plakatima naredba carskog i kraljevskog zapovjedništva ratne luke, kojom se nalaže civilnom pučanstvu, osobama zaposlenim u vojničkim zavodima i poduzećima te svima koji nisu činovnici državni, ili zemaljski i občinski, da imadu dana 18, 19 i 20 smjesta ostaviti Pulu... U tu svrhu odlaze vlakovi za ispražnjenje Pule, a u sriedu u jutro odplovio je za Rieku posebni parobrod, kojim je otišlo 6000 *naroda*“. Gospodarski život u Puli i Istri tijekom rata zamire. Novinski oglasi pozivaju građane na deponiranje štednih uloga kod Kreditno-eskontnog društva ili u Istarsku posužilnicu. Sve se češće u Puli javlja nestašica hrane. Prekretnicu u opskrbi značila je carska Naredba od 24. veljače 1915. kojom se trgovina žitom i žitnim proizvodima stavila „pod zapor“, tj. država je postala distributer žitnih sirovina. U tu svrhu u Beču je osnovan Ratni žitni zavod. U cijeloj su se Monarhiji popisivale žitne zalihe po domaćinstvima i broj mogućih korisnika kruha, a 1918. aprovizacije (racionirana opskrba živežnim namirnicama). Tako u *Hrvatskom listu* od 20. siječnja 1918. piše: „*Aprovizaciona komisija saopćuje: Počamši ponedjeljkom, prodavat će aprovizacijska komisija: pol kg pšeničnog brašna po 84 pare po kg, 10 dkg sira po K 12 po kg, 12 dkg masti po K 16 po kg, dalje: pol kg sode po 36 para. U novoj prodavaoni na Viškom trgu: brašno, sir, mast i ulje (odsječak IV)*“. Vlada nastoji ublažiti ratne tegobe i financijskom politikom, tako Naredbom Ministarstva financija od 25. prosinca 1917., (LDZ

br 516) daje „mogućnost odbitka poreza uslijed poljodjelskih šteta, šumskih požara, povodanja, tuče, filoksere i slično. Visočina odbitka odmjerit će se prema šteti, te se može protegnuti i na više godina, osobito kod filoksere. Preporučuje se općinama i posjednicima, kojima su izgorjele šume ili kojima je suša nanijela teških šteta ili kojima je žiloždera uništila trsje, pa si dadu porez izbrisati, ili barem umanjiti putem općine i raznih komisija.“ (INO)

Kao i u ostalim europskim zemljama, državna intervencija u gospodarstvo za vrijeme Prvoga svjetskoga rata izazvala je izvanrednu situaciju u Austro-Ugarskom Carstvu. Vojna mobilizacija uključila je 8 milijuna osoba. Zbog manjka radne snage pojačala se uloga dječjega i ženskoga rada u industriji. Početkom rata, 29. srpnja 1914. zatvorile su se burze. Čak i kad je došlo do njihova poluslužbenog otvaranja 14. ožujka 1916. godine, nije bilo formalnoga trgovanja dionicama. Naredbom Ministarstva financija od 20. ožujka 1915. bilo je zabranjeno i trgovanje zlatom i srebrom. Od 1. kolovoza 1915. vlada je proglasila moratorij na plaćanje dividendi, koji je trajao sve do 28. srpnja 1915. godine. Austro-Ugarska Monarhija pokušavala je pokriti ratne troškove izdajući ratne obveznice, prodajući vrijednosti oko 35 milijuna kruna u Austriji i 18 milijuna kruna u Mađarskoj.

Uslijed ratnih prilika zabilježeno je znatno smanjenje stočnoga fonda, što je također usporilo gospodarski oporavak stanovništva. Stoka se prije odlaska morala predavati zapisnički i na pismenu potvrdu, međutim, kasnije se ta stoka nije mogla vratiti zbog devalvacije novca i u konačnici denominacije valute. Za ratne je potrebe vojska odabrala snažne volove, krave, magarce, formirala zaprege za svoje potrebe. Preostala stoka korištena je za prehranu. I tu se kroz pjesnički izričaj Balota izrazio pjesmom *Koza*, koliko je stoka značila za standard njegova kraja (Balota, 2023a: 25).

Tablica 2. Stanje i kretanje stoke 1910. i 1919. u istarskoj poljoprivredi

Vrsta stoke	1910.	1919.	Index 1919./1910.
Goveda	62.673	56.852	90,71
Konji, magarci i mazge	24.263	1.857	7,65
Ovce	203.047	140.160	69,02
Koze	2.551	10.534	411,97
Svinje	50.693	11.864	23,40

Izvor : Legović, 1997: 87-88.

Iz statističke tablice o stanju i kretanju stoke obrađenom 1910. i 1919. godine uočava se drastično smanjenje kopitara za 92,35 %, što je logična posljedica ratnih zbivanja jer su konji magarci i mazge služili za transport u vojnim operacijama. Broj svinja smanjio se za 76,40 %, a ovaca 30,08 %, vjerojatno zbog spomenute prisilne emigracije stanovništva južne Istre od 1915. do 1918. Neznatan je pad broja goveda za 9,19 %, dok se broj koza učetverostručio, vjerojatno zbog mogućnosti ekstenzivnoga uzgoja.

S obzirom na to da se tijekom Prvoga svjetskog rata opskrba usmjeravala na vojsku, vlada je u službenim novinama između 1914. i 1918. izdavala hitne mjere u opskrbi sirovinama. Stoga se, osim nedostatka namirnica, osjećao manjak robe široke potrošnje na tržištu. Vlada je morala regulirati cijene osnovnih kućnih potrepština. Trgovačka mornarica mogla je prevoziti robu samo s izričitom dozvolom Ministarstva trgovine. Ministarstvo financija, donoseći Uredbu 17. lipnja 1916. o izravnim porezima i naknadama na području Markgrofovije Istre, naređuje da se politički kotari koparski, lošinjski, pazinski, krčki i volosko-opatijski s Opatijom imaju smatrati ratnim područjem (LDZ). Među njima se ne spominju Pula, Rovinj i Labin, očito procjenjujući da zbog Proglasa o udaljavanju civilnoga stanovništva u mjestima južno od crte Rovinj–Kanfanar–Labin, stanovništvo tih područja nema poreznu snagu. Stoga se već 1915. izdaje naredba svih ministarstava o sastavljanju ratne bilance za trgovačka društva registrirana u ratnim zonama (između ostalog u Primorju) kako bi bili pošteđeni sastavljanja završnog računa (bilance) do 31. prosinca 1915. U nastojanju da se olakša rad obrtnika i trgovaca u ratnim uvjetima, car je izdao naredbu „kojom se radi sadašnjeg rata izdaju iznimne odredbe zbog olakšanja nastupa i daljeg vođenja obrta“ (Perkov, 2018a).

Učestala podcjenjivanja borbene sposobnosti Srbije u prvoj ratnoj godini te nakon toga precijenjene ofenzivne sposobnosti Italije, dovele su Pulu do konačne odluke za iseljavanjem. Iseljeno je oko 30 000 stanovnika iz Pule, a iz okolice oko 20 000. „U Puli je doista civilno stanovništvo poslije evakuacije svedeno s oko 42.000 na 12.000.“ (Mijo Mirković/Balota, 2023b: 129). I nastavlja: „Veliki broj imućnijih... je otišlo svojoj rodbini u druge istarske gradove... te u gradove Graz i Beč.onim koji su imali manje financijskih sredstava odlazili su u skupinama iz sela u selo“ (Mijo Mirković/Balota, 2023b: 129).

Oskudica hrane i njeno poskupljenje izazvali su lančanu trgovinu, crnu trgovinu hranom, crnu tajnu burzu. U ove kanale potajne, a svima poznate trgovine odlazio je jedan dio robe namijenjen opskrbi stanovništva i opskrbi vojske i mornarice.

Saznajemo u nepotpisanom članku *Povratak bjegunaca* (vjerojatno autora M. Balote), u Hrvatskom listu od 26. prosinca 1917. da je Ministarstvo dopustilo povratak u Istru Proštinarima, Marčancima, Filipancima i Juršićima, ali uz

striktna ograničenja dovoza pokućstva iz Moravske, što je ionako pogoršalo stanje povratnika.

Sredinom 1918. izlazi naredba kojom se pri sjedištima okruga trebaju oformiti komisije za raspodjelu brašna i proizvoda od žitarica. Očigledno je da u uvjetima opće nestašice habsburške vlasti i dalje nastoje spriječiti crno tržište i regulirati minimalnu opskrbu stanovništva osnovnim potrepštinama. Želeći olakšati nestašicu hrane, Vojna oblast dozvolila je ribolov „na sviću“ uz istarsku i dalmatinsku obalu. Iz istoga su razloga ukinute carine na šećer, povrće, ribu, mesne prerađevine, stoku, što donekle ublažava stanje u opskrbi. Zbog opće nestašice, u više je navrata 1917. Ured za prehranu naroda uređivao promet svih vrsta hrane i pića (Perkov, 2018a: 45). U obznani ministra unutarnjih poslova od 4. veljače 1918. navodi se, između ostaloga, da jugozapadno uže ratno područje obuhvaća Markgrofoviju Istru, Pokneženu grofoviju Goricu – Gradišku i grad Trst s njegovim područjem (Perkov, 2018a: 45). Desetak dana kasnije procjena se ratne opasnosti za Istru promijenila, što se može iščitati iz *Hrvatskog lista*: „C. i kr. Vojno nadzapovjedništvo, sporazumno sa Carsko-kraljevskim Ministarstvom unutarnjih poslova, dozvolio je povratak jednog dijela bjegunaca iz užeg tvrđavnog područja Pule. Povratak seoskog pučanstva uslijedjuje općenito, dočim će se obzirom na gradsko pučanstvo odlučivati u svakom pojedinom slučaju na temelju posebne molbe, koja ima biti upravljena na c. kr. ratno lučko zapovjedništvo, te će se uzeti u obzir stanje potrebe. Radnici arsenala bit će u tom pogledu upućeni od c. kr. pomorskog arsenala.“ Međutim, Vlada ne jamči sigurnost, odnosno povratak dozvoljava na vlastiti rizik pojedinca. Političke prilike, a samim time i gospodarska situacija je nesigurna; povratkom seoskoga stanovništva 14. veljače 1918. godine iz izbjeglištva u svoje domove u okolicu Pule daje se mogućnost oživljavanja poljoprivrede. Industrija, čiji su glavni nositelji radnici arsenala, sporadično se i sporo vraća u normalu (Perkov, 2018a).

2.7. Spori povratak

Koncem 1917. i početkom 1918. u Pulu i okolicu postupno su se počeli vraćati stanovnici. Glad i loša opskrba bili su uzrokom nezadovoljstva i prijetnji neredima; između 23. i 29. siječnja 1918. Pulu je zahvatio opći štrajk u kojem su radnici, koji su se inače u zahtjevima za mir pridružili austrijskim radnicima, zahtijevali u prvome redu povratak svojih obitelji. Prema Obznani vratiti se mogu izbjeglice iz Valture, Kavrana, Galležane, Lobarike, Ližnjana, Medulina, Muntića, Peroja, Pomera, Premanture, Šišana i Štinjana, mjesne općine Pula, iz grada Vodnjana, mjesne općine Vodnjan, te iz sela Jadreški, Šikići, Škatari, Valdebek, Vinkuran i Vintijan, i to poljodjelci sa svojim obiteljima i poljodjelska služinčad, „ukoliko protiv istih ne postoji nikakva redarstvena i druga zapreka“

(Hrvatski list, 1918). Veći dio izbjeglica vratio se 1918. godine u Istru te su polako započinjale oživljavati gospodarske aktivnosti, ali konačnu naredbu o općem povratku objavile su tek nove talijanske vlasti u veljači 1919. godine.

Na globalnoj razini sve zemlje uključene u ratna zbivanja pretrpjele su ogromne direktne troškove. Financijski centri moći preselili su se iz Europe u SAD, a europske nacije, uključujući sve nasljednice Austro-Ugarske Monarhije grcale su u gubicima. Osjetio se pad životnoga standarda, što je s druge strane rezultiralo naglim porastom blagostanja u SAD-u, sve do velike ekonomske krize 1929., kada je došlo do kolapsa svjetskoga tržišta. Osim općih gospodarskih kretanja koja su utjecala na gospodarsku stagnaciju, u Istri se direktne štete mogu izraziti u nekoliko kategorija: Pulu kao izniman strateški bastion Austro-Ugarske Monarhije bombardiralo je četrdesetak talijanskih aviona. Štete su načinjene arsenalu, brodogradilištu, brodovima na sidrištu i civilnim zgradama. Poljoprivreda je doživjela izravne štete, osobito stočarstvo; broj konja smanjen je za 92,35 % po statističkim pokazateljima. Svi vidovi prometa doživjeli su drastično smanjenje aktivnosti, primjerice: utovar i istovar u pulskoj je luci 1913. iznosio 239 135 tona, a 1923. godine svega 40 661 tonu. Ta je disproporcija još jedna posljedica promjene položajne rente bivše Pule kao glavne austrougarske ratne luke i talijanske Pule, kada se transport odvijao preko Trsta i Venecije.

Više od jednog stoljeća istarski su proizvodi imali tržište u zemljama koje su se nalazile u njezinom zaleđu. Poljoprivredni proizvodi nadopunjavali su tržište Austro-Ugarske Monarhije specifičnim artiklima (vino, povrće, mediteransko voće, maslinovo ulje). Industrijska proizvodnja također je bila vezana, osobito brodogradnja, industrija prerade ribe i duhana, ali isto tako pomorski i željeznički, poštanski i zračni promet, trgovina i turizam (Perkov, 2018a).

U promatranome razdoblju Istra je svoj razvitak temeljila djelomično na vlastitim snagama, ali je i dalje ostala pod administrativnim i gospodarskim utjecajem Trsta, najjačega trgovačkog središta unutar Austrijskoga primorja. Iznad svega, najveći je utjecaj na razvoj Istre imala potpora i podrška lokalnih i carskih institucija (Perkov, 2014: 33).

2.8. Istarsko gospodarstvo po povratku evakuiraca u viđenju Mije Mirkovića / Mate Balote

Neki su od iseljenika pri odlasku za novac prodali stoku ili što su imali. „Procijenjena vrijednost bila je realna, i namjera, da se vlasnik ošteti, nije postojala. Ali kako su se ovi stočni bonovi isplaćivali mnogo kasnije, kad je vrijednost novca bila pala, vlasnici su bili ipak oštećeni, jer su dobili novac, za koji kasnije nisu mogli kupiti istu količinu stoke“ (Mirković, 2023a: 130-152).

Mijo Mirković, pod pseudonimom Miho Krvavac, u članku *Istra se mijenja – Tekovine talijanske civilizacije* (Istra, br. 46/1937) opisao je stanje i promjene u istarskom gospodarstvu između dva svjetska rata. „U čemu je ta civilizacija? Prije svega u materijalnom pogledu.“ Autor analizira puteve, vodovod, rudarstvo, poljoprivredu, nošnje (odnosi se na kvalitetu odijevanja), stil gospodarstva (misli se na značajniji prijelaz iz robnog u novčani oblik razmjene), stil života (napuštanje kolektivnog življenja na selu) i navodi da se tako mijenja život naroda, ne samo materijalno nego i duhovno i moralno. Kao i u drugim civilizacijama i političkim sustavima, omladina ulazi neposredno u taj život, prilagođava mu se i prihvaća ga. Mijo Mirković u analizama je zaključio da je Istra kročila u 20. stoljeće završetkom Prvoga svjetskog rata te je svjedočio njezinim političkim i gospodarskim transformacijama, osobito u biografsko-gospodarskoj monografiji *Puna je Pula* (1954). Mirković je poznatiji po radovima iz područja ekonomskih znanosti, koji se tiču jugoslavenskoga prostora. Kronološkim redom izdana su djela: *Glavni uzroci gospodarske zaostalosti slavenskih naroda* (disertacija iz 1923., objavljeno 2008.), *Trgovina i unutrašnja trgovinska politika* (1931), *Spoljna trgovinska politika* (1932), *Saobraćajna politika* (1933), *Zanatska politika* (1934), *Industrijska politika* (1936), *Održavanje seljačkog posjeda* (1937), *Razvoj ekonomske misli u XIX veku* (1938), *Agrarna politika* (1940), *Ekonomska struktura Jugoslavije 1918–1941* (1950), *Ekonomika agrara FNRJ* (1950), *Seljaci u kapitalizmu* (1952), *Ekonomska historija Jugoslavije* (1958), *Izbor iz ekonomskih radova* (1958), *Energetička i sirovinaska podloga industrijalizacije FNRJ* (1957), *Uvod u ekonomiku Jugoslavije* (1959). Također kao autor predgovora povezan je s djelima drugih autora, kao što je *Građa za gospodarsku povijest Hrvatske u XVI. i XVII stoljeću : izbor isprava velikih feuda Zrinskih i Frankopana* (Emil Laszowsky; Mijo Mirković, 1951), *Dokumenti za povijest ribarstva na istočnoj obali Jadranskog mora* (Grga Novak; predgovor Mijo Mirković, 1952), *Agrarno-proizvodni odnosi na području Dubrovačke Republike od XIII do XV stoljeća* (Dragan Roller; predgovor Mijo Mirković, 1955), *Borba za jadranske pruge i njeni ekonomski ciljevi* (Zvonimir Jelinović; predgovor Mijo Mirković, 1957), *Kretanje i tendencije u razvitku poljoprivredne proizvodnje na području NR Hrvatske* (Vladimir Stipetić; predgovor Mijo Mirković, 1958).

Isto tako objavljivao je druge teme, kao što je *Agrarnoekonomska istraživanja u SSSR : veličina poljoprivrednih poduzeća i neki tipovi kolhoza : izvještaj o naučnom putu u SSSR od 26. XI do 26. XII 1958.* (1961), *Flacius* (1938), *Geografski elementi u djelima Matije Vlačića* (1957), *Gornjaci : prilog proučavanju gornočinženih agrarnih odnosa* (Bogdan Stojasavljević; predgovor Mijo Mirković, 1959).

3. ZAKLJUČAK

U djelima Mije Mirkovića / Mate Balote analitički se prikazuje utjecaj političkih, gospodarskih i znanstvenih institucija na lokalnoj i državnoj razini na gospodarski razvoj Istre s početka XX stoljeća. Mirkovićeva ekonomska analiza kombinirana s dokumentarističkom i autobiografskom interpretacijom značajan je primarni izvor proučavanja gospodarstva Pule i Istre. Ulaskom Italije u rat protiv Austro-Ugarske, Mirković je svjedočio procesu evakuacije oko 50 000 stanovnika južne Istre i posljedičnoj ekonomskoj devastaciji koja je bitno utjecala na ratnu i poslijeratnu gospodarsku i demografsku sliku. Iako se u kasnijim radovima Mirkovićeve gospodarske analize odnose na šire prostore bivše Jugoslavije, njegovi rani radovi ostaju nezaobilazan izvor razumijevanja gospodarstva Istre uoči Prvog svjetskog rata.

LITERATURA

1. Balota, M., 2003a. *Dragi kamen*, Amforapress Pula, FET „Dr. Mijo Mirković“ Pula.
2. Balota, M., 2003b. *Puna je Pula*, Amforapress Pula, FET „Dr. Mijo Mirković“ Pula.
3. Balota, M. 2003c. *Tijesna zemlja*, Amforapress Pula, FET „Dr. Mijo Mirković“ Pula.
4. Dujmović, T. 2009. *Razgovori s dr. Antom Ciligom*, Profil multimedia, Zagreb 2009.
5. Legović, M., 1997. *Uzroci zaostajanja poljoprivredne proizvodnje Istre i mogućnosti razvoja 1880. – 1975.*, Poreč: Institut za poljoprivredu i turizam, 1997.
6. Mandić, D., 2013. *Istra u vihoru velikog rata*, Pula: Susreti na dragom kamenu, 2013.
7. Marsetič, R., 2004. *I bombardamenti alleati su Pola 1944 – 1945*, Rovinj – Trieste: Centro di ricerche storiche.
8. Orbanić, J., 2005. *Promet u Istri, od Argonauta do Ipsilon*, Pula: C.A.S.H.
9. PARONIĆ, S. 2015. *Logori smrti. Potresna stvarnost barbanskih i proštinskih „evakuiraca“ (1914. – 1918.)*, Pula: Gea Idea.
10. Perkov, A. 2018a. *Utjecaj državnih institucija na preobrazbu istarskoga gospodarstva – početci od 1850. do 1918.*; Politehnika Pula, Državni Arhiv u Pazinu, Gradska knjižnica i čitaonica Pula, Pazin- Pula.
11. Perkov, A., 2014. *Nastanak i razvoj obrtništva i komorskog sustava u Istri*, u : *Obrtništvo u Istri*, Obrtnička komora Istarske županije, Pula.
12. Perkov, A. et.al, 2018b: *Putujem, dakle postojim*, u: *Turizam u Istri od davnina do danas*, Čakavski sabor, Žminj.
13. Perkov, A. 2011. *Neki aspekti institucionalne podrške gospodarstvu Istre od 1850.do 1918.*, Zbornik javnih predavanja, DAPA Pazin.
14. Perkov, A. 2006. *U istarskoj lisnici: franak, kruna, lira, jugo lira, dinar, kuna*, ur. Asim Čabaravdić, Umag.
15. Perović, B. 2006. *Luka Pula austrougarskog doba*, u: Grupa autora, Pula, u: *Zbornik iz povijesti Pulske luke*, Lučka uprava Pula.

SKENIRANA GRAĐA

Camera del Commercio e dell' Industria d' Istria 1850. -1914. Archiv der Wirtschaftskammer Wien, (autoričina zbirka)

Digitalizirana građa Sveučilišne knjižnice Pula (INO)

„Ribarenje dozvoljeno“, Naša sloga, br. 18., godina XLVI, od 6. 5. 1915., 2 http://ino.com.hr/data/nasa_sloga/1915/18.pdf, [3. 9. 2023.].

Gospodarstvo. Odbitak poreza radi elementarnih šteta, br. 950, 27. veljače 1918., 950, Hrvatski list http://ino.com.hr/data/hrvatski_list/1918/950.pdf [pristupljeno 6. listopada 2023.].

Istarska posujilnica u Puli, Hrvatski list, br. 32, od 6. 8. 1915., 2. http://ino.com.hr/data/hrvatski_list/1915/32.pdf, [3. 10. 2011.].

Iz gradske aprovizacije, Hrvatski list, broj 912, od 20. 1. 1918., 911 http://ino.com.hr/data/hrvatski_list/1918/912.pdf, [3. 10. 2011.].

Izpražnjenje Pule i okoliša, Naša sloga, god. XLVI., br. 21, od 25. 5. 1915., 3, http://ino.com.hr/data/nasa_sloga/1915/21.pdf, [3. 10. 2011.].

Nestašica mlijeka, Opskrba mesom, Prodaja ribe, Hrvatski list, br. 808, od 8. 10. 1917., 3. http://ino.com.hr/data/hrvatski_list/1917/808.pdf, [3. 10. 2011.].

Rat s Italijom, Naša sloga, god. XLVI., br. 21, 25. 5. 1915., 3. http://ino.com.hr/data/nasa_sloga/1915/21.pdf, [3. 10. 2011.].

Slovensko kreditno i eskomptno društvo, Hrvatski list, br. 2, od 2. srpnja 1915., 2, http://ino.com.hr/data/hrvatski_list/1915/2.pdf [pristupljeno 3. listopada 2011.].

DIGITALIZIRANA GRAĐA AUSTRIJSKE NACIONALNE KNJIŽNICE (ONB) [HTTPS://WWW.ONB.AC.AT/](https://www.onb.ac.at/)

1. <https://anno.onb.ac.at/> digitalizirane novine i časopisi Naša Sloga, Polaer Morgenblatt, Polaer Tagblatt, Hrvatski list, Il giornaleto di Pola.

2. <https://alex.onb.ac.at/> List državnih zakona ALEX 1848-1918

3. *Verordnung des k. k. Stadthalters in Triest und in Küstenlande vom 28. Juni 1918, K.W.Zl.804/4 betreffend die Regelung des Verkehrs mit Getreide und Mahlprodukten*, LGBl 17/1918, od 10. 7. 1918., 45, <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/anno-plus?apm=0&aid=lkt&datum=19180004&seite=00000045&zoom=2>, [3. 9. 2023.].

4. *Naredba Ministarstva za zemaljsku obranu, kojom se na temelju §-a 2 Zakona od 26. decembra 1912. L. d. z. 236 o ratnim činjenjima oglašuje čas, kada počinje obveza za ratna činjenja*, LDZ 170/1914, 849, <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=rsk&datum=1914&size=45&page=905> [pristupljeno 3. listopada 2023.].

5. *Naredba cijeloga ministarstva od 28. juna 1915. o sastavljanju bilansa za rata* LDZ 181/1915, 371, <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/anno-plus?apm=0&aid=rsk&datum=19150304&seite=00000371&zoom=2>, [12. 9. 2023.].

6. *Verordnung des Finanzministeriums vom 17. Juni 1916. Betreffend die Abschreibungen und das Verfahren bei Veranlagung direkter Steuern sowie die Einhebung von Abgaben in den politischen Bezirken Capodistria, Lussin, Mitterburg, Parenzo, Veglia und Volosca – Abbazia der Markgrafschaft Istrien*, 188/1916., 431, <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?apm=0&aid=rgb&datum=19160004&seite=00000431&size=45>, [3. 9. 2023.].

7. *Carska naredba, kojom se izdaju odredbe o opskrbljivanju naroda predmetima od prijeke potrebe*, LDZ 228/1915, 509, <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/anno-plus?apm=0&aid=rsk&datum=19150304&seite=00000509&zoom=2>, [3. 9. 2023.].

8. *Verordnung des Ministers des Innern, der Finanzen, des Handels und des Ackerbaues vom 23. Februar 1915.*, RGBl 246/1915 od 23. 8. 1915, 548, <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/anno-plus?apm=0&aid=rgb&datum=19150004&seite=00000548&zoom=2>, [4. 6. 2024.].

9. *Verordnung des Handelsministers vom 27. August 1915, betreffend die Beräuterung österreichischer Seehandelsschiffe an das Ausland*, RGL 255/1915, 559, <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/anno-plus?apm=0&aid=rgb&datum=19150004&seite=00000559&zoom=2>, [3. 6. 2023.].

10. *Verordnung des Handelsministers vom 23. September 1915, Verzeichniss I. Höchstpreise für emailiertes Stahlblechgeschirr*, RGL 285/1915, 686, <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/anno-plus?apm=0&aid=rgb&datum=19150004&seite=00000686&zoom=2>, [4. 6. 2024.].

11. *Carska naredba kojom se zbog sadašnjeg rata izdaju iznimne odredbe radi olakšanja nastupa i daljeg vođenja obrta*, LDZ 364/1915, 949, <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/anno-plus?apm=0&aid=rsk&datum=19150304&seite=00000949&zoom=2>, [13. 10. 2023.].

12. *Obznana ministra nutarnjih posala od 4. februara 1918 o promjeni granica ratnih područja u Austriji*, LDZ 144/1918, 146, (<http://alex.onb.ac.at/cgi-content/anno-plus?apm=0&aid=rsk&datum=19180304&seite=00000146&zoom=2>), [1. 9. 2023.].

13. *Verordnung des Finanzministeriums vom 4. März 1915, betreffend die Schlusseinheiten der an den inländischen Börsen (Wien, Prag und Triest) notieren Effekten als Grundlage für die Bemessung der Effektenumsatzsteuer.*, 105 u RGL, XXVII Stück, Ausgegeben und versendet am 13. März 1915., <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/anno-plus?apm=0&aid=rgb&datum=19150004&seite=00000105&zoom=2>, [8. 8. 2023.].

14. *Verordnung des Finanzministeriums vom 20. März 1915 womit die Aus – und Durchfur von Gold und Silber verboten wird*, 131, u RGL XXXII Stück Jahrgang 1915., <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/anno-plus?apm=0&aid=rgb&datum=19150004&seite=00000131&zoom=2>, [8. 8. 2011.].

Naredba ureda za prehranu naroda u dogovoru s ministarstvom poljodjelstva o upotrebi žita i mliva za krmu (LDZ br. 309.), *Naredba ureda za prehranu naroda u dogovoru s učesnim ministarstvima o uređenju prometa krumpirom od priroda godine 1917.*, LDZ br. 311., *Naredba ureda za prehranu naroda u dogovoru s ministarstvom željeznica, kojom se čest mijenja naredba ureda za prehranu naroda od 31. maja 1917. L.d.z.br. 246 kojom se uređuje promet svježim voćem*, LDZ br. 324., *Naredba ureda za prehranu naroda u dogovoru s ministarstvom poljodjelstva i ministarstvom financija kojom se utvrđuju cijene preuzimanja za neke vrste žita požetoga u godini 1917*, LDZ br. 327., *Naredba ureda za prehranu naroda u dogovoru s ministarstvom željeznica, kojom se uvode otpremne potvrde za kvasinu*, LDZ br. 330, <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/anno-plus?apm=0&aid=rsk&datum=19170302&seite=00000024&zoom=2>, [3. 7. 2024.].

NAPOMENA O NAZIVU EVAKUIRCI ZA RATNE BJEGUNCE

Hrvatski list, br. 40, 16. VIII. 1915., 2. Članak naslovljen "*Važno za naše evakuirce*", List obavještava da će svi istarski ratni bjegunci biti preseljeni u Štajersku, Gornju Austriju, Moravsku i Češku te da će se preseljenje okončati 20. kolovoza 1915

Hrvatski list, br. 41, 17. VIII. 1915., 2. Uredništvo je članak naslovlilo "*Položaj naših evakuiraca*". Izvješće slijedi nakon rečenice: "Monsignor Wiesinger poslao je po prilici sljedeći izvještaj sa svog putovanja u mjesta gdje su evakuirci."

THE ECONOMY OF ISTRIA IN THE WHIRLWIND OF THE FIRST WORLD WAR IN THE WORKS OF MIJO MIRKOVIĆ / MATE BALOTA

SUMMARY

As early as July 29, 1914, the Austrian authorities announced measures for the evacuation of the civilian population, precisely because of Pula's strategic military position, which implied a possible Italian attack from the sea. Before the First World War, Istria, and especially Pula, advanced in its economic transformation. The First World War directly hit Istria on May 23, 1915. The mass exodus of the civilian population, south of the Rovinj–Kanfanar–Barban line, among which was Mija Mirković's family, was launched two days later. As a result, almost all activities were blocked in that area, which directly affected the stagnation of Istria's economy. Mirković described the general military mobilization and food shortage, (un)successful price control, strengthening of the black market, as well as conditions in the countryside in the work Puna je Pula. In doing so, he used statistical and descriptive analysis of the mentioned period, which, along with other available sources, is valuable material for future generations.

Keywords: Economy of Istria, First World War, Mijo Mirković / Mate Balota

PROJEKT ZAVIČAJNE NASTAVE OSLUHNI ZAVIČAJ – ZOVE TE PRAMALIĆE

Romana Percan, Martina Valić i Nataša Teković-Jalšovec
OŠ Vladimira Nazora Krnica

SAŽETAK

Program učenja o životu i djelu Mije Mirkovića – Mate Balote dio je zavičajne nastave i dugogodišnjeg školskog projekta Osluhni zavičaj – zove te pramaliće. U vrijeme održavanja projekta učenici „žive“ Dragi kamen i Tijesnu zemlju na terenu, a interdisciplinarni pristup Balotinu životu i djelu omogućava kreativno propitivanje elemenata kulture na putu iz njezina zavičajnog određenja i vrijednosti u svijet.

Balotino je nasljeđe nemjerljivo, a cilj je rada predstaviti brojne aktivnosti koje se u školi provode u očuvanju, njegovanju i promicanju Balotina stvaralaštva s jedne strane i razvoju kulture škole s druge strane. Tek poznavanjem svoje kulture, moguće ju je nadograđivati, promicati, čuvati i prenositi na nove generacije.

Ključne riječi: Mate Balota, škola, projekt, interdisciplinarnost, kultura

1. UVOD

U Osnovnoj školi Vladimira Nazora – Krnica program učenja o životu i djelu Mije Mirkovića – Mate Balote dio je zavičajne nastave i školskog projekta *Osluhni zavičaj – zove te pramaliće* te dio projekta Istarske županije *Institucionalizacija zavičajne nastave* u osnovnim i srednjim školama. Na tom tragu, provodeći poznato interdisciplinarno načelo zavičajnosti i zavičajne nastave Tone Peruška, Balotin književni rad, Mirkovićev život i nemjerljivo nasljeđe, postaju motivacijom i izvorom stvaranja u propitivanju književnog, jezičnog, likovnog, glazbenog, etnološkog, etnografskog, matematičkog, prirodoslovnog, geografskog, ekološkog, turističkog, kozmopolitskog, povijesnog, građanskog, zdravstvenog, radnog, humanog i antropološkog odgoja i obrazovanja ovog dugogodišnjeg i prepoznatljivog školskog projekta. U predgovoru *Tijesnoj zemlji* Daniel Načinović (2002) kaže „Evo, u recima i između njih, temeljnih pitanja u kojima nalazimo kolorit Istre ali i odraz svijeta u svojoj prostranosti. Znanstvenik, stručnjak za gospodarska pitanja, Mijo Mirković, u *Tijesnoj zemlji* dao je riječ piscu Mati Baloti kako bi dotaknuo najzvonkije strune ljudske duše. *Tijesna zemlja* je roman o precima, ali u svojoj dubini, svevremena knjiga“ (str. 7).

Posljednjih je trideset godina škola u Krnici, kao kulturno i javno središte kraja u kojemu supostoji, preuzela dio odgovornosti u očuvanju, njegovanju i promicanju Balotina stvaralaštva, a stalnim je djelovanjem istovremeno gradila svoju osobnost i prepoznatljivost „po Baloti“. Upravo načini revalorizacije Balotina stvaralaštva u radu škole nemaju obilježje statičnosti, to je dinamičan proces koji zahtijeva trajno ulaganje i unapređivanje oblika rada svih sudionika u procesu. Tako se razvija kultura škole. Balota u školi raste, ne blijedi pa je i aktualno stanje u tom smislu u funkciji poticanja, umnožavanja, afirmacije i razvoja, a temeljno polazište stvaranja školskog projekta jest Mirkovićev život i Balotino književno stvaralaštvo.

2. ZAVIČAJ KAO MJERA SVIJETA

U vrijeme održavanja projekta učenici „žive“ zbirku pjesama *Dragi kamen* i roman *Tijesna zemlja* na terenu, razmjenjuje se „znanje na znanje“ kao *mira za miru* s učenicima ostalih škola koje se uključuju u zajedničke aktivnosti, a učenje u izvornoj stvarnosti o životu i djelu Mirkovića/Balote, zavičajnoj baštini i vrijednostima, obogaćuje školsko iskustvo. Dječje je iskustvo iz *Tijesne zemlje* imalo jednu drukčiju dimenziju pa Balota opisuje „Puno, raznovrsno, mnogostrano, bogato doživljajima, nabiveno iskustvima, bilo je djetinjstvo maloga Tone Gašpića. Rastao je mali Tone u prirodi i slobodi, skupa sa biljkama

i životinjama, moćio se na paši, pekao se na suncu, plivao je u moru, lovio ribu sam i s ribarima. Kakva je bila priroda i radovi koje je vršio, takav je postajao i on sam. Promatrao je promjene u rastenju bilja i životinja i gomilao doživljaje. Svaki doživljaj jedno iskustvo. Sva iskustva jedan život“ (Balota 2002: 149).

U projektnoj se nastavi provodi učenje u izvornoj stvarnosti, a u promatranju te teorijskom i praktičnom istraživanju neposredne stvarnosti, učenici stječu brojna iskustva, dakako različitija od vremena maloga *Tone Gašpića*, ali vrijedna i neponovljiva. Njima se školsko iskustvo i nastava obogaćuju jer projekt je otvorena nastavna forma i moguća je u svim nastavnim predmetima. Ishodi projektne nastave o zavičaju ovisit će o posebnostima odabrane teme koja se provodi, a učenici i učitelji imaju zajednički zadatak. Svi se sudionici uključuju u rad na temelju svojih interesa i za sebe biraju ostvarive ciljeve te tako doprinose zajedničkom rezultatu rada pa je takva nastava povezana s visokom motivacijom i ona se dugo pamti.

Provodeći zadatke i aktivnosti izvan učionica, na vanjskim terenima, odabranim lokacijama i mjestima koja zauzimaju posebno mjesto za promatranje, istraživanje i proučavanje ili u susretima i razgovorima s kazivačima, stručnjacima, vanjskim suradnicima i poznavateljima odabranih tema, osuvremenjuje se i unapređuje nastavni rad. Na kraju se projektne nastave prezentiraju rezultati zajedničkog rada roditeljima, široj javnosti, na stručnim skupovima kao primjeri dobre prakse, u školskoj periodici, novinskim člancima, časopisima, na izložbama, priredbama, susretima, smotrama, natjecanjima, školama stvaralaštva ili razmjenama učenika i učitelja s drugim školama.

U organizaciji se projektne nastave oslobađaju kreativni potencijali i učenika i učitelja, a korelacijsko-integracijski pristup, tj. sadržajno i metodičko povezivanje nastavnih predmeta, omogućuje primjenu načela interdisciplinarnosti u prirodnoj izvornoj stvarnosti. Prirodni interes djece za okruženje u kojem žive, dakle zanimanje za materijalna i nematerijalna dobra okruženja i zajednice kojoj pripadaju, od starih predmeta, tradicijskih jela, folklor, tradicijskih igara, građevina, živa govora i dugih lokalnih običaja i elemenata baštine, doprinosi interakciji djece s prostorom koji ih okružuje. Mnogi su autori pisali o važnosti prostora u sagledavanju odnosa čovjeka i njegove povezanosti i ukorijenjenosti u zavičaj, a taj se odnos razvija, njeguje i unapređuje i odgojem i obrazovanjem kako bi se, u jednom trenutku, čovjek mogao „otisnuti u oblikovanje svijeta u njegovu totalitetu“ (Strčić, 1997: 136). Na jednome od književnih susreta u Raklju i zajedničkom hodočašću učenika s članovima Istarskog ogranka Društva hrvatskih književnika, Daniel Načinović izrekao je misao kako je djeci *zavičaj mjera svijeta*. Ova je misao ostala u trajnom zapisu ljetopisa škole, a u godinama koje će uslijediti, bila je ishodištem rada i pristupa učenju o odnosima zavičaja i svijeta.

3. KULTURNI IDENTITET, BAŠTINA I KULTURA ŠKOLE

Teme iz *Tijesne zemlje* i stihovi iz *Dragoga kamena* žive među generacijama učenika, u njima upoznaju nekadašnji život ljudi u suglasju s prirodom, preokupacije i težinu života u toj istoj prirodi, ali i njihove obrasce ponašanja, strahova, vjerovanja, običaja, jezika, govora, radosti, tuga... Tako pojmovi *ča*, *Balota*, *hiža*, *baladur*, *Dragi kamen*, *kružera*, *placa*, *zavičaj*, *kava*, *stina*, *skas*, *škrila*, *lonac*, *solen*, *roženica*, *modrna*, *krožet*, *sunce*, *istok*, *pramaliće*, *koruna*, *Blaz*, *Kalavojna*, *puntaro*, *pljočka*, *švinganje...*, dobivaju nova značenja, a upoznavanjem djece i javnosti s vlastitim kulturnim identitetom kroz kreativno propitivanje osnovnih elemenata toga identiteta, škola gradi svoju kulturu i autentičnost.

Ako se već postojećim vrijednostima i motivima u Balotinu stvaralaštvu i nakon protoka vremena ili pak oznakama iz bogate zavičajne riznice kao prepoznatljivim poticajima stvaranja, oslobađaju stvaralački potencijali i učenika i učitelja, tada nam dobiveni ishodi govore o održivosti baštine, o njezinu njegovanju, trajanju, ali i kreativnom izražavanju učenika na jezičnom, likovnom, literarnom, glazbenom, odnosno umjetničkom području, ali i na drugim poljima čovjekova života.

Autor Antun Lučić (2015) govori o *otisnućima* u književnu baštinu, ali njegove bismo riječi svakako mogli primijeniti gotovo na sve sastavnice kulture pa nastavlja „Opstojnost baštine ovisi barem od dvostrukih postulata: sadržajnih, očuvanih gradiva, koje ona prima u svoje okrilje, te vremenskih uspostava, čvršćem pouzdanju u nadolazeće vrijeme, da ne izmaknu baštinski prinosi“ (str. 133). Lučić dalje objašnjava da baština nije konzervirano stanje, ona je „ne naviknutost nego stavljanje stvorenoga u drugi način“ (str. 143).

Tako odgoj i obrazovanje dobivaju važnu ulogu u promišljanju strategija i metoda održiva razvoja na području razvoja kulture škole, baštine i identiteta. „Budući da djeca izravno doživljavaju i analiziraju sve oblike kulturne baštine, potrebno im je omogućiti uvjete u kojima će nesmetano učiti, kritički razmišljati, transformirati svoja znanja i koristiti se njima, a da pritom razviju pozitivan odnos prema tradicionalnim vrijednostima svoje kulture i kulture drugih naroda. Istraživanje i očuvanje kulturne baštine imaju svoj izniman potencijal za poticanje dječjeg samopoimanja i složenog procesa stvaranja osobnog identiteta unutar kulturnog identiteta svoje zajednice i šire“ (Jukić i Marušić 2022: 128).

Ako se kulturi pripisuje i prilagođavanje ljudi, odnosno određenih zajednica konkretnim uvjetima života, korištenje svega onoga što čovjek nalazi u prirodi i usmjerava prema svome životu te traži bolja i novija rješenja, tada nas Balotin život i Balotino književno djelo upućuju na kulturu kao skup brojnih vrijednosnih i životnih iskaza. Učenike na ovaj način upoznajemo i vodimo u otkrivanje prilagodljivijih oblika egzistencije u *škrtoj* prirodi, a u konkretnoj

rakaljskoj/*rakljanskoj* zajednici svakako je egzistenciju mještanima osigurala mogućnost bavljenja lončarstvom, kamenoklesarstvom i pomorstvom. Da bi se opstalo u krajoliku, ovladalo zadanim i postojećim stanjem i teškim položajem u konkretnim uvjetima života, gotovo se natprirodnim procesom čovjek iz Raklja uzdignuo i „izmislio“ dodatne oblike preživljavanja, pretvarajući svoj prostor i prostor svoje zajednice u mogućnost i održivost. Svojim ostrim okom, ne samo promatrača, već i sudionika, Balota nas vodi navedenim procesima, otkriva nam obrasce, iskaze i tvorevine nastale u autentičnom okruženju ili pak svoje duboke rane liječi *Dragim kamenom* i tako u jezik/govor pretače svoje najdublje osjećaje i iskustva. I iskustva mnogih svojih suvremenika, ali i brojnih čitatelja koji će, do današnjega dana, njegovu djelu dati novu kvalitetu, potvrđujući time kontinuiranu, gotovo stoljetnu sraslost današnjega čitatelja s Balotinim djelom. Balota je konstanta. Za Balotom često posežemo, kazujemo stihove i interpretiramo ih, ponavljamo čitanja i svaki put otkrivamo nove informacije pa se između Balote, njegovih stihova ili proze i onoga koji čita, stvara emocionalna veza, koja ne blijedi.

Međutim, živimo u vremenu u kojemu je općenito položaj poezije ugrožen. Nelida Milani Kruljac (1997) reći će „No trenutno problem nije u tomu treba li poeziju pisati na dijalektu ili standardu. Problem je u nečem drugom, u položaju poezije danas. Poezija je danas ponižena, malo je onih koji je čitaju. Ona je gubitnica već sama po sebi, jer se otiskuje u svijet gdje više nema samoće, tišine, trajnih vrijednosti, dubine i nematerijalnosti. U ovo utilitarističko doba poezija postaje bezvrijednom i nepotrebnom. Poezija nam je potrebna jer je naše vrijeme odbacuje i jer daje veću vrijednost pojmu *Biti* nego *Imati*“ (str. 139). Da ne bi bilo tako, s učenicima se organizira kazivanje Balotinih stihova, susreti poezije u njegovoj rodnoj kući, na javnim nastupima, smotrama dječjega stvaralaštva, natjecanjima i sl., a učenik šestog razreda Rocco Vlačić svake je školske godine uspješni kazivač Balotine poezije i proze na svim razinama učeničkih književnih susreta, na državnoj smotri *LiDraNo* (literarno, dramsko i novinarsko stvaralaštvo učenika osnovnih i srednjih škola Republike Hrvatske) u kategoriji pojedinačnih scenskih nastupa.

Od sadržaja i tema koje su se u tridesetak godina u školskom projektu obrađivale izdvajamo kamenoklesarstvo, lončarstvo, pomorstvo, mlinove na Blazu, toponime, imena i nadimke u Raklju, brojne običaje kao što su istarska svadba, sajmovi, rođenje i smrt, *more*, *štrige* i *štriguni*, legende i predaje, narodne pjesme i plesovi, narodna nošnja i glazbala, blagdani, stare igre, panoramski vidici Raklja, *more* i kamen u poeziji, kazivanje poezije, biljni i životinjski svijet, djetinjstvo i školovanje maloga Mihe Mirkovića, govor Raklja, mali čakavski rječnik, diferencijalna gramatika, frazeološki rječnik, pisanje na čakavskom idiomu, staze *Dragog kamena* i *Tijesne zemlje* zabilježene fotoaparatom...

4. STAZAMA DRAGOG KAMENA I TIJESNE ZEMLJE

Književno hodočašće *Stazama Dragog kamena i Tijesne zemlje*, od Balotine rodne kuće, uz kuću Balotina strica Ive Gašpića i nekadašnju gostionicu, uz *Šikuline i Miščove*, preko *Place i palače Loredan* (današnje škole u Raklju), uz *Parunove, Grubiće, Bolovanić i Bolovan, Belića Dvore, Štrninu, Svetu Agniju i Stari Rakalj* s postajama uz kamene skulpture nastalih u *Međunarodnoj kiparskoj radionici u Raklju* (kamenolom *Pedrola*, 2001./2002.), događa se književno hodočašće. Skulpture upotpunjavaju navedeni krajolik i lokaliteti su na kojima se ostvaruju određeni zadatci projektnog itinerarija terenske nastave kao što su čitanje ulomaka iz *Tijesne zemlje*, stihova iz *Dragog kamena*, tekstova iz *Proze i poezije pa do* svirke na *roženicama* ili narodnoga napjeva, ovisno koja se tema obrađuje. Projektni se itinerarij nastavlja do *Luke, Kalavojne*, a bira li se neka druga strana Raklja, onda se uz *Dardaniće*, preko *Krajsela, Catelini, Šterne, Komunice, Mikulini, Belasovih* (sada su to kuće za odmor), *puta koji vodi na Smrkovo brdo* i u nastavku cestom kojom se izlazi iz sela, potom *Raskreži i Kras*, stiže do vrha *Blaza*, odakle bi se moglo skrenuti prema *Gradini i Šiljaru*, koji još strpljivo čekaju istraživanje. Na *Gradini* je jedan od najpoznatijih *rakljanskih* lončara Martin Jukopila pronašao ostatke keramike odnosno *rakljanskih* lonaca, a i ostatci kamenih stepenica, koje vode prema izvorima pitke vode na Blazu, govore da se ovdje davno živjelo. Na Blazu se susreću i sljubljuju *rakljanska i brbanska banda* i *Blaz* je mjesto zamišljanja davnih kolotura bračnih kombinacija, ribarskih priča i borbe s morem, okretanja mlinskih kola, vijuganja starih napjeva... Sredinom listopada 2023., dok je nastajao i ovaj rad, učenici i učitelji škole odabrali su uvalu *Blaz*, ne samo u povodu Dana pješačenja, koji je pripremila učiteljica Ana Blečić, već i za upoznavanje nekadašnjih mlinova i upečatljivog ulomka iz *Tijesne zemlje* o ljubavi između Balotinih likova Marka i Martine, o čemu će biti kasnije u radu više rečeno.

Navedeni lokaliteti šire se i drugim smjerovima, a jedan je od njih i put *Jure Matesine* koji strmom kozjom stazom vodi u uvalu *Šalamuštica*. *Jure Matesina*, stvarni lik iz Balotina romana *Tijesna zemlja*, svojim je rukama otvorio navedeni put kako bi *vozićen* iz *kave* mogao dovoziti kamen u selo.

Kroz *Prcane, Balikoviće, Markovicu, Šaraj* stiže se do *Škril*, a krene li se iz *Prcani*, uz *Beline, Martinčove* i *Papine*, iznova se stiže do mora. I svi putovi iz Raklja vode prema moru. More zauzima posebno mjesto u Balotinu stvaralaštvu, mali je broj njegovih pjesama koje ne pjevaju o moru ili proze bez mora.

Jedno od najposebnijih mjesta i lokaliteta zauzima Stari Rakalj, a nalazi se na brežuljku iznad Raškog kanala i Rta svetog Mikule na oko 93 metara nadmorske visine te dominira okolnim prostorom i dobro kontrolira ulazak i izlazak iz Raškog kanala kao i plovidbeni put Kvarnerom. Upravo je to jedan od razloga gotovo stalne naseljenosti Starog Raklja, od prapovijesne gradine pa sve

do srednjovjekovnoga kaštela koji je prestao postojati 1510. Prilikom obavljanja arheoloških istraživanja u više etapa, čiji je voditelj bio arheolog Tihomir Percan, otkriveni su i do kraja istraženi ostatci bedema i kuća srednjovjekovnog naselja, ali i ostatci stambene arhitekture iz razdoblja prapovijesti odnosno brončanog i željeznog doba. Učenici su škole više puta sudjelovali u aktivnostima arheoloških iskopavanja u Starom Raku (2015. – 2019.) i tako se upoznali s načinima istraživanja i upoznavanja s dalekom i vrijednom prošlošću svoga zavičaja. Tu se nalazi crkva svete *Agnije*/Agneze, koje je, zahvaljujući literarnom radu tadašnjeg učenika osmog razreda Luke Faragune i na natječaju Turističke zajednice Istarske županije 2007., proglašena najljepšim vidikovcem. Uspjesi su se škole ponovili na jednom od sljedećih natječaja pa je temom o pticama pod nazivom *Kadi su tiči, tamo je najlipče* osvojena prva nagrada u Županiji, a i na državnoj je razini isti rad nagrađen. Učenici su ostvarili zapaženi rezultat i na natječaju o istarskim lokvama, mjestima koja su u prošlosti imala veliku ulogu u životu ljudi u krajoliku oskudnom vodom. I Balota govori o *Velenikovici* i *Brstovici*, dvjema najznačajnijim lokvama u Raku, koje bi se za oštih zima toliko zaledile da su pastiri na njima ložili vatru. Iz lokve *Lokviče*, koja se nalazila nedaleko *Place* i uz cestu koja vodi za *Papine*, vozila se na zaprežnim kolima (*vozu*) voda u bačvama za gradnju velike mjesne cisterne (*šterne*) 1953. Izgradnjom cisterne u selu, mještani više nisu morali donositi vodu iz udaljena izvora na *Blazu* ili prati robu na *Blazu*. Na *šterni* se čekao red da bi se napunile *bačve*, *brente* ili *fušta*. Tema o vodi i nedostatku vode u Raku i Krnici obrađivala se 2010.

Od 1995., kada se ujedno obilježilo 500 godina od nastanka crkve svete *Agnije*, škola organizira susrete s drugim školama, sajmove, vjenčanja, radionice, koncerte, izložbe i programe na kojima ugošćuje književnike, učenike istarskih, riječkih i zagrebačkih škola, a 2005. sudionici su zajedničkih aktivnosti bili učenici i učitelji iz Češke. Češki su učenici prikazali svoje tradicijsko stvaralaštvo pjesmom i plesom, radili su u glini i kamenu te izrađivali *raklanske* lonce i kamene *kažune*, učili su o Baloti i vremenu njegova boravka u Moravskoj za vrijeme Prvog svjetskog rata. U uzvratnom susretu u Češkoj, osnovci iz Krnice upoznawali su se s češkim uskrsnim običajima, starom staklarskom tradicijom sjeverne Češke, ručnom izradom nakita i drugih proizvoda od stakla.

5. LONCI, ŽENE, LONCI – MALO O RAKLJANSKIM I MALO O RAKALJSKIM LONCIMA

Kažemo li nekome od mještana Raku da je pravilno reći rakaljski, a ne *raklanski* lonci, znamo da će nas „oprati“ jer u Raku vrijedi izvorno pravilo da je pridjev *raklanski* nastao od etnika, od stanovnika Raku, a ne od ekonima Rakalj.

I evo oprečnosti. Međutim, standard je propisao pravilo, a rijetki su oni koji će reći rakaljski, osim jezikoslovaca i još ponekog.

Profesor Ivan Zoričić (1998) kaže da su „ljudska i mjesna imena osjetljiv dio rječnika hrvatskoga jezika u kojemu se najviše dotiču narodni govori i standardni jezik. Ime naseljenog mjesta (ekonim) niče u živoj jezičnoj praksi i nosi jezična obilježja vremena i kraja u kojem se javlja. Za žitelje je ono draga veza sa zavičajem i predcima. Otuda jaka potreba čuvanja izvornoga mjesnog lika u svim pojedinostima. Na drugoj bi strani unošenje u standardni jezik mjesnih imena sa svim njihovim jezičnim posebnostima značilo u jednu ruku potiranje razlika između dijalekta i književnog jezika“ (str. 324).

Nakon ove male uvodne digresije, nastavljamo priču o *rakljanskim* loncima. Lončarstvo je jedna od starih tradicija Raklja, zanata kojim su se bavile obitelji koje su tražile druge načine egzistencije i u tome stalnom traženju, postajali su bogatiji duhom. Držali su do vrijednosti gdje je *besida* bila *vira*, gdje se smisao tražio u zdravom i etičkom poimanju života i svijeta, cijenila se pismenost, *nauk slavinski*, poštenje i jednostavnost.

Bilo je lončarstvo staro zanimanje sela pa su lončari iz Raklja bili poznati nadaleko. Njihov je teški put po cijeloj Istri, kako bi prodavali svoje lonce *miru za miru*, Balota opisao i u *Dragom kamenu* i *Tijesnoj zemlji*. Lončarstvo je kao tradicionalna zanatska djelatnost tema koja se u školskom projektu ponovila više puta. U zajedničkim aktivnostima Internacionalnog centra za antropologiju iz Motovuna (ICAM), ondašnjeg Pedagoškog fakulteta iz Pule i Rijeke, SIZ-a za kulturu Općine Pula, Mjesne zajednice Rakalj i Osnovne škole Vladimira Nazora iz Krnice u vremenu od 1988. do 1991. razvila se i ideja o cijelom području Istre kao zavičajnog parka u kojem bi Rakalj bio središtem lončarstva, baš kao što je i oduvijek bio poznat po ovom zanatu.

O lončarstvu se kao središnjoj temi projekta (školska godina 1989./1990.) započelo oglednim nastavnim satom učenika iz Krnice za učitelje nižih razreda, Hrvatskog jezika i Likovne kulture osnovnih škola s područja bivše Općine Pula. Lončarstvo se obrađivalo demonstracijom ručne izrade lonca na lončarskom kolu, *vitlu*, a najstariji je lončar iz Raklja, Martin Jukopila Velebić, vješt看 rukama mijesio glinu i usitnjeni *solen* (kremen i pijesak) i zidao lonac. Za učenike se i studente igra glinom nastavila u lončarskim radionicama, a nakon dulja sušenja, njihovi su se *lonci*, *padele* i druge posude pekle u lončarskoj peći u *Gašpićovima*. Na kraju je školske godine organizirana izložba za javnost.

Navedena je peć obnovljena 1989., obnovio ju je *rakljanski* zidar *Bepo Papin* (Josip Valle), a proces obnove dokumentiran je filmom Igora Gala.

Lonac je *uskrsnuja od mrtvih*! Tako je uzviknuo jedan mješt看in, prolazeći toga dana put *Bolovana* i vidjevši lončara *Martina Velebića* kako vrti *vitlo* i oblikuje lonac. Bio je to susret učenika s Martinom Jukopilom, po nadimku Velebićem,

koji je detaljno opisivao i demonstrirao izradu *rakljanskog* lonca, govoreći na izvornoj i konzerviranoj čakavštini Raklja. Njegov smo govor snimili i pretočili u pisani iskaz:

Ben, dica moja, ča da van povin? Čuda tega ja znan, i ničesa i svačesa... Maještrovica su mi učera rekle neka van povidan o loncima. Ben, uvako. Mene je lonce navadija delati moj did. San bija kako i vi kad san se smiron mota oko njega dok je vrtija vitlu. Eko, to je vitla. Ćemo je zavrtiti?. Mu nis da mira, a on bi bija reka: "Ma ča je to za jeno dite, bi želija lonce delati...ja, ma će se vred štufati ko se kad navadi. I tako je to počelo. Smo vadili gnjilu na Blazu. Ča ste bili kad na Blazu? Uvu gnjilu ka je prid vami, tu su mi dali, ta je z Kavrana. San je učistija i lipo vrga u jedan kaba močiti, pur neka se lipo namoči i da se ne strdne do kraja. Pak sad ćemo je zvaditi i pomišati z solenon. Nikad smo solen kopali u jenoj kavi u Borinići, tamo na Brbanštini pak smo z tovari i z vozićon hodili valje tamo. Solen se napro mora stući, u prah, ko ne, ne valja. Tuka san ga u jenoj kamenici z macolon. Sad glete...ću umisiti solen i gnjilu...tako, koliko gnjile, toliko moran vrći solena. Sad se moran zuti jer pešta se z nogami. Ste vidili kad se grojze masti. Din.. učera, gran te se dica smijati kad se zujen bos. Srića da ni zima pak me noge ne zebu, ma bi bila brkasta da je mrzlo. Znate vi kad je zima i tovar se na Učki sledi. I zec ontar svoju mater išće. Ben, sad mi vi pomorite delati makarune. Makarun po makarun i ćemo dizati za lonac. Najprije gre dno loncu. Ala, plješćimo (Djeca i Martin plješću cijelo vrijeme dok se oblikuje dno loncu). Z nožon ćemo načiniti na vitli dno, vrteći je naokolo. Homo sad zidati lonac, kako i hiža kad se zida. Moremo mi i padelu načiniti, eli čripnju, eli bukaletu. Ma homo na lonac. Kršćan se napro strudi delajući lonce. Din.. si vajk u mokren, život te boli... Siromahi.smo bili. Ma danas ni tako.

Danas načinin kadkoli kakovega za gledati, ma ne za potribu, za prodavati.

San para da me drže za blandovega i da se rugaju s namon kad su me uvi mladići, moji pretelji, prid lito-dva tentali da hi navadin delati lonce. Vržmo, kad mene ne bude te van oni kazati.

Lonci, žene lonci...smo hi prodavali miru za miru valje tamo gori do Kringe, Svetega Petra...smo bili siromahi pak smo se prpali kako ki umi. Smo lipe staze utac i ja načinili z lonci. Smo hi zamatali u slamu da se ne potuku, mrež štramica i bažijoni na voziću.

Sad triba loncu uši vrći. Glete, barba Martin ima duge uši. Hahaha.

Provajte i vi š njima delati kako i ja (Martin pomiče i striže ušima dok oblikuje loncu uši te izaziva smijeh u djece). Loncu je vero svejeno ko je livo, ko je desno uho. Ode su krpa i voda, z pašadon ću zgladiti jeno malo lonac, neka bude lip.

Nika Fuma Borinka, ma vi ne znate ka je, je jedanput načinila domijanu. Ma više su žene nego muški delali lonce. I Ana Mikulina je bila kapaca lip lonac učiniti. Boga Kata s Krčine hi je do smrti delala. Ja san finuja. Lonac je tote. Sad se triba sušiti, pak se vrže peći. Peć se napuni z lonci, loži se fraška pet-šest ur podругu, dok sve ne pocrleni pak se lonci hlade cili jedan dan eli noć u peći.

Pak se more ča dobrega i skuhati, kakov slanac, frmentun. Sad si vi uzmite gnjile i načinite si mali lonac. Ma niste svi čisti z Raklja? Anke iz Proštine ste i Krnice? A tamo se palilo japlenice. I to je bilo delo, ja.. Fala van lipa. I maeštrah fala.

U nastavku je barba Martin opisao kako gotovi lonac treba pripremiti za uporabu, objašnjavajući da ga treba dobro iznutra namazati *pešton* (usitnjena slanina i češnjak, glavni sastojak *manestre*), kako ne bi došlo do njegova pucanja tijekom kuhanja. Nakon impregnacije *pešton* potrebno ga je napuniti toplom vodom i ostaviti tako tri minute. Navedeni je postupak potrebno ponoviti tri puta. Nakon toga lonac se može upotrijebiti. U loncu su se kuhale razne vrste maneštra, kupus s mesom, u nižoj posudi, *padeli*, kuhalo se *šugo*, dok se *lonica* z *povrzlon* (posuda s ručkom) koristila samo za mlijeko.

Osim zapisa, u školskoj je fotodokumentaciji zabilježen proces izrade lonca fotografijama lončara Martina Jukopile, *vitla* i svih faza nastanka lonca. U godinama koje će uslijediti lončarstvo je uvijek bila nezaobilaznom temom školskoga projekta. Zanimljivo je spomenuti da se, uz lončarstvo, tih dana u kreativnim radionicama obrađivalo i kamenoklesarstvo, a posljednjega dana uprizorilo se s djecom u crkvi tradicionalno vjenčanje po *staroj užanci*. Održali su se i pjesnički susreti, a sve povodom stote obljetnice Balotina rođenja.

Važno je napomenuti da su vještine oblikovanja glinom naučene u lončarskim radionicama u Raklju, učenici iskoristili i pokazali u keramičarskim radionicama u Puli u suradnji s Hrvatskim društvom likovnih umjetnika iz Istre pa je u razdoblju od 2012. do 2019. održano niz zajedničkih radionica keramike i organizirano više izložbi zajedno s likovnim umjetnicima, šticienicima Doma za odrasle *Vila Maria* i učenika škole. Radionice je vodila Dorina Vlačančić, predsjednica HDLU Istre i učiteljica Likovne kulture škole Elena Vitasović.

6. KAMENOKLESARSTVO: RAKLJANSKI KAMEN IMA DUŠU

„Istarski kamen povećava raznovrsnost. Ali on daje i cijeloj zemlji jedan ton. Sve su kuće od kamena, kamenite su staje i dvorovi, kameniti su zidovi na dvorištima, crkve su kamenite i kamenom popločane, oltari su od kamena, groblje je ograđeno kamenitim zidom i puno je kamenitih spomenika. Sve je u toj zemlji nekako temeljito. Kuće, dvorovi za ovce, korune i zidovi, putići izdubeni u kamenu – sve to kao da je za vječnost građeno. Zemlja i kamen pisali su svoje znakove na ljudima. I ljudi su raznovrsni. U isti mah blagi i tvrdi, veseli i strašni u gnjevu, a svi nekako temeljiti, kao od kamena odvaljeni, uobličeni, ne oštih crta, ali s nekom tvrdom odlučnošću koja im igra u mišićima lica“ (Balota 2002: 63-64). *Rakljanski* kamen ima dušu. On je metafora postojanosti, trajanja i vječnosti, on je drag i ima još jedno ime – Rakalj.

Vrsni je *rakljanski* kamenoklesar Lovre Martinčić (*barba Lovre s Place*) više godina sudionicima projekta *Osluhni zavičaj – zove te pramaliće* prezentirao svoje umijeće kamenoklesarstva te su se i učenici i učitelji okušali u oblikovanju bijela vapnenca *puntaron*, *baton*, *pučeton*, a kiparica Sandra Nejašmić prezentirala je učenicima svoju umjetničku igru u kamenu.

Tih je godina u kamenolomu *Pedrola* radila *Međunarodna kiparska kolonija* gdje su nastale bijele kamene skulpture koje su se stopile s krajolikom na putu prema moru. Na *kružeri* u *Beliča Dvori* postavljen je veliki kameni lonac, u *Štrmini* nalazi se skulptura koja simbolizira vezu, zagrljaj (autor J. Tomić, Pula), zatim skulptura koja „raste“ iz kamena predstavlja kontinuitet života (autor iz Rumunjske), iz oskudnog zelenila niču bijela kamena jedra, ostvarenje bivšega učenika škole Igora Peruška i njegova mentora Bojana Šumonje. U podnožju *Staroga Raklja* i pogledom na Kvarner „u moru pliva“ plivač Janka Mošnje, a na *Svetom Mikuli* širi krila bijeli galeb Šime Vidulina. Sve se ove postaje biraju za predah uz stihove na putu književnih hodočašća. S učenicima su u procesiji hodočastili brojni književnici, članovi Istarskoga ogranka Društva hrvatskih književnika, ali i drugi (Daniel Načinović, Rudolf Ujčić, Drago Orlić, Boris Biletić, Tomislav Milohanić, Anton Milovan, Ivica Pilat, Joško Božanić, Marinko Kovačević, Pajo Kanižaj, Marija Sošić, Marija Družeta, Vlasta Sušan, Nikola Kraljić i drugi) pa su djeca imala neprocjenjivo iskustvo u dobrom društvu s pjesnicima, koji su kazivali svoje stihove.

7. IZ ŠKRINJICE STARIH IGARA

Tradicijske su igre spremljeno i naslijeđeno blago nematerijalne kulturne baštine neke zajednice, a otključavanjem bogate škrinje starih igara u zavičaju, djeca će upoznati, a i zainteresirati se za bavljenjem i igranjem navedenih igara te će se ih prenositi dalje na nove naraštaje u budućnosti.

U vrijeme održavanja i obrađivanja ove teme, nakon čitanja *Tijesne zemlje* i dijelova koji se odnose na *pljočkanje* „Umiju pastiri i da se pljočkaju. Ako pljočka ostane bliže novcu od balina, onaj koji je oborio, diže novac. I za gavke se igra, male pune plodova hrastova, velike kao lješnjaci, velike kao lješnjaci“, švinganje „I sve igre zna Tone. Švingati je najljepše. Na rudini iskopaju pastiri tri male rupe, zaoble kamen, to je prasac. Sa velikim štapovima, sa glavom na kraju, treba sada ugnati prasca u rupu. Jedna strana uganja, druga sprječava“ (Balota, 2002:151), *zadivanje jaji* za Vazan, *trilje* i *boćanje*, a i sam je Balota gledao kako njegov otac igra boće. Nekadašnji je učenik škole i član Boćarskoga kluba Rakalj Goran Percan dvije godine zaredom (2004. i 2005.) osvojio zlatnu medalju na Svjetskom prvenstvu u boćanju u Čileu i u Sloveniji. Njegovim je zaslugama Rakalj bio domaćinom i organizatorom Državnoga juniorskog prvenstva u boćanju pa su se i učenici škole u neposrednoj stvarnosti upoznali s navedenom igrom. Boćanje se u Raklju održalo do današnjih dana, a taj je događaj, kao i vrhunski uspjesi mladoga boćara, bili motivom da se stara škrinja, napokon, otvori i da u njezinu otvaranju sudjeluju nekadašnji pastiri i igrači ne samo boćanja, već i *pljočkanja* i *švinganja* i *igre na padelu*. Tradicionalne su igre učenicima na zanimljiv način prezentirali mještani Raklja Albino Percan i Angelo Vale Jano, upoznali su ih s pravilima pojedinih igara, a učenici su pokazali zanimanje za stare igre. „Uvođenjem tradicijskih igara u odgojno-obrazovni proces, djeca iskustveno produbljuju svoje spoznaje o baštini, osjećaju zadovoljstvo u tradicijskim igrama i njihovu modificiranju prema autentičnim uvjetima te pokazuju interes za korištenje tradicijskih igara u budućnosti“ (Marušić i Jukić, 2022: 115).

Potvrđujemo da je u međuvremenu *pljočkanje* uvedeno u više istarskih škola te se u Svetom Petru u Šumi, u organizaciji Pljočkarskoga saveza Istre provode županijska natjecanja i pljočkarski susreti, a pljočkarska ekipa škole, predvođena učiteljem Povijesti Darianom Divšićem, uključila se u navedenu pljočkarsku ligu. *Pljočkanje* i druge igre na otvorenom, za čije se igranje materijali nalaze u prirodi, danas su, u vremenu virtualnih aktivnosti i raznih ekrana, koristan povratak prirodi i igrama u prirodnom okruženju pa igranje tradicijskih igara u pozitivnom smislu utječe na zdravi rast i razvoj djece.

8. NARODNI PLESOVI, SVIRKA I KANTA – PIR TUDEŠKOVIH I GAŠPIĆOVIH

Dio predstavljanja školskog projekta jest glazbeno narodno stvaralaštvo, odnosno folklorne aktivnosti, koje ubrajamo u važni oblik očuvanja kulturne baštine. Balota drži do *roženica* (*Na svaken samlju, na svaken piru/nikad su kantale...*), do *baluna* i do starog narodnog napjeva (*Divojke pjevaju*), opisuje svadbene običaje u kojima odzvanjaju pjesma, svirka i ples u putopisu *Na piru moje sestre*.

U susretu i razgovoru tadašnjih učenica osmog razreda Lune i Stele Lučić-Jozak 2019. s gospođom Agnezom Valle-Njezom (rođena 1927., izdala je 2022. zbirku pjesama, bavi se slikanjem, crtanjem, pletenjem, šivanjem, fotografijom, kuhanjem...), zapisan je iskaz za onu istu svadbu koju je Balota opisao u svome putopisu *Na piru moje sestre*. Ovime smo dobili dva opisa jedne te iste svadbe, jedan očima odrasle osobe, Mate Balote u svome putopisu, a drugi je zabilježen prema sjećanju ondašnje desetogodišnje djevojčice Agneze i zabilježene u kazivanju učenicama u povodu književnog natječaja *Vrajže Istrijanke*. Teta Njeza pripovijeda ovako:

Pir Tudeškovih i Gašpićovih bija je 1935. lita. Moj brat Tone i sestra Mate Balote Zlatka su se uženili. Ja san imala deset lit i san bila na piru.

Stariji su se dogovarali koliki će dojt na pir. Moj otac je bija u Gašpićovi, a stari Tone, otac Balotin, je volija pojti na more pa je sin Miho (Mate Balota) usta na dogovoru do kasne noći uz bukaletu na ognjištu. Miho se dogovara i za svirače roženic pa je poša u Mrčanu poli Tikutari, ki su svirili roženice. I Bepo Valentinov iz Krnice hi je svirija. Miho se ubuka u narodnu nošnju pak je reka da će skočiti do roda u Valturu i zvati hi na sestrin pir. Suseda Marija Bendekovica (baka autorice teksta) kad ga je vidila u nošnji, ga je pitala kamo gre tako lipo ubučen. I njoj je reka da gre u Valturu zvati rod na sestrin pir.

Ovaj je opis poslužio i za usporedbu svadbenih običaja, odjeće na svečanostima i načinima zabavljanja nekada i danas.

Uvođenjem folklora u odgojno-obrazovni sustav, odnosno veliki interes djece za narodne plesove, nošnju i glazbala, proširuju se i produbljuju njihova znanja o kulturnoj baštini, a istovremeno se jača osjećaj zadovoljstva, zajedništva, ponosa, samopouzdanja, upornosti, ravnopravnosti i pripadnosti.

Folklorom uče o kulturi zabavljanja narodnim plesovima, pjesmama i svirkom u *Istarskoj ljestvici*, zaštićenoj nematerijalnoj kulturnoj baštini

UNESCO-a, a kroz žensku i mušku narodnu nošnju južne Istre, osim imenovanja njezinih dijelova (*modrna, traveša, faco, bičve, košulja, krpet, brageše, krožet*), djeca uče o kulturi odijevanja i uspoređuju je s ostalim dijelovima Istre, ali i drugim krajevima i zemljama s kojima se susreću. Ovi su elementi kulture jedan od onih koji se svakako mogu promatrati u svom dinamizmu u vremenskome procesu, od uporabe odjeće u svakidašnjim te posebnim okolnostima poput vjenčanja, korote, dobnog ili socijalnog statusa. Proučavajući narodnu nošnju, djeca uče o tragovima migracijskih pravaca, stilsko-umjetničkih razdoblja europskog odijevanja, osobito gotičkog i renesansnog pa uočavaju da je nekadašnja kultura zabave i odijevanja tijekom vremena doživjela velike promjene. Osim učenja o svojoj kulturi i važnosti njezina njegovanja, na svojim predstavljanjima i putovanjima, djeca upoznaju druge kulture, a u globaliziranom svijetu važno je očuvati svoje i uvažavati tuđe kulture. Veliki je dio učenika uključen u rad Kulturno-umjetničkoga društva „Mate Balota“ Rakalj, koji u svome programu djelovanja prati Mirković/Balotin životni put te tako doprinosi usvajanju znanja o akademiku i sveučilišnome profesoru. S folklornim se aktivnostima započelo ranih devedesetih godina u školi, a s obzirom na interes brojnih generacija učenika, 1996. osnovano je kulturno-umjetničko društvo. Ovime se pokazalo da je ulaganje u djecu kao promicatelje baštine odgovorno i dugoročno planiranje s ciljem omogućavanja i stvaranja preduvjeta za usvajanje elemenata kulturne baštine i njezin kontinuirani prijenos iz generacije u generaciju.

9. MORE, ŠTRIGE I ŠTRIGUNI

Izdvajamo tiskanje ilustrirane zbirke *Priče i legende našega kraja* (školska godina 2021./2022.) potaknutu svetom Agnijon iz *Tijesne zemlje, perojskin popon, morami i štrigami, kršnjakon, mrtvima...* odnosno bogatim istarskim narodnim stvaralaštvom.

U nastajanju su zbirke učenici tadašnjeg četvrtog razreda sa svojom učiteljicom Marijom Škabić, sakupljali i zapisivali predaje i legende u živim susretima s ljudima, slušajući pripovijedanja kazivača i kazivačica na terenu, zatim svojih baka i djedova pa je tekst zabilježen za tiskanje dobio oznaku trajne vrijednosti davno stvorenih priča koje su se usmenom predajom održale na ovome prostoru do današnjega dana. Sve zabilježene predaje i legende i dalje služe svojoj svrsi, ostaju u funkciji čuvanja baštine, u ovome slučaju usmenoknjiževne ili, kako Drago Orlić (1986) navodi, one su „kao slika narodske duše jednog podneblja“ (str. 12). Ovogodišnji je doprinos očuvanju narodnog stvaralaštva dao i dramski pedagog i pripovjedač Aleksandar Bančić, koji je, u

sklopu zavičajne nastave, učenicima pripovijedao priče iz bogatog istarskog narodnog stvaralaštva pod nazivom *Kantuon čakuluon*.

Više nema ognjišta, ni mlinova, nema priča uz *žbuljanje* kukuruza, čovjek nema vremena za *štrige* i *more* pa time danas postaje upitno i njihovo očuvanje, njegovanje i prijenos na mlade jer je zamrla pučka tradicija. Pripovijedanja uz ognjišta zamijenili su televizija, internet i mobilni uređaji pa vremenskim odmakom, utjecajima i ubrzanim načinom života današnjeg čovjeka, dostupnost slikovnica, knjiga i medijskih utjecaja, u pitanje dolazi i opstanak narodnih predaja i legendi.

U tom je smislu važna uloga škole u istraživanju i zapisivanju vrijednog nasljeđa. U nastojanjima da se prenese dragocjeno znanje starijih na mlade, učenici su zapisali legende i predaje u izvornom obliku i kao takve nisu promijenile svoj sadržaj u odnosu na sadržaj kako ih je Balota zabilježio u *Tijesnoj zemlji*. Promjene su neznatne, a ove vrijedne narodne tvorevine uobličene u kreativnu slikovnicu s maštovitim dječjim ilustracijama dio su očuvanja nematerijalne kulturne baštine. Upravo bogatstvo narodne mudrosti u Balotinu stvaralaštvu, život predaka u kojemu se smjenjuju godišnja doba, običaji, vjenčanja, rođenja i smrti, prava su riznica jednog prostora i vremena, s univerzalnom svestremenom pričom o čovjeku i životu, a djeci poticaj za kreativno stvaranje jer u svom su istraživanju sakupila i zapisala više narodnih iskaza koje Balota u *Tijesnoj zemlji* nije zabilježio ili ih nije uvrstio u svoj roman (*Na Viliju Ivanje, Legenda o Raklju, Priča o Mandinoj litici, Kako su nastali Peruški, Pršišijon mrtvih*).

„Oni koji u samim pričama i predajama otkriju i tragove mnogo dubljeg djetinjstva, čar naivnoga iskonskog izraza, onoga koji nam postaje sve privlačniji i draži što smo od njega dalji, a uz to i relikte iz starih i tamnih slojeva čovjekova doživljavanja što još i danas djeluju, naći će u pričama mnogo...i naći će osnovne vrijednosti koje iz njih sve do danas zrače“ (M. Bošković-Stulli, 1963: 7).

Slikovnica *Priče i legende našega kraja* predstavljena je svibnja 2022. u Osnovnoj školi Ivana Batelića u Raši na *Festivalu zavičajnosti*, odnosno na završnoj prezentaciji projekta Istarske županije *Institucionalizacija zavičajne nastave u osnovnim školama*. *Priče i legende našega kraja* traju i na druge načine, čitaju se u školskoj knjižnici, pripovijedaju se, ilustriraju, poklanjaju na školskim gostovanjima i sličnim događanjima, uprizoruju se i predstavljaju važnu predaju narodnog blaga na sjećanje i korištenje naraštajima koji dolaze.

U povodu Mjeseca hrvatske knjige (studen 2016.) za učenike nižih razreda i za školsku literarnu grupu dogodilo se u školi neobično i nezaboravno predstavljanje slikovnice *Škura, škura boška*, u izdanju nakladničke kuće *Komoč koruna* iz Ližnjana. Slikovnica je pisana čakavskim ližnjanskim idiomom te engleskim i njemačkim jezikom pa kao takva našim učenicima na ovom susretu nije bila nerazumljiva, kao i u procesu samostalna čitanja budući da se u školi

uče i ova dva strana jezika, a zavičajni je govor, odnosno čakavština, prvi dječji jezični osjećaj u njihovu svakodnevnom životu i okruženju. Knjiga je zajednički obiteljski projekt autora Natalije Grgorinić, Ognjena Rađena i njihova sina Ljubomira Grgorinića Rađena. Autori dolaze iz Knjižnice i književna svratišta *Zvona i nari* iz Ližnjana, a našim su se učenicima predstavili pripovijedanjem *Škure, škure boške* te razgovorom, brojnim pitanjima učenika o nastanku teksta i ilustracija slikovnice te Ljubomirovim, Natalijinim i Ognjenovim odgovorima o putovanju mračnom šumom, ali i poticanjem učenika na traženje odgovora i značenja koje šuma kao takva u sebi ima i, u konačnici, poticanjem učenika na pisanje i izražavanje zavičajnim idiomom i prijevodima tog idioma na strane jezike, o čemu se više govori u posljednjem dijelu ovoga rada.

10. PUTNIK ZMEŽ GRADA I SVOJEGA SELA

Otrgnutost od kraja i duboke osjećaje nedostajanja zavičaja Balota je izražavao u svom književnom djelu pa je i jedna od odabranih tema u projektu *Osluhni zavičaj – zove te pramaliće* imala naziv *Putnik zmež grada i svojega sela*. U pjesmi *Ognjište* 1933. za sebe kaže „a ja nikad više u životu svon/ne ću imati ni lise, ni dvora, ni pravega dela/i samo ću biti putnik, ovako sam, zmež grada i tvojega sela (*Dragi kamen*, str. 68). Navodimo jedan od najupečatljivijih citata kojim već u prvom razredu *Stare pazinske gimnazije* Balota izražava svoju čežnju za domom, za morem i to očima pazinskog đaka, nakon jedne situacije na nastavi, kaže „U prvom razredu imao sam devet tada najboljih ocjena (vrlo dobro) i jedno dovoljno iz crtanja. Razrednik je bio Zgrablić. Bilo je nekako o Duhovima kad su bila dva ili tri dana slobodna. Zgrablić je u razredu, na satu, tražio od mene da ne idem kući, da „učim“ crtanje, da popravim ocjenu, da budem odlikaš. Odlikaš, što je to odlika prema jednom danu na moru, u proljeće, kad je more tamnoplavo, kad putuju skuše, kad su livade tamnozelene, na stablima crvene se trešnje i zrak je pun mirisa zelenila i mora. Ustao sam u klupi i suze su mi se kotrljale iz očiju“ (Balota 1984, str. 40-41).

Ovaj je tekst bio polazištem u istraživanju teme djetinjstva i školovanja Mije Mirkovića, učenicima je blizak jer opisuje školski život nekad i ključno je polazište i naznaka svih nedostajanja za Rakljom i nedohvata zavičaja koji će ubrzo uslijediti i trajati dok Mirković/Balota bude živ.

Od Pazina, Pule, Zabreha, Brna, Berlina, Fankfurta, Zagreba, Beograda, Subotice, Pariza, Londona, New Yorka, Washingtona... i zauvijek do Raklja. Na ovaj su se način učenici susreli s Mirkovićem i Balotom na tome beskrajnom putu između mnoštva gradova i jednog sela, u neprestajućoj misli na Rakalj i čežnji za Rakljom. I zapisuje „Misao na Rakalj, kako bih mogao tamo otići ilegalno, makar

kao prosjak. Misao na rodni kraj, na grobove otaca, na staroga oca..." (Iz Balotina dnevnika, 27. siječnja 1935.). Rakalj je, i sam kaže, od njega učinio pjesnika, a mi dodajemo da sublimat za Rakalj i nedostajanje Raklja bio je jedan i jedini, *Dragi kamen*.

11. DR. MIJO MIRKOVIĆ I DR. ANTE CILIGA – MATE BALOTA I TONE VALIĆ

Doktor Ante Ciliga rođen je u Šegotićima 1898., iste godine kada i Mijo Mirković – Mate Balota u Raklju. Svojim je životom i radom obilježio i obujmio čitavo jedno stoljeće, bio je glavni pokretač Proštinske bune 1921., student povijesti i filozofije, a pseudonimom Tone Valić 1943. piše *Štorice iz Proštine*, u kojima govori o proštinskim selima i okolici. U priči o Marku Perušku govori o *kunfinima* i piše da je Proština bila siromašna i zapuštena, bez ijedne škole. Dvojica suvremenika južne Istre, jedan iz Raklja, drugi iz Šegotića, prvi pseudonima Mate Balota, drugi Tone Valić, koji će nas istom podsjetiti na Rakalj. Tone Valić napisat će svoje poznate *Štorice iz Proštine*. Bila je ovo jedna od tema projekta *Osluhni zavičaj – zove te pramaliće*, u sadržaju i obliku koliko osnovnoškolski uzrast može razumjeti, tim više što učenici Ciligine Proštine pripadaju upisnom području škole u Krnici pa smatramo da trebaju upoznati značaj i pojedinosti iz života ovoga vrhunskog proštinskog intelektualca i pronaći sličnosti sa životom i djelom Mirkovića/Balote. I Mirković i Ciliga rođeni su 1898., djetinjstva su provodili u igrama i čuvajući ovce na obroncima i stranama odakle se šire vidici i prostire more. Ciliga je i ranije od Mirkovića napustio svoj zavičaj, odveli su ga na školovanje kod strica u Mostar, a obojica su za vrijeme Prvog svjetskog rata emigrirali u Moravsku. Godine i desetljeća provedeni po svijetu u otrgnutosti od svojih sela i zavičaja, probudile su motiv za pisanjem *Štorica*, pripovijesti iz istarskog seljačkog života. Čitajući *Štorice*, stvaramo slike poput onih u *Tijesnoj zemlji*, nailazimo na mnoge sličnosti, od težine preživljavanja i siromaštva, do traženja izlaza. „Jene večeri ona je po škuren i šekreto napustila očevu hižu, držeći samo jedan faco svoje divojačke robe u rukah. Na putu ju je čeka Tone i oni su skupa pošli u hižu stare Ivane Papagalove, ka jin je dala na fit jenu kameru. Drugu nedilju pop je u Kavranu blagoslovija ti brak. Tone Cokun je poša sad delati na žurnade, na japlenice, pak u minijeru u Raši. Jušto za živiti se je imalo“ (Valić/Ciliga, 1943: 96).

Jedan od zadataka u projektu o Baloti i Ciligi bio je odabrati ulomke iz *Štorica iz Proštine* i usporediti ih s ulomcima iz *Tijesne zemlje*, pronaći sličnosti i razlike pa su se Tone i Fumica uspoređivali s Markom i Martinom, *japlenice* s kamenolomima i lončarstvom, a učenici su trebali uočiti najvažnije razlike u

govoru likova, odnosno izdvojiti leksik koji se međusobno razlikuje (npr. *kamera* – *kamara*, *kakor* – *kako*, *takor* – *tako*, *pridivak* – *prikoimena*, *ruza* – *odrna* itd.) Od ovoga su projektnog zadatka protekle godine, a ono što nova generacija učenika može upotrijebiti i proširiti jest nastavak na istraživanju i usporedbama govora Ramlja i govora ostalih naselja iz kojih učenici dolaze u školu. Ovoj su temi pridonijela znanstvena istraživanja mjesnih govora Proštine, Krnice i Ramlja naših poznatih dijalektologa Line Pliško i Davida Mandića. Svojim znanstvenim radovima obuhvatili su sve mjesne govore naselja marčanske općine u istoimenoj knjizi (2019), kada je knjiga o navedenim govorima i objavljena, a u radu s učenicima knjiga će biti uporište i temelj istraživanja govora ovoga kraja u radu s djecom. Cilj je da se zavičajni govor njeguje i sačuva.

Školske su godine 1996./1997. učenici iz područne škole u Malim Vareškima (zatvorena 1999.) sa svojim učiteljicama E. Škabić i R. Percan *palili japlenu* u Šegotićima u obitelji Romana i Đulije Peruško (rođ. Laković iz Dardanići u Ramlju). Priprema za ovaj projekt bila je Balotina pjesma *Japleničari*. Ovim su projektom i upoznavanjem s proštinskim tradicijskim zanatom (Peruški, Šegotići, Jovići, Krnica), učenici imali iskustvo učenja o tradiciji i poslovima kojima se proštinski čovjek bavio da bi opstao kroz povijest. Kamenom se gradilo, a kamen se i topio. Bio je to mukotrpan i dugi danonoćni proces koji je obilježio čovjeka ovoga kraja. *Zemlja i kamen*, reći će Balota, *pisali su svoje znakove na ljudima*. Piše Daniel Načinović (2004) u predgovoru *Štoricama*, koji naziva *Dvi beside na pragu od libra* i nastavlja „Proštinom, uz kamen na krasi, ovuda korača ljubav, zasnivaju se obitelji, opjevavaju dozivom narodne pjesme, zanos i bol. Zemlja je, čini se, živo biće a život – kako god okreneš – žuljava rabota. Kozmos u kvarnerskom ogledalu, udaljen od glavnih prometnica i znatiželje velikog svijeta: gdje kad glasna, ali uglavnom prikrivena i tajnovita Proština. To je svijet južne Istre, Istre u cjelini, i svemira u ljudskome srcu. Uži zavičajni prostor na čijoj topografiji nalazimo i Balotinu *Tijesnu zemlju*, u Ciliginoj književnoj prozi nalazi još jedan ekvivalent i spekulativnu potvrdu da na liburnijskom uzmorju, od Senja amo do Rta Kamenjaka, postoji jedna književna zlatna žila kojoj ni ovaj europski lualica nije mogao odoljeti“ (str. 5). Ovu će intelektualnu potku naglasiti i profesor Josip Bratulić na susretu s učenicima u Krnici.

12. AKADEMIK JOSIP BRATULIĆ U POSJETU ŠKOLI

Akademik Josip Bratulić u pratnji Elma Cveka iz naklade *Histria Croatica* i zavičajne knjižare *Petit* iz Pule, inače bivšeg učenika krničke škole, 2012. posjetio je školu u povodu obilježavanja 114. obljetnice Balotina rođenja. Učenici su akademika dočekali prigodnim programom, od kazivanja stihova *Govore da nisan*

fin u izvedbi učenika Patrika Bolkovića, svirkom na *roženicama* Maksimilijana Peruška i Patrika Repinca, učenika tadašnjeg četvrtog razreda, zborskim nastupima *Homo na samanj*, *Sveta Agnija* i *Roža* te izvedbom *baluna*. Profesor je bio vidno ganut nakon programa, a nakon učeničkih kazivanja Balotinih stihova poručio je da *čovjek mora govoriti onim jezikom kojim govori zajednica kojoj pripada jer se po tome ljudi međusobno prepoznaju. Dobro je znati da je odavde poteklo puno osoba koje su nam ostavile značajna djela u nasljeđe* (2012).

Osim o Vladimiru Nazoru, čije ime škola nosi od 1949. kada je i izgrađena, govorio je o velikanima ovoga kraja rođenih u krugu od petnaestak kilometara i koji su nam u nasljeđe ostavili djela značajna ne samo za zavičaj, već i mnogo šire od toga, od nacionalne i europske pa do svjetske razine. To je znanstvenik i književnik dr. Mijo Mirković – Mate Balota, zatim političar i publicist dr. Ante Ciliga, čije knjige *U zemlji velikih laži*, *Sam kroz Europu u ratu*, *U sjeni Moskve* i *Štorice iz Proštine*, objavljujao je, poput Balote, pod brojnim pseudonimima, živeći i radeći u Rimu, Parizu, Zagrebu. Akademik Bratulić naglasio je i značaj povjesničara i publicista dr. Eduarda Čalića rođenog u Marčani 1910. čija se vrijedna zbirka od 784 svezaka knjiga nalazi u Sveučilišnoj knjižnici u Puli a koju je, prema Čalićevoj želji, Puli poklonila njegova udovica iz Salzburga. Profesor je učenicima govorio i o Matiji Vlačiću Iliriku rođenom u Labinu i čiji je životni put i djelo proučavao Mijo Mirković. Kraj je svojega izlaganja akademik posvetio biskupu i preporoditelju Jurju Dobrili čija se 200. obljetnica rođenja upravo tih dana obilježavala nizom aktivnosti u Puli, Pazinu i Poreču (rođen 1812. u Ježenju kraj Pazina). O njegovu životu i djelovanju, o molitveniku *Oče budi volja tvoja*, rekao je da je pridonio ne samo očuvanju vjerskog bogatstva Istre, već je u sebi nosio i bogatstvo pismenosti i značaja hrvatskoga jezika. Učenik Patrik Bolković ujedno je na natječaju o biskupu Jurju Dobrili svojim esejem i nagrađen, a na završnoj svečanosti u čast biskupu, čitao je svoj rad. Učenicima i učiteljima akademik je Bratulić govorio o glagoljici, Jurju Žakanu i Maloj glagoljskoj akademiji u Roču, u čiji se rad uključuju i učenici škole s voditeljicom i učiteljicom Likovne kulture Elenom Vitasović i učiteljicom Hrvatskog jezika Martinom Valić.

Ovaj je svečani trenutak u školi bio prava prilika i za predstavljanje prvog broja školskog lista *Pramaliće* koji je pokrenut nakon više od dvadeset godina stanke. List su predstavili polaznici Novinarske skupine i učiteljica Nataša Teković-Jalšovec. Njihov je novinarski prvijenac bio ujedno i poklon akademiku Bratuliću, dok je Elmo Cvek školi poklonio monografiju Istre, čiji je urednik prof. Bratulić, istaknuvši da ta knjiga konkurira za jednu od najljepših monografija na svijetu. Akademik Josip Bratulić tih je dana boravio u Puli pa je za studente i učenike održao radionice glagoljice, a u radionice su bili uključeni i učenici iz Krnice.

U zajedničkim aktivnostima knjižare *Petit*, škole i KUD-a „Mate Balote“ (izložba likovnih radova učenika iz Krnice i Svetvinčenta, kazivanje poezije i folklorni nastup) obilježen je 114. Balotin rođendan. S članovima Balotine obitelji, učenici iz Krnice i njihovi gosti iz Svetvinčenta, položili su vijenac na Pjesnikov grob i održali prigodni kulturno-umjetnički program po stazama *Dragog kamena* i *Tijesne zemlje*. Ishodišna je tema ovoga tradicionalnog projekta *Osluhni zaviča – zove te pramaliće* nosila naziv *Sveta Agnija, mučenica i svetica – žena*. Svetoj *Agniji* u čast studentica Klaudija Racan napisala je tekst i glazbu pa školski pjevački zbor često izvodi ovu pjesmu na svojim nastupima. Jedan od najupečatljivijih nastupa bio je u *Starom Raklju* kada su se obrađivali sajamski običaji.

13. NANSEN DIJALOG CENTAR – KULTURNA I DUHOVNA BAŠTINA ZAVIČAJA ILI SVE NAS VEŽE ISTI KRAJ

U školi je 2013. održana supervizija i radionice za učitelje u organizaciji *Nansen dijalog centra* iz Osijeka, a radionice su obuhvatile teme poput predrasuda, identiteta i tolerancije te interkulturalnih i multikulturalnih kompetencija. Cilj je bio da se edukacijom i povezivanjem zainteresiranih učitelja i škola stvori mreža škola koje prepoznaju, zalažu se i provode vrijednosti i načela interkulturalne edukacije djece i mladih. Dio toga odnosio se na spoznaje o kulturnoj i duhovnoj baštini i tradiciji zavičaja (značajne osobe zavičaja, književnost zavičaja, dijalekt, povijest, mitologija, blagdani i narodni običaji, folklorna baština, stare igre, zanati, arhitektura i dr.) pa se i uključivanje u *Nansen dijalog centar* odnosilo na cjelovitije učenje o zavičaju s ciljem boljega razumijevanja sebe i svoga identiteta s jedne strane te upoznavanja i poštovanja drugih i drukčijih s druge strane. Navedeni su projekt financijski podržali Kraljevina Norveška i Kraljevina Nizozemska, a uključivanje u *Nansen* bila je i svojevrsna nadogradnja i potvrda svega onoga što se radi u školskom projektu *Osluhni zavičaj – zove te pramaliće*, a još je to slikovitije opisano citatom u nastavku. „Osoba koja je razvila svoj interkulturalni identitet otvorena je za prihvaćanje postojećih i novih kulturnih elemenata i međusobnih odnosa kao slike vlastite budućnosti. Bogatstvo i širina individualne kulture recipročno je i interkulturalnom identitetu otvorenom za prihvaćanje postojećih, raznolikih i novih („tuđih“) kulturnih elemenata kao svojih i zajedničkih. Oštrina i dubina individualnoga viđenja sadržana je u samorazumijevanju, samoprihvatanju i samopouzdanju, otvorenosti, fleksibilnosti i kreativnosti svojega JA i svojega MI“ (Žužul, 2002: 18).

14. PREDSTAVLJANJA PROJEKTA *OSLUHNI ZAVIČAJ – ZOVE TE PRAMALIĆE*

Od svojih je početaka projektom ostvarena suradnja i zajedničke radionice s ondašnjim *Internacionalnim centrom antropologije Motovun* i Pedagoškim fakultetom iz Rijeke o ideji Istre kao zavičajnog parka, Istarskim ogrankom Društva hrvatskih književnika, Glasserovom kvalitetnom školom, Ekonomskom školom Mije Mirkovića Rijeka, Zakladnom školom R. Haseka iz češkog grada Jablonca nad Nisou, Nansen dijalog centrom iz Osijeka, Hrvatskim fotosavezom i brojnim drugim školama, udrugama i vanjskim suradnicima. Projekt je predstavljen ravnateljima osnovnih škola Istarske županije na stručnom skupu u Krnici, učiteljima Likovne kulture i Hrvatskoga jezika Istarske županije, na susretu Glasserovih kvalitetnih škola u Rijeci kada je skupu nazočio i dr. William Glasser, zatim u Dubrovniku, Pazinu, Labinu i Dublinu na međunarodnim susretima Glasserovih kvalitetnih škola. Na riječkom stručno-znanstvenom skupu RI-kvaš-21 održanom lipnja 2006. školski je projekt predstavljen u poglavlju *Na naš način – hrvatske škole na putu prema Kvalitetnoj školi* „što čini cjeloviti pokušaj istraživanja različitih međusobno povezanih područja koja školu kao cjelinu približavaju njezinoj viziji kao kvalitetne škole te da je u oblikovanju identiteta škole bitna unutarnja motivacija kao prirodni proces usmjeravanja pojedinca u preoblikovanju njegova odnosa prema nasljeđu u zajednici, kao resursu za podršku i vlastitom rastu istovremeno“ (Vrabec 2006, str. 8). U zagrebačkoj je *Mimari* 2005. *Osluhni zavičaj – zove te pramaliće* predstavljen kao jedan od zapaženih programa u kulturi u kategoriji osnovnih škola pa su učenici škole prikazali kulturno-umjetnički program svoga zavičaja, kazivali Balotine stihove iz *Dragog kamena* i odabrane ulomke iz *Tijesne zemlje*. Program u *Mimari* obuhvatio je i zavičajne likovne radionice te je na kraju postavljena i izložba nastalih ostvarenja. Radionice s učenicima vodio je likovni pedagog Emil Robert Tanay, a književnik Mladen Kušec snimio je s učenicima škole zanimljivu radioemisiju. Kušec je dva puta bio gostom u školi, a osim njega, školu su posjetili mnogi književnici i dramski umjetnici kao što su Anto Gardaš, Božidar Prosenjak, Bobi Marotti, Marija Kohn, Nada Abrus, Ivica Percl i ostali već spomenuti autori u književnim hodočašćima. Podsjetit će nas događaj iz *Mimare* na jedan davni u Zagrebu, ali u *Glazbenom zavodu* 1937., kada je izvedena premijera Balotinih *Roženica*, koje je uglazbio Ivan Matetić Ronjgov.

15. STOTA OBLJETNICA BALOTINA ROĐENJA

U stotoj obljetnici rođenja M. Balote (1998.) postavljena je učenička izložba radova u glini i kamenu, a u Istarskom narodnom kazalištu obljetnica je obilježena scensko-glazbenom predstavom u kojoj su sudjelovali učenici škole, članovi KUD-a „M. Balota“, Folklornog društva Pazin i KUD-a Repušnica. Mirkovića/Balotu igrao je pulski dramski umjetnik Aleksandar Bančić, s kazališnog balkona Balotine je stihove govorila učenica Nada Percan, na *roženicama* su svirali Danijel Stanić i Dean Pustijanac. Tekstove M. Balote složila je autorica ovoga članka, a režiju je potpisao Robert Raponja. Pazinci su na simboličkoj razini predstavljali godine Mirkovićeve školovanja u *Staroj pazinskoj gimnaziji*, što je popraćeno i ulomcima iz ovoga djela, a folklorashi Repušnice predstavljali su, kako piše Balota (1984), „neki svijet, napojen snagom, mlad, daleki svijet, tamo negdje čak preko Hrvatske, preko Save“ (str. 24) pa nastavlja „Poslije kazališnih predstava u Narodnom domu odlazili smo kući bogatiji, više slobodni, a u isto vrijeme više vezani. Osjećaj veće slobode dolazio je od spoznaje da izvan ovih pet hrvatskih istarskih kotara ima još čitav jedan hrvatski svijet preko Rječine, svijet u kojemu nećemo nikad biti tuđi, koji nam, eto, preko ovih talentiranih umjetnika šalje svoje poruke, pozive, podsticaje i programe“ (str. 25). A 1960. u Zagrebu, povodom svoje knjige *Matija Vlačić Ilirik*, Balota će reći sličnu misao „Pođe li za rukom piscu da ovom knjigom (...) u nekoj mjeri približi Istru Hrvatskoj i Hrvatsku Istri, bit će postignuta njezina svrha. To će biti znak da velik trud pisca na njegovu životnom putu nije ostao beskoristan.“

Programu obilježavanja stogodišnjice Balotina rođenja u Raklju i u Puli prisustvovali su i prvi hrvatski učitelji u Raklju (od 1948. do 1951.) Josipa i Ivan Šomodić iz Novske, koji su u susretu s učenicima i učiteljima škole opisali svoje godine službe u Raklju, a živjeli su u kući Marije Kljunić Grubičke. Učitelji Šomodić poznavali su Matu Balotu, a na ovoj su obljetnici iskazali ponos i čast što su svojim dolaskom pridonijeli obilježavanju stote obljetnice njegova rođenja.

Još jedna od reafirmacija Balotina stvaralaštva bilo je uprizorenje pjesme *Dvi daske* i putopisne proze *Razgovor s mrtvim kumom* pa je i navedena predstava dramske umjetnice Marine Poklepović-Kostelac i nazvana *Dvi daske – razgovor s mrtvim kumom*, kojom je Balotin poetski tekst preuzeo dramsku funkciju, a jednostavna scenografija platnenih bijelih jedara i *šterne*, odveo nas je u svijet siromaštva i smrti, *Svetine jedine šćeri* i mrtva kuma. Predstava je igrala u Raklju u sklopu održavanja školskog projekta te je, osim učenika škole, okupila mnoštvo publike uz snažan emotivni naboj teksta, etno glazbe i jednostavnosti koreografije i kostimografije.

16. SJEĆANJE DRAGA CATELE, PRVOG RAKLJANSKOG STUDENTA U ZAGREBU NAKON MATE BALOTE U POVODU 50. OBLJETNICE SMRTI U RAKLJU

Gospodin Drago Catela diplomirani je ekonomist, znači i po svojoj osnovnoj struci blizak je Mirkoviću. Točno 40 godina nakon Mirkovićeve doktorata u Njemačkoj i u godini Balotine smrti, u jesen 1963., Drago je prvi student iz Raklja, nakon Balote, krenuo na studij u Zagreb. Te je iste godine bio i maturantom pa ga je u veljači 1963. Balotina smrt zatekla kao učenika završnog razreda srednje ekonomske škole u Puli.

Njegova su sjećanja na dan sprovoda vrlo živa te je na obilježavanju 50. obljetnice Balotine smrti u Raklju 18. veljače 2013. ispričao, a mi smo zapisali, sljedeće:

Bija san maturant te 1963. i na satu Statistike čuja san od profesorice da je umra naš Mijo Mirković-Mate Balota. Želija san poiti na sprovod, umra je veliki čovik... Ni bilo šoldi, ni prijevoza. Nas četiri-pet đaka krenuli smo na noge iz Pule u Rakalj na funera. Dan je bija tmuran, nismo imali ni lumbrije, a već je bilo pomalo prznilo, niki ledeni daž je pada. Na sriću, prid Lobarikon nas je pokupija jedan kamion i doveza valje u Rakalj. Rakalj je bija pun ljudi, sa svih strana je došlo svita. Bilo je čuda kurijer i kamioni...Bilo je forši 7, 8, 9, 10 miljari duš tega dana u Raklju. Jako tužan dan i tužan ispraćaj, svi su osjećali da je umra veliki čovik.

Evo još nekoliko Dragovih sjećanja na Balotu:

Kad smo jeno jutro hodili u školu u Raklju, izdaleka smo ga vidili i ja san svojim kolegami reka da to je Mate Balota. Oni mi nisu vjerovali jer je na sebi ima trliž, dritvu na bragešah. Bija je jednostavan i običan, a tako velik.“ Zatim nastavlja „Kad sam već došao na fakultet u Zagreb, sjećam se, od svih profesora najviše mi je o Mirkoviću pričao prof. Jura Medarić. Bio je potresen gubitkom velikog čovjeka i autoriteta. Medarić je doslovno plakao dok mi je govorio o njemu. A na ispitu jednom kod prof. Stipetića i koji tada nisam položio, kad mi je zavirio u indeks i vidio da sam iz Raklja, rekao je, „vi imate velikog čovjeka!“

I tako je bilo od prve do četvrte godine studija. Mijo Mirković-Mate Balota bio je prisutan, bio je važan, a kad je prolazio fakultetom, svi su se skupljali i delali red. To san čuja za njega i za profesoricu Savku Dabčević-Kučar. Samo za njih! (Drago Catela, 17. veljače 2013. na obilježavanju 50. obljetnice smrti Mirkovića/Balote

u Raklju). Navedenu su 50. obljetnicu s učenicima iz Krnice zajednički obilježili studenti i profesori Ekonomskog fakulteta dr. Mijo Mirković iz Pule, učenici Srednje škole Mate Balote Poreč, osnovnoškolci Balotine škole iz Buja, a Balotinu su poeziju nadahnuto kazivali učenik osmog razreda Patrik Bolković te prof. dr. Lenko Uravić. Patrik Bolković, koji je upravo doktorirao medicinu u Zagrebu i krenuo Balotinim putem, te je godine u lipnju proglašen najboljim recitatorom na Čakavskome saboru u Žminju i natječaju *Di ča slaje zvoni*, interpretirajući Balotinu pjesmu *Govore da nisan fin*.

A autorica ovoga članka pridodaje svoje sjećanje na sprovod Mate Balote: *Moj djed Josip Valić iz Bolovana (Usip Mihin, koji se oženio u Gašpićove Marijom Mirković, kćerkom Paškve Bendekovice i Grge Mirkovića, Balotinih susjeda), držao me toga dana na prozoru i ja se sjećam stotine crnih kišobrana...*

Rujna 2022. održavanje se školskog projekta poklopilo s trenutkom kada je na *rakljanskom* groblju sahranjena Balotina najmlađa sestra Nada Mirković Viotto, mlađa od svoga brata 23 godine. Svojim je prisustvom Balotina obitelj pridonijela jasnijem doživljaju u povezivanju vremenskih i životnih tokova današnjih učenika s Balotinim životom.

17. IZLOŽBA OSLUHNI ZAVIČAJ – ZOVE TE PRAMALIĆE U SURADNJI S HRVATSKIM FOTOSAVEZOM

Među stvarima, pojavama, bićima i svime što djecu okružuje u zavičaju, za fotografiranje se traži ono što zaslužuje njihovu pozornost i nad čime će se zaustaviti i zabilježiti fotoaparatom. Zavičaj je i ovdje polazište, neiscrpno je vrelo inspiracije pa je opažanje svijeta oko sebe i kap vremena i prostora uhvaćen fotoaparatom dobilo svoj puni sjaj izložbom *Osluhni zavičaj – zove te pramaliće*. Otvorenje izložbe fotografija na temu zavičaja u suradnji s Hrvatskim fotosavezom rezultat je aktivnosti učenika u promatranju svoga okruženja fotoaparatom tijekom 2022. i 2023. Na taj su način mještani, gosti i sudionici projekta *Osluhni zavičaj – zove te pramaliće* mogli razgledati postavljenu izložbu na velikom kamenom zidu ljetne pozornice na *Bolovanu* u Raklju. Inspirirana svojim zavičajem, učenica Mila Cukon, vođena sigurnim okom i rukom mentorice Helene Dabo, dobitnica je najprestižnije nagrade *Oskar znanja 2022.* upravo na području fotografije.

Ovase izložba ponovila i na završnoj školskoj priredbi u Krnici te je postavljena na visokom suhozidu u školskom parku. Izložbu je pogledalo mnoštvo roditelja, mještana, bivših učenika i gostiju. Za postavljanje izložbe zaslužne su učiteljice Helena Dabo (Tehnička kultura) i Elena Vitasović (Likovna kultura). Tekst Kataloga priredila je Romana Percan. Rujna 2023. obilježila se 125. obljetnica

Balotina rođenja brojnim aktivnostima. Osim sudjelovanja učenika škole i članova KUD-a „Mate Balota“ na otvorenju Znanstvenog skupa *Susreti na Dragom kamenu* u Puli, program se obilježavanja nastavio u Raklju Balotinim stazama djetinjstva, *Dragoga kamena* i *Tijesne zemlje*. U ulozi Mate Balote mnoštvu se nadahnuto obratio učenik šestoga razreda škole Rocco Vlačić izražavajući radost što Balota još i danas živi u mnogima te je sve sudionike poveo u rodnu kuću, gdje se održao prigodni program, zatim na staro groblje, u park na *Bolovanu* ispred spomenika Mati Baloti, na završni program svih sudionika, u likovnu i glazbenu radionicu i na zajedničko hodočašće stazama Balotina djetinjstva.

U Raklju je u povodu 125. obljetnice Balotina rođenja u prostorijama škole i nekadašnje palače Loredan i iznova u suradnji s Hrvatskim fotosavezom, otvorena samostalna izložba učenice osmoga razreda Tee Percan na temu otkrivanja prirodnih ljepota fotoaparatom izvan svoga zavičaja, vraćajući sjećanja sviju na suradnju dviju književnih manifestacija, *Susreta na Dragom kamenu* i *Goranova proljeća*. Više je generacija učenika škole bilo uključeno u literarno stvaralaštvo u radionicama *Goranova proljeća* u Lukovdolu, a učenici iz Lukovdola sudjelovali su u Raklju u aktivnostima posvećenim Baloti.

18. DRAGI KAMEN, TIJESNA ZEMLJA, PROJEKTNASTAVA I NASTAVA O ZAVIČAJU

U ovome dijelu rada osvrnut ćemo se na koje načine provodimo projekt Zavičajne nastave, koja obuhvaća bogati i šaroliki istarski identitet njegovanjem jezika, tradicije, običaja, prirodnih posebnosti te povijesne članovima obitelji i šire zajednice te stručnjacima u određenim područjima koje rad na projektu uključuje. Iz tih razloga učenike uvijek upućujemo da u zadatke uključe starije članove svoje obitelji, posebice svoje bake i djedove koji se možda još uvijek sjećaju okolnosti života prošloga stoljeća, ali i priča koje su njima prenosili njihovi stariji o povijesti ovoga kraja krajem 19. stoljeća.

Dva su Balotina djela ključna u projektnom radu s učenicima. u raznim aktivnostima prilikom trajanja projekta *Osluhni zavičaj – zove te pramaliće*. To su, naravno, roman *Tijesna zemlja* i zbirka pjesama *Dragi kamen*.

Tijesna zemlja nalazi se na popisu izbornih djela za cjelovito čitanje učenika osmih razreda, međutim, naši ju učenici, iz očitih razloga, čitaju kao redovno djelo i to odmah na početku školske godine kako bi svojim znanjem i razmišljanjima doprinijeli uspješnijem provođenju aktivnosti u sklopu zavičajne nastave tijekom cijele školske godine. Pristupaju joj slojevito, jer *Tijesna zemlja* upravo to i jest, i interdisciplinarno pa istražuju roman s književnog, jezičnog, prirodoslovnog, geografskog, ekološkog, povijesnog, antropološkog i još mnogih aspekata.

Upute koje učenici dobivaju odnose se na gotovo svaki predmet kojim se bave u školi tako da su u projekt i analizu romana uključena saznanja dobivena tijekom cijelog osnovnoškolskog obrazovanja čime smo uveli načelo unutarpredmetne povezanosti. Budući da je učenike suvremenih generacija teško motivirati na čitanje uopće, a kamoli čitanje romana od tristotinjak stranica, njihove prve reakcije pune su nezadovoljstva i bunta. Međutim, kada im se objasni značaj romana za naše prostore toga vremena, a i danas, počinju mijenjati mišljenje koje je na kraju cijelog procesa pozitivno i ponose se da je Mijo Mirković s ovih prostora jer je to kao da čitaju okolnosti života baš o svojim pretcima. Kako bi učenici analizirali roman interdisciplinarno, osmišljene su aktivnosti po nastavnim predmetima s ishodima i kompetencijama koje se razvijaju te zaključcima do kojih se dolazi povezivanjem predmetnih sadržaja:

- a) Matematika: Jesu li svi stanovnici Ramlja i okolice u to vrijeme znali računati i na koje načine? Koji se lik među njima ističe i gdje je naučio računati brojevima? Kako su poslovale trgovine? Na koje su načine seljaci vladali nad svojim financijama? Na koje su načine računali kubikažu kamena za prodaju? Kako su Ramljani prodavali lonce? Što znači sustav »mira za miru«? Što možete reći o protoku i korištenju novca uspoređujući Ramlj, Vodnjan, Trst, svijet?

Rijetki su stanovnici Ramlja tada znali pisati, čitati i računati. Većina ih nije znala računati brojevima. Primjerice, Ive Gašpić je robu bilježio crticama. Lik koji se tom vještinom nameće jest Jakov Šikula koji je računati brojkama naučio u zatvoru u Kopru i to mu je pomoglo da otvara nove kamenolome, računa kubikažu kamena te postane jedan od najuspješnijih poduzetnika toga doba. Učenici su već bili upoznati sa sustavom *mira za miru* iz Balotine pjesme *Lonci*, međutim, ovdje im je cijela ta tematika jasnija na primjeru Marka Gašpića koji je magarcem obilazio cijelu Istru i donosio kući razne žitarice koje su bile toliko potrebne i neprocjenjive u godinama suše. Novac je dolazio iz svijeta i sve poslovne novosti nastajale su negdje daleko pa polako, ali snažno utjecale na život istarskog seljaka. Vodnjan je, između ostalog, bio i financijsko središte okolnih sela i prva stanica za prodaju i plasman proizvoda i poslovnih ideja, prema tome, važna stanica za ljude tog podneblja. Nositelj svih aktivnosti je učiteljica Matematike i Fizike u Osnovnoj školi Vladimira Nazora – Krnica Adriana Macuka.

- b) Kemija: Objasniti način izrade lonaca (sastav). Opisati proces mašćenja ulja. Zašto su koristili dinamit i koje su se opasnosti mogle dogoditi prilikom njegova korištenja?

Lonci su se izrađivali od gline koja se pak dobivala mješavinom zemlje, a čvrstoća se postizala dodavanjem solena. U izradi lonaca sudjelovale su najčešće žene pa su likovi koji se ovdje nameću Ana i Martina čiji je odnos i napredovao zahvaljujući lončarstvu. Izrada lonaca bila je fizički težak i dugotrajan posao prije svega zato što se morala postići idealna struktura gline i to gaženjem. Spominje se i to kako postoji bojazan od prehlada jer se radi u vodi i hladnoći. Što se tiče mašćenja ulja, također nije bio jednostavan posao jer se ulje mastilo golim nogama, a masline su se polijevale kipućom vodom. Rakljani nikada nisu htjeli sudjelovati u ovom procesu pa su za takve poslove u pomoć uskakali Labinjani sa svojom radnom etikom. Dinamit je služio u proizvodnji kamena, odnosno u kamenolomima, ali su ih ljudi često koristili u ribarenju, što je bilo zabranjeno. Učenicima je posebno zanimljiv događaj kada je Tone Gašpić umalo ostao bez ruke prilikom ribarenja dinamitom pa ga Martin Pudinov spašava, što učvršćuje njihov odnos. Nositeljica svih aktivnosti je učiteljica Kemije u Osnovnoj školi Vladimira Nazora - Krnica Zdravka Prnić.

- c) Biologija: Usporediti zdravstvenu skrb nekad i danas. Kako su žene rađale nekad i sad i koliko su se oporavljale nakon poroda (objasniti na primjeru Martine)? Koje su bolesti vladale u to doba i jesu li se uspješno liječile? Od čega su ljudi najčešće umirali? Opisati floru i faunu Raklja i šire okolice. Koje se biljke i životinje spominju? Kakva je bila prehrana stanovnika? S obzirom na mukotrpan fizički rad i način života, kako su ljudi izgledali i s kojim su se zdravstvenim boljkama svakodnevno nosili?

Zdravstvena skrb nekad i sad uvelike se razlikuje samim time što nam je zdravstvo puno dostupnije i gotovo svako selo ima liječnika opće prakse. Rađanje nekad bilo je puno teže i žene su mogle računati jedino na pomoć starijih žena iz sela. Dolazak liječnika uvijek je bio upitan, a i više je puta u romanu navedeno kako ljudi nisu imali dovoljno novaca za zdravstvene usluge. Martina se nakon svakog poroda (a rodila je četvero djece) vrlo brzo oporavljala i vraćala svojim dužnostima u kući i vani. Njena suprotnost je Tonina koja je rodila jedno dijete i o težini svog poroda pričala godinama nakon. Sve su se bolesti teško liječile jer je bio problem doći do liječnika kako zbog novca, tako i zbog činjenice da seljaci nisu uvijek imali sredstvo kojim bi putovali do Vodnjana, a i vremenske prilike su ih ponekad sprečavale. Zdravstveno stanje uvelike je ovisilo o imunitetu i fizičkom stanju oboljelih. Spominju se bolesti *oko guta* (difterija) i kuga. Zbog bolesti *oko guta* umrlo je jako puno djece u Raklju i cijeloj Istri pa su tako Marko i Martina izgubili Lucu, Maru i Matu, a Ive i Tonina Lovru. Prehrana stanovnika bila je dosta jednolična naspram današnje prehrane, ali je sigurno da su jeli namirnice zdravog podrijetla. Poznavali su svijet oko sebe i u svakom godišnjem

dobu nalazili su u prirodi hranu, lovili su ribu, ptice i uzgajali stoku od koje su dobivali potrebne namirnice. S obzirom na način života i stalni fizički rad, ljudi su bili mišićavi i zdravi jer su boravili na svježem zraku, ali su ranije i brže starili, teže su se kretali u starosti jer je težak rad uzimao danak. Sve su radili rukama. Nije bilo strojeva te je njihov rad bio i sredstvo vraćanja dugova ili zamjena za neku drugu uslugu. Primjerice, za obaranje Škabićeva duba, Gašpićovi su dug vratili radom (nadnicama). Nositelj svih aktivnosti je učiteljica Biologije u Osnovnoj školi Vladimira Nazora – Krnica Iva Jelača.

- d) Geografija: Koji se toponimi spominju u djelu *Tijesna zemlja*? Usporedite rakljanske lokacije nekad i sad. Istražite gdje se nalaze pojedini dijelovi sela koji se spominju u knjizi. Kako biste geografski opisali Rakalj (položaj, sastav tla, klima, broj stanovnika, djelatnosti). Usporedite sve navedeno s Rakljom danas. Do kakvih je promjena došlo? U romanu se spominje mnogo novina koje su polako dolazile iz svijeta i mijenjale navike i ponašanja ljudi (kamenolomi, kava, riža, odjeća, gostionice, novac) i Balota opširno o tome pripovijeda. Pronađite dio romana koji govori o tim promjenama. Obitelji su često nosile ista prezimena pa su se razlikovali po nadimcima *priko imena*. Izdvojite neke od nadimaka koji se spominju o romanu. Jesu li nadimci i imena likova izmišljeni?

Spominje se Rakalj, Krnica, Vodnjan i ostali dijelovi Istre, spominje se Italija, Sueski kanal. Dijelove sela i danas zovemo isto pa su mnoge lokacije u romanu poznate učenicima. Učenici izdvajaju Blaz kao lokaciju gdje su Marko i Martina odlučili da će stupiti u brak te njihovo vjenčanje na Labinštini. Rakalj je smješten na obali pa su tako i navike ljudi vezane uz primorski način života. O samim likovima, njihovim imenima, prezimenima i nadimcima učenici zaključuju da postoje osobe koje i danas nose iste te nadimke pa su potomci navedenih likova ili u nekakvom krvnom srodstvu s njima. Novine koje ulaze u selo mijenjale su život seljaka na svim razinama. Ljudi su se počeli drukčije oblačiti i pratiti modu. Mijenjale su se i prehrambene navike pa žene uživaju u kavi, kuha se riža. Muškarci češće posjećuju gostionice, a za sve je to trebalo veće kolanje novca. Otvaraju se novi kamenolomi, grade se nove kuće, šire se posjedi. Gradi se željeznica između Pule i Trsta. Novac je polako, ali sigurno mijenjao život seljaka. Neki su se lako nosili s tim i pratili trendove, a bilo je ljudi koji se nikako nisu dali od zemlje i odnosili se prema naslijeđenom s velikim poštovanjem pa su, nažalost, uvijek ostajali pozadi. Nositelj svih aktivnosti je učitelj Geografije u Osnovnoj školi Vladimira Nazora – Krnica Saša Bukvić.

- e) Povijest: Uz sve novosti pristigle u selo, spominje se i mnogo povijesnih činjenica o Raklju. Istražite položaj i važnost Staroga Raklja. Tko su bili obitelj Loredan i zašto su važni za naše područje? Što su posjedovali? Pod kojim je sve vlastima Istra kroz povijest bila, a spominju se u romanu? Kako je naše područje uopće naseljeno? Kojih smo naroda potomci? Što otkrivamo o školstvu?

Stari se Rakalj spominje u nekoliko navrata. Na početku romana Balota nam iznosi legendu o zvonima sv. Agnije. Govori kako je postojala mogućnost da su Stari Rakalj naseljevali gusari ili je stanovnike otamo otjerala bolest prema dijelu Raklja gdje se sada živi. Obitelj Loredan mletačka je obitelj koja je posjedovala ovaj dio Istre kupivši ga na dražbi. Poznata je njihova palača u kojoj se danas nalazi područna škola. Kad već spominjemo školu, u djelu se otkrivaju i podatci kako su muška djeca polazili školu kod postolara u Krnici koji ih je učio talijanski. Posebno je to zasmetalo i zabrinulo starog Tonu Gašpića koji je volio našeg slavinskog Kačića pa svoje nezadovoljstvo iskazuje velečasnom. Ovaj ga smiruje uvjeravajući ga kako je dobro da djeca uče talijanski jer će im to pomoći u poslu i komunikaciji u gradovima. To se pokazalo itekako točno. U romanu se spominje da je stari Tone Gašpić živio pod Venecijom, sjeća se Francuza koji su »donesli bolesti i mušketalu su za krađu«, a onda je došla Austrija. O naseljavanju se govori kako je Venecija naselila dva istarska kotara, porečki i puljski i to Uskocima, Albanežima i Vlasima, a to su bili Albanci, Crnogorci, Hercegovci, Bosanci i dalmatinski Zagorci. Dovedi su te stanovnike u izumrla sela, a oni su pak stvarali rodove, rodovi velika seljačka naselja. Spominje se i da su Romani, Germani, Huni, Mongoli, Turci, Grci, Saraceni, Feničani, Židovi, Goti, Štajerci, Venecijani, Francuzi i drugi prije nas hodali ovim putevima, „pili vino sa iste zemlje, ljubili na ovoj istoj travi, križali se, plodili, umirali, ostavljajući tragove iza sebe i ti tragovi žive danas u nama“ (Balota, 2023). Nositelj svih aktivnosti je učitelj Povijesti u Osnovnoj školi Vladimira Nazora – Krnica Darian Divšić.

- f) Glazbena kultura: U romanu se spominju narodna slavlja. Na koji su se način ljudi zabavljali? Koja se glazbala spominju? Mate Balota često zapisuje stihove narodnih pjesmama. Odaberi tri situacije u kojima je zapisivao stihove i objasni kojom prigodom (šale među mladima, pjesmice o ljubavi, crkvene pjesme, slavlja, vjenčanja).

Spominju se slavlja koja su se izvodila na sv. *Agniji* u travnju kada su slavili svoju sveticu, a ta je svetkovina poslije Male Gospe, kojoj je bila posvećena seoska crkva, bio najveći blagdan sela. Ljudi su svirali *roženice*, mišnice i mijeh i pjevali napjeve različite tematike o mladenačkim ljubavima, na vjenčanjima,

sprovodima. Primjerice, mlade ljubavne parove znali su zadirkivati pomalo prostim pjesmicama, kao u slučaju Marka i Martine kada im pjevaju *Travo povaljena/ Ki te je povali/ Marko i Martina*. Vrlo je slikovito ispričano vjenčanje Marka i Martine. Balota opisuje kako su iz Raklja krenuli na Škitaču i pjevali *Gremo ti divojko prid vrata/ oj, prid vrata!/ Pošalji naprid svoga brata/ oj, svoga brata!/ Brat ti je mili ljubljani/ oj, ljubljani!/ Ide ti dragi suđeni/ oj, suđeni!*. Pjevali su se i Kačićevi stihovi *Sanak snila Vojsava kraljica/ Virna ljuba kralja od Epira/ Sanak snila, u sanku vidila/ da je ljuta zmaja porodila*. Najpoznatija od ukopnih pjesama, koja se pjeva i dan danas je *Ivan sudac oće priti/ Vas svit s ognjem popaliti/ Nemojte se prid njim skriti*. U istarskim su selima u to doba bile poznate i naricaljke. Naricalo se za pokojnima i tužnim tonom na licu mjesta pjevali se stihovi koji su podsjećali na tu osobu. Tako je Ana naricala za svojim Tonom *Tone moj, živa željo moja,/ pusta je naša hiža, Tone moj!/ Puste su naše njive, kud je tvoja/ noga hodila, Tone moj!/ Sama san ustala, kako kukavica,/ Tone moj!/ Žalosni su dani moji, Tone moj!*. Nositelj svih aktivnosti je učiteljica Glazbene kulture u Osnovnoj školi Vladimira Nazora – Krnica Sonja Milović.

- g) Vjeronauk: O kojim crkvenim slavljinama piše Mate Balota? Što se slavilo na Svetoj Agniji? Kada se odlazilo u procesije? Koja su bila zaduženja velečasnog? Kakav je bio velečasni kao osoba? Kakav je bio moral sela? Kako je selo funkcioniralo kao kolektiv? Objasni pojam dogovora „na besidu“. Je li takav dogovor moguć i u suvremenom svijetu? Ako jest, u kojim okolnostima? Izdvoji dva lika koji su po tebi najmoralniji i okarakteriziraj ih etički. Osobine dokaži njihovim postupcima.

Crkvena slavlja spomenuli smo u prethodnom bloku pitanja. Spominje se velečasni koji je bio vrlo dobar prema ljudima i kojemu je stalo da se mladi u selu obrazuju. Za svakoga je imao lijepu riječ i znao je slušati i komunicirati s ljudima. Zato ga stari Tone Gašpić i pita za savjet o obrazovanju svog unuka. Rakljani su imali obzira jedni prema drugima i koliko god su bile prisutne svađe, razmirice i nesporazumi, kad je pojedinu seljak bio u nevolji, u pomoć su priskakali svi koji su mogli i na koje načine su mogli. Primjerice, kad Martinu Hodanu ukradu ovce, svaki je sposobni mladi muškarac otišao u potragu za stadom, čak i župan. Kada su pronašli samo osam ovaca od njih trideset i pet, imućniji su seljaci davali svoje ovce. Zorzo Mandušić posuđuje novac Marku za otplatu duga u Vodnjanu jer zna da je pošten i od riječi. Kada Marku nastradaju goveda, odnosno najedu se djeteline, ostali seljaci pokušavaju pomoći na mnoge načine, a kad vide da nema spasa, šalju Marka u kuću i oni ubijaju goveda da Marko ne gleda taj prizor. Kupili su od njega meso, kožu i sve što se moglo, samo da mu financijski pomognu. Kad se mladi Tone razbolio, Ive je svom bratu posudio konja i novac da otiđe po

liječnika u Vodnjan. Dogovor *na besidu*, odnosno na riječ, bio je vrlo česta pojava u životu seljaka toga doba. Prije prodora novca u svakodnevni život, na taj su si način pomagali i znali su da mogu vjerovati jedan drugome. To je još jedan dokaz koliko su bili povezani kao kolektiv. Dogovor na riječ gubi smisao kad je novac postao svakodnevni dio života jer su se neki likovi pomamili za novcem pa su česta bila varanja i iskorištavanja siromašnijih. Lik koji se ovdje iskazao kao najnepošteniji jest Ive Gašpić koji je prevario svog oca i brata pri preuzimanju kamenoloma. Zanimkao je dogovor *na besidu*. Nositelj sviju aktivnosti je učitelj Vjeronauka u Osnovnoj školi Vladimira Nazora – Krnica Davor Papratović.

- h) Hrvatski jezik: Prepiši dijelove ulomaka iz romana kojima ćeš prikazati sve tri pripovjedne tehnike. Kojim idiomima piše Mate Balota? Dokaži da je djelo roman. Odaberi jednog lika te napiši sljedeće karakterizacije: fizičku, psihološku, socijalnu, govornu i etičku. Osobine potkrijepi njegovim postupcima. Zašto se roman zove *Tijesna zemlja*? Koji ti se lik najviše svidio i zašto? O kakvoj tematici piše Mate Balota? Usporedi različite tematike kojima se bavi s pjesmama istih tema u zbirci *Dragi kamen*. Smatraš li da je vrijedilo pročitati ovaj roman?

Mate Balota vrlo je iscrpan i temeljit u opisivanju krajolika, likova te prepričavanju događaja. Opisivanja i pripovijedanja piše hrvatskim standardnim jezikom, a dijaloge dijalektom. Djelo je roman jer ima mnogo događaja i likova, a glavnina radnje se događa oko obitelji Gašpić. Likove koje učenici najčešće odabiru kako bi ih okarakterizirali su Marko i Martina. Ovdje ćemo ukratko izdvojiti Martinine osobine. Fizički je bila tanka, mršava i slaba, ali žilava jer je odrađivala svaki fizički posao koji joj se nametnuo. Psihološki bismo ju mogli okarakterizirati kao nježnu, plahu i brižnu što je vidljivo iz njezina odnosa prema mužu i djeci. Uvijek se brinula da imaju za jesti, da su u suhoj i čistoj odjeći i zdravi. Bila je jako požrtvovna, nenametljiva, skromna. Primjerice, Tonina se uvijek na sve žalila, a Martina je sve svoje zadatke izvršavala bez drame, nije tražila pažnju i sve je hrabro podnosila (porode, izradu lonaca, oranje, kopanje). Socijalno ju možemo okarakterizirati kao siromaha. Došla je iz vrlo siromašne obitelji zbog čega ju svekrva Ana nije u početku prihvaćala. Osim toga, i život s Markom je bio vrlo težak pa je tako u jednom trenutku nakon jakih suša i zima, odlučila prodati svoje zlato koje je zaradila kao služavka, a prodaje ga kao gospodarica. Martina je bila neobrazovana, ali imala je razumijevanja za sve ljude. Nikada ni o kome nije ružno pričala. Što se tiče etičke karakterizacije, Balota ju prikazuje gotovo kao sveticu. Prema svakom biću je iskreno dobra. Kada god ima viška hrane (ribe, ulja, mlinci) uvijek sve dijeli sa svojim bližnjima (susjedima i obitelji) jer nikada ne zaboravlja kada za nju netko nešto dobro napravi. Balota često kroz

Markove monologe ističe kako je Marko sretan što je pronašao baš takvu dobru, čistu i plemenitu ženu. Vrhunac pojavnosti njene svetosti jest to što nas pisac uvjerava kako Martina može pričati i s mrtvima. Tematika kojom se bavi Mate Balota jest socijalna pa čak i antropološka što je naglašeno i podnaslovom *Roman iz istarskog narodnog života*. Što se tiče usporedbe romana s pjesmama iz zbirke *Dragi kamen*, Martinu većinom mogu poistovjetiti s majkom iz pjesme *Moja mati*. Težinu života istarskog seljaka te ovisnost o zemlji i stoki povezuju s pjesmom *Koza*. Učenici zaključuju da vrijedi pročitati ovaj roman jer govori o našoj prošlosti i pomaže nam da bolje shvatimo okolnosti života istarskog seljaka. U romanu se spominju i podatci o kojima učenici nisu puno znali (školovanje, pismenost, izgradnja puteva, otvaranje kamenoloma) i to izdvajaju kao nešto zanimljivo. Nositelj svijui aktivnosti je učiteljica Hrvatskog jezika u Osnovnoj školi Vladimira Nazora – Krnica Martina Valić.

Zaključak o ovakvom načinu rada jest da su učenici sposobni pronaći odgovore na sva navedena pitanja. Vrlo žustro i aktivno sudjeluju u razgovoru o djelu te smatraju da ga svakako vrijedi pročitati jer možemo saznati podatke o tome kako su ljudi nekada živjeli na području Istre te koje su posebnosti pojedinog dijela poluotoka. Rakalj je poznat po izradi lonaca, Poreština po poljoprivredi, Vodnjan kao trgovačko središte. Svi učenici rođeni na području Ramlja, Krnice i Proštine poznaju dijelove Ramlja, imena i prezimena stanovnika te neke nadimke. Budući da su za svaki gore navedeni zadatak upućeni da sudjeluju sa starijim članovima svojih obitelji, na satovima interpretacije uvijek saznamo nove informacije o likovima te dolazimo do zaključka da su i njihovi pretci protagonisti ovog romana. Omiljeni likovi učenika su uglavnom Marko i Martina što zbog priče o njihovoj čistoj ljubavi, što zbog činjenice da su jedni od najmoralnijih likova. Za njih učenici uvijek pronalaze opravdanje za sve postupke pa čak i kad pasu goveda ili beru granje na tuđoj zemlji. Zanimljiv im je i pojam dogovora *na besidu* te zaključuju da je takav sustav bio moguć prije no što je novac ušao u svakodnevni život seljaka. Dogovor *na besidu* danas nije moguć čak ni među članovima obitelji, osim ako usluga ne upliće novac.

Roman *Tijesna zemlja* učenicima je dalek i nezanimljiv za čitanje na početku ovog našeg putovanja, ali na kraju cijelog procesa, upoznavanja s likovima i događajima, koji su često intrigantni i na rubu zakona, jasna im je borba za život i kruti karakteri nekih likova pa zaključuju da je djelo svestremensko, a dodali bismo i to da se može odnositi i na neki drugi dio Hrvatske pa i šire. Cilj ovakva načina rada, čije aktivnosti traju tijekom cijele školske godine, jest razvijati kod učenika zavičajnu pismenost te identitet te očuvanje posebnosti ovog dijela Istre. Učenici samostalno i neposredno otkrivaju svoju baštinu i zavičaj. Ovakvim načinom rada motivirani su istražiti, očuvati i primijeniti zavičajne osobitosti i vrijednosti.

Osim djelom *Tijesna zemlja*, Balota nam je neiscrpna inspiracija svojom pjesničkom zbirkom *Dragi kamen* tijekom cijele školske godine. Neke od pjesama interpretiraju se na nastavi Hrvatskoga jezika (*Pramaliće, Moja mati, Koza*). U analiziranju stihova istražujemo jezik Mate Balote, izdvajamo pjesničke slike kojima su sve njegove pjesme bogate te ih se može primati svim osjetilima te prepoznamo tematiku pjesama koja je većinom pejzažna, refleksivna i socijalna. Balotine stihove redovito koristimo kao motivaciju za pisanje vlastitih pjesama, kako na nastavi tako i u literarnoj skupini. Učenici izdvajaju najčešće i najzastupljenije motive i na temelju izdvojenog pišu svoje pjesme o rodnom mjestu, prirodi, ljudima. U recitatorskoj i dramskoj skupini krasnoslovimo Balotine stihove te dramatiziramo ulomke ostalih djela pa ih pretačemo u igrokaze ili monologe likova, ali i samog književnika i ekonomista Mije Mirkovića. Način na koji učenike pripremamo za kazivanje stihova jest slojevit. U prvih nekoliko susreta učenik se upoznaje s pjesmom i okolnostima pod kojima je nastala kako bi spoznao emociju kao najbitniju vezu među kazivačem i publikom. Doslovno analiziramo svaku riječ, redak, strofu koju tad povezujemo s biografskim podacima samog pjesnika. Tek s tako stvorenom slikom i predodžbom vremena i okolnosti pod kojima je Balota stvarao, učenik je spreman prenijeti poruku i emociju. U ovakvom radu komunikacija nije jednosmjerna, već su mentori i učenici u ravnopravnom položaju te se svakim novim kazivanjem pokušava nešto novo dok učenik sam prirodno ne prenese doživljaj. Literarne radove motivirane Balotom te kazivanja njegovih stihova svake godine prijavljujemo na razna literarna i recitatorska natjecanja kao što su *LiDraNo*, *Poj riči materinske*, *Di ča slaje zvoni* te učenici redovito postižu odlične rezultate, primaju pohvale ili se njihovo literarno ostvarenje objavljuje u zbornicima, zbirkama, listovima.

Navedeni rezultati ne bi bili mogući ako sami učitelji ne poznaju zavičaj učenika i zato se i nastavnici iz godine u godinu pripremaju i uče o zavičaju i osobitosti Balotina lika i djela, s time da je nekoliko učitelja s ovih prostora pa su u samom projektu sudjelovali već i kao učenici škole. Osim toga, prema preporukama Tone Peruška jedan nastavnik ne može sam predavati zavičajnu nastavu pa predlaže predavanja iz pojedinih specifičnih područja te podršku javnih službi i društveno-političkih organizacija i zato škola redovito surađuje s Općinom Marčana te KUD-om „Mate Balota“ iz Raklja. Prenosjenje znanja o Baloti bilo bi neuspješno da se s učenicima ne provodi izvanučionička i terenska nastava na lokacijama iz romana *Tijesna zemlja*, u Balotinoj rodnoj kući, mjestima njegova djetinjstva u Raklju, a iz Raklja dalje u svijet.

19. IZ ZAVIČAJA U SVIJET

U zadnjem dijelu ovog rada prikazat ćemo korelaciju zavičajne nastave s njemačkim jezikom te na koji način ove dvije, naizgled nespojive stvari, mogu interferirati jedna s drugom. Krajem rujna obilježava se nekoliko, za nas učitelje i učiteljice stranog jezika, vrlo značajnih dana. Jedan od najznačajnijih je svakako Europski dan jezika koji se obilježava 26. rujna. Naime, na taj je dan 2001. Vijeće Europe u suradnji s Europskom komisijom pokrenulo inicijativu o obilježavanju Europskog dana jezika.

Opći ciljevi Europskog dana jezika su upozoriti javnost na važnost učenja jezika, na raznolikost raspona naučenih jezika kako bi se povećala višejezičnost i međukulturalno razumijevanje te promicanje bogate jezične i kulturne raznolikost Europe, koju treba njegovati i sačuvati. Cjeloživotno učenje jezika je u današnje vrijeme jako važno, ne samo u školi, već i izvan nje. Jezik se uči u svrhu školovanja, za profesionalne potrebe, za potrebe mobilnosti, užitka i razmjene. Na taj se način podiže svijest o bogatoj europskoj jezičnoj raznolikosti, koja mora biti sačuvana i poboljšana, uključujući manje korištene jezike, što rezultira višejezičnošću. Potrebno je da ljudi razviju određeni stupanj stručnosti znanja dvaju ili više jezika kako bi mogli u potpunosti preuzeti svoju ulogu sudjelovanja u demokratskom građanstvu Europe.

Obilježavanje Europskog dana jezika unijelo je novi pristup poučavanju Njemačkog jezika u našoj školi. Vođeni idejom *Što više volimo svoje, znat ćemo voljeti i poštivati tuđe*, a samim time stvarati pozitivan odnos prema svakome i širiti svoje horizonte, pokrenuli smo, uključujući još i engleski i talijanski jezik, projekt pod nazivom *Jezici su prozor u svijet*. Prvi smo put taj dan obilježili 2011. i od tada projekt u školi živi svake godine u nekom novom obliku. Dokazano je da učenici najbrže i najbolje uče kroz projektnu nastavu koja im je zanimljiva i vrlo motivirajuća za daljnje učenje kao i za cjeloživotno učenje jer tako stječu i vježbaju različite kompetencije. Interdisciplinarni (korelacijsko-integracijski) pristup te iskustveno učenje pokazali su se odličnim načinom promicanja zavičaja i kulturne baštine. Učenje stranih jezika daje nam uvid u kulturu i običaje drugih ljudi što nas potiče da budemo otvoreni prema drugima i drukčijima te nam pomaže da budemo fleksibilni i tolerantni prema svim ljudima s kojima dođemo u doticaj.

I tako dolazimo do Mate Balote, *putnika zmež grada i sela*, koji je iz Raklja krenuo u Pazin gdje je završio Staru pazinsku gimnaziju, zatim je neko vrijeme proveo u Moravskoj (Zabreh) kamo je za vrijeme Prvog svjetskog rata migrirao s roditeljima, studirao je filozofiju i slavistiku u Zagrebu i Beogradu, potom ekonomske i društvene znanosti u Berlinu i Frankfurtu na Majni na Sveučilištu Johann Wolfgang Goethe gdje je 1923. doktorirao na temu *O glavnom*

razlogu gospodarske zaostalosti slavenskih naroda (Über die Hauptsache der wirtschaftlichen Rückständigkeit der slawischen Völker). Boravio je i u Zagrebu, Beogradu, Subotici, sudjelovao na konferencijama u Londonu i Parizu i tako je Balota poliglot i putnik postao uzorom i pratiteljem na putu učenja stranih jezika i otkrivanja novih vidika i krajeva. Balota, koji je vrlo dobro poznao njemački jezik, postao je polazištem s kojeg iz zavičaja krećemo u svijet i otkrivamo nove vidike, stvaramo nove prilike, sklapamo nova prijateljstva te smo tako djecu učimo prihvaćanju tekovina različitih kultura.

Projekt *Osluhni zavičaj – zove te pramaliće* održava se tradicionalno krajem rujna (28. rujna Balotin je rođendan) pa smo tako odlučili povezati projekt zavičajne nastave *Osluhni zavičaj – zove te pramaliće* s Europskim danom jezika. Tako na zajedničkom putovanju iz zavičaja u svijet djeci pokušavamo prenijeti ljubav prema tradiciji i zavičaju, osvijestiti važnost učenja stranih jezika, izgraditi svijest o ulozi jezika u povezivanju naroda i kultura u Europi i svijetu, naglasiti im da jezici proširuju um, otvaraju nove horizonte. Razvijamo njihove socijalne i interkulturalne kompetencije, promičemo ideju zajedništva, tolerancije i prihvaćanje drugog i drukčijeg. Učimo ih da najprije trebamo upoznati svoje da bismo zatim mogli poštivati tuđe, da bismo krenuli u svijet pa se tako, obogaćeni novim iskustvima, vratili u voljeni zavičaj i još više cijenili njegov značaj i vrijednost. Istovremeno kod djece razvijamo kreativnost i maštu, potičemo učenike na samostalno istraživanje te razvijamo sociokulturnu i interkulturnu kompetenciju.

Suradnja je počela zajedničkim programom na dijalektu i stranim jezicima. Učenici su kazivali Balotine stihove na njemačkom jeziku. Imali smo sreću da je u Krnici nekoliko godina proveo Austrijanac, gospodin Joseph Süssenbacher koji je većinu Balotinih pjesama iz *Dragog kamena* preveo na njemački jezik. Djeci je bilo vrlo zanimljivo čuti kako njegove pjesme *Dragi kamen (Edelstein)*, *Pramaliće (Frühling)*, *Šparoge (Spargel)*... zvuče na njemačkom jeziku.

Iduće smo godine 26. rujna, nakon prigodnog programa na čakavskom dijalektu i stranim jezicima, izašli na trg u Krnici gdje su učenici intervjuirali prolaznike (turiste i mještane) o znanju stranih jezika, koje su jezike učili u školi, koji jezik govore najbolje, koji najslabije, koji najčešće čuju u svojoj okolini, koji najčešće koriste. Zaključili smo da su stariji ispitanici učili samo jedan strani jezik, dok su mlađi učili dva, neki i tri, te da se u Krnici najčešće čuju njemački i talijanski jezik, dok se u našoj školi uče tri jezika, njemački, engleski i talijanski.

Sljedeće smo godine napravili štandove u razredu. Svaki je štand predstavljao jednu europsku državu. Na njima su učenici, ali i roditelji mogli vidjeti različite suvenire, plakate, razglednice, knjige, zastave iz stranih zemalja pa čak i neka tradicionalna jela koja smo nakon predstavljanja štandova zajedno degustirali. Iduće smo godine taj projekt iznijeli izvan učionice, na trg u Krnicu pa su svi

zainteresirani mogli razgledati naše štandove dok su im učenici objašnjavali što je tipično za koju zemlju. Tako smo zajedno, predvođeni Balotom i istarskim štandom, putovali Italijom, Austrijom, Švicarskom, Njemačkom, Velikom Britanijom pa čak Španjolskom i Ukrajinom čije su štandove predstavili učenici iz tih dviju zemalja koji su tada pohađali školu u Krnici. Svi su štandovi bili predstavljeni na pripadajućem stranom jeziku.

Godine 2016. sudjelovali smo na višejezičnom rap-natjecanju koje se održalo u Zagrebu (Industrial Vintage bar) gdje su naši učenici bili izabrani među trima najboljim osnovnim školama u Republici Hrvatskoj za njemački jezik, otpjevali su pjesmu *Was ist das Wort? (Što je to riječ?)*, a navedena je pjesma predstavljena i snimljenim video uratkom. U Zagrebu su učenici dobili zanimljive poklone i obogaćeni jednim lijepim iskustvom vratili se u školu.

Prije dvije smo godine 26. rujna pripremili modnu reviju na kojoj su učenici predstavili majice koje su prethodno oslikali motivima iz različitih zemalja, crtali su njihove zastave, najvažnije znamenitosti, poznate osobe iz svijeta znanosti i umjetnosti i zatim prošetali modnom pistom uz prigodnu glazbu zemalja čije su motive imali na majicama. Već smo spomenuli da svaka naša manifestacija započinje kulturno-umjetničkim programom, koji ni ovog puta nije izostao.

Za cijelu je zajednicu značajna suradnja s Turističkom zajednicom Općine Marčana pa nam je prošle godine (2022.) povodom Europskog dana jezika njihov djelatnik i bivši učenik škole Luka Faraguna na temu zastupljenosti stranih jezika u Općini Marčana održao prezentaciju sa statističkim podatcima kojom su učenici mogli vidjeti zastupljenosti stranih govornih područja u našoj općini. Kao najbrojnije predstavnike naveo je goste iz Njemačke, zatim Slovenije i Italije. Tom su prigodom naši učenici izveli dramsku igru na temu *Kako se pozdravljaju ljudi iz različitih zemalja*.

Ove su godine učenici sedmog i osmog razreda sudjelovali u projektu *Wiener Cafe* (Bečka kavana) u kojem su se, glumeći goste u bečkoj kavani, upoznavali i vodili konverzaciju na njemačkom jeziku. Tako su vježbali naručivanje pića i kolača te razgovarali o različitim temama koje ih zanimaju. Učiteljica njemačkog jezika Nataša Teković-Jalšovec taj je sat bila „konobarica“ kod koje su mogli naručiti sok i grickalice. Učiteljica im je pritom pripovijedala o nekadašnjoj važnosti bečkih kavana čija povijest seže u daleku 1685. kada su u Beču otvorene brojne kavanae. U njima su se početkom 20. stoljeća družili neki od najvećih umjetnika, filozofa, pisaca... Intelktualci su tamo razmjenjivali svoja razmišljanja i poglede na život i svijet. Atmosfera je bila opuštena, ali vrlo ugađena i dostojanstvena. Pritom smo se, naravno, dotakli intelektualca Mate Balote i njegovih putovanja.

Još ćemo spomenuti važna gostovanja gdje smo također spojili Balotu i njemački jezik. Dvije godine zaredom održali smo zajednički projekt s Gimnazijom Pula i tim smo prigodama ugostili pulske gimnazijalce i profesore

s njihovim gostima iz njemačkog grada Hildesheima koji su posjetili našu školu, Rakalj, Balotinu rodnu kuću i muzej i prošetali nekim lokacijama iz *Tijesne zemlje*, naravno uz prigodni program i uz vođenje naših učenika na njemačkom jeziku. Pokazali smo im dio naše kulture i tradicije uz obaveznu svirku *roženica* i nezaobilazni *balun*.

Vrhunac svega bio je putovanje u Njemačku 2013. s KUD-om „Mate Balota“ iz Raklja u bavarski gradić Bischofsmas gdje su naši učenici sudjelovali na Bavarsko-istarskoj večeri predstavivši se tradicionalnim kulturnim programom, ali i pjesmama i recitacijama na njemačkom jeziku. Bio je to istovremeno i susret dvaju zavičajnih pjesnika i suvremenika, našeg Mate Balote (1898. – 1963.) i njihova Maxa Peinkofera (1891. – 1963.). Predstavnici su njihove općine s gradonačelnikom Walterom Nirschlom posjetili nekoliko puta našu školu, a travnja 2019. tijekom druženja s gostima iz Njemačke, gospodin Damir Bedrina, akademski glazbenik, koji je ujedno povezo našu školu s njemačkom delegacijom, uvježbao je s učenicima petog razreda staru bavarsku pjesmu koju su učenici na kraju druženja uspješno otpjevali i otplesali svim prisutnima.

Za učenje stranog jezika bitno je upoznati kulturu tog jezika i imati priliku komunicirati s izvornim govornicima u čemu su nam školski projekti uvelike pomogli. Tako učenici ne gledaju na učenje stranog jezika kao na obvezu, već kao na priliku, na mogućnost spajanja jezičnih i kulturnih znanja sa sklapanjem novih prijateljstava i s mnogobrojnim putovanjima. Pritom jačaju ideju zajedništva, bolje se razumiju i slažu, povezuju se, a sve kasnije ima višestruke koristi i u učenju ostalih predmeta u školi. Naša je misija u školi razvijanje ljubavi prema zavičaju kod djece od najranijih dana, ali isto tako promicanje i ohrabrivanje na višejezičnosti te proširiti zavičajni krug novim prostranstvima kako bismo ih, na temeljima spoznaja iz neposrednog okruženja, osposobili za cjeloživotno učenje i razumijevanje svijeta.

20. ZAKLJUČAK

Boris Biletić (1999) piše da je „Mate Balota bez ostatka veličajna književno-intelektualna pojava, i kao snažna kreativna individualnost i kao jedinstven i iznimno živ glas hrvatske Istre svoga, našega i, nema sumnje, vremena koje dolazi“ (str. 14).

Balotin život i književno djelo dobar je primjer za istraživanje i promišljanje prirodnih i društvenih osobitosti ovog područja u jednom protjecanju vremena iz generacije u generaciju, ali i za učenje i podizanje svijesti o potrebi očuvanja prirode, suglasju čovjeka s prirodom i povratku prirodi, osvješćivanja o važnosti čuvanja i promicanja zavičajnih vrijednosti i baštine te znanja stranih jezika u

globaliziranom svijetu. Nataša Urošević (2006) govori o tzv. „istarskoj priči“ i specifičnom multikulturalnom zavičajnom identitetu koju je u svom bogatom opusu i na različite načine ispričao Mijo Mirković – Mate Balota (str. 196).

Uloga je škole u svemu ovome nezaobilazna jer tako preuzima odgovornost i postaje dionikom odgoja i obrazovanja u službi održivog razvoja temeljenog na iskustvima starijih. I ne samo na lokalnoj, već na državnoj i međunarodnoj razini. Projektom *Osluhni zavičaj – zove te pramaliće* i Matom Balotom, koji nas svemu tome uči, potiče i, poput svjetionika vodi ka spoznaji kako je važno osjećati pripadnost svojim korijenima, identitetima i kulturi znanja kao mjeri ljudske sveukupnosti, s učenicima se stvaraju preduvjeti povezivanja jedne zajednice sa svjetskom baštinom.

Ova 125. obljetnica Mirković/Balotina rođenja bila je, ujedno, i prilika i mogućnost širega uključivanja struke i kompetentnih i različitih profila da „ožive“ neke stare aktivnosti (znanstveni skupovi, književni susreti, izložbe...). Balotina ostavština to zaslužuje, a škola, prema svojoj odgojnoj ulozi, preuzima dio odgovornosti u stvaranju i podizanju kulturnog profila učenika koji će svoja znanja o Baloti i svom kraju prenositi dalje.

Reći će Milan Rakovac (1998) „za me osobno, to je još jedna prilika za razmišljanje, pisanje...Zapravo, upućujem se na putovanje s Balotom, kroz vrijeme, kroz Istru, kroz Hrvatsku, kroz Europu; s Balotom kroz Balotu...“ (str. 162).

LITERATURA

1. Balota, M., 2016. *Dragi kamen*. 1. akcentuirano izdanje. Pula: Amforapress i Sveučilište Jurja Dobrile u Puli.
2. Balota, M., 1979. *Na crvenoj istarskoj zemlji*. Pula-Rijeka: Čakavski sabor, Istarska naklada, Edit, str. 7-254.
3. Balota, M., 1984. *Stara pazinska gimnazija*. 2. izd. Pula-Rijeka-Rovinj, Zagreb: Istra kroz stoljeća. Čakavski sabor, Istarska naklada, Edit, Centro di ricerche storiche, IKRO Mladost.
4. Balota, M., 1996. *Tijesna zemlja*. 3. izd. Pula: Amforapress.
5. Balota, M., 1999. *Živi glas hrvatske Istre*. 1 izd. Vinkovci: Riječ.
6. Benjak, M., i Ljubešić, M., 2013. *Od Peruška do otvorenog sustava*. 1 izd. Zagreb: Školska knjiga, str. 9-125.
7. Biletić, B. (ur.), 1999. Predgovor U: M. Balota. *Živi glas hrvatske Istre*. 1. izd. Vinkovci: Riječ str.14.
8. Bošković-Stulli, M., 1963. Narodne pripovijetke U: *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, knjiga 26., str.7.
9. Culler, J., 2001. *Književna teorija – Vrlo kratak uvod*. 2. izd. Zagreb: AGM.
10. Glasser, W., 1999. *Nastavnik u kvalitetnoj školi*. Zagreb: Educa.
11. Jukić, T. i Marušić, A., 2022. Tradicijska igra u odgojno-obrazovnom procesu predškolske ustanove s ciljem očuvanja nematerijalne kulturne baštine. *Napredak*, 163 (1-2), 115-132.
12. Kyriacou, C., 1998. *Temeljna nastavna umijeća*. 2. izd. Zagreb: Educa.
13. Načinović, D., 2002. Široko srce jedne Tijesne zemlje (predgovor) U: Mate Balota. *Tijesna zemlja*. 4. izd. Pula: Amforapress, str. 5-9.
14. Orlić, D., 1986. *Štorice od štrig i štriguni*. Pula: Istarska naklada, str. 12.
15. Percan, R., 2001. Lončarska i kamenoklesarska radionica u Raklju. Zagreb: *Školske novine*, broj 34, str. 12.
16. Percan, R., 2002. Osluhni zavičaj – zove te pramaliće, Kako (do)živjeti lektiru U: M. Balota, *Tijesna zemlja*. 4. izd. Pula: Amforapress, str.338-341.
17. Percan, R., 2006. Osluhni zavičaj – zove te pramaliće U: RI-KVAŠ 21, Svaka škola može uspjeti. Treći hrvatski susret kvalitetnih škola. Međunarodni stručno-znanstveni skup škola koje promiču ideje Kvalitetne škole dr. Williama Glassera. Rijeka: Liber, str. 148-155.
18. Pliško, L. i Mandić, D., 2019. *Govori Općine Marčana*. Pula: Sveučilište Jurja Dobrile u Puli.
19. Rakovac, M., 1998. Balota, ili mentalni putopis kroz dnevničke zapise Mije Mirkovića U: *Nova Istra*, godište III. (X/ 3), str. 162-179.

20. Strčić, M., 1997. Udio Istrana u čakavskome pjesništvu U: *Nova Istra*, godište II (VI/ 3), str. 131-137.
21. Težak, S., 1984. *Gramatika u osnovnoj školi*. Zagreb: Školska knjiga, str. 155.
22. Tomšić, M., 1997. O uporabi dijalekta u književnosti U: *Nova Istra*, godište II (VI/3), str. 141-143.
23. Urošević, M., 2002. Putnik zmež grada i svojega sela (bilješka o piscu) U: M. Balota, *Tijesna zemlja*. 4. izd. Amforapress, 359-362.
24. Urošević, N., 2009. Tvorba zavičajnog identiteta u djelu Mije Mirkovića – Mate Balote U: *Nova Istra*, godište XIV (sv. 40), str.191-208.
25. Valić, T./Ciliga, A., 2004. *Štorice iz Proštine*. 2. izd. Pula: Matica hrvatska Pazin i Udruga Ante Ciliga Pula, str. 96.
26. Vrabec, M., 2006. RI-KVAŠ 21, Svaka škola može uspjeti. Treći hrvatski susret kvalitetnih škola. Međunarodni stručno-znanstveni skup škola koje promiču ideje Kvalitetne škole dr. Williama Glassera. Rijeka: Liber, str. 8.
27. Zoričić, I., 1998. *Hrvatski u praksi*. Pula: ZN „Žakan Juri“, str. 324.
28. Žužul, A., 2002. Temeljne odrednice interkulturalnog učenja i multikulturalnog odgoja u: *Napredak*, 143 (1), str. 18.

OSTALI IZVORI

Legende i predaje našega kraja, ilustrirana zbirka-slikovnica učenika OŠ V. Nazora – Krnica, lipanj 2022.

Pismo Mati Baloti, rad učenice Deborah Catela, 28. rujna 2013., Školski ljetopis.

Zapis o lončarstvu Raklja, kazivač Martin Jukopila-Velebić, Rakalj, 28. rujna 1998., Školski ljetopis.

Zapis sa susreta akademika Bratulića s učenicima u Krnici, 19. listopada 2012., Školski ljetopis.

Zapis sa susreta učenika i Draga Catele, Rakalj, 18. veljače 2013. na obilježavanju 50. obljetnice Balotine smrti, Školski ljetopis.

<https://www.za-nas.hr/zavicajna-nastava>

<https://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1765>

NATIVE EDUCATION PROJECT "LISTEN TO YOUR HOMELAND – SPRING IS CALLING"

SUMMARY

*The learning programme about the life and work of Mio Mirkovic - Mate Balota has been growing through our long-lasting native land school project „**Your native land invites you. Listen! Spring is calling.**” Throughout this project, we developed an interdisciplinary approach to Balota’s life and work, which empowers students to “live” through Dragi kamen and Tijesna zemlja. This also gives them the opportunity to be creative and to rethink those cultural aspects that are ultimately a bridge between some local and global values.*

Balota’s heritage is certainly immeasurable, and our aim was to introduce the numerous activities created to preserve and promote his work, as well as to preserve and promote our school’s cultural growth. When we know and understand our own culture, we also know how to upgrade it, promote it, preserve it, and how to pass it from generation to generation.

Keywords: Mate Balota, school, project, interdisciplinarity, culture

SPOMEN-SOBA MIJE MIRKOVIĆA / MATE BALOTE U SVEUČILIŠNOJ KNJIŽNICI SVEUČILIŠTA JURJA DOBRILE U PULI

Snježana Pejović Petraček

Sveučilišna knjižnica Pula
spejovic@unipu.hr

Luka Tidić

Sveučilišna knjižnica Pula
ltidić@unipu.hr

SAŽETAK

Rad tematizira ostavštinu Mije Mirkovića / Mate Balote smještenu u Spomen-sobi Mije Mirkovića / Mate Balote u Sveučilišnoj knjižnici Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli.

Uvodni dio rada započinje kratkim pregledom povijesti Sveučilišne knjižnice i biografijom Mije Mirkovića / Mate Balote. Naglasak je stavljen na kronologiju nastanka Spomen-sobe i na postupak dobivanja ostavštine, kao i definiranje pojmova vezanih za nju. Predmet interesa u radu vezan za sadržaj Spomen-sobe obuhvaća materijalne artefakte poput namještaja, predmeta, fotografija, ali i knjižni fond, odnosno biblioteku.

Središnji dio rada posvećen je analizi knjižnog fonda i njegova popisa.

Fond je bogat raznovrsnim publikacijama što je i očekivano s obzirom na širinu interesa Mije Mirkovića / Mate Balote. Utvrdili smo da su publikacije najvećim dijelom napisane latiničnim, a manjim dijelom ćiriličnim pismom. Publikacije su tiskane na čak 15 jezika. Većinu publikacija čine primarne publikacije. Tematski su najbrojnije publikacije s područja društvenih i humanističkih znanosti, gdje prednjači povijest.

U završnom dijelu rada govori se o nastojanjima Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli da ostavštinu predstavi javnosti jer osim što imamo zadatak čuvanja povjerene građe, zadatak je i održavanje sjećanja, kao i poticanje na daljnje istraživanje ostavštine.

Ključne riječi: ostavština, spomen-soba, publikacija, Mijo Mirković / Mate Balota, Sveučilišna knjižnica Pula

1. UVODNE NAPOMENE

1.1. Povijest Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli

Sveučilišna knjižnica Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli (u daljnjem tekstu Sveučilišna knjižnica u Puli) osnovana je, pod imenom Naučna biblioteka, 1949. kao opće znanstvena knjižnica s istaknutim regionalnim značajem. Pri osnutku Knjižnica je preuzela fond Pokrajinske knjižnice Istre (Biblioteca Provinciale dell'Istria) koja je osnovana 1930. u Puli spajanjem triju većih knjižnica: knjižnice bivšega Pokrajinskog odbora, pulske Gradske knjižnice i knjižnice Istarskog društva za arheologiju i domovinsku povijest (Dobrić, Franić i Grujić (ur.), 2019). U današnjem djelovanju glavne zadaće koje si je Sveučilišna knjižnica u Puli postavila jesu prikupljanje publikacija i posredovanje informacija potrebnih u nastavi na Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli i prikupljanje knjižnične građe koja se odnosi na Istru.

Na početku djelovanja Naučne biblioteke u Puli ustanovljeno je da nedostaje knjiga na hrvatskom jeziku. Stoga se 50-ih godina prošloga stoljeća započelo s njihovim sustavnim nabavljanjem. Godine 1951. Naučna biblioteka u Puli počela je primati izbor obveznog primjerka s područja Hrvatske da bi se od 1956. započelo s prikupljanjem sveukupnog obveznog primjerka tiska s područja Hrvatske te se navedena obveza nastavlja do današnjih dana u nešto izmijenjenom obliku. Udruživanje sa Sveučilištem u Rijeci dogodilo se 1979., u čijem okrilju djeluje sve do 2006. kada Naučna knjižnica postaje sastavnicom Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli i unutar njega djeluje sve do danas (Dobrić, Franić i Grujić, 2019.). Godine 1995. Knjižnica mijenja ime iz Naučne u Sveučilišnu knjižnicu u Puli (u okviru Sveučilišta u Rijeci) (Francić, 2016). Knjižnica je od 1968. smještena na istom mjestu, u najstrožem centru Pule s više vanjskih spremišta i prostora na raznim lokacijama po gradu. Sama centralna zgrada Knjižnice izgrađena je 1908., kao državna pučka škola, da bi u razdoblju nakon Drugog svjetskog rata u istoj zgradi dvadesetak godina djelovala i Ekonomska škola koja je 60-ih godina dobila svoje prostore (Sveučilište Jurja Dobrile, Sveučilišna knjižnica u Puli, 2024, dostupno na: https://skpu.unipu.hr/skpu/o_nama, (pristupljeno 5. 3. 2024.)

Sveučilišna knjižnica u Puli pripada redu onih knjižnica u Hrvatskoj koje su svoje fondove uspjele obogatiti mnogobrojnim donacijama. Među značajnijim donacijama Knjižnice svakako treba izdvojiti one znamenitih Istrana kao što su Tone Peruško, Mate Rojnić i, za ovaj rad značajan, Mijo Mirković / Mate Balota. Donacija Mije Mirkovića / Mate Balote zaprimljena je još tijekom 1978. godine. Čine je ormari s knjižnom građom (knjige, časopisi, katalozi, godišnjaci...) koja je bila dio njegove osobne knjižnice. Zatim, radni stol sa stolcem, radioaparat, lampa, tintarnica, krletka s prepariranom pticom, pet manjih slika te niz

manjih predmeta iz skupine radnoga pribora. Revizijom stanja donacije iz 2008. utvrđeno je da ugovor o ostavštini ne postoji, ali postoji popis preuzetih publikacija i predmeta te dva dokumenta iz rujna 1978. godine: „Odluka o ovlaštenju članova kolektiva... za preuzimanje ostavštine ‘Mije Mirkovića’“ i „Dokument o preuzimanju biblioteke ‘Mije Mirkovića’“. U navedenom su razdoblju obitelji Mirković dostavljeni dokument o preuzimanju biblioteke Mije Mirkovića te prijepis spiskova. Danas je Mirkovićeva donacija smještena na drugom katu glavne zgrade Sveučilišne knjižnice u Puli, koja je u vrijeme dospijeca nosila naziv Naučna biblioteka.

Odlukom o ovlaštenju članova kolektiva Naučne biblioteke u Puli za preuzimanje ostavštine Mije Mirkovića realizirana je ideja kako će se ostavština znamenitog Istrana organizirati kao memorijalna zbirka pa je 2008./2009. definitivno posložena u današnju prostoriju i dostupna za razgledavanje. Neposredno prije toga održan je susret člana obitelji Mirković (Ante Tone Mirković) s vodstvom Sveučilišne knjižnice u Puli uz prisustvo Mirka Uroševića, novinara i izdavača koji se i sam bavio djelom Mije Mirkovića / Mate Balote, a tema razgovora bila je ostavština Mije Mirkovića / Mate Balote. Pregledavši i usporedivši dokumentaciju Sveučilišne knjižnice u Puli i one koju posjeduje Ante Tone Mirković uspostavilo se: 1. nepostojanje primopredajnoga ugovora ostavštine; 2. postojanje popisa građe u rukopisu i strojopisu, identični kod nasljednika i u knjižničnoj arhivi; 3. popis inventara (u rukopisu) koji je bio na radnom stolu i radni stol; 4. potvrda o preuzimanju osobne biblioteke Mije Mirkovića / Mate Balote upućena obitelji Ante Mirkovića. Na tom sastanku iskorištena je prilika da se stekne uvid u korespondenciju između tadašnje uprave Naučne biblioteke i obitelji Mirković, a zatim i da se pregleda prostorija u kojoj je bila smještena ostavština i ustanovi činjenično stanje.

Od 1996. do 2008. ostavština je iz objektivnih razloga iz današnje prostorije prenesena u drugu prostoriju, ali nakon intervencije Mirkovićevih nasljednika i nekolicine zainteresiranih pregalaca tijekom 2008./2009. ponovno se vraća u prostoriju zamišljenu upravo za ostavštinu (T. Š., 1996.; Dobrić, 1996.).

1.2. Osnovni pojmovi

S knjižničarskog bi stajališta u ovom radu trebalo definirati nekoliko pojmova važnih za temu. Spomen-soba u najkraćim se crtama može definirati kao prostorija ili prostorije koje služe za pohranu i predstavljanje ostavštine određene poznate osobe. Knjižni fond koji čini dio Spomen-sobe Mate Balote u Sveučilišnoj knjižnici u Puli stigao je kao ostavština ili legat. Navedeni se pojam definira kao „građa koju je neka osoba oporučno ostavila knjižnici“ (Živković i Horvat, (ur.), 2022). U širem se smislu ostavštine definiraju: „kao materijalna

i duhovna dobra koja ostaju nakon nečije smrti te ono što nasljeđuju buduće generacije“ (Lugić i Marojević, 2023). Nadalje, kad govorimo o darovima koji pristižu u knjižnicu, misli se prije svega na darove koji su prispjeli željom darovatelja (slučajni), ali mogu biti i izazvani, kada knjižnica zamoli darivanje određene građe od ustanova ili pojedinaca. U knjižničarskim se krugovima vrsta dara zvana *legat* definira kao dar „u slučaju kada pojedinac oporučno ostavlja vlastitu knjižnicu određenoj ustanovi“ (Lugić i Marojević, 2023).

1.3. Profesionalni put Mije Mirkovića / Mate Balote

Za života se Mijo Mirković u profesionalnom smislu definirao kao ekonomist, povjesničar, sociolog, književnik i novinar, a brojne ga generacije studenata pamte i kao pedagoga i predavača. Svojim je radom umnogome pridonio ekonomskoj politici, poljoprivredi, industriji, trgovini, prometu, i drugim temama vezanima za Istru, ali i širu regiju (Rudeš (ur.), 2000). Prije početka profesionalnoga puta Mirković je svoje visokoškolske dane proveo u Zagrebu i Beogradu, gdje je studirao filozofiju i slavistiku da bi potom u Berlinu i Frankfurtu na Majni dovršio studij ekonomskih i društvenih znanosti, gdje je pak i doktorirao na području ekonomije. Nakon obrane doktorske disertacije 1923. odlazi raditi u Francusku, no odlučio se na povratak u domovinu pa je određeno vrijeme radio u Beogradu, Aleksincu, Osijeku, Bakru i Novom Sadu. Godine 1928. izabran je u znanstveno-nastavno zvanje docenta jer je počeo raditi na Pravnom fakultetu u Subotici (1928. – 1939.) gdje je 1939. izabran za redovitog profesora. Međutim, već od 1. rujna 1939. kao redoviti profesor počinje raditi na Ekonomsko-komercijalnoj visokoj školi u Beogradu (1939. – 1941.). Po završetku Drugog svjetskog rata postaje redoviti profesor Ekonomskog fakulteta u Zagrebu gdje je djelovao sve do svoje smrti. Usporedno s ovim profesionalnim radom bio je sudionikom više međunarodnih konferencija, među kojima je najznačajnija Pariška mirovna konferencija iz 1946. kada je konačno razriješeno pitanje pripajanja Istre Hrvatskoj. Mirković u svoju profesionalnu biografiju može upisati i činjenice da je bio redovnim članom JAZU od 1947., potom i glavnim tajnikom te je dobitnik Nagrade za životno djelo Hrvatskog sabora za djelo *Flacius* (Enciklopedija. hr, 2024, dostupno na: <https://enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=41145>, pristupljeno 29. 8. 2023.).

Na svojem dugom profesionalnom putu Mijo Mirković / Mate Balota nakupio je niz zanimljivih momenata koje je potrebno napomenuti. Tijekom 30-ih godina prošloga stoljeća bio je jedan od najpoznatijih autora na polju ekonomije u Jugoslaviji, ali i istaknuti čakavski pjesnik. Godine 1933.

Sveučilište J. A. Komenskoga u Bratislavi odlikovalo ga je medaljom, Slavenski institut u Pragu izabrao ga je 1937. godine za svojega člana.

Tijekom 1934. i 1935. obrađivao je teme s područja agrarnih pitanja u Francuskoj, Italiji i Velikoj Britaniji. Na poljoprivrednim institutima u Oxfordu i Cambridgeu te Međunarodnom agrarnom institutu u Rimu specijalizirao je ekonomiku poljoprivrede. U razdoblju do 1941. boravio je na raznim sveučilištima u Njemačkoj, Irskoj, Belgiji, Švicarskoj, Poljskoj, Bugarskoj i SAD-u. Međunarodni dio profesionalne karijere okrunio je titulama pomoćnika povjerenika trgovine i industrije Komiteta nacionalnog oslobođenja Jugoslavije; delegata FNRJ na konferenciji Vijeća ministara vanjskih poslova u Londonu i u Parizu te delegata na zasjedanju Ekonomsko-socijalnog vijeća OUN-a (Sveučilište u Zagrebu, Ekonomski fakultet u Zagrebu, 2024, raspoloživo na: https://sites.google.com/net.efzg.hr/lef/po_%C4%8Detna/abecedarij/m/mijo-mirkovi_%C4%87, pristupljeno, 30. 8. 2003.).

1.4. Metode i ciljevi istraživanja

Cilj je istraživanja utvrditi sadržaj knjižnoga fonda i stanja na policama, uspoređujući popis knjižne građe koji je nastao nakon primitka donacije (2008./2009.). U analizi knjižnoga fonda korištena je deskriptivna metoda, a parametri koje smo koristili za analizu dio su kataložnog zapisa (vrsta publikacije, pismo, jezik i tematska odrednica publikacije).

2. BIBLIOTEKA MIJE MIRKOVIĆA / MATE BALOTE U SPOMEN-SOBI

Knjige, časopisi, izvještaji i različiti tiskani materijali čine biblioteku koja se čuva u Spomen-sobi Mije Mirkovića / Mate Balote. Publikacije su smještene na otvorenim policama i u zastakljenim ormarima, kao i u njihovim ladicama. Koristit ćemo pojam publikacija, odnosno nećemo isticati je li riječ o knjizi, časopisu, separatu, strojopisu (Živković i Horvat (ur.), 2022).

Namještaj u Spomen-sobi dio je osobne ostavštine koju je Sveučilišnoj knjižnici u Puli donirala obitelj Mirković. Publikacije su smještene na isti način kako je to bilo u sobi Mije Mirkovića / Mate Balote. To je autentično i ima svoju vrijednost, ali ako želite proučiti sadržaj biblioteke naići ćete na određene probleme: mnogi su materijali separati iz časopisa, imaju manji broj stranica i ako su čvrsto zbijene, kao i ostale knjige na policama, teško se izvlače uz moguća velika oštećenja. Ta činjenica utjecala je na način obrade građe u našem istraživanju. S obzirom na to da u Sveučilišnoj knjižnici u Puli postoji popis doniranih publikacija, oslanjali smo se na njega. Uočivši

stanovite razlike između popisa i stanja na policama, koristili smo kombinaciju popisa, pronalazeći naslove u katalozima knjižnica (Sveučilišne knjižnice u Puli, Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, Narodne biblioteke Srbije i drugih) i direktne pretrage na policama. S vremenom je prevladala metoda direktne pretrage polica. Možemo reći da je u biblioteci veći broj naslova periodike (časopisi, novine) negoli knjiga.

Prije nego što iznesemo rezultate istraživanja željeli bismo reći ponešto o motivaciji za istraživanje. Spomen-soba je i radni prostor u kojem svakodnevno provodimo vrijeme i obavljamo poslove. Rad je ugodan i moramo spomenuti zadovoljstvo što radimo okruženi stvarima i knjigama Mije Mirkovića / Mate Balote. Također, tko god uđe u Spomen-sobu najprije ustukne jer se prostor razlikuje od uobičajenoga ureda, no nakon objašnjenja i kratke informacije o važnosti Mije Mirkovića / Mate Balote, Spomen-soba postaje vrlo ugodan prostor i za razgovor. Upravo činjenica da je Spomen-soba prostor zanimljiv javnosti potaknula nas je da se bolje upoznamo s njezinim sadržajem kako bi pružili više informacija zainteresiranima. Oslanjajući se na strukturu kataložnog zapisa, fokusirali smo se na sljedeće elemente publikacije: pismo, jezik te tip publikacije (primarna, sekundarna ili tercijarna). Također, zanimala nas je i tema publikacija. Na policama Spomen-sobe Mije Mirkovića smješteno je 3505 naslova.

Prilog 1. Spomen-soba Mije Mirkovića / Mate Balote, detalj

2.1. Vrste publikacija

Primarne publikacije sadrže rezultate znanstvenih istraživanja i znanstvene opise odnosno izvorne znanstvene spoznaje ili nova tumačenja poznatih spoznaja, stavova, činjenica ili ideja.

Sekundarne publikacije nastaju obradom primarnih publikacija i drugih primarnih izvora. Služe pronalaženju sadržaja primarnih dokumenata. Sekundarne su publikacije: bibliografije, bibliografski i referentni časopisi, indeksi, bibliotečni katalozi, enciklopedije, biografski rječnici, rječnici pojmova, pregledi, vodiči i druge publikacije.

Tercijarne su publikacije: priručnici, znanstveno-popularne rasprave u monografijama, časopisi, adresari, bibliografije, centralni katalozi biblioteka, bibliografski indeksi.

Tablica 1. Vrsta publikacija

Vrsta publikacije	F	%
Primarne	3404	97,1
Sekundarne	56	1,6
Tercijarne	45	1,3
Ukupno	3505	100

Iako broj sekundarnih i tercijarnih publikacija nije velik u odnosu na primarne publikacije, možemo istaknuti da je broj rječnika, bibliografija i bibliografskih indeksa za jednu osobnu biblioteku (jedan njezin dio) vrlo značajan.

2.2. Pisma publikacija

Najveći broj publikacija napisan je latiničnim pismom, više od 70 % publikacija. Publikacije napisane ćirilničnim pismom (azbukom) nisu napisane samo srpskom ćirilicom. Među publikacijama pisanim ćirilicom pronašli smo publikacije pisane ruskom, makedonskom i bugarskom ćirilicom. Pisma se razlikuju u broju slova odnosno dodatnim brojem slova u odnosu na srpsku ćirilicu.

Tablica 2. Pisma publikacija

Pismo	F	%
Latinica	2534	72,3
Ćirilica	922	26,3
Mul.	49	1,4
Ukupno	3505	100

Broj publikacija napisanih dvama pismima (i latiničnim i ćiriličnim) jest 49. Kraticu *mul.* koristili smo za publikacije napisane na više jezika ili pisama.

2.3. Jezici publikacija

Publikacije u biblioteci Mije Mirkovića / Mate Balote tiskane su na mnogobrojnim jezicima, njih čak 18, a izdvojili smo i broj publikacija koje su tiskane na više od jednog jezika (35 naslova).

Najveći je broj naslova na hrvatskom jeziku, odnosno publikacije tiskane na hrvatskom ili na srpskom jeziku čine više od 50 % publikacija. Odmah su nakon hrvatskog i srpskog jezika publikacije tiskane na njemačkom (11 %) i engleskom, francuskom i talijanskom, svaki s više od 6 %. Iako je broj publikacija na ostalim jezicima manji, zanimljiva je njihova brojnost, što je naravno povezano s jezicima koje je govorio i poznao Mijo Mirković. Tečno je govorio pet jezika: talijanski, njemački, engleski, francuski i češki. Uz navedene jezike poznao je i latinski i grčki te se još služio ruskim, poljskim i bugarskim (Mirković, 2010).

Tablica 3. Jezici publikacija

Jezik	F	%
Hrvatski	932	26,6
Srpski	871	24,8
Njemački	394	11,2
Engleski	244	6,9
Francuski	223	6,3
Talijanski	201	6
Češki	157	4,5
Slovenski	90	2,5

Ruski	140	4,0
Poljski	68	2,0
Rumunjski	54	1,5
Slovački	35	1
Makedonski	28	0,8
Bugarski	20	0,6
Španjolski	5	0,1
Mađarski	4	0.1
Danski	3	0,08
Latinski	1	0,02
Mul.	35	1
Ukupno	3505	100

2.4. Teme publikacija

Tematski odrediti sadržaj publikacije nije lako, osobito ako ne poznajete pismo ili jezik publikacije. Upravo zbog toga u određivanju teme najčešće smo prevodili naslov i prema njemu odredili temu ili smo dodatno istražili autora i teme kojima se bavio i onda odredili temu naše publikacije.

Prikupljene informacije o temama publikacija grupirali smo s pomoću knjižničarskog „alata“, a to su tablice UDK klasifikacije. „Univerzalna decimalna klasifikacija (UDK) indeksni je jezik u obliku klasifikacijske sheme. Shema omogućuje klasifikaciju cjelokupnog ljudskog znanja i umijeća, kao i indeksiranje i pronalaženje podataka o sadržajima dokumenata na bilo kojem mediju.“ (Jurić Vukadin, 2013). Za potrebe istraživanja poslužili smo se glavnim tablicama.

Podatke ćemo prikazati koristeći devet skupina UDK klasifikacije:

0) Općenito: znanost i znanje, organizacija informacija, dokumentacija, knjižničarstvo, računalstvo

1) Filozofija, psihologija, logika, etika

2) Religija, teologija

3) Društvene znanosti: statistika, demografija, sociologija, politika, ekonomija, pravo, uprava, obrazovanje, etnologija, folklor

4) Slobodna skupina

5) Prirodne znanosti: zaštita okoliša, matematika, astronomija, fizika, kemija, geoznanosti, biologija, botanika, zoologija

6) Primijenjene znanosti: medicina, tehnika, tehnologija, industrije

7) Umjetnost, rekreacija, zabava, sport

8) Jezici, lingvistika, književnost

9) Arheologija, geografija, biografije, povijest, biografije

Tablica 4. Teme publikacija

Skupina		f	%
0	Općenito: znanost i znanje, organizacija informacija, dokumentacija, knjižničarstvo, računalstvo	363	10,4
1	Filozofija, psihologija, logika, etika	83	2,3
2	Religija, teologija	89	2,5
3	Društvene znanosti	1622	46,3
5	Prirodne znanosti	90	2,56
6	Primijenjene znanosti	382	10,9
7	Umjetnost, rekreacija, zabava, sport	114	3,3
8	Jezici, lingvistika, književnost	289	8,2
9	Arheologija, geografija, biografije, povijest	473	13,5
	Ukupno	3505	100

Nije iznenađenje da su najbrojnije publikacije iz skupine 3, iz područja društvenih znanosti, preciznije: 1622 publikacije, što čini 46 % od ukupnog fonda osobne biblioteke. Najbrojnije su publikacije iz ekonomije: 578, politike: 373, prava: 232 i obrazovanja: 315. Iz područja obrazovanja najbrojnije su publikacije o visokom obrazovanju. Manji je broj publikacija iz etnografije i etnologije: 27.

Nakon najbrojnijih publikacija iz područja društvenih znanosti, slijede publikacije iz skupine 9, koju čine arheologija, geografija, biografije, povijest, bibliografije, a u koju spadaju 473 publikacije, odnosno 13,5 % zbirke. U ovoj skupini najbrojnije su publikacije iz povijesti: 325, zatim su tu biografije: 73 publikacije, geografije: 55 i arheologije: 25.

U skupini 0 Općenito u kojoj se nalaze 363 publikacije, odnosno 10,4 %, najbrojnije su publikacije o radu nacionalnih Akademija znanosti i umjetnosti (Hrvatska, Slovenija, Srbija...).

Skupina 5 Prirodne znanosti broji 90 publikacija, 2,56 %.

U skupini 6 Primijenjene znanosti jesu 382 publikacije, 10,9 %, od kojih su najbrojnije publikacije iz poljoprivrede: 270 publikacija.

Jezici, lingvistika i književnost čine 8,2 % fonda, odnosno 289 publikacija.

Ostale skupine zastupljene su u fondu biblioteke s manje od 5 %.

Vidljivo je da su u biblioteci Mije Mirkovića / Mate Balote zastupljena sva područja znanja što pomalo iznenađuje, ali i potvrđuje njegovu svestranost i uspješno djelovanje na različitim područjima znanosti, umjetnosti i društvene angažiranosti.

Provedenim istraživanjem utvrdili smo da se u fondu knjižnice smještene u Spomen-sobi Mije Mirkovića / Mate Balote nalaze raznovrsne publikacije, pisane latiničnim i ćiriličnim pismom, na velikom broju jezika, tematski obuhvaćajući sva područja znanja. Također, rezultat je istraživanja i uočena potreba za izradom novog popisa kojim bi se ispravile greške postojećeg (preskočeni redni brojevi, nedostatak signatura) i nadopunile informacije o publikacijama unosom tematskih odrednica.

Prilog 2. iz fonda biblioteke Mije Mirkovića / Mate Balote

3. PREDSTAVLJANJE OSTAVŠTINE MIJE MIRKOVIĆA / MATE BALOTE JAVNOSTI

Povjerenju nam ostavštinu želimo sačuvati, ali želimo je i pokazati drugima, podsjećati na Miju Mirkovića / Matu Balotu, govoriti o njegovu životu i radu. I činimo to na različite načine. Spomen-soba važan je dio Sveučilišne knjižnice u Puli i svaki je organizirani posjet i posjet Spomen-sobi Mije Mirkovića / Mate Balote. Mogući su i grupni i individualni posjeti, a često nas posjećuju učenici sa

svojim učiteljima, osobito u sklopu zavičajne nastave (u osnovnim školama), ali dolaze nam i srednjoškolci i studenti.

Spomen-soba otvorena je za posjetitelje u vrijeme poznatih zbivanja kao što su Noć muzeja, Mjesec hrvatske knjige, Festival znanosti. Također, u doba pandemije djelatnici Sveučilišne knjižnice u Puli snimili su video o Spomen-sobi i postavili ga na mrežne stranice Sveučilišne knjižnice u Puli kako bi ona postala vidljiva i na nove načine.

Već je predlagano, ali vrijedi ponoviti da Sveučilišna knjižnica u Puli ima što pokazati i domaćim i stranim posjetiteljima pa se suradnja s Turističkom zajednicom grada Pule nameće sama od sebe iako to dosad nije ostvareno. U suradnji s Turističkom zajednicom grada Pule moglo bi se organizirati obilaske Mornaričke biblioteke, Sveučilišne knjižnice u Puli i Spomen-sobe Mije Mirkovića / Mate Balote. Tako bi te lokacije, zanimljive s obzirom na svoju povijest, ali i sadržaje koje čuvaju, mogle postati dio turističke ponude.

Moguća je snažnija suradnja s osnovnim školama (u okviru zavičajne nastave) tako da se obilazak Spomen-sobe, Sveučilišne knjižnice u Puli u cjelini, uvrsti u program rada nižih i viših razreda osnovnih škola.

U Spomen-sobi osim predmeta čuva se i sjećanje na Miju Mirkovića / Matu Balotu. Sjećanje na osobu moguće je sačuvati govoreći o njoj, razmišljajući o njezinom životu i vrijednostima prema kojima je živjela, govoreći i razgovarajući s onima koje to zanima, ali i s onima koji o njoj ništa ne znaju, potičući zanimanje za ostvarenja i značaj kojim nas je zadužila.

4. ZAKLJUČAK

Spomen-soba Mije Mirkovića / Mate Balote, smještena na drugom katu Sveučilišne knjižnice u Puli, uz namještaj i osobne stvari obuhvaća i dio privatne biblioteke koju je Mijo Mirković / Mate Balota skupljao tijekom cijeloga života, pogotovo onog profesionalnog. Upravo je taj dio njegove biblioteke glavni predmet našega interesa.

Uvidom u sadržaj biblioteke (vrste publikacija, jezik i pismo na kojem su pisane, kao i tematsko određenje sadržaja) zaključili smo da sadržaj biblioteke potvrđuje mnogobrojne interese Mije Mirkovića / Mate Balote, a odnose se na gospodarsko, kulturno, obrazovno i političko stanje u Istri, Jugoslaviji i širem kontekstu. Nadalje, biblioteka prikazuje i znanstveni interes za europska i svjetska istraživanja iz područja društvenih, humanističkih i primijenjenih znanosti. Promatrajući samu građu i suvremenost izdavanja, došli smo do zaključka da je Mijo Mirković / Mate Balota pratio tekuću literaturu svojega doba i koliko god je to bilo moguće uključivao ju je u svoju biblioteku.

LITERATURA

1. Dobrić, B. (1996). Balota preseljen, a ne istjeran. *Glas Istre*, 12. prosinca
2. Frančić, D., Matična služba Sveučilišne knjižnice u Puli, u: *Knjižničarstvo: glasnik Društva bibliotekara Slavonije i Baranje*, ur. Silva Pavlinčić, 20 (2016), 1
3. Hrvatska enciklopedija, (2021). Mirković, Mijo. (mrežna stranica) Dostupno s: <https://enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=41145> (pristupljeno 29. 8. 2023.)
4. Jurić Vukadin, L., (2013). Univerzalna decimalna klasifikacija. Zagreb: Nacionalna i sveučilišna knjižnica,
5. Leksikon Ekonomskog fakulteta, (2020) Mijo Mirković. (mrežna stranica) Dostupno s: https://sites.google.com/net.efzg.hr/lef/po_%C4_%8Detna/abecedarij/m/mijo-mirkovi_%C4_%87 (pristupljeno, 30. 8. 2023.)
6. Lugić, V.; Marojević, T. (2023). Ostavština Slavka Mađera, *Knjižničarstvo: glasnik Društva knjižničara Slavonije, Baranje i Srijema*
7. Mirković, A. T., Crtice i anegdote iz života Mije Mirkovića/Mate Balote, u: *Rijeka*, Vol. 15 No. 1, 2010
8. O knjižnici, https://skpu.unipu.hr/skpu/o_nama, (pristupljeno 5. 3. 2024.)
9. Povijest, na: https://skpu.unipu.hr/skpu/o_nama/povijest, (pristupljeno 5. 3. 2024.)
10. Rječnik knjižničarskog nazivlja, (2022). Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada
11. Rudeš, B. (2000). *Mijo Mirković: hommage uz 100. obljetnicu rođenja*. Zagreb: Prometej: Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
12. 70 godina u službi znanosti, obrazovanja i očuvanja kulturne baštine: (1949-2019) (2019), ur. Dobrić, B., Franić, N., Grujić, T, Pula: Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Sveučilišna knjižnica
13. T. Š., (1996). Balota „istjeran“ iz memorijalne sobe. *Glas Istre*, 7. prosinca

IZVORI

1. Dokumenti Sveučilište Jurja Dobrile, Sveučilišna knjižnica u Puli

MEMORIAL ROOM OF MIJO MIRKOVIĆ/MATE BALOTA IN THE UNIVERSITY LIBRARY IN PULA

SUMMARY

The theme of this work is the legacy of Mijo Mirković/Mate Balota located in the Mijo Mirković-Mate Balota Memorial Room in the University Library in Pula.

The introductory part of the paper begins with a brief overview of the Pula University Library and its history, together with the biography of MijMirkovića/Mate Balota. Emphasis is placed on the creation of the Memorial Room and the procedure for obtaining its legacy. Furthermore, on the definition of legacy and memorial room. The topic of interest in the work is related to the contents of the memorial room, which includes material artifacts such as furniture, objects, photographs, as well as the book collection, i.e. the library.

The main part of the work is devoted to the analysis of the book collection and its list. The fund is rich in various publications, given the broadness of interests of Mijo Mirković/Mate Balota. We found that most of the publications were written in the Latin alphabet, and to a lesser extent in the Cyrillic alphabet. The number of languages in which the publications are printed is as many as 15 languages. Most publications are primary publications and the most numerous publications, if we are talking about the theme, are from the group of social sciences and history.

The final part of the work is focused on the efforts the University Library makes to present the legacy to the public, because in addition to the task of preserving the entrusted material, there is importance to maintain memory and to encourage further research into the legacy.

Keywords: legacy, memorial room, publication, Mijo Mirković/Mate Balota, University Library in Pula

IZLOŽBA U SVEUČILIŠNOJ KNJIŽNICI

MIJO MIRKOVIĆ / MATE BALOTA – ČOVJEK IZ NARODA

U povodu 125. godišnjice rođenja i 60. godišnjice smrti Mije Mirkovića Snježana Pejović Petraček i Sonja Brhanić u Sveučilišnoj knjižnici u Puli priredile su izložbu *Mijo Mirković – čovjek iz naroda*.

Od 28. kolovoza 1978. godine Sveučilišna knjižnica u Puli s ponosom čuva spomen na Miju Mirkovića. Na temelju tadašnjeg dogovora s njegovim sinovima, Balotina se ostavština nakon 30 godina vratila u Istru. Sva je građa pregledana, obrađena i smještena u Spomen-sobu Mije Mirkovića na drugom katu Knjižnice. Radna soba odiše duhom tadašnjeg vremena. Pisaći stol, stara drvena stolica koju je Balota sačuvao u brojnim selidbama, bugačica, literatura koju je koristio, krletka i obiteljske fotografije vjerni su čuvari uspomena na Miju Mirkovića. Soba je otvorena za javnost i može se posjetiti uz najavu i stručno vođenje.

Mijo Mirković bio je svestran i uspješan u svemu što je radio. Bio je hrvatski akademik, sveučilišni profesor, novinar, književnik, ekonomist, historiograf, poliglot, umjetnik čakavske riječi i naš čovjek iz naroda.

Koliko je bio omiljen u narodu, najviše govori emotivno, toplo i jednostavnim riječima napisan nekrolog kojim se od Mije Mirkovića oprostio Tone Peruško.

(dio nekrologa objavljenog 22. veljače 1963. na naslovnoj stranici Glasa Istre)

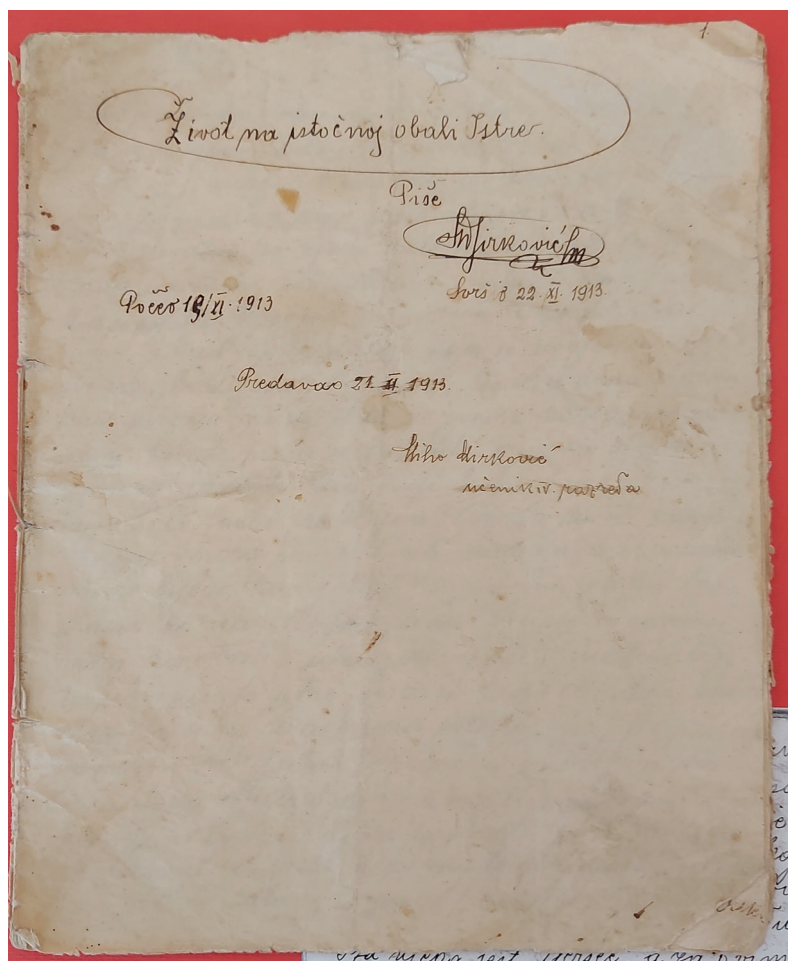
Umro nam je Mate Balota

A Mate Balota – to je Istra, pa je njegova nenadana smrt izazvala tugu i u gradu i u selu, po cijeloj Istri. Jer njega su znali i voljeli svi: i radnici i seljaci, i ribari i mornari, rudari i pomorci, učenici i neškolovani. Nitko još nije bolje od njega prikazao ovaj naš kraj i njegove ljude, jer on je bio dio tog kraja i sastavni dio njegovih ljudi. I sam je bio i seljak i radnik i učenjak. I u svakom od tih poslova koje je radio, ponekad i u isto vrijeme, bio je među prvima. U kopnji prvi, i u školskoj klupi prvi, prvi na moru i prvi među pjesnicima, običan radnik i manuelni i intelektualni. A uz mih i roženice pjevač i plesač, dobar drug, dobar čovjek pošten i pravedan.

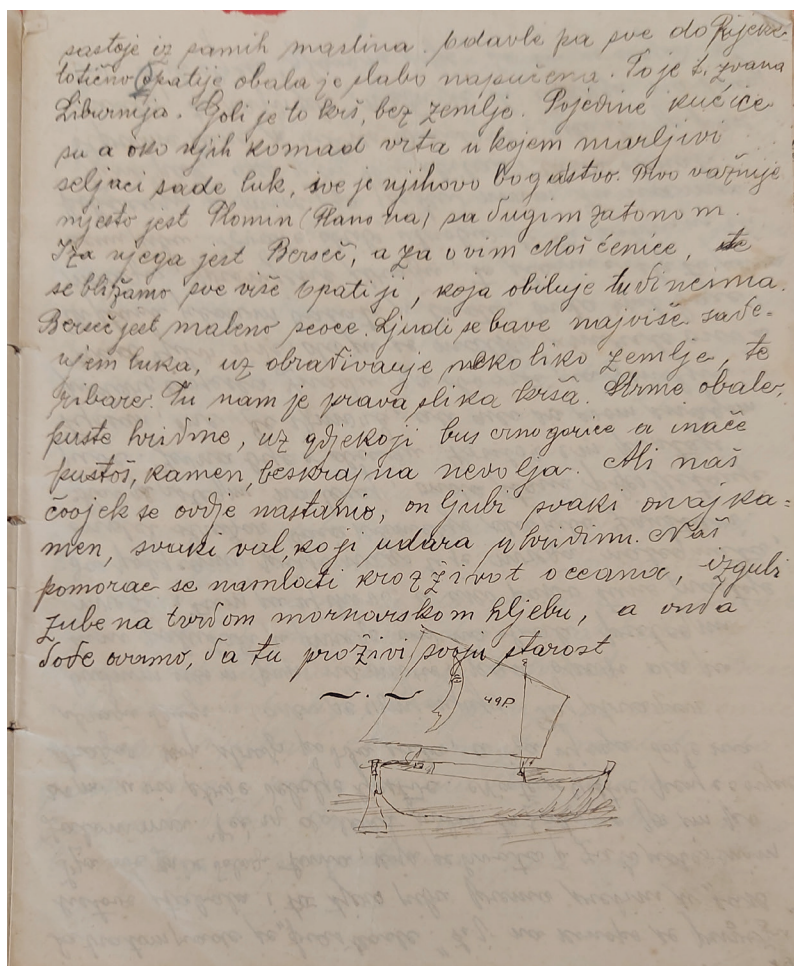
(Nastavlja se na 5. strani)

Mijo Mirković napisao je veliki broj znanstvenih knjiga, rasprava i članaka iz područja ekonomike narodne privrede, planiranja, agrara, teorije unutarnje i vanjske trgovine te hrvatske kulturne povijesti. Neka od tih vrijednih književnih i znanstvenih djela činila su dio postava izložbe. Uz *Puna je Pula*, *Tijesna zemlja*, *Dragi kamen* i *Stara pazinska gimnazija*, izložena su znanstvena djela iz područja ekonomije, ribarstva i poljoprivrede, a posebno se ističe rukopisna zbirka.

Prvi se put mogao vidjeti rukopis prvoga stručnog rada *Život na istočnoj obali Istre* koji je Mijo Mirković napisao 1913. godine, kao učenik 4. razreda gimnazije. Rukopis od 22 stranice ukrasio je vinjetom brodice i sam ga uvezao koncem kao svoju prvu knjigu. Predavanje istog naslova održao je u društvu Sloga za slobodu 21. rujna 1913. godine.

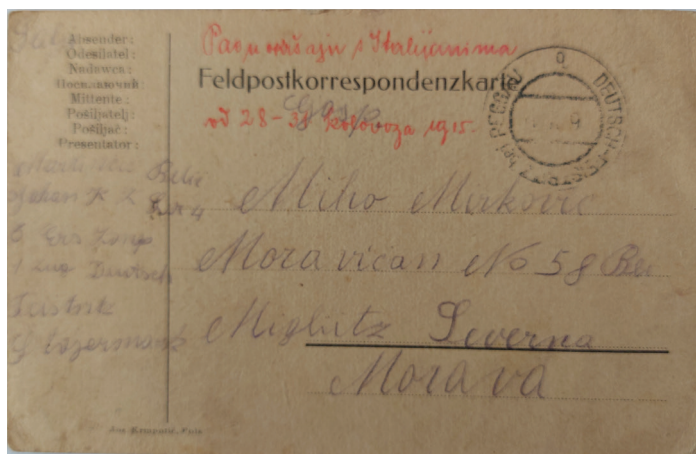
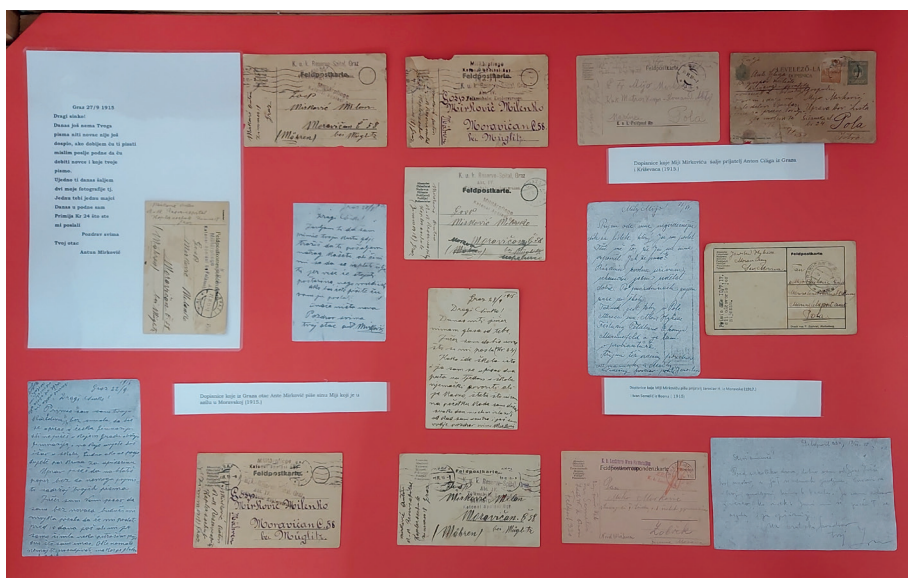

Fotografija 1. Život na istočnoj obali Istre, naslovnica

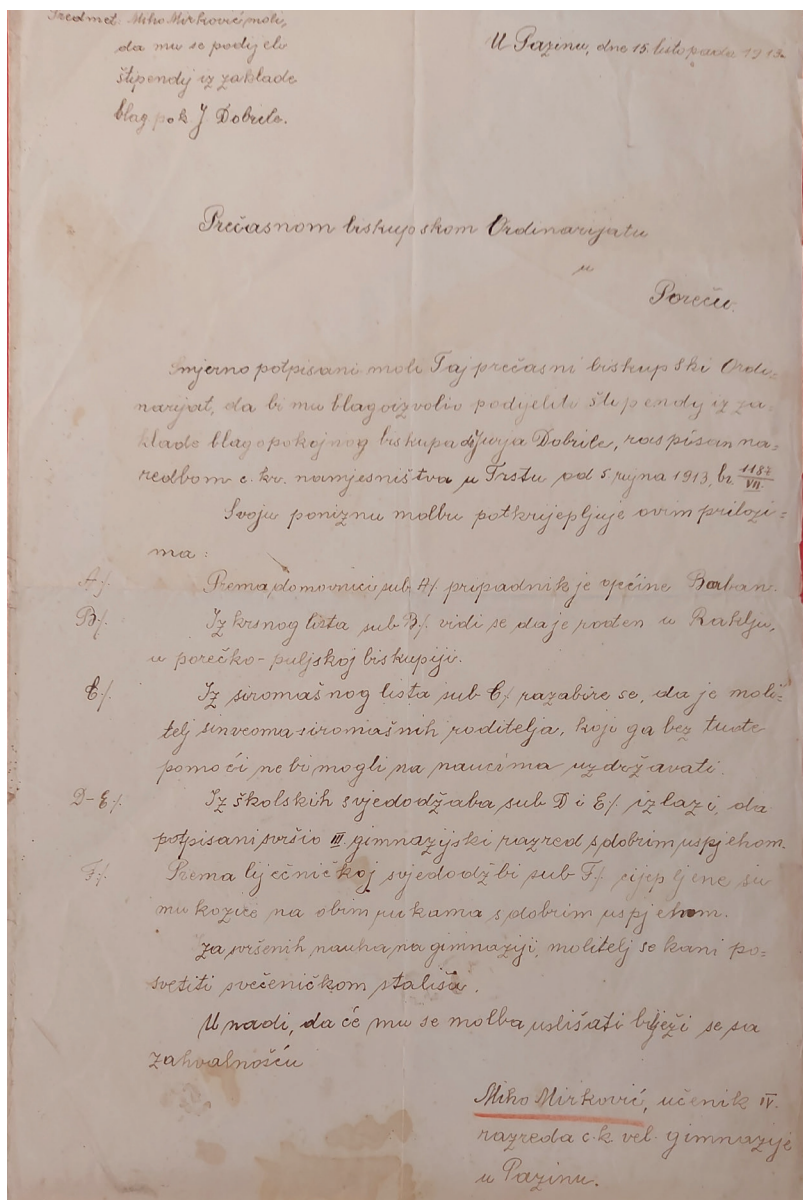
Fotografija 2. Život na istočnoj obali Istre, vinjeta

Vrlo vrijedan dio izložbe bile su dopisnice i pisma obitelji Mirković. Prema datumima na poštanskim žigovima vidi se da su dopisnice pisali često, gotovo svakodnevno. Pisane krasopisom, intimnog sadržaja, odaslane na mnogobrojne adrese njihovih prebivališta, te su dopisnice postale svjedoci bliskih obiteljskih odnosa. Otac Ante svojega sina oslovljava raznim imenima, tako u dopisnicama koje mu šalje nalazimo – Miho, Milenko, Milan i rijetko Mijo, a svaku poruku započinje s *Dragi sinko*.

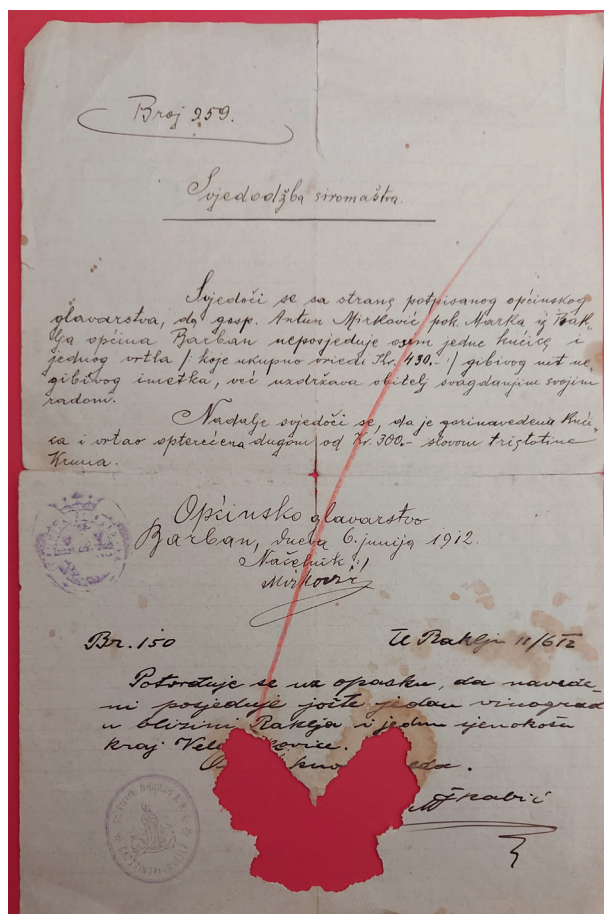

Često su to nježne poruke, poruke zahvale, informacije o pristiglom ili nepristiglom novcu, ali se ponekad iz teksta vidi da se otac ljuti na sina. Osim prepiske mogla se vidjeti i obiteljska dokumentacija. Zanimljiva je i zamolba pisana rukom u kojoj Mijo Mirković 15. listopada 1913. godine traži *štipendij* iz zaklade blag, pok J. Dobrile. Zamolba nam otkriva da je tražitelj sin veoma siromašnih roditelja koji ga, kako piše: *ne bi mogli na naucima uzdržavati*. Kao dokaz, uz uobičajenu dokumentaciju – krsni list, učeničku i liječničku svjedodžbu – prilaže i potvrdu siromaštva. U svjedodžbi br. 259, koju obitelji Mirković izdaje

Općinsko poglavarstvo Barbana, navedeno je da osim jedne kućice i jednog vrta, koji vrijedi 430 kruna *obitelj nema drugog gibnog imetka*, ali i da je ta imovina opterećena dugom od 300 kruna.

Fotografija 3. Zamolba za štipendij

Fotografija 4. Potvrda siromaštva

Također, na izložbi su se mogle vidjeti dopisnice koje su Miji Mirkoviću pisali prijatelji Anton Ciliga iz Graza i Križevaca (1915.), Jaroslav H. iz Moravske (1917.) te Ivan Semelić iz Bonna (1915.). Iznenadujuća je činjenica da su kontakti redovno održavani, informacije, pisma i dopisnice uvijek su stizale do odredišta, bez obzira na česte promjene mjesta stanovanja, boravka u raznim državama, tadašnjeg otežanog protoka informacija i nepostojanja današnjih društvenih mreža. Velika se pažnja posvećivala događajima i njihovom dokumentiranju. Sve što je napisano obavezno je datirano, zabilježeno mjesto slanja i vrijeme, tako se s lakoćom može pratiti obiteljska i životna kronologija.

Jedan od izloženih predmeta bila je i mala krletka, kao podsjetnik na još jedan Balotin projekt. Mijo Mirković volio je prirodu, a kad nije mogao biti u

prirodi, donosio je prirodu u kuću. Tako je neko vrijeme uzgajao kanarince. Kao što je bio uspješan u svemu, bio je uspješan i u tome. Naime, malo je poznato da je prvi uzgojio kanarinca bakrene boje.

Pripremajući izložbu i dodirujući predmete, knjige i uspomene na tog iznimnog intelektualca, nismo mogle ne biti zadivljene činjenicom s kojom je lakoćom usvajao nova znanja, kako je uz težak život zadržao radoznalost i pronalazio razne načine dolaska do odgovora na pitanja.

Bio je uistinu velik čovjek.

Snježana Pejović Petraček i Sonja Brhanić

IN MEMORIAM: PROFESSOR EMERITUS MIROSLAV BERTOŠA

Prošlo je godinu dana od smrti profesora emeritusa Miroslava Bertoše (Beograd, 17. svibnja 1938. – Pula, 24. kolovoza 2023.), jednog od najznačajnijih i najinovativnijih povjesničara Istre i Hrvatske, čiji je znanstveni doprinos prepoznat i u inozemstvu. Ovom prilikom prisjećamo se, s velikim poštovanjem, da je profesor Bertoša, uz neumoran rad na Sveučilištu i Akademiji, kao član organizacijskog odbora, bio organizator znanstvenog skupa i urednik prva četiri zbornika *Susreta na dragom kamenu*. Svoja arhivska istraživanja predstavio je na četvrtom znanstvenom skupu 1971. te u zborniku 1972. objavio rad *Prinos proučavanju etničke strukture i kolonizacije mletačke Istre u XVI. i XVII. stoljeću* (str. 192-206).

Diplomirao je povijest s književnošću na Pedagoškoj akademiji u Puli 1963., da bi tri godine kasnije završio povijest na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Na istom Fakultetu 1981. obranio je doktorsku disertaciju pod naslovom *Gospodarske i društvene prilike u mletačkom dijelu Istre u doba kolonizacije XVI. i XVII. stoljeća*.

Svoj je znanstvenoistraživački interes usmjerio prema Istri u ranom novom vijeku, napose društvenim, gospodarskim, migracijskim i kolonizacijskim aspektima mletačkoga posjeda u Istri od kraja XV. do kraja XVIII. stoljeća. Njegova promišljanja o novovjekovnoj Istri redefinirala su dotad ustaljena mišljenja te pomaknula granice zanata povjesničara. Odmičući se od tradicionalnih metoda bavljenja povijesnom znanošću, profesor Bertoša u hrvatsku je historiografiju iznova unosiо metodološke inovacije, osobito vezane za njegovo zanimanje za kretanja unutar francuske i talijanske historiografije. Kako je više puta napomenuo i zapisao u knjizi *Izazovi povijesnog zanata*, nije se smatrao članom nikakve historiografske škole niti struje, ali je pomno pratio inovacije koje su se događale unutar kruga povjesničara povezanih s časopisom *Annales* i grupu povjesničara okupljenih oko mikropovijesti. Pod utjecajem francuske i talijanske historiografije, svoj je rad usmjerio prema ilustrativnim slučajevima, a kroz istarski primjer uvodio je nove koncepte u hrvatsku historiografiju. Profesorovo kapitalno djelo *Mletačka Istra u XVI. i XVII. stoljeću* mozaik je mikropovijesno obrađenih tema (kolonizacija, Uskočki rat, ekološke inicijative, propadanje i uspon gospodarstva, marginalci i svijet subalterne kulture, prognanici, zlikovci...) iz koje izvire njegova vještina intenzivnog iščitavanja izvora. Profesor Bertoša (ako mu to izvori dopuštaju) naglasak stavlja na individualne sudbine. Kao i kod mikropovjesničara, u ovakvom pristupu nije ključno smanjenje razmjera

već njegova varijacija, prema kojoj se svaki slučaj smješta na nekoliko razina između mikro i makro razine. U knjizi *Izazovi povijesnog zanata* profesor Bertoša progovara o mnogim temama istarskoga novovjekovlja kroz spoj vlastitih teorijsko-koncepcijskih pogleda i onih uvezenih iz časopisa *Annales* i mikropovijesti. Kroz opisane fragmente važnost dobivaju teme, likovi i događaji koji bi inače ostali na margini interesa istraživača. U svojem je radu profesor Bertoša stvorio duboko individualiziranu metodološku praksu, koja je odražavala utjecaje koji su ga formirali povjesničarem, ali i njegove dodire s najrazličitijom literaturom koju je neumorno čitao. Često je u njegovim radovima vidljiv otpor prema generalizacijama i strogim modelima, a poput talijanskih mikropovjesničara metode rada na izvorima, propitivanja izvora i metoda postaju dijelom teksta. Odmičući se od ustaljenih modela i metoda unutar hrvatske historiografije, profesor Bertoša svojim je sveobuhvatnim pogledom usmjerenim prema materijalnom i nematerijalnom, etosu i etnosu, dao izniman doprinos u shvaćanju kompleksne prošlosti Istre, istarskim primjerima ukazujući na modele koji nadilaze granice samog poluotoka.

Mnogi od nas, njegovih studenata, po prvi smo put o inovativnim metodama, novim i avangardnim temama u historiografiji čuli upravo od profesora Bertoše, čija su predavanja bila nadahnjujuća i zanimljiva. Još su zanimljiviji bili neformalni susreti i razgovori, tijekom kojih je bilo moguće prodrijeti u samu srž profesorovih interesa i promišljanja historiografije.

Opus profesora Bertoše broji 21 knjigu i više od 1000 bibliografskih jedinica. Valja izdvojiti naslove, koji su svojom iznimnom kvalitetom, inovativnim pristupima, ali i stilom pisanja svrstani u antologijska djela hrvatske historiografije poput: *Mletačka Istra u XVI. i XVII. stoljeću* (1986.) / *Istra: doba Venecije (XVI.-XVIII. stoljeće)* (1995.), *Zlikovci i prognanici. Socijalno razbojništvo u Istri u XVII. i XVIII. stoljeću* (1989.), *Izazovi povijesnog zanata: lokalna povijest i sveopći modeli* (2002.), *Kruh, mašta & mast* (2007.), *Doba nasilja, doba straha: vojnici-pljačkaši, seljaci-razbojnici i doseljenici-nasilnici u Istri XVII. i XVIII. stoljeća* (2011.) pa sve do najnovije, postumno objavljene studije, koju je profesor Bertoša pisao dvaput (zbog nestanka prve verzije u računalu) *Trošenje života. Gdje li je život što ga izgubih živjeti?* (2023.). Osim navedenog (uz prof. dr. sc. Roberta Matijašića) bio je glavnim urednikom *Istarske enciklopedije*. Ističe se i činjenica da je profesor Bertoša bio urednik prvih četiriju svezaka zbornika *Susreti na dragom kamenu: znanstveni skup o Miji Mirkoviću*.

Tijekom radnoga vijeka najprije je od 1963. do 1969. radio kao asistent na Pedagoškoj akademiji u Puli, da bi potom do 1995. bio zaposlen u Sjevernojadranskom institutu JAZU, kasnije preimenovanom u Zavod za povijesne i društvene znanosti HAZU u Rijeci – Područna jedinica u Puli. Bio je generalni konzul Republike Hrvatske u Trstu od 1995. do 1999., angažirajući se

osobito na planu kulture i povezivanja Istre i Hrvatske s Italijom. Od 1999. do 2003. imenovan je upraviteljem Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU u Rijeci; a od 2019. i njegovim voditeljem. Od 2003. do 2008. bio je zaposlen na Filozofskom fakultetu u Puli, na kojem je ranije i pokrenuo studij povijesti. Za člana suradnika HAZU, u Razredu za društvene znanosti, prvi je put izabran 1990. godine. Osim u Puli, predavao je na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu, Sveučilišta u Zadru, Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Rijeci, poslijediplomskim doktorskim studijima sveučilišta u Dubrovniku i Splitu.

Znanja i iskustva stjecao je na mnogobrojnim svjetski priznatim institucijama pa se tako usavršavao na L'École des Hautes Etudes en Sciences Sociales u Parizu te na venecijanskoj Fondazione Giorgio Cini.

Za izniman doprinos koji je dao hrvatskoj historiografiji primio je niz nagrada i priznanja, od kojih se ističu Državna nagrada za znanstveni rad „Bartol Kašić“ (1994.), Red hrvatskog trolista i Spomenica Domovinske zahvalnosti (1997.), Nagrada Grada Pule za životno djelo (2006.), Nagrada Ivan Lučić za životno djelo (2015.) te Nagrada „Summa Histriae“ (2020.). Postumno mu je dodijeljena Nagrada Istriana (2023.) te Zahvalnica Istarske županije (2024.).

Opus profesora Bertoše ostaje nam kao trajna smjernica i putokaz za budući razvoj hrvatske historiografije.

dr. sc. Marko Jelenić

O AUTORIMA

Prof. dr. sc. Kristina Afrić Rakitovac zaposlena je na Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, Fakultetu ekonomije i turizma „Dr. Mijo Mirković“ od 1996. godine. Voditeljica je Katedre za nacionalnu i međunarodnu ekonomiju. Uže područje znanstvenog i nastavnog interesa je gospodarski razvoj, ekonomika okoliša, održiva (odgovorna) ekonomija, društveno odgovorno poslovanje, održivi turizam. Objavila je više od šezdeset znanstvenih i stručnih radova te sudjelovala na više od trideset međunarodnih znanstvenih konferencija. Članica je hrvatske sekcije Europskog udruženja regionalnih istraživanja (ERSA), Centra za europska istraživanja (CEIPU) Sveučilišta u Puli te povjerenstava na nacionalnoj i županijskoj razini. Od 2011. godine suorganizatorica je događanja u sklopu projekta Zelena knjižnica Društva bibliotekara Istre.

Izv. prof. dr. sc. Marija Benić Penava povjesničarka je i profesorica Sveučilišta u Dubrovniku gdje predaje kolegije iz područja ekonomske povijesti. Doktorirala je 2011. na Odjelu za povijest Sveučilišta u Zadru. Stjecala je nastavna i istraživačka iskustva na sveučilištima u Europi, Africi, Aziji, Južnoj Americi, Australiji i na Novom Zelandu. Sudjelovala je u nekoliko međunarodnih i domaćih projekata te objavila tri znanstvene monografije u suautorstvu, uz brojne znanstvene radove. Na Odjelu za ekonomiju i poslovnu ekonomiju Sveučilišta u Dubrovniku stalno je zaposlena od 2009. godine.

Prof. dr. sc. Sanja Blažević Burić zaposlena je na Fakultetu ekonomije i turizma „Dr. Mijo Mirković“ Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli od 2006. godine. Predaje na kolegijima: Ekonomske metode, Suvremeni ekonomski sustavi, Ekonomija rada, Ekonomika migracija i starenja stanovništva, Rad i zapošljavanje u globalnome gospodarstvu, Tržište rada i socijalna politika te Economic Methods. Osim formalnoga obrazovanja, kontinuirano pohađa tečajeve iz područja primijenjene ekonometrije i metodologije. Primarni istraživački interes usmjerila je ka grani opće ekonomije s fokusom na znanstvenu disciplinu ekonomije rada te je objavila niz znanstvenih radova. Osim znanstvene aktivnosti, kontinuirano sudjeluje u ostalim institucionalnim i znanstveno-stručnim poslovima.

Dr. sc. Branko Bogunović savjetnik je i znanstvenik u području turizma s dugogodišnjim iskustvom u vođenju projekata planiranja razvoja turističkih destinacija, regija i država. Diplomirao je na Fakultetu elektrotehnike i računarstva u Zagrebu, magistrirao na poslovnoj MBA školi sveučilišta Staffordshire u Velikoj Britaniji te doktorirao na Ekonomskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. U karijeri je radio u savjetničkim društvima u hotelijerstvu i turizmu te kao znanstveni suradnik na Fakultetu ekonomije i turizma „Dr. Mijo Mirković“ Sveučilišta Jurja

Dobri u Puli. Znanstveni su mu interesi razvoj, konkurentnost te upravljanje održivosti u turizmu. Trenutačno je zaposlen kao partner u društvu Hotelsko i destinacijsko savjetovanje d.o.o.

Katarina Bratulić završila je preddiplomski i diplomski sveučilišni studij Kultura i turizam na Fakultetu ekonomije i turizma „Dr. Mijo Mirković“ Sveučilišta Jurja Dobri u Puli. Akademski naziv magistre kulture i turizma stekla je obranivši diplomski rad *Strategija razvoja turističkog proizvoda i doživljaja: Inovativni kamp na području ruralne Istre*. Područje je njezina interesa razvoj i promocija održivog turizma posebnih interesa. Trenutačno je poduzetnica i vlasnica adrenalinskog parka. Uz posao koji vodi, usavršava se i u području marketinga i *event managementa*.

Sonja Brhanić radi u Sveučilišnoj knjižnici u Puli od 2012. godine. Dotada je živjela u Zagrebu i radila u dvije najveće izdavačke kuće, gdje je stekla dragocjeno iskustvo u organizaciji promocija knjiga, pisanju tekstova o knjigama i autorima te poslovima vezanim za odnose s javnošću. Uz redovan posao, s veseljem sudjeluje u organizaciji raznih kulturnih događanja u Knjižnici. Postavila je oko 30 izložbi knjiga, vodila radionice, promocije knjiga i susrete s autorima. Svake godine s kolegama sudjeluje u manifestacijama Noć muzeja i Noć knjige.

Dr. sc. Sanja Holjevac znanstvena je suradnica u Zavodu za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Rijeci, čija je upraviteljica od 2008. godine. Magistrirala je i doktorirala iz znanstvenoga polja filologije, grane kroatistike na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Rijeci. U središtu su njezina znanstvenoga interesa povijest hrvatskoga jezika i hrvatsko glagoljastvo. Ponajprije je pritom usmjerena na filološka istraživanja stare rukopisne i tiskane građe nastale na sjevernojadranskom hrvatskom području. Kao istraživačica i suradnica sudjelovala je u radu nekoliko znanstvenih projekata. Objavila je jednu znanstvenu autorsku knjigu, dvije uredničke knjige, sedamdesetak znanstvenih i stručnih radova, prikaza i drugih priloga te je izlaganjima sudjelovala na pedesetak znanstvenih i stručnih skupova. Tajnica je i članica uredništva znanstvenoga časopisa *Problemi sjevernog Jadrana*. Na Odsjeku za kroatistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Rijeci kao vanjska suradnica povremeno predaje kolegije iz povijesti hrvatskoga jezika. Na tome je fakultetu stekla i zvanje naslovnoga docenta. Članica je Matice hrvatske i Hrvatskoga filološkog društva.

Dr. sc. Marko Jelenić diplomirao je povijest i talijanski jezik i književnost na Sveučilištu Jurja Dobri u Puli. Na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu završio je poslijediplomski doktorski studij Moderne i suvremene hrvatske povijesti na temu *Klimatske, demografske i agrarne prilike u Rovinjskoj od 1813. do 1825.* Glavno je područje njegova znanstvenog istraživanja povijest Istre u počecima XIX. st., prvenstveno teme iz klimatološke, gospodarske i demografske

povijesti. Objavio je više znanstvenih radova. Autor je dvije te suautor u četiri knjige. Predsjednik je Udruge za očuvanje i promicanje baštine Dvegrajci, organizator skupa Crtice iz povijesti Kanfanarštine te urednik Dvegrajskog zbornika. Suraduje na projektu „Istra i Kvarner u doba Venecije i Austrije: mikropovijesne teme“ pri Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli te je član CKHIS pri Filozofskom fakultetu u Zagrebu.

Prof. dr. sc. Ines Kersan-Škabić redovita je profesorica u trajnom izboru na Fakultetu ekonomije i turizma „Dr. Mijo Mirković“ Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli. Nositeljica je kolegija iz grane međunarodna ekonomija na prijediplomskoj, diplomskoj i poslijediplomskoj razini studija, voditeljica i istraživačica na domaćim i međunarodnim znanstvenim projektima, voditeljica poslijediplomskog specijalističkog studija Europske integracije, regionalni i lokalni ekonomski razvoj. Objavila je više od 100 znanstvenih i stručnih radova.

Izv. prof. dr. sc. Sabina Lacmanović zaposlena je Fakultetu ekonomije i turizma „Dr. Mijo Mirković“ Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli od 2008. godine. Predaje (Poslovno odlučivanje, Razvoj organizacije, Projektni menadžment, Socio-ekonomski menadžment, Upravljanje i organizacija predškolske ustanove), piše znanstvene radove, suraduje na znanstvenim projektima, aktivno sudjeluje na znanstvenim konferencijama, mentorica je studentima i voditeljica Katedre za organizaciju, poduzetništvo i pravo. Rado čita o psihologiji odlučivanja, o ljudskoj prirodi, o društvu. Izazovima poslovnog odlučivanja, organiziranja i menadžmenta bavi se još od studentskih dana u Zagrebu. Član je profesionalnog udruženja ekonomista koje promovira različite pristupe ekonomskoj znanosti: WEA (*World Economics Association*). Udana je i majka trinaestogodišnjaka.

Matteo Legović apsolut je na diplomskom Interdisciplinarnom studiju Kultura i turizam Fakulteta ekonomije i turizma „Dr. Mijo Mirković“, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli. Područje njegova znanstvenog interesa usmjereno je prema istraživanju zavičajne baštine, održivog upravljanja kulturnom baštinom i razvoja kulturnog turizma. Izlagao je na nekoliko međunarodnih konferencija i skupova te je autor nekoliko znanstvenih i stručnih radova.

Snježana Pejović Petrček rođena je 1965. godine. u Rijeci. Od listopada 2017. zaposlena je u Sveučilišnoj knjižnici u Puli kao knjižničarka, a prethodno je radila u Gradskoj knjižnici Buje kao voditeljica knjižnice. Bavila se i književnim radom, objavljene su joj knjige: *Kao Ajrin*, Umag, 1994., *Paralelni slalom*, Poreč 2002. (nastale u suautorstvu s Mirelom Jovičić), knjiga poezije *Ptice od straha lete*, Rijeka, 2005; *Domino i povratak: dvije priče o četiri usamljenosti*, Našice, 2007. Osobito je ponosna na nagradu LAPIS HISTRIAE 2007. međunarodnog literarnog natječaja Fulvio Tomizza, koju je osvojila za priču *Na granici*.

Anton Percan rođen je 1954. u Raklju. Osnovnu i srednju školu pohađao je u Puli. Nakon završetka studija na Arhitektonskom fakultetu u Zagrebu radio je u

Zagrebu i Rijeci. Veći dio radnog vijeka bio je zaposlen u brodogradilištu Uljanik u Puli kao projektant brodskih nastambi. Kao vanjski suradnik Arheološkog muzeja Istre suautor je projekta arheološkog parka uz crkvu Sv. Marije Formoze u Puli. Za arhitektonski projekt obnove crkve Majke Božje od Kuj u Ližnjanu dobitnik je pismenog Apostolskog blagoslova pape Ivana Pavla II. Autor je knjige *Nogomet u Puli* (izdavač Histria Croatica C.A.S.H., 2011.). Objavio je stotinjak članaka i održao više od pedeset javnih predavanja vezanih za graditeljsku i povijesnu baštinu Raklja, Pule i Istre.

Romana Percan rođena je u Puli. Osnovnu i srednju naobrazbu stekla je u Krnici i Puli. Diplomirala je razrednu nastavu na Pedagoškom fakultetu u Rijeci/ Puli i kroatistiku na Filozofskom fakultetu Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli. Od 1981. zaposlena je u OŠ Vladimira Nazora – Krnica na radnome mjestu učiteljice razredne nastave, a od 2000. na radnome mjestu ravnatelja škole. Područje je njezina zanimanja frazeologija rakljanskoga/rakaljskoga govora te narodne priče, legende i predaje Raklja i okolice.

Dr. sc. Alida Perkov radila je kao profesorica ekonomije u srednjoj školi u Puli, HR savjetnica u Regionalnoj turističkoj korporaciji te vlasnica i menedžerica tvornice obuće. Bila je zadužena za međunarodne poslove, promociju i strana ulaganja u Hrvatskoj gospodarskoj komori u Puli. Poslovnu karijeru završava kao predavačica ekonomije na Veleučilištu u Puli. Autorica je i suautorica 4 monografije te tridesetak znanstvenih i stručnih radova. Bila je hrvatska predstavica za žensko poduzetništvo u Ujedinjenim narodima od 2001. do 2004. te vijećnica i predsjednica Odbora za gospodarstvo i turizam u Županijskoj skupštini Istarske županije. Osnivačica je i predsjednica BPW-a Prvog hrvatskog kluba Pula, predsjednica poduzetničke mreže žena Podunavlja BPW Danube Net te osnivačica i predsjednica Mreže poduzetnica BPW-a Jadransko Jonske regije AdrionNet od 2017. godine.

Prof. dr. sc. Lina Pliško redovita je profesorica na Filozofskom fakultetu Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli. U znanstvenom radu usmjerena je na terenska istraživanja u čakavologiji, dijalektološke klasifikacije i komparativistička dijalektološka istraživanja, prije svega jugozapadnoga istarskoga dijalekta te na jezičnopovijesna istraživanja.

Dr. sc. Milan Radošević (Pula, 1983.), povjesničar, viši znanstveni suradnik na Zavodu za povijesne i društvene znanosti HAZU – Područnoj jedinici Pula. Proučava povijest Istre i Kvarnerskog primorja u 20. stoljeću, posebno političku povijest s naglaskom na fašizam i antifašizam te socijalnu povijest s naglaskom na javno zdravstvene procese. Dosad je objavio tri autorske i tri uredničke knjige te stotinjak znanstvenih i stručnih radova. Autor je postava Memorijalne kuće Joakima Rakovca. Vanjski je suradnik na doktorskim studijima na Sveučilištu u Kopru (Univerza na Primorskem), Sveučilištu u Zagrebu i Sveučilištu u

Dubrovniku u mentoriranju te ocjenjivanju doktorskih radova kandidata. Kao član i voditelj sudjelovao je u više znanstvenoistraživačkih projekata. Suosnivač i jedan od voditelja Istarskog povijesnog društva.

Izv. prof. dr. sc. Sanja Sever Mališ dekanica je Ekonomskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i redovita profesorica na Katedri za računovodstvo. Aktivno sudjeluje u izvođenju nastave iz kolegija povezanih s računovodstvom, analizom financijskih izvještaja i eksternom revizijom. Stekla je zvanje ovlašteni interni revizor. Dosad je aktivno sudjelovala u nekoliko znanstveno-istraživačkih projekata te je samostalno i u suautorstvu objavila više stručnih i znanstvenih radova. Član je uredništva stručnog časopisa *Računovodstvo i financije i Riznica*, zbornika *Interna revizija i kontrola* kao i znanstvenog časopisa *Zbornik Ekonomskog fakulteta u Zagrebu*.

Sveučilišni profesor emeritus dr. sc. Soumitra Sharma rođen je u blizini indijskog glavnog grada New Delhija. Obrazovao se u Indiji, Velikoj Britaniji te Hrvatskoj, a držao je predavanja po cijelom svijetu i čak na 38 različitih sveučilišta. Njegov plodan znanstveni rad tijekom 60 godina rezultirao je impresivnim opusom od 32 knjige, 60-ak članaka, konferencijskih referata i poglavlja u knjigama objavljenim u zemlji i u inozemstvu. Utemeljio je znanstveni časopis *Zagreb International Review of Economics and Business* te je bio urednik više međunarodnih časopisa. Ekonomski fakultet u Zagrebu u dva mu je navrata dodijelio nagradu „Dr. Mijo Mirković“ za znanstveno djelo godine, a za njegov cjelokupni znanstveni rad, Sabor RH dodijelio mu je 2016. godine „Nagradu za životno djelo“.

Adrijan Štivić, univ. bacc. philol. croat. et univ. bacc. hist., student je diplomskog studija moderne i suvremene povijesti i komparativne književnosti na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Prvostupničko zvanje stekao je na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Rijeci. Znanstveni interes su mu intelektualna i kulturna povijest s naglaskom na liberalizam. Uz autorstvo znanstvenih radova, Štivić je jedan od urednika zbornika radova *Liberalizam: teorija i povijest jedne ideje* (FF Press: Zagreb, 2024). Dobitnik je dviju dekanovih nagrada. Osim znanstvenog rada, Štivić je bio predsjednik Studentskog zbora Filozofskog fakulteta u Rijeci. Trenutačno je član *think-tank*a Centar za javne politike i ekonomske analize.

Luka Tidić rođen je 1979. u Puli. Diplomirao je Hrvatski jezik i književnost i Povijest na Filozofskom fakultetu u Puli 2008. te Bibliotekarstvo na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 2021. godine. Od travnja 2017. radi u Sveučilišnoj knjižnici u Puli na mjestu knjižničara, a dotad je obavljao poslove pomoćnika u nastavi djeci s posebnim potrebama te nastavnika Hrvatskog jezika i književnosti i Povijesti. Bavi se i znanstvenim radom čiji je rezultat objavljivanje niza prikaza u istarskim stručnim i znanstvenim časopisima te članaka i knjiga samostalno i

u suautorstvu: *Problematika hrvatskoga školstva u Istri na stranicama Naše sloge (1870. – 1880.)*; *Učiteljska škola u Kastvu kroz dokumente Državnog arhiva u Rijeci i Arhiva Prve riječke hrvatske gimnazije*; *Turizam medulinske rivijere*; *Turizam Novigrada*.

Nataša Teković-Jalšovec rođena je 1976. u Puli. Osnovnu školu završila je u Krnici, gimnaziju u Puli, a diplomirala je kroatistiku i germanistiku na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Od 2009. radi na radnome mjestu učiteljice njemačkoga jezika u Krnici, gdje sudjeluje u različitim školskim projektima. Od 2020. voditeljica je Aktiva učitelja njemačkoga jezika za osnovne škole u Istarskoj županiji.

Izv. prof. dr. sc. Lela Tijanić zaposlena je na Fakultetu ekonomije i turizma „Dr. Mijo Mirković“ Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli. Predaje skupinu kolegija na Katedri za nacionalnu i međunarodnu ekonomiju i Katedri za ekonomske teorije. U znanstveno-istraživačkom radu proučava različite teme iz područja regionalne i međunarodne ekonomije. Redovito sudjeluje na međunarodnim i domaćim znanstvenim konferencijama.

Zrinka Udiljak Bugarinovski diplomirala je Poljski jezik i književnost i Informatologiju, smjer Bibliotekarstvo na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Na Ekonomskom fakultetu – Zagreb završila je SPDS Marketing neprofitnih organizacija. Radi na Ekonomskom fakultetu – Zagreb kao voditeljica Knjižnično-dokumentacijskog centra i Europskog dokumentacijskog centra. Članica je Zagrebačkog i Hrvatskog knjižničarskog društva (bila je dopredsjednica Zagrebačkog knjižničarskog društva, predsjednica Komisije za upravljanje i predsjednica Stručnog odbora HKD-a te članica Hrvatskog knjižničkog vijeća). Dobitnica je Zlatne povelje ZKD-a. Bila je predstavnik RH i članica EDC Pan European Working Group (PEWG) 2019. – 2020. godine. Autorica je i suautorica većeg broja stručnih i znanstvenih radova.

Izv. prof. dr. sc. Nataša Urošević zaposlena je na Interdisciplinarnom studiju Kultura i turizam, Fakultetu ekonomije i turizma „Dr. Mijo Mirković“ Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli, gdje predaje na kolegijima vezanima za hrvatsku i europsku kulturnu povijest, identitete i baštinu. Sudjelovala je na više znanstvenoistraživačkih projekata i (su)organizirala znanstvene konferencije te uredila postkonferencijske publikacije. Dobitnica je stipendija austrijskog Ministarstva obrazovanja, znanosti i istraživanja te poljskog Ministarstva kulture za istraživačke projekte valorizacije zajedničke europske baštine.

Martina Valić iz Raklja rođena je u Puli 1987., pohađala je osnovnu školu u Krnici, a zatim gimnaziju u Puli. Diplomirala je 2011. čime stječe titulu magistre edukacije hrvatskoga jezika i književnosti. Od 2021. radi kao učiteljica hrvatskoga jezika u Krnici.

Izv. prof. dr. sc. Aljoša Vitasović rođen je 2. listopada 1980. godine u Puli. Zaposlen je na Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli. Znanstveno-nastavne aktivnosti usmjerene su u polju ekonomije, grani trgovine i turizma. Uže područje znanstvenog interesa uključuje analizu razvoja turizma i suvremene trendove u turizmu, područje ekonomije doživljaja, upravljanje turističkom destinacijom te društvene funkcije turizma. Poseban znanstveni interes očituje se u izučavanju i specijalizaciji ekonomije doživljaja kao rijetko proučavane istraživačke perspektive u Republici Hrvatskoj i Europskoj uniji.

Prof. dr. sc. Robert Zenzerović zaposlen je na Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, Fakultetu ekonomije i turizma „Dr. Mijo Mirković“. Izvodi nastavu iz kolegija Poslovno računovodstvo, Računovodstveni informacijski sustavi, Revizija i analiza poslovanja, Strateško menadžersko računovodstvo i Forenzičko računovodstvo. Znanstveni interes autora usmjeren je na teme iz revizije, analize poslovanja i forenzičkog računovodstva. Dosad je objavio jednu knjigu, priručnik, dva poglavlja u knjigama i 49 članaka te je sudjelovao u radu uprave Fakulteta ekonomije i turizma obavljajući funkcije dekana i prodekana.

Prof. dr. sc. Zlata Živaković-Kerže znanstvena je savjetnica u miru Hrvatskog instituta za povijest. Doktorirala je 1995. na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, godinu dana kasnije počela je raditi u Podružnici za povijest Slavonije, Srijema i Baranje u Slavonskom Brodu, gdje je ostala do umirovljenja 2019. Fokus istraživanja i znanstvenog rada dr. sc. Živaković-Kerže obuhvaća gospodarsku i crkvenu povijest te povijest sporta u 19. stoljeću i prvoj polovici 20. stoljeća. Autorica je nekoliko knjiga i značajnog broja znanstvenih i stručnih radova te je izlagala na brojnim znanstvenim simpozijima i kongresima u Hrvatskoj, ali i na međunarodnoj razini.

ISBN 978-953-377-061-1

PUBLIKACIJA NIJE NAMIJENJENA ZA PRODAJU